

Aila Lauha

Suomen kirkon
ulkomaansuhteet
ja ekumeeninen
osallistuminen
1917—1922

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA 150

FINSKA KYRKOISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR 150

Aila Lauha

SUOMEN KIRKON ULKOMAANSUHTEET
JA EKUMEENINEN OSALLISTUMINEN
1917—1922

ZUSAMMENFASSUNG

Die auswärtigen Beziehungen der finnischen Kirche und das
ökumenische Engagement in den Jahren 1917—1922

HELSINKI 1990
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

Tutkimus on otettu julkaistavaksi Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimitusten sarjassa Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan 26.2.1990 myöntämän painatusluvan perusteella.

Kannen suunnittelu Tiina Pöyhönen

ISBN 951-9021-79-5

ISSN 0356-0759

Tekstinvalmistus: Magneettisesta tekstistä
Painaminen ja sidonta: Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1990

ABSTRACT

The Foreign Relations and Ecumenical Participation in the Church of Finland 1917—1922

Aila Lauha

University of Helsinki, Finland

Even before the outbreak of the First World War, the Lutheran Church of Finland was familiar with inter-church activities and the nascent ecumenical movement. The Russian Revolution and the gaining of Finnish independence facilitated the handling of the Church's foreign and ecumenical relations. In the autumn of 1917, the first ecumenical committee in Finland was set up under the chairmanship of Professor Arthur Hjelt, in co-operation with Archbishop Nathan Söderblom of Sweden, the 'figure-head' of inter-church work. The committee attended to relations with the Nordic churches and functioned as the Finnish branch of the World Alliance. In addition, it maintained contacts with the leaders of the Faith and Order movement. After its expansion at the beginning of the 1920s, the committee was influential in both ecclesiastical and political affairs. All the members were Lutherans.

Opposition from Gustaf Johansson, the Archbishop of Finland, and from other quarters within the Church posed difficulties for the development of inter-church work, which was led primarily by university theologians. This anti-ecumenical stance was epitomized by the personal conflict between the Finnish and Swedish archbishops. Inter-church relations were conceived as one of the areas of church work from 1919 onwards, however. This was apparent in, among other things, the funding provided for the work.

At the beginning of the 1920s, the management of inter-church work shifted to Jaakko Gummerus, the new Bishop of Porvoo. From 1922 onwards, under Gummerus, the Church of Finland was involved in the revival of the Lutheran fellowship movement.

Fluctuations in the position of Finland in international politics were clearly reflected in the foreign and ecumenical relations of the Church of Finland. Loyalty to Germany, which had provided Finland with military aid during the civil war of 1918, affected Finnish participation in the World Alliance as well

as in the international missionary movement and in ecumenical organizations.

The political nature of foreign relations was also apparent in that conflicts of policy in inter-church work were best able to be forgotten in times of national crisis. During the early years of independence, there appeared at times within the Church fairly uniform opinions on foreign policy, even activism in foreign affairs.

One specific example of this was during the dispute between Finland and Sweden in the matter of sovereignty over the Aaland Islands. This issue cast a shadow over the relationship of Finnish ecumenical leaders with Archbishop Söderblom, who was known to support the annexation of the Aaland Islands by Sweden. It also affected Söderblom's personal ecumenical stance. From 1922 onwards, inter-church activities strongly reflected Finland's tense relations with Soviet Russia. For reasons of national defence, Finns did not, for instance, support the pacifist trends which were at the time gaining ground in the ecumenical movement.

Theologically, Finnish ecumenism was primarily based on the idea of fellowship in alliance without the organic unification of churches. During the period under study, true ecumenical theology was not very widely practiced. Politically, inter-church and ecumenical work as well as other relations with foreign churches, reflected a strong nationalism during the period 1917—1922.

Saatteeksi

Teemansa puolesta väitöskirjani on Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa -tutkimusprojektin jälkiseuraus. Projektin johtaja professori Eino Murtorinne kannusti minua aikanaan jatko-opintoihin ja antoi mielenkiintoisen teeman. Professori Murtorinteen omat tutkimukset ovat olleet arvokkaana esikuvana tutkimustyössäni. Kiitän lämpimästi saamastani opetuksesta ja kannustuksesta.

Kirkkohistorian laitoksen opettajakunnasta tunnen suurta kiitollisuutta myös professori Pentti Laasosta ja professori Simo Heinistä kohtaan, jotka kumpikin ovat edistäneet opintojani ja väitöskirjatyötäni. Myönteinen ja rohkaiseva ilmapiiri, jossa olen saanut viime vuodet heidän ansiostaan työskennellä, on ollut työni valmistumisen kannalta tärkeää.

Suorimman kritiikin ja rakentavimmat neuvot olen saanut apulaisprofessori Juha Sepolta. Hänen palautteensa pakotti minut tarkistamaan sekä työni suuria linjoja että detaljeja. Juha Sepon antamasta tutkijakoulutuksesta uskon hyötyneni myös tulevia töitä ajatellen.

Dosentti Hannu Mustakallio on vuosien mittaan antanut runsaasti arvokkaita lähdevihjeitä ja yksityiskohtaisia neuvoja. Toverillinen ja huumorintajuinen ote on helpottanut jopa viime vaiheen korjausehdotusten perillemenoa.

Tutkijatovereistani haluan kiitollisena mainita teologian tohtori Ruth Franzénin ja teologian tohtori Jaakko Ripatin, joiden kanssa monet vuodet yhdessä ponnistelimme.

Useat muutkin entisistä tai nykyisistä opettajistani ja työtovereistani ovat seuranneet työtäni ja antaneet auliisti apuaan. Tämä ystävällisten ihmisten piiri ulottuu teologisen tiedekunnan muidenkin laitosten puolelle ja opettajakunnan ohella myös muuhun henkilökuntaan. Useaan ongelmakohtaan olen saanut opastusta myös Helsingin yliopiston historian laitoksen tutkijakunnalta. Työskentely kotimaisissa ja ulkomaisissa arkistoissa ja kirjastoissa on sujunut vaikeuksista pätevien viranhaltijoiden avustuksella. Kiitän kaikkia, jotka eri tavoin ovat edistäneet väitöskirjatyötäni.

Taloudellista tukea olen saanut Kirkon tutkimuskeskukselta ja Suomen

kulttuurirahastolta sekä Emil Aaltosen, Niilo Helanderin, Alfred Kordelinin ja Oskar Salosen säätiöiltä. Olen työskennellyt jonkin aikaa myös Helsingin yliopiston tutkimusmäärärahan turvin. Suomen kirkkohistoriallinen seura on hyväksynyt työni julkaisusarjaansa. Kiitän nöyrästi kaikesta tästä tutkimustyölleni osoitetusta luottamuksesta.

Väitöskirjani abstractin ja tiivistelmän kääntäjinä toimivat M.A. Michael G. Cox ja FL Helmut Diekmann. Painatusvaiheessa saatoinkin jättää monet huolet teologian kandidaatti Tarja-Liisa Luukkasen ja julkaisusihteeri Tiina Pöyhösen ammattitaidon varaan. Teologian kandidaatti Matti Ijäs on auttanut oikoluvussa ja tarkistuksessa. Yhteistyö kaikkien heidän kanssaan on sujunut mitä parhaimmin.

Perustavat virikkeet teologiselle ja kirkkohistorialliselle harrastukselle olen saanut kotoani Sallan pappilasta. Vanhempieni Hilka ja Erkki Koiviston ohella haluan kiitollisena mainita myös uskonnonopettajani Oulun normaalilyseosta, yliopettaja Anni Ahavan. Appeni Aarre Lauha, joka tunti useat tässä tutkimuksessa mainitut henkilöt, toimi siltana menneisiin teologisukupolviin. Monet muutkin omaiseni ovat seuranneet tutkimustyöni etenemistä. Heistä haluan erikseen mainita kaksi tättäni, Sirkka Lamminahon ja Enne-Liisa Vesikarin, joille Suomen historia on läheinen asia.

Mieheni dosentti Risto Lauha on tehnyt kaiken sen, minkä perinteisesti vaimot ovat tehneet miestensä väitöskirjojen eteen. Isot veljet Janne ja Panu ovat pienempiä hoitamalla auttaneet käytännön elämän sujumista. Matti ja Heikki ovat olleet järkähtämättömän solidaarisia. Perhe on ollut väitöskirjatyöni tärkein voimavara.

Helsingissä 20. päivänä maaliskuuta 1990

Aila Lauha

SISÄLLYS

TUTKIMUSTEHTÄVÄ	15
Tehtävänasettelu	15
Aikarajaus	16
Lähteet ja tutkimustilanne	17
 I SUOMEN KIRKKO AUTONOMIAN AJAN LOPULLA JA ORASTAVA EKUMENIA	 20
1. SUOMEN KIRKON LÄHTÖKOHDAT KIRKKOJEN- VÄLISEEN TYÖHÖN	20
a. Kirkon johto ja kirkolliset voimaryhmät	20
b. Poliittinen tilanne ja kirkko	24
c. Kirkkojenvälisen toiminnan organisoituminen	33
2. KIRKKOJENVÄLISEN TYÖN ALKEET SUOMESSA	35
a. Allianssiliike rikastuttaa perinteistä yhteydenpitoa	35
b. Yhdistystoiminta ekumenian pääväylänä	36
c. Luterilainen yhteistyö saa puolivirallisen aseman	43
3. KOHTI MAAILMANLAAJOJA ORGANISAATIOITA	49
a. Lähetysekumenialle oma keskuselin	49
b. Rauhanekumenia voittaa alaa	51
c. Faith and Order -liike avaa oppikeskustelut	53
d. Sigfrid Sirenus ekumeenisuuden hermolla	55
4. KIRKOT JA EKUMENIA SIIRTYVÄT KRIISIAIKAAN	56
a. Suomen kirkko ja kansallinen tilannearvio	56
b. Kirkkojenvälisen toiminnan murros	59
c. World Alliancen perustaminen	60
d. Suomi ja John R. Mottin Venäjän-politiikka	63
5. LUTERILAINEN POHJOLA SAA EKUMEENISEN ERITYISROOLIN	66
a. Ruotsin arkkipiispanvaihdoksen reaktiot Suomessa	66
b. Söderblom ja jääkäriliike	70
c. Pohjolan luterilaisuus järjestäytyy	72
d. Suomen kirkon ekumeeninen asema ennen vuotta 1917	75

II	ITSENÄISTYMISSPROSESSI MAHDOLLISTAA SUOMEN KIRKON EKUMEENISEN OSALLISTUMISEN (1917—1918)	79
1.	SUOMEN ASEMA JA KIRKKOJENVÄLISEN TYÖN NÄKYMÄT KEVÄÄLLÄ 1918	79
a.	Kirkko vallankumouksen keskellä	79
b.	Pohjoismainen yhteys ei vielä aukea	83
c.	Mottin Venäjän-matka ja sen ekumeeniset vaikutukset	85
d.	Söderblomilainen rauhanekumenia, WA-toiminta ja pohjoismainen yhteistyö yhdistyvät	87
2.	POHJOISMAINEN YHTEISTYÖ KUTSUU	90
a.	Suomi AELK-johtaja von Schéelen suunnitelmissa	90
b.	Pohjoismaisen yhteistyökomitean suomalaisosaston synty	91
c.	Yhteistyön käynnistyminen	95
d.	Johansson ja piispainkokous ottavat kantaa	98
e.	Hjeltin komitean asema	102
3.	SÖDERBLOMILAINEN RAUHANPOLITIikka PALVELEE SUOMENKIN ASIAA	104
a.	Osallistumisen edellytykset paranevat	104
b.	Söderblom Suomen ystäväinä	105
4.	YHTEISTYÖLLE LÖYTYY TEOLOGISTA JA POLIITTISTA POHJAA	110
a.	Gummeruksen kirkkopäiväesitelmä	110
b.	Suomen kirkon ekumeeninen rooli täsmentyy	114
c.	Kirkon pohjoismainen orientaatio saavuttaa huippunsa	118
d.	Lauantaiseuralaiset ekumenian tukijoiksi	120
III	KANSALAISSOTA JA SAKSALAISKAUSI (1918)	121
1.	TASAPAINOILU SAKSAN JA SKANDINAVIAN VÄLILLÄ ALKAA	121
a.	Sotakuukaudet	121
b.	Saksalaissuuntaus ja kirkollinen mielipide	125
c.	Ahvenanmaan kysymys kärjistää Suomen ja Ruotsin suhteet	130
d.	Ahvenanmaan kysymyksen kirkolliset ulottuvuudet	133
2.	KIRKKOJENVÄLISEN TYÖN LINJAUSTA ETSITÄÄN	136
a.	Jatkuuko pohjoismainen yhteistyö?	136
b.	Rauhankysymyksen saa saksalaisvärin	139
c.	Söderblomin konferenssihanke kaatuu	142

3. POHJOISMAINEN VUOROVAIKUTUS SYKSYLLÄ 1918	146
a. Ruotsin suhteet vahvistuvat	146
b. Kielitaistelun ja Norrbottenin kysymyksen vaikutus	149
c. Aleksi Lehtosen tutustuminen Söderblomiin	152
d. Lehtonen Suomen olojen esittelijänä	154
e. Arthur Hjelt Ruotsissa	155
f. Hjeltin komitean työ kiinteytyy	160
4. LIITTOKUMPPANIN TAPPIO ALOITTAÄ KIRKOLLISEN PERÄYTYMISEN	161
a. Arthur Hjeltin Saksan matka syksyllä 1918	161
b. Suomalaisen ja kansainvälisen lähetystyön kriisi	164
c. Hjeltin matkan palaute Suomessa	167
d. Saksan tappio johtaa suunnantarkistukseen	169
e. Suomalainen World Alliance -työ alkaa	171
IV ULKOMAANSUHTEIDEN HOITAMISESTA TULEE KIRKOLLINEN KIISTAKYSYMYS (1919—1920)	176
1. VUODENVAIHTEN HÄMMENNYKSESTÄ KANSAINLIITTO-AIKAAN	176
a. Bolševismin uhan sisä- ja ulkopolitiittiset ulottuvuudet	176
b. Kirkko ja Viron kysymys	179
c. Viron kirkko ja ekumeeninen liike	184
d. Saksaa ei unohdeta	185
e. Kirkko ja Kansainliitto-optimismi	189
f. Rauhantyö ekumenian ytimeksi	191
2. KIRKOLLISET RUOTSIN-SUHTEET MUTKISTUVAT	193
a. Pohjoismaisen yhteistyön ristiriitaiset edellytykset	193
b. Söderblomin kutsuminen	196
c. Vierailuohjelma ja ensireaktiot	198
d. Johanssonin ja Söderblomin välit katkeavat	202
e. Ahvenanmaan kriisi laajenee kirkossakin	207
3. ULKOSUHTEIDEN VILKASTUMINEN JOHTAA EDUSTUSKIISTAAN	210
a. Hjeltin komitea vakiinnuttaa rooliaan	210
b. Suomalaislinjaus lähetystyön kriisissä	214
c. Ulkopolitiittinen asema ja talousapu kirkkojenvälisen yhteydenpidon vauhdittajina	216
d. Kuka saa edustaa Suomen kirkkoa?	219

4.	KANSAINVÄLISET KOKOUSHANKKEET YHTEYKSIEN SYVENTÄJINÄ	224
	a. Pohjoismainen yhteys kukoistaa	224
	b. Haagin World Alliance -kokous sovinnon tiellä	228
	c. Suomalaisnäkökulma Haagin konferenssiin	231
5.	EKUMEENISET SUURHANKKEET VAROVAISEN MIELENKIINNON KOHTEENA	235
	a. Faith and Order -työ	235
	b. Suomalaiset ja Life and Work -liikkeen synty	237
	c. Lähetystyön kansainvälinen tilanne alkaa lientyä	241
6.	EKUMEENISEN SISÄPIIRIN LAAJENNUS JA UUDET YHTEYDET	243
	a. Kirkkojenvälinen harrastus leimautuu ”helsinkiläisyydeksi”	243
	b. Hjeltnin toimikunnan täydentäminen	246
	c. Yhteys Faith and Order -liikkeeseen jää vaimeaksi	249
	d. Tiedotustoimintaa kehitetään	252
V	AHVENANMAA JA LÄNSIPOHJA KIRKON ULKO-SUHTEISSA (1920—1921)	253
1.	KIRKOLLISEN POHJOISMAISEN YHTEISTYÖN PAKKASKAUSI ALKAA	253
	a. Turun arkkihiippakunta valmiustilassa	253
	b. Suunnitelma pohjoismaisesta piispainkokouksesta	256
	c. Suomalaispiispat kieltäytyvät	258
2.	LÄNSIPOHJA KIRKOLLISESSA TAISTELUSSA	261
	a. Länsipohjan kysymyksen yleisasetelma	261
	b. Länsipohjan kirkolliset olot silmätikuksi	264
	c. Kriisi ulottuu ekumeeniseen toimikuntaan	269
3.	SUOMALAISTEN EKUMEENIKKOJEN KANSALLINEN TAKTIikka	270
	a. Suomalaisaloitteiden valmistelu	270
	b. St. Beatenbergin kokous myötäilee suomalaisia	274
	c. Jäykkyyttä Ruotsin-suhteissa	279
4.	KRIISIN RATKAISUVAIHEET JA PÄÄTÖS	282
	a. Piispat aktiivisina	282
	b. Katseet Kansainliittoon	285

c. Gummerus Ruotsissa	288
d. World Alliance -osaston viime hetken toimenpiteet	295
e. Suomalaisvoitto	297
f. Loppunäytökset	301
 VI KIRKKOJENVÄLINEN TYÖ KESKITTYY JAAKKO GUMMERUKSEN JOHTOON (1921—1922)	 305
1. SUOMALAISET SITTEENKIN POHJOLAN KIRKKOBLOKKIIN	305
a. Luterilaiset yhteistyösuunnitelmat tehostuvat	305
b. Suomen kirkon ulkomainen edustus osana luterilaisuuden valtapeliä	308
c. Kirkon ulkomaisen edustamisen ratkaisuyritykset 1921—1922	311
d. Suomalaiset etsivät linjausta luterilaisessa yhteistyössä	317
e. Gummerus Wittenbergissä	320
2. SUHTEET KIRKKOJENVÄLISEN TYÖN PÄÄJÄRJESTÖIHIN	322
a. World Alliance, Life and Work ja Faith and Order	322
b. Suomalaiset ja Kansainvälinen lähetysneuvosto	325
c. NMKY ja Ylioppilaiden kristillinen maailmanliitto	328
3. SUUNTAUS DIASPORATYÖHÖN JA MUUHUN AVUSTUS- TOIMINTAAN	330
a. Diasporatyön tausta	330
b. Toiminta käynnistyy	334
c. Suhtautuminen Puolan vähemmistökysymyksiin	338
d. Diasporatyön erityiskohteeksi Inkeri	343
4. ITÄ-KARJALAN KRIISI KIRKON ULKOSUHTEISSA	346
a. Itä-Karjalan kysymys kärjistyy	346
b. Suunnitelma World Allianceen vetoamisesta	347
c. Kriisin jälkimaininkeja	349
5. VENÄJÄN KYSYMYS KIRKKOJENVÄLISILLÄ FOORUMEILLA 1922	351
a. World Alliance ei yhdy Venäjän arvosteluun	351
b. Aarnisaloon teekutsut	354
c. Aseriisunta ei innosta suomalaisia	354
d. Venäjän kysymys Helsingborgin Life and Work -kokouksessa	361
e. Rajankäynti reformoituun teologiaan päin	363
f. Konferensseista tiedottaminen	365

6. SUOMEN KIRKKO JA EKUMENIA VUODEN 1922	
LOPUSSA	366
a. Syksyn synodaalikokoukset kirkollisten asenteiden peilinä	366
b. Sisäpiirin linjaus ja ekumeeninen vallanvaihto	371
VII PROTESTANTTIEN YHTEYTTÄ SUOMEN HYVÄKSI	375
LYHENTEET	382
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	385
HENKILÖHAKEMISTO	422
ZUSAMMENFASSUNG	427

Tutkimustehtävä

Tehtävänasettelu

Tutkimukseni aiheena on Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen itsenäisyyden alkuaikoina, vuosina 1917—1922. Kirkkojen ulkomaiset yhteydet ovat käytännössä tyypillisimmillään vapaata tai organisoitua yhteydenpitoa eri maiden kirkkoihin ja kansainvälisiin kristillisiin järjestöihin. Tähän toimintaan liittyy etenkin 1800-luvun lopulta lähtien ajatus kirkon ykseydestä, ekumeniasta. Ensimmäisen ilmaisuksensa tämä toiminta sai kansainvälisissä ns. allianssikristillisissä järjestöissä. Varsinaisen organisoitun ekumeenisen liikkeen katsotaan alkaneen Edinburghin lähetyskokouksesta 1910, mutta jo sitä ennen oli järjestäytynyttä kirkkojenvälistä vuorovaikutusta esiintynyt eri tunnustuskuntien sisällä. Luen tutkimuksessaani kirkkojenvälisen ja ekumeenisen toiminnan piiriin kaikki mainitut yhteistoiminnan muodot, ja käytän termiä ekumenia kirkkojenvälisen yhteistyön ja kansainvälisen kirkollisen vuorovaikutuksen synonyymina.

Ekumeenisen liikkeen historiaa on tutkittu varsin runsaasti, mutta Suomen kirkon ja suomalaisten osuus ovat jääneet kansainvälisessä tutkimuksessa etenkin vuosisadan alkupuolen osalta lähes huomiotta. Ekumeenisen liikkeen historiankirjoituksen uranuurtajan Nils Karlströmin mukaan syynä on suomalaista toimintaa koskevien asiakirjojen puute. Sama ongelma havaittiin jo vuonna 1923 laadittaessa kuvausta kirkon ulkomaansuhteista Suomen kirkon viisivuotiskertomukseen.

Tutkimukseni tavoitteena on luoda kuva Suomen kirkon ja suomalaisten osallistumisesta kirkkojenväliseen työhön. Pyrin selvittämään, mitkä kirkkojenvälisen työn linjat saivat sijaa Suomessa ja mitä vaikutusta niillä oli suomalaisen kirkolliseen kenttään. Vastaavasti pyrin selvittämään suomalaisten itsensä antaman panoksen kirkkojenväliseen työhön ja alkavaan ekumeeniseen liikkeeseen. Tämä suomalaisen ekumenian alkuvaiheiden kartointus ja sen liittäminen kansainvälisiin yhteyksiin on tutkimuksen ensimmäinen pää tavoite.

Tarkastelen työssäni samalla sitä poliittista asennepohjaa, jolta mainitut kirkon ulkomaiset yhteydet nousevat. Tutkimus pyrkii näin osaltaan täydentämään sitä kuvaa, jonka historian tutkijat, esimerkiksi Juhani Paasivirta, ovat

luoneet Suomen suhteista ulkovaltoihin. Paasivirran mukaan on virallisten ulko-, kaupp- ja puolustuspoliittisten suhteiden ohella aiheellista kiinnittää huomiota myös epävirallisiin ulkosuhteisiin. Näiden joukossa on kirkolla suomalaisen yhteiskunnan keskeisenä mielipiteenmuodostajana tärkeä tehtävä, eikä tätä roolia ole itsenäisyyden alkuvuosien osalta aiemmin tutkittu. Kirkon piirissä esiintyneen ulkopoliittisen asennoitumisen ja ulkomaille suuntautuneen poliittisluonteisen toiminnan selvittäminen on tutkimuksen toinen päätavoite.

Työn rakenne noudattaa historiallisen tapahtumisen järjestystä. En näin ollen ota tarkastelun kohteeksi esimerkiksi pohjoismaisia kirkollisia suhteita, ekumenian opillista linjaa tai lähetysekumeniaa pitkällä aikajaksolla. Kirkollisiin ulkosuhteisiin ja ekumeniaan keskeisesti liittyvän teologisen problematiikan esitän ja analysoin niin ikään aikahistoriallisen kehyksen puitteissa.

Tutkimuksen kohdehenkilöitä ja yhteisöjä yhdistää kiinteä sidonnaisuus Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Kirkko-oikeudellisesti kysymys kirkon virallisista ulkomaisista suhteista on tosin ongelmallinen aina siihen saakka, kunnes toiminta näkyi säädöstasolla ja kirkon hallinnollisissa ratkaisuissa. Tällainen ulkosuhteiden virallistuminen alkoi vasta 1930-luvulla. Käsite ”kirkko” on myös teologisesti monimielinen. Termiä kirkko ei tutkimuksessa käytetäkään pelkistetysti juridisessa tai teologisessa mielessä. Suomen kirkko on se viitekehys, johon tutkimuksen kohteena olevat henkilöt voimakkaasti samaistuvat, johon he kuuluvat ja jota he katsovat ulkomaisissa yhteyksissä edustavansa. Pyrin työssäni kuitenkin selvästi erottamaan sen, milloin on kysymys kirkon virallisen hallinnon tasolla tapahtuvasta päätöksenteosta.

Aikarajaus

Tutkimusajankohdaksi on valittu vuodet 1917—1922. Taustaluvussa esitellään kirkon ulkomaiset ja ekumeeniset suhteet autonomian ajan loppupuolella, alkaen vuodesta 1889. Huomiota kiinnitetään toiminnan poliittisiin ja kirkollis-teologisiin edellytyksiin sekä käytännön muotoutumiseen. Varsinainen tutkimus alkaa Venäjän helmikuun vallankumouksen jälkeisestä tilanteesta. Venäjän vallan aikana olivat kirkollisetkin ulkomaanyhteydet rajoitusten ja tarkkailun alaisia, kun taas itsenäistymisen jälkeen yhteistyöhön

ryhtyminen tai sen torjuminen oli suomalaisten itsensä ratkaistavissa.

Tutkimuksen päätösajankohtana on vuosi 1922. Kyseinen vuosi on taitekohta ensiksikin ekumeenisen liikkeen kannalta. Maailmansotaan liittyneet kirkolliset ja ekumeeniset ponnistelut rauhan ja oikeudenmukaisten rauhansopimusten hyväksi olivat tällöin jo pääosin ohitse, ja uudet teemat alkoivat nousta esiin kirkkojenvälisessä toiminnassa. Ekumeenisissa järjestöissä voi havaita myös organisatorista muutosta, jossa olennaista oli pyrkimys korvata harrastuspohjainen osallistuminen kirkonjohtajien ja jopa kirkkojen virallisella jäsenyydellä. Luterilaisten kirkkojen piirissä ilmeni, osittain vastavaikutuksena mainitulle kehitykselle, halua oman tunnustuskunnan sisäisen yhteydenpidon tiivistämiseen, ja tämä johti vuonna 1923 Luterilaisen maailmankonventin syntyminen.

Edelleen kyseinen ajankohta merkitsi käännettä myös Suomen ulkopoliitikassa. Itsenäisyyden alkuvuodet olivat ulkopoliittisesti erityisen aktiivista aikaa, sillä tällöin Suomi solmi Tarton rauhansopimuksen ja liittyi Kansainliittoon sekä etsi ratkaisua Ahvenanmaan ja Itä-Karjalan kysymyksiin. Muutos ulkopoliittisessa aktiivisuudessa ajoittuu nimenomaan vuoden 1922 lopulle.

Lähteet ja tutkimustilanne

Tutkimukseni lähteinä ovat Suomen yleiskirkollisen toimikunnan asiakirjat, kirkolliskokousten ja piispainkokouksen asiakirjat, keskeiset kirkolliset lehdet, piispojen ja kirkollisten vaikuttajien henkilöarkistot, eräiden kirkollisten yhdistysten kuten NMKY:n, NKY:n ja Suomen lähetysseuran arkistot sekä painetut ekumeeniset asiakirjat. Ulkoministeriön arkiston kokoelmista käytän esimerkiksi Ahvenanmaan kysymystä ja Länsipohjaa koskevia asiakirjoja ja Suomen ulkomaisten lähetystöjen arkistoja. Käytän myös eräiden poliittisten johtohahmojen yksityiskokoelmia.

Kirkkojenvälisiä suhteita koskevien virallisten asiakirjojen ja julkilausumien ohella pyrin hyödyntämään yksityisarkistojen kirjemateriaalia, päiväkirjoja, puheita ja lehtikirjoituksia. Privaatin materiaalin käyttö on perusteltua toisaalta siksi, että asiakirjamateriaali tiedetään jo työtä aloitettaessa puutteelliseksi. Yksityismateriaalin etuna on toisaalta se, että esimerkiksi päiväkirjat antavat kuvan myös ratkaisujen taustalla vaikuttavista teologisista

näkemyksistä ja persoonallisista mieltymyksistä tai antipatioista.

Kotimaisten arkistojen ohella käytän keräämääni ulkomaista arkistomateriaalia. Upsalan yliopiston kirjastossa sijaitsevat Ekumeniska samlingen ja Nathan Söderbloms brevsamling sekä Berliinin evankelinen keskusarkisto, Evangelisches Zentralarchiv in Berlin, ovat tarjonneet tutkimusteeman kannalta arvokasta ja aiemmin käyttämätöntä aineistoa. Upsalan ja Berliinin arkistot, joita on täydennetty vuosien mittaan systemaattisesti, sisältävät ruotsalaisten ja saksalaisten asiakirjojen ohella myös laajoja kansainvälisiä asiakirjasarjoja ja ulkomaisia yksityiskokoelmia. Ajankuvan ja ulkopoliittisen ilmaston selvittämiseksi olen seurannut systemaattisesti eräitä päivälehtiä sekä tutustunut Ulkoministeriön arkiston leikekokoelmiin.

Suomen kirkon kansainvälisiä suhteita ei autonomian ajalta eikä itsenäisyyden alkuvuosien osalta ole juuri tutkittu lukuunottamatta paria ekumeenista jäsentymistä käsitellyttä pro gradu -työtä. Myöhemmältä ajalta kirkollisia ulkosuhteita on sen sijaan tutkittu. Erityisesti Eino Murtorinteen 1930- ja 1940-lukuja koskevat tutkimukset ja Jaakko Ripatin vuonna 1990 ilmestynyt väitöskirja vuosilta 1944—1946 osoittavat, että kirkon ulkomaisissa yhteyksissä konkretisoituu sekä kirkon poliittinen että teologinen ilmasto.

Aihetta sivuavaa tutkimusta on runsaasti. Kirkon asemassa tapahtuneita muutoksia selvitetään Kirsti Kenan väitöskirjassa, uskonnonvapauskysymystä Mikko Reijosen ja Juha Sepon tutkimuksissa. Hannu Mustakallio on tutkinut papiston poliittisyhteiskunnallisessa asemassa tapahtunutta murrosta ja Markku Heikkilä kirkollista yhdistystoimintaa. Kirkossa esiintyneitä uudistuspyrkimyksiä itsenäistymiseen saakka on selvittänyt väitöskirjassaan Juhani Veikkola. Autonomian ajan kirkkohistoriantutkimuksesta on syytä mainita Mikko Juvan, Eino Murtorinteen ja Kauko Pirisen tuotanto.

Mainitun kotimaista kirkkohistoriaa koskevan tutkimuksen ohella käytän työssäni uusinta kotimaista historiantutkimusta, jossa autonomian ajan loppupuoli ja itsenäisyyden alkuvuodet ovat olleet runsaasti esillä. Suomen sisä- ja ulkopoliittista kehitystä koskevien yleisesitysten ohella onkin viime aikoina ilmestynyt useita tutkimuksia Suomen ja Ruotsin, Suomen ja Viron sekä Suomen ja Englannin välisistä suhteista autonomian ajan lopulla ja itsenäisyyden alussa. Edelleen on tutkittu suomalaisten heimoharrastusta ja eräitä keskeisiä ulkopoliittisia vaikuttajajaksiloita. Kirkollisista ulkosuhteista nämä tutkimukset kuitenkin yleensä vaikenavat eikä kirkolle ole itsenäisyyden alkuvuosien osalta näin ollen hahmottunut ulkopoliittista roolia.

Ekumeenisen liikkeen historiankirjoitus on kauan ollut 1940- ja 1950-luvulla ilmestyneitten klassikkojen varassa. Vanhojen perusteosten rinnalle on viime vuosina kuitenkin ilmaantunut uusia henkilö- ja organisaatiohistorioita kuten esimerkiksi Hanns Kernerin tutkimus luterilaisten kirkkojen ekumeenisesta linjauksesta 1920-luvun alussa. Ekumeenisen liikkeen tutkimuksessa toiminnan poliittiset kytkennät jäävät kuitenkin usein taka-alalle. Näiltä osin pyrin tutkimuksessani nojautumaan tarvittaessa suoraan ulkomaiseen arkistomateriaaliin.

I Suomen kirkko autonomian ajan lopulla ja orastava ekumenia

1. Suomen kirkon lähtökohdat kirkkojenväliseen työhön

a. Kirkon johto ja kirkolliset voimaryhmät

Suomen kirkon ylin johto pysyi autonomian ajan loppuvuosina jokseenkin samana. Arkkipiispa T. T. Renvallin jälkeen arkkipiispaksi nimitettiin Gustaf Johansson, joka siirtyi Turkuun vuonna 1899 Savonlinnan piispan virasta. Savonlinnan nuoren hiippakunnan piispaksi nimitettiin samana vuonna O. I. Colliander. Häneltä tällöin vapaaksi jäänyt Kuopion hiippakunnan piispanistuin siirrettiin Ouluun, hiippakunnan nimen tästä muuttumatta. Uudeksi Kuopion piispaksi tuli J. R. Forsman, vuodesta 1906 alkaen Koskimies¹, josta tuli autonomian ajan loppuvuosina hahmottuneen kirkollisen uudistusohjelman eli ns. nuorkirkollisen liikkeen kannattaja. Porvoon piispana toimi vuodesta 1892 alkaen Herman Råbergh. Piispoista Johansson ja Colliander edustivat beckiläistä eli raamatullista suuntausta, eikä esimerkiksi pyrkimys kirkon toiminnan monipuolistamiseen ja yhdistystoiminnan voimistamiseen yleensä saanut heidän tukeaan.² Råbergh taas oli lähellä 1890-luvulla muotoutunutta ns. kirkollista suuntausta, jonka äänitorvena oli Vartija-lehti. Luterilaista

1 *Mustakallio* 1986, 178—179.

2 *Veikkola* 1980, 472—473; *Heikkilä* 1985, 298—300, 313—315. Beckiläisyydestä *Murtorinne* 1986, 136—178.

profiilia korostanut kirkollinen suunta oli kirkon mielipidejakautumassa pitkään beekiläisyyden vastapooli.³

Kirkon sisällä toimi virallisen hallinnon ohella vaikutusvaltaisia yhdistyksiä, jotka käytännössä hoitivat kirkon erityistyömuotoja. Näistä tärkeimpiä olivat Suomen lähetysseura, Suomen merimieslähetysseura — joka teki myös siirtolaistytöitä — sekä erilaiset sisälähetys- ja diakoniajärjestöt. Viimeksi mainittujen joukkoon kuului myös vuonna 1905 perustettu Suomen kirkon sisälähetysseura. Kirkollista toimintaa kanavoivat myös herätysliikkeet omine alajärjestöineen.⁴ Lähetysseuran johtajana toimi vuosina 1898—1913 herännäisyydestä ja evankelisuudesta vaikutteita saanut Jooseppi Mustakallio ja vuodesta 1913 alkaen beekiläisiin luettava Matti Tarkkanen.⁵ Merimieslähetysseuraa johti fennomaanijohtaja G. Z. Yrjö-Koskisen jälkeen joitakin vuosia muun muassa yliopiston rehtori Edvard Hjelt.⁶ Yhdistysten suhde kirkkoon oli yleensä kiinteä ja niitä tuettiin esimerkiksi kirkkokolehdein. Monet yhdistyksistä saivat myös valtionapua.⁷

Beekiläisyys säilytti etenkin vanhemman papiston keskuudessa suuren merkityksen, vaikka kirkollinen suunta tunnustuksellisuuskorostuksineen jo oli muodostunut sille kilpailijaksi. Nuoremman teologikunnan piirissä oli myös edellisestä poikkeavaa linjanmuodostusta. Ulkomaisessa opinkäynnissä oli 1890-luvulta lähtien tutustuttu moderniin teologiseen tutkimukseen, erityisesti ns. ritschliläiseen koulukuntaan. Voimakkaasti eettistä ja empiiristä kristinuskon tulkintaa edustaneen ritschliläisyyden keskuspaikka oli Saksa, mutta kirkolliseen keskusteluun saatiin impulsseja myös naapurimaasta Ruotsista.⁸

Ensi kontakteissa ritschliläisyys miellettiin usein suomalaisen pietistissävyisen kristillisyyden kannalta pelottavaksi ilmiöksi.⁹ Nuoremmissa tutki-

3 *I. Nokkala* 1986, 253—261; *Murtorinne* 1986, 178—181; *Mäkisalo* 1988, 39—41.

4 *Murtorinne* 1977, 9; *Veikkola* 1977, 28; *Heikkilä* 1979, 28—39.

5 *Saarilahti* 1989, 32, 36—40, 197—198.

6 *Kansanaho* 1983, 85—86. Hjeltin jälkeen tehtävää hoitivat vuoteen 1919 saakka entiset merimiespapit. *Kansanaho* 1983, 99.

7 *Heikkilä* 1979, 34, 53—54; *Kansanaho* 1983, 85; *Heikkilä* 1985, 406—410.

8 *Ruutu* 1963, 260. Protestanttisen teologian suuntautumisesta 1800-luvun lopulla *Murtorinne* 1986, 199—206.

9 *Hytönen* 1891, 37, 41—42.

joista ritschiläisyyden vaikutteita omaksuivat ensimmäisinä Lauri Ingman, Erik Johansson (Erkki Kaila) ja Arthur Hjelt. Nuoret tutkijat perustivat vuonna 1896 vapaamuotoisen keskustelupiirin, Teologisen lauantaiseuran, jonka kokoavana hahmona oli Kaila ja johon edellä mainittujen lisäksi kuuluivat muun muassa Jaakko Gummerus ja Martti Ruuth.¹⁰ Lauantaiseuran jäsenet pyrkivät löytämään vähintäänkin välittävän suhtautumistavan kiistellyyn tutkimussuuntaan, jolla he katsoivat olevan merkitystä myös itse uskontulkinnalle.¹¹ Lauantaiseuralaiset seurasivat myös esimerkiksi Ruotsin nuorkirkollisen liikkeen kehitystä. Siitä he saivat vaikutteita 1910-luvulla kiinteytyneeseen nuorkirkolliseen uudistusohjelmaansa, jonka päämääränä oli kirkko- ja seurakuntatietoisuuden elvyttäminen sekä maallikkojen aktivoiminen eli kirkon tekeminen ”kansankirkoksi”.¹²

Monet teologiset vaikutuskanavat päättyivät vähitellen lauantaiseuralaisten käsiin: heitä kuului vuonna 1905 perustetun kirkollisen sanomalehden Kotimaan sekä Teologisen aikakauskirjan ja Vartijan toimituskuntiin. Lauantaiseuralaisia oli myös lukuisten kirkollisten yhdistysten johdossa ja teologisen tiedekunnan opettajakunnassa. Gummerus oli kirkkohistorian, Hjelt Vanhan testamentin eksegetiikan professori ja Ingman, Kaila sekä Ruuth muissa yliopistollisissa tehtävissä.¹³ Beckiläisyyden hegemonia oli kirkollisella ylätasolla selvästi murtumassa.

Suurlakon jälkeisessä murrosvaiheessa kirkossa ilmeni tarvetta vastata ideologiseen kirkkokritiikkiin. Tätä apologeettista toimintaa johtivat lauantaiseuralaiset yliopistoteologit. Kirkon sisällä apologeettinen toiminta laukaisi teologisia ristiriitoja erityisesti suhteessa raamatuntutkimukseen. Konservatiiviset, lähinnä bekkiläistä suuntaa edustaneet kirkonmiehet ja teologisen tiedekunnan raamattuopetuksen puolustajat eivät käydyissä julkisissa pole-

10 Ingman Hjeltille 19.7.1892. AH HYK; *Ruutu* 1963, 260, 282—286; *Veikkola* 1969a, 9, 187; *Murtorinne* 1986, 181, 258—260.

11 Näin esimerkiksi *Hjelt* 1896, 472, 537—538.

12 *Murtorinne* 1977, 9; *Veikkola* 1977, 31—35; *Veikkola* 1980, 471. Ruotsalaisen nuorkirkollisuuden teologinen tausta ja kirkkokäsitys jäivät vähäisemmälle huomiolle. *Veikkola* 1980, 101—113, 466. Ruotsin nuorkirkollisuuden synnystä *Tergel* 1969, 140—152.

13 *Veikkola* 1969a, 9—11, 31—32; *Kena* 1979, 23—24; *Murtorinne* 1986, 207, 214, 230, 235, 257, 277; *Mäkisalo* 1988, 65—66; *Kuujo* 1979, 180.

miikeissa kyenneet lähenemään toisiaan.¹⁴

Teologinen ristiriita aktuaalisti 1910-luvun alussa suoranaisen kirkollisen valtataistelun. Arkkipiispa Johansson sanoutui sekä julkisesti että erityisesti päiväkirjassaan irti lauantaiseuralaisesta ryhmittymästä, ja hän näki tästä pitäen velvollisuudekseen jarruttaa lauantaiseuralaisten nousua kirkollisille johtopaikoille.¹⁵ Johanssonin ohella myös piispa Colliander puuttui raamattukysymykseen, jonka avainhahmoksi hän nimesi lankonsa, eksegetiikan professori Arthur Hjeltin.¹⁶ Lauantaiseuralaiset tutkijat joutuivat raamattukysymyksen vuoksi arvostelun kohteeksi paitsi piispojen myös eräiden kirkollisten vaikuttajaryhmien, erityisesti Suomen lähetysseuran aktiivisen jäsenjärjestön, evankelioimistyyötä tekevän Turun lähetysyhdistyksen taholta.¹⁷ Kiistassa voi teologisten korostuserojen ohella nähdä myös sosiaalisen protestin yläluokkaista lauantaiseuralaista ryhmittymää vastaan.¹⁸

Teologisten kiistojen foorumeina toimivat etenkin kirkolliset lehdet. K. R. Kareksen toimittama turkulainen Herättäjä-lehti edusti arkkipiispan linjaa, lauantaiseuralaisilla oli äänitorvenaankin sekä Teologinen aikakauskirja että Vartija. Suomessa kiista modernin ja konservatiivisen teologian välillä ei kuitenkaan johtanut esimerkiksi Norjan mallin mukaiseen kirkolliseen hajaannukseen. Tähän vaikutti osaltaan kiristynyt Venäjän-poliittinen tilanne, joka korosti kirkollisen yhtenäisyyden tarvetta.¹⁹ Yhdistävä tekijä oli myös sosiaalinen kysymys, johon pyrittiin sosialismia vierastavan kirkon taholla yhteisesti löytämään kristillisestä arvomaailmasta nousevia ratkaisuja, tarvit-

14 *Veikkola* 1977, 28—29. Vuosina 1908—1909 käydyin kiistan näkyviä hahmoja olivat Matti Tarkkanen, A. F. Puukko ja Arthur Hjelt. *Gyllenberg* 1945, 208—211; *Veikkola* 1980, 48—50; *Simula* 1981, 109—118, 122—123.

15 Johanssonin pvk 14.10., 15.10., 16.10.1912 ja 1.11.1913. YA HYK; *US* 237/13.10.1912, Vakava asia; *US* 255/3.11.1912, Luther ja Raamattu; *Veikkola* 1980, 268—269.

16 Colliander Hjeltille 3.12. ja 26.12.1912. AH HYK, Hjelt Collianderille 11.11.1912. OIC VA; Hjeltin kirjekonsepti Collianderille 11.12.1912. AH HYK. Collianderin vaimo oli Hjeltin vanhin sisar Johanna (Hanna) Hjelt.

17 *Junkkaala* 1986, 339—343. Turun lähetysyhdistyksestä myös *Saarilahti* 1989, 210—216, 248—253.

18 Johtavien lauantaiseuralaisten elitistisen taustan herättämästä kaunasta *Tiililä* 1972, 18—21, 159.

19 *Veikkola* 1980, 271—272; *Junkkaala* 1986, 342—346. Norjan kirkollisista kiistoista *Franzén* 1987, 47—48.

taessa vaikka ulkomaisten esikuvien avulla.²⁰ Teologiset ristiriidat eivät estäneet konservatiivien ja liberaalien välisen yhteistyön jatkumista myöskään muilla kirkollisen elämän alueilla, jopa raamatunkäännöstyössä.²¹

b. Poliittinen tilanne ja kirkko

Asema Venäjään kuuluvana suuriruhtinaskuntana tarjosi Suomelle aluksi puitteet rauhalliseen sisäiseen kehitykseen. Kansallinen herääminen ja nouseva suomalaisuusliike läpäisivät kulttuurielämän. Autonomian ajan jälkipuolisko synnytti suomalaisessa yhteiskunnassa aiempaa voimakkaamman kansallisen tietoisuuden ja vähitellen myös valtioajattelun. Varsinainen poliittinen nationalismi eli Suomen hallinnollisen erityisaseman korostaminen suhteessa Venäjään pysyi sen sijaan pitkään pienen ja usein ruotsinkielisen yläluokan harrastuksena. Venäjä ei aluksi vastustanut valtakunnallisessa suhteessa lojaalin suomalaisuusliikkeen kielipolitiikkaa, jonka nähtiin toimivan Ruotsin mahdollisia revanssipyrkimyksiä vastaan.²²

Suomalaisuusliike jakautui 1880-luvulla vanhasuomalaiseen ja nuorsuomalaiseen ryhmittymään. Näistä edellinen jatkoi lojaalia Venäjän-politiikkaa ja oli kielikysymyksessä jyrkkä, kun taas jälkimmäinen vaati laajoja yhteiskunnallisia reformeja. Yhteiskunnallisessa ohjelmassaan nuorsuomalaisuus oli lähellä ajankohdan kolmatta puoleryhmittymää, liberaaleja uudistuksia vaativia ruotsinmielisiä. Nuorsuomalaisuuden piirissä orasti myös mahdollisuuksia Venäjän-poliittiseen vastakohta-asetelmaan.²³

Suomen poliittinen asema autonomisena suuriruhtinaskuntana Venäjän yhteydessä alkoi vuodesta 1890 lähtien muuttua ongelmalliseksi. Venäjän johtomiesten 1880-luvulta alkaen osoittama yhdenmukaistamispyrkimys liittyi toisaalta ekspansiiviseen venäläiseen nationalismiin, toisaalta oli kysy-

20 Setlementityön ulkomaisista esikuvista *Veikkola* 1980, 246—260.

21 *Murtorinne* 1986, 219. Käännöstyön ongelmista Johanssonin pvk 27.10.1912 ja 23.10.1913. YA HYK.

22 *Paasivirta* 1978, 229, 300—303; *Jussila* 1983, 87. Valtioajatuksen ja valtiollisen identiteetin synnystä *Jussila* 1987, 10—11, 59—65, 74—75; *Tommila* 1989, 51—65.

23 *Rommi & Pohls* 1989, 76—79, 81—82, 88, 93—94, 100—103, 114—118.

mys puhtaasti sotilaallisista intresseistä.²⁴ Valtakunnallisen keskittämispoliitiikan alkuna oli postimanifesti, joka lakkautti Suomen postilaitoksen. Venäläisjohtoisissa komiteoissa ryhdyttiin pohtimaan valtakunnallisen lainsäädännön ulottamista Suomeen sekä Ruotsin vallan ajalta peräisin olevien perustuslakien syrjäyttämistä.²⁵

Vuonna 1898 Suomen kenraalikuvernööriksi nimitettiin kenraali N. I. Bobrikov, joka välittömästi julkisti ohjelman suomalaisen separatismien nujertamiseksi. Helmikuun manifesti vuonna 1899 saattoi asevelvollisuutta koskeneen lain yhdenmukaiseksi Venäjän lainsäädännön kanssa ja lakkautti Suomen oman armeijan. Bobrikovin ohjelman mukaan valtiolaitosten kieleksi tuli saattaa venäjä ja koulut venäläistää. Esimerkiksi uskonnon tai perheen piirissä suomen kielen asema saisi säilyä ennallaan.²⁶

Bobrikovin politiikka laukaisi oikeustaistelun, joka samalla mursi entiset kieli- ja kulttuuripoliittiset vastakohta-asetelmat. Vaikka kielipoliittinen jako jäi taka-alalle, poliittisia näkemyseroja syntyi menettelytapakysymyksissä. Valtaosa vanhasuomalaisista katsoi, että hallituksen toimiin oli alistuttava. Nuorsuomalainen ja ruotsalainen ryhmittymä taas löysivät toisensa Bobrikovin politiikan vastustamisessa, ja heihin liittyi joukko vanhasuomalaisiakin. Näin muotoutunut perustuslaillinen suuntaus valitsi menettelytavakseen pääasiassa passiivisen vastarinnan, mikä käytännössä merkitsi hallinnollisten toimien hidastamista ja vaikeuttamista.²⁷

Suomalaisten perustuslaillisessa taistelussa ei säästyty väkivaltaisuuksilta. Vastarintapiirejä lähellä ollut Eugen Schauman surmasi kesäkuussa 1904 kenraalikuvernööri Bobrikovin, ja helmikuussa 1905 surmattiin maan korkein oikeusviranomainen, myöntövyysuuntaa edustanut prokuraattori Eliel Soisalon-Soininen.²⁸ Venäjän sisäinen poliittinen kriisi, syksyn 1905 suurlakko ja sen päätteeksi annettu marraskuun manifesti lopettivat sortokauden.

24 *Paasivirta* 1978, 306—311, 322—326; *Jussila* 1979, 28—30; *Polvinen* 1984, 35—43.

25 *Hyvämäki* 1960, 106—107; *Paasivirta* 1978, 312—313. Ns. Heidenin komission työskentelystä v. 1890 *Palmén* 1917, 1091—1113.

26 *Paasivirta* 1978, 326—328; *Jussila* 1979, 21, 36—39; *Polvinen* 1984, 90—94, 107—112, 180—193; *Jussila* 1989, 136.

27 *Paasivirta* 1978, 328—332.

28 *Murtorinne* 1964, 245—259; *Polvinen* 1984, 323—327.

Yhdenmukaistamistoimet keskeytettiin, ja maan lainsäädännön kehitys saattoi jatkua suomalaisia tyydyttävällä tavalla.²⁹

Suurlakon jälkeinen aika merkitsi Suomelle suuria sisäpoliittisia uudistuksia. Säätyvallan aika oli ohi. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja uusi valtiopäiväjärjestys demokratisoivat Suomen sisäpoliittisen elämän. Puoluejärjestelmä kiinteytyi ja monipuolistui, ja sosiaaliset kysymykset saivat poliittisissa ohjelmissa merkittävän sijan.

Vuodesta 1908 alkaen Venäjä kiristi jälleen otettaan Suomesta, ja vuonna 1910 hallitsija vahvisti lain, joka koski yleisvaltakunnallista lainsäädäntöjärjestystä. Tästä seurasi kaksinkertainen lainsäädäntöjärjestelmä, ja Suomen oma eduskunta alkoi menettää merkitystään. Myös senaatti venäläistettiin. Venäjä pyrki toimenpiteillään turvaamaan valtakunnan raja-alueen sisäisen järjestyksen ja lojaalisuuden sekä estämään suurlakon kaltaiset mielenilmaisut. Suomalaiset tulkitsivat toimenpiteet kuitenkin autonomian riistoksi ja sorroksi, varsinkin kun hallituksen toimia vielä tuettiin kulttuuripoliittisilla venäläistämisyrityksillä. Vuodesta 1913 alkaen venäjä yritettiin jälleen saat-
taa Suomeen virkakieleksi. Suomalaisille tämä aika oli ns. toista sortokautta.³⁰

Toinen sortokausi sai suomalaisessa puoluekentässä aikaan lähentymistä. Ratkaisua Venäjän kanssa ei enää näyttänyt löytyvän sovinnollista tietä, ja myös vanhasuomalainen puolue ryhtyi soveltamaan passiivisen vastarinnan menetelmiä. Ero myöntövyysmiesten ja äärimmäisen vastarintaryhmittymän eli kagaalin välillä pieneni, joskaan ei täysin kadonnut.³¹

Suomalaisten ulkomaiselle yhteydenpidolle Venäjän-kysymys asetti autonomian kauden lopulla rajoituksia. Heti postimanifestin jälkeen ja koko ensimmäisen sortokauden aikana suomalaiset yrittivät saada kansallisille pyrkimyksilleen ulkomaista tukea. Eurooppalaisten kulttuurihenkilöiden, lähinnä professorien ja kirjailijoiden, allekirjoittama vetoamus Venäjän tsaa-

29 *Rasila* 1977, 11—15.

30 *Tuominen* 1958, 257—269; *Rasila* 1977, 31—36, 39—41, 63; *Jussila* 1979, 241—245, 248—249; *Jussila* 1989, 168—169. Koululaitokseen kohdistuneesta venäläistämisestä *Heikkilä* 1985, 353—369, 384—389.

31 *Rasila* 1977, 46. Esimerkiksi fennomaanipiispa Koskimies halusi yhä pitää välimatkaa ruotsalaisvoittoiseen kagaaliin. Koskimies vaimolleen 17.4.1910. F—K 37 VA. *Mustakallio* 1986, 191.

rille eli ns. kulttuuriadressi jäi tosin vaille vaikutusta.³² Pyrkimys Suomen erillisluonteen esilläpitämiseen onnistui naapurimaan Ruotsin ohella erityisesti Englannissa ja Ranskassa, ei sen sijaan juurikaan Saksassa, vaikka Suomen kulttuurielämä juuri samaan aikaan entistä tiiviimmin kytkeytyi keskieuropalaisen ja nimenomaan saksalaisen kulttuurin vaikutuspiiriin. Tämä oli omiaan suuntaamaan kansallisesti orientoituneen sivistyneistön mielenkiintoa vastedeskin länteen päin. Suomen asemaa koskeva tiedotustoiminta ulotettiin sittemmin aina Yhdysvaltoihin saakka.³³

Venäjän ulkopoliittisen aseman vahvistuminen 1900-luvun alussa vähensi Suomeen kohdistunutta ulkomaista kiinnostusta. Venäjä ja Saksa olivat etääntyneet toisistaan, ja Venäjän yhteiset edut Englannin kanssa johtivat maiden väliseen yhteistyöhön, joka vuoden 1907 jälkeen oli selvästi suuntautunut Saksaa vastaan. Nimenomaan Englannissa ei suomalaisten asema tämän jälkeen enää herättänyt toivottua mielenkiintoa. Ruotsi ja Venäjäkin lähentyivät poliittisesti toisiaan, mikä puolestaan vähensi ruotsalaisten kiinnostusta Suomen oloihin. Suomalaisten ulkomaansuhteiden hoitamisen kannalta Venäjän ulkopoliittisen aseman vahvistuminen ja läntisten yhteyksien solminen oli toisaalta edullistakin. Silloin, kun Suomen kysymykseen kohdistui vain vähän ulkomaista mielenkiintoa, ei suomalaisten ulkomaista yhteydenpitoa ja kulttuurivaihtoa voitu ilman muuta pitää Venäjälle erityisenä turvallisuusriskinä.³⁴

Toisen sortokauden aikana Venäjän huomio kiinnittyi jälleen tiiviimmin suomalaisten ulkomaiseen kanssakäymiseen. Suomalaisten esiintyminen nimenomaan Suomen edustajina haluttiin estää. Näkyvimmän ilmauksen tämä sai Tukholman olympialaisten lippuriidassa vuonna 1912.³⁵

Suomen luterilaisen kirkon asema suhteessa Venäjään oli autonomian ajan jälkipuoliskolle saakka jokseenkin ongelmaton. Ortodoksinen Venäjä salli luterilaisuuden säilyttää asemansa valtauskontona, ja kirkko olikin esivaltauskollisuudessaan valtiovallan tärkeä tukipilari. Venäjän Baltiassa 1800-

32 Törngren 1930, 41—73, 103; *Paasivirta* 1978, 332—334, 338—339.

33 *Paasivirta* 1978, 298—306, 316—320, 332—341, 345—346.

34 *Paasivirta* 1978, 374—376, 383—394; *Rasila* 1977, 33.

35 *Rasila* 1977, 50—51.

luvun puolivälistä alkaen harjoittama tiukka uskontopoliitiikka ja protestanttien vaino eivät ulottuneet Suomeen.³⁶

Kansallinen herääminen ja erityisesti suomalaisuusliike saivat sijaa kirkossa, olihan luterilaisen kirkon perinteenäkin korostaa kansankielen asemaa. Ruotsin kielen asema sekä kirkollisessa toiminnassa että yliopiston teologisessa opetuksessa väheni tasaisesti,³⁷ ja 1870-luvulta lähtien papiston enemmistö alkoi osoittaa solidaarisuutta suomalaisuusliikettä kohtaan. Uskonnolle myötemielinen vanhasuomalaisuus oli papistolle liberaalia ja ajoittain kirkkokriittistä nuorsuomalaisuutta mieluisampi vaihtoehto. Piispoista etenkin Koskimies, mutta myös Johansson ja Colliander olivat vanhasuomalaisia fennomaaneja, Råberghin lukeutuessa maltillisiin ruotsinmielisiin.³⁸

Fennomaniaan liittyi aatteellinen heimoharrastus, joka niin ikään sai kan-
natusta kirkon piiristä. Suomen kirkon erityistehtäväksi heimotyössä koettiin Venäjän suomensukuisten kansojen evankeliointi. Suunnitelma kaatui kuitenkin ortodoksisen Venäjän vastustukseen.³⁹ Heimoajattelu lisäsi kiinnostusta yhteydenpitoon muiden suomensukuisten kansojen kanssa. Toisaalta kielikysymys toi jännitteitä esimerkiksi suhteessa Ruotsiin ja Ruotsin kirkkoon, joiden ohjelmassa 1800-luvun lopulla oli maan pohjoisosien suomalaisväestön ruotsalaistaminen.⁴⁰ Fennomaanipappien ohella kirkossa oli myös pieni aktiivinen ruotsinmielisten pappien ryhmittymä.⁴¹

Kirkon asenteessa suhteessa Venäjään tapahtui 1890-luvulta alkaen kärjistymistä. Venäjän ortodoksinen kirkko harjoitti nationalistista painostusta sekä Suomen ortodoksisia seurakuntia että myös luterilaista valtakirkkoa kohtaan. Tämä kehitys pakotti luterilaisen kirkon tarkistamaan kantaansa

36 Juva 1950, 46—50; Pirinen 1985b, 17—18; Vuorela 1976, 30—31, 39—41; Heikkilä 1985, 126—127; Paasivirta 1978, 156—157, 168—169, 210—211, 295—296; Jussila 1979, 17, 28—30. Baltian uskontovainoista Newman 1937, 270—299; Amburger 1961, 100—103; Kahle 1982, 51—52; Veem 1988, 120—122, 146—148.

37 Björklund 1939, 178—179; Heikel 1940, 539, 568—569; Juva 1956, 125—128; Mustakallio 1983, 23—24.

38 Juva 1956, 128—129; Murtorinne 1978, 269—276; Mustakallio 1983, 24—31, 34, 45—46; Alapuro & Stenius 1987, 14.

39 Yrjölä 1969, 14—29; Remes 1976, 215—217; Heikkilä 1985, 171—177, 322—328; Koskenvesa 1987, 118—120; Saarilahti 1989, 287—288.

40 Slunga 1965, 30—37, 54—71.

41 Mustakallio 1983, 30—31, 33.

suhteessa valtiovaltaan ja korostamaan kirkollisen hallinnon itsenäisyyttä.⁴²

Helmikuun manifestin jälkeisessä poliittisessa kriisissä kirkon johto valitsi linjakseen myöntövyysuunnan.⁴³ Ratkaisu, jonka motiivina oli toisaalta esivaltauskollisuuden korostus ja toisaalta kirkon aseman turvaaminen, leimasi kirkon hallitusvallan nöyräksi palvelijaksi ja vähensi kirkon yhteiskunnallista arvostusta ainakin vastarintapiireissä. Kirkollista myöntövyyspolitiikkaa johtanut arkkipiispa Gustaf Johansson joutui julkisen kritiikin ja uhkausten kohteeksi. Johanssonin ja kirkon arvostelu sai lisäpontta sivistyneistön ja nousevan sosialismin piirissä esiintyneestä kirkko- ja uskontokritiikistä, joka voimistui suurlakon jälkeen.⁴⁴

Kirkon johtomiesten kannasta poiketen papiston keskuudessa oli ensimmäisen sortokauden aikana myös vahva perustuslaillinen ryhmittymä, jossa ruotsinkielisillä papeilla oli suhteellisen suuri merkitys. Osa vastarintapeista sai toimintansa vuoksi eriaisteisia rangaistuksia. Kirkon sisällä käytiin poliittisista linjavalinnoista vuosina 1903—1905 kiivasta kiistelyä, jossa vastarinnan oikeutusta puolusti voimakkaimmin dogmatiikan ja etiikan professori G. G. Rosenqvist.⁴⁵

Suurlakon jälkeisillä uudistuksilla oli välitön vaikutus kirkon ja papiston poliittiseen rooliin, sillä säätyvaltiopäivien lakkauttamisen myötä papisto menetti poliittisen vaikuttajanasemansa.⁴⁶ Eduskuntauudistuksen jälkeen papeilla oli yhä mahdollisuus tulla valituiksi valtiopäiville normaalin vaalimenettelyn kautta, ja ensimmäisessä yksikamarisessa eduskunnassa vuosina 1907—1908 olikin yksitoista pappia eli 5,5 % edustajista.⁴⁷ Pappeja riitti useimpien puolueiden ehdokaslistoille. Eniten pappeja piiriinsä keräsi uskonnolle ja kirkolle myötämielinen vanhasuomalainen puolue. Suomalaisen työ-

42 Murtorinne 1964, 42—52; Juva 1970, 136—140; Koukkunen 1977, 189—192. Ortodoksien ja luterilaisten kyteneestä vastakohta-asetelmasta Koukkunen 1977, 33—35, 40—42, 170—171.

43 Murtorinne 1964, 134—137, 153—164, 225—233, 239—245, 283—284.

44 Murtorinne 1964, 316—318; Murtorinne 1967, 42—44; Mustakallio 1983, 65, 74—79, 156; Heikkilä 1985, 294—298. Johanssonin toiminnasta sortokausina myös Blomstedt 1969, 142.

45 Murtorinne 1964, 150—151, 171—173, 204—208, 283—289; Mustakallio 1983, 35—43.

46 Rasila 1977, 15—18; Mustakallio 1983, 74—79.

47 Mustakallio 1983, 442—443.

väenliikkeen radikaalistuminen toi sen sijaan jännitystä sosialismin ja kirkon välille.⁴⁸

Puoluepolitiikassa papiston poliittisen vaikuttamisen pääkanavaksi muodostui vanhasuomalainen puolue, jonka piirissä teologian tohtori Lauri Ingman sai huomattavan aseman. Aktiivisia vanhasuomalaisia olivat myös Erkki Kaila, J. R. Koskimies, K. R. Kares ja Arthur Hjelt sekä kirkollistoimituskunnan keskeinen virkamies Yrjö Loimaranta. Nuorsuomalaisen puolueen johtaviin teologeihin kuului muun muassa Jaakko Gummerus. Ruotsalaisen kansanpuolueen näkyvin pappiskansanedustaja oli G. G. Rosenqvist.⁴⁹

Poliittisista kysymyksistä kirkkoa kiinnosti erityisesti uskonnonvapauslain valmistelu. Maalaisliitto ja sosiaalidemokraattinen puolue ajoivat kirkon ja valtion eroa. Kirkkoa vastaan suunnattua kritiikkiä esiintyi myös nuorsuomalaisen puolueen ja ruotsalaisen kansanpuolueen piirissä, vaikka rajuimmat hyökkäykset kirkkoa vastaan yleensä tulivatkin varsinaisen puolue toiminnan ulkopuolelta, radikaalin sivistyneistön taholta.⁵⁰

Kirkon oli suurlakon jälkeen pakko myös itse arvioida asemaansa suomalaisessa yhteiskunnassa ja ottaa kantaa erityisesti uskonnonvapauteen. Uskonnonvapauslain aikaansaaminen ymmärrettiin kirkossakin välttämättömäksi.⁵¹ Vuodesta 1908 alkaen kirkolliskokouksen enemmistö kannatti uskonnonvapauslain ja siviiliavioliiton toteuttamista.⁵²

Toisen sortokauden aikainen Venäjän-poliittinen kirkollinen asenteenmuodostus vastasi pitkälti yleistä yhteiskunnallista kehitystä. Kirkon kannalta Venäjän kritiikkiä vauhditti erityisesti uskontopoliittinen valtataistelu. Venäjän ortodoksisen kirkon valtapyrkimyksiä pidettiin luterilaisen kirkon aseman kannalta uhkana, ja luterilais-ortodoksisessa taistelussa käy-

48 *Soikkanen* 1961, 142—157; *Mustakallio* 1983, 56—57, 280, 476—477.

49 *Mustakallio* 1978, 220—221; *Mustakallio* 1983, 239, 284—295, 417, 424, 443; *Heikkilä* 1985, 351. Ingmanista *Salokorpi* 1988, 18, 36, 41—42, 46—47.

50 *Murtorinne* 1967, 260—261; *Mustakallio* 1983, 74—79, 262—264, 283.

51 *Veikkola* 1977, 30—31. Vuonna 1889 annetun eriuskolaislain nojalla järjestäytyneisiin yhdyskuntiin kuului vain muutamia tuhansia suomalaisia. Ortodokseja oli maan 3,1 miljoonasta asukkaasta noin 1,7 %, loput, runsaat 98 % kuului edelleenkin luterilaiseen kirkkoon. *Hyvärinen* 1913, 5—6. Uskonnollisten vähemmistöjen järjestäytymisestä eriuskolaislain perusteella *Seppo* 1983, 72—73, 187.

52 *Murtorinne* 1967, 191—261.

tettiin 1910-luvulla puolin ja toisin jyrkkiä äänenpainoja.⁵³

Arkkiepiispa Johansson oli vuosina 1909—1910 jäsenenä valtakunnanlainsäädäntöä pohtineessa suomalais-venäläisessä ns. Haritonovin komiteassa.⁵⁴ Siinä hän pyrki puolustamaan Suomen autonomian koskemattomuutta uskonnollisiin näkökohtiin vedoten. Johansson korosti, että Suomen ”konstitusiooni” oli pohjimmiltaan itsensä Jumalan antama.⁵⁵ Hänen mukaansa velvollisuus noudattaa Jumalan maailmanjärjestystä — jonka osana hän näki Suomen perustuslait — kuului kaikille kansoille; kansa, joka ei sitä noudattanut, hukkuisi. Johanssonin uskonnollis-nationalistiset ilmaukset eivät miellyttäneet venäläisiä. Johansson vastusti myös jyrkästi eräiden Viipurin läänin pitäjien yhdistämistä Venäjään.⁵⁶

Kirkon piirissä ilmennyt avoin vastahakoisuus yhtenäistämispolitiikkaa kohtaan ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että kirkko olisi täysin luopunut esivaltauskollisuuden ja lojaalisuuden periaatteesta suhteessa Venäjään. Kirkon asemakin jäi käytännössä toisen sortokauden aikana muuttumattomaksi.⁵⁷

Kirkon ulkomaisiin yhteyksiin liittyi autonomian ajan lopulla jonkin verran poliittista väriä. Postimanifestin jälkeen esiintyi kirkon piirissä erityisesti Ruotsiin suunnattua tiedonvälitystä. Piispojen ja muiden suomalaisteologien kertomukset Venäjän sortopolitiikasta herättivät vastakaikua esimerkiksi ruotsalaisessa kirkollisessa lehdistössä.⁵⁸ Ulkomailla opiskelleet teologit välittivät niin ikään tietoa Suomen asemasta. On ilmeistä, että yliopistoteolo-

53 *Setälä* 1970, 23—39; *Jussila* 1983, 47—54; *Heikkilä* 1985, 353—369, 384—389, 400—402, 410—411; *Mustakallio* 1986, 165, 189—191.

54 *Tuominen* 1958, 264—265; *Jussila* 1979, 247; *Mustakallio* 1986, 189.

55 ”...Tämä lahja on Jumalan lahja kansallemme, joka ei voi tästä konstitusioonista luopua, koska sen kansallisen kulttuuritehtävän täyttäminen siitä riippuu.” *US* 147/1.7.1909, Sekakonferenssi, arkkiepiispa Johanssonin puhe perustavassa istunnossa.

56 *US* 147/1.7.1909; Johanssonin pvk 1.7.1909. *YA HYK*; *Alanen* 1947, 352—253; *Mustakallio* 1987, 148. Ks. myös Johanssonin pvk 15.9., 16.11., 5.12. ja 12.12.1909. *YA HYK*.

57 *Kansanaho* 1954, 174—175, 193; *Veikkola* 1977, 30—31. Kirkollishallinnon alalla tapahtuneesta kehityksestä *Heikkilä* 1985, 195—196, 348, 351, 380, 400, 404—405.

58 von Schéele Råberghille 21.5. ja 26.6. 1891. *HR HYK*; *TKTB* 1891, 59—61, 66—67, 242—243; *TKTB* 1892, 68—73; *von Bonsdorff* 1962, 144; *Österlin* 1972, 43.

gien toiminta tuotti muutamia allekirjoittajia ns. kulttuuriadressiin.⁵⁹

Myös toisen sortokauden aikana poliittisluonteinen ulkomainen tiedonvälitys oli muutamien yksittäisten teologien harrastuksena. Yliopistoteologit Arthur Hjelt ja Jaakko Gummerus voidaan toimintansa johdosta kuitenkin lukea suorastaan ns. läntisen aktivismin edustajiin. Hjelt, joka oli autonomian ajan lopun poliittisten vaikuttajien Edvard ja August Hjeltin veli⁶⁰, piti vuodesta 1907 lähtien yhteyttä englantilaiseen lehtimieheen William T. Goodeen, joka Manchester Guardian -lehdessä esitteli aktiivisesti Suomen kysymystä, ja toimitti tälle tietoja venäläistämistoimista. Goode, jolla oli myös muita suomalaishenkilöitä, oli 1910-luvulla Suomen asian hyväksi toimissaan yhteistyössä muun muassa Englannissa työskennelleen sanomalehtimiehen ja nuorsuomalaisen poliitikon Rudolf Holstin kanssa.⁶¹

Hjeltin ohella myös Jaakko Gummerus ja Englannissa merimiespappina toiminut Sigfrid Sirenus olivat yhteydessä ainakin niihin suomalaisiin, jotka pyrkivät kääntämään Englannin huomion Suomen poliittiseen tilanteeseen. Molemmat tutustuivat Englannin matkoillaan Holstiin. Gummeruksella ja Holstillä oli vuonna 1910 vireillä yhteinen hanke saada anglikaanisen kirkon johdolta tukea suomalaisten poliittisille näkemyksille.⁶² Suomalaisteologeilla oli siis autonomian ajan loppuvuosina jonkin verran osuutta ulkomaisen Suomi-kuvan syntymiseen.

59 Allekirjoittajien muutoin harvalukuisten teologien joukossa olivat professorit Friedrich Loofs, Adolf Deißmann, Julius Kaftan ja Karl Müller, joihin Gummerus, Ruuth ja Hjelt ulkomaanmatkoillaan olivat olleet yhteydessä. *Pro Finlandia* 1899, fol. 4, 11, 13, 15; Arthur Hjelt August Hjeltille 11.6.1899 ja 20.8.1906. AuH VA; Loofs Gummerukselle 21.4.1899, Müller Gummerukselle 10.6.1900. JG HYK; Deißmann Hjeltille 1.6.1901. AH HYK; *Ruutu* 1963, 273—275, 277—278.

60 Edvard ja August Hjelt olivat vuosina 1908—1909 senaatin talousosaston viimeiset suomalaiset varapuheenjohtajat. *Rasila* 1977, 31—36.

61 Goode Hjeltille 3.11.1907, 19.1.1908, 19.10.1910, 14.11.1910 sekä 3.3., 2.6., 7.6. ja 9.11.1911. AH HYK. Manchester Guardian -lehden Suomelle myönteisestä linjasta *HS* 196/27.8. 199/31.8. ja 204/6.9.1911. Goode lehtimiesurasta *Lyytinen* 1980, 53, 126, 129. Läntisen suunnan aktivismista *Pietäinen* 1986, 141—149, *Paasivirta* 1978, 391—394 ja 1984, 32—33.

62 S. ja J. Gummerus Holstille 23.12.1910. RH VA; Holsti Gummerukselle 9.2.1910 ja 12.10.1931. JG HYK; *Sirenus* 1955, 219; *Pietäinen* 1986, 139—140.

c. Kirkkojenvälisen toiminnan organisoituminen

Eri tunnustuskuntiin kuuluvien kristittyjen yhteistoiminta alkoi 1800-luvulla saada organisoituneita muotoja. Uskonnollisessa elämässä oli valistuksen, romantiikan ja pietismin vaikutuksesta ryhdytty painottamaan uskonnollisen kokemuksen merkitystä, ja juuri uskonnollinen kokemus yhdisti yksityisiä kristittyjä yli kirkkokuntamuodostusten. Myös maallistumiskehitys, kirkkojen perinteisen vaikutusvallan väheneminen sekä suuret yhteiskunnalliset muutokset lisäsivät kirkoissa tarvetta voimien yhdistämiseen.⁶³

Protestanttisten kirkkojen piirissä esiintyi kansainvälisesti myös järjestäytyneempää yhteysajattelua. Edelläkävijänä toimi Englannissa vuonna 1846 perustettu World's Evangelical Alliance, Evankelinen allianssi (EA). Järjestö oli eri tunnustuskuntiin kuuluvien yksityisten kristittyjen yhteenliittymä, ja se pyrki edistämään protestanttien yhteistyötä etenkin evankelioimisessa ja lähetystyössä. Liikkeen korostuksiin kuului alusta pitäen myös vaatimus uskonnonvapaudesta. Opillisesti ja teologisesti järjestö oli konservatiivinen ja vastusti modernia teologiaa, joka sen näkökulmasta oli ”rationalismia”. Allianssiliike oli myös katolisuuden ja katolisoivien virtausten eli korkeakirkollisuuden vastainen. Kaikkiaan liike painottui enemmän vapaakirkollisuuteen kuin perinteisten protestanttisten kirkkokuntien suuntaan.⁶⁴

Evangelisen allianssin ohella kansainvälisyyden ja tunnustuskuntien välisen yhteistoiminnan ihanne sekä maallikkoaktiivisuuden korostaminen yhdistyivät vuonna 1844 alkunsa saaneessa NMKY-liikkeessä. Nuorten miesten kristillisten yhdistysten maailmanliitto perustettiin vuonna 1855 ja sisarjärjestö NNKY organisoitui Nuorten naisten kristillisten yhdistysten maailmanliitoksi vuonna 1894. NMKY:n ja NNKY:n toiminnassa korostettiin Evankelisen allianssin tavoin eri tunnustuskuntiin kuuluvien yksityisten kristittyjen yhteyttä, ”sydänten yhteyttä”. Mainittuihin ns. allianssikristillisiin järjestöihin voidaan rinnastaa myös Keswick-liike, joka oli 1800-luvulla Yhdysvalloissa levinneiden pyhitysliikkeiden englantilainen sovellutus. Jär-

63 Newman 1937, 9—10, 14—29; Karlström 1947, 7—8, 12—19, 53—54.

64 Karlström 1947, 14—15; Newman 1937, 35—54 ja 1948, 133; Teinonen 1972, 36—38; Seppo 1983, 23. Teologian uusista virtauksista Murtorinne 1986, 49—51.

jestöjen toiminta sijoittui käytännössä kunkin maan perinteisten kirkkokuntien yhteyteen.⁶⁵

Protestanttisten kirkkokuntien välisiä erimielisyyksiä ryhdyttiin 1800-luvun puolivälistä alkaen selvittämään myös erilaisissa konferensseissa, ja tämä johti esimerkiksi Skotlannissa, Sveitsissä ja Yhdysvalloissa vapaaehtoiisiin kirkkoliittoihin, eräänlaiseen kansallisen tason ekumeniaan.⁶⁶ Osa kirkkoliitoista toteutettiin tosin valtiovallan ohjailemana tai puolipakolla. Preussissa 1800-luvun alkupuolella syntyneet luterilaisten ja reformoitujen väliset kirkkoliitot, unionit, herättivätkin kirkoissa tyytymättömyyttä ja johtivat usein ykseysajattelulle vastakkaiseen tulokseen: konfessionalistisen asenteen tiukentumiseen.⁶⁷

Suuntaus kohti suurempaa kirkollista yhteisymmärrystä näkyi 1800-luvun puolivälistä alkaen myös tunnustuskuntien sisällä, ja samaa tunnustuskuntaa edustavat kirkonjohtajat eri maista ryhtyivät järjestämään säännöllisiä konferensseja. Ensimmäisinä olivat liikkeellä anglikaanit, ja seuraavaksi toiminta käynnistyi luterilaisuuden piirissä.⁶⁸ Vuonna 1868 Hannoverissa perustettua Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenzia hallitsi aluksi saksalainen kirkollinen problematiikka, Preussin unionipolitiikan vastustaminen, mutta vuodesta 1870 lähtien AELK kutsui kokouksiinsa vierailijoita myös Yhdysvaltojen, Tanskan, Norjan ja Ruotsin luterilaisista kirkoista.⁶⁹

Todella maailmanlaajaksi kristittyjen välinen yhteistoiminta kehittyi ensimmäisenä lähetystyön piirissä. Alueellisten yhteiskristillisten lähetyskonferenssien ohella ryhdyttiin järjestämään yleisiä lähetyskonferensseja, joihin osallistui lähetystyöntekijöiden lisäksi edustajia eri maiden lähetysorganisaatioista.⁷⁰ Kirkkokuntien välistä yhteistyötä esiintyi myös kristillis-sosiaalisen yhteistoiminnan alueella, esimerkiksi diakoniatoiminnan, settlementiliikkeen

65 *Karlström* 1947, 19—26; *Rouse* 1954, 332; *Shedd* 1955, 15—24, 113—137; *Teinonen* 1972, 41—42; *Ahonen* 1983, 67.

66 *Karlström* 1947, 53—62.

67 *Karlström* 1947, 57—59; *Mannermaa* 1978, 11—19.

68 *Karlström* 1947, 62—72; *Teinonen* 1972, 38—41.

69 *Karlström* 1947, 48—50; *Grundmann* 1957, 141—151; *Wadensjö* 1971, 17—19, 46—47; *Österlin* 1972, 28—35; *Haendler* 1975, 19—21.

70 *Karlström* 1947, 80—88; *Latourette* 1954, 353—362; *Teinonen* 1972, 43—47.

ja kristillisen rauhanaktivismiin piirissä.⁷¹ Kirkkojenvälinen vuorovaikutus ja ekumeeninen ajattelu olivat näin 1800-luvun loppua lähestyttäessä lisääntyneet, ja kansainvälinen yhteistyöjärjestö oli syntynyt myös luterilaisten kirkkojen keskuuteen.

2. Kirkkojenvälisen työn alkeet Suomessa

a. Allianssiliike rikastuttaa perinteistä yhteydenpitoa

Suomen kirkon ulkomainen yhteydenpito suuntautui perinteisesti luterilaiseen maailmaan, erityisesti Pohjoismaihin. Kansainvälisiä vaikutteita saatiin lisäksi ulkomaisten lähetysjärjestöjen ja evankelioivan herätyskristillisyyden taholta. Suomen lähetysseura oli läheisessä yhteistyössä etenkin saksalaisten lähetysjärjestöjen kanssa, mutta sekä sen että merimieslähetysseuran kautta saatiin vaikutteita myös Englannista ja Yhdysvalloista. Myös Ruotsin kautta välittyi Suomeen englantilaisvaikutteita.¹

Pohjoismaisella tasolla ja lähetystyön piirissä järjestettiin eri kirkollisia työaloja koskeneita kansainvälisiä konferenssejakin, mutta pääasiassa yhteydet olivat joko yksityisiä opintokäyntejä ja tapaamisia tai kirjeenvaihtoa. Vuonna 1886 käyttöön otetut hiippakuntastipendit tarjosivat entistä useammille seurakuntapapeille tilaisuuden opintokäynteihin. Ulkomaiset opintomatkat ja vierailut suuntautuivat jatkuvasti lähinnä Saksaan tai Pohjoismaihin ja ainoastaan vähäisessä määrin Englantiin.²

Evangelisen allianssin korostukset tunnettiin Suomessa 1800-luvun puolivälistä alkaen. Liike palveli käytännössä luterilaisen kirkon tarpeita: sen kautta etsittiin keinoja vastata siihen henkiseen murrokseen, joka samaan

71 *Karlström* 1947, 88—107.

1 *Ribbner* 1957, 79—80, 120—127, 178—181; *Kansanaho* 1960, 73, 93, 124—126; *Remes* 1976, 12, 18—23, 218—219; *Saarilahti* 1977, 169; *Kansanaho* 1983, 62, 65, 106; *Saarilahti* 1989, 74—79.

2 *Gummerus* 1928, 175; *Åberg* 1977, 8—11, 16—22, 36—45; *Murtorinne* 1986, 54—56, 94, 139, 157—158, 183.

aikaan koetteli suomalaista yhteiskuntaa.³ Papisto kuitenkin kääntyi opillisista syistä liikettä vastaan, ja kirkollisen suuntauksen äänenkannattajassa Vartija-lehdessä, piirrettiin 1880-luvun lopulta lähtien selvää rajaa ”tunnustus-kollisten” ja ”allianssihenkenisten” välille.⁴ Allianssiliike kytkeytyikin Suomessa selvästi uskonnollisiin vähemmistöihin, jotka taas olivat uskonnonvapausvaatimuksineen uhka luterilaiselle kirkolle.⁵ Allianssin osastoa ei Suomeen perustettu, ja vuonna 1909 tehdyn viimeisen perustamisyhtymisen jälkeen järjestön merkitys väheni ratkaisevasti.⁶

Evangelisen allianssin ohella Suomeen saatiin varhaisia vaikutteita myös Keswick-liikkeestä.⁷ Yhteisluterilaista identiteettiä puolestaan pohdittiin kirkkolain uudistustyön yhteydessä, lähinnä arvioitaessa saksalaisten kirkkoliittojen aiheuttamia ongelmia, sekä myöhemmin Vartijan piirissä.⁸ Muun järjestäytyneen kirkkojenvälisen toiminnan ulkopuolella Suomen kirkko oli aina 1880-luvun loppuun saakka.

b. Yhdistystoiminta ekumenian pääväylänä

Ensimmäinen kansainvälinen ekumeeninen organisaatio, joka sai sijaa Suomessa, oli allianssikristillinen NMKY-liike. Senaatti hyväksyi vuoden 1889 lopussa Suomen NMKY:n säännöt. Yhdistyksen perustajajäseniin kuului useita kirkollisia ja yhteiskunnallisia vaikuttajahahmoja kuten kirjailija Z. Topelius, professorit Otto ja Edvard Hjelt sekä silloiset teologisen tiedekunnan opettajat O. I. Colliander ja Herman Råbergh. Ennen vuosisadan vaihdetta Suomeen syntyi myös vastaava naisjärjestö, NNKY. Tunnustuksellinen

3 Newman 1948, 133—147; Juva 1960, 126—140, 187; *Kansanaho* 1960, 103—104, 195—201; Seppo 1983, 23—24. EA:n rukousviikoista Newman 1937, 229—233; Kilkki 1984, 17—21, 36—39; Makkonen 1989, 9—13. EA:n välillisestä vaikutusta suomalaiseen sisä- ja ulkolähetystyöhön Plit 1984, 23—25, Saarilahti 1989, 197—201.

4 Juva 1960, 128—149; *Kansanaho* 1960, 197—201; Makkonen 1989, 11—12.

5 Eriuskolaisvirtausten ja luterilaisen kirkon suhteesta Juva 1960, 140—157 ja Seppo 1983, 118—119.

6 Veikkola 1980, 64—65; Kilkki 1984, 57—64; Junkkaala 1986, 350—351; Saarilahti 1989, 357—360, 362.

7 Seppo 1983, 24—25.

8 Pirinen 1985b, 23—25, 33—38.

jännitys häiritsi jossain määrin NMKY:n alkuvuosien toimintaa, ja NMKY:n rinnalle perustettiin leimaltaan korostetun luterilainen Suomen evankelis-luterilainen nuorukaisyhdistys. Yhdistysten kansainväliset kanavat olivat kuitenkin yhteiset. Tunnustuskysymystä koskenut kiista näyttää vahvistaneen NMKY:n yhteyksiä luterilaisen kirkon johtoon.⁹

Ekumeenisia virikkeitä saatiin Suomeen myös kansainvälisen kristillisen ylioppilasliikkeen kautta. Vuonna 1895 perustettiin Vadstenassa Ylioppilaiden kristillinen maailmanliitto, ja pian tämän jälkeen aloitettiin erillinen kristillinen ylioppilastyö myös Suomessa. Kristillinen ylioppilastyö sai vuonna 1899 oman järjestönsä, Ylioppilaiden kristillisen yhdistyksen, YKY:n. Samana vuonna laillistettiin myös vastaava sisaryhdistys.¹⁰ Ylioppilasjärjestöjen toiminta keskittyi alusta pitäen opiskelijoiden pariin, kun taas NMKY:n ja NNKY:n toiminta ulottui sekä lapsiin että työikäiseen aikuisväestöön. NMKY pyrki tavoittamaan myös työväestöä, ja sen yhteiskunnallinen vaikutus olikin muita allianssiekumeenisia järjestöjä huomattavampi.¹¹

YKY:n ja NMKY:n suhde muodostui aluksi jännitteiseksi. NMKY:n johto siirtyi varhain lauantaiseuralaisille yliopistoteologeille: puheenjohtajistoon kuuluivat vaihdellen muun muassa Gummerus, Hjelt, Ruuth ja Ingman. Heidän kauttaan NMKY:een tuli vaikutteita modernista protestanttisesta teologiasta ja raamattukäsityksestä. YKY:n johto taas oli raamattukysymyksessä konservatiivisempi ja opillisesti lähellä vapaakirkollisuutta. Eroa voi havaita myös ekumeniakäsityksissä. Suomalaisen NMKY-liikkeen edustama ekumeenisuus oli lähinnä uskonnollista suvaitsevaisuutta, joka osittain ammensi voimansa ritschliläisyydestä. Liberaaliteologisten kytkentöjen vuoksi ei suomalaista NMKY-liikettä voikaan pitää protestanttisen ekumenian pioneeri-järjestön, rationalisminvastaisesta korostuksestaan tunnetun Evankelisen al-

9 *Louhivuori* 1915, 28—41; *Kansanaho* 1960, 221—225; *Heikkilä* 1979, 35; *Kuujo* 1979, 9—10, 13—14, 180. Evankelisluterilaisesta nuorukaisyhdistyksestä *Arkkila* 1975, 24—25. NNKY:n synnystä *Renvall* 1911, 11—13; *Kansanaho* 1960, 225—227.

10 *Louhivuori* 1915, 86—87; *H. Gulin* 1943, 199—205; *Mattila* 1965, 13—15; *Franzén* 1987, 35—42. YKML:n perustamisesta *Rouse* 1948, 21, 25, 44—45, 53—64.

11 *Louhivuori* 1915, 34; *Kansanaho* 1960, 223—224; *Heikkilä* 1979, 75—77. NMKY:n kosketuksista työväestöön *Kuoppala* 1963, 156—167, 224, 304; *Ruutu* 1963, 261—265, 276.

lianssin perinnön kantajana. Sitä puhtaampana Evankelisen allianssin perintö näkyi Ylioppilaiden kristillisen yhdistyksen teologisessa linjassa, joka oli paitsi konservatiivinen myös käytännön ekumeniaa korostava. Useat YKY:n alkuvuosien johtajista edustivat uskonnollisia vähemmistöjä.¹²

NMKY ja YKY poikkesivat toisistaan myös kielikysymyksessä. NMKY:llä oli alusta pitäen fennomaaninen leima ja toiminta painottui suomenkieliseen suuntaan. Suomenkielisyyden ylivalta NMKY:ssä korostui korostumistaan, kun taas YKY säilyi kauan ruotsinvoittoisena. Vasta vuonna 1911 alkoi suomenkielisten jäsenten osuus olla siinä määrin hallitseva, että kielikysymyksen järjestäminen tuli YKY:ssä välttämättömäksi.¹³

Erot varsinaisessa toiminnassa eivät sen sijaan olleet ratkaisevia. Molemmat yhdistykset toimivat herätyskristillisessä hengessä. Linjaristiriitojen vuoksi lauantaiseuralaiset yliopistomiehet jäivät kuitenkin useiksi vuosiksi kristillisen ylioppilasliikkeen toiminnan ulkopuolelle. YKY:n vapaakirkollista ilmapiiriä vierasti myös osa heränneistä ja evankelisista ylioppilaista. Vuodesta 1904 alkaen yhteistyö alkoi kuitenkin lisääntyä, ja muodollinen sopu saatiin aikaan.¹⁴

Suomen kristillisen ylioppilasliikkeen voi katsoa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä menettäneen vapaakirkollisävyisen protestiliikkeen luonnettaan ja muuttuneen selkeämmin kirkolliseksi. Järjestö kävi läpi myös organisaatiomuutoksen. Vuonna 1909 syntyi uusi katto-organisaatio Suomen kristillinen ylioppilasliitto, SKY, jonka jäsenjärjestöjä olivat sekä mies- että naisylioppilaiden kristilliset yhdistykset.¹⁵ Suomalainen NMKY-liike taas kytkeytyi vuodesta 1911 alkaen osaksi laajempaa kristillisen nuorisotyön järjestöä, joka sai vuonna 1917 nimekseen Suomen nuorten kristillinen liitto. Liittoon kuului myös naisjäseniä. NMKY-työn perinteinen kristillisen mies- ja poikatyön linja säilyi organisaation monikerroksisuudesta huolimatta itsenäisenä.¹⁶

12 YKY:n teologisesta ilmapiiristä *Tiililä* 1974, 66—70 ja *Franzén* 1987, 36—46.

13 *Mattila* 1965, 17—22, 52, 57—58, 73—74; *Tiililä* 1974, 70, 72, 76, 80—82; *Kuujo* 1979, 13—16, 22. Myös naisylioppilaiden kristillinen yhdistys NYKY säilyi pitkään ruotsinkielisenä. *H. Gulin* 1946, 147—149.

14 *Kansanaho* 1960, 226—227; *Tiililä* 1974, 70—72, 81, 91—92; *Franzén* 1987, 40—41.

15 *Tiililä* 1974, 106—107; *Franzén* 1987, 40—42, 44—46.

16 Organisaatiosta *Heikkilä* 1979, 35—36, 120—130; *Kuujo* 1979, 20—21.

NMKY-liike oli kansainvälinen organisaatio ja suomalaiset halusivat sisällyttää sääntöihin alusta pitäen maininnan virallisesta liittymisestä NMKY:n maailmanliittoon. Tuomiokapitulien lausunnoissa tätä asetettiin kuitenkin vastustamaan. Virallinen kansainvälinen organisoituminen ei saanut kannatusta myöskään senaatissa, eikä asiaa koskenutta mainintaa otettu sääntöihin.¹⁷ Käytännössä kansainvälinen vuorovaikutus muodostui kuitenkin heti vilkkaaksi. Ulkomainen vuorovaikutus näkyi ulkomaisten johtajien vierailuina, tiiviinä kirjeenvaihtona ja konferenssiosallistumisena. Maailmankonferenssien ohella suomalaiset osallistuivat pohjoismaisiin ja saksalaisiin NMKY-kokouksiin.¹⁸

Myös YKY piti yhteyttä kansainväliseen keskusjärjestöön Ylioppilaiden kristilliseen maailmanliittoon, ja tämä yhteys tiivistyi erityisesti vuoden 1909 organisaatiomuutoksen jälkeen. Kansainvälisiin konferensseihin osallistuttiin pääasiassa pohjoismaisella tasolla, ja Suomessakin järjestettiin vuonna 1906 pohjoismainen kristillinen ylioppilaskokous.¹⁹ Kristillisen ylioppilasliikkeen maailmankonferensseihin suomalaiset pääsivät mukaan merkittävässä määrin vasta 1910-luvulla.²⁰

Molemmat järjestöt hoitivat käytännössä yhteyksiä lähes samoihin kansainvälisiin ekumeenisiin vaikuttajiin. Heistä tärkein oli amerikkalainen John R. Mott, metodistitaustainen maallikkovaikuttaja, joka vieraili Suomessa vuosina 1899 ja 1909.²¹ Myös ruotsalainen Karl Fries, Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton pitkäaikainen puheenjohtaja, oli samalla NMKY-johdaja.²²

17 *Vja* 1889, 323—324; *Louhivuori* 1915, 40—41, 197; *Kansanaho* 1960, 221, 367.

18 NMKY:n ensimmäisen puheenjohtajan Kaarle Krohnin kirjeet maailmanliiton johdolle (kopiot) 7.11.1888, 25.7., 8.10. ja 28.11.1889, Fermaud Krohnille 19.6. ja 28.11.1889, Schlaeppi Krohnille 17.8.1889. HNMKYA. Ks. myös *Louhivuori* 1915, 40—41, 197—201; *Ruutu* 1963, 277; *Kaija* 1970, 27—30, 35—38.

19 Savonlinnan ylioppilaskokouksesta *Björklund* 1906, 378—383; *Mattila* 1965, 46—47.

20 *Mattila* 1965, 113; *Kaija* 1970, 36—37; *Tiirilä* 1974, 88—89, 106—107; *Franzén* 1987, 46.

21 *Kuujo* 1979, 19; *Tiirilä* 1974, 48—52, 63—66, 105—107. Mottin toiminta-ajatuksista tarkemmin *Ahonen* 1983, 20, 60—67, 90—91, 96, 100—102.

22 Fries vieraili Suomessa 1896 ja 1899. *Langenskiöld* 1921, 100—101; *Mattila* 1965, 17, 61, 75; *Franzén* 1987, 36—42.

Vaikka NMKY:n ja YKY:n kansainväliset taustavaikuttajat olivat osittain samoja, suomalaisten järjestöjen profiilit ulkomaisessa yhteydenpidossa muodostuivat jossain määrin erilaisiksi. YKY:n ulkosuhteita leimasivat kansainvälisen taustajärjestön Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton tendenssit: lähetystyön, evankelioinnin ja ekumeenisen yhteisymmärryksen korostus sekä ihailu liikkeen keskushahmoa Mottia kohtaan. Routavuosien poliittiset kysymyksenasettelut puolestaan eivät päässeet pinnalle YKY:n ulkosuhteissa. Suomalainen kristillinen ylioppilastyö kytkeytyi paroni Paul Nicolayn persoonan välityksellä Venäjän kristilliseen ylioppilasliikkeeseen, ja toiminta nimenomaan Venäjällä oli myös John R. Mottin erityisen huolenpidon kohde. Vasta 1910-luvulla kansalliset ja poliittiset näkökohdat saivat sijaa YKY:n piirissä, eikä Nicolayn toiminta enää poliittisessa suhteessa täysin tyydyttänyt suomalaisylioppilaita.²³

Kristillisen ylioppilasliikkeen kansainvälisissä konferensseissa suomalaiset esiteltiin usein omana osastonaan, mutta itsenäistä paikkaa järjestön kansainvälisessä keskuskomiteassa YKY:llä ei ollut. Aluksi se jäsenyi muiden skandinaavisten kristillisten ylioppilasjärjestöjen yhteyteen. Vuodesta 1913 oli Nicolayn johtamalla Venäjän kristillisellä ylioppilasliikkeellä itsenäinen edustus, jonka täytynee katsoa tällöin kattaneen Suomenkin.²⁴

Poliittisten näkökohtien jääminen taka-alalle YKY:n alkuvuosien toiminnassa on yhteydessä myös järjestön uskonnollis-teologiseen linjavalintaan. YKY edusti oppositiota ajankohdan liberaalille ja yhteiskunnallisesti aktiiviselle ylioppilasmaailmalle. Poliitikasta irti pysyttelemisen sopi YKY:n sisäisyyttä korostavaan linjaan. Lisäksi myös itse kristillisen ylioppilastyön maailmanlaaja tavoite, maailman evankelioiminen ja ylioppilasnuorison herättäminen, tarjosi edellytyksiä suomalaisessa yhteiskunnassa pinnalla olleiden suomalais-venäläisten jännitysten ylittämiseen.

Teologisesti Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton linja avautui vuodesta 1910 alkaen modernin teologian suuntaan. Yhtenä tärkeimmistä avainhenkilöistä tässä kehityksessä oli ruotsalainen uskonnotutkija Nathan Sö-

23 Tiilikä 1974, 108—109, 130—131. Mottin Venäjän-harrastuksesta *Hopkins* 1979, 250—251, 332—335. Kiinnostus pitää Suomea sillanpääasemana Venäjällä tehtävää työtä ajatellen kuului myös Mottin uskonnollisen taustajärjestön, metodistis-episkopaalisen kirkon ohjelmaan. *Seppo* 1983, 43.

24 *WSCF* 1913, 3, 472, 480—481; *Voipio* 1914, 93; *Rouse* 1948, 102, 114, 162; *Franzen* 1887, 36.

derblom. Ylioppilasliikkeen liberalisoituminen lisäsi suomalaisten yliopisto-teologiin kiinnostusta maailmanliiton toimintaa kohtaan.²⁵ Söderblom olikin esimerkiksi Arthur Hjeltin nuoruudenystävä.²⁶

Allianssiekumeeninen peruslähtökohta, ajatus kristittyjen ykseydestä, jaettiin myös NMKY-liikkeen piirissä, ja maailmankonferenssien ylittävien tukelliset rukoushetket vakuuttivat suomalaisia kokousedustajia kristikunnan perimmäisestä ykseydestä.²⁷ Suomalaisten kansainväliset NMKY-yhteydet saivat kuitenkin alusta pitäen myös vahvasti kansallisen ja poliittisen erityisluonteen. Tämä näkyi ensiksikin fennomaanisten korostusten esittelynä kansainvälisissä yhteyksissä.²⁸ Tämän ohella tuotiin esiin Venäjän-poliittisia näkökohtia. Suomalaiset NMKY-edustajat pitivät huolta siitä, että Suomen erityisasema sai osakseen kansainvälistä huomiota. Paikka Venäjän NMKY:n alajaostona ei tuntunut tyydyttävältä, ja vuodesta toiseen Suomen NMKY anoi suomalaisten kansalliseen ja kielelliseen erityisluonteeseen vedoten paikkaa NMKY:n kansainvälisessä komiteassa. Komiteapaikan saamista vauhditettiin venäläistämispoliittikkaa koskeneilla tilannetiedotuksilla.²⁹

Vuonna 1902 NMKY:n maailmanliiton johto taipui suomalaisten toiveisiin, ja maailmankomitean paikka myönnettiin maalle, joka ei ollut itsenäinen ja jossa ei ollut tällöin edes sääntöjen vaatimaa kansallista NMKY-liittoa. Suomen NMKY:n paikan keskuskomiteassa sai Arthur Hjelt.³⁰ Seuraavana vuonna NMKY:n maailmankomitean puheenjohtaja Edouard Barde lähetti 1903 Suomen NMKY:lle myös tervehdyksen, jossa hän ilmaisi myö-

25 A. Hjelt 1917, 182—183; Söderblom 1941, 232—238; Rouse 1948, 149—161.

26 Hjeltin ja Söderblomin ystävyystyö Söderblom Hjeltille 7.10.1891 ja 26.10.1891. AH HYK; Hjelt Söderblomille 18.8.1897. NSS UUB; Karlström 1947, 157, 163, 223, 227.

27 A. Hjelt 1891, 490.

28 Vadstenan kokouksessa 1895 Arthur Hjelt piti esitelmän aiheesta Den nyare finska litteraturen från kristlig synpunkt. Esitelmässä korostui kansallisen herättämisen ja fennomaanisen liikkeen arvomaailma. A. Hjelt 1895, 1—27.

29 Hjelt Philidiukselle (kopiot) 8.7. ja 25.9.1902, Fermaud Hjeltille 30.10.1902. HNMKYA.

30 SKJS 1906, 32, 61; Louhivuori 1915, 183—184, 198, 200; Shedd 1955, 365.

tätuntonsa Venäjän Suomea kohtaan harjoittaman sorron vuoksi.³¹ NMKY:n kansainvälinen johto oli näin saatu tarkastelemaan Suomen ja Venäjän välis-
tä oikeustaistelua suomalaisten näkökulmasta.

Suomalaisten NMKY-johtajien toiminnassa kautta linjan näkyvä nationa-
lismi, Venäjän kannalta suoranainen separatismi, johti 1910-luvun alussa
konfliktiin Venäjän hallituksen kanssa. Suomalaiset olivat anoneet vuodeksi
1912 NMKY:n maailmankonferenssin kokousisännöyttä, ja suunnitelmiin oli
saatu mukaan laajat kirkolliset piirit.³² Kenraalikuvernööri Seynin vaatimuk-
sesta keisari kuitenkin kielsi konferenssin järjestämisen. Hallitusta lähellä
olevassa Novoje Vremjassa ilmoitettiin perusteluksi suomalaisen NMKY-
johtajan Arthur Hjeltin ulkomainen esiintyminen ”ikään kuin itsenäisen
maan edustajana”. Kielto oli omiaan vahvistamaan Venäjän hallituksen vas-
taista mielialaa paitsi NMKY:ssä myös laajemminkin kirkon piirissä.³³

Yhdistysekumeeninen toiminta ulkomaankontakteineen merkitsi suoma-
laisille 1890-luvulta lähtien tärkeää ekumeenista impulssia. Vaikkei uskon-
nonvapauskysymyksessä edistytty, ajatus suvaitsevaisuudesta ja yhteistoi-
minnasta muiden kirkko- ja tunnustuskuntien edustajien kanssa tuli näiden
kanavien kautta tutuksi nuoren polven kirkollisille vaikuttajille. Yhdistysten
toiminta ja erityisesti niiden ulkosuhteet koskettivat tosin lähinnä pientä,
kaupunkeihin keskittynyttä harrastajaryhmää. NMKY ja YKY merkitsivät
kuitenkin ratkaisevaa alkusysäystä Suomen kirkon ekumeeniselle orientoitu-
miselle. Yhdistystoiminnan kautta nuori kirkollinen vaikuttajapolvi kouliin-
tui myös moderniin kansainväliseen konferenssikäytäntöön.³⁴

NMKY:n ja YKY:n ulkomaiset yhteydet suuntautuivat pääasiallisesti toi-
siin pohjoismaihin ja anglosaksiseen maailmaan, Englantiin ja Amerikkaan

31 Edouard Barde Suomen NMKY:lle 17.3.1903; Hjelt, Tarkkanen ja Kuusisto
Bardelle s.d. [heinäkuu 1903], Hjelt Bardelle 20.7.1903. HNMKYA. Bardesta
Shedd 1955, 134, 372.

32 *SNMKY vk 1910*, 4; *SNKL vk 1911*, 6—7, 11; *Nuorten Airut* 1911, 24, 25; *Kmaa*
6/23.1. ja 61/23.6.1911; *Louhivuori* 1915, 115.

33 Fermaud Hjeltille 27.5. ja 29.5.1911. AH HYK; *Novoje Vremja* 9.1./21.1.1911,
3; *Kmaa* 7/25.1.1911, NMKY:n maailmankonferenssi ja Novoje Vremja;
Kmaa 36/19.4., 61/23.6. ja 92/6.9.1911; *US* 206/7.9. ja 10.9.1911; *HS* 206/
7.9.1911; *Hbl* 242/8.9.1911; *Nuorten Airut* 1911, 138. Novoje Vremjan ase-
masta hallituksen lehtenä *Polvinen* 1984, 41.

34 Konferenssikäytännöstä *Karlström* 1947, 20—22; *Rouse* 1948, 264—268.

päin. Yhdistysekumeenisen toiminnan vilkastuminen vähensikin välillisesti saksalaisen kirkollisen vaikutuksen painoarvoa Suomen kirkossa.

c. Luterilainen yhteistyö saa puolivirallisen aseman

Kirkkojenvälisen yhteistoiminnan uusista muodoista myös tunnustuskunnan sisäisen yhteistoiminnan linja saavutti Suomen vuosisadan vaihteessa. Ruotsalaiset olivat jo tätä ennen olleet mukana Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenzin toiminnassa, ja Visbyn piispa K. H. G. von Schéele oli vuodesta 1890 alkaen toiminut AELK:n toisena puheenjohtajana. Saksalaismielinen kuningas Oskar II tuki aktiivisesti ruotsalaista AELK-toimintaa, ja myös von Schéele edusti ruotsalaisessa politiikassa saksalaisorientaatiota.³⁵

Vuonna 1901 päätettiin AELK:n konferenssi järjestää Lundissa. Konferenssi-isännöisyys sai von Schéelen ryhtymään toimiin, jotta myös Suomen kirkko tulisi luterilaisen yhteistoiminnan piiriin. Yhteydenoton kohteeksi von Schéele valitsi Porvoon hiippakunnan piispan Herman Råberghin, jonka kanssa hän 1890-luvun alussa oli toimittanut kirkollista julkaisua.³⁶ Råbergh kiinnostui yhteistyöstä, ja hänet valittiin von Schéelen aloitteesta AELK:n hallitukseen. Asiasta kertoi kirkollinen aikakauslehti Vartija, joka samalla asettui tukemaan AELK:n toiminta-ajatusta.³⁷

Vartijassa julkaistu kokouskutsu saavutti papiston, ja Lundin kokoukseen osallistui 1901 yhteensä seitsemän suomalaista. Delegaatioon kuului muun muassa merimieslähetysjohtaja Matti Tarkkanen. Råbergh itse joutui sairauden vuoksi jäämään pois.³⁸ Kokouksessa mukana ollut kirkollisen suunnan edustajiin luettava K. A. Hildén laati Vartijaan seikkaperäisen ja innostuneen

35 *Karlström* 1947, 48—50; *Grundmann* 1957, 141—151; *Wadensjö* 1971, 17—19, 46—47; *Österlin* 1972, 29—35; *Haendler* 1975, 19—21.

36 Kyseinen julkaisu, *Tidskrift för kristlig tro och bildning*, oli jo 1891 esitellyt AELK:n toimintaa. *von Schéele* 1891, 142—160. Ks. myös *Fleisch* 1956, 30—31. *von Schéelen* ja *Råberghin* ystävydestä *von Bonsdorff* 1962, 143—146.

37 *von Schéele* Råberghille 15.8.1900. HR HYK; *Vja* 1900, 427 ja 1901, 203—205, 243—244.

38 *Österlin* 1972, 36—38; *Bergström* 1972, 162—163; *Nurmi* 1979, 202.

raportin, jossa hän liittyi AELK:n viralliseen, liberaaliteologiaa vastustavaan linjaan.³⁹

Råberghille oli Lundissa varattu luterilaisen yhteistoiminnan kehittämistä koskeva puheenvuoro, jonka von Schéele Råberghin sairauden vuoksi joutui lukemaan. Tässä suurta vastakaikua saavuttaneessa puheenvuorossa Råbergh katsoi, että AELK:n tuli toimia vapaamuotoisena keskustelufoorumina ja tarjota tilaisuus luterilaisten kohtaamiseen ja tiedonvaihtoon. Ajatusta AELK:sta eräänlaisena kirkkoliittona Råbergh ei tukenut. Järjestö saattoi kuitenkin Råberghin mukaan edistää yhteistoimintaa lähetys- ja sisälähetystyön alalla sekä kanavoida luterilaista avustustoimintaa. Saksalaisten keskinäisten riitojen osuutta järjestön toiminnassa Råbergh piti liian suurena.⁴⁰

Suomalaisessa piispakunnassa Råbergh sai myös Lundin kokouksen jälkeen yksin vastata AELK-yhteyksistä. AELK:n johdon yhteydenotto kaikkea germaanisuutta vastustavaan Kuopion hiippakunnan piispaan J. R. Forsmaniin jäi tuloksettomaksi.⁴¹ Johanssonin syrjästäpysyminen taas selittyy ainakin osittain niistä luterilaisen tunnustuksen merkitystä koskevista näkemyseroista, joita hänellä ja AELK-työn suomalaisella pioneerilla Råberghilla oli jo vanhastaan.⁴²

Seuraavassa AELK:n kokouksessa vuonna 1904 Rostockissa Råbergh toimi nelihenkisen suomalaisryhmän johtajana. Suomalaisosanottajien tyydytykseksi myös tässä kokouksessa arvosteltiin modernia teologiaa.⁴³ Konferenssien välillä piispa von Schéele informoi Råberghia järjestön tapahtumista.⁴⁴

AELK:n toimintaa häiritsivät ensimmäisen vuosikymmenen lopulla sisäiset ristiriidat, joiden alkusyy oli Saksan kirkollisessa tilanteessa, unionikirk-

39 Hildén 1901, 373—378, 410—417. Lundin teologisista keskusteluista *Fleisch* 1956, 32—35; *Österlin* 1972, 58—66; *Haendler* 1975, 23—24.

40 Råbergh 1902, 386—396; *Wadensjö* 1971, 23; *Bergström* 1972, 163; *Österlin* 1972, 69—70. Haendler väittää erheellisesti, että puheenvuoro oli lähinnä von Schéeleen laatima. Vrt. *Haendler* 1975, 24—26 ja *Fleisch* 1956, 35—37.

41 von Vitzthum Forsmanille marraskuussa 1902. JRK HYK. Koskimiehen fenno-maniaan liittyneestä germaanisuuden vastustuksesta *Mustakallio* 1986, 154—157, 191.

42 Kiistasta tarkemmin *I. Nokkala* 1986, 253—261; *Mäkisalo* 1988, 39—41.

43 *Waltari* 1905, 118—126, 182—187 ja 1905, 186—187; *Österlin* 1972, 43—44; *Bergström* 1972, 162—163; *Nurmi* 1979, 203.

44 von Schéele Råberghille 18.4. ja 30.5.1905. HR HYK.

kojen ja varsinaisten luterilaisten kirkkojen välisissä näkemyseroissa. Unioninvastustajat erosivat vuonna 1908 AELK:sta ja perustivat Lutherischer Bund -nimisen uuden luterilaisen yhteistyöjärjestön, johon he vetivät mukaan muun muassa amerikkalaisen General Council -kirkkoliiton edustajia. Saksalaisen kirkkopoliittikan ohella kriisin taustalla oli teologinen ristiriita. Unionikirkkojen edustajien pelättiin vesittävän AELK:n teologisen linjan, sillä Berliinin unionikirkon piirissä suvaittiin myös modernia teologiaa, ”rationalismia”. Teologisia epäluuloja kohdistui myös AELK:n uuteen puheenjohtajaan, professori Ludwig Ihmelsiin.⁴⁵

Suomalaiset eivät saaneet otetta AELK:n teologiseen linjaan. Esimerkiksi kiistojen sävyttämästä Hannoverin suurkokouksesta vuonna 1908 raportoineet suomalaiset B. H. Päivänsalo ja Julius Engström näkivät tilaisuuden lähinnä luterilaisuuden voimanosoituksena.⁴⁶ Muissa pohjoismaissa kiistoja seurattiin selvästi paremmin. Ruotsalaiset valitsivat von Schéeleen johdolla tietoisesti AELK:n ja hylkäsivät oppositiojärjestön.⁴⁷

Ruotsissa AELK:n teologinen avartuminen johti myös entistä laajempien kirkollisten piirien mukaantuloon. Uusista ruotsalaisvaikuttajista tärkein oli Nathan Söderblom. Ihmels ja Söderblom olivat teologisesti jokseenkin lähellä toisiaan, ja myöhemmin heistä tuli myös kollegat Leipzigin yliopistossa.⁴⁸ Ruotsalaisten aktiivisuuden vuoksi AELK:n linjassa näkyi jo 1910-luvun alussa voimakas skandinaavinen vaikutus. Norjalaiset sen sijaan arvostelivat jonkin verran Ihmelsin väitettyä liberaalisuutta. Suurinta epäluottamusta AELK:n johtoa kohtaan tunnettiin ns. seurakuntatiedekunnan ympärillä toimineessa oppositioryhmittymässä. Itse peruskiistassa AELK osoittautui Lutherischer Bundia vahvemmaksi.⁴⁹

45 *Karlström* 1947, 51—52; *Fleisch* 1956, 67—69; *Wadensjö* 1971, 31—36; *Ahlstrom* 1972, 756, 761—762; *Kahle* 1982, 210. Lutherischer Bundin perustamisesta *AELKZ* 1908, 1100—1102. Ihmelsin teologisesta linjasta *Österlin* 1972, 58.

46 *Kmaa* 113/7.10.1908, Kaksi huomattavaa kokousta ulkomailla.

47 von Schéele Råberghille 30.7.1909. HR HYK.

48 Söderblomin kutsuminen Leipzigin yliopiston uskonnonhistorian professoriksi oli osittain seurausta hänen AELK-yhteyksistään. *Karlström* 1947, 230; *Wadensjö* 1971, 30.

49 *Wadensjö* 1971, 26—27; *Ahlstrom* 1972, 756, 761—762; *Kahle* 1982, 210. Norjan kirkon sisäisistä linjaristiriidoista *Ventä* 1970, 43—44; *Franzén* 1987, 47—48.

Teologisessa mielessä suomalaiset pysyivät vuodesta toiseen luterilaisen yhteistyön tarkkailijajäseninä. Kehitystä tapahtui sen sijaan osallistujapohjassa. Suurimmillaan suomalaisten osanotto oli elokuussa 1911 Upsalassa järjestetyssä AELK:n 13. konferenssissa. Peräti 28 kokousedustajan joukossa oli piispa Råberghin ja useiden muiden vakio-osanottajien ohella kolme lauantaiseuralaista: Arthur Hjelt, Yrjö Loimaranta ja Uno Paunu. Suuntaus oli näiltä osin ruotsalaisen mallin mukainen: toiminta alkoi vähitellen vetää myös liberaalia teologikuntaa.⁵⁰ Suomalaispiispojen määrä ei sen sijaan ottanut lisääntyäkseen. Esimerkiksi Arthur Hjeltin yritys saada J. R. Koskimies mukaan Upsalaan jäi tuloksettomaksi.⁵¹

Upsalan AELK-kokouksessa nousi esiin järjestössä aiemmin taka-alalla olleita luterilaista yhteistyötä laajempia ekumeenisia visioita. Uutta suuntausta edusti erityisesti Nathan Söderblom, joka kahdessa laajahkossa puheenvuorossaan kehitti kristittyjen yhteyden ja ekumeenisuuden aatetta jo selvästi ohi AELK:n toiminta-ajatuksen. AELK:ssa Söderblomin persoona herätti kuitenkin ristiriitoja, ja hänen teologiastaan löydettiin epäluterilaisia korostuksia. Ruotsalaisen nuorkirkollisuuden piirissä Söderblomin ajatuksilla oli kuitenkin runsaasti kaikupohjaa.⁵²

Suomalaisten huomio kiinnittyi Upsalan konferenssin poliittiseen puoleen, ja näiltä osin voi havaita selvää kaunaisuutta ruotsalaisia naapureita kohtaan. Konferenssin isäntinä olleet Ruotsin kirkko ja valtio tunkeutuivat kokouksesta raportoineen Toivo Waltarin mielestä esiin joka käännteessä. Erityisesti Waltaria närkästytti Länsipohjan ja Lapin suomensukuisten väestön asemaa koskenut keskustelu. Ohjelmaan oli merkitty Luulajan piispan Olof Bergqvistin esitelmä aiheesta ”Ruotsin kirkon toiminta suomalaisten ja lappalaisten keskuudessa”, mutta teema oli viime vaiheessa rajattu koskemaan pelkästään lappalaisia. Pelkkä ajatus ”Ruotsin kirkon toiminta suomalaisten keskuudessa” herätti Waltarissa kuitenkin fennomaanista ärtymystä. Ruotsalaisten toiminta suomalaisten parissa oli hänen mukaansa ”täynnä verisiä vääryyksiä ja kurjaa sortoa”, ja suuri osa vastuusta lankesi Ruotsin

50 Hjeltin ja Paunun myönteisestä suhteesta moderniin tutkimukseen *Murtorinne* 1986, 207, 213—218, 226—228, 241—242.

51 Koskimiehen pvk 17.6.1911, JRK HYK; *Kmaa* 100/25.9.1911; *Björklund* 1911, 429—442; *Mäkeläinen* 1969, 200; *Bergström* 1972, 163—164.

52 *Karlström* 1947, 224—227; *Wadensjö* 1971, 24, 30, 42—43, 56.

kirkon piispoille.⁵³ Fennomaanien silmätikkuna ollut ja etenkin Kuopion hiippakunnassa keskustelua herättänyt Länsipohjan kysymys sukelsi näin ensimmäistä kertaa esiin kirkkojenvälisessä konferenssissa.⁵⁴

Kriittisyydestään huolimatta Waltarin laajat kokousselostukset ja muut artikkelit tekivät samalla AELK:n työtä tunnetuksi Suomen kirkossa.⁵⁵ Myös Nürnbergissä vuonna 1913 järjestetty AELK:n konferenssi sai osakseen myönteistä julkisuutta.⁵⁶ Luterilaisen yhteistyön merkitystä Suomen kirkossa vähensi kuitenkin jonkin verran se, ettei piispakunta kokonaisuudessaan ollut siinä mukana. Suomalaisten AELK-yhteyksillä ei kirkollisesti edustavasta osanottajajoukosta huolimatta ollut virallista asemaa asemaa Suomen kirkossa.

Ulkomaisen yhteydenpidon ei 1900-luvun alussa ymmärrettykään varsinaisesti kuuluvan kirkon tehtäväkenttään eikä kirkossa myöskään ollut vaikiintunutta toimintatapaa tällaisten yhteydenottojen varalle. Kirkon johdon suhtautuminen Lützenissä vuonna 1907 järjestettyyn 30-vuotisen sodan muistokappelin vihkimistilaisuuteen on tästä selvä osoitus. Kukaan piispoista ei Suomen kirkolle lähetetystä virallisesta kutsusta huolimatta tuntenut kiinnostusta matkustaa juhlaan. Kirkon edustajaa oli ryhdyttävä etsimään yliopistoteologiain joukosta, ja tehtävään lupautui ulkomaisia yhteyksiä aktiivisesti harrastanut Arthur Hjelt. Virkavelvollisuudet estivät kuitenkin niin Hjeltin kuin seuraavaksi ehdolla olleiden professorien Gummeruksen ja K. A. Appelbergin matkan.⁵⁷ Piispakunnan nuorin J. R. Koskimies joutui lopulta

53 *Kmaa* 94/11.9.1911. TA:ssa kokousta selosti Björklund. *Björklund* 1911, 429—442. Upsalan kokouksesta myös *Fleisch* 1956, 69—70 ja *Wadensjö* 1971, 42—43. Waltarin kokousselostukset *Kmaa* 92/5.9. ja 96/15.9.1911.

54 Länsipohjan ruotsalaistamistyön aiheuttamista reaktioista Kuopion hiippakunnassa Koskimiehen pvk 29.4.1907 ja 8.10.1909. JRK HYK; *Mustakallio* 1989, 8—9.

55 Ks. esim. *US* 207/8.9.1911, 13:s yleinen evankelis-luterilainen konferenssi Upsalassa.

56 *Kmaa* 71/30.6.1913; *Hannula* 1913, 425, 431, 538; *Vja* 1913, 364—366; *Bergström* 1972, 163—164. Kokouksesta myös *Fleisch* 1956, 71—73.

57 Colliander Hjeltille 30.8.1907. AH HYK; Johansson Hjeltille 12.9.1907. AH HYK; Johansson Råberghille 25.9.1907. HR HYK; Johansson Koskimiehelle 1.10.1907. JRK HYK; Johansson Gummerukselle 3.10.1907. JG HYK. Johansson teki vuonna 1907 pitkän ulkomaanmatkan, joka ulottui aina Palestiinaan ja Egyptiin saakka. *Alanen* 1947, 416—419.

vastahakoisena lähtemään Lützenin matkalle.⁵⁸

Koskimiehen matka ei kuitenkaan edistänyt Suomen kirkon ulkomaisia suhteita. Hän ei kyennyt voittamaan vastenmielisyyttään saksalaista mentaliteettia, ”germaanisuutta”, kohtaan; hän paheksui suomalaisten vaatimatonta osuutta juhlallisuuksissa ja karttoi esiintymistä.⁵⁹ On ilmeistä, että vastaava nurkkakuntainen asennoituminen oli yhtenä syynä myös siihen, etteivät Suomen kirkon piispat laajemmassa määrin tunteneet halua osallistua myöskään AELK:n kanavoimaan luterilaiseen yhteistoimintaan.

Luterilaisen yhteistoiminnan ajatus ja AELK olivat joka tapauksessa runsaassa kymmenessä vuodessa saaneet Suomen kirkon papistossa melkoisen kannatuksen. Osanotto luterilaiseen yhteistoimintaan sopi monien kirkollisten piirien ja ryhmittymien toiminta-ajatukseen ja teologiaan. Mukana olikin pappeja eri kirkollisista ryhmittymistä ja toimintaa johti piispa. AELK:n nauttima kirkollinen tuki oli selvästi kytköksissä järjestön rooliin nimenomaan luterilaisena organisaationa. Järjestön varsin konservatiivinen teologinen linjakin sopi useiden suomalaisten kirkollisten ryhmittymien korostuksiin.

Poliittisesti suomalaisten toiminta AELK:ssa oli neutraalia, eikä työssä jouduttu konflikteihin Venäjän kanssa. Toiminnassa olikin mukana routavuosien myöntövyvyssuuntauksen päävoimia, erityisesti Vartija-lehti ja ns. kirkollisen suunnan perilliset, ja routavuosina Venäjälle lojaaliksi osoittautunut piispa Råbergh antoi osallistumiselle arvovaltaa.⁶⁰ AELK-työssä vilahtaneet fennomaanisiet korostukset Länsipohja-episodeineen taas olivat osoitus siitä, ettei työssä esimerkiksi ruokittu skandinavistisia haaveita. Myös saksalaisten toistuva arvostelu sopi hyvin Venäjän-poliittiseen yleisasetelmaan. Kaiken kaikkiaan luterilaisen yhteistyön voi katsoa yhdistysekumeniaa paremmin vastanneen sekä luterilaisen kirkon teologista ilmapiiriä että kirkon

58 Johansson Gummerukselle 3.10.1907. JG HYK; Johansson Koskimiehelle 1.10. ja 9.10.1907. JRK HYK. Koskimiehen matkatoverina oli asessori J. A. Mannerman. Kuopion hpk tuomiokapitulin ptk 31.10.1907, läsnäolijat. OTA OMA; Johansson Koskimiehelle 1.10.1907. JRK HYK.

59 Koskimiehen pvk 3.11., 5.11. ja 6.11.1907. JRK HYK; *US* 259/ 8.11.1907, Kustaa Aadolfin kappelin vihkiäiset Lützenissä.

60 Vartijan edustamasta myöntövyvysslinjasta routavuosina *Murtorinne* 1964, 203; *Mäkisalo* 1988, 42—43. Råberghin toiminnasta routavuosina *Murtorinne* 1964, 123, 158—159, 176—177.

virallista, myöntövyysvoittoista poliittis-yhteiskunnallista näkemystä. AELK-toiminta oli Suomen kirkon kannalta joka suhteessa riskitön kirkkojenvälisen työn muoto.

3. Kohti maailmanlaajoja organisaatioita

a. Lähetysekumerialle oma keskuselin

Kirkkojenvälisessä toiminnassa ilmeni 1910-luvulta alkaen pyrkimys suurempaan kirkolliseen edustavuuteen. Tämän linjan alkuna oli vuonna 1910 Edinburghissa järjestetty kansainvälinen lähetyiskonferenssi. Se poikkesi aiemmista ekumeenisista nuoriso- ja ylioppilaskokouksista siinä, että mukana oli eri maiden lähetyssseurojen virallisia edustajia. Myös osanottajamäärä oli valtava: 1200 lähetyssseurojen edustajaa eri puolilta maailmaa. Uutta oli myös kokouksen vaatimus kirkkojen voimavarojen yhdistämisestä yhteisen tehtävän hoitamiseksi.¹

Edinburghin kokouksen taustalla näkyi anglosaksisperäinen, dynaaminen lähetyssstrategia, optimistinen ajatus kristillisestä maailmanvalloituksesta. Lähetysharrastuksen vilkastumiseen kytkeytyi erityisesti Englannin ja Yhdysvaltojen kirkkoissa myös vahva poliittinen sivujuonne: kysymys oli paitsi kristinuskon myös länsimaisen ”demokratian” levittämisen tarpeesta.²

Suomen lähetyssseuralle oli varattu neljä virallista edustajanpaikkaa sekä oikeus lähettää neljä ylimääräistä osanottajaa. Kaikkiaan matkusti Edinburghiin kuitenkin peräti kaksitoista suomalaista, joista useimmat saattoivat olla mukana vain virallisen kokouksen ohella järjestetyssä epävirallisessa rinnak-

1 *Karlström* 1960, 18—20; *Saarilahti* 1989, 273—274.

2 *Hutchinson* 1982, 167—177; *Phillips* 1982, 131—137; *Ahonen* 1983, 103—118.

kaiskokokouksessa.³ Kokous teki mukana olleisiin suomalaisiin myönteisen vaikutuksen, ja kokoustunnelmia välittyi suomalaiselle lähetysväelle lukuis-
ten lehtikirjoitusten kautta.⁴ Konferenssin keskeiseksi tavoitteeksi oli asetettu
”yhteys erilaisuudessa”. Oppikysymyksiä ei näin ollen juuri käsitelty eikä
minkään kirkkokunnan myöskään odotettu tinkivän omista perusteistaan.
Tämä ratkaisu oli suomalaisille mieleinen. Lähetysjohtaja Jooseppi Musta-
kallio piti kokousta kristikunnan historiassa ainutlaatuisena.⁵

Yhteistyötä lähetystyön alalla päätettiin jatkaa myös kokouksen jälkeen, ja
tätä varten asetettiin 35-henkinen kansainvälinen ns. jatkokomitea, The Con-
tinuation Committee. Myöskään sen toiminnalle ei määritelty yhteistä teolo-
gista pohjaa. Mustakallio valittiin Suomen edustajana jatkokomiteaan, joten
hän oli ensimmäisenä suomalaisena mukana virallisessa ekumeenisessa val-
mistelutyössä. Mustakallio joutuikin jatkokomitean vuoksi matkustelemaan
aina Englantia ja Amerikkaa myöten. Matkoillaan hän tutustui kansainväli-
sen lähetysliikkeen johtajiin, erityisesti jatkokomitean puheenjohtajaksi va-
littuun Mottiin ja komitean englantilaiseen sihteeriin J. H. Oldhamiin.⁶ Edin-
burghin kokouksesta alkanut lähetyskumeeninen liike vilkastutti Suomen
lähetysseuran ja samalla Suomen kirkon kansainvälisiä kosketuksia ja ohjasi
niiden suuntaa entistä enemmän anglosaksiseen kristillisyyteen päin.⁷

3 SLS:n edustajat olivat lähetysjohtaja Jooseppi Mustakallio, varatuomari Anton
Wuorinen, vapaaherra K. A. Wrede ja lähetysseurastaan Erland Sihvonen. Li-
säksi olivat mukana Uno Paunu, K. A. Paasio, johtajatar Lydia Kivivaara ja
lähetyskoulujen kieltenopettaja Hilja Reinholm. Useimmat matkustivat omalla
kustannuksellaan. *Saarilahti* 1989, 275—176. SLS:n nimeämien edustajien
ohella mukana oli neljä muuta asiasta kiinnostunutta suomalaista. Suomalaiset
pitivät Edinburghissa myös oman kokouksen. *Vja* 1910, 243—253; *Kaija* 1970,
47.

4 *Vja* 1910, 243—253; *Kmaa* 87/26.8.1910; *Saarilahti* 1989, 277.

5 *Saarilahti* 1989, 274—277.

6 *Kmaa* 87/26.8.1910; *Karlström* 1960, 24—25; *Saarilahti* 1989, 277—278.

7 *Saarilahti* 1989, 278, 362—363.

b. Rauhanekumenia voittaa alaa

Maaailmanpoliittisen tilanteen kehitys johti siihen, että kirkkojenvälisessä työssä nousi 1910-luvun tienoilla esiin uusi tärkeä painotus: rauhankysymys. Kirkollinen rauhanekumenia oli aluksi lähinnä profaanien rauhanliikkeiden toiminnan seuraamista ja osallistumista Haagissa vuodesta 1899 alkaen järjestettyihin rauhankonferensseihin.⁸ Näiden konferenssien toimintaa seurattiin alusta pitäen myös Suomessa, tosin lähinnä nuorsuomalaisen poliittisen ryhmittymän piirissä.⁹ Suomessa oli 1880-luvun lopulta pitäen tullut jossain määrin tutuksi myös Leo Tolstoin edustama pasifismi, joka suhtautui kielteisesti nationalistiseen isänmaanrakkauteen ja yhteiskunnallisen toiminnan mahdollisuuksiin sotien ehkäisemisessä.¹⁰

Kun Haagin toinen rauhankonferenssi vuonna 1907 järjestettiin, Eurooppaan oli jo syntynyt selvät suurvaltaliittoutumat. Saksa, Italia ja Itävalta muodostivat ns. kolmiliiton, ja sen vastapainona olivat Ranska, Venäjä ja Englanti solmineet keskinäisiä liittosopimuksia. Näiden liittoutumien välisen taloudellisen ja sotilaallisen kilpailun tiedettiin olevan avainkysymys maailmanrauhan säilymisen kannalta. Huolestuttava tilanne lisäsi rauhantyöstä kiinnostuneiden joukkoa.¹¹

Kyseisen Haagin konferenssin edellä syntyi ajatus järjestää kristittyjen yhteistä toimintaa rauhan hyväksi. Aloitteentekijöinä oli joukko yksityisiä englantilaisia rauhanystäviä. Koska nimenomaan Englannin ja Saksan väliset suhteet näyttivät jatkuvasti kiristyvän, nämä kristillisen rauhanliikkeen edustajat toivoivat voivansa tehdä jotain juuri Saksan ja Englannin kansojen lähentämiseksi.¹² Aloite johti ensin kahteen laajapohjaiseen kirkolliseen vierailuun. Englannin virallisten kirkkokuntien kutsumina 130 saksalaista papia tutustui Englantiin kesällä 1908. Seuraavana kesänä yli sata englantilaista

8 *Karlström* 1947, 104—107. Haagin rauhankonferensseista ensimmäisen kutsui koolle Venäjän tsaari vuonna 1899. Hänen pyrkimyksensä oli hillitä Euroopan sotavarustelua Venäjän ollessa kiinni alueensa itä- ja eteläosissa esiintyneissä selkkauksissa. *Sivonen* 1970, 149—151.

9 *Aho* 1961, 352; *Pietiäinen* 1986, 117—120.

10 *A. Nokkala* 1958, 196—205, 214—216.

11 *Paasivirta* 1978, 375—376. Toinen rauhankonferenssi sai sijaa myös suomalaisessa lehdistössä. *US* 238/15.10.1907, Haagin konferenssi; *US* 246/24.10.1907, Maailmanrauha.

12 *Karlström* 1947, 107—109.

pappia matkusti vastavierailulle Saksaan. Vierailujen tarkoituksena oli edistää rauhaa ja yhteisymmärrystä kansojen kesken, poistaa ennakkoluuloja ja lisätä toisen maan kirkollisten olojen tuntemusta.¹³

Vierailujen tuloksena syntyi vuonna 1910 pysyvä komitea vaalimaan yhteyttä Englannin ja Saksan kirkkojen kesken, The Associated Councils of Churches in the British and German Empires for Fostering Friendly Relation between the Two Peoples. Komitean englantilaisiin jäseniin kuului Winchesterin piispa ja mukana oli myös baptisteja ja kveekareita. Järjestön lehtenä oli The Peacemaker. Saksalaisella puolella komitea koostui johtavista kulttuuri-protestanttisista teologeista, Preussin unionikirkon papeista ja useista lähetysjohtajista. Komiteaan kuuluivat muun muassa johtava kulttuuripersoonallisuus kirkkohistorian professori Adolf Harnack ja professori Adolf Deißmann. Järjestön lehteä, vuonna 1913 perustettua saksalaista Die Eichea ryhtyi toimittamaan berliniläispastori, sosiaalisesta työstä ja rauhankasvatuksesta kiinnostunut Friedrich Siegmund-Schultze.¹⁴

Kirkollisen rauhantyön yritykset tulivat jossain määrin tutuiksi myös Suomessa. Tieto saksalaisten ja englantilaisten pappien rauhanaatteen merkeissä käynnistämistä vierailuista oli yhtenä esikuvana 21 suomalaisen papin vuonna 1911 tekemälle Tanskan-matkalle. Kytännän Saksan ja Englannin väliseen ystävyys- ja rauhantoimintaan esitti vierailun yhteydessä kirkkohistorian professori, lauantaiseuralainen Jaakko Gummerus.¹⁵

Myös Lontoossa merimiespappina toiminut Sigfrid Sirenus kiinnitti Uudelle Suomettarelle lähettämissään artikkeleissa toistuvasti huomiota Saksan ja Englannin väliseen jännitykseen ja rauhanliikkeiden toimintaan. Sirenus saattoi näin ulkomaan perspektiivistä käsin muita paremmin ymmärtää niitä uusia haasteita, joita maailmanpoliittinen tilanne asetti kirkkojenväliselle työlle.¹⁶ Kaiken kaikkiaan rauhanekumeeninen toimintalinja jäi Suomen kirkossa kuitenkin ennen maailmansotaa vähäiselle huomiolle.

13 *Karlström* 1947, 109—111.

14 *Karlström* 1947, 109—113.

15 Tanskan matkamme 1911, 3. Vierailusta tarkemmin *Veikkola* 1980, 79—81, 88—92.

16 Vuosina 1908—1912 Lontoossa toimineen Sireniuksen lehtimiestyöstä *P. Tarkka* 1982, 537—539.

c. Faith and Order -liike avaa oppikeskustelut

Kirkkojenvälisten järjestöjen joukkoon ilmaantui vuonna 1910 vielä yksi, joka poikkesi profiililtaan selvästi edellisistä: Faith and Order -liike. Sen juuret ovat Edinburghin kokouksessa. Yhdysvalloissa perustettu Faith and Order -liike ryhtyi suunnittelemaan ekumeenista suurkokousta, jossa käsiteltäisiin kirkkojen opinkäsityksiä ja järjestysmuotoja. Perimmäisenä tavoitteena oli kristillisten kirkkokuntien lähentäminen nimenomaan teologisen keskustelun kautta. Aluksi liike rajoittui Yhdysvaltojen anglikaanisen eli protestanttisepiskopaalisen kirkon piiriin, mutta pian sen toimintaan tulivat mukaan useat muutkin Yhdysvaltojen protestanttiset kirkot. Yhteyksiä solmittiin varhain myös maailman muiden anglikaanisten kirkkojen kanssa. Lisäksi tehtiin alustavia suunnitelmia yhteyksistä Rooman kirkkoon ja ortodoksiseen kirkkoon päin.¹⁷ Näiltä osin Faith and Order -liike osoitti ennakkoluulottomuutta, joka oli uutta Evankelisen allianssin tiukan protestanttista linjaa jatkaneille yhdistysekumeenisille järjestöille.

Toiminnan laajentuessa Faith and Order -järjestö ryhtyi Euroopassa ottamaan yhteyttä anglikaanisten kirkkojen lisäksi myös muihin protestanttisiin kirkkoihin, ja sen toiminnan piiriin tulivat muun muassa Englannin vapaakirkot. Saksan evankelisten kirkkojen taholla kokoushankkeeseen sen sijaan suhtauduttiin torjuvasti. Euroopan kirkkojen mukaantulon huomattiin vaativan erityistoimia, ja järjestön piirissä ryhdyttiin suunnittelemaan lähetystöä, joka kiertelisi eri maissa tekemässä sen aatetta tunnetuksi.¹⁸

Suomalaisista ensimmäisenä uuteen ekumeeniseen järjestöön tutustui pastori Aleksi Lehtonen vuonna 1913 tekemällään Amerikan-matkalla. Faith and Order -liikkeen johtaja, Filippiinien piispa Charles H. Brent ja pääsihteeri, juristi Robert H. Gardiner valistivat Lehtosta järjestön tavoitteista ja toiminta-ajatuksesta. Lehtosesta tulikin Faith and Order -liikkeen ensimmäinen suomalainen yhdyshenkilö. Lehtosen vaikutuksesta pääsivät myös Herman Råbergh ja Erkki Kaila Faith and Orderin postituslistoille. Myöhemmin Lehtonen lisäsi järjestön johtajien toivomaan suomalaisten kontaktihenki-

17 *Karlström* 1947, 75—78.

18 *Karlström* 1947, 78—79.

löiden luetteloon vielä arkkipiispa Johanssonin ja NMKY-johtaja Arthur Hjeltin.¹⁹

Suomen kirkko oli saatu Faith and Order -liikkeen Euroopan-kiertuetta edeltäneen kirjeenvaihdon piiriin. Yhteydenottoja hoitanut Gardiner toivoi kuitenkin, että myös itse arkkipiispa asettuisi arvovallallaan hankkeen tueksi, ja hän otti yhteyden Gustaf Johanssoniin. Gardiner kertoi, että amerikkalaislähetystön matka ulottuisi syksyllä 1914 Suomeenkin ja tällöin oli tarkoitus sena järjestää Faith and Order -työtä koskeva epävirallinen neuvottelukokous. Johanssonin Gardiner toivoi huolehtivan kokouksen koollekutsumisesta.²⁰

Saamiinsa kirjeisiin tunnollisesti vastannut Johansson lupautui koollekutsujaksi ja toimitti Gardinerille piispojen ja kirkollisten johtomiesten osoitteita yhteydenpitoa varten. Myös Erkki Kaila vastasi Gardinerille ja toimitti pappien nimilistoja. Piispa Råbergh ei sen sijaan reagoinut yhteydenottoon.²¹ Asenne Faith and Order -liikkeeseen oli Suomen kirkossa ensi kontaktien jälkeen joka tapauksessa varsin positiivinen. Myös Kotimaa kiinnostui liikkeestä ja julkaisi sen toimintaa esittelevän kirjoituksen, jossa lehti kehotti Suomen kirkkoa suhtautumaan myönteisesti kokoushankkeeseen.²² Faith and Order -kiertueen järjestämisestä oli maailmanpoliittisen tilanteen kiristymisen vuoksi kuitenkin pakko luopua.²³

Lehtosen aktiivisuuden ansiosta Suomen kirkko oli vuonna 1914 joka tapauksessa tullut väljästi liitetyksi sen ekumeenisen toiminnan piiriin, jonka tavoitteena kaikista selvimmin oli kirkkokuntien opillisen ja organisatorisen ykseyden saavuttaminen. Myönteinen asenne Faith and Order -työhön ulottui aina arkkipiispa Johanssoniin saakka.

19 Gardiner Johanssonille 30.6.1914. GJ HYK. Lehtonen oli Yhdysvalloissa osallistukseen YKML:n maailmankonferenssiin. *Kmaa* 73/4.7.1913, Ylioppilaitten kristillinen maailmankonferenssi.

20 Gardiner Johanssonille 30.6.1914. GJ HYK.

21 Gardiner Hjeltille 28.8.1914. AH HYK; Gardiner Johanssonille 5.6. ja 30.6.1914 sekä 6.1.1920. GJ HYK. Jälkimmäisessä kirjeessä Gardiner siteerasi vuonna 1914 käytyä kirjeenvaihtoa.

22 *Kmaa* 56/20.5.1914.

23 *Kmaa* 72/12.9.1916; *Karlström* 1947, 79.

d. Sigfrid Sirenus ekumeenisuuden hermolla

Ajatus ekumeenisuudesta kirkkojen ykseytenä oli Faith and Order -liikkeen myötä ensi kertaa Suomessa nousemassa tietoisesti pohdiskelun kohteeksi. Englannissa merimiespappina toiminut Sigfrid Sirenus oli pystynyt seuraamaan kehitystä sikäläisissä kirkkoissa, ja samalla hän oli omaksunut määrätietoisen ekumeenisen linjan. Sirenus esitteli näkemyksiään vuonna 1914 Turussa pidetyssä yksityisessä pappeinkokouksessa,²⁴ ja esitelmä, jonka nimenä oli ”Nykyaikaisia yhtymispyrkimyksiä kristillisessä kirkossa”, julkaistiin samana vuonna Vartijassa.

Sireniuksen esitelmä oli teologinen ohjelmajulistus kristittyjen ykseyden puolesta. Itse Vapahtaja oli hänen mukaansa kristikunnan yhtymisen kannalla. Veljeyden aatteen tulisi kirkossa näkyä paitsi sisäisenä myös ulkonaisena. Ykseydellä kirkko todistaisi parhaiten rakkauden sanomasta.

Sirenus selvitti myös laajasti ekumeenisen työn eri linjojen kehittymistä lähtien liikkeelle Kanadan, Australian ja Englannin pienten vähemmistökirkkojen elimellisestä yhtymisestä. Federatiivisesta eli liittoutumisen tietä saavutetusta yhteydestä hän mainitsi esimerkkinä Englannin ja Skotlannin vapaakirkot. Kolmanneksi Sirenus käsitteli Faith and Order -liikkeen ajamaa teologista yhteyslinjaa, sen päämääriä ja vastassa olevia vaikeuksia.²⁵

Lopuksi Sirenus hahmotteli suomalaiselle papistolle ekumenian ajatuksen käyttökelpoisuutta kotimaisessa tilanteessa. Hän korosti Suomen kirkon ainutlaatuisuutta, sen historiaa ja sen kansallista tehtävää. Suomen kirkko oli Suomen kansalle Jumalan suuri lahja.

Sitä historiallista tehtävää, joka tälle kirkolle on uskottu, ei milloinkaan voi suorittaa mikään muu kirkko meidän maassamme. Kun ulkopuolella Kristuksen seurakuntaa ei ole pelastusta yksityisille eikä kansoille, ja kun Kristuksen seurakunta maassamme näin huomattavalla tavalla on pukeutunut luterilaisen kirkkomme asuun, niin on koko Suomen kansan kohtalo yhdistetty tämän kirkon kohtaloon. Voimme kai täydellä syyllä sanoa, että koko kansamme pysyy pystyssä tai kaatuu Suomen luterilaisen kirkon kanssa.²⁶

24 Pappeinkokouksesta *Sirenus* 1955, 45.

25 *Sirenus* 1914, 305—316.

26 *Sirenus* 1914, 316—317.

Sireniuksen puheenvuorosta kuuluvat selvästi 1910-luvun kirkollista elämää sävyttäneen ns. nuorkirkollisen liikkeen kansankirkolliset painotukset.²⁷ Voimakas nationalistinen kirkkokäsitys ei Sireniuksen mukaan kuitenkaan sulkenut pois ekumenian ajatusta. Suomen kirkko saattoi hänen mukaansa täyttää tehtävänsä vain, jos se todisti Kristuksen rakkaudesta ulospäin, ja tämän todistuksen uskottava suorittaminen edellytti yhteisymmärrystä ja yhteistoimintaa eri tavalla ajattelevien kristittyjen kanssa. Ensimmäisenä askelena tähän tuli Sireniuksen mukaan olla kotimaisten suuntariitojen lopettaminen.²⁸

Vaikkei Sirenius vienyt kaavailujaan tämän pitemmälle, esitelmän viesti oli selvä: kristittyjen yhteys ja ykseyspyrkimykset olisivat Suomen kirkon ja myös Suomen kansan parhaaksi. Merimiespappi Sireniuksesta oli kehittynyt Suomen kirkon ensimmäinen ekumeeninen teologi.

4. Kirkot ja ekumenia siirtyvät kriisiaikaan

a. Suomen kirkko ja kansallinen tilannearvio

Venäjä oli maailmanpoliittisen tilanteen kiristyttyä ryhtynyt tehostamaan etenkin Suomen etelärannikon puolustusta. Sodan puhkeaminen elokuussa 1914 tuli suomalaisille kuitenkin melkoisena yllätyksenä. Suomi julistettiin 31.7.1914 sotatilaan, ja kahta päivää myöhemmin Venäjä oli sodassa Saksan kanssa. Sotilasviranomaisien saamat valtuudet kavensivat entisestään suomalaisten poliittisia perusoikeuksia. Yleinen poliittinen ilmapiiri oli Suomessa kuitenkin emämaalle solidaarinen, ja suomalaiset toivoivat, että kriisitilanteessa osoitettu uskollisuus palkittaisiin aikanaan Venäjän taholta.¹

Myös kirkko osoitti sotaa käyvälle valtakunnalle asiaan kuuluvaa lojaalisuutta. Tuomiokapitulit kehottivat papistoa järjestämään erityisiä rukoushetkiä sotatilan johdosta.² Lojaali asenne Venäjää kohtaan oli ominainen myös

27 Nuorkirkollisuuden ohjelmasta ja toimintatavoista *Veikkola* 1977, 31—36 ja 1980, 131—139, 463—469.

28 *Sirenius* 1914, 316—320.

1 *Rasila* 1977, 54—56; *Paasivirta* 1978, 395—399; *Paasivirta* 1984, 17—21.

2 *Turun hpk kiertok.* 1075/6.8.1914; *Porvoon hpk kiertok.* 496/13.8.1914; *Kuopion hpk kiertok.* 705/6.8.1914; *Savonlinnan hpk kiertok.* 242/13.8.1914.

Kotimaan sotaa koskeneille kirjoituksille. Saksa, joka jo kauan oli hankkinut sotaa, oli lehden mukaan sodan aloittaja ja vihollinen.³ Kotimaan kirjoittelu oli luontevaa jatkoa sille kriittiselle asenteelle Saksaa kohtaan, jota lehti oli edustanut jo sotaa edeltäneinä vuosina.⁴

Kirkollinen lojaalisuus ilmeni erityisesti humanitaarisena toimintana. Kaikkien tuomiokapitulien kiertokirjeissä muistutettiin papistoa Punaisen Ristin työstä, ja tarkoitukseen myönnettiin myös kirkkokolehteja. Myös Kotimaa kehotti kirkkokansaa Punaisen Ristin tukemiseen.⁵ Venäjän Punaisen Ristin toimintaa tuettiin myös separatistisista asenteista arvostelun kohteeksi joutuneen NMKY:n piirissä. Nopeasti organisoidut Punaisen Ristin keräykset tuottivat hyviä tuloksia, ja jo syyskuussa saatettiin lähettää Venäjän rintamalle ambulanssi, jonka mukana oli suomalaisia lääkäreitä ja sairaanhoitajia.⁶

Ulkonaisesta solidaarisuudesta huolimatta Suomessa ryhdyttiin heti sodan puhjettua järjestelemään maanalaisia ulkomaisia yhteyksiä, joista voisi olla Suomella hyötyä. Ajatus Suomen aseman kohentamisesta tai jopa Venäjästä irtautumisesta oli tosin aluksi vain suppeiden piirien haaveena.⁷ Suomalaiset aktivistit olivat Ruotsissa ja Saksassa jonkin verran kosketuksissa myös ulkomaisiin kirkollisiin vaikuttajiin. Yliopiston rehtori ja entinen senaattori Edvard Hjelt, joka jo kesällä 1914 omaksui kansallisessa kysymyksessä aktiivisen ja tavoitteellisen roolin, esitteli Suomen tilannetta Adolf von Harnackille, Johannes Müllerille ja ilmeisesti myös Saksassa tapaamalleen Ruotsin uudeksi arkkipiispaksi valitulle Nathan Söderblomille, jotka kaikki suh-

3 *Kmaa* 86/5.8., 93/25.8. ja 97/8.9.1914.

4 *Ruuth* 1949, 107; *Paasivirta* 1978, 401.

5 *Turun hpk kiertok.* 1078/30.9.1914; *Porvoon hpk kiertok.* 498/1.10.1914; *Kuopion hpk kiertok.* 707/3.9. ja 708/1.10.1914; *Savonlinnan hpk kiertok.* 246/1.10.1914; *Kmaa* 103/29.9., 107/13.10 ja 109/20.10.1914.

6 HNMKY johtok. ptk 30.10.1914; SNMKY ja NKY vk 1914, 5; *Paasivirta* 1978, 21—22. Kaksi ambulanssilääkäreistä Kaarlo Hjelt ja Richard Faltin kuuluivat NMKY-johtaja Hjeltin sukulaispiiriin. *Krohn* 1967, 275—276.

7 *Lauerma* 1966, 53—54, 79—80; *Paasivirta* 1978, 24—26, 29—31; *Rasila* 1977, 58.

tautuivat suopeasti Suomen kysymykseen. Jokaisella oli myös suoria kanavia Saksan poliittisen johdon suuntaan.⁸

Toive siitä, että Venäjä kriisitilanteessa hellittäisi venäläistämispoliitikaansa, osoittautui turhaksi. Marraskuussa 1914 saatettiin julkisuuteen Venäjän korkeimman johdon laatima ns. marraskuun ohjelma, joka todisti pyrkimyksestä saattaa Suomi entistä tarkemmin Venäjän hallituksen valvontaan. Pettymys Venäjää kohtaan johti suomalaiset aktivistit etsimään kansallisen kysymyksen ratkaisua Saksan avulla eli jääkäriliikkeen syntyyn.⁹

Kirkko instituutiona ei ollut tekemisissä ylioppilasaktivismin kanssa. Toiminta oli ensiksikin pakko pitää vain pienen sisäpiirin tiedossa. Suunniteltu sotilaskoulutus vallankumouksellisine itsenäisyyskaavailuineen ei sitä paitsi vastannut Suomen luterilaisen kirkon perinteistä, routavuosina koeteltua Venäjän-poliittista linjaa. Jääkäreiksi lähti kuitenkin runsaasti papinpoikia, ja papisto edisti jonkin verran myös itse värväystoimintaa.¹⁰ Kirkkojenvälisen ja ekumeenisen työn vaikuttajista jääkäriliike kosketti suoraan ainakin Jaakko Gummerusta ja Arthur Hjeltiä. Edellinen tunsii tilanteen Pohjois-Pohjalaisen osakunnan inspektorina,¹¹ jälkimmäinen veljensä, aktivismin tukijoukkoihin heittäytyneen Edvard Hjeltin kautta.¹²

Vaikka kirkko ja kristilliset järjestöt pysyttäytyivät vallankumouksellisen toiminnan ulkopuolella, hengelliset puheet saattoivat maailmansodan aikana palvella kansallista liikehdintää. Saarnat, jopa julkaistut saarnamallit, sisälsi-

8 *Hjelt* 1919, 9—17, 21—24; *Apunen* 1968, 64—65. Hjeltin saksalaiskontakteista myös *Klinge* 1984, 166. Edvard Hjelt oli eronnut senaatin johdosta maaliskuussa 1909 ja palannut yliopistoon. Joulukuussa 1910 hänet oli nimitetty yliopiston varakansleriksi. *Heikel* 1940, 822. Söderblomin oleskelusta Saksassa *Karlström* 1947, 247.

9 *Lauerma* 1966, 53—60; *Polvinen* 1989, 265—270. Venäläistämisohjelmasta *Jussila* 1979, 242—244.

10 *Lauerma* 1966, 254—256, 309; *Tiililä* 1972, 28—29; *Polvinen* 1989, 265—271. Papiston osuudesta värväystoiminnassa *Lauerma* 1966, 195, 215, 255—256. Merimieslähetyssseuran panoksesta jääkäriliikkeessä *Valtari* 1925, 273, 276, 280—281; *Lauerma* 1966, 695—697.

11 Gummerus toimi PPO:n inspektorina 1907—1920. *Gummerus* 1922c; *YL* 3/28.2.1922; *Pietiäinen* 1986, 200.

12 *Lauerma* 1966, 80, 194; *Apunen* 1968, 193—194. Arthur Hjeltin kytkennöistä aktivismiin ei ole suoraa näyttöä, mutta hänen vuosina 1914—1917 pitämässään uskonnollisissa puheissa on runsaasti tähän viittaavaa aineistoa. AH:n puheet. HNMKYA.

vät ajatuksia maailmansodan melskeiden valmistamasta ”uudesta asiantilasta”, kansallisesta vapautuksesta, eksoduksesta, paosta Punaisen meren halki.¹³

Venäjän-poliittista tyytymättömyyttä lisäsi sotavuosina luterilais-ortodoksinen polemiikki, sillä ortodoksisen Venäjän taistelu luterilaista Saksaa vastaan otettiin uskontopoliittisen propagandan välineeksi. Oikeauskoisen Karjalan Veljeskunnan kautta levitettiin näkemystä, jonka mukaan sota oli luonteeltaan suorastaan uskonsota, luterilaisuuden ja ortodoksisuuden välinen voimainkoetus. Venäjä kävi taistelua paitsi germaanisuutta myös luterilaisuutta vastaan. Sodan aloittaja, Saksan kansa, oli saanut vahingolliset vaikutteet nimenomaan luterilaisesta vanhurskauttamisopista ja luterilaisen uskon kylmästä rationalismista.¹⁴ Kirjoittelun tähtäyspisteenä oli osoittaa luterilainen usko poliittiseksi vaaraksi sotaa käyvälle Venäjälle eli vahvistaa ortodoksisuuden asemaa. Suomalaisten valtauskonnon arvostelu oli omiaan kärkehtämään paitsi Venäjän-poliittisia asenteita myös luterilaisten suhtautumista ortodokseihin. Uskontopoliittikkaa ja kansallista politiikkaa oli molemmiin puolin vaikea pitää erossa toisistaan.¹⁵

b. Kirkkojenvälisen toiminnan murros

Kansainvälisen ekumeenisen liikkeen kehityksessä maailmansota merkitsi taitekohtaa, sillä sotatilan mukanaan tuomat jännitykset heijastuivat myös kirkkoihin. Eri maiden kirkot osallistuivat voimakkaasti sodan oikeutusta koskevaan keskusteluun, yleensä tukien oman maan virallista sotapolitiikkaa. Kirjoittelusta seurasi jännitystä ja epäluuloja vihollismaiden kirkkojen kesken, vaikka sanamuodoissa pyrittiinkin välttämään vihan lietsontaa. Erityisen voimakasta paheksuntaa läntisissä maissa herätti saksalaisten kirkonmiesten asettuminen maansa sotaideologian tukijoiksi. Saksan luterilaisuuden parissa taas pantiin merkille, että Saksan vastaisen propagandan kantavat voimat

13 Arthur Hjeltin puhe vuodelta 1915, pidetty NMKY:n kesäjuhlissa. AH:n puheita. HNMKYA; *Kmaa* 53/9.7.1915; *Stenij* 1915, 317—321.

14 *Karelskija Izvestija* 23/15.12.1914, 3—5; *Finlandskaja Gazeta* 271/ 9/ 22.12.1914.

15 *Kmaa* 4/15.1.1915, Kreikkalais-katolilaisten käsityksiä luterilaisuudesta nykyisen sodan valossa; *Heikkilä* 1985, 410; *Pirinen* 1983, 220—221.

olivat kansainvälisen lähetysliikkeen ja eräiden muidenkin ekumeenisten organisaatioiden englantilais-amerikkalaisessa johtoportaassa.¹⁶

Maailmansota lisäsi aluksi Yhdysvaltojen merkitystä ekumeenisessa työssä. Amerikkalaisille yhteydenpidon jatkaminen oli jokseenkin ongelmattonta niin kauan kuin maa oli sotatoimien ulkopuolella. Vaikka USA:n poliittisen johdon sympatiat olivat ententemaiden puolella, Yhdysvaltojen luterilaisten kirkkojen piirissä suunniteltiin jopa humanitaarisen avun lähettämistä saksalaisille uskonveljille.¹⁷ Myös ekumenian yleismies John R. Mott pyrki lukuisilla Euroopan-matkoillaan ja ahkeralla kirjeenvaihdolla pitämään yllä kontaktia kansainvälisiin yhteistyökumppaneihinsa. Poliittisesti vaikutusvaltainen Mott palveli kuitenkin määrätietoisesti myös Yhdysvaltojen ulkopoliittisia päämääriä ja hänenkin sympatiansa olivat, kuten Saksassa tiedettiin, selvästi ententen puolella.¹⁸ Mott itse tosin pyrki kirjeenvaihdossa sitkeästi torjumaan häneen kohdistettuja epäluuloja.¹⁹

Useat ekumeenisista järjestöistä menettivät sodan vuoksi kansainvälistä luonnettaan. AELK ajautui vakavaan kriisiin, josta se ei milloinkaan täysin toipunut, lähetysekumenian alalla ilmeni konflikteja, ja allianssiekumeenisista yhdistyksistä etenkin YKML ja NMKY valjastettiin useissa maissa suoraan kansallisen sotilashuollon palvelukseen.²⁰

c. World Alliancen perustaminen

Kirkkojenvälisen yhteistoiminnan alalla elokuu 1914 merkitsi käännekohtaa. Maailmanpoliittisen tilanteen kärjistyminen sodaksi johti kokonaan uuden

16 *Karlström* 1947, 286—294, 599—602; *Craig* 1978, 360—362. Ks. esim *The European War. Reply to the Appeal of German Theologians* 23.9.1914. *Karlström* 1947, 301—302. Sotapropagandasta myös *Wadensjö* 1971, 49—56 ja *Stürmer* 1983, 375.

17 *Karlström* 1947, 358; *Wadensjö* 1971, 51—59.

18 *Wadensjö* 1971, 53—54; *Ahonen* 1983, 119, 125. Mottin Englannin-yhteyksistä ensimmäisenä sotavuotena *Hopkins* 1979, 439—452.

19 Siegmund-Schultze Mottille 23.2., 23.4. ja 29.7.1915 (kopioid), Mott Siegmund-Schultzele 25.3. ja 9.7.1915. EZA 51/A III h.

20 *Strong* 1955, 462—470, 1955b, 546—556; *Rouse* 1948, 176—212; *Wadensjö* 1971, 49—52, 55—56. Lähetystyön vaikeuksista *Hogg* 1952, 167—171; *Peltola* 1958, 195—205; *Kähkönen* 1985, 14—21.

ekumeenisen järjestön syntyyn. Konstanzissa, Sveitsissä, pidetyssä kokouksessa perustettu järjestö otti nimekseen World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches, Kirkollinen kansainvälisen ystävyyden edistämisen maailmanliitto (WA). World Alliancen pyrkimyksenä oli kirkkojen ja kristittyjen toiminnan kautta edistää rauhan saavuttamista ja säilymistä. World Alliancen toiminnassa oli mukana rauhantyöstä ja ekumeniasta kiinnostuneita maallikoita ja kirkonmiehiä erityisesti Englannista, Yhdysvalloista ja Saksasta, ja toiminta laajeni nopeasti myös useisiin muihin Euroopan maihin. Vaikka World Alliance oli luonteeltaan avoimen ekumeeninen, sen jäsenistöön kuului vain protestanttisia kristittyjä, eivätkä hekään olleet kirkkojensa virallisia edustajia. Entisiin ekumeenisiin järjestöihin tai yhdistyksiin toiminta ei tässä vaiheessa sanottavasti kytkeytynyt.²¹

Eri maihin perustetut kansalliskomiteat ryhtyivät julkaisutoimintaan. Saksassa järjestön äänenkannattajana toimi Friedrich Siegmund-Schultzen toimittama die Eiche sekä jossain määrin myös Deißmannin vuoden 1914 lopussa perustama voimakkaammin nationalistinen Evangelischer Wochenbrief. Englannissa syntyi World Alliancen toimesta rauhanlehti Goodwill.²² Ruotsissa WA-toiminta käynnistyi vuonna 1915, ja ruotsalaisen osaston perustajiin kuuluivat muun muassa von Schéele, Karl Fries ja kirkkohistorian tutkija Knut B. Westman.²³

World Alliancen johtajat yrittivät aluksi jatkaa myös toiminnan esimuotona palvelleen englantilais-saksalaisen ystävyystoiminnan ylläpitämistä ja vaalia nimenomaan Saksan ja Englannin suhteita.²⁴ World Alliance -liikkeen harjoittama rauhantoiminta herätti ilmeisesti juuri tästä syystä sodan alkuvaiheissa Saksassa poliittisia epäluuloja. Järjestön saksalaiset edustajat eivät myöskään ongelmitta pystyneet hyväksymään Saksan sodanjohdon toimia, esimerkiksi Belgian miehitystä. WA-johtaja Friedrich Siegmund-Schultze ehdittiin jopa vangita ja tuomita sotilastuomioistuimessa kuolemaan, ennen

21 WA:n perustamisesta *Karlström* 1947, 118—137; *Siegmund-Schultze* 1962, 15.

22 *Karlström* 1947, 331—332, 337—341, 346—351; *Siegmund-Schultze* 1966, 14—15.

23 Svenska kommitténs av WA protokoll 23.3.1916 ja 22.9.1916. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB; *Haendler* 1975, 30—31, 41.

24 WA:n edeltäjä, Saksan ja Englannin kirkkojen ystävyysliitto liitto sulautui tavallaan WA:een. *Karlström* 1947, 338—341.

kuin vaikutusvaltaiset ystävät, lähinnä World Alliancen tukijoihin kuulunut Badenin prinssi Max, onnistuivat vapauttamaan hänet. Sittemmin järjestön toiminta Saksassa helpottui ja järjestön tekemän sotavankityön arvo tunnustettiin.²⁵ Samalla alun pitäen puolueettomuutta tavoitellut saksalainen WA-toiminta nivoutui lähemmäksi ulkopoliittista johtoa. Viimeistään vuodesta 1916 pitäen Siegmund-Schultze raportoi toiminnasta säännöllisesti Auswärtiges Amtille.²⁶ Kirkollisen rauhantyön kontakteilla oli poliittista merkitystä, ja ne pidettiin ulkopoliittisen kontrollin piirissä.²⁷

Ensimmäisten sotakuukausien jälkeen World Alliancen toiminnan painopiste siirtyi Euroopasta Yhdysvaltoihin. Järjestön aatetta levittämään palkattiin tehokas organisaattori, amerikkalainen tohtori Benjamin F. Battin, joka ryhtyi ottamaan yhteyksiä ja matkustelemaan ympäri sotaa käyvää Eurooppaa. Battinin aloitteesta tuli myös Suomen kirkko vuoden 1915 alussa kosketuksiin tämän toiminnan kanssa. Battinin varsinaisena päämääränä oli Pietari, jonne hän pyrki perustamaan World Alliancen kansallistoimikunnan. Faith and Order -liikkeen johtomies Robert Gardiner ja arkkipiispa Söderblom olivat kuitenkin neuvoneet Battinia ottamaan yhteyttä myös Suomen arkkipiispaan. Battin kirjoittikin Pietarista Gustaf Johanssonille ja pyysi neuvoja venäläisten kirkonjohtajien kanssa asioimista varten. Johanssonin mahdollisesti antamat neuvot eivät Battinia kuitenkaan auttaneet; venäläistä WA:n kansallistoimikuntaa ei Pietarissa saatu aikaan.²⁸

Paluumatkalla Battin kävi henkilökohtaisesti Johanssonin puheilla tunnustelemassa, voitaisiinko World Alliance -työ käynnistää edes Suomessa. Hel-

25 *Karlström* 1947, 291, 348—350; *Siegmund-Schultze* 1962, 15. Siegmund-Schultze kävi vuosina 1912—1921 säännöllistä kirjeenvaihtoa sekä Max von Badenin että erityisesti Luise von Badenin kanssa. Kirjeenvaihdossa kosketeltiin juuri kirkollista työtä ja kirkkojenvälisiä suhteita sekä rauhankysymystä. EZA D I d. Ks. myös *Karlström* 1947, 374.

26 Siegmund-Schultze von Jagowille 26.9.1916, von Jagow Siegmund-Schultzel-le 2.10.1916, EZA D IV b. Siegmund-Schultzen ja ulkoministeri von Jagowin suhteesta *Karlström* 1947, 373—374 ja *Siegmund-Schultze* 1966, 10—11.

27 Esim. Mottin ja Siegmund-Schultzen kirjeenvaihto juuttui vuodesta 1916 pitäen vuosiksi sotasensuuriin. Mottin kirje Siegmund-Schultzelle 26.2.1916 saapui perille vasta 26.9.1919 sensuurimerkinnöin varustettuna. EZA 51/A III h. Ks. myös *Karlström* 1947, 387—388. Saksalaisesta sotasensuurista tarkemmin *Stürmer* 1983, 378.

28 Battin Johanssonille 1.2.1915. GJ HYK; *Karlström* 1947, 364—366.

mikuun 19. päivänä 1915 käyty neuvottelu sujui miellyttävissä merkeissä. World Alliancen kansallistoimikunnan perustajaksi ei varovainen Johansson kuitenkaan ryhtynyt.²⁹ Tieto World Alliancen edustajan Suomen vierailusta sai kuitenkin osakseen julkisuutta. Kotimaa kertoi pian tämän jälkeen World Alliance -liikkeen perustamisesta ja toimintatavoista. ”Kirkkokuntien maailmanliitosta kansainvälisen ystävyyden edistämistä varten” luvattiin kertoa lukijoille myöhemmin lisää.³⁰

Battinin matka ei siis jäänyt täysin tuloksettomaksi. Matkaraportissaan Battin totesi kuitenkin, etteivät poliittiset olosuhteet sallineet järjestön toiminnan julkista aloittamista sen enempää Venäjällä kuin Suomessakaan; sodan jälkeen työ sen sijaan ilmeisesti voitaisiin käynnistää. Kesään 1915 mennessä oli World Alliancen kansalliskomiteoiden lukumäärä joka tapauksessa saatu nostettua peräti kymmeneen, ja niiden joukossa olivat Pohjoismaista myös Tanska ja Norja. Toiminnassa keskityttiin mielipiteenmuokkauksen ohella avustamaan sotaikäyvässä maissa asuvia vihollismaiden kansalaisia ja sotavankeja.³¹ Vireille pantiin myös suunnitelma kirkkojenvälisen rauhankokouksen järjestämiseksi. Englannissa tätä hanketta ajoi brittiläisen kansalliskomitean sihteeri Willoughby H. Dickinson, ja myös Saksan WA-komitean taholla oli kokoushankkeita. World Alliancen käynnistämät rauhankokoussuunnitelmat jäivät kuitenkin lopulta toteuttamatta.³²

d. Suomi ja John R. Mottin Venäjän-politiikka

World Alliancen ohella erityisesti NMKY-liike pyrki maailmansodan aikana toimimaan sotavankien hyväksi, ja näkyvimpänä henkilönä tässä toiminnassa oli Yhdysvaltojen NMKY:n pääsihteeriksi vuonna 1915 valittu John R. Mott.³³ Kristillisten, muodollisesti epäpoliittisten järjestöjen edustajana Mottin oli helppo päästä matkustamaan sotaikäviin maihin. Mott kävikin

29 Johanssonin pvk 19.2.1915; *Karlström* 1947, 364—366.

30 *Kmaa* 39/21.5.1915, Mitä kirkkokunnat ovat yrittäneet tehdä.

31 *Faith and Order* 1915. Muut mukaan tulleet maat olivat Englanti, Saksa, Ranska, Italia, Yhdysvallat, Hollanti ja Sveitsi. *Karlström* 1947, 337—342, 366.

32 *Karlström* 1947, 461—466.

33 *Hopkins* 1979, 452—455.

1914—1918 Euroopassa vähintään kerran ja yleensä kahdesti vuodessa.³⁴ Amerikkalainen ja sittemmin myös saksalainen NMKY-liike ulottivat toimintansa myös oman maan sotilaiden pariin, erityisesti harjoitusleireille.³⁵ NMKY:n sotilastoiminnan yleisperiaatteet tunnettiin myös Suomessa.³⁶ Suomalaiset NMKY-piirit toimittivat sotavankityössä aktiivisen Ruotsin NMKY:n kautta myös kirjeitä ja paketteja Saksassa oleville venäläisille sotavangeille sekä tiedustelivat esimerkiksi rintamalla kadonneiden virolais-sotilaiden kohtaloa.³⁷

Humanitaarisen ja sotilassielunhoidollisen toiminnan ohella John R. Mottilla oli Euroopassa kuitenkin erityisharrastus, joka sai sotavuosina korostetun merkityksen ja vei hänet entistä tiiviimmin mukaan Yhdysvaltojen ulkopoliittikkaan. Tämä harrastus oli Venäjä. Jo vuonna 1909 tehdyllä Suomen ja Venäjän matkalla Mottilla oli ollut tuotavanaan Venäjän nuorisolle tarkoitettu presidentti Rooseveltin tervehdyskirje.³⁸ Sotavuosina syntyi Venäjän ja Yhdysvaltojen välille poliittinen akseli, jota kehiteltäessä presidentti Wilson otti avuksi John R. Mottin varsin huomattavan Venäjän tuntemuksen.

Mott matkusti vuonna 1916 kolmannen kerran Venäjälle, ja tällä kertaa Wilsonin lähettiläänä. Matka kävi jälleen Suomen kautta. Aiemmasta poiketen suomalaiset jätettiin kuitenkin nyt tyystin suunnitelmien ulkopuolelle. Mott matkusti 13.7.1916 suorinta tietä Turun kautta Pietariin, missä hän viipyi vuorokauden ja neuvotteli lähinnä paikalla olleiden amerikkalaisedustajien kanssa. Tämän jälkeen Mott matkusti Moskovaan. Vierailun yksityiskohdista ei ole säilynyt kovin runsaasti materiaalia, mutta paluumatkalla Mott kuitenkin oleskeli vielä Pietarissa. Kirkollisista vaikuttajista hän tapasi tällä kertaa pääasiassa ortodokseja. Läheiseksi ystäväksi luokittelemaansa

34 Rouse 1948, 191.

35 Hopkins 1979, 439—446.

36 *Kmaa* 62/10.8.1915, NMKY:n toiminta sodan aikana; *Nuorten Airut* 1915, 17—19, NMKY ja maailmansota; *Kmaa* 36/9.5.1916, NMKY:n kansainvälinen toiminta.

37 Fries Louhivuorelle 6.12.1915. Saap. kirjeet 1911—1916. HNMKYA; Fries Hjeltille 3.2.1916. HYK. Kirjeessä Louhivuorelle Fries kertoi etsityn virolaisen sotilaan löytymisestä vankileiriltä.

38 Hopkins 1979, 335.

Paul Nicolayta Mott sen sijaan ei käynyt tapaamassa. Matkaa verhosi näin ilmeinen salaperäisyys.³⁹

Tieto suuren ekumeenikon matkasta oli kuitenkin kulkeutunut Suomeen. ”J. R. Mott läpi Suomen” otsikoi Kotimaa pystymättä kuitenkaan selvittämään Mottin matkan tarkoitusta ja tarkkaa ajankohtaa.⁴⁰ Paluumatkalla ei amerikkalaisvierasta kuitenkaan päästetty näin vähällä. Suomen halki kohti Torniota matkannut Mott sai junavaunuun seurakseen Kotimaan toimittajan, ilmeisesti Vernerin Louhivuoren, ja NMKY-johtaja Arthur Hjeltin, joille Mottin oli käytännöllisesti katsoen pakko raportoida Venäjän-matkastaan.⁴¹

Mott kertoi vierailun liittyneen vuonna 1914 käynnistyneeseen suureen sotavankiprojektiin, jonka hyväksi myös Yhdysvaltojen NMKY työskenteli. Venäjällä tätä toimintaa johti suuriruhtinas Konstantin. Vastaava toiminta sotavankien hyväksi oli käynnistynyt Saksassa, Mott mainitsi ja kertoi laajasti Saksan sotavankityöstä. Hjelt ja Louhivuori yrittivät keskustelun lomassa tuoda esiin myös suomalaisten erityisiä ongelmia sekä tiedustella Yhdysvaltojen poliittista tilannetta, mutta politiikkaa koskeva keskustelu ei ollut suomalaisten kannalta kovin antoisa. Haastattelun päätteeksi Mott lupasi vielä joskus palata Suomeen.⁴²

Ekumeenisen vaikuttajan salaperäinen Venäjän-matka oli näin herättänyt Hjeltissä ja Louhivuoressa uteliaisuutta, johon kytkeytyi kansallista problematiikkaa. Venäjän ystävän oli suomalaisten näkökulmasta vaikea olla samalla Suomen ystävä. Haastattelutilanteesta on mahdollista aistia tiettyä varautuneisuutta Mottia kohtaan. Kirkkojenvälistä työtä vaikeuttava poliittinen jännitys hipaisi siis Mottin matkan muodossa Suomeakin. Suomalaisten suhteet Mottiin eivät sotavuosina kuitenkaan milloinkaan täysin katkenneet.

39 *Hopkins* 1979, 466—467. Nicolay tuskin oli vaikeasti tavoitettavissa. Vuodesta 1916 pitäen hän katsoi velvollisuudekseen pysytellä lähellä Pietaria, koska kristillisen ylioppilastyön muut johtajat oli jo kutsuttu rintamalle ja toiminta pyöri lähinnä Nicolayn itsensä varassa. Nicolay Hjeltille 5.10.1916. AH HYK.

40 *Kmaa* 53/7.7.1916. Mottin elämäkertojen kirjoittajista esim. Fisher vaikenee täysin vuoden 1916 Venäjän-matkasta. Vrt. *Fisher* 1952, 29—30.

41 Aino Hjeltin muistokirja, 48—49; *Kmaa* 59/28.7.1916.

42 *Kmaa* 59/28.7.1916, Tohtori John R. Mottin puheilla. Sotavankityöstä myös *Karlström* 1947, 348—349.

5. Luterilainen Pohjola saa ekumeenisen erityisroolin

a. Ruotsin arkkipiispanvaihdon reaktiot Suomessa

Toukokuussa 1914 valittiin Ruotsin uudeksi arkkipiispaksi Nathan Söderblom, uskonnotutkija ja kirkkojen välisen yhteistyön harrastaja.¹ Ruotsin arkkipiispanvaali keväällä 1914 ja Söderblomin syksyllä tapahtunut virkaanastuminen olivat uutinen myös Suomen kirkossa. Söderblom oli tuttu usealle suomalaisteologille joko ulkomaisten opintovuosien ajoilta tai kirkkojen välisistä yhteyksistä, ja lisäksi hänet tunnettiin myös kirjojensa välityksellä. Teos Maailman uskonnot oli suomennettu jo vuonna 1907, ja vuonna 1914 Söderblomilta ilmestyi kaksi uutta tutkimusta, *Naturlig religion och religionshistoria* sekä *Gudstrons uppkomst*.² Söderblomin näissä teoksissa osoittama analyttinen uskonnonhistoriallinen tarkastelutapa ja kristinuskon erilaisten kerrostumien arviointi sai Teologisessa aikakauskirjassa osakseen kiinnostusta huomiota.³

Kirkon piirissä söderblomilainen tutkimustapa herätti kuitenkin myös epäluuloja. Arkkipiispa Johansson pohdiskeli asiaa päiväkirjassaan. Hänen mielestään Söderblom edusti sellaista ”rationalismia”, josta kirkon tuli pysyä erillään. Hän katsoi, että Söderblomin valinnassa Ruotsin arkkipiispaksi olivat liikaa painaneet teologisten tiedekuntien äänet. Ruotsin kirkon papit eivät pohjimmiltaan olisi Söderblomia tahtoneet, ja vaalin tulos oli teologisista syistä suorastaan onnettomuus Ruotsin kirkolle, Johansson päätteli.⁴

Johanssonin asenteesta peilautuvat suomalaisen kirkollisen kentän perusasetelmat. Johanssonin epäluottamus modernia tutkimusta suosivia teologisia tiedekuntia kohtaan oli Suomessa käytyjen raamattukiistojen jälkeen syvennyt, ja Söderblom oli epäilemättä Johanssonin vastustajien, lauantaiseura-

1 Kuningas nimitti Söderblomin arkkipiispaksi 20.5.1914. Söderblomin valinnasta *Karlström* 1947, 243.

2 *Söderblom* 1907a, 1914a ja 1914b. Söderblom oli v. 1907 julkaissut myös valikoiman muiden uskontojen pyhiä tekstejä. *Söderblom* 1907 b.

3 G. G. Rosenqvistin kommentteja *TA* 1914, 307—313 ja 315—317.

4 Johanssonin pvk 28.5.1914. YA HYK. Johanssonin suhteesta Söderblomiin myös *Alanen* 1947, 395.

laisten yliopistoteologien aateveli. Lähtökohdat Suomen ja Ruotsin arkkipiispojen väliselle yhteisymmärrykselle olivat epäsuotuisat.

Johansson joutui vaikean ratkaisun eteen, kun kävi ilmi, että arkkipiispan vihkimyksestä oli syksyllä 1914 tulossa suuri kirkollinen ja ekumeeninen juhla. Pohjoismaisten veljeskirkkojen ohella tilaisuuteen kutsuttiin edustajia muun muassa Saksan, Englannin ja Ranskan protestanttisista kirkkoista. Söderblom toivoi, että kirkollinen juhla, johon osallistuisi edustajia vihollismaiden kirkkoista, edistäisi samalla rauhan asiaa. Hän oli jo elokuussa 1914 asettanut arvovaltansa peliin rauhankysymyksessä ja kirjoittanut Canterbryn arkkipiispalle. Kirjeessä hän oli vedonnut Englannin pysyttelemiseksi sotatoimien ulkopuolella. Söderblomin intentiot oli kuitenkin tulkittu — ja tuskin täysin aiheettomasti — saksalaismielisiksi.⁵

Söderblomin yritys tehdä arkkipiispan vihkimyksestä rauhanjuhla oli tuomittu epäonnistumaan. Marraskuun 8. päivänä 1914 järjestettyyn juhlaan saapui vieraita ainoastaan Tanskan, Norjan ja Saksan kirkkoista sekä yhdysvaltalaisesta Augustana Synodista. Kieltäytymisten syyt olivat ensi sijassa poliittisia, anglikaanisen kirkon osalta myös teologisia: Ruotsin ja Englannin kirkkojen välillä ei vallinnut täyttä yksimielisyyttä esimerkiksi piispanviran merkityksestä.⁶

Myös yritykset saada Suomen arkkipiispa mukaan juhlallisuuksiin kariutuivat. Söderblom kirjoitti vihkimisjuhlallisuuksien johdosta Johanssonille kaksi pitkää henkilökohtaista kirjettä ja kertoi, miten Turun piispa oli määrää sijoittaa vanhan tavan mukaan ruotsalaisten piispojen joukkoon. Koko juhlan ajan Johanssonin tuli olla Söderblomin henkilökohtaisena vieraana. Vielä lokakuussa 1914 Johansson puolittain lupasikin saapua Upsalaan. Lopputuloksena oli kuitenkin viime hetkellä lähetetty kohtelias kieltäytyminen, jota Johansson perusteli terveydentilallaan. Poisjäämiseen vaikuttivat kuitenkin pääasiassa teologiset näkemyserot. Mahdollisesti Johansson otti jossain määrin huomioon myös sen, että Söderblom oli jo leimautunut saksalaismieliseksi, ja Venäjä taas oli epäluuloinen suomalaisten oletettuihin saksalaiskontakteihin nähden. Vihkimistilaisuudesta kertonut Kotimaa ei kommentoinut Johanssonin poisjäämistä.⁷

5 *Karlström* 1947, 247—254, 303.

6 *Karlström* 1947, 254—260.

7 Söderblom Johanssonille 24.9. ja 20.10.1914. NSS UUB. Johanssonin pvk 31.10., 1.11. ja 2.11.1914. YA HYK; *Kmaa* 116/13.11.1914.

Nathan Söderblom aloitti arkkipiispan tehtävät kirjoittamalla julkisen Paimenkirjeen, jonka hän lähetti oman kirkkonsa lisäksi suurelle joukolla kirkonmiehiä ympäri maailmaa. Tässä kirjoituksessa Söderblom julkaisi tavaltaan oman ohjelmansa, jossa ajankohdan luonteen vuoksi oli rauhankysymyksillä huomattava sija. Paimenkirjeeseen reagoitiin julkisesti eri puolilla maailmaa, ja yleensä palaute oli kiittävää.⁸

Suomessa Paimenkirjeen vastaanotto oli aluksi suopeaa. Kotimaa referoi sitä välittömästi myönteiseen sävyyn ja kertoi samalla Söderblomin ponnisteluista rauhan hyväksi.⁹ Tammikuussa 1915 lehti palasi aiheeseen selostamalla kirjeen maailmalla saamaa innostunutta vastaanottoa. Samalla tarjoutui tilaisuus arvioida Ruotsin arkkipiispan toimintaa parin ensimmäisen kuukauden ajalta. Söderblomin paimenkirje oli todistanut ymmärtämyksestä, suvaitsevaisuudesta ja nöyryydestä. Se oli hankkinut hänelle luottamusta myös niissä piireissä, jotka olivat ottaneet nimityksen vastaan sekavin tuntein. Söderblomin liiallista liberalismia pelänneet olivatkin lehden mukaan nyt selvästi rauhoittuneet.¹⁰ Arkkipiispa Johansson ei kuitenkaan yhtynyt muualta kuuluneeseen ihastuksen hyminään, sillä hänen mielestään Paimenkirjeen sanoma oli pinnallinen.¹¹ Kotimaan olettaus ennakkoluulojen hälvenemisestä ei siis käynyt toteen ainakaan Johanssonin kohdalla.

Suomessa paimenkirjeen vastaanottajiin kuului myös Söderblomin henkilökohtainen ystävä Arthur Hjelt, joka kiiruhti referoimaan sitä Teologisen lauantaiseuran kokouksessa. Lauantaiseurassa Söderblomin näkemyksillä olikin vastakaikua, ja nämä vaikutelmat Hjelt kiiruhti tyytyväisenä välittämään myös itselleen Söderblomille.¹²

Lauantaiseuran piiristä esitettiin Paimenkirjeestä kuitenkin julkisuudessa myös perusteellisin kriittinen puheenvuoro. Sen laatija oli Helsingin yliopiston teologisten esikäsitteiden apulainen Antti J. Pietilä, joka itsekin oli julkaissut tutkimuksen uskonnonhistorian alalta. Söderblom oli kuitenkin pari vuotta aiemmin kritisoinut varsin ankarasti Pietilän tutkimusta, ja tällä saattoi

8 Paimenkirjeestä ja sen saamasta vastaanotosta *Karlström* 1947, 264–274.

9 *Kmaa* 117/17.11.1914, Upsalan uuden arkkipiispan ensimmäinen paimenkirje.

10 *Kmaa* 8/29.1.1915, Ruotsin arkkipiispan paimenkirje.

11 Johanssonin pvk 23.11.1914. YA HYK.

12 Hjelt Söderblomille 27.11.1914. NSS UUB.

olla vaikutusta heikosta kritiikinsietokyvystään tunnettuun Pietilään.¹³ Pietilän asenne kulttuuriprotestanttiseen tutkimustraditioon oli joka tapauksessa alkanut muotoutua muita lauantaiseuralaisia kriittisemmäksi.¹⁴

Pietilän vuoden 1915 alussa Vartijassa julkaisema peräti 15-sivuinen arviointi Paimenkirjeestä oli maltillinen ja monessa suhteessa hyvinkin myönteinen. Ruotsi oli Söderblomissa saanut avokatseisen, toimeliaan ja uskaliaan miehen. Söderblomin esittämät ajatukset esimerkiksi kristittyjen yhteydestä ansaitsivat Pietilän mukaan tulla Suomessakin enemmän esille. Myös Söderblomin viittaus mystiikan merkitykseen viehätti Pietilää. Suomalaisen nuorkirkollisen liikkeen korostusten mukaisesti Pietilä olisi kuitenkin kaivannut enemmän mainintoja maallikkoaktiivisuuden lisäämisestä. Muutoin esityksen yleislinja oli hänestä varteenotettava.¹⁵

Kirjoituksen lopussa Pietilä esitti kuitenkin kritiikkiä, joka kohdistui Söderblomin koko teologian perusteisiin. Paimenkirje ei missään kohdin nousut yleisen Isä Jumala -uskon yläpuolelle. Ruotsin uusi arkkipiispa ei tuonut esiin henkilökohtaista näkemystään Kristuksen persoonasta. Tätä puutetta ei Pietilä katsonut voivansa ohittaa. Paimenkirje kävi kyllä lahjakkuuden, sivistyneisyyden, maailmankokemuksen ja yleisen ihanteellisuuden osoituksesta. Yksinkertaista kristillistä uskoa kirjeestä oli kuitenkin vaikea löytää, ja sitä ilman oli olemassa vaara, että Söderblom nerokkaine näkökohtineen ja suunnitelmineen oli vain helisevä vaski ja kilisevä kulkunen, Pietilä kirjoitti.¹⁶ Pietilä oli näin pukeut sanoi ne epäluulot, joita Suomen kirkossa tunnettiin Söderblomin persoonaa ja hänen edustamaansa teologiaa kohtaan.

Suhtautuminen Ruotsin uuteen arkkipiispaan oli Suomen kirkossa teologisista syistä ambivalenttia. Jossain määrin ongelmattomammin suomalaiset kykenivät asennoitumaan Söderblomin määrätietoiseen rauhantoimintaan. Jo ennen virkaan vihkimystä hän oli ryhtynyt puuhaamaan arvovaltaista kirkollista rauhanvetoomusta, jonka allekirjoittajiksi hän pyysi kirkkojen päämiehiä niin sotaa käyvistä kuin neutraaleistakin maista. Myös tässä kysymykses-

13 *Tiilikilä* 1972, 83—88. Kyseessä oli Pietilän teos *Drei Versuchungsgeschichten* vuodelta 1910. Söderblom oli arvostellut sen *Theologisches Literaturblattissa* vuonna 1912. Pietilän luonteenpiirteistä *Tiilikilä* 1972, 23—24, 30.

14 *Tiilikilä* 1972, 22, 25—27.

15 *Pietilä* 1915, 73, 83—85.

16 *Pietilä* 1915, 85—87; *Tiilikilä* 1972, 88—89.

sä Söderblom lähestyi henkilökohtaisesti Johanssonia, ja tällä kertaa myönteisin tuloksin: Johansson liittyi allekirjoittajien joukkoon.¹⁷ Rauhanvetoomus julkaistiin usealla kielellä sekä lehdistössä että eripainoksina, ja sen sisältöä kommentoitiin laajasti eri puolilla maailmaa.¹⁸

Vetoomuksen julkistuessa ilmeni, että Johansson oli allekirjoittaneiden kirkonmiesten joukossa lopulta ainoa, joka edusti sotaa käyvää maata. Englannin, Saksan ja Ranskan kirkoilta Söderblom sai kielteiset vastaukset. Johanssonin suostumukseen lieenee vaikuttanut se, että hän luuli loppuun asti esiintyvänsä vetoomuksessa Venäjän metropoliittojen rinnalla.¹⁹ Söderblomin kirjeen saaneet Pietarin, Kiovan ja Moskovan metropoliitat eivät kuitenkaan edes vastanneet allekirjoituspyyntöön.²⁰ Tämän seikan paljastuminen tuskin lisäsi Johanssonissa luottamusta Söderblomilta vastedes saatavaan informaatioon.

Paimenkirjeensä ja rauhanvetoomuksensa ansiosta oli Ruotsin uudesta arkkipiispasta tullut yksi evankelisen maailman tunnetuimmista hahmoista. Ruotsin kirkon johtoon siirtyessään Söderblom oli myös määrätietoisesti ottanut käsiinsä kirkkojenvälisen rauhantyön kehittelyn. Suomessa tätä työtä kohtaan tunnettiin mielenkiintoa ja sympatiaa jopa laajemminkin kuin pelkästään yhdistysekumeenisten aktiivikkojen piirissä. Koska Söderblomin teologinen ja uskonnollinen linja kuitenkin herätti Suomen kirkossa kritiikkiä, kirkkojenvälisen rauhantyön kytkentä nimenomaan hänen persoonaansa jarrutti alusta pitäen suomalaisten ekumeenista innostusta.

b. Söderblom ja jääkäriliike

Ruotsin uusi arkkipiispa herätti heti ensimmäisenä virkavuotenaan suomalaisten mielenkiinnon myös poliittisista syistä. Maanalaisen aktivismin edustajat tarvitsivat kaikki mahdolliset ulkomaiset kanavat suunnitelmiensa edis-

17 Johanssonin sähke Söderblomille 10.10.1914. NSS UUB.

18 *Karlström* 1947, 578—581 (painetut dokumentit). Vetoomuksen vastaanotosta eri maissa *Karlström* 1947, 327—335.

19 ”Söderblom ... hommaa adressia, ja siinä olivat Venäjän metropoliitat ja minäkin.” Johanssonin pvk 24.11.1914. YA HYK. Vetoomus julkistettiin 27.11.1914. *Karlström* 1947, 327.

20 *Karlström* 1947, 322.

tämiseen. Söderblom oli jo professorivuosina saanut osakseen ihailua etenkin ruotsinkielisen nuoren älymystön taholta, ja hänen nousunsa arkkipiispaksi ilahdutti erityisesti näitä piirejä.²¹ Ruotsinkielisten aktivistien ensimmäinen yhteydenotto Söderblomiin tapahtui vuodenvaihteessa 1914—1915. Upsalan arkkipiispantalossa käynyt maisteri Runar Appelberg saattoi tyytyväisenä raportoida, että Söderblom osoitti suunnitelmia kohtaan runsasta mielenkiintoa. Söderblomin ystävällisyys johti uusiin yhteydenottoihin. Tammikuussa 1915 matkusti Ruotsiin ryhmä suomenkielisiä aktivisteja, ja myös he hakeutuivat Upsalaan.²²

Jääkäri liikkeen ruotsinkielisten edustajien joukosta vedottiin Söderblomiin nimenomaan ”aidon ruotsalaisuuden edustajana”. Upsalassa käyneeseen ylioppilasdelegaatioon kuulunut Rolf Pipping kertoi vielä helmikuun alussa 1915 Söderblomille ruotsinkielisten hartaasta toiveesta, että Suomi saisi kuin tuhlaajapoika palata Ruotsin yhteyteen.²³ Suomenkielisiltä aktivisteilta Söderblom näki kuitenkin aiheelliseksi tarkistaa suomalaisten toiveiden todellista suuntaa. Keskusteluja käyneet opiskelijat tulivatkin vakuuttuneiksi siitä, että Söderblom suhtautui myönteisesti valittuun strategiaan, johon ei kuulunut ajatusta paluusta Ruotsin helmaan. Suomalaiset olivat hakemassa Saksasta apua Venäjästä irtautumiseksi ja kaipasivat ulkomaisia tukijoita nimenomaan tälle hankkeelle.²⁴

Upsalan arkkipiispantalossa vierailleiden opiskelijoiden joukossa oli myös arkkipiispa Johanssonin sisarenpoika Yrjö Somersalo, joka kiitoskirjeessään kertoi Söderblomille Johanssonin tyytyväisyydestä aktivistivierailun onnistumiseen. ”Enoni, Turun arkkipiispa ei tiennyt, kuinka olisi kiittänyt Teidän ystävällisyyttänne, kun hän kuuli puhuttavan vierailustani,” Somersalo kirjoitti.²⁵ Johansson tuskin oli täysin perillä jääkäri liikkeestä, vaikka joitakin yksityiskohtia Somersalon kautta näin välittyi hänenkin tietoonsa.

21 Rolf Pipping Söderblomille 8.2.1915. NSS UUB. Pipping muistelee vuonna 1909 Upsalaan tehtyä ylioppilasvierailua. Söderblom-ihailusta *Kena* 1979, 19—20.

22 *Numelin* 1920, 99—100; *Ruuth* 1918, 81—83; *Lauerma* 1966, 82—83.

23 Pipping Söderblomille 8.2.1915. NSS UUB.

24 *Numelin* 1920, 99—100; *Ruuth* 1919, 81—83; *Lauerma* 1966, 82—83.

25 Somersalo Söderblomille 14.2.1915. NSS UUB. Somersalon äiti oli Lydia Johansson. Perheen nimi oli alunpitäen Sommer. *Tampereen realilyseo* 1939; *Keisarillinen Aleksanterin-Yliopisto* 1906, 44.

Johansson, fennomaaninen patriootti, näyttää joka tapauksessa oivaltaneen, että vaikei liberaali Söderblom ollut sopiva kirkolliseksi yhteistyökumppaniksi, Suomen ystäväksi hän saattoi hyvinkin kelvata.

c. Pohjolan luterilaisuus järjestäytyy

Maailmansodan jatkuminen loi edellytyksiä pohjoismaiseen lähentymiseen. Erityisesti Ruotsissa esiintyi tosin aluksi hankkeita saada Ruotsi liittymään sotaan Saksan rinnalle Venäjää, vuosisataista vihollista vastaan. Ruotsalaisien saksalaisorientoitumisella oli pitkät kulttuuriset ja poliittiset perinteet, joiden varassa Saksa teki Ruotsissa tarmokasta propagandaa.²⁶ Saksan siirtäessä hyökkäysten painopisteen itärintamalta länteen ruotsalaiselta aktivismita katosi kuitenkin sen Venäjän-vastainen propagandavaltti, ja aktivismi menetti poliittista merkitystään.²⁷

Pohjoismaisen lähentymisen linja valtasi vuosina 1915—1916 sijaa Pohjoismaiden ulkopoliitikassa. Ruotsia, Tanskaa ja Norjaa yhdisti pyrkimys ulkopoliittiseen tasapainoiluun ja puolueettomuuteen. Unioniriidat haluttiin lopullisesti haudata ja Pohjoismaiden keskinäistä yhteenkuuluvuutta korostettiin kuningasvierailuin. Myös kaupallisella alalla tapahtui lähenemistä.²⁸

Ruotsin kirkossa tunnettiin sodan ensi vuosina solidaarisuutta Saksaa kohtaan, ja Ruotsi olikin Saksan luterilaisuuden ainoa henkireikä. AELK:n Herfordissa vuonna 1916 järjestettyyn kokoukseen, jota Yhdysvaltojen luterilaiset jo boikotoivat, osallistui kaksi ruotsalaista, ja AELK:n ruotsalainen puheenjohtaja piispa von Schéele ilmaisi utterasti saksalaissympatioitaan. Visbyn piispan näkökulmasta maailmansotaa käytiin lähinnä Saksan ja ruotsalaisten perinteisesti pelkäämän Venäjän välillä. Eräiden ruotsalaisten kirkonmiesten asettuminen Saksan puolelle voidaan tulkita myös myötätunnoksi Suomea kohtaan.²⁹ Suomen tilannetta vanhastaan seuranneen von Schéeleen osalta näin epäilemättä olikin.

26 *Eskola* 1965, 21—22, 122—123, 159.

27 Samaan aikaan sammui myös saksalaisten kiinnostus saada Ruotsi mukaan sotaan. *Eskola* 1965, 78—91, 133; *Paasivirta* 1984, 33—35.

28 *Wendt* 1979, 9; *Paasivirta* 1984, 35.

29 *Wadensjö* 1971, 49—51.

Pohjolan puolueettomuuden ja pohjoismaisen yhteistyön korostaminen sai kuitenkin sijaa myös kirkkoissa, ja tässä kirkollisessa puolueettomuuspolitiikassa Ruotsin kirkko omaksui johtoroolin. Uskottava puolueettomuuslinja edellytti läntisten suhteiden aktivointia. Englannin-yhteyksiä Ruotsin kirkossa oli vaalittukin jo sotaa edeltäneenä aikana. Neuvotteluja ehtoollisyhteystyöstä Englannin anglikaanisen kirkon kanssa oli käyty vuodesta 1907 alkaen korkealla tasolla, eivätkä yhteydet Englantiin olleet myöskään sotavuosina katkenneet huolimatta siitä, että ehtoollisneuvottelut aikanaan käynnistänyttä arkkipiispa Söderblomia yleisesti pidettiin saksalaismielisenä. Söderblom oli myös koko sota-ajan jatkanut Englannin-kirjeenvaihtoaan.³⁰ Ruotsin kirkolla oli siis edellytyksiä toimia uskottavasti myös Englannin suhteiden kehittelytyössä.

Varsinainen kirkollisen tason pohjoismainen yhteistyön alkusysäys oli kööpenhaminalainen Berlingske Tidende -lehden syksyllä 1915 järjestämä mielipidekysely. Syyskuussa 1916 asian suunnittelua jatkettiin Ruotsin, Norjan ja Tanskan kirkkojen edustajien kokouksessa Ruotsin Nääsissä. Kokous julistautui pysyväksi komiteaksi, joka otti tehtäväkseen edistää yhteistyötä Pohjoismaiden luterilaisten kirkkojen kesken.³¹ Näin käynnistyneen pohjoismaisen kirkollisen yhteistoiminnan mottona oli ”Nordens enighet genom Nordens kyrkor”. Tavoitteena oli siis Pohjolan kansojen lähentäminen. Toiminnan korostettiin kuitenkin olevan vapaata vanhasta romanttisesta skandinavismista, suurruotsalaisuudesta ja muista poliittisista sivutavoitteista.³² Näillä sanannoilla vedettiin selvästi rajaa ruotsalaiseen aktivismiin päin. Tarkoitus ei ollut myöskään edistää kirkollista yhdenmukaistumista. Toiminnan suunnittelua varten nimettiin työjaosto, jonka puheenjohtajaksi valittiin ruotsalainen Saltsjöbadenin kirkkoherra Nils Widner.³³ Yhteistyön keskus oli näin alusta pitäen Ruotsissa.

Virallista kirkollista asemaa ei Pohjoismaisella kirkollisella yhteistyökomitealla aluksi ollut. Sen perustajajäsenet olivat enimmäkseen seurakunta-

30 *Karlström* 1947, 210—218, 247—252, 261, 298—301, 395; *Lyttkens* 1970, 197—201; *Wadensjö* 1971, 50.

31 *Karlström* 1947, 399—402; *Jergmar* 1972, 100—101.

32 *Vår Lösen* 19/1916, 298—299, Det nordiskt kyrkliga mötet på Nääs den 7—8 sept.

33 *Vår Lösen* 19/1916, 298—299, Det nordiskt kyrkliga mötet på Nääs den 7—8 sept.; *Björkquist* 1917, 113—115; *Karlström* 1947, 401—402.

pappeja ja teologian professoreja. Ensimmäisessä kokouksessa keskityttiin suunnittelemaan kirkollista ja teologista yhteistoimintaa kolmen skandinaavisen maan, Ruotsin, Norjan ja Tanskan kirkkojen kesken. Myös Islannista oli kutsuttu osanottaja, mutta hänen matkansa peruuntui. Suomen kutsumista ei sen sijaan edes käsitelty.³⁴

Suomalaisten jättäminen pois näin alkaneesta yhteistyöstä heijasteli ruotsalaisten varovaisuutta Suomen kysymykseen nähden. Suomen erityisaseman tai jo jossain määrin tunnetuksi tulleiden itsenäisyyspyrkimysten tukeminen oli Ruotsin kannalta riski. Vaikka Suomi toisaalta nähtiin Ruotsin puskurina itäänpäin ja jopa länsimaisen sivistyksen etuvartiona slaavilaisuuteen nähden, ei Suomen asemaan puuttumisen katsottu olevan Ruotsin etujen mukaista.³⁵ Eniten ajatus Suomesta ”etuvartiona itään” korostui vuonna 1916 perustetussa aktivistisessa Svensk Lösen -sanomalehdessä, johon Ruotsissa oleskelevilla suomalaisaktivisteilla oli hyvät suhteet. Tämän lehden poliittinen merkitys oli kuitenkin vähäinen.³⁶

Ruotsalaisten johtamassa pohjoismaisessa kirkollisessa yhteistoiminnassa ei otettu sitä riskiä, jota lähentyminen Suomeen olisi voinut tietää. Tieto pohjoismaisen yhteistyön käynnistymisestä kantautui kuitenkin Suomeen lehdistön välityksellä. Laajimmin asiasta kirjoitti ruotsalainen nuorkirkollinen Vår Lösen, johon ainakin Teologisen aikakauskirjan toimittajakunta Suomessa saattoi tutustua.³⁷ Syyskuussa 1916 Kotimaa julkaisi Nääsin kokousta koskevan lyhyen uutisen. Lehti korosti siinä kokouksen yksityistä ja vapaata luonnetta. Pohjoismaitten kristikansa kaipasi keskinäistä lähentämistä, ja erityisen tarpeellista oli saada elvytettyä pohjoismaiset kristilliset yliopilaskokoukset. Pohjolan yhtenäisyyden saavuttamista Kotimaa ei toiminnan tavoitteita luetellessaan maininnut.³⁸

Joitakin merkkejä pohjoismaisen yhteyden tiivistymisestä voi kuitenkin havaita myös Suomen kirkollisessa elämässä. Vuonna 1916 tapahtui Teologisen aikakauskirjan toimituskunnassa muutoksia. Professori G. G. Rosenqvist päätti 20 vuotta kestäneen päätoimittajakautensa, ja tilalle astuivat Jaak-

34 *Karlström* 1947, 399—404, 417; *Sundkler* 1968, 184—186.

35 *Eskola* 1965, 102—106, 159, 181—182.

36 *Eskola* 1965, 29, 54—55, 159.

37 *TA* 1916, 281—282, luettelo toimitukseen tulevista julkaisuista; *Vår Lösen* 19/1916, 298—299.

38 *Kmaa* 75/22.9.1916, Yhteistoimintaa pohjoismaitten kirkkojen kesken.

ko Gummerus ja Edvard Stenij. Uusi toimitus korosti ensimmäisessä linjakirjoituksessaan erityisesti pohjoismaisen yhteistyön merkitystä. Henkisen yhdysiteen säilyttäminen Skandinavian maiden luterilaisten kirkkojen kanssa oli tärkeä osa lehden tehtävää. Tästä syystä valittiinkin lehteen vuoden 1916 alusta lukien viisi pohjoismaista avustajaa, kolme Ruotsista sekä yksi Norjasta ja Tanskasta. Pohjoismaiden kirkkojen esittelylle ja niissä julkaistulle teologiselle kirjallisuudelle annettiin lehdessä runsaasti tilaa.³⁹ Suomessa tunnettiin siis vuonna 1916 kiinnostusta pohjoismaiseen kirkolliseen lähentymiseen. Poliittinen tilanne puolin ja toisin esti kuitenkin suomalaisten liittymisen Pohjoismaiseen kirkolliseen yhteistyökomiteaan. Skandinavismilla oli Venäjän kannalta huono kaiku eikä kirkolliselta taholta ollut aihetta antaa vauhtia suomalaisten lojaalisuutta koskeville epäilyille.

d. Suomen kirkon ekumeeninen asema ennen vuotta 1917

Sota oli keskeyttänyt kirkkojenvälisten konferenssien järjestämisen ja koetteli raskaasti koko ekumeenisen yhteyden ajatusta, olivathan useat entiset yhteistyökumppanit eri puolilla rintamia. Ylioppilaiden kristillinen maailmanliitto kärsi taloudellisista vaikeuksista ja avustuspyyntöjä tuli sotavuosina Suomeenkin. Yhteyttä YKML:oon sekä NMKY:n ja NNKY:n kansainväliseen johtoon pidettiin yllä myös vierailuin.⁴⁰ Suomalaisen yhdistysekumeenian kentällä tapahtui sotavuosina toisaalta myös keskittymistä, joka lisäsi toiminnan yhtenäisyyttä. NMKY:n keskushahmo ja Suomen NMKY:n ja NKY:n liiton päätoimikunnan puheenjohtaja Arthur Hjelt valittiin vuonna 1916 myös Suomen kristillisen ylioppilasliiton puheenjohtajaksi. NMKY:n ja YKY:n välinen skisma oli päättynyt NMKY-läisen linjan voittoon.⁴¹

Edinburghin kokouksen jälkeen lupaavasti laajentunut lähetysekumeeninen toiminta oli sodan vuoksi vielä yhdistysekumeniaakin pahemmassa umpikujassa. Sotaa käytiin myös siirtomaissa, eikä saksalaisten sallittu jatkaa lähetystyön tekemistä varsinkaan brittiläisissä territorioissa. Lähetysaarnaa-

39 TA 1916, 57—58, 129—137, 257—266, 281—282, 313—321,

40 Kmaa 24/26.3. ja 28/13.4.1915; Rouse 1948, 191; Mattila 1965, 93; Kaija 1970, 55—56.

41 SNKL:n vk 1918, 8; Tiililä 1974, 117, 202.

jia internoitiin ja lähetyksasemat jäivät tyhjilleen.⁴² Suomen lähetysseuran sympatiat olivat kiistassa saksalaisten puolella, ja tästä aiheutui jatkuvaa hankausta kansainvälisen lähetysjärjestön, brittiläisjohtoisen Edinburghin jatkokomitean kanssa. Suomen lähetysseura sai myös käytännön työssä kärsiä aiemmasta yhteistyöstä ja sukulaisuussiteistä saksalaisten lähetystyöntekijöiden kanssa. Vaikeuksia oli erityisesti venäläisten ja englantilaisten viiranomaisten kanssa. Lupien saaminen suomalaislähettien matkoihin hankaloitui, ja suomalaisten lähettien piti allekirjoittaa asiakirja, jossa he sitoutuivat ”karttamaan valtiollisia asioita”. Myös lähetystyötä koskevia uutisia sensuroitiin.⁴³ Keski-Euroopassa, Itävallan Czernowitzissa saksalaisten kanssa tiiviissä vuorovaikutuksessa tehty juutalaislähetystyö jouduttiin keskeyttämään.⁴⁴ Suomalaisten saksalaisorientaatio asetti näin vakavia esteitä sekä lähetystyölle että lähetysekumeeniselle yhteydenpidolle.

Täysin vailla ulkomaisia ekumeenisia virikkeitä ei Suomessa sotavuosina jouduttu olemaan. Yhdysvalloissa jatkettiin opillista ja organisatorista yhteyttä korostavan ns. Faith and Order -konferenssin suunnittelua. Järjestön pääsihteeri Robert Gardiner matkusteli liikkeensä merkeissä Euroopassa ja otti kirjeitse yhteyttä myös Ruotsin kirkon keskushahmoihin. Keväällä 1916 Gardiner ilmaisi arkkipiispa Söderblomille toiveensa siitä, että ennen pitkää myös Suomen kirkko liittyisi mukaan Faith and Order -työhön.⁴⁵ Gardinerin maininta osoittaa, että Suomen kirkko miellettiin ekumeenisella kentällä jo itsenäiseksi kokonaisuudeksi, jonka liittymisestä ekumeeniseen työhön oltiin kiinnostuneita.

Kotimaa julkaisi vuonna 1916 Faith and Order -liikettä koskeneen artikkelin, jossa selvitettiin Suomeen saapuneen lehtisen perusteella liikkeen päämääriä ja toimintaa. Itse järjestön työhön ei artikkelissa otettu kantaa, mutta lehtisen siteeraamisessa oli myönteinen ja innostunut ote. Järjestön toiminta

42 Saksalaisen lähetystyön vaikeuksista Hogg 1952, 167—169.

43 SLS johtok. ptk 25.1.1917 § 2 ja liite 1. SLSA Cb. British Military Control Office Petrograd Tarkkaselle 21.1.1917. SLSA Eaa 31; Peltola 1958, 25, 39, 47, 175, 195—205; Kähkönen 1985, 14—21. Sensuurista esim. Kmaa 65/18.8.1916, Lähetysaarnajamme Afrikassa.

44 Schalin Tarkkaselle 21.7.1917. SLSA Eaa 31; Kaskinen 1984, 138—142, 151—153, 159—160. Lähetystyöstä sotavuosina LS 1918, 59—60. Bukovinan työn saksalaishetimitä Mv 49/5.12.1919, Ett tyskt barnhems öden i Galitzien i krigstid.

45 Gardiner Söderblomille 10.4.1916. Ek.saml. UUB.

oli omiaan auttamaan ”hajalle mennyttä Europpaa, itsekkyyteen vajoavaa Amerikkaa ja rikkinäistä kristikuntaa”.⁴⁶

Myös kirkkojenvälisen työn rauhanekumeenista linjaa, World Alliance -työtä, seurattiin Suomen kirkossa. Laajimmin asiaa käsitteli jo vuonna 1914 pappeinkokousesitelmällään ekumeenikoksi osoittautunut Sigfrid Sirenus. Kotimaassa vuonna 1916 julkaisemassaan artikkelissa ”Kirkko ihmiskunnan yhteyden kasvattajana” Sirenus esitteli ekumeenisen toiminnan muotoja, ja tällä kertaa hän kiinnitti päähuomion juuri World Alliancen toimintaan. Sota oli tuonut Sireniuksen näkemyksiin erään muutoksen. Voimakkaasti kansallinen kirkko, jota hän vielä vuonna 1914 oli pitänyt ihanteena, olikin osoittautunut taakaksi ja ongelmaksi, sillä kansalliskirkot kasvattivat kansalliskiihkoa, joka puolestaan johti sotiin. Kirkoilla olikin aihetta itsekritiikkiin.

... viralliset kirkot ... eivät voi kokonaan vapautua siitä vihollistensa syytteestä, että nekin eräissä maissa osaltaan ovat olleet kiihkomielistä kansallismielisyyttä edistämässä. Nykyajan tapahtumat näyttävät, että ne ovat tahtoneet ikäänkuin tehdä kaikkeuden Jumalasta, ihmiskunnan suuresta Isästä, ahtaita kansallispyyteitä palvelevan kansallisjumalan, jonka suosio ulottuu vain omalle tai harvoille kansoille.⁴⁷

Ekumenia ja siihen liittyvä veljeyden ajatus tarjosi Sireniuksen mielestä kirkoille ja ihmiskunnalle tien kohti rauhaa ja yhteisymmärrystä, ja erityisen kristillisen rauhanjärjestön, World Alliancen, perustaminen herätti hänessä toiveikkautta.⁴⁸ Ekumeenisen liikkeen uusi haara vastasi Sireniuksesta siis ajankohdan tarvetta.

Suomen kirkon kannalta tärkein piirre kirkkojenvälisen toiminnan kehityksessä oli kuitenkin pohjoismaisen kirkollisen yhteistoiminnan lisääntyminen ja sen alkava kytkeytyminen osaksi laajempaa ekumeenista liikettä, erityisesti World Alliance -työtä.⁴⁹ Suomen kirkon yhteydet etenkin naapurimaahan Ruotsiin olivat perinteisesti hyvät ja henkilötasolla yhteydenpito oli jatkunut sotavuosista huolimatta. Söderblomin teologinen ja uskonnollinen

46 *Kmaa* 72/12.9.1916, Kirkkokunnat ja kristittyjen yhteys.

47 *Kmaa* 25/28.3.1916.

48 *Kmaa* 25/28.3.1916.

49 Ruotsalainen WA-komitea oli tosin aluksi jossain määrin varautunut suhteessaan pohjoismaiseen yhteistoimintaan. Svenska kommitténs av WA protokoll 22.9.1916 § 3 ja 4. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB.

linja oli tosin Suomessa varsin kiistanalainen, mutta toisaalta hän oli osoittanut Suomen asemaa kohtaan myöntämielisyyttä. Etenkin aktivistipiirit saattoivat pitää saksalaismielistä Söderblomia hyödyllisenä yhteistyökumppanina. Kirkkojenvälisen työn keskus oli tähän asti ollut selkeästi anglosaksisessa maailmassa. Suomen kirkon ulkomaisten suhteiden ja ekumeenisen orientoitumisen kannalta Ruotsin arkkipiispanvaihdos, Ruotsin kirkon ekumeeninen aktivoituminen ja koko uusimuotoinen kirkollinen pohjoismainen yhteistyö merkitsivät näin ollen selvästi uutta tilannetta.

II Itsenäistymisprosessi mahdollistaa Suomen kirkon ekumeenisen osallistumisen (1917—1918)

1. Suomen asema ja kirkkojenvälisen työn näkymät keväällä 1917

a. Kirkko vallankumouksen keskellä

Venäjän helmikuun vallankumous lopetti tsaarin yksinvallan ja myös suomalaisten vihaama kenraalikuvernööri Seyn vietiin vangittuna Pietariin. Valtaa Venäjällä ryhtyi käyttämään duuman valitsema väliaikainen hallitus, joka palautti 20.3.1917 annetulla maaliskuun manifestilla Suomen autonomian. Suotuisa kehitys viritti toiveet Suomen itsemääräämisoikeuden laajentamisesta suhteessa Venäjään.¹

Tyytyväinen mieliala leimasi kevättä 1917 myös kirkon piirissä. ”Näkyjä”, jotka koskivat myös kansaa ja yhteiskuntaa, oli nähnyt Jaakko Gummerus jo vuoden alussa.² Kevätalvi merkitsi monelle näiden näkyjen täyttymystä. Tuomiokapitulit julkaisivat kiertokirjeissään maaliskuun manifestin kokonaisuudessaan. Savonlinnan hiippakunnan piispa Colliander kehotti järjestä-

1 Polvinen 1967, 14, 22—27; Rasila 1977, 61—63; Torvinen 1977, 118—121, 131—134.

2 Gummerus 1917. Sama artikkeli julkaistiin myös TA:ssa. TA 1917, 1—7, Näkyjä.

mään kirkoissa erityisiä kiitos- ja rukoushetkiä. Kuopion hiippakunnan piispa Koskimies toi julki tyytyväisyytensä kansallisen vapauden saavuttamisesta ja painotti papiston ja kansan yhteyttä uudessa tilanteessa. Samalla hän kuitenkin korosti maltillisuuden tärkeyttä.³ Kirkollisen nuorisotyön lehti, NKY:n julkaisema Nuorten Airut julisti toukokuun pääkirjoituksessa, että vapauden aamu oli nyt koittanut Suomen sorretulle kansalle.⁴ Pohjalaisen osakunnan keväthuhlassa Arthur Hjelt puolestaan yltyi psalmin sanoin kuvailemaan kansan tilannetta:

Kun Herra käänsi Siionin kohtalon, niin oli kuin olisimme unta nähneet. Silloin oli suumme naurua täynnä ja kieleemme riemua täynnä.⁵

Tsaarinvallan kukistuminen merkitsi myös luterilais-ortodoksisen kulttuuri-taistelun lopputahteja. Karjalan venäläisiä kouluja suljettiin ja senaatti ryhtyi valvomaan raja-alueen kulttuurioloja. Vuoden 1917 aikana katkesivat myös Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon taloudelliset yhteydet Venäjän kirkkoon.⁶ Luterilaisen kirkon valta-asema ei enää ollut ortodoksisuuden taholta uhattuna.

Helmikuun vallakumous elvytti uudelleen fennomaanisen heimoharrastuksen⁷, jonka mainingit ulottuivat kirkkoonkin. Suomen kirkon erityistehtäväksi koettiin perinteisesti Venäjän suomensukuisten kansojen evankeliointi, vaikka tästä oli Venäjän hallituksen vastustuksen vuoksi pitänyt luopua.⁸ Vallankumouksen katsottiin muuttaneen tilanteen. Suomen lähetysseuran vuosikokouksessa kesäkuun lopussa 1917 otettiin esiin kysymys työn ulottamisesta Venäjälle. SLS:n vuosikokous päättikin ryhtyä suunnittelemaan työtä heimoveljien parissa, ja varojen keruu heimotyötä varten käynnistyi. Tulos jäi kuitenkin ajankohdan taloudellisen ahdingon vuoksi vaatimattomaksi.

3 *Turun hpk kiertok.* 1103/22.3.1917; *Porvoon hpk kiertok.* 535/22.3.1917; *Kuopion hpk kiertok.* 747/26.3.1917 ja 749/24.4.1917; *Savonlinnan hpk kiertok.* 284/22.3.1917. Koskimiehestä *Mustakallio* 1986, 192.

4 *Nuorten Airut* 5/1917, 69—70.

5 Puhe osakunnan juhlassa keväällä 1917. AH:n puheita. HNMKYA.

6 *Autio* 1986, 143—145; *Pirinen* 1983, 212—226.

7 Keväällä 1917 oli perustettu Karjalan sivistysseura, joka pyrki parantamaan Vienan, Aunuksen ja Karjalan väestön asemaa sekä harjoitti suomenkielistä kulttuurityötä ja propagandaa. *Nygård* 1978, 52—54.

8 *Remes* 1976, 215—217.

Vuoden 1917 edetessä yhteydet itäisiin heimoveljiin vaikeutuivat jälleen poliittisista syistä, ja koko suunnitelma kuivui hiljalleen kokoon.⁹

Suuret sisäpoliittiset ongelmat alkoivat kirkossa vähitellen häiritä helmi-kuun vallankumouksen jälkeistä tyytyväisyyttä. Sosiaaliset ongelmat sekä kysymykset kirkon ja valtion suhteesta ja uskonnonvapaudesta askarruttivat kirkon johtajia ja kirkkokansaa. Kirkkoa ja papistoa arvostelemissa lehtikirjoituksissa ja mielenosoituksissa vaadittiin kirkon ja valtion eroa, uskonnon-opetuksen poistamista kouluista, pakollista siviiliavioliittoa ja teologisen tiedekunnan siirtämistä pois yliopistosta. Myös kirkon omaisuutta vaadittiin valtion tai kunnan haltuun. Uusia nämä vaatimukset eivät olleet, mutta yleiseen levottomuuteen yhdistettyinä ne vaikuttivat uhkaavilta. Kirkon taholta nähtiin välttämättömäksi ryhtyä valistavaan ja apologeettiseen toimintaan. Kirkkoa piti jälleen puolustaa.¹⁰

Kirkollista valistustyötä varten perustettiin Teollisuusseutujen evankelioimistoimikunnan aloitteesta keväällä 1917 Kirkollinen valistustoimikunta ja Kirkollinen valistustoimisto. Valistustoimikunnan puheenjohtajaksi valittiin Arthur Hjelt ja valistustoimisto toimi Hjeltin johtaman Helsingin NMKY:n yhteydessä. Toimikunnan muina jäsenenä oli sekä yhdistysväkeä että seurakuntapappeja, ja yhdistettyjä sihteerintehtäviä hoiti Verner Louhivuori.¹¹ Valistustoimikunnan ja -toimiston perustamistapa ja organisatorinen sijoittaminen osoittavat, ettei kirkon virallinen hallinto ollut vastuussa toiminnasta. Asialla oli nuorempi kirkollinen vaikuttajapolvi, joka jo oli oppinut tarvittaessa toimimaan ohi kirkon byrokratian. Ratkaisu korosti myös NMKY:n merkitystä, sekä sen muuntautumiskykyä että kirkollista luonnetta.

Kevään ja kesän 1917 aikana hahmottui Suomen mahdollisimman täydelliseen itsenäisyyteen tähdännyt lakiesitys, valtalaki, joka sai taakseen sosiaa-

9 SLS johtok. ptk 3.5.1917 § 22, 25.6.1917 § 10. Vuosikokouksen ptk 28.6.1917 § 7. SLSA Cb; SLS kert. 1917, 32, 38, 151—152, 155; *Hjälä* 19/11.5.1917, Lähetystyö suomensukuisten kansojen parissa; *Yrjölä* 1969, 30—32.

10 *Kena* 1979, 28—33.

11 Hjeltin ja Louhivuoren lisäksi toimikuntaan kuuluivat rovasti J. Engström, pastori E. B. Holmsten, kirkkoherra K. J. Kivekäs, NNKY-johtaja Siiri Loimaranta, asessori J. A. Mannermaa, maisteri Matti Pesonen, pastori S. Sirenus ja tarkastaja J. H. Tunkelo. Aleksi Lehtosen muistikirja vuodelta 1917. AL VA; *Kena* 1979, 34—35; *Veikkola* 1980, 380—381. Kirkollinen valistustoimikunta sulautui myöhemmin Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliiton toimintaan. *Kokko* 1969, 34—35.

lidemokraattien ohella eri porvarillisissa puolueissa toimineita itsenäisyysmiehiä. Valtalaki ehdittiin heinäkuussa 1917 jo hyväksyä eduskuntaäänestyksessä, mutta poliittisen tilanteen äkillisten vaihteluiden vuoksi sitä ei milloinkaan vahvistettu.¹²

Johtavista vanhasuomalaisista teologipoliitikoista professori Lauri Ingman vastusti valtalakia. Hän ei uskonut itsenäisyyden mahdollisuuteen ja piti kiinni väliaikaisesta hallituksesta. Ingmanin kannan vaikutus suomalaisen puolueen eduskuntaryhmän lopulliseen kantaan oli huomattava. Valtalain ja siis itsenäisyyslinjan kannalla oli sen sijaan Erkki Kaila, jolla itsellään oli kaksi poikaa Saksassa jääkärikoulutuksessa. Kaila ei kuitenkaan ollut lain käsittelyvaiheessa eduskunnan jäsen. Puoluetasolla käyty kiista itsenäisyyspyrkimyksistä häiritsi pahasti Kailan ja Ingmanin ystävyyttä.¹³

Kesällä puhjennut lakkoliike ja poliittinen levottomuus asettivat kirkkolle valistustyölle uusia vaatimuksia. Kysymys ei ollut pelkästään kirkon hyvinvoinnista vaan koko kansasta, jonka yhtenäisyys oli alkanut juuri nyt, vapauden hämmöttäessä, pahasti rakoilla. Kirkollinen valistustoimikunta siirsikin toiminnan painopisteen yhteiskunnallisiin asioihin. Käytännössä se tempautui yhä enemmän mukaan poliittiseen työskentelyyn ja vaalitoimintaan, josta hyötyivät porvarilliset puolueet. Pappeja ja kansaa pyrittiin vakuuttamaan siitä, ettei uskonnon ja kirkon puolesta toimittaessa voinut samalla edistää sosialismia. Varmoja kirkon aseman säilymisestä eivät kristillisen vaalityön johtajat suinkaan olleet. Heidän mielestään kirkon olikin varauduttava myös sekä väistämättä toteutuvaan uskonnonvapauteen että mahdollisesti edessä olevaan kirkon ja valtion eroon.¹⁴

Arkkipiispa ei kannattanut yhteiskunnallista ja poliittista aktiivisuutta, sillä se oli vastoin hänen bekkiläistä kirkkokäsitystään. Kirkollinen valistus-toimikunta vaalitoimintoineen oli Johanssonin mielestä suorastaan ”irvikuva Kristuksen perussäännöistä”. Sosialismin vastaiset asenteet Johansson sen sijaan oli itsekin sisäistänyt, ja hän arvosteli esimerkiksi nuorkirkollisen

12 *Polvinen* 1967, 83, 93, 96; *Rasila* 1977, 66—69; *Torvinen* 1977, 136—148.

13 *Lauerma* 1966, 1045; *Salokorpi* 1988, 164—165.

14 *Juva* 1977, 43—44; *Kena* 1979, 35—41. Poliittisesta tilanteesta *Alapuro & Stenius* 1987, 48.

liikkeen taustavoimiin kuulunutta virkaveljeään Koskimiestä sovinnon hieromisesta sosialistien kanssa.¹⁵

Porvarillisten puolueiden ja sosiaalidemokraattien välinen jännitys hallitsi kesästä 1917 alkaen Suomen poliittista elämää. Maahan oli syntynyt kaksi kilpailevaa valtakeskusta, jotka kumpikin pyrkivät vakiinnuttamaan auktoriteettinsa.¹⁶ Kirkko oli tässä tilanteessa enenevässä määrin porvarillisen valtakeskuksen tuki, vaikka kirkon ylin johto — piispa Koskimiestä lukuunottamatta — yhä pidättyi poliittisista kannanotoista. Poliittisten kannanottojen välttäminen oli erityisesti Johanssonin ja Collianderin linjana. Iäkäs Råbergh taas oli voimiltaan aivan lopussa. Vallankumousvuoden kuohunnoissa ei kirkollisen mielipiteenmuodostuksen johto kuitenkaan ollut episkopaatin käsissä. Asialla oli sama nuorkirkollinen vaikuttajaryhmä, jonka arkkipiispa koko 1910-luvun oli toistuvasti tuntenut astuneen varpailleen. Vuosi 1917, joka jakoi kirkon johdon yhteiskunnallisesti aktiivisiin ja passiivisiin, kärjisti näin samalla kirkon sisäistä valtopoliittista asetelmaa.¹⁷

b. Pohjoismainen yhteys ei vielä aukea

Venäjän helmikuun vallankumous ja sitä seurannut tapahtumavyöry herättivät Ruotsissa vilkasta mielenkiintoa Suomen asioita kohtaan, ja maan lehdistö alkoi julkaista entistä enemmän uutisia Suomen oloista. Poliittisessa keskustelussa arvuuteltiin, mihin vaikutuspiiriin Suomi tulisi muuttuvassa tilanteessa kuulumaan. Yleisesti toivottiin Suomen nyt saattavan lähentyä muita pohjoismaita ja erityisesti Ruotsia.¹⁸

Myös kirkollista pohjoismaista yhteistyötä suunnittelevat ruotsalaistahot panivat merkille Venäjän vallankumouksen aiheuttaman uuden tilanteen. Ajatus Suomen kirkon saamisesta mukaan tuntui nyt ensimmäistä kertaa

15 Johanssonin pvk 18.8. ja 30.11.1917. YA HYK. Ks. myös Johansson Koskimiehelle 29.11.1917. JRK HYK; *Veikkola* 1980, 445; *Mustakallio* 1986, 192—195.

16 *Alapuro & Stenius* 1987, 48.

17 Colliander Johanssonille 14.4. ja 11.8.1917. GJ HYK; Johanssonin pvk 25.8.1917. YA HYK; *Kena* 1979, 36—39; *Juva* 1977, 42—44; *Mustakallio* 1986, 193—195.

18 *Paasivirta* 1984, 106—107.

realistiselta. Rehtori Manfred Björkquist laati 15.4.1917 ilmestyneeseen Vår Löseniin artikkelin ”Pohjolan kirkkojen yhteistyö” ja suuntasi siinä erityis huomion juuri Suomeen. Björkquistin mukaan oli syytä iloita maan vapautumisympyrkimyksistä ja toivoa, ettei niitä seuraisi pettymys. Suomi kuului henkisesti Pohjoismaihin ja Suomen kirkko veljeskirkkojen joukkoon. Sitä ei saanut vaikeuksissa jättää yksin. Tähän asti Suomi oli joutunut kokemaan toisten Pohjolan kirkkojen taholta törkeää laiminlyöntiä, nyt oli aika osoittaa yhteisvastuuta. Björkquistin ohjelmajulistus oli voimakas:

Idästäpäin tunkeutuu vierasta henkielämää myös meidän rajojamme kohti. Siellä seisoo Suomen kirkko äärimmäisellä vartiopaikallaan. Se ei ole seisova yksin. Sen ei tarvitse turhaan kaivata tukea veljeskirkoilta, veljeskirkolta — ei äitikirkolta, jonka kanssa se on jakanut taistelun vuodet menneinä aikoina.¹⁹

Björkquistin innoittuneet sanakäänteet Vår Lösenissä muistuttivat nyt suorastaan aktivistilehti Svensk Lösenin sanontoja²⁰, ja lehtien nimissäkin oli samankaltaisuutta. Kirkollisena vaikuttajana Björkquist saattoi puhua poliittisia vaikuttajia avoimemmin jopa suomalaisten tukemisesta; saatettiinhan se ymmärtää yksinomaan henkiseksi.

Tällainen osoitus yhteenkuuluvuudesta ja auttamishalusta ei voinut olla herättämättä vastakaikua Suomessa. Vår Löseniä ennenkin aktiivisesti seurannut Kotimaa kiiruhti referoimaan lukijoilleen Björkquistin kirjoitusta. Huhtikuun lopussa 1917 julkaistussa artikkelissa ”Vuorovaikutus Pohjoismaitten kirkkojen välillä” Kotimaa otti kantaa myös kysymykseen Suomen kirkon osallistumisesta pohjoismaiseen yhteistyöhön. Björkquistin ajatukset olivat lehden mukaan tervetulleita. Suomalaiset tunsivat kirkollista ja henkistä sukulaisuutta muihin pohjoismaihin ja jäivät vain odottamaan, että Suomen kirkko käytännössä kutsuttaisiin mukaan vasta aloitettuun yhteistyöhön.²¹

Kutsua ei kuitenkaan kuulunut. Asian pitkittyminen oli Ruotsin varovaisen ulkopoliittisen linjan mukaista. Maan hallituksen noudattama puolueettomuuspolitiikka vaati pidättymään kannanotoista ja toimenpiteistä, jotka olisi

19 *Björkquist* 1917, 113—115.

20 *Eskola* 1965, 159.

21 *Kmaa* 32/27.4.1917, Vuorovaikutus Pohjoismaitten kirkkojen välillä.

voitu tulkita jonkin sodassa olevan maan vastaisiksi.²² Yhteistyölle myönteisestä ilmapiiristä huolimatta ei siis ollut poliittisesti viisasta ryhtyä konkreettisiin toimiin yhteispohjoismaisten ja samalla suomalais-ruotsalaisten kontaktien virallistamiseksi. Jopa kesäksi 1917 Ruotsiin kaavaillusta pohjoismaisesta kristillisestä ylioppilaskokouksesta jouduttiin ruotsalaisten viranomaisten vaatimuksesta luopumaan.²³

c. Mottin Venäjän-matka ja sen ekumeeniset vaikutukset

Vuosi 1917 muutti maailmansodan perusasetelmaa, sillä huhtikuussa Yhdysvallatkin liittyi Saksan vastaiseen rintamaan. Tämä kiinteytti myös Yhdysvaltojen ja Venäjän välisiä suhteita. Yhdysvalloissa uskottiin yhteistyömahdollisuuksiin Venäjän kanssa muun muassa siksi, että helmikuun vallankumous oli lähentänyt maiden yhteiskuntajärjestelmiä. Väliaikaisen hallituksen johtama Venäjä koettiin jo miltei demokratiaksi.²⁴ Presidentti Wilson lähetti virallisen lähetystön viemään Venäjän hallitukselle ja kansalle amerikkalaisten ystävällisen tervehdyksen sekä selvittelemään sotilaallista yhteistyötä. Tämän lähetystön mukana oli John R. Mott, vanha Venäjän-kävijä, ja hänen erityisalakseen nimettiin uskonnolliset ja humanitaariset asiat. Tällä kertaa matkaa ei tehty Euroopan eikä siis myöskään Suomen kautta, sillä saksalaisten sukellusvenesota teki laivaliikenteen mahdottomaksi. Kaksitoistahenkisen amerikkalaisvaltuuskunnan hankala matkareitti kulki Alaskan ja Siperian halki Moskovaan ja sieltä edelleen Pietariin, missä sen jäsenet majoitettiin näyttävästi keisarillisen perheen jäljiltä vapaaksi jääneeseen Talvipalatsiin.²⁵

Mottin tehtävät liittyivät osittain NMKY:n tekemään sotavankityöhön, mutta strategisesti tärkeämpi tehtävä hänellä oli nimenomaan ideologisena organisaattorina. Aiemmillä matkoilla Mottin toimintaa Venäjällä oli pyritty rajoittamaan, mutta nyt olivat esteet kadonneet. Sekä väliaikainen hallitus että Pyhä synodi tukivat kristillistä ylioppilastyötä ja NMKY-liikettä, ja Mott sai puhua sekä jumalanpalveluksissa että muissa yleisötilaisuuksissa. Sauma-

22 *Paasivirta* 1984, 106—107.

23 Fries Hjeltille 26.7.1917. AH HYK.

24 *Hopkins* 1979, 474—475; *Paasivirta* 1984, 52—53.

25 *Fisher* 1952, 29—31; *Hopkins* 1979, 476—485.

ton yhteistyö ortodoksien kanssa tarjosi Mottille myös puhtaasti ekumeenisia visioita.²⁶

Pietarissa Mott pyrki innostamaan Venäjän NMKY:n eli Majakin johtoa kampanjaan venäläisen nuorison taistelutahdon nostamiseksi. Suomesta asti oli paikalle tilattu myös Paul Nicolay, joka sai tulkkina välittää sotaväsymystään valitteleville venäläisille Mottin innostuneita kaavailuita. Niiden mukaan juuri Majakin tuli järjestää sotajoukkojen pariin henkistä toimintaa sotaväsymyksen ja siveellisen rappion ehkäisemiseksi. Kovin tyytyväinen ei Mott kuitenkaan ollut Pietarin NMKY:ssä saamaansa vastaanottoon; hänen mielestään venäläisistä ystävistä henki innostuksen puutetta ja pessimismiä.²⁷

Mott onnistui kuitenkin hänelle uskotussa tehtävässä lähes täydellisesti, ja tämä vahvisti hänen rooliaan yhtenä Wilsonin läheisistä miehistä.²⁸ Kirkkojenvälisen toiminnan kannalta hinta oli kuitenkin melkoinen. Mott menetti vuoden 1917 Venäjän-matkallaan puolueettoman rauhanmiehen maineensa, ja etenkin saksalaiset asettivat hänen johtoasemansa ekumeenisessa liikkeessä avoimesti kyseenalaiseksi. Myös suhde saksalaismieliseen arkipiispa Söderblomiin häiriytyi. Epäluottamus perustui sekä Mottin omassa kotimaassaan ja Englannissa tekemään aatteelliseen työhön että siihen julki tulleeeseen seikkaan, että hän oli pyrkinyt saattamaan Venäjän kristillisen ylioppilasliikkeen ja NMKY:n palvelemaan venäläis-amerikkalaista sotakoneistoa.²⁹

Mottia kohtaan suuntautunut arvostelu heijastui kirkkojenvälisen toiminnan kokonaisasetelmaan. Mott oli vuosikymmeniä ollut tärkeä keskushahmo niin kansainvälisessä lähetysliikkeessä ja kristillisessä ylioppilastyössä kuin NMKY-liikkeessäkin, ja hän oli epäilemättä tunnetuin kirkkojenvälisen työn vaikuttaja kaikkialla maailmassa. Jo paria vuotta aiemmin olivat etenkin saksalaiset tunteneet epäilyjä Mottin toiminnan puolueettomuutta kohtaan. Kevään 1917 poliittinen tilanne teki lopullisesti tilaa kirkkojenvälisen työn huipulle.

26 Hopkins 1979, 501—512, 516.

27 Hopkins 1979, 494—496. Venäjän armeijan henkisestä tilasta keväällä 1917 Polvinen 1967, 84, 94—96.

28 Hopkins 1979, 519—520. NMKY:n merkityksestä venäläis-amerikkalaisessa yhteistyössä vuonna 1917 myös Polvinen 1967, 95.

29 Karlström 1947, 516—517; Hogg 1952, 172—173; Karlström 1954, 520—521; Hopkins 1979, 500—501; Ahonen 1983, 119—126. Mottin toiminnan heijastumisesta luterilaisten kirkkojen väliseen yhteistyöhön Wadensjö 1971, 53—54.

d. Söderblomilainen rauhanekumenia, WA-toiminta ja pohjoismainen yhteistyö yhdistyvät

Kirkkojenvälisen työn painopiste alkoi vuonna 1917 entistä selvemmin siirtyä anglosaksisista maista puolueettomiin maihin ja erityisesti Pohjolaan. Maailmanpoliittisten asetelmien ohella tälle siirtymälle tarjosi edellytyksiä myös vuonna 1916 syntynyt Pohjoismainen kirkollinen yhteistyökomitea, jonka kautta Pohjolan kirkolliset voimavarat oli mahdollista saattaa palvelemaan myös kirkkojenvälisiä päämääriä. Laajennettu ekumeeninen rooli näkyikin vuodesta 1917 alkaen yhteistyökomitean ideologiassa.

Pohjoismaisen yhteistyökomitean toiminta-ajatuksen laajentamista ajoi aluksi lähinnä komitean työjaoston puheenjohtaja, kirkkoherra Nils Widner. Hän näki pohjoismaisella yhteistyöllä olevan tavoitteita, jotka ylittivät 1800-luvulla alkaneen veljeskirkkojen välisen perinteisen yhteistoiminnan. Pohjolan kirkkoilla oli evankelisessa kristikunnassa erityistehtävä, ja tästä syystä tuli kirkkojen välisiä siteitä lujittaa myös organisatorisesti. Riittävän arvovalan takaamiseksi työhön tuli saada piispallinen johto, ja ylimmäksi johtajaksi Widner ajatteli Ruotsin arkkipiispaa. Näin keskitettynä työ vetäisi vähitellen yhteyteensä muitakin kirkkoja. Pohjolan kirkkojen ryhmittymä voisi toimia myös hyväntahdon siltana Saksan ja Englannin kirkkojen välillä, Widner kaavaili.³⁰

Widnerille oli erityisen tärkeää, ettei pohjoismainen yhteistyö jäisi pelkästään rauhantyöksi, World Alliance -liikkeen pohjoismaiseksi haaraksi. Widner näki kirkkojen välisellä yhteistyöllä olevan motivaationsa itse kirkon perusteissa, ja rauhan saavuttaminen ja säilyttäminen yhteistyön ainoana motiivina oli hänen mielestään kapea-alainen. Pohjolan kirkkojen muodostaman yhteisön, Pohjolan kirkkoblokin, tuli olla vain välivaihe matkalla kohti todellista tavoitetta, evankelisten kirkkojen yhteyttä, josta Widner käytti nimitystä *corpus evangelicorum*.³¹ Kyseistä termiä on Ruotsin historiassa yleisesti käytetty kuvaamaan 30-vuotisessa sodassa ja Ruotsin suurvalta-kaudella taistelleita yhdistyneitä evankelisia joukkoja. Tällöin oli evankelisella kristikunnalla ruotsalainen johtaja, kuningas Kustaa II Aadolf ja hänen

30 Widner Söderblomille 31.5. ja 9.6.1917. NSS UUB.

31 Widner Söderblomille 31.5. ja 9.6.1917. NSS UUB; *Sundkler* 1968, 184—186.

seuraajansa.³² Widnerin ohjelmassa oli ekumeenisten visioiden ohella epäilemättä myös nationalistisen suurruotsalaisuuden piirteitä.

Ohjelmansa toteuttamiseksi Widner kääntyi keväällä 1917 arkkipiispa Söderblomin puoleen. Söderblomin kanta Pohjoismaiden kirkkojen lähentämiseen oli periaatteessa myönteinen, ja jo vuonna 1916 hän oli sopinut tanskalaisten ja norjalaisten virkaveljiensä kanssa yhteistyön tehostamisesta.³³ Söderblom oli myös elokuusta 1914 lähtien pyrkinyt korostamaan läntisten maiden kirkonjohtajille Ruotsin kirkon puolueetonta ja välittävää roolia. Söderblomin ekumeeninen aktiivisuus oli kuitenkin tähän asti suuntautunut laajempiin yhteiskristillisiin hankkeisiin, ja hän oli aluksi suhtautunut pidättyvästi koko pohjoismaiseen yhteistyökomiteaan.³⁴

Pohjoismaiden kirkkojen välisen yhteistyön näkeminen osana laajempaa evankelisten kirkkojen yhteistoimintaa — corpus evangelicorum — sopi kuitenkin toisaalta myös Söderblomin omaan teologiaan. Jo varhain oli Söderblomin kirjoituksissa esiintynyt lähes analoginen termi, ”evankelinen katolisuus”, jolla hän tarkoitti evankelisten kirkkojen yhteisiä, kristillisen kirkon alkuajoilta juontuvia tunnuspiirteitä. Näiden yhteisten piirteiden pohjalta Söderblom näki mahdolliseksi myös evankelisten kirkkojen välisen federatiivisen yhteyspyrkimyksen.³⁵ Widnerin tapa nähdä pohjoismaisen yhteistyön mahdollisuudet sai Söderblomin keväällä 1917 suostumaan pohjoismaisen yhteistyökomitean Ruotsin osaston puheenjohtajaksi, mikä käytännössä samalla merkitsi koko pohjoismaisen yhteistyön johtoa. Virallisesti johtajiston valinta päätettiin jättää syksyllä 1917 pidettävään yhteispohjoismaiseen kokoukseen.³⁶

Söderblomin mukaantulo pohjoismaiseen yhteistyökomiteaan antoi vauhtia toiminnan alueelliselle laajentamiselle varsinaisten perustajakirkkojen, Tanskan, Norjan ja Ruotsin kirkon ja vuonna 1916 mukaan tulleen Islannin kirkon ulkopuolelle. Björkquistin kirjoitus keväältä 1917 osoittaa, että Suo-

32 Göransson 1956, 32—33; Christensen & Göransson 1974, 301.

33 Widner Söderblomille 31.5. ja 9.6. 1917. NSS UUB; Karlström 1947, 416—418.

34 Näin tanskalainen Jörgensen. Karlström 1947, 404.

35 Brodd 1982, 107. Jo 1800-luvulla useat teologit olivat liittäneet evankelisen katolisuuden käsitteeseen ajatuksen evankelisten kirkkojen välisestä yhteistyöstä, ekumeniasta. Asiasta laajemmin Brodd 1982, 39—98.

36 Karlström 1947, 404; Sundkler 1968, 184—186; Jergmar 1972, 102—103.

men kirkon mukaantulosta oli ryhdytty jo vakavasti keskustelemaan.³⁷ Söderblomin mielessä ajatus Pohjolan yhteydestä sai kuitenkin vielä tätäkin laajemmat ulottuvuudet. Hän oli valmis lukemaan Pohjolan kirkkojen joukkoon Suomen lisäksi myös Viron ja Latvian luterilaiset kirkot.³⁸

Söderblomin yhteyksiä Viroon kanavoivat Viron vapautusliikkeen edustaja ja sosialisti Alexander Kesküla, joka oleskeli Tukholmassa. Kesküla oli ottanut tehtäväkseen valmistaa maaperää, jotta Ruotsi sopivalla hetkellä saksalaisten murskattua venäläiset voisi puuttua sotaan ja miehittää Suomen ja Viron. Ohjelmaan kuului myös ajatus Ruotsin, Suomen, Viron ja Inkerinmaan välisestä valtioliitosta.³⁹ Tämä ajatus, jota oli elätelty aina vuosista 1914—1915 alkaen, oli herättänyt kiinnostusta myös Saksan sodanjohdon piirissä.⁴⁰ Söderblomin kiinnostusta Baltiaan herätteli myös Ruotsin Konstantinopolin suurlähetystössä toiminut lähetystösihteeri Johannes Kolmodin.⁴¹

Widnerin tavoin ei Söderblomkaan ollut suunnitelmissaan täysin vapaa suurvaltakauden historiallisesta painolastista. Itämeri, joka kerran oli ollut Ruotsin sisämeri, oli nyt Söderblomin näkemyksen mukaan luterilaisuuden sisämeri, ja Itämeren piirin pohjoiseen osaan tuli yhteistoimintaa lisäämällä luoda luterilaisen Pohjolan vahva kirkkoblokki. Voimavarojen yhdistämisen ei Söderblomin mielestä kuitenkaan ollut määrää palvella poliittisia päämääriä. Yhteistyön tuli hyödyttää ensisijaisesti ekumeenista työtä ja maailmanrauhaa.⁴²

Samaan aikaan kun Pohjoismaainen kirkollinen yhteistyökomitea siirtyi piispalliseen johtoon, sen toiminta kytkeytyi aiempaa kiinteämmin myös kirkollisen rauhanjärjestön World Alliancen yhteyteen. Suomea lukuunottamatta oli kaikissa Pohjoismaissa vuonna 1917 WA:n alaosastot, joiden toiminta osittain jo aiemmin oli ollut päällekkäistä Nääsin komitean osasto-

37 *Karlström* 1947, 400—402.

38 *Karlström* 1947, 401; *Sundkler* 1968, 186, 192, 274—275.

39 *Sundkler* 1968, 274—276. Keskülan toiminnasta *Zetterberg* 1977, 111—113; *Zetterberg* 1978, 146—148.

40 *Apunen* 1968, 210—215; *Kalela* 1971, 35, nootti 2.

41 *Sundkler* 1968, 274—276; *Isberg* 1982, 40—41; *Hovi* 1984, 28—29, 32. Kolmodin välitti Söderblomin yhteyksiä Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin suuntaan. Kolmodinin ja Söderblomin ystävyyydestä myös *Karlström* 1947, 552—555.

42 *Isberg* 1982, 41—42.

jen kanssa.⁴³ Vuonna 1917 myös Söderblom kiinnittyi virallisesti World Alliance -liikkeeseen. Piispa von Schéele oli useita kertoja pyytänyt eroa puheenjohtajan paikalta, ja kun ero hänelle lopulta myönnettiin, uudeksi puheenjohtajaksi valittiin hänen ehdotuksestaan Söderblom.⁴⁴ Ruotsalainen ekumenia oli saatettu lähes täydellisesti arkkipiispan johtoon. Uudet puheenjohtajuudet lisäsivät entuudestaan Söderblomin painoarvoa ekumeenisessa liikkeessä.

2. Pohjoismainen yhteistyö kutsuu

a. Suomi AELK-johtaja von Schéeleen suunnitelmissa

Suomi alkoi kesällä 1917 enenevässä määrin kiinnostaa ruotsalaisia kirkonjohtajia. Tämä näkyi määrätietoisena pyrkimyksenä saattaa Suomen kirkko mukaan kirkkojenvälisiin yhteyspyrkimyksiin, joita ruotsalaiset nyt pyrkivät koordinoimaan. Ensimmäisenä asiassa lähti liikkeelle iäkäs Suomen ystävä von Schéele, joka oli aikanaan vetänyt suomalaiset mukaan luterilaisen yhteistyöjärjestön AELK:n piiriin. von Schéele oli säilyttänyt yhteydet AELK:n työhön, ja elokuussa 1917 hän kirjoitti järjestön asioista piispa Råberghille. AELK:n puheenjohtajistossa oli vapautumassa paikka, ja von Schéele aikoi Eisenachissa käydessään ehdottaa tehtävään Råberghia. Ehdotus menisi varmasti läpi, jos Råbergh suinkin suostuisi, von Schéele vakuutti. Vastausta saamatta von Schéele teki ehdotuksensa, ja voimiltaan jo heikentyneestä Råberghista tuli kesällä 1917 luterilaisen yhteistyöjärjestön varapuheenjohtaja, yksimielisesti, kuten von Schéele vakuutti.¹

Kesän 1917 kirjeissään von Schéele kertoi, että myös arkkipiispa Söderblom kannatti lämpimästi Råberghin valintaa. Söderblomin ekumeeninen

43 WA 1919a, 42, 46, 58; *Karlström* 1947, 475.

44 Svenska kommitténs av WA protokoll 12.11.1917 § 2 ja § 3. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB; *Karlström* 1947, 474—475.

1 von Schéele Råberghille 1.8., 18.8. ja 26.8.1917. HR HYK. Kirjeistä ilmenee, ettei von Schéele saanut Råberghilta vastauksia. AELKZ mainitsi valinnasta vuonna 1920 Råberghin kuoleman yhteydessä. *AELKZ* 1920, 983.

harrastus ulottui näet jossain määrin myös AELK:n piiriin. von Schéele kertoi ajatelleensa Söderblomia jopa omaksi seuraajakseen AELK:n johtoon, mutta tästä hänen oli täytynyt luopua teologisesti konservatiivisten jäsenten vastustuksen vuoksi.²

Kirjeet todistavat iäkkään von Schéelen ja häntä nuoremman Söderblomin keskinäisestä yhteisymmärryksestä. Piispoja yhdisti erityisesti kirkkojenvälisen harrastus: AELK:n lisäksi molemmat olivat mukana myös World Alliances toiminnassa.³ Ruotsissa oli näin kaksi ekumeenisesti aktiivista piispaa, ja molemmilla oli suhteita myös Suomeen. Ruotsin kirkon linjana oli jo vuosikymmeniä ollut suomalaisten kannustaminen mukaan kirkkojenväliseen työhön. Tällä linjalla näytti olevan jatkuvuutta ekumeenisen toiminnan kiinteytyessä.

b. Pohjoismaisen yhteistyökomitean suomalaisosaston synty

Syyskesällä 1917 suomalainen aktivistiryhmä ryhtyi tehostamaan Suomen itsenäistymisprosessiin liittyviä ulkomaisia yhteyksiä, ja näissä merkeissä lähetettiin Edvard Hjelt Tukholmaan. Hänen erityistehtävänään oli hoitaa yhteyksiä Saksassa olevaan jääkäripataljoonaan sekä varmistaa suhteita Berliiniin. Elokuun lopussa 1917 Hjelt asettui Tukholmaan.⁴ Pian tämän jälkeen Edvard Hjelt otti yhteyden arkkipiispa Söderblomiin, jonka jo vanhastaan tiedettiin olevan suomalaisten pyrkimyksille myötämielinen. Keskustelu rohkaisi Söderblomia ryhtymään nyt siihen, mistä vielä keväällä oli pidätytty: Suomen kirkko päätettiin kutsua mukaan Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean työhön. Ensimmäisen yhteydenoton kohteeksi ei kuitenkaan valittu Suomen arkkipiispaa eikä ketään muutaakaan piispoista. Söderblom osoitti kirjeensä Arthur Hjeltille, joka sai sen Ruotsin attasean välityksellä.⁵

Lyhyessä, 22.9.1917 päivätyssä kirjeessä Söderblom kertoi Hjeltille toi-

2 von Schéele Råberghille 1.8. ja 18.8.1917. HR HYK. Söderblomin vastustuksesta myös *Wadensjö* 1971, 30, 56.

3 *Karlström* 1947, 365, 474—475.

4 *E. Hjelt* 1919, 55—60; *Paasivirta* 1984, 81.

5 Hjeltin kirjoittama selvitys komitean työn käynnistymisestä. PYK ptk 27.3.1920 (käsikirjoitus on pöytäkirjan välissä), kansio 7. AH HYK.

minnan käynnistymisestä muissa pohjoismaissa ja teki sitten konkreettisen ehdotuksen:

Ei ole päivääkään liian aikaista saada Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta vastaava edustus. Pyydän sinua siksi harkitsemaan, jotka kaksi kirkonmiestä voisivat parhaiten sinun puheenjohtollasi muodostaa suomalaisen komitean.⁶

Söderblom esitti siis toivomuksen pohjoismaisen yhteistyökomitean alaostalon perustamisesta Suomeen ja nimesi sille vielä puheenjohtajankin, vanhan ekumeenikkoystävänsä, varmistaakseen, että komitea todella tulisi perustetuksi ja joutuisi oikeisiin käsiin. Hän viittasi myös marraskuussa 1917 järjestettävään kokoukseen, jonne suomalaiset heti alaostalon perustamisen jälkeen kutsuttaisiin. Tässä kokouksessa pohjoismainen yhteistyö siirtyisi piispalliseen johtoon. Söderblom itse ottaisi hoitaakseen Ruotsin alaostalon puheenjohtajan tehtävät, Norjassa puheenjohtajaksi tulisi Kristianian piispa, Tanskassa Själlannin piispa. ”Olisi kaiketi sopivaa pyytää arkkipiispa Johansson Suomen edustajaksi”, Söderblom pohdiskeli. Kirjeen lopussa oli maininta, joka paljasti Arthur Hjeltille kutsun taustaa: ”Veljesi senaattorin tapaaminen on ollut suuriarvoista.”⁷

Myös Edvard Hjelt itse valisti asiasta veljeään. Södertäljestä lähettämässään pitkässä kirjeessä hän otti huomioon kirjeen mahdolliset tarkastajat ja valitteli aluksi terveydentilaansa, joka pakotti oleskelemaan ulkomailla, sekä kertoi tieteellisestä työstään, jota hän tuskin teki. Edelleen Hjelt kertoi edustavansa Upsalassa reformaation 400-vuotisjuhlallisuuksissa Helsingin yliopistoa, ja tämä yksityiskohta pitikin paikkansa.⁸ Lisäksi Edvard Hjelt oli virallisesti valtuutettu edustamaan reformaatiojuhlassa Suomen kirkkoa. Tätä valtuutusta hän ei tosin kirjeessään maininnut.⁹

6 Söderblom Hjeltille 22.9.1917. AH HYK.

7 Söderblom Hjeltille 22.9.1917. AH HYK.

8 Edvard Hjelt Arthur Hjeltille 13.10.1917. AH HYK. Rehtorin Ruinin antamasta valtuutuksesta yliopiston edustajana toimimiseen myös Arthur Hjelt Edvard Hjeltille 23.10.1917. Hj. brev HYK. Syksyllä 1917 käydyn ulkomaankirjeenvaihdon vaikeuksista ja tarkastuksista *Polvinen* 1989, 332–333.

9 Edvard Hjelt Arthur Hjeltille 13.10.1917. AH HYK. Arkkipiispan antama valtuutus todettiin marraskuun piispainkokouksessa. Piispainkok. ptk 12.11.1917 § 1. *SKJS* 11/1917, 185.

Reformaatiojuhla johti puheen Söderblomiin ja ekumeeniseen työhön. Edvard Hjelt kertoi tavanneensa Söderblomin pari kertaa ja keskustelleensa pohjoismaisesta kirkollisesta yhteistyöstä.

Hän lieneekin kirjoittanut Sinulle jo marraskuussa järjestettävästä kirkollisesta kokouksesta, johon osallistuu edustajia Pohjoismaista. Hän oli empinyt meidän osallistumisemme suhteen, mutta minä poistin hänen epäilyksensä ... Lupasin tukea hanketta kaikin tavoin. Suuri yhteinen muisto puhuu osallistumisen puolesta ja myös muut seikat tekevät sen toivottavaksi.¹⁰

Edvard Hjelt piti siis tärkeänä korostaa Suomen ja muiden pohjoismaiden välisiä yhteisiä muistoja, jotka hänen mielestään velvoittivat yhteydenpidon tiivistämiseen myös kirkollisella alalla. Yhteenkuuluvuuden korostamisella oli tällä kertaa epäilemättä poliittinen sivutarkoitus. Tämä viesti sisältynee muutoin varovasti muotoillun kirjeen vahvaan alleviivaukseen.

Arthur Hjelt oli veljen kirjeen saadessaan jo ehtinytkin toimia. Heti Söderblomin kirjeen saatuaan hän oli kertonut asiasta kolmelle ystävälleen J. A. Mannermaalle, Erkki Kailalle ja Uno Paunulle, jotka kaikki olivat suostuneet jäseniksi.¹¹ Hjeltin valitsemat jäsenet olivat merkittäviä kirkollisia vaikuttajia, he olivat seurakuntapappeja ja tuomiokapitulin jäseniä — Mannermaa Oulun, Kaila ja Paunu Porvoon hiippakunnassa. Kaikki neljä, Hjelt mukaan lukien, olivat poliittisesti aktiivisia vanhasuomalaisia. Hjelt, Kaila ja Paunu olivat luoneet yliopistouraa, ja Mannermaakin harjoitti säännöllisesti tutkimustyötä.¹² Mannermaata lukuunottamatta uuden komitean jäseniä yhdisti myös Teologinen lauantaiseura.¹³

Suomalaisen lähetyshistorian uranuurtaja, Lähetyssanomien toimittajana ja lähetyškoulun opettajana pitkään toiminut Paunu oli osallistunut muun muassa Edinburghin kokoukseen, ja hän edustikin Hjeltin komiteassa kytkentää Suomen lähetysseuraan ja kansainväliseen lähetyслиikkee-

10 Edvard Hjelt Arthur Hjeltille 13.10.1917. AH HYK.

11 Hjelt Söderblomille 29.9.1917. NSS UUB.

12 Kaila oli Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan ja Paunu Oriveden kirkkoherra, Mannermaa toimi Oulun lääninvankilan saarnaajana. Kaila ja Paunu olivat Helsingin yliopiston dosentteja. *Veikkola* 1980, 38; *Murtorinne* 1986, 227—228, 241—242, 257—263.

13 *Veikkola* 1969, 187—188; *Murtorinne* 1986, 207.

seen.¹⁴ Kirjeessä Söderblomille Hjelt kertoi, että Paunun oli tarkoitus jäädä varajäseneksi. Hän joutuisi kuitenkin matkustamaan jo heti edessä olevaan konferenssiin, sillä Erkki Kaila, kansanedustajaehdokas, oli sidottu politiikkiin velvollisuuksiin.¹⁵

Hjelt kertoi lisäksi, että ajatus Pohjolan kirkkojen yhteistyöstä oli tullut Suomessa jo lehdistön kautta tutuksi ja herättänyt kirkollisissa piireissä myönteiselisyyttä. Yhteistyöhön liittymistäkin oli hänen mukaansa harkittu. Levottomien olojen ja vaikeiden yhteyksien takia oli ajatuksesta jouduttu toistaiseksi luopumaan. Nyt voitiin veljeskirkkojen taholta tulleeeseen yhteistyötarjoukseen kuitenkin tarttua.¹⁶

Hjelt oli Söderblomin kirjeestä ymmärtänyt, ettei kysymys tällä kertaa ollut yhdistystyyppisestä ekumeenisesta harrastuksesta, olihan Söderblom nimenomaan tähdentänyt piispallisen tason tärkeyttä. Hjelt olisikin pitänyt parempana, jos suomalaisosaston valinta olisi annettu suoraan piispainkokouksen tehtäväksi. Hän ei kuitenkaan halunnut torjua Söderblomin ehdotusta. ”Sinulla oli varmasti syysi siihen, että asialla aluksi olisi vähemmän virallinen luonne”, Hjelt totesi ja lupautui suomalaisosaston puheenjohtajaksi. Suomen arkkipiispan kutsuminen kokoukseen oli Hjeltin mielestä kuitenkin välttämätöntä, ja tästä tuli Söderblomin itsensä ensi tilassa huolehtia.¹⁷

Arthur Hjelt kiirehti vastamaan myös veljelleen. Venäläisten tarkastajien hämäämiseksi hänenkin piti aluksi valitella Edvardin — aktivistijohtajan — terveydentilaa ja suositella ulkomailla oleskelun jatkamista. Yliopisto järjestäisi kyllä sijaiskysymyksen. Tämän jälkeen hän ilmoitti, että ”yhteistyökutsu” oli otettu vastaan, eikä sen merkitystä voitu arvostaa kyllin korkealle.¹⁸ Vastauksen tyyli viittaa siihen, että Arthur Hjelt oli ymmärtänyt myös veljen poliittiset motiivit eli sen, että kaikkinaisen pohjoismainen yhteistyö oli nyt suomalaisille tärkeää. Itsenäisyyskysymyksen häälymisestä käynnistyneen yhteistyön taustalla kertoo myös Erkki Kailan valinta komitean jäseneksi:

14 Murtorinne 1986, 241—242; Saarilahti 1989, 113, 236, 275—277, 294, 320.

15 Hjelt Söderblomille 29.9.1917. NSS UUB; *Mustakallio* 1978, 236. Vaalit järjestettiin 1.—2.10.1917. *Rasila* 1977, 70.

16 Hjelt Söderblomille 29.9.1917. NSS UUB. Lehtikirjoituksista ks. esim. *Kmaa* 75/22.9.1916, Yhteistoimintaa Pohjoismaitten kirkkojen kesken ja *Kmaa* 32/27.4.1917, Vuorovaikutus Pohjoismaitten kirkkojen välillä.

17 Hjelt Söderblomille 19.9.1917. NSS UUB.

18 Arthur Hjelt Edvard Hjeltille 23.10.1917. Hj. brev HYK.

Kaila, toisin kuin esimerkiksi Lauri Ingman, kuului vanhasuomalaisen puolueen suhteellisen harvalukaiseen itsenäisyysryhmään, ja tässä ominaisuudessa hänet valittiin syksyllä 1917 myös eduskuntaan.¹⁹ Myös oululainen Mannermaa tunsii jääkäriiliikkeen tavoitteet ja suhtautui niihin myönteisesti.²⁰ Hjeltin komitealla oli perustamisvaiheessa vahvat aktivistikykennät.

c. Yhteistyön käynnistyminen

Söderblom oli tyytyväinen Arthur Hjeltin toimintaan ja suomalaisosaston kokoonpanoon, ja hän lupasi myös ottaa yhteyttä arkkipiispa Gustaf Johansoniin.²¹ Hän välitti myös eteenpäin Hjeltin toivomuksen saada lisätietoja yhteistyön tavoitteista ja käytännön muodoista. Pohjoismaisen yhteistyökomitean perustajajäsen, Ruotsin alaosaston ensimmäinen puheenjohtaja kirkkoherra Nils Widner lähestyikin pian kirjeellä vastasyntyneen Suomen alaosaston puheenjohtajaa Hjeltiä.²²

Widner kertoi 19.11.1917 Kööpenhaminassa järjestettävästä yhteispohjoismaisesta kokouksesta, johon hän nyt Tanskan ja Norjan alaosastojen suostumuksella virallisesti kutsui Arthur Hjeltin ja pari muuta hänen valitsemaansa suomalaisedustajaa.²³ Kirjeensä lopussa Widner selvitteli syitä siihen, ettei suomalaisia aiemmin ollut kutsuttu mukaan pohjoismaiseen yhteistyöhön. Toiminta oli tähän asti ollut epävirallista, eikä suomalaisia katsottu voitavan vaivata pitkällä matkalla. Nyt kun yhteistyö oli virallistumassa, suomalaisten oli aika tulla mukaan.²⁴

Widnerin selitys kutsun lykkäämisen syistä vaikuttaa keinotekoiselta, ja vastaavasti rohkaistumisen syyt olivat pääasiassa muualla kuin komitean aseman virallistumisessa. Osasyynä oli Edvard Hjeltin aktiivisuus, mutta aineksia tarjosi myös yhteistoiminnan johtomaan, Ruotsin, poliittinen yleistilanne. Ruotsissa vaadittiin nimittäin juuri syksyllä 1917 ulkopoliitiikan akti-

19 *Salokorpi* 1988, 181, 183.

20 Mannermaa oli ainakin kerran majoittanut kotiinsa Saksaan matkalla olleen sukulaispojan ja tämän toverin. Tuomo Mannermaan haastattelu 7.3.1990. Aila Lauhan hallussa.

21 Söderblom Hjeltille 9.10.1917. NSS UUB.

22 Widner Hjeltille 12.10.1917. AH HYK.

23 Widner Hjeltille 12.10.1917. AH HYK.

24 Widner Hjeltille 12.10.1917. AH HYK.

voimista ja huomion kääntämistä pohjoisen Itämeren tilanteeseen. Venäjän ote alueella oli herpaantumassa ja siitä saattoi olla Ruotsin kannalta myönteisiä seurauksia. Kirkkojen välisten kontaktien vilkastuttamiselle ei siten enää ollut Ruotsin taholta poliittisia esteitä. Päinvastoin, ilmassa leijui ajatuksia jopa skandinaavisesta valtioliitosta, joten kaikkinaisen kulttuurinen läheneminen Suomen ja muiden Pohjoismaiden välillä oli nyt jopa toivottavaa.²⁵ Suomalaisten mukaantulo pohjoismaiseen kirkolliseen yhteistyöhön syksyllä 1917 sopi siis poliittisiin odotuksiin puolin ja toisin.

Edessä oleva pohjoismainen kokous kiinnosti kutsuttua suomalaisjoukkoa. Pieni ryhmä alkoi Arthur Hjeltin johdolla valmistautua Kööpenhaminan matkaan, ja Widner huolehti informaatiosta.²⁶ Viime hetkellä Hjelt ja koko suomalainen osasto joutuivat kuitenkin pettymyksekseen peruuttamaan osanottonsa.

... meidän on pakko luopua osanotosta konferenssiin. Emme pääse rajan ylitse. Olosuhteet maassa ovat nyt sellaiset, että jokaisen on jättävä paikalleen. Pyydän Sinua kuitenkin ystävällisesti välittämään konferenssille veljellisen tervehdyksemme.²⁷

Näin kirjoitti vastaperustetun suomalaisen alaosaston puheenjohtaja ystävälleen Nathan Söderblomille pohjoismaisen kokouksen edellä. Lokakuun valankumous oli tuonut maahan poikkeustilan, matkustamista oli jälleen rajoitettu, ja 14.11.1917 puhjennut viisipäiväinen yleislakko lamautti myös liikenteen. Näistä syistä jouduttiin siirtämään myös Turkuun 13.—15.11. 1917 suunniteltuja kirkkopäiviä.²⁸ Poliittinen tilanne esti siis suomalaisten osallistumisen marraskuussa 1917 järjestettyyn Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean kokoukseen. Ratkaiseva askel yhteistyöhön liittymiseksi oli kokouksen alla kuitenkin saatu otetuksi: suomalainen alaosasto oli syntynyt.

Kevästä 1917 lähtien suunniteltu skandinaavisen kirkollisen yhteistoinnin laajentaminen oli näin saatu alkuun. Suomalaiset olivat vastanneet myönteisesti veljeskirkkojen kutsuun. Suomalaisen osaston perustamisesta raportoitiin virallisesti Kööpenhaminassa 19.11.1917 pidetyssä pohjoismai-

25 *Paasivirta* 1984, 107—108.

26 Widner Hjeltille 3.11. ja 10.11.1917. AH HYK.

27 Hjelt Söderblomille 11.11.1917. NSS UUB.

28 *Polvinen* 1967, 124—128; *Rasila* 1977, 81—82; *Veikkola* 1980, 419—420.

sessä kokouksessa.²⁹ Ainakin ulkoapäin katsottuna Suomen kirkko oli näin liittynyt muiden pohjoismaiden kirkkojen rinnalle toimimaan evankelisten kirkkojen yhteyden puolesta.

Nathan Söderblom pyrki saattamaan suomalaiset myös kirkollisen rauhanjärjestön World Alliancen toiminnan piiriin. Pohjoismaisen yhteistyön lisäksi Hjeltin komitean tuli ottaa hoitaakseen myös World Alliance -osaston tehtävä, hän kirjoitti Hjeltille. Itse järjestön työtä Söderblom ei katsonut lyhyessä kirjeessään aiheelliseksi tarkemmin esitellä, olihan sen organisaattori Benjamin Battin jo vuonna 1915 ehtinyt vierailla Suomessa.³⁰ Hjeltille ei tehtäväkentän nopea laajentaminen tuottanut ongelmia. ”Suomalainen komitea ottaa mielellään sen tehtävän, josta viime kirjeessäsi mainitsit”, hän ilmoitti ystävälleen vastaukseksi.³¹

Suomen arkkipiispa oli vuonna 1915 pitänyt World Alliancen osaston perustamista mahdottomana. Nyt, kahta vuotta myöhemmin, Ruotsin arkkipiispa oli ottanut ohjat käsiinsä ja perustanut osaston Suomeen. Suomen arkkipiispan ohittaminen tapahtui ikään kuin vahingossa. Käytännössä ei Hjeltin komitealla tosin aluksi ollut World Allianceen muita kontakteja kuin arkkipiispa Söderblom, ruotsalaisen WA-osaston puheenjohtaja. Suomalaisien ekumeeniselle osallistumiselle WA-osastoksi julistautuminen merkitsi kuitenkin uutta virstanpylvästä. Kirkkojenvälisen työn rauhanekumeeninen linja oli saanut jalansijan Suomessa. NMKY-johtaja Hjeltin persoonan kautta tämä linja oli myös yhdistynyt Suomessa jo lähes kolmekymmentä vuotta jatkuneeseen yhdistysekumeeniseen traditioon.³²

29 Protokoll vid sammanträde i kommittén för samarbete mellan Nordens Kyrkor, den 19 nov. 1917 § 5. Ek. saml. UUB. Pöytäkirja myös Hjeltin kokoelmassa, kansio 6. AH HYK. Ks. myös *Karlström* 1947, 366, 475.

30 Söderblom Hjeltille 9.10.1917. AH HYK.

31 Hjelt Söderblomille 11.11.1917. NSS UUB.

32 Myös WA:n virallisissa asiapapereissa mainitaan syksy 1917 järjestön suomalaisen osaston perustamisajankohdaksi. WA 1919a, 69. Tutkimuksessa on suomalaisten WA-työhön liittymisen ajankohdasta esiintynyt eri tulkintoja. WA Handbookin vuosilukua on pidetty virheellisenä. Kokousasiakirjoja ei ole säilynyt eikä kirjemateriaalia ole tunnettu. Ekumeenisen liikkeen alkuhistoriaa tutkinut ruotsalainen Nils Karlström ajoittaa mukaantulon vuoteen 1918, *Karlström* 1947, 366. Sama vuosi esiintyy myös uudemmassa tutkimuksessa esim. *Bergström* 1972, 166. Myös vuosi 1919 mainitaan mukaantulovuotena; näin *Teinonen* 1960, 71 ja 1961, 25 sekä *Martikainen* 1981, 162.

d. Johansson ja piispainkokous ottavat kantaa

Kirkollinen pohjoismainen yhteistyö ja World Alliance -työ olivat käynnistyneet Suomessa syksyllä 1917 yksityisiä kanavia myöten. Tämä oli ollut käytäntö myös muissa pohjoismaissa. Toiminta pyrittiin kuitenkin vuonna 1917 saattamaan virallisemmalle tasolle. Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa valittiin syksyllä 1917 piispat pohjoismaisen yhteistyökomitean alaosastojen puheenjohtajiksi. Virallistumiskehitystä tapahtui samaan aikaan myös pohjoismaisissa World Alliance -osastoissa.¹

Kirkkojenvälinen toiminta Pohjoismaissa oli myös muutoin tehostumassa, ja syksyn 1917 suurena hankkeena oli edellä mainitun Kööpenhaminan kokouksen ohella kristillisen rauhankonferenssin järjestäminen. Vastaavia rauhankokousaloitteita oli sotavuosina jo aiemmin ollut esillä erityisesti World Alliancen piirissä. Viimeisin niistä oli peräisin Norjan WA-osastosta. Norjaan suunnitellulle konferenssille olivat jo varatkin luvassa yhdysvaltalaiselta Carnegie-säätiöltä. Eri maiden WA-osastojen ohella norjalaiskokoukseen aiottiin kutsua kirkkojen johtajia ja yhteiskunnallisesti johtavassa asemassa olevia maallikoita. Syyskuussa 1917 suunnitteluun oli saatu mukaan myös Ruotsin arkkipiispa Nathan Söderblom, joka otti hankkeen käsiinsä. Samalla kokouspaikka siirtyi Norjasta Ruotsiin, Upsalaan.²

Lokakuun puolivälistä alkaen Söderblom alkoi lähettellä kutsuja Upsalassa 14.12.1917 pidettävään ”kirkkokonferenssiin”. Söderblomin lisäksi allekirjoittajina olivat Tanskasta Själlannin piispa Harald Ostenfeld ja Norjasta Kristianian piispa Jens Tandberg. Kutsussa vedottiin kristittyjen ykseyteen Kristuksessa ja tästä nousevaan yhteisvastuuseen rauhantyössä. Kutsuja lähetettiin virallisille kirkollisille elimille, WA-osastoille ja yksityisille kirkonmiehille. Suomeen lähetettiin kaksi kutsua: toisen niistä sai Arthur Hjelt ja toinen, jossa pyydettiin kahta Suomen kirkon virallista edustajaa, osoitettiin arkkipiispa Johanssonille.³

Söderblom lunasti rauhankokouskutsun yhteydessä Arthur Hjeltille anta-

1 Söderblom Hjeltille 22.9.1917. AH HYK; Svenska kommitténs av WA protokoll 12.11.1917 § 2 ja § 3. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB; *Karlström* 1947, 474—475. WA 1919a, 42, 46, 58; *Karlström* 1947, 404, 417, 475.

2 *Karlström* 1947, 461—472.

3 *Karlström* 1947, 227, 473—475, 479, 495—496, 640—641; *Sundkler* 1968, 199—200.

mansa lupauksen informoida Johanssonia laajemminkin kirkkojenvälisen työn näkymistä. Suomalaiselle virkaveljelle 1.11.1917 lähettämässään kirjeessä hän esitteli Kirkollisen pohjoismaisen yhteistyökomitean toimintaa sekä esitti kutsun sen marraskuiseen Kööpenhaminan-kokoukseen. Samalla Söderblom mainitsi Hjeltin juuri perustamasta pohjoismaisen komitean suomalaisesta osastosta sekä toisti Hjeltille jo tekemänsä ehdotuksen, että se voisi toimia myös World Alliancen osastona — Hjeltin myönteinen vastaus ei ollut vielä ennättänyt saapua. Yhteydenoton pääpaino oli kuitenkin Upsalan rauhankokouksessa, johon söderblomilaisen ekumeenisen rauhanpolitiikan oli määrä huipentua.⁴

Johansson joutui Söderblomin kirjeen myötä yllättäen useiden kirkkojenvälistä yhteistoimintaa koskevien ehdotusten eteen, eikä vastaamiseenkaan annettu paljon aikaa; sitä kiirehdyttiin jopa sähköellä.⁵ Johansson suhtautui kuitenkin Söderblomin tekemiin ehdotuksiin ja saamiinsa kutsuihin erittäin pidättyvästi. Ruotsissa haluttiin asia ymmärtää niin, että Johansson olisi ainakin jossain määrin ollut kiinnostunut pohjoismaisesta yhteistyöstä ja halukas tulemaan siihen mukaan.⁶ Söderblomille lähettämässään henkilökohtaisessa kirjeessä hän kuitenkin maailmansodan aiheuttamaan levottomuuteen ja suomalaisten poliittiseen tilanteeseen vedoten asetti kaikki yhteistyöhankkeet kyseenalaisiksi. ”Nyt on kysymys kansallisesta olemassaolosta. Tällöin on kummallista, jos paneudutaan toisarvoisiin kysymyksiin. Jos rauha onnellisesti saavutetaan, voi yhteistyö olla hyödyllistä”, Johansson kirjoitti.⁷

Johansson saattoi torjua kokousmatkat myös sillä perusteella, että matkustaminen toiseen maahan alkoi olla poliittisesti mahdotonta. Suomessa olevat venäläiset sotilaat olivat näkevinään kaikkialla saksalaisia vakoilijoita, ja saksalaisviha kasvoi koko ajan. Matkustaminen kirkolliseen kokoukseen Kööpenhaminaan voitaisiin tulkita poliittiseksi teoksi, olipa se kuinka

4 Söderblom Johanssonille 1.11.1917. Piispainkok. ptk 12.11.1917 § 1. *SKJS* 11/1917, 185.

5 Sähke saapui Johanssonin mukaan perille 3.11.1917. Johansson Söderblomille 10.11.1917. Ek. saml. UUB.

6 Protokoll vid sammanträde i kommittén för samarbete mellan Nordens Kyrkor, den 19 nov. 1917 § 5. Ek. saml. UUB. NSS UUB. Ks. myös *Karlström* 1947, 367.

7 Johansson Söderblomille 10.11.1917. Ek. saml. UUB.

viatonta tahansa. Luultavasti matkaaja sitä paitsi pidätettäisiin rajalla, hän otaksui.⁸

Arkkipiispan mainitsemat poliittiset syyt olivat epäilemättä todelliset. Kysymys ei ollut enää pelkästään maailmansodan aiheuttamasta epävarmuudesta, sillä koko Venäjä kuohui sisäisistä muutoksista. Bolševikkivallankumouksen alkamisesta oli kirjoittamishetkellä kulunut vasta kolme päivää, ja jännitys heijastui myös Suomeen. Suomalaisten sosialistien uskottiin seuraavan Pietarin tarjoamaa esikuvaa ja kaappaavan vallan.⁹

Arkkipiispa Johanssonistakin alkoi näyttää siltä, että sosialistit ja venäläiset olivat nyt yhdessä, eikä yhdistelmä häntä miellyttänyt.¹⁰ Aivan vastikään hän oli kuullut myös Mommilassa tapahtuneesta Alfred Kordelinin murhasta.¹¹ Arkkipiispan kirjeen taustalla oli siis kumouksen ja sosialismin pelkoa. Poliittisen tilanteen vakavuus heijastui myös kiertokirjeisiin, jotka piispat yhteisestä sopimuksesta lähettivät hiippakuntiensa papistolle. Piispa Koskimies olisi toivonut, että piispat olisivat laatineet poliittista tilannetta koskeleen yhteisen paimenkirjeenkin, mutta tähän arkkipiispa ei suostunut.¹²

Ajankohdan poliittisen jännityksen ohella Johanssonin vastauskirje Söderblomille kuvasti hänen periaatteellista haluttomuuttaan Söderblomin tarkoittaman yhteistyön edistämiseen. Epäilemättä Johanssonia ärsytti myös asiassa tapahtunut suora toiminta: Hjelt ei ollut vielä ottanut häneen yhteyttä pohjoismaisen komiteansa perustamisasiassa. Johansson ei kirjeessään maininnut sanallakaan koko komitean olemassaoloa, joten hänen kantansa jäi näiltä osin avoimeksi. Ehdotukseen World Alliancen suomalaisen alaosaoston perustamisesta hänellä oli sen sijaan selvä kanta: se ei nyt olisi paikallaan.¹³

Johanssonin kirjeen huolestunut sävy antaa vaikutelman, että ehdotusten ja kutsujen torjuminen olisi ollut hänelle vastenmielistä. Päiväkirjamerkin-

8 Johansson Söderblomille 10.11.1917. Ek. saml. UUB.

9 Polvinen 1967, 120—122; Rasila 1977, 71, 81—82.

10 Johanssonin pvk 18.10. ja 15.11.1917. YA HYK.

11 Johanssonin pvk 9.11.1917. YA HYK. Kordelinin murhasta Polvinen 1967, 120.

12 Turun hpk kiertok. 1109/13.12.1917; Porvoon hpk kiertok. 549/30.11.1917; Kuopion hpk kiertok. 759/6.12.1917; Savonlinnan hpk kiertok. 295/13.12.1917; Mustakallio 1986, 194—195.

13 Johansson Söderblomille 10.11.1917. Ek. saml. UUB.

nöistä ilmenee kuitenkin, että ratkaisu oli periaatteellinen ja harkittu. Johanssonin näkemyksen mukaan kysymyksessä oli jälleen ”rationalistien puuhailu”. Söderblom ja hänen hankkeensa eivät voineet herättää Johanssonissa luottamusta erityisesti raamattukysymyksen vuoksi; hänen mielestään Söderblom ”polki kaikki uskonpuhdistuksen perusteet”.¹⁴

Johansson torjui siis välittömästi Söderblomin kutsut ja suoranaiset ehdotukset. Tästä huolimatta hän katsoi aiheelliseksi tiedottaa kirjeenvaihdosta piispainkokoukselle, joka samaan aikaan aloitteli Turussa syysistuntoaan. Piispainkokous sai samalla kuulla, ettei arkkipiispa maan ja kansan vaikean tilanteen johdosta ollut voinut matkustaa kirjeessä mainittuihin kokouksiin. Söderblomin kirje, joka otettiin piispainkokouksen pöytäkirjaan, sisälsi kutsumien lisäksi selkeän Suomen kirkkoa koskeneen ehdotuksen, joka koski World Alliancen suomalaisen osaston perustamista. Piispainkokous ei kuitenkaan muodostanut asiaan omaa kantaa. Puheenjohtaja, arkkipiispa Johansson, piti huolen siitä, että Söderblomin kirjelmä ja hänen itsensä jo lähettämä vastaus merkittiin ainoastaan tiedoksi.¹⁵

Söderblomin yritys virallistaa Hjeltin johtaman pienen ekumeenisen komitean asema Suomen kirkossa oli näin epäonnistunut. Se seikka, että piispainkokouksen osanottajiin kuuluivat kyseisen komitean jäsenet, oululainen asessori J. A. Mannermaa ja varajäsen, asessori Uno Paunu Porvoon tuomio-
kapitulista, ei kokouksessa ilmeisesti tullut lainkaan esiin.¹⁶

Piispainkokouksen osoittamasta näennäisestä penseydestä huolimatta on selvää, ettei kokous tietoisesti päättänyt jättäytyä pohjoismaisen yhteistyön ulkopuolelle. Suomen ja Ruotsin kirkkojen välillä oli levottomista oloista huolimatta pidetty yhteyksiä, ja viimeksi syksyllä 1917 Upsalassa järjestetys-
sä uskonpuhdistuksen vuosijuhlissa oli Suomen kirkolla ollut virallinen edustaja — senaattori Edvard Hjelt.¹⁷ Olennaista oli tällä kertaa se, että Söderblomin kirjeen esitellyt arkkipiispa oli jo ehtinyt lähettää oman kielteisen vastauksensa. Piispainkokouksen mieltä ei kysytty.

14 Johanssonin pvk 26.10. ja 11.11.1917. YA HYK.

15 Piispainkok. ptk 12.11.1917 § 1. SKJS 11/1917, 185—186.

16 Piispainkok. ptk 12.11.1917 § 1. SKJS 11/1917, 185—186.

17 Söderblom Hjeltille 22.9.1917. AH HYK; Söderblom Johanssonille 1.11.1917; Piispainkok. ptk 12.11.1917 § 1. SKJS 11/1917, 185.

e. Hjeltin komitean asema

Pohjoismaisen yhteistyökomitean suomalaisosaston asema oli syystalvella 1917 edellä kuvatuista syistä ongelmallinen. Tämä koski erityisesti sen roolia World Alliancen alaosastona. Epämääräisen aseman ohella työskentelyn käynnistymistä vaikeuttivat levottomat poliittiset olot. Maa eli sekä sisä- että ulkopoliittisessa kriisissä. Kysymys itsenäisyyden saavuttamisesta oli jälleen mutkistunut. Tähän asti valtiollista itsemääräämisoikeutta ajaneet sosiaalidemokraatit olivat lokakuun vallankumouksen jälkeen valmiita yhteistyöhön Leninin johtaman uuden neuvostohallituksen kanssa.¹⁸

Kirkon kannalta ajatus bolševikkihallituksesta oli pelottava. Papisto suhtautui myötämielisesti porvarillisten puolueiden vaatimuksiin saada maahan luja järjestysvalta, ja asenne vasemmistoa kohtaan kärjistyi. Tilanne ratkesi väliaikaisesti, kun porvarienemmistöinen eduskunta 15.11.1917 julistautui korkeimman vallan haltijaksi.¹⁹

Arkkipiispan mielestä ei ajankohta ollut sovelias kirkkojenväliseen yhteistyöhön liittymiseen. Pohjoismaisen yhteistyökomitean suomalaisosaston puheenjohtajan Arthur Hjeltin näkemys oli kuitenkin toinen. Hjelt ryhtyikin ohjelmallisesti tiedottamaan käynnistyneestä yhteistyöstä erityisesti Kotimaan palstoilla. Marraskuun 27. päivänä 1917 lehti julkaisi aiheesta Hjeltin laatiman pääkirjoituksen sekä lyhyen uutisen asettuen näin lehtenä kirkkojenvälisen yhteistyön tukijaksi.²⁰

Hjeltin pääkirjoitus ”Pohjoismaiden kirkot yhteistyöhön” pohjautui osittain hänen Söderblomilta ja Widneriltä saamaansa materiaaliin, osittain Manfred Björkquistin huhtikuussa 1917 Vår Lösenissä julkaisemaan artikkeliin. Hjelt esitteli laajasti yhteistyön taustaa ja luonnetta, ja hän rinnasti oman toimikuntansa täysivertaisena muihin pohjoismaisiin toimikuntiin. Hjelt ilmaisi myös ilonsa siitä, että Suomen kirkko nyt oli otettu mukaan pohjoismaiseen veljesliittoon. Toisin kuin arkkipiispa Johansson Hjelt piti ajankoh-
taa mitä sopivimpana yhteistyön käynnistymiselle: levottomat olot ja esimer-

18 Polvinen 1967, 122—125; Rasila 1977, 69—74.

19 Rasila 1977, 69—74; Torvinen 1977, 164—169; Kena 1979, 42—43.

20 *Kmaa* 78/27.11.1917. Yhteistyöstä myös *Kmaa* 85/21.12.1917 ja *Mv* 46/7.12.1917, De nordiska kyrkornas enhet.

kiksi bolševismin uhka suorastaan vaativat pohjoismaisten suhteiden lähentämistä:

On sanomattakin selvää, mikä merkitys tällä yhteenliittymisellä on erittäinkin meidän kirkollemme, joka on asetettu etuvartijaksi itää vastaan. Kuinka tärkeätä onkaan, että kaukainen etuvartiosto ei joudu eristetyksi, vaan pysyy yhteydessä päävoimien kanssa. Epäilemättä on edessämme taistelu, joka tulee koskemaan ei enempää eikä vähempää kuin kansankirkkomme olemassaoloa. Siinä meidän ei tarvitse tuntea seisovamme yksin.²¹

Pohjoismaiden kirkkojen välisestä yhteistyöstä voitiin siis Hjeltin mukaan odottaa konkreettista tukea edessä olevassa taistelussa itää eli Venäjää vastaan. Venäjän näkeminen Suomen kannalta uhkaavana tekijänä oli ymmärrettävästi osittain sortokausien perintöä. Hjeltin ilmaisu oli näiltä osin lisäksi lähes suoraa lainausta ruotsalaisen Manfred Björkquistin keväällisestä Vår Lösenin artikkelista. Hjelt oli kiitollisena valmis liittymään siinä esitettyyn ajatukseen kirkollisen yhteistyön tarjoamasta poliittisesta tuesta itää ja slaavilaisuutta vastaan. Puhuessaan kansankirkon uhatusta asemasta Hjelt viittasi perinteisen Venäjän vastaisuuden ohella kuitenkin samalla jo bolševismiin: ”kansankirkon uhattu asema” ennakoi sosialismin uskonnonvastaisuutta.

Arthur Hjelt oli näin selvästi päättänyt jatkaa aloitettua yhteistyötä. Artikkelin sanavalinnoista päätellen hän koki pohjoismaiseen yhteistyöhön liittymisen paitsi julkistamisen arvoiseksi myös yleisesti hyväksytyksi. Yhteistyökomitean suomalaisosaston puheenjohtajana hän katsoi edustavansa pohjoismaisissa yhteyksissä suorastaan Suomen kirkkoa. Suomalaisten liittymisestä World Alliance -työhön Hjelt ei kirjoituksessaan sen sijaan maininnut. Näiltä osin arkkipiispan kielto oli ilmeisesti ollut liian jyrkkä avoimesti vastustettavaksi.

21 *Kmaa* 78/27.11.1917.

3. Söderblomilainen rauhanpolitiikka palvelee Suomenkin asiaa

a. Osallistumisen edellytykset paranevat

Joulukuu 1917 toi lopullisen ratkaisun Suomen ja Venäjän väliseen oikeussuhteeseen. Eduskunnan 4. ja 6.12.1917 tekemillä päätöksillä Suomi julistautui itsenäiseksi tasavallaksi, ja P. E. Svinhufvudin johtama senaatti sai luvan lähteä hankkimaan uudelle valtiolle ulkovaltojen tunnustusta.¹ Maailmansota jatkui eikä suuriin juhlallisuuksiin ollut aihetta, mutta aktivismin päätavoite näytti saavutetulta. Itsenäisyyden varmistaminen siirtyi nyt pienen maanalaisen ryhmittymän harteilta virallisen hallituksen tehtäväksi. Osa ulkomailla oleskelevista aktivisteista siirtyi välittömästi Suomen valtion palvelukseen, ja jo 10.12.1917 lähetettiin Edvard Hjeltkin Ruotsista Berliiniin hallituksen erityistehtävissä.²

Arkkipiispa Johansson suhtautui tapahtumiin tyynen pessimistisesti: ”Suomi julistettiin itsenäiseksi. Kuinka kauan tuo ilo kestää? Ei ole yhtään sotilasta, eikä leipää”, hän kirjoitti päiväkirjaansa.³

Nuorempi kirkollinen vaikuttajapolvi teki tilanteesta jälleen erilaiset, aktiiviset johtopäätökset. Sen mielestä tilanne suorastaan haastoi toimintaan vielä hataran itsenäisyyden hyväksi, sillä Suomi, jota yksikään maa ei toistaiseksi ollut tunnustanut, tarvitsi ulkomaisia ystäviä. Pohjoismaisen kirkollisen vuorovaikutuksen lisääminen oli yksi keino hankkia Suomelle myötätuntoa. Itsenäisyysjulistuksen jälkeen julkaisivatkin sekä Kotimaa että Pohjanmaalla ilmestyvä ruotsinkielisen seurakuntaväen lehti Människovännen kirjoituksia, joissa korostettiin tämän yhteistyön merkitystä Suomelle ja Suomen kirkolle. Människovännen näki toiminnan suorastaan ”kirkkoskandinavismina” ja uskoi kiinnostuksen sitä kohtaan olevan erittäin vilkasta.⁴ Kotimaassa Arthur

1 *Rasila* 1977, 72—74; *Torvinen* 1977, 176—180; *Polvinen* 1989, 326—329.

2 *Nurmio* 1957, 14—16; *Rautkallio* 1977, 81; *Torvinen* 1977, 180—181; *Nevakivi* 1988, 18.

3 Johanssonin pvk 7.12.1917. YA HYK.

4 *Mv* 46/7.12.1917, De nordiska kyrkornas enhet. Finland och Island i kyrkoskandinavismen. Asiasta myös *Mv* 49/28.12.1917, Samarbete mellan nordens kyrkor.

Hjelt puolestaan saattoi nyt tähdentää käynnistämänsä toiminnan merkitystä *itsenäiselle Suomelle* ja sen kansankirkolle.

Hjeltin ajatuksissa yhteistyö liittyi kuitenkin samalla laajempaankin kokonaisuuteen. Hän tunsi myös Söderblomin ekumeenisen ohjelman ja hyväksyi sen. Pohjoismaiden luja kirkollinen yhteenliittymä ”corpus evangelicorum” oli oleva johtamassa tietä yksimielisyyteen ja sovintoon, Hjelt kirjoitti. Myös pohjoismaisen yhteistyön ja kristillisen rauhantoiminnan yhteys oli selvinnyt Hjeltille, ja hän uskoi siitäkkin koituvan hyvää Suomelle.⁵ Hjeltin kirjoituksessa korostuivat jälleen rinnakkain niin ekumeeniset kuin kansallisetkin intentiot.

Pohjoismaisen yhteistyön ohella myös Upsalaan suunniteltu rauhankokous sai itsenäisyysjulistuksen jälkeen osakseen julkisuutta.⁶ Suomalaisosanottajia ei Upsalassa kuitenkaan ollut, sillä Hjeltin ei onnistunut lähettää kokoukseen toimikuntansa edustajaa.⁷ Mahdollisesti tähän ei ollut haluakaan. Itsenäistymisestä huolimatta maassa oli yhä venäläistä sotaväkeä ja Venäjä puolestaan oli aloittelemassa rauhanneuvotteluja Saksan kanssa.⁸ Suurpoliittiset kuviot olivat mutkikkaat, eikä samaistuminen neutraaleihin maihinkaan ollut helppoa. Suomalaisten ekumeenikkojen päähuomio maailmanpolitiikassa suuntautui joulukuussa 1917 aiheellisesti oman maan asemaan ja tulevaisuuteen.

b. Söderblom Suomen ystävänä

Upsalan konferenssiin joulukuussa 1917 oli alun pitäen odotettu edustajia sekä sotaa käyvien että neutraalien maiden kirkkoista, mutta varsinkin entente-maiden pääkirkot suhtautuivat kutsuun torjuvasti. Lopulta kokous oli pakko rajata puolueettomien maiden edustajiin. Joulukuun 14.—16. päivänä 1917

5 *Kmaa* 85/21.12.1917, Pohjoismaiden kirkkojen yhteenliittäytymisestä.

6 *Mv* 46/7.12.1917, En internationell kyrkokonferens i Uppsala; *Mv* 49/28.12.1917, Kristendomen och rättsordningen. Ett uttalande av Uppsalakonferensen; *Kmaa* 82/11.12.1917, Kirkollinen rauhankokous Upsalassa.

7 Kaija ja Vihko väittävät Hjeltin osallistuneen Upsalan kokoukseen. Heidän käyttämässään lähteissä ei tällaista mainintaa kuitenkaan ole. *Kaija* 1970, 59 ja *Vihko* 1985, 13.

8 *M. Jääskeläinen* 1962, 7—9; *Polvinen* 1967, 140—144.

pidettyyn konferenssiin osallistui ainoastaan 34 osanottajaa, ja heistä pääosa oli Pohjoismaista. Hanke jäi mittasuhteiltaan paljon aiottua vaatimattomammaksi.⁹

Kirkkojenvälisen työn kehittelyn kannalta Upsalan kokous merkitsi pienuestään huolimatta selkeää askelta eteenpäin. Kokouksen teemoina oli muun muassa kirkon ykseys sekä kristittyjen asenne yhteiskuntaan ja oikeusjärjestykseen. Viimeksi mainittuja teemoja ei ollut tätä ennen yhtä laajasti käsitelty kirkkojenvälisissä yhteyksissä. Ykseyttä koskevissa keskusteluissa Söderblom taas sai tilaisuuden kehittää ekumeenista teoriaansa evankelisesta katolisuudesta.¹⁰

Upsalassa puututtiin suoraan myös kirkkojenvälisen työn poliittisiin esteisiin, erityisesti kysymykseen saksalaisen lähetystyön asemasta. Tässä yhteydessä tuli myös esiin se seikka, ettei John R. Mottia poliittisista syistä enää kaikkialla hyväksytty lähetyssekumeenisen toiminnan johtajaksi. Konferenssi pidättyi suorista poliittisista kannanotoista ja tyytyi korostamaan lähetystyön ylikansallista luonnetta.¹¹ Mottiin ja muuhun anglosaksiseen lähetysjohtoon kohdistetun arvostelun esittäminen oli kuitenkin samalla ekumeenista valtapeliä. Puolueettoman Ruotsin arkkipiispalla ei ollut vastaavia poliittisia rasitteita kuin aiemmilla johtohahmoilla, ja Upsalan kokouksen voikin katsoa entuudestaan vahvistaneen Söderblomin asemaa ekumeenisen työn johdossa.

Upsalan konferenssilla oli Suomen kannalta myös erityismerkitystä. Tanskalalaisten kokousedustajien aloitteesta kokous keskusteli Suomessa vallitsevasta elintarvikepulasta ja päätti ryhtyä hankkimaan Suomelle nälkäapua. Asiassa päätettiin vedota etenkin Yhdysvaltojen kirkkoihin ja World Alliance -osastoon.¹² Tieto Suomen avun tarpeesta saavutti myös saksalaisen World Alliance -osaston, jonka edustajat innokkuudestaan ja poliittiselta johdolta saamastaan luvasta huolimatta olivat joutuneet jäämään pois Upsalan konfe-

9 *Karlström* 1947, 500—501. Upsalan konferenssi ei ollut virallisesti World Alliancen järjestämä, vaikka sen tavoitteet olivat täysin sopusoinnussa järjestön tavoitteiden kanssa ja vaikka myös henkilötason yhteydet WA:een olivat ilmeiset. Virallisesti kokoushankkeen takana olivat kuitenkin kolme edellä mainittua Pohjolan piispaa. *Karlström* 1947, 640—641.

10 Kokouksen ohjelmasta *Karlström* 1947, 501—506.

11 *Karlström* 1947, 513—518.

12 *Karlström* 1947, 519.

renssista, kun kokous oli viime hetkellä rajattu koskemaan pelkästään neutraaleita maita.¹³

Upsalan kokous vetosi Suomen nälkäapuasiassa erityisesti ekumeenisessa työssä aktiiviseen Federal Council -kirkkoliittoon. Sen pääsihteeri, ruotsalaista sukujuurta ollut tohtori Charles Macfarland oli jo vuoden 1917 alussa lähettänyt arkipiispa Johanssonille julkilausuman, jossa ilmaistiin myötätuntoa sodan rasituksista kärsiviä eurooppalaisia veljeskirkkoja kohtaan. Macfarland, joka kuului myös kristillisen rauhanliikkeen aktivisteihin ja Söderblomin rauhanvetoomuksen allekirjoittajiin, oli sodan aikana matkustellut Euroopassakin kartoittamassa avun tarvetta, ja Federal Councilin käynnistämä avustushjelma oli ehtinyt muodostua mittavaksi.¹⁴

Upsalan kokouksen joulukuussa 1917 esittämä vetoomus Suomen elintarvikeavun puolesta korosti Suomen erityistarvetta ja sen ohessa maan erillistä, itsenäistä asemaa. Federal Council ei kuitenkaan ryhtynyt avustamaan suoraan suomalaisia. Macfarland ilmoitti vastauksessaan Söderblomille kana-voivansa Suomeen tulevan avun Pietarin Punaisen ristin osastoon. Yhdysvaltojen WA-osasto ei puolestaan ilmeisesti vastannut pyyntöön.¹⁵

Amerikkalaisten suhtautuminen Suomen avustamiseen heijasteli vuoden 1917 maailmanpoliittista kokonaistilannetta: Suomi ei ollut Venäjän kanssa samalla puolella taistelevien Yhdysvaltojen näkökulmasta itsenäinen maa vaan osa Venäjää. Itse avustusten kannalta Upsalan kokouksen tulos oli siis

-
- 13 Karl Fries Siegmund-Schultzele 19.12.1917. Kirjeen liitteenä lehtileike. Ks. myös muistio "Ergebnisse der Konf. in Upsala, 1—2. s.d. EZA O I g. Saksan evankelisten kirkkojen keskuselin, Deutscher evangelischer Kirchenausschuß oli torjunut kutsun, mutta Saksan ulkoministeriö oli kannattanut epävirallisen delegaation lähettämistä ja osallistujille oli jo myönnetty passejakin. Auswärtiges Amt Siegmund-Schultzele 29.11.1917. Ks. myös Siegmund-Schultzen muistio 13.—14.11.1917. EZA O I e. Saksalaisten kirkonjohtajien asenteesta konferenssiin myös *Karlström* 1947, 480—483.
 - 14 Macfarland Johanssonille 9.1.1917. GJ HYK. *Karlström* 1947, 375—384. Herbert Hoover, josta vuonna 1918 tuli Yhdysvaltojen Eurooppaan suuntautuneen elintarvikeavun johtaja, kuului Federal Councilin vaikutusvaltaisiin maallikkokäseniin. *Federal Council* 1923, 52—53, 68. Hooverista *Paasivirta* 1984, 144—145.
 - 15 Macfarland Söderblomille 26.12 ja 27.12.1917. Ptk-konsepti ja sähkösanomakonsepti Federal Councilille sisältyvät Upsalan konferenssin asiakirjoihin. NSS UUB. *Karlström* 1947, 519.

laiha. Suomen kirkon ja kansan tilannetta kohtaan oli konferenssissa joka tapauksessa osoitettu mielenkiintoa.

Pohjolan ekumeeniseksi johtohahmoksi kohonneen arkkipiispa Söderblomin mielenkiinto Suomea kohtaan ei joulukuussa 1917 rajoittunut pelkästään elintarvikekysymykseen. Jo aiemmin hän oli osoittanut ymmärtävänsä myös suomalaisten poliittisia toiveita, ja Suomen itsenäistymisen jälkeen hän asetti koko kirkollisen arvovaltansa likoon Suomen hyväksi.

Söderblom kuuluikin niihin ruotsalaisvaikuttajiin, jotka Suomen kysymystä esillä pitämällä käytännössä tehokkaimmin toimivat myös Suomen itsenäisyyden tunnustamisen hyväksi. Tukholmassa oli joulukuussa Suomen hallituksen lähettiläitä hankkimassa Ruotsin tunnustusta Suomen itsenäisyydelle. Delegaatiota johti pankinjohtaja J. K. Paasikivi. Pääministeri Nils Edénin liberaalis-sosiaalidemokraattinen hallitus oli asiassa kuitenkin epäroivä. Hallituksen kantana oli, ettei ruotsalaiseen puolueettomuuspolitiikkaan sopinut liiallinen aktiivisuus Suomen kysymyksessä. Asiasta oli olemassa vanhastaan ristiriitoja ruotsalaisten oikeistopiirien ja aktivistiryhmitymien kanssa.¹⁶

Hallituksen osoittama penseys ei suomalaisia kuitenkaan täysin lannistanut. Suomelle myönteisten ruotsalaisten neuvosta he ryhtyivät vetoamaan asiassa suoraan ruotsalaiseen kansalaismielipiteeseen, perinteiseen haluun tukea veljeskansaa. Asiasta kirjoitettiin päivälehdissä, ja Tukholmassa järjestettiin viikkoa ennen joulua näyttävä Suomi-kokous. Tässä kokouksessa Söderblom piti yli 2000-henkiselle kuulijakunnalle lämpimäksi ja vaikuttavaksi luonnehditun puheen Suomen puolesta.¹⁷ Söderblom sai toimintansa johdosta eduskunnan pappisedustajilta kiitossähkeen. Sen lähettämisen organisoi ilmeisesti eduskunnan varapuhemieheksi valittu Lauri Ingman, joka monien muiden vanhasuomalaisten poliitikkojen tavoin oli lokakuun vallankumouksen jälkeen taipunut itsenäisyyslinjan kannalle. Söderblom vastasi ja toivotti Ingmanille osoittamassaan vastaussähkeessä onnea vapaan Suomen tulevaisuudelle.¹⁸

Tilanteessa, jossa maan itsenäisyydelle vasta etsittiin ulkovaltojen tunnus-

16 Polvinen 1989, 326—329.

17 *Finlands frihetskrig* 1921, 308; Polvinen 1989, 331—332.

18 Söderblom Ingmanille 20.12.1917. LI VA; *Kmaa* 4/15.1.1918. Ingmanin suhtautumisesta itsenäisyyskysymykseen *Salokorpi* 1988, 182—184, 187—190.

tusta, nämä arvovaltaiset kannanotot ja kaikki vähäinenkin Suomen asian esilläpitäminen koettiin merkittäviksi. Vuoden vaihteessa ensimmäiset ulkovallat tunnustivat virallisestikin Suomen itsenäisyyden. Ensimmäisten joukossa 4.1.1918 oli myös Ruotsi, joka tosin ensin odotti Venäjältä saatavaa tunnustusta. Tunnustus saatiin myös Saksalta ja Ranskalta, ja pian seurasivat perässä muut pohjoismaat.¹⁹

Kansainvälisten tunnustusten jälkeen itsenäisen Suomen kirkko sai joukon virallisia kirkollisia onnittelusähkeitä, jotka osoitettiin arkkipiispalle. Söderblom oli jälleen ensimmäisenä liikkeellä. Sähkeessään hän korosti samalla ekumeenisen linjansa mukaisesti Pohjolan kirkkojen välistä keskinäistä yhteyttä.²⁰ Arkkipiispa Johansson vastasi tervehdykseen, ja hänenkin sähkeessään toistui nyt ajatus pohjoismaisesta yhteenkuuluvuudesta: ”Ilolla astuu Suomen luterilainen kirkko veljespiiriin. Siunatkoon Jumala Pohjoismaiden kansoja”, hän sähkötti.²¹

Johanssonin suopea vastaus osoittaa, että Suomen itsenäisyyden kansainvälinen tunnustaminen merkitsi nyt hänenkin mielestään uutta tilannetta paitsi Suomelle myös Suomen kirkolle. Itsenäisyys näytti — vastoin Johanssonin pessimistisiä ennakkokäsityksiä — olevan sittenkin säilytettävissä ja tässä oli kirkonkin tehtävä voitavansa. Yhteys pohjoismaisiin veljeskirkkoihin oli osoittautunut poliittisesti merkittäväksi tekijäksi, sillä se oli osaltaan ollut luomassa Suomen kannalta myönteistä kansainvälistä ilmapiiriä. Torjuva asenne tällaiseen yhteistyöhön olisi saattanut olla kansallisesti vahingollista, eikä Johansson ottanut sitä riskiä.

Pohjoismaisen yhteydentunteen tärkeyttä korosti myös Kotimaa, joka 11.1.1918 julkaistussa artikkelissa palautti mieliin syksyllä 1917 tapahtuneen liittymisen Pohjoismaiseen kirkolliseen yhteistyökomiteaan. Kotimaan mukaan Suomen kirkko saisi tämän yhteistyön välityksellä tärkeitä herätteitä, ja se olisi omiaan estämään sen jäseniä myös vaipumasta ahtaaseen kansalliseen itsetyytyväisyyteen.²²

19 *Paasivirta* 1957, 33—34; *Rasila* 1977, 75; *Polvinen* 1979, 336.

20 ”Siunausta Pohjolan neljälle vapaalle veljelle, joita yhdistää evankelinen usko.” Söderblomin sähkeestä *Kmaa* 4/15.1.1918. Muiden kirkonjohtajien onnitteluisista *Kmaa* 7/11.1.1918.

21 Johansson Söderblomille 10.1.1918. NSS UUB.

22 *Kmaa* 3/11.1.1918.

Söderblomin aktiivisuus ja myötämielisyys Suomen asiassa oli näin johtanut myös ekumeenisen yhteistyön kannalta toivottuun tulokseen: innokkuus Pohjoismaiden kirkkojen väliseen yhteistyöhön oli Suomessa selvästi kasvanut. Söderblomille suomalaisten mukaantulo oli tärkeää hänen päähankkeensa, rauhankokouksen vuoksi. Rauhankokouksen suunnittelussa olivat juuri puolueettomien maiden kirkot avainasemassa, joten sotaa käyvästä maasta irtautuneen Suomen kirkko oli kirkkojenvälisen rauhanponnistelujen kannalta vartenotettava yhteistyökumppani. Söderblomin Suomeen suuntaamassa aktiivisuudessa oli kuitenkin pohjalla myös aimo annos vilpitöntä myötämielisyyttä veljeskansaa kohtaan. Söderblom oli jatkanut von Schéelen routavuosina aloittamaa linjaa ja pyrkinyt käyttämään kansainvälistä ja ekumeenista vaikutusvaltaansa Suomen hyväksi.

Söderblom ei joulukuisen konferenssin osittaisesta epäonnistumisesta huolimatta luopunut kirkkojenvälisestä rauhanaktiostaan. Välittömästi Upsalan konferenssin jälkeen hän aloitti uuden rauhankokouksen suunnittelun. Ajankohdaksi valittiin 14.—16. huhtikuuta 1918 ja alustava kokouskutsu, jonka allekirjoittajina olivat jälleen Pohjolan piispat Ostenfeld, Tandberg ja Söderblom, lähetettiin vuoden vaihteessa. Kutsuttujen joukkoa laajennettiin jonkin verran, ja pyrkimyksenä oli erityisesti saada mukaan osanottajia sotaa käyvistä maista.²³ Rauhankokouskutsu lähetettiin jälleen myös Suomen arkkipiispalle.²⁴

4. Yhteistyölle löytyy teologista ja poliittista pohjaa

a. Gummeruksen kirkkopäiväesitelmä

Kysymys suomalaisten osallistumisesta kirkkojenväliseen työhön nousi seuraavan kerran näkyvästi esille 15.—17. päivänä tammikuuta 1918 järjestetyillä kirkkopäivillä. Näiden ensimmäisten kirkkopäivien järjestelyistä vasta-

23 *Karlström* 1947, 500—503, 522, 600—651; *Sundkler* 1968, 205—206.

24 Piispaikok. ptk 18.1.1918 § 2. *SKJS* 1—6/1918, 15—16.

si nuorkirkollinen uudistusryhmä, ja suunnitteluun olivat osallistuneet muun muassa Mannermaa, Hjelt, Kaila ja Paunu eli koko Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean suomalainen osasto. Aloite kirkkopäivien järjestämisestä oli lähtöisin siitä kirkollisesta kärkiryhmästä, jonka edustama ”monitouhuiisuus” jo kauan oli häirinnyt arkkipiispa Johanssonia, eivätkä kirkkopäivät nauttineet hänen luottamustaan. Johansson ei kirkkopäivillä esiintynytäkään.¹

Kirkkopäivien kokoontuessa Helsinkiin tammikuun puolivälissä oli Suomen ulkonainen asema jonkin verran selkiytynyt, olivathan useat valtiot jo tunnustaneet Suomen itsenäisyyden. Sisäiset olot olivat kuitenkin levottomat. Porvarillisten aktivistipiirin ja sosialistien välit olivat katkenneet ja sosiaalidemokraattien piirissä olivat radikaalit ainekset päässeet vallalle. Kahdella puolella aseistauduttiin ja koulutettiin joukkoja, eikä ollut tietoa siitä, kenelle valta siirtyisi.²

Kirkkopäivillä pyrittiinkin valmistamaan kirkon tulevaisuudesta huolestuneita pappeja ja maallikoita edessä oleviin muutoksiin, joista ainakin kirkon ja valtion suhteiden uudelleenjärjestely näytti väistämättömältä. Tavoitteena oli myös yleisen kirkkotietoisuuden lisääminen. Noin tuhat kokousedustajaa kuunteli esityksiä ja keskusteli uskonnonvapaudesta, koulujen uskonnonopetuksesta, kirkon työmuotojen kehittämisestä ja sosiaalisista kysymyksistä.³ Päivillä lausuttiin myös Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliiton SKSK:n syntysanat.⁴

Lukemattomien uusien haasteiden edessä järjestäjät olivat nähneet tärkeäksi muistuttaa kirkkopäiväväkeä ”Uskonpuhdistuksen perinnöstä ja velvoituksesta”, olihan edellinen vuosi ollut uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhla-vuosi. Jaakko Gummeruksen näin otsikoitu juhlaesitelmä oli päivillä esitetyn nuorkirkollisen ohjelmajulistuksen teologisin osa. Pohtiessaan luterilaisen kansankirkon identiteettiä Gummerus määritteli samalla kirkon ekumeenista

1 Johanssonin pvk 24.1.1918. YA HYK; *Kena* 1979, 26—27, 44—46, 131; *Veikkola* 1980, 324—331, 351—357. Johansson oli kieltäytynyt ryhtymästä avaussaarnan pitäjäksi tai kunniapuheenjohtajaksi. Saarnan piti lopulta Koskimies ja kunniapuheenjohtajana toimi Råbergh. Mannermaa Johanssonille 10.12.1917. GJ HYK; *Veikkola* 1980, 448.

2 *Rasila* 1977, 83—84.

3 *Kena* 1979, 44—46.

4 Ptk SKSK:n perustamista käsitelleestä kokouksesta 17.1.1918. SKSKA I Ca 1 VA. SKSK:n varsinainen perustava kokous pidettiin tammikuussa 1919, ja säännöt vahvistettiin kesäkuussa 1919. *Veikkola* 1969b, 7.

asemaa, ensimmäistä kertaa julkisessa kirkollisessa keskustelussa itsenäistymisen jälkeen ja ylipäättänsä ensimmäisiä kertoja koko suomalaisessa teologisessa keskustelussa.

Gummeruksen näkemystä uskonpuhdistuksen perinnöstä sävytti ajatus vapauttamisesta: ”Uskonpuhdistuksen kallis perintö on persoonallisuuden vapauttaminen ja oikeuksiinsa asettaminen uskonnon alalla”, hän painotti. Tämä perintö velvoitti Gummeruksen mukaan ensiksikin antamaan kirkon omassa piirissä sijaa persoonalliselle vapaudelle. Kirkkoa ei saanut tehdä ahtaaksi itsenäisille persoonallisuuksille. Oli luotettava siihen, että Jumala johdatti kaikkia, jotka vilpittömästi etsivät hänen totuuttansa; kaavoja ja pakkomuotoja ei tarvittu.

Vapauttamisen periaate määräsi myös Gummeruksen suhdetta uskonnon vapauskysymykseen. Kirkon ei tullut suhtautua siihen vastahakoisesti myöntyen vaan tunnustaen, että yleisen uskonnonvapauden vaatimus johtui evankelisen uskon periaatteista. Kirkon kannalta vastakkaisellakin taholla oli olemassa itsenäistä etsimistä ja todellisia taisteluja ja kilvoituksia. ”Kunnioitakaamme kaikkea rehellistä totuuden etsintää, missä sitä tapaammekin”, Gummerus vetosi.⁵

Reformatorisen vapautuksen periaate johti Gummeruksen ottamaan kantaa myös uskonpuhdistuksen jälkeiseen kirkolliseen hajaannukseen. Hajaannus oli hänen mukaansa epäilemättä seurausta reformatorisesta oikeudesta saada etsiä totuutta itsenäisesti ja omin päin, ja ulkonaisesti protestanttinen kristikunta näytti nyt olevan pirstoutunut ja erimielinen. Tästä huolimatta Gummerus halusi nähdä evankelisen kirkon yhdeksi kokonaisuudeksi, jonka ykseys perustui evankeliseen uskonkäsitykseen ja Raamattuun. Tämä ykseys oli todellista katolisuutta eli yleismaailmallisuutta, Gummerus totesi. Evankelisen kirkon ykseys ulottui Gummeruksen mukaan myös yli näiden kirkkojen rajojen. Jopa katolisissa — roomalaiskatolisessa ja ortodoksisissa — kirkkoissa oli säilynyt evankeliumin hengen ja aatteen ydin.⁶

Evankelista katolisuutta määritellessään Gummerus lähti liikkeelle protestanttista kristikuntaa yhdistävästä uskonkäsityksestä, uskonpuhdistuksen perinnöstä. Uskonpuhdistuksen merkityksen korostaminen kuului suomalaisten herätysliikkeiden peruskäsitteistöön ja sen täytyi olla jo kodin perintönä tut-

⁵ Gummerus 1918, 87—88.

⁶ Gummerus 1918, 89.

tu herännäishenkisestä pappisperheestä lähteneelle Gummerukselle.⁷ Gummeruksen näkemykset toistivat myös allianssiliikkeen pääperiaatteita, sydänten yhteyttä eri tunnustuskuntiin kuuluvien protestanttisten kristittyjen kesken.⁸

Gummerus ylitti ekumeenisuudessaan kuitenkin roimasti antikatalisena tunnetun Evankelisen allianssin korostukset, sillä hän näki kristittyjen yhteyden ulottuvan myös molempiin katolisiin kirkkoihin. Kulttuuriprotestantismista vaikutteita saaneelle kirkkohistoriantutkijalle ei tuottanut vaikeuksia silmätä kristikunnan historiaa aina alkukirkkoon asti ja todeta siinä oleva jatkuvuus. — Tämä periaatteellinen kanta ei tosin estänyt Gummerusta sekä ennen että jälkeen kirkkopäiväesitelmänsä määrätietoisesti vastustamasta roomalaiskatolisten toiminnan lisäämistä Suomen alueella.⁹ Ekumeeninen suvaitsevaisuus periaatteellisella tasolla ei siis Gummeruksenkaan ajattelussa ilman muuta johtanut haluun liberalisoida suomalaista uskontopolitiikkaa.

Gummeruksen ekumeeninen pohdiskelu keskittyi juhlaesitelmässä kristittyjen välisen yhteydentunteen perusteleamiseen, eikä hän asettanut yhteistyölle mitään konkreettisia tavoitteita tai ohjelmaa. Itse asiassa Gummerus suorastaan torjui vaatimukset kirkkojen yhdistymisestä. ”Tässä ajassa” yhteyden tuli olla näkymätöntä:

Heikkouskoiset ihmiset väheksyvät tällaisten näkymättömiin siteiden yhdistävää voimaa vaatiessa ulkonaisia ja muodollisia kirkon yhteyden takeita, ja kuitenkin jo osoittaa vuosisatainen kokemus, että voimakas ja lujin yhdysside on henkistä ja sisäistä laatua.¹⁰

Kirkkojen näkyvään yhteyteen tähtäävää ekumeenisuutta edusti lähinnä Faith and Order -liike, johon Gummeruksen näin voidaan katsoa ottaneen välimatkaa. Tästä huolimatta hänen esitelmänsä suorastaan haastoi kirkkojenväliseen yhteisymmärrykseen ja -työhön. Esitelmän punaisena lankana oli vapauttamisen periaate, joka johti Gummeruksen mielestä toisten mielipiteiden

7 Gummeruksen taustasta *Murtorinne* 1986, 229.

8 Gummerus oli ollut Suomessa Evankelisen allianssin tärkeimpiä kirkollisia tukijoita. *Mäkeläinen* 1969, 199 ja 1972, 20.

9 Gummeruksen kannasta muun muassa luostarien perustamiseen vuosina 1917–1918 *Haranen* 1989, 14, 17–25.

10 *Gummerus* 1918, 89–90.

kunnioittamiseen, esti lokeroitumista ja mahdollisti yhteistyön toisin ajattelevien kanssa. Erityisen tärkeänä Gummerus piti sitä, että Suomen kirkko tuntisi vastuunsa maailmanlaajasta lähetystyöstä, jossa luterilaisilla kirkkoilla oli paljon annettavaa. Yhteistyöhön oli kuitenkin mentävä jakamaan omaa reformatorista perintöä, ei luopumaan siitä.¹¹

Esitelmä osoittaa, että kristittyjen yhteys merkitsi Gummerukselle ensisijaisesti yhteisen uskonperinnön tajuamista ja yhteisen tehtävän, lähetystehtävän hoitamista. Gummerus oli omassa tutkimustyössään aiemminkin painottanut kristillisten kirkkojen jo alkukirkosta asti juontuvaa yhteistä perustaa.¹² Esitelmässään Gummerus liittyi samalla selvästi allianssikristillisyyden ihanteisiin ja kansainvälisen lähetysliikkeen keskeisiin korostuksiin. Jaakko Gummerus olikin ekumeniakäsityksessään pitkälti allianssiliikkeen ja lähetysliikkeen perillinen, ja näkyvään kirkkojenväliseen yhdistymiseen, 1900-luvun ekumeeniseen uutuuteen, hän suhtautui pidättyvästi. Gummerus ei ohjelmassaan kuitenkaan jäänyt pelkästään 1800-luvun ihanteitten varaan. Kirkkopäiväesitelmässä oli näet korostus, joka johti kuulijoiden huomioon suoraan uusimuotoiseen pohjoismaiseen ekumeniaan: ajatus evankelisesta katolisuudesta. Sitä koskevalla pohdiskelulla Gummerus osoitti hyväksyvänsä paitsi pohjoismaisen yhteistyökomitean ohjelman myös sen söderblomilaisen ekumeniakäsityksen, jonka hyväksi suomalaisetkin Hjeltin komitean välityksellä olivat ryhtyneet työskentelemään.

b. Suomen kirkon ekumeeninen rooli täsmentyy

Kirkkopäivien suunnittelijat olivat jo marraskuussa 1917 päättäneet, että tilaisuudesta lähetettäisiin tervehdykset pohjoismaisille veljeskirkkoille,¹³ ja Arthur Hjeltin aloitteesta kirkkopäivät päättivätkin näin menetellä. Ruotsin, Norjan ja Tanskan kirkkoille tarkoitetut tervehdykset osoitettiin arkkipiispa Nathan Söderblomille, piispa Harald Ostenfeldille ja piispa Otto Jensenille eli rauhankokoushankkeesta vastuussa olevalle Pohjolan ekumeeniselle triolle. Sähkeissä viitattiin vasta aloitettuun pohjoismaiseen yhteistyöhön, joka

11 *Gummerus* 1918, 92—93.

12 Näin esim. *Gummerus* 1901, 193—199.

13 Lehtosen pvk 1917—1918, 26.11.1917. AL VA.

saavutetun itsenäisyyden vuoksi nyt oli suomalaisten ulottuvilla.¹⁴

Hjelt piti myös huolta siitä, ettei rauhankokousasia unohtunut. Viimeisenä kokouspäivänä hän pyrki saamaan kirkkopäivien tuen Suomen kirkon osallistumiselle huhtikuuksi 1918 siirrettyyn Upsalan kirkolliseen rauhankonferenssiin:

Mielestäni olisi yhtä luonnollista kuin suotavaakin, että itsenäisen Suomen kirkko tulisi siinä tilaisuudessa edustetuksi. Rohkenen ehdottaa, että kirkkopäivät ilmaisisivat huomenna kokoontuvalle piispainkonferenssille sen toivomuksen, että jos olot suinkin sallivat, Suomen kirkko tulisi mainitussa tilaisuudessa edustetuksi ja että konferenssi ryhtyisi tarpeellisiin toimenpiteisiin siinä suhteessa.¹⁵

Hjelt oli näin päätnyt käyttämään uudistusmielistä kirkkopäiväkeä painostusryhmänä, ja kirkkopäivät hyväksyivät Hjeltin esityksen yksimielisesti.¹⁶ Suomen ensimmäisiltä kirkkopäiviltä, joilla tosin ei ollut kirkon virallisessa hallinnossa minkäänlaista asemaa, lähti näin piispainkokoukseen ekumeeninen aloite. Muodollisesti aloitteen hoitamisen itse kokouksessa otti huolekseen asessori Paunu, Hjeltin komitean varajäsen.¹⁷

Piispainkokous alkoi kirkkopäivien päättymistä seuranneena päivänä. Sen kokoonpano oli sama kuin syksyllä 1917, joten Hjeltin komitean jäsenet asessorit Mannermaa ja Paunu olivat jälleen paikalla.¹⁸ Ratkaisu rauhankokoukseen nähden oli tällä kertaa myönteinen: Piispainkokous päättyi ”pitämään suotavana”, että arkkipiispa noudattaisi Ruotsista saamaansa kutsua ja osallistuisi kokoukseen, josta pöytäkirjassa käytettiin nimeä ”ekumeeninen politiikan ulkopuolella toimiva konferenssi hengellisen, kristillisen yhteyden ilmaisemista varten”.¹⁹

14 ”Suomen evankelis-luterilaiset kirkkopäivät tervehtivät Teidän kauttanne Ruotsin, Tanskan ja Norjan kirkkokansaa. Kokoontuneena Suomen itsenäisyyden aamuhetkenä me iloitsemme alkavasta uudesta työpäivästä, joka lupaa meille hedelmällistä yhteistyötä pohjoismaisten veljeskirkkojen kesken.” *Kirkkopäivät* 1918, 61.

15 *Kirkkopäivät* 1918, 61.

16 *Kirkkopäivät* 1918, 61.

17 Paunun aktiivisuus aloitteen esittelyssä ilmenee Johanssonin päiväkirjasta 19.1. ja 24.1.1918. YA HYK.

18 Piispainkok. ptk 18.1.1918. *SKJS* 1—6/1918, 15—16.

19 Piispainkok. ptk 18.1.1918 § 2. *SKJS* 1—6/1918, 16. Valittu sanamuoto on peräisin kokouskutsusta. *Karlström* 1947, 651.

Piispainkokous päätti myös esittää toivomuksen, että vastaperustetun pohjoismaisen yhteistyökomitean osaston toimesta lähetettäisiin Suomen kirkosta joku muukin edustaja, varsinkin jos arkkipiispa olisi estynyt.²⁰ Sanamuoto merkitsi itse asiassa Hjeltin toimikunnan hyväksymistä, valtuutettiinhan se valitsemaan Suomen kirkon edustaja kansainväliseen kokoukseen.

Kirkkopäivien Hjeltin aloitteesta esittämä toivomusponsi, joka edellä kuvatussa päätöksessä jo oli tosiasiaassa otettu huomioon, käsiteltiin piispainkokouksessa ikäänkuin erillisenä asiana. Pöytäkirja antaa vaikutelman, että kysymys olisi ollut kahdesta erillisestä kansainvälisestä kokouksesta, jotka molemmat pidettäisiin samaan aikaan Upsalassa. Tämä oli selvä ja mahdollisesti tahallinen väärinkäsitys. Suomen kirkon edustajan katsottiin kuitenkin voivan matkustaa myös kirkkopäivien suosittelemaan kokoukseen, ”mikäli kokouksen vielä julkaisematta olevaan ohjelmaan katsoen kirkkomme edustus siinä voidaan katsoa suotavaksi ja tarpeelliseksi.”²¹ Paine kokouksessa olisi ilmeisesti ollut vielä selkeämpäänkin ekumeeniseen linjaukseen, mutta arkkipiispa katsoi päiväkirjassaan pystyneensä estämään ”turhat hommat”.²²

Piispainkokouksen alttius kansainväliseen osallistumiseen oli joka tapauksessa parissa kuukaudessa ratkaisevasti lisääntynyt. Tähän oli maan itsenäistymisellä oma osuutensa, sillä enää ei tarvinnut pelätä Venäjän kontrollia. Piispainkokouksen kannanmuutokseen vaikutti toisaalta myös se tuki, jonka ensimmäiset kirkkopäivät olivat antaneet kirkkojenväliselle työlle. Työllä oli kirkossa kannatusta, eikä piispainkokous voinut olla asialle välinpitämätön. Piispainkokouksen päätöksestä tiedotettiin kirjeitse Hjeltin toimikunnalle, jonka olemassaoloa piispainkokous ei syksyllä 1917 ollut edes noteerannut.²³ Piispainkokouksen ulospäin suuntautuminen näkyi myös tervehdyksessä, jonka se lähetti uskonpuhdistuksen riemujuhlan johdosta Ruotsin, Norjan ja Tanskan piispoille, Pietarin evankelis-luterilaiselle ylikonsistorille, Amerikan Suomi-synodille ja Augustanasynodille.²⁴

20 Piispainkok. ptk 18.1.1918 § 2. *SKJS* 1—6/1918, 16.

21 Piispainkok. ptk 18.1.1918 § 2. *SKJS* 1—6/1918, 18.

22 Johanssonin pvk 19. ja 24.1.1918. YA HYK.

23 Piispainkok. ptk 18.1.1918 § 2. *SKJS* 1—6/1918, 18; Piispainkokous ”Yhteistoiminnan aikaansaamiseksi Pohjoismaiden kirkkojen välille muodostuneelle komitealle” 25.1.1918. AH HYK.

24 Piispainkok. ptk 18.1.1918 § 6. *SKJS* 1—6/1918, 20; *Wallinheimo* 1923, 276—277.

Erityisesti pohjoismainen kirkollinen yhteistyö oli nyt myötätulessa. Siihen liittyvä kulttuurivaihto kiinnosti teologeja laajemminkin. Suomen kirkohistoriallinen seura piti samana päivänä piispainkokouksen kanssa vuosikokoustaan. Tunnelma oli isänmaallisesti kohottava. Seuran puheenjohtaja, valtioneuvos E. G. Palmén viittasi jo avauspuheessaan nykyajan Suomen kansalle asettamiin laajentuneisiin tehtäviin. Odotettavissa olevista uusista kansainvälisistä vaikutteista ja yhteysmahdollisuuksista puhuttiin tarkemmin seuran sihteerin Jaakko Gummeruksen laatimassa ja lukemassa vuosikertomuksessa:

Mitä meidän työalaamme erityisesti tulee, on äsken Skandinavian maissa tehty aloite läheisempään vuoro-vaikutukseen Pohjoismaiden kirkkojen kesken sillekin tärkeä ... Toivottavaa olisi, että tähän suuntaan voisimme enemmän tehdä, myöskin niin, että joskus voisimme tehdä Suomen kirkon vaiheita ja oloja tunnetuksi maamme ulkopuolellakin. Henkinen eristyminen muista kansoista on pienelle kansalle vielä paljon vaarallisempi kuin suurelle, eikä vuorovaikutus toisten kanssa suinkaan saata vaaraan kansallista omaperäisyyttä, mikäli siinä on jotain todellista ja arvokasta.²⁵

Pohjoismainen yhteistyö nähtiin näin tärkeäksi keinoksi paitsi virikkeiden saamiseen myös oman kirkollisen ja kansallisen erityislaadun tunnetuksi tekemiseen. Pyrkimys Suomen aseman lujittamiseen näkyi näin myös kirkkohistoriantutkijoiden yhteistyöhalukkuudessa.

Kirkollisen pohjoismaisen yhteyden harrastus ulottui myös opiskelijoihin. Ylioppilaiden kristillisen yhdistyksen johtokunta sai Suomen itsenäistymisen johdosta onnittelusähkeen Ruotsin kristilliseltä ylioppilasliikkeeltä ja vastasi siihen kiitossähkeellä.²⁶ Jumaluusopillinen ylioppilastiedekunta puolestaan päätti kutsua professori Hjeltin esitelmöimään kirkollisen pohjoismaisen yhteistyön näkymistä.²⁷ Kirkolliset kerrokset piispoista tuleviin pappeihin olivat näin tammikuussa 1918 tietoisia pohjoismaisen suuntauksen noususta kirkossa.

25 SKHS ptk 18.1.1918 § 1 ja 4. *SKHSV* VII—X, 422, 431—432. Henkisen eristäytymisen vaarasta Gummerus oli varoitellut jo vuosisadan alkupuolella. Ks. esim. *Gummerus* 1906, 2—3.

26 YKY:n johtok. ptk 18.1.1918 § 6. *SKYA* VA.

27 Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 23.1.1918 § 4. *TYTA HYK*. Hanke jäi sodan vuoksi toteuttamatta.

c. Kirkon pohjoismainen orientaatio saavuttaa huippunsa

Kirkko oli tammikuussa 1918 valinnut pohjoismaisen suuntauksen ja ryhtynyt vaalimaan erityisesti Ruotsin-yhteyksiä. Pohjoismainen suuntautuminen oli myös ajankohdan yleinen kulttuurinen ja poliittinen tendenssi. Vuodenvaihteessa 1917—1918 esiintyi suppeissa ja lähinnä ruotsinkielisissä piireissä jopa toiveita Suomen liittämistä skandinaaviseen yhteisöön, ja tälle ajatukselle löytyi ymmärtäjiä myös Ruotsista. Suomen itsenäisyysjulistusta edeltäneet kaavailut interventiota Suomeen olivat Ruotsissa tosin vaimenneet. Jäljellä oli halu suojella Suomea ja saada tästä korvauksena Ahvenanmaa. Ahvenanmaa oli kangastellut silmissä myös useilla joulukuussa 1917 Suomen hyväksi toimineista ruotsalaisvaikuttajista — mitä ilmeisimmin myös Nathan Söderblomilla.²⁸

Kirkollisessa keskustelussa sen enempää Suomen kuin Ruotsinkaan puolella ei ajatus valtioliitosta ollut näkynyt. Pohjoismaisia yhteyksiä hoitaneet henkilöt korostivat Suomen itsenäisyyttä ja tasavertaisuutta muiden pohjoismaiden kanssa; tälle itsenäisyydelle toivottiin vain tunnustusta ja tukea. Hjeltin johtaman toimikunnan jäsenet olivat kaikki suomalaisuusmiehiä, joilla ei ollut skandinavistisia haaveita. Myöskään kirkon piispakunnasta ei tällaisille toiveille olisi löytynyt tukijoita. Piispa Koskimies puki tämän ajatuksen sanoiksikin: ”Emme tahdo Ruotsia Venäjän tilalle.”²⁹

Kirkon pohjoismaisessa suuntauksessa ei tammikuussa 1918 näin ollen ollut kysymys vanhan skandinavismin uudelleen lämmittämisestä vaan ensisijaisesti kirkkojenvälisen tuen hankkimisesta itsenäiselle Suomelle. Lisäksi toiminnassa oli kysymys varsinaisesta ekumeniasta, joka vuodesta 1917 alkaen oli ollut elimellinen osa kirkollista pohjoismaista yhteistyötä. Suomen epävarman ulko- ja sisäpoliittisen tilanteen vuoksi alkoivat pohjoismaisesta yhteistyöstä kuitenkin kiinnostua myös sellaiset kirkolliset johtohenkilöt, joille ekumeeniset pyrkimykset ja erityisesti toiminnan kärkihahmon arkkipiispa Söderblomin näkemykset olivat vieraita tai jopa vastenmielisiä. Vielä enemmän kuin ”rationalismia” pelättiin sotaa ja vallankumousta.

Selvimmin tämä kehitys näkyi arkkipiispa Johanssonissa. Tammikuun

28 Ruotsin Suomen-politiikasta *Paasivirta* 1957, 40 ja 1984, 107—109; *Polvinen* 1989, 332—334.

29 Koskimiehen pvk 17.11.1917. JRK HYK.

jälkipuoliskolla, kansallisen hätätilan ja kansalaissodan pelon lisääntyessä hän havaitsi, että oli tullut aika vaalia ystävällisiä naapuruussuhteita. Tammi-kuun 25. päivänä hän ryhtyikin perusteellisesti vastaamaan Söderblomin lähettämään rauhankokoukstuun. Vaaran hetkellä Johansson vuodatti kirjjeeseensä monia ystävällisiä ja kiitollisia ajatuksia. Erityisen lämpimästi hän muisti Ruotsilta saatua itsenäisyystunnustusta. Myös Ruotsin antama elintarvikeapu oli Johanssonista ollut korvaamaton. Itse rauhankonferenssiin oli piispainkokous suhtautunut erittäin myönteisesti, ja mikäli huhtikuulle suunniteltu konferenssimatka poliittisista syistä peruuntuisi, arkkipiispa ilolla muutoin vierailisi Ruotsissa olojen sen suinkin salliessa.³⁰

Jo neljän vuoden ajan Johansson oli torjunut Ruotsista saapuneita kutsuja terveydentilaansa vedoten. Nyt ei terveydentila enää huolettanut. Ruotsin kirkko ja kansa olivat yhtäkkiä alkaneet tuntua kalliilta ystäviltä ja yhteistyö suorastaan korvaamattomalta:

Suomen kirkossa ja kansassa on runsaasti rakkautta vanhaa äitikirkkoa ja emämaata Ruotsia kohtaan. Lämpimät ovat ne terveiset, joita tänä aikana lähetämme Ruotsin kansalle. Epäilemättä muodostuu yhteys Ruotsin kanssa hyvin vilkkaaksi, kun uusi aika nyt on alkamassa.³¹

Johansson analysoi virkaveljelleen myös suomalaisen yhteiskunnan tilaa ja tehtyjä poliittisia ratkaisuja. Yleinen äänioikeus oli ollut virhe, sillä sen kautta valtaa oli luovutettu poliittisesti kypsymättömien aineiden käsiin, ja nyt sitten korjattiin hedelmiä. Sosiaalinen liike ja vallankumouksellinen liike olivat yhtyneet.³² Söderblomille tuli kirjeestä näin ollen varmasti selväksi myös se tausta, jolta Johanssonin yhteistyöhalukkuus nousi: se oli suomalaisen yhteiskunnan käymistila ja pelko tulevaisuudesta.

Arkkipiispa Johansson oli joka tapauksessa joutunut toteamaan, että hyvät naapuruussuhteet olivat Suomen parhaaksi ja siis myös Suomen kirkon parhaaksi, minkä seikan Arthur Hjelt oli esittänyt jo toimikuntansa perustamisvaiheessa. Nyt tämä näkemys oli siis myös kirkon virallinen kanta, ja sen tieltä saivat teologiset erimielisyydet väistyä.

30 Johansson Söderblomille 25.1.1918. Ek. saml. UUB.

31 Johansson Söderblomille 25.1.1918. Ek. saml. UUB.

32 Johansson Söderblomille 25.1.1918. Ek. saml. UUB.

d. Lauantaiseuralaiset ekumenian tukijoiksi

Kiinnostus kirkkojenvälistä toimintaa kohtaan sisälsi tammikuussa 1918 siis runsaasti poliittisia aspekteja. Yhteistyötä estäviä teologisia epäilyjä oli kuitenkin myös jo ravisteltu. Gummeruksen kirkkopäiväesitelmän teologiset pohdiskelut kristittyjen välisestä yhteydestä ja yhteistyön tarpeesta merkitsivät kirkollisessa keskustelussa tärkeää sysäystä kohti laajempaa ja teologisesti motivoitua ekumeenista työtä.

Kirkkopäivien kannanottojen avulla Hjeltin oli onnistunut hankkia pohjoismaiselle toimikunnalleen piispainkokouksen epäsuora hyväksyntä, sillä sen päätöksissähän oli toimikunnan olemassaolo tunnustettu. Toimikunnan mahdollisuus toimia World Alliance -järjestön osana oli sen sijaan edelleenkin avoin kysymys. Arkkipiispan kanta WA-järjestön jäsenyyteen oli ollut kielteinen. Hjelt ei kuitenkaan enää halunnut siirtää ratkaisua, ja hän päätyi neuvottelemaan asiasta lähimmän ystäväpiirinsä, Teologisen lauantaiseuran jäsenten kanssa.

Kokous järjestettiin 26.1.1918 professori Jaakko Gummeruksen luona. Asian esitellyt Arthur Hjelt saikin ilokseen lauantaiseuran jäseniltä täyden tuen pohjoismaisen toimikunnan ekumeenisen roolin laajentamiselle eli julkiselle julistautumiselle myös World Alliancen osastoksi.³³ Hjeltin ja hänen toimikuntansa jo syksyllä 1917 tekemä ratkaisu oli näin saanut nuorkirkollisen kirkiryhmän siunauksen. Hjelt teologisine tukijoukkoineen oli lähdössä laajentamaan Suomen kirkon ulkomaisia suhteita ohi virallisten johtaelinten ja jopa selvästi vastoin arkkipiispan kantaa. Vilkastunut ekumeeninen aktiviteetti keskeytyi kuitenkin tällä erää tähän; seuraavana päivänä syttyi kansalaissota.³⁴

33 K. K. Aron muistiinpanoja. Teologinen lauantaiseura 26.1.1918. TLA HYK; *Mäkeläinen* 1969, 211; *Bergström* 1972, 166. Hjelt mainitsi asiaa käsitelleen kokouksen olleen juuri ennen ”punakapinaa”. Hjelt Söderblomille 23.5.1918. Ek. saml. UUB

34 *Torvinen* 1977, 193.

III Kansalaissota ja saksalaiskausi (1918)

1. Tasapainoilu Saksan ja Skandinavian välillä alkaa

a. Sotakuukaudet

Sisällissodan vaaran kasvaessa osa porvarillisista poliitikoista pakeni Pohjanmaalle, minne syntyi ns. Vaasan senaatti. Senaatin puheenjohtaja Svinhufvud pääsi vasta myöhemmin Tallinnan ja Saksan kautta siirtymään Vaasaan, ja hänen poissaollessaan senaattia johti Heikki Renvall. Etelä-Suomessa valtaa ryhtyi käyttämään eduskunnan entisen sosiaalidemokraattisen puhemiehen Kullervo Mannerin johtama kansanvaltuuskunta.¹ Rintama kulki aluksi Pohjanlahdesta Laatokkaan Porin, Tampereen ja Lahden pohjoispuolelta, ja punaisten hallinnassa oli näin ollen maan tiheimmin asuttu ja teollistunein alue. Yhteyksien hoitaminen rintaman yli oli vaikeaa, ja sota katkaisi punaisella puolella myös kaikki siviiliväestön ulkomaanyhteydet. Tilanne normalisoitui vasta myöhään keväällä.²

Punaisella puolella kirkko pyrittiin sysäämään pois yhteiskunnallisen vaikuttajan paikalta ja uskonnosta haluttiin tehdä yksityisen harrastuksen asia. Tuomiokapitulien toiminta lakkasi, mutta muutoin kirkollinen työ jatkui

1 *Polvinen* 1967, 222; *Rautkallio* 1977, 104, 112, 128—129; *Torvinen* 1977, 190—195.

2 *Kalela* 1971, 26—27; *Rasila* 1977, 83—88; *Paasivirta* 1984, 118—126; *Nevakivi* 1988, 18—19, 22.

yleensä keskeytyksettä. Kansanvaltuuskunnan politiikka oli kuitenkin kirkon- ja uskonnonvastaista, ja papistoon kohdistui runsaasti poliittisia epäluuloja.³ Käytännössä seurakunnat saattoivat kuitenkin jatkaa toimintaansa suhteellisen rauhassa, ja pappeja pyydettiin useilla paikkakunnilla siunaamaan punaisia kaatuneita. Papeista kuitenkin vain pari kolme toimi vapaaehtoisesti yhteistyössä Mannerin hallituksen kanssa.⁴ Sodan loppuvaiheessa murhattiin kymmenen pappia, ja pappeihin kohdistunut väkivalta sai kirkon piirissä runsaasti huomiota.⁵

Poliittisesti aktiivisista kirkonmiehistä Ingman, Koskimies ja Mannermaa piileskelivät sodan aikana osittain maan alla.⁶ Sigfrid Sirenus puolestaan joutui ensin pakko-otolla punakaartiin ja sitten vankeuteen.⁷ Helsinkiin jääneet Arthur Hjelt ja Jaakko Gummerus sen sijaan osallistuivat aktiivisesti kansanvaltuuskunnan vastaisen ja maanalaisen Vapaa Sana -lehden kopiointiin ja levittämiseen.⁸ Gummerus, joka oli Pohjois-Pohjalaisen osakunnan inspektori, kokosi myös Helsinkiin jääneitä opiskelijoita kotiinsa neuvottelemaan poliittisesta tilanteesta.⁹

Valkoisella puolella papiston asenteet sodankäyntiin vaihtelivat aktiivisesta osallistumisesta passiiviseen tapahtumien seurailuun. Vain muutamat papit osallistuivat aseellisiin taisteluihin, teologian opiskelijoista ja kristillisen ylioppilasliikkeen aktiiveista moni sen sijaan pyrki pohjoiseen ja liittyi valkoiseen armeijaan. Kirkko antoi valkoiselle armeijalle henkistä tukea, ja

3 Autio 1986, 17—18; *Rinta-Tassi* 1986, 201—202, 300, 346—347. Punaisten johtoon kuului kuitenkin useita pappien jälkeläisiä, esimerkiksi Kullervo Manner, Yrjö Sirola ja Hilja Pärssinen. *Rinta-Tassi* 1986, 166, 198.

4 Kena 1979, 62.

5 Johanssonin pvk 6.4.1918. YA HYK; Kena 1979, 54—64. ”Marttyyripappien” rahastosta myös Heinonen 1969, 30—33.

6 Blomstedt 1969, 350—351; Kena 1979, 50; *Rinta-Tassi* 1986, 100—101.

7 Vieno Oksa Gummerukselle 3.5.1918; Sirenus Gummerukselle 6.5.1918. JG OMA.

8 Gummeruksen muistiinpanoja ja Vapaa Sana -lehden numeroita JG Ed:2 ja ED:3 OMA. Hjeltin kopioimia tiedotteita AH coll. 77/kirjeitä 4 HYK. Gummerus toimitti tietoja myös Turkuun, Turun tuomiokapitulin notaarille Kaarlo Österbladhille, jonka luona sitten kulki runsaasti väkeä lukemassa kirjeitä. Österbladh Gummerukselle 27.3., 3.4., 9.4. ja 22.5.1918. JG HYK. Maanalaisesta tiedotustyöstä myös Dahl 1919, 137—147.

9 YL 11/13.4.1919, 118.

sodan kuluessa papisto organisoitiin sotilassielunhoitotyöhön.¹⁰ Pohjois-Suomessa syntyi sodan loppuvaiheessa lestadiolaisten pappien ja maallikoiden toimesta ambulanssitoiminta, jossa lääkintätöyden ohella oli vahva ideologinen, sosialismin vastainen korostus.¹¹

Myös allianssiekumeeninen NMKY sopeutti toimintansa sota-ajan vaatimuksiin, ja Suomessa otettiin käyttöön samoja toimintamuotoja, joita NMKY-liikkeellä oli ollut jo vuosia käytössä sotaa käyvissä maissa. Helsingissä Arthur Hjelt ryhtyi jo punaisena aikana johtamaan toimikuntaa, joka työskenteli haavoittuneiden ja valkoisten sotavankien hyväksi. Toimintaa jatkettiin sodan jälkeen punaisten vankileirillä Suomenlinnassa, ja sille haettiin malleja muun muassa Ruotsista.¹² Hjeltin johtajuusaikana on vankien henkisen huollon ainakin Helsingissä katsottu olleen lupaavaa. Tilanne muuttui kuitenkin sen jälkeen, kun uskonnollinen vankileirityö jäsennettiin osaksi muuta vankileiriorganisaatiota. Uusi johtaja pastori Hannes Sjöblom oli kiivas kommunisminvastustaja, ja hänen johdollaan toiminta muuntui osaksi poliittista ja ideologista käännytystä. Vaikka kirkko toisaalta varoitteli kostomielialasta, se ei käytännössä kyennyt helpottamaan vankileirien katastrofaalista tilannetta.¹³

Pohjoisessa NMKY-liikkeen toiminta kytkeytyi välittömästi valkoisen armeijan palvelukseen. NMKY:n matkasihteeri kirkkoherra Eino Virkkula otti yhteyden Mannerheimiin ja tarjosi NMKY:n jäseniä aatteelliseen ja humanitaariseen työhön valkoisten joukkojen piirissä. Toimintaan saatiinkin mukaan lähes sata miestä.¹⁴ Sen aatteellista ilmapiiriä heijasti lentolehtinen ”Isien perintö”, jossa valkoisen puolen taistelu nähtiin paitsi isänmaan myös evankelisen uskon ja koko länsimaisen kulttuurin puolustamisena.¹⁵ Sodan jälkeen spontaanisti aloitettu kenttätö sai NMKY:n ja NKY:n liiton johdon

10 YKY:n johtok. ptk 23.4.1918. SKYA VA; *Kyyhkynen* 1/1918 ja 2/1918. TYTA HYK; *Tiililä* 1974, 122—127; *Juva* 1977, 45—47; *Kena* 1979, 50—54.

11 *Talonen* 1988, 184—189.

12 *Kmaa* 8/19.4.1918. Kristillistä työtä sotavankien ja haavoittuneiden hyväksi; *Kena* 1979, 94. Söderblom lähetti Hjeltille toimintaa varten lehtisiä, joita Ruotsin kirkko oli jakanut paitsi omille asevelvollisilleen myös Siperian ja Venäjän vankileireille. Söderblom Hjeltille 5.6.1918. AH HYK.

13 *Paavolainen* 1971, 43, 276—281, 299; *Juva* 1977, 50—51; *Kena* 1979, 91—104.

14 Virkkula 8.5.1918 NKY:n johdolle. NKA.

15 *Virkkula* 1918.

täyden tuen, ja liitto kehitteli sen pohjalta omaa sotilastyötään, Valkean ristin toimintaa, joissa siveellisyyskysymykset sittemmin saivat keskeisen sijan.¹⁶ NMKY:n piirissä korostui sodan jälkeen paitsi käydyin vapaussodan myös jääkärien ihannointi.¹⁷

Kirkkojenvälisen työn haaroista miestyöhön keskittynyt NMKY sai sota-vuosina useassa maassa muita ekumeenisia työmuotoja korostetumman aseman, ja samalla sen toimintaan tuli sotilaallista ilmettä. Puolueettomissa maissa arvosteltiin etenkin ententemaiden NMKY-liikettä antautumisesta kansallisen sotapropagandan palvelukseen.¹⁸ Yhtä suurella intensiteetillä asettui kuitenkin myös suomalainen NMKY-liike kansalaissodan aikana ja sen jälkeen valkoisen armeijan käyttöön.

Tällä toiminnallaan NMKY oli vahvistamassa kirkon asemaa porvarillisen, valkoisen Suomen arvomaailmassa. Kirkon asemaan ja arvostukseen sodalla olikin tässä suhteessa myönteinen vaikutus. Passiivisuus vankileiri-asiassa sekä useiden johtavien kirkonmiesten ehdoton tuki kuolemantuomioiden jakamiselle vierottivat sen sijaan punaisella puolella taistelleita kirkon piiristä.¹⁹ Vieraantumista edisti se, että kirkon piirissä sodan syyksi nähtiin kansan eli käytännössä lähinnä punaisen puolen luopuminen Jumalasta. Tästä näkökulmasta oli koko sota itse asiassa ollut kapinaa Jumalaa vastaan.²⁰ Kehitys, jota tarkkanäköinen Sirenus oli vuoden 1916 ekumeenisessa kirjoituksessaan nähnyt tapahtuvan sotaa käyvien maiden välillä,²¹ oli sotaoloissa toteutunut Suomessakin: Jumala haluttiin omistaa aina vain yhden osapuolen kansallisjumalaksi. Suomen tilanteessa Jumalasta tuli valkoinen.²²

16 Rikala sotarovasti Svahnbergille 4.7.1918 (kopio); *SNKL:n tk 1918*, 3—5. NKA.

17 NKY:n kesäjuhlasta 1918 lähetettiin muun muassa sähköniille jääkäreille, jotka sairauden vuoksi eivät olleet voineet osallistua taisteluihin. Hjelt ja Rikala ”jääkäreille” s.d. [1918]. NKA.

18 *Karlström* 1947, 516—517; *Strong* 1955, 468—473, 546—556.

19 *Kena* 1979, 95—104.

20 *Kena* 1979, 74—91.

21 *Maa* 25/28.3.1916, Kirkko ihmiskunnan yhteyden kasvattajana.

22 Aatteellisen ilmapiirin muutoksesta *Hyvämäki* 1971, 77—78; *Kena* 1979, 103—104.

b. Saksalaissuuntaus ja kirkollinen mielipide

Jääkärien pääjoukko saapui helmikuun lopulla Saksasta ja liittyi Mannerheimin johtamaan valkoiseen armeijaan. Huhtikuun alussa nousivat maihin Vaasan senaatin suostumuksella avuksi pyydetty saksalaisjoukot. Sodan kii-vaimmat taistelut ajoituivat huhtikuulle, ja toukokuun puolivälissä sota päättyi valkoisen puolen voittoon.²³ Sodan lopputulos muutti Suomen ulkopoliittista asemaa. Ulkomailla yleistyi käsitys, jonka mukaan Suomi oli Saksan miehittämä. Vaikkei asian laita suorastaan ollutkaan näin, Suomessa oli kiistatta runsaasti saksalaisia sotilaita, tehdyt kauppapoliittiset ratkaisut olivat Saksan sanelemia, ja Saksan ja Suomen liitto palveli Saksan omia ulkopoliittisia päämääriä.²⁴

Liittoa Saksan kanssa pidettiin Suomen poliittisessa johdossa välittömästi sodan jälkeen Suomen edun mukaisena. Saksa oli tehnyt maaliskuussa 1918 rauhan Venäjän kanssa. Sen sijaan oli epävarmaa, vallitsiko Suomen ja Venäjän välillä sotatila. Saksassa nähtiinkin turva bolševistisen Venäjän mahdollisia laajenemispyrkimyksiä vastaan. Saksan toivottiin myös edistävän Suomen haaveilemia aluelaajennuksia Itä-Karjalan suunnalla. Alueen väestönkin piiristä kantautui ääniä Suomeen liittymisen puolesta.²⁵

Kuvattua ulkopoliittista näkemystä edusti myös poliittisesti vaikutusvaltaisin teologi, eduskunnan puhemies Lauri Ingman, joka aloitti asiasta ke-väällä määrätietoisien linjakirjoittelun. Ingmanin mielestä Suomen kansan itsesäilytysvaisto saneli poliittisen orientoitumisen Saksaan. Suomen vasta saavuttaman itsenäisyyden uhkana olivat Venäjä ja bolševismi, eikä ollut realistista odottaa apua pohjoismailta. Saksaltakaan apua ei saatu ilmaiseksi, mutta vaadittujen kauppapoliittisten ehtojen täyttäminen ei Ingmanista silti ollut kohtuutonta. Itsenäinen Suomi saattoi joutua vielä maailmanpolitiikan rattaisiin, ja oli tärkeä pitää oikea suunta. Se suunta oli Saksa, Ingman kirjoitti.²⁶

23 *Rasila* 1977, 87—88; *Torvinen* 1977, 197, 203, 207.

24 *Nurmio* 1957, 248; *Rautkallio* 1977, 138—157; *Torvinen* 1977, 198—199; *Huldén* 1988, 21, 26—29, 32—35; *Nevakivi* 1988, 22—23. Saksan avun motiiveista myös *Polvinen* 1967, 276—281 ja *Salokorpi* 1988, 203—206.

25 *M. Jääskeläinen* 1962, 15; *Polvinen* 1967, 263—264; *Torvinen* 1977, 199—200; *Zetterberg* 1977, 95; *Nygård* 1978, 55—60.

26 *US 70/28.5.1918*, Tulevaisuuden suuntia. Kevään 1918 saksalaissuuntauksista *Salokorpi* 1988, 228—231.

Arvovaltaisen Ingmanin ohjelmalla oli runsaasti kaikupohjaa kirkon piirissä. Suomen kirkollisissa piireissä Suomen ja Saksan liittoa katsottiinkin suopeasti, sillä pelastus bolševismista koettiin voitoksi myös kirkon ja uskonnon säilymisen kannalta. Kirkon orientoituminen Saksaan päin oli nyt selvää. Kerran toisensa jälkeen muistettiin, että jalo auttaja Saksa oli myös uskonpuhdistuksen emämaa, johon lukuisat hengen siteet liittivät Suomen ja sen kirkon.²⁷

Erityisen voimakasta Saksa-orientaatiota edusti piispa Colliander. Hän kehittäli ajatuksiaan Saksan tukemasta neutraalien pikkuvaltioiden vyöhykkeestä laajaksi muistioksi, jonka hän huhtikuussa 1918 toimitti Mannerheimille ja Svinhufvudille.²⁸ Jopa saksalaisvastainen piispa Koskimies hurrasi saksalaisten saapuessa huhtikuussa punaisilta vapautuneeseen Helsinkiin. Pian hän vanhana germaanisuuden vastustajana oli kuitenkin valmis kärkevästi arvostelemaan niitä, jotka liehittelivät maassa olevia saksalaisia.²⁹

Kirkko oli aktiivisesti mukana hoitamassa suhteita maassa oleviin saksalaisiin joukkoihin. Suomalaiset kirkonmiehet ja saksalaiset sotilasapit solmivat vuosia kestäneitä ystävyyssuhteita, ja tavalliset saksalaiset sotilaat löysivät kirkon piiristä ystävällisyyttä ja vieraanvaraisuutta.³⁰ Kansainvälisen esikuvien mukaisesti järjestettiin saksalaissotilaille myös siveellisyysluentoja.³¹

Johtavat teologit kirjoittivat utterasti saksalaisjoukoille tarkoitettuun Suomi—Finnland -lehteen,³² ja he lähettivät lehden numeroita Saksaankin, vanhoille teologituttaville. Niinpä esimerkiksi kuva, jossa Jaakko Gummerus luennoi itsenäisen Suomen kirkosta täydelle salille saksalaissotilaita, ihastutti hänen vanhaa opettajaansa professori Karl Müllerä, joka oli routavuosina allekirjoittanut Suomen hyväksi laaditun kulttuuriadressin. Müller toivotti

27 Kena 1979, 72.

28 Colliander Mannerheimille 15.4.1918. Jäljennöskirja 48. OIC VA. Ks. myös Colliander Johanssonille 22.7.1918. GJ HYK.

29 Lehtola 1970, 62—63; Kena 1979, 72, 142—143.

30 Kena 1979, 72. Vuoden 1918 tapahtumista ja yhteistyöstä Jaakko Gummeruksen kanssa pastori Siebold Gummerukselle 19.9.1923. JG OMA. Ks. myös Otto Volk Gummerukselle 10.8. ja 6.9.1919. JG HYK.

31 Maila Mikkola Hjeltille s.d. [kesä 1918]. AH HYK. Suomalaisten saksanmielisyysdestä ja saksalaisille järjestetystä ohjelmasta *Huldén* 1988, 34—35, 87—89 ja 286—287.

32 Kena 1979, 72.

Gummerukselle lähettämässään kirjeessä onnea vapaalle Suomelle ja pyysi samalla tutkimuksiaan varten tietoja Suomen reformaatiosta.³³ Sodan katkaisemat yhteydet Saksaan olivat siis auenneet ja kaikkinaisen, myös kirkollisen ja teologinen kulttuurivaihto oli jälleen mahdollista.

Viipurin saksalaisen seurakunnan pastori A. Wegener halusi omalta osaltaan edistää Suomen esilläpitämistä Saksan kirkoissa, ja hän ryhtyi kääntämään suomalaisia hengellisiä lauluja saksan kielelle. Heinäkuussa 1918 oli painovalmiina jo kolmekymmentä laulua. ”Saksassa on kiinnostus Suomea kohtaan nyt vilkkaampaa kuin koskaan, ja toivon voivani osaltani edistää asiaa”, Wegener kirjoitti lähetysjohtaja Tarkkaselle. Tarkoitus oli mainostaa laulukirjaa näyttävästi myös saksalaisissa sanomalehdissä.³⁴ Kirja *Nordische Klänge* ilmestyi vuonna 1918 Suomen lähetysseuran kustantamana.³⁵

Suomi sai vuonna 1918 jonkin verran sijaa myös saksalaisissa lehdissä. Luterilaisen yhteistyön airut AELKZ kertoi päivälehtien tietoihin nojautuen Suomen vapauttamisesta ja maassa vallitsevasta saksalaisinnostuksesta. Perinteistä sotapropagandaakaan ei unohdettu. AELKZ kertoi suunnattomista raakuuksista, joita venäläiset lehden tietojen mukaan olivat tehneet Suomessa asuville saksalaisille.³⁶ Kertomusten todenperäisyydestä ei ole näyttöä.

Myös sodan jälkeinen valtiomuotokeskustelu sai Saksan ja Suomen liiton johdosta uutta sävyä: monarkia olisi Saksan esimerkki, tasavalta taas vastapuolella olevien Yhdysvaltojen, monarkistinen Uusi Suometar kirjoitti. Myös saksalaiset suosivat monarkiaa, koska tasavaltainen hallitusmuoto olisi saatanut viedä Suomen ententen vaikutuspiiriin.³⁷ Toukokuussa 1918 nimitetty J. K. Paasikiven johtama senaatti kannatti ulkopoliittisista syistä monarkiaa, ja se sai kamppailla koko puoli vuotta kestäneen toimintansa ajan valtiomuotokysymyksen parissa.³⁸

Kirkollisista vaikuttajista puhemies Lauri Ingman, alun pitäen tasavaltalainen, teki kääntymyksen ja ryhtyi hänkin ulkopoliittisista motiiveista taiste-

33 Müller Gummerukselle 13.9.1918. JG HYK; *Pro Finlandia* 1899.

34 Wegener Tarkkaselle 5.7. ja 6.8.1918. Eaa 32 SLSA.

35 *Nordische Klänge* 1918. Kirjan ilmestymisestä myös *Deutsch-Evangelisch in Finnland* 6/1918, 7. Wegener oli tullut Viipurin saksalaisen seurakunnan pastoriaksi v. 1911.

36 AELKZ 1918, 174, 591—592.

37 US 135/2.8.1918, Onko tasavalta tulevaisuuden valtiomuoto; *Nurmio* 1957, 318, 324; *Polvinen* 1989, 348—353.

38 *Torvinen* 1977, 218, 222—232; *Salokorpi* 1988, 224—225, 239—240.

lemaan monarkian puolesta.³⁹ Arkkipiispa Johansson taas oli alun pitäenkin lukeutunut monarkisteihin. Uudelle Auralle antamassaan haastattelussa hän ilmoitti käsityksensä, että tasavaltainen hallitusmuoto olisi sekä vaarallinen että riitaa aiheuttava.⁴⁰ Papiston enemmistön monarkistinen kanta oli yleisesti tiedossa, ja kirkollisista lehdistä Kotimaa ja Herättäjä osoittivat niin ikään kuningasmielisyttä.⁴¹ Papit osallistuivatkin aktiivisesti monarkistien kansli-an johtamaan ”kuningaskampanjaan”, jossa pappien erityisenä huolenaiheena oli varmistaa, että tuleva monarkki ja hänen puolisonsa varmasti olisivat luterilaisia.⁴² Valtiomuotokysymys alkoi kesän 1918 aikana kallistua monarkistien voitoksi, ja sopivaa kuningasta etsittiin lähinnä saksalaisten prinssien joukosta.⁴³

Ulkomaisessa ja ekumeenisessa yhteydenpidossa aktiiviset kirkolliset vaikuttajat olivat nopeasti uuden ulkopoliittisen tilanteen tasalla. Heidän pääfooruminsa Kotimaa alkoi sodan aiheuttaman tauon jälkeen jälleen huhtikuussa ilmestyä, ja jo ensimmäisessä numerossa otettiin saksalais-suomalaiset suhteet tarkastelun kohteeksi. Kirjoituksen ”Saksa ja Suomen kirkko” oli laatinut Pohjoismaisen yhteistyökomitean puheenjohtaja Arthur Hjelt, suomalaisen ekumenian johtohahmo. Saksan ja Suomen liittoon viitaten Hjelt julkisti, että uusi aikakausi oli nyt alkanut Suomen kansan historiassa.⁴⁴

Arthur Hjeltin kirjoitus oli voimakas kannanotto Suomen ja Saksan väli-sen liiton puolesta:

Pieni kansamme on Venäjän voittajasta saanut itselleen sen tuen, jota se tarvitsee voidakseen säilyttää itsenäisyytensä Idän jättiläistä vastaan. ... Liitto mahtavan Saksan kanssa on oleva kansamme vastaisen

39 *Salokorpi* 1988, 198—200, 209—211, 216, 253; *Polvinen* 1989, 345—346, 349. Ingmanin kuningasmielisten pääkirjoitusten sarja Uudessa Suomettaressa jatkui syksyyn 1918. *US* 184/20.9.1918, Eikö jo herätä? ja *US* 188/24.9.1918, Kuka luottaa kansaan?

40 *Uusi Aura* 52/9.5.1918, Nykyhetken tärkeimmät kysymykset; *Kena* 1979, 138, 143.

41 *Kmaa* 31/19.7.1918. Hallitusmuotomme; *Blomstedt* 1969, 266, 371; *Juva* 1977, 49—50; *Kena* 1979, 138—144; *Murtorinne* 1980, 129—134.

42 *Nurmio* 1957, 353, n.1; *Huldén* 1988, 121—123, 196—197. Kuningaskampanjasta myös *Salokorpi* 1988, 218—223, 254—255.

43 *Rasila* 1977, 96—97; *Salokorpi* 1988, 250—253; *Polvinen* 1989, 391—396.

44 *Kmaa* 8/19.4.1918.

kehityksen vankkana perustuksena ... Saksan ja Suomen välisestä veljesliitosta on myöskin Suomen kirkolla täysi syy iloita.⁴⁵

Vaikka Hjelt toisaalta korosti Saksasta tulleiden teologisten ja kirkollisten vaikutteiden tärkeyttä, sitaatti osoittaa selvästi, etteivät hänen odotuksensa Saksaa kohtaan olleet luonteeltaan pelkästään henkisiä. Tukea tarvittiin myös itsenäisyyden säilyttämiseen ja maan taloudelliseen rakentamiseen. Tähän mahtavan Saksan tukeen Arthur Hjelt myös uskoi. ”Am deutschen Wesen wird die Welt genesen!” Hjelt lopetti luottavaisena.⁴⁶

Hjeltin puuttuminen ulkopoliittiseen kysymykseen selittyy jossain määrin kirkon piirissä vallinneesta yleisestä saksalaissuuntauksesta. Kirjoituksen laatisemalle ja erityisesti sen sisältämälle voimakkaasti Saksaa ihannoivalle sävyllä löytyy kuitenkin myös lisäselitys. Edvard Hjelt oli nyt Suomen lähettiläänä Berliinissä ja Rafael Erichin ohella hän oli yksi Suomen Saksanpolitiikan pääarkkitehteja. Juuri Edvard Hjeltin katsotaan jopa Suomen senaatin ohittaen ratkaisevasti vaikuttaneen Saksan päätökseen lähettää Suomeen sotilaallista apua. Hjelt kannatti myös Suomen ja Saksan välistä sotilasliittoa, jonka hän uskoi johtavan kaivattuihin aluevalloituksiin Itä-Karjalassa.⁴⁷ Hjeltin veljesten välinen poliittinen akseli oli vanhastaan vahva. Arthur Hjelt oli oppinut luottamaan veljen poliittiseen arvostelukykyyn, ja hänestä tulikin yksi uskollisimmista saksalaissuuntauksen kannattajista kirkon piirissä.

Arthur Hjeltin saksalaisorientaatio heijastui myös hänen aiempiin Englannin kontakteihinsa. Toisen sortokauden aikainen englantilaisystävä William T. Goode seurasi edelleenkin aktiivisesti Suomen tilannetta. Hän vieraili Manchester Guardianin lähettämänä keväällä 1918 Suomessa ja tapasi tällöin Mannerheimin. Gooden tiedetään myös raportoineen Englannin hallituspiireille Saksan ja Suomen lähentymisestä. Nimenomaan Gooden

45 *Kmaa* 8/19.4.1918.

46 *Kmaa* 8/19.4.1918.

47 *Nurmio* 1957, 339; *Paasivirta* 1957, 111; *Polvinen* 1967, 254—257; *Rautkallio* 1977, 377—383; *Torvinen* 1977, 194, 197—199; *Huldén* 1988, 32—35; *Neväki* 1988, 23—24; *Salokorpi* 1988, 203—206. Edvard Hjeltin kirjeestä August Hjeltille huhtikuussa 1918 ilmenee, että Edvard Hjelt hyvin tajusi ottamansa vastuun. ”Olen rauhallinen ... vastuusta, jonka otin ... Vaasan hallituksesta ei ollut paljon tukea, mutta hätähuudot Helsingistä ja Etelä-Suomesta eivät antaneet minulle rauhaa.” Edvard Hjelt August Hjeltille 24.4.1918. AuH VA.

välityksellä englantilaiset saivat myös yksityiskohtaisia tietoja Edvard Hjeltnin osuudesta suomalais-saksalaisten sopimusten laatimisessa.

Gooden tärkeimpänä suomalaisena tietolähteenä toimi tässä vaiheessa entinen senaattori Rudolf Holsti, jonka Suomen hallitus oli lähettänyt elintarvikekysymyksen vuoksi Englantiin; lisäksi hän oli jäsenenä valtuuskunnassa, jonka tuli hankkia läntisten maiden tunnustukset Suomen itsenäisyydelle. Käytännössä Holsti oli vuonna 1918 pitkään Suomen ainoa edustaja länsiliitoutuneissa. Holsti tunnettiin vanhastaan läntisen suuntauksen kannattajaksi, ja hän pyrki Englannissa vähättelemään saksalaissuuntauksen merkitystä. Suomen hallituksen suhtautuminen Holstiin olikin saksalaiskauden aikana varauksellista.⁴⁸

Holstin myötävaikutuksella Goode toimi Englannissa edelleenkin Suomelle myötämielisellä tavalla, mutta hänen näkemyksensä Suomen poliittisesta tiestä oli selvästi toinen kuin saksalaismielisten Hjeltin veljesten.⁴⁹ William Gooden ja Arthur Hjeltin välisestä yhteydenpidosta ei olekaan enää vuonna 1918 tai sen jälkeen merkkejä.

Vuoden 1918 saksalaissuuntaus ei intensiivisyydestään huolimatta johtanut Suomen kirkon ja Saksan evankelisten maakirkkojen välisen yhteydenpidon lisääntymiseen. Tällaiselle kanssakäymiselle ei juuri ollut malleja, ja saksalaiset kirkonjohtajat olivat Suomen piispoille vieraita. Yhteydenpito Saksaan ja saksalaisiin oli kirkossa pitkälti henkilökohtaisten tuttavuuksien varassa.

c. Ahvenanmaan kysymys kärjistää Suomen ja Ruotsin suhteet

Saksalaiskauden alkaessa sai itsenäisyyden alkuvuikkojen vahva pohjoismainen suuntaus väistyä. Ruotsi, jolta oli niin poliittisen johdon kuin kulttuuri-

48 Goode Holstille 15.2., 26.7., 29.7. ja 8.9.1918; W. Gooden muistio Memorandum on Finland and eastern Europe 25.10.1918, kansio 37. RH VA; *Jägerskiöld* 1967, 329; *Rautkallio* 1977, 164; *Pietiäinen* 1986, 266—267, 271—274, 280—289, 317—319.

49 Goode toimi Manchester Guardian -lehdessä vuosina 1918 ja 1919 Suomen, Baltian provinssien ja Venäjän erikoiskirjeenvaihtajana ja hän julkaisi aiheesta kaksi teosta. Teos Bolshevism at Work ilmestyi vuonna 1920 ja Intervention in Russia vuonna 1931.

elämän ja kirkonkin taholla toivottu tukea Suomen itsenäisyyden alkuvaikeuksiin, oli pettänyt odotukset. Vaasan senaatti oli sodan alkuvaiheessa yrittänyt anoa aseapua Ruotsista, mutta virallinen Ruotsi oli pysynyt puolueettomana. Ahvenanmaalle Ruotsin hallitus oli sen sijaan helmikuussa 1918 lähettänyt sotilasosaston, kuten sanottiin ”humanitaarisessa tarkoituksessa”. Kyseessä oli suomalaisten näkemyksen mukaan kuitenkin lähinnä miehitysyrittys.⁵⁰

Ruotsi oli jo Krimin sodan aikana, vuonna 1854, hetkellisesti tavoitellut Ahvenanmaata, joka sodan aikana oli saanut huomattavan strategisen merkityksen ja noussut Euroopassa yleisen huomion kohteeksi. Venäjän ja länsivaltojen välisessä Pariisin rauhassa Venäjä oli kuitenkin säilyttänyt Ahvenanmaan, mutta kansainvälisellä sopimuksella alue oli demilitarisoitu. Sopimus oli merkinnyt Venäjän kiistattoman ylivallan päättymistä Itämeren alueella.⁵¹ Maailmansodan puhkeaminen oli herättänyt Ruotsissa uudelleen henkiin poliittiset toiveet Ahvenanmaan palauttamisesta Ruotsin omistukseen. Alueen väestössäkkin ilmeni aktiivista halua liittyä Ruotsiin; toiminnan taustalla oli pyrkimys taata alueen turvallisuus ja erillisluonne. Suomen sisällissota näytti tekevän alueliitoksen mahdolliseksi. Odotetun avun sijasta valkoinen Suomi saikin nähdä Ruotsin turvaavan omia etujaan, ja tämä herätti katkeruutta.⁵²

Ruotsalaiselle ulkopoliitikalle saksalaisten tulo Suomeen oli tappio, jonka katsottiin päättäneen erään haaveen: toiveet ainakin koko Suomen liittämisestä takaisin Ruotsiin olivat romahtaneet. Suomen ja Saksan liittoutuessa Ruotsin nähtiin jälleen ”menettäneen Suomen” ja tällä kertaa lopullisesti.⁵³

Virallisen mielipiteen rinnalla Ruotsissa esiintyi myös halua avustaa Suomea. Avustushalukin tosin kytkeytyi usein siihen oletukseen, että näin Suomi

50 Torvinen 1977, 199; Paasivirta 1984, 176—178; Rinta-Tassi 1986, 435—438, 444—447. Retkikunnan ”humanitaarisesta” luonteesta käytiin 1930-luvun puolivälissä keskustelua, jonka yhteydessä ruotsalaisten motiivit jälleen asetettiin kyseenalaiseksi. Ruotsissakin oli tällöin tekeillä tutkimus, jossa miehitysjajatus puolittain myönnettiin. Tämä sota-arkistonhoitaja Birger Steckzénin tulkinta ei kuitenkaan saanut sijaa Ruotsin hallituksen toimesta julkaistuissa virallisissa selonteoissa. Keskustelusta *Selén* 1981, 248—269.

51 Paasivirta 1978, 192—193.

52 Nurmio 1957, 101—107; Kalela 1971, 26—27. Mielipiteenmuodostuksesta Ahvenanmaalla myös *Hämäläinen* 1968, 49—53 ja *Salminen* 1979, 54—65.

53 Numelin 1962, 107—108; Kalela 1971, 26; Paasivirta 1984, 176—179.

kenties vapaaehtoisesti luovuttaisi Ruotsille Ahvenanmaan; auttaminen olisi siis molempien edun mukaista.⁵⁴ Maassa järjestettiin joka tapauksessa ke-räyksiä, ja valkoisten joukkoihin liittyi noin tuhat ruotsalaista vapaaehtois-ta.⁵⁵ Kaatuneiden vapaaehtoisten siunaustilaisuuksissa ruotsalaiset piispat ja papit ottivat kantaa Suomen kysymykseen tavalla, joka herätti arvostelua puoluejohtaja Hjalmar Brantingin vaikutuspiiriin kuuluneessa sosiaalidemo-kraattisessa lehdistössä.⁵⁶ Kaatuneisiin lukeutui muun muassa Upsalan kris-tillisen ylioppilasyhdistyksen varapuheenjohtaja.⁵⁷

Vaikka Suomelle myönteistä mielialaakin oli olemassa, Ruotsissa alkoi sodan päättymisen jälkeen esiintyä voimakasta Suomen politiikan arvostelua, ja jo kesäkuussa Suomen Tukholman-lähettiläs raportoi huolestuneena, mi-ten sympatiat Suomea kohtaan olivat kaiken aikaa vähenemässä. Erityisen negatiivisina ruotsalaiset pitivät Suomen saksalaissuuntausta, punavankien kohtelua, suomalaista kielipolitiikkaa sekä suomalaisten sitkeää kiinnipitä-mistä Ahvenanmaasta. Lehdistö arvosteli ruotsalaista vapaaehtoisprikaatia ja vähätteli sen sankaruutta.⁵⁸

Avunpyyntöjen torjuminen, Ahvenanmaan lyhytaikainen ruotsalaismiehi-tys ja sodanjälkeinen kritiikki herättivät Manner-Suomessa katkeruutta, jota tunnettiin nyt sekä suomenkielisellä että ruotsinkielisellä puolella. Sota oli-kin jonkin verran lieventänyt kielipoliittisia vastakohtaisuuksia.⁵⁹ Senaatti pyrki osaltaan rauhoittamaan tilannetta antamalla asetuksen, jolla Ahvenan-maa erotettiin Turun ja Porin läänistä omaksi läänikseen.⁶⁰

54 Näin esim. *Fahlbeck* 1918, 10—11. Kirjanen on Erichin kokoelmassa, kansio 19. RE VA.

55 *Aftonbladet* 45/15.2.1918, *Maning till svenska kvinnor*; *Aftonbladet* 47/17.2.1918, *En Skammens tid*; *Aftonbladet* 64/6.3.1918, *Hur vi fylla våra förp-liktelser mot ett broderfolk*. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA; *Nurmio* 1957, 233; *Nurmio* 1962a, 38.

56 Sv. *Dagbladet* 111/27.4.1918, Dr. Olof Palmes jorðfästning. En imponerande arogeakt i Uppsala domkyrka; *Socialdemokraten* 95/25.4.1918, *Finskaktivistis-ka toner*. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA.

57 *Tiililä* 1974, 124—125.

58 Gripenbergin raportti N:o 3782 21.6.1918. UM 5 C 2:1 UMA. Ks. myös *Paasivirta* 1984, 178—180.

59 *Hämäläinen* 1968, 42, 53; *Uino* 1989, 179. Katkeruudesta Ruotsia kohtaan *Hbl* 80/16.6.1918, *Ålandsfrågan* ja 102/ 9.7.1918, *Kriget i Finland och svenska regeringen*.

60 *Torvinen* 1977, 230—231; *Polvinen* 1989, 400.

Vaikka pyrkimys ruotsin kielen ja kulttuurin säilyttämiseen vuodesta 1918 alkaen ajoittain sai myös Manner-Suomessa radikaaleja muotoja, poliittisesti vaikutusvaltaiset ruotsinkieliset piirit välttivät separatistisia korostuksia. Heidän mukaansa ahvenanmaalaisien pyrkimysten onnistuminen merkitsisi suomeniskua koko maan ruotsalaisväestölle ja vaikeuttaisi pyrkimystä ruotsin kielen aseman järjestämiseksi.⁶¹

Ruotsinkielisellä taholla seurattiin kuitenkin intensiivisesti Ahvenanmaan kiistan kehittymistä, ja ruotsinkieliset lehdet, erityisesti Åbo Underrättelser, kommentoivat myös Ruotsin lehtien kannanottoja. Kiistan pääsyyllisenä ei lehtikirjoittelussa pidettykään Ahvenanmaan asukkaita vaan Ruotsia, joka auliisti otti vastaan asevelvollisuutta pakoilevat ahvenanmaalaisnuorukaiset.⁶² — Suomenkielisessä lehdistössä Ahvenanmaa-kirjoittelu lähti toden teolla käyntiin vasta myöhemmin syksyllä.⁶³

d. Ahvenanmaan kysymyksen kirkolliset ulottuvuudet

Kirkollinen elämä Ahvenanmaalla oli väestörakenteen mukaisesti ruotsinkielistä, mutta juuri papit muodostivat virkamiesten ohella poikkeuksen yleisestä Ruotsiin suuntautuneesta kansalaismielipiteestä. Suomen ulkopoliittisen johdon piirissä pantiinkin jo varhain merkille, että vain aniharvat papit olivat Ruotsiin liittymisen puolella.⁶⁴

Arkkipiispa Johansson sai Turun horisontista jo itse sodan kestäessä seurata Ahvenanmaan tapahtumia, ja ruotsalaismiehittäjien kanssa tekemisiin joutunut Kustavin kirkkoherra Torsten Hohenthal kävi huhtikuussa antamas-

61 Uino 1989, 179—181.

62 Hbl 85/21.6.1918, Replik i Ålandsfrågan; ÅU 115/13.7.1918, Ålandsfrågan — en svensk militärfråga; ÅU 132/30.7.1918, Svenska sjöministern talar om Finlands- och Ålandsfrågorna ja Ålandsfrågan i den svenska pressen; ÅU 137/4.8.1918, Nationaliteternas självbestämningsrätt; ÅU 149/16.8.1918, De åländska värnpliktiga. Kyrkoherden i Sund manar till pliktuppfyllelse.

63 US 197/3.10.1918, Muut lehdet. Ahvenanmaan kysymys.

64 Ahvenanmaan maaherra von Bonsdorff Suomen senaatille 25.3.1918. Kirje 51. (kopiona) Tukholman lähettilään arkisto. UM I L VII 1 UMA. Myös ÅU tiesi kesällä 1918 kertoa, että Sundin kirkkoherra C.E.S. Henriksson oli paheksunut julkisesti asevelvollisten joukkopakenemisiä Ruotsiin ja vaatinut jokaista täyttämään velvollisuuteensa. ÅU 149/16.8.1918.

sa hänelle seikkaperäisen raportin ruotsalaisten menettelystä. Hänen mukaansa punaiset ja venäläiset oli aseineen päästetty lähtemään, ja väestö oli agitoitu ja lahjottu kääntymään Ruotsin kannalle. Johanssonin johtopäätös tapahtumista oli ehdoton: ”Ruotsalaiset olivat inhottavasti epäsiiveellisiä. Kyllä häpeä on suuri heille.”⁶⁵

Turun tuomiokapitulin alaisista papeista herätti Eckerön kirkkoherran E. A. Göranssonin kohtalo julkisuudessa eniten huomiota. Hän oli joutunut venäläisten vangiksi ja päässyt vapaaksi lunnaita vastaan. Vapautumisensa jälkeen Göransson oli matkustanut Ruotsiin ja suoraan arkkipiispa Söderblomin puheille. Ruotsalaislehdet tiesivät kertoa, että hän oli aikeissa pyytää Upsalan arkkihiippakunnasta kirkkoherran paikkaa, koska ajatus Ahvenanmaan jäämisestä Suomelle ei häntä miellyttänyt. Göransson arvostelikin ankarasti Turun hiippakunnan virkanimityskäytäntöä Ahvenanmaalla ja toivoi, että ahvenanmaalaisista pian tulisi ruotsalaisia.⁶⁶ Arkkipiispa Johansson otti kuulemansa uutiset kovasti pahakseen, eikä tapaus ollut omiaan lähentämään hänen välejään Söderblomiin.⁶⁷

Lisää päänvaivaa Johansson sai ahvenanmaalaisen Åland-lehden kirkkopoliittisesta linjavalinnasta. Kesästä 1918 alkaen lehti piti huolta siitä, että kirkollisessa uutisvälityksessä korostui Ruotsin kirkon ja sen arkkipiispan edistyskellisyys Suomen kirkon oloihin verrattuna. Åland aloitti myös kampanjan, joka pyrki osoittamaan, että papiston uskollisuus Suomelle johtui Suomen kirkon tarjoamista palkkaeduista eli taloudellisesta ahneudesta.⁶⁸

Ruotsissa eläteltiin Ahvenanmaan suhteen jatkuvasti toiveita. Ahvenanmaalaiset separatistijohtajat löysivätkin sieltä tukea omille kansallisille pyr-

65 Johanssonin pvk 29.4.1918. YA HYK. Ks. myös *US* 214/20.10.1918, Ennenkuulumattomia väärinkäytöksiä Ahvenanmaalla. Raporttinsa Hohenthal toimitti vuonna 1920 lehtikirjoittelun jälkeen myös Ulkoministeriöön. *Åland* 72/8.9.1920, Beskylningarna mot de svenska Ålandstrupperna tillbakavisas. Kyrkoherde Hohenthal som inspektör och som — vittne. UM Hohenthalille 20.10.1920 ja Hohenthal UM:lle 23.10.1920. UM 9 I C 2 UMA.

66 Göranssonin tapauksesta *Socialdemokraten* 18.2.1918, Kyrkoherde Göransson utlöst för en summa av 3000 fmk; *Stockholms Dagblad* 11.4.1918, Eckerökyrkoherden i Stockholm. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UM 1 L VII 7 UMA.

67 Johanssonin pvk 11.11.1918. YA HYK.

68 *Åland* 80/23.9.1918, Kyrklig upplysningsverksamhet; *Åland* 41/24.5.1919, Ålands präster ”för Finland” eller ”till Sverige”. Ks. myös *Åland* 39/17.5., 44/4.6. ja 47/14.6.1919.

kimyksilleen. Syyskuussa perustettiin Tukholmassa Ålandsförbundet, jonka hallitukseen valittiin myös kaksi ruotsinruotsalaista. Yhdistys toimi Ruotsissa asuvien ahvenanmaalaisten yhdysseiteenä ja sen ohjelmassa oli yksiselitteisesti alueen liittäminen Ruotsiin.⁶⁹

Ålandsförbundetin kokoukset järjestettiin usein seurakuntien tiloissa, ja yhdistyksen johdolla oli muitakin kytkentöjä Ruotsin kirkkoon. Perustamiskokouksessa puhetta johtanut ja yhdistyksen hallitukseen valittu ahvenanmaalainen Josua Sommarström oli valmistautumassa Ruotsin lähetysseuran palvelukseen, Kiinan lähetiksi.⁷⁰ Ålandsförbundetin seitsenhenkiseen hallitukseen valittiin myös filosofian lisensiaatti ja teologian kandidaatti Hugo Sommarström, jonka arkkipiispa Söderblom oli vuonna 1917 vihkinyt papiksi Upsalan arkkihiippakuntaan.⁷¹

Lähetysaarnaja Josua Sommarström julkaisi vuonna 1918 Ahvenanmaan kysymyksestä pienen kirjasen, jossa arvosteltiin muun muassa pappien asennoitumista alueen väestöön.⁷² Myös pastori Hugo Sommarström julkaisi 1918 oman kannanottonsa Ahvenanmaan Ruotsiin liittämisen puolesta. Kirjasessa ”Sverige och den ryska konkurrensen” hän väitti, että Ahvenanmaa oli ikivanhaa ruotsalaista maata, joka nyt oli palautettava oikealle omistajalleen.⁷³ Seuraavana vuonna hän julkaisi vielä samanhenkisen laajemman teoksen ”Åland i forntid och nutid”, jossa hän perusteli Ruotsiin liittymistä muun muassa suomalaisen ja ruotsalaisen rodun erilaisuudella ja yhteensopimatto-

69 *N.Dagl.Alleh.* 244/9.9.1918, Ett ålandsförbund bildadt i Stockholm ja 246/11.9.1918, Finsk Ålandsnervositet. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA.

70 Filosofian kandidaatti Josua Sommarström oli erikoistunut Upsalassa Kiinan kieleen ja kulttuuriin. *N.Dagl.Alleh.* 244/9.9.1918, Ett ålandsförbund bildadt i Stockholm. Programtal af magister J. Sommarström. Sommarströmistä myös *Svenska Morgonbladet* 17.1.1919, Inför avgörandet i Ålandsfrågan. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA. Ks. myös *Åland* 8/29.1.1919, Kinamissionärerna filosofie kandidaten Josua Sommarström och hans maka.

71 Hugo Emanuel Sommarströmistä (1884—1972) *Karttunen* 1981.

72 J. Sommarström 1918, *Svensk kulturkamp på Åland*. Kirjasessa kuvattiin suomenkielinen väestö vähäsanaiseksi, epäsiistiksi, luotaantyöntäväksi, sivistymättämäksi, taitamattomaksi ja pääasiassa juopoksi. Suomalaisuus oli näin ollen vakava vaara Ahvenanmaan alkuperäiselle, ruotsalaiselle väestölle, joka oli siistiä ja miellyttävää. *J. Sommarström* 1918, 15—17.

73 *N. Dagl. Alleh.* 26.9.1918, En broschyr i Ålandsfrågan. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA.

muudella. Hugo Sommarström kuvasi teoksessaan Ahvenanmaalle tulleet muukalaiset eli suomalaiset raaoiksi mongoleiksi, ja hän piti suomalaista nationalismia uhkana Ahvenanmaan omaleimaisuudelle. Teos päättyi ahvenanmaalaisten vuonna 1917 Ruotsin kuninkaalle esittämään vetoomukseen päästä takaisin Ruotsin yhteyteen.⁷⁴

Hugo Sommarström käytti kirjassaan samoja argumentteja, rotuoppia ja ”ruotsalaisen maan” periaatetta, joilla useat aggressiivisen ruotsalaisuuden edustajat samaan aikaan selittivät suomenruotsalaisten valta-asemaa Suomen kulttuurielämässä ja vaativat ruotsalaisväestön aseman järjestämistä.⁷⁵ Sommarströmin tähtäyspiste oli kuitenkin separatistinen: hän vaati Ahvenanmaan liittämistä Ruotsiin. Molempien Sommarströmien avoimen separatistinen toiminta ja heidän Ruotsin kirkossa saavuttamansa myötämielisyys olivat Suomen ja Ruotsin kirkkojen lähentymisen kannalta yksi lisäongelma.⁷⁶

2. Kirkkojenvälisen työn linjausta etsitään

a. Jatkuuko pohjoismainen yhteistyö?

Samalla kun kiitollisuus ja odotukset Saksaa kohtaan lisääntyivät, voidaan myös kirkollisessa keskustelussa havaita pettymystä ja katkeruutta skandinaavisia veljeskansoja kohtaan. Sisällissodan aikaiset tapahtumat muuttivat erityisesti kuvan Ruotsista negatiiviseksi. Ruotsi oli pettänyt Suomen; sieltä ei ollut saatu apua, joten sitä oli pitänyt hakea kauempaa, Saksasta.

Yhteiskunnallisissa kysymyksissä aiemminkin aktiivisuutta osoittanut iäkäs dogmatiikan ja etiikan professori G. G. Rosenqvist painatti asiasta jopa

74 H. Sommarström 1919, 154—155, 190—192.

75 Aggressiivisesta ruotsalaisuudesta *Hämäläinen* 1968, 25—28; *Uino* 1989, 178—181.

76 Arkkipiispa Johansson viittaa Sommarströmeihin ja vuoden 1918 tapahtumiin päiväkirjassaan 2.10.1920. YA HYK. Sommarströmien toiminta ja kirjoitukset herättivät huomiota myös Suomen hallituksen myötävaikutuksella perustetussa vaihtoehtolehdessä *Ålandspostenissa*, joka ilmestyi vuonna 1919. Lehti analysoi Josua Sommarströmin kirjaa heti ensimmäisessä numerossaan. *Ålandsposten* 1/11.2.1919.

kirjasen ”Hvem var vår nästa?” Rosenqvist havainnollisti siinä Suomen asemaa laupiaan samarialaisen vertauksella. Suomi joutui ryövärien käsiin, mutta Ruotsi kulki kuin pappi ja leviitta ohitse. Virallinen Ruotsi oli näin jättänyt Suomen oman onnensa nojaan. Rosenqvist jätti kuitenkin toistaiseksi avoimeksi sen, oliko joku — siis Saksa — ollut todellinen laupias samarialainen. Sen seikan sai tulevaisuus ratkaista.¹

Melkoisen pisteliäästi selvitteli välejä pohjoismaisten naapurien kanssa myös Kotimaan päätoimittaja Aleksi Lehtonen kesäkuussa 1918 julkaistussa laajassa ulkomaankatsauksessa. Artikkelin pohjana hän käytti näiltä osin pohjoismaisen kristillisen lehdistön kommentteja Suomen ja Saksan suhteista. Erityisesti tanskalaiset olivat ilmaisseet paheksumisensa Suomen ajautumisesta Saksan turviin. Kristeligt Dagblad oli esimerkiksi pitänyt selvänä, etteivät Suomen ja muun Skandinavian välit enää voineet säilyä lämpiminä. Tanskalaisten valituksiin Lehtosella oli esitettävänä lakoninen kommentti: Skandinaavia syyttäköön itseään.²

Kuvatunlainen kirjoittelu ei tietenkään ollut omiaan edistämään Skandinavian kirkkojen välisiä suhteita. Yhteistyökomitean jäsenet Pohjanlahden molemmin puolin pyrkivät kuitenkin säilyttämään keskusteluyhteyden. Vår Lösenin päätoimittaja, Suomesta usein ennenkin myötemielisesti kirjoittanut Manfred Björkquist, tilitti lehdessään ruotsalaisten häpeäntunteita siitä, että maa oli torjunut Suomen avunpyynnön. Myös Björkquist viittasi laupiaan samarialaisen vertaukseen. Björkquistin kirjoitus ”Finland — vår nästa” julkaistiin Vår Lösenissä jo helmikuussa 1918 eli ennen Saksan avuksi tuloa, mutta lehti ehti Suomeen luonnollisesti vasta sodan jälkeen. Tehdäkseen ruotsalaisille oikeutta Lehtonen lainasi mainitussa laajassa ulkomaankatsauksessaan Kotimaassa Björkquistin Suomelle myönteisiä kannanottoja. Hän rohkeni kuitenkin epäillä sellaisen asenteen yleisyyttä itsekkäässä naapurimaassa.³

Voimakkaasta saksalaissuuntauksesta huolimatta Arthur Hjelt sen sijaan jaksoi edelleenkin uskoa pohjoismaisen kirkollisen yhteistyön jatkumiseen. Huhtikuussa 1918 hän sai sodan jälkeen ensimmäisen kirjeen Ruotsin

1 *Rosenqvist* 1918, 75—83; *Vikström* 1966, 310—311. Rosenqvistin poliittisesta aktiivisuudesta routavuosina *Murtorinne* 1964, 171—173, 283—289.

2 *Kmaa* 21/11.6.1918. Mitä suuressa maailmassa on tapahtunut. Sisällissodan vaikutuksista Suomen ja Ruotsin suhteisiin *Paasivirta* 1984, 127—129.

3 *Björkquist* 1918, 49—50; *Kmaa* 21/11.6.1918.

arkkipiispalta, joka kaipasi tietoja Suomen oloista. Söderblom kantoi samalla huolta Hjeltin komitean toiminnasta ja erityisesti World Alliance -työn käynnistymisestä. Sitä edistääkseen Söderblom antoi Hjeltille järjestön saksalaisen ja englantilaisen sihteerin osoitteet yhteydenottoja varten.⁴

Hjelt ei kyennyt aivan heti vastaamaan. Sodan viimeiset levottomuudet vaativat uhreja myös hänen perhekunnastaan: Arthur Hjelt sai käydä Kouvolassa siunaamassa hautaan veljensä pojan, joka oli toiminut maailmansodan ajan Punaisen Ristin ambulanssilääkärinä ja hoitanut lopuksi punaisten haavoittuneita.⁵ Kun Hjelt sitten aikanaan vastasi, kirjettä hallitsivat vielä sodan järkytykset ja nuoren lääkärin surmaaminen toimi malliesimerkkinä punaisten julmuudesta. Silti hän halusi nähdä kansan kokonaisuutena ja vältti valkoisen voittajan uhoa. ”... armahtakoon Jumala kansaamme, joka on veljesveren tahrима”, hän kirjoitti. Kirkolla oli Suomessa Hjeltin mukaan tehtävää enemmän kuin koskaan aikaisemmin, ja siinä tehtävässä tarvittiin yhteyttä pohjoismaisiin veljeskirkkoihin.⁶

Kirkojenvälisen työn aika oli jälleen tullut. Ekumeenisen toimikuntansa asemasta Hjeltillä olikin myönteistä kerrottavaa. Hän vahvisti, että toimikunta todellakin hoitaisi myös World Alliance -tehtäviä. Hjelt lupasi ottaa yhteyttä Söderblomin mainitsemiin henkilöihin, saksalaiseen Friedrich Siegmund-Schultzeen ja englantilaiseen sir Willoughby H. Dickinsoniin. Myös Söderblomin Hjelt toivoi vastedes välittävän World Alliance -kontakteja.⁷

Ruotsin edesottamukset Ahvenanmaalla Hjelt pystyi ohittamaan maininnoita. Hän päinvastoin painotti sitä, miten tärkeää oli saada jälleen kirje ”rakkaasta vanhasta Ruotsista”. Kirjeestä henkivä ilo yhteistyön jatkumisesta osoittaa, ettei Suomen ja Saksan liitto Hjeltin näkökulmasta merkinnyt ratkaisevaa muutosta kirkon kansainvälisiin suhteisiin. Niitä saattoi jatkaa paitsi Skandinavian myös jopa Saksaa vastaan sotaa käyvän Englannin suuntaan. Maininta yhteydenotosta Dickinsoniinkin oli vailla varauksia.⁸

Arthur Hjeltin poikkeuksellisen myönteinen asennoituminen Ruotsiin saattoi tietenkin olla itsenäinen, kirkollisesti ja ekumeenisesti motivoitu ratkaisu. Samaan aikaan kirjoitti kuitenkin hyvien Ruotsin-suhteiden puolesta

4 Söderblom Hjeltille 24.4.1918. AH HYK.

5 Kaarlo Hjeltin kuolemasta *Kalela* 1982, 398; *Krohn* 1967, 276.

6 Hjelt Söderblomille 23.5.1918. Ek. saml. UUB.

7 Hjelt Söderblomille 23.5.1918. Ek. saml. UUB.

8 Hjelt Söderblomille 23.5.1918. Ek. saml. UUB.

myös Edvard Hjelt Berliinin lähettilään paikaltaan maan hallitukselle. Hänen mukaansa myös liittokumppani Saksa edellytti Suomen ja Ruotsin välisten hyvien yhteyksien jatkumista.⁹ Veljen poliittinen linja on saattanut jälleen olla vaikuttamassa Arthur Hjeltin asenteeseen.

Hjeltin vastaus ymmärrettiin Ruotsissa pohjoismaisen yhteistyökomitean suomalaisen osaston viralliseksi kannanotoksi, ja Söderblom kiirehti tiedottamaan toiminnan jatkumisesta myös lehdistölle. Suomessakin kertoi Hufvudstadsbladet Skandinavia-palstallaan ruotsalaislehtiä lainaten Hjeltin komiteasta, sekä sen pohjoismaisesta että World Alliance -luonteesta. Komitean jäsenistöön oli kuitenkin jo Ruotsissa tullut yksi virhe: jäseneksi ilmoitettiin nimittäin myös arkipiispa Johansson. Muutoin uutinen noudatteli varsin tarkasti Hjeltin kirjeen sisältöä, ja lehden asenne yhteistyöhön oli kiinnostunut.¹⁰

Vaikka pohjoismaisten naapurien asennoituminen Suomea kohtaan kansalaissodan aikana oli huomattava pettymys myös kirkossa, se ei johtanut ekumeenisesti värittyneen pohjoismaisen yhteydenpidon katkeamiseen. Myönteisestä perusasennoitumisesta huolimatta Hjeltin komitean työskentely ei kuitenkaan näytä vielä keväällä lähteneen kunnolla liikkeelle. Kirkolla ja kristillisillä järjestöillä oli yllin kyllin tehtävää sodan jälkiselvittelyissä.

b. Rauhankysymyksen saa saksalaisvärin

Alkanut saksalaissuuntaus väritti Suomen ulkopoliittista asennoitumista myös suhteessa muihin maihin. Suhtautuminen ententemaihin, erityisesti Englantiin oli viileätä. Toive siitä, että Itä-Karjala liitettäisiin Saksan avulla Suomeen ei näyttänyt toteutuvan. Suomalaisten maaliskuuhun 1918 tekemät epäviralliset ja tuloksettomat yritykset Vienan Karjalan ja Petsamon valtaamiseksi olivat häirinneet erityisesti suomalais-englantilaisia suhteita. Englantilaiset tekivät keväällä 1918 maihinnousun Muurmannelle estääkseen saksalaisten etenemisen, ja he olivat näin käytännössä Suomen aluelaajen-

9 Hjeltin raportti 12.5.1918. UM 5 C 5:1 UMA. J. K. Paasikiven senaatin eduskunnalle kesäkuussa 1918 esittelemässä Saksa-henkisessä hallitusohjelmassa oli maininta, jossa korostettiin hyviä suhteita Ruotsiin ja muihin Skandinavian valtioihin. *Torvinen* 1977, 221.

10 *Hbl* 74/10.6.1918, Skandinavian. Uutinen perustui Dagens Nyheterin tietoihin.

nusten tiellä. Englantilaisten yhteistyö Venäjälle paenneiden bolševikkien kanssa — ns. Muurmannerin legioonan synty — koettiin Suomen itsenäisyyden kannalta vaaratekijäksi. Katkeruus Englantia kohtaan sai esimerkiksi lehdistössä lukuisia ilmauksia.¹¹

Kirkon piirissä Englannin-suhteita tilitettiin keväällä ja kesällä 1918 erityisesti Söderblomin suunnitteleman rauhankokouksen yhteydessä. Rauhankokousta kohtaan osoitettiin edelleenkin vilkasta mielenkiintoa. Uusi ulkopoliittinen tilanne ei nimittäin vaatinut välimatkan ottamista sen enempää Ruotsin ekumeenikkoarkkipiispaan kuin hänen rauhankokoukseensaakaan. Ruotsin orientoituminen Englantiin päin oli kyllä tiedossa,¹² samoin se tosin seikka, että Söderblom itsekin oli vuodesta 1907 lähtien osoittanut erityiskiinnostusta juuri Englannin anglikaanista kirkkoa kohtaan ja pyrki ehtoollisyhteyden saavuttamiseen Ruotsin ja Englannin kirkkojen kesken. Suomessa tiedettiin kuitenkin toisaalta myös se, että Söderblom oli sodan alusta pitäen leimautunut saksalaismieliseksi.¹³ Tätä vaikutelmaa vahvisti tieto siitä, että hänen poikansa oli liittynyt vapaaehtoisena Saksan armeijaan. Nuori luutnantti Sven Söderblom oli osallistunut myös Suomeen kevättalvella 1918 tehtyyn maihinnoukseen.¹⁴ Ruotsin arkkipiispan poika kuului siis suorastaan Suomen pelastajiin.

Kirkollista rauhankonferenssia oli jo jouduttu siirtämään suunnitellusta huhtikuun 14. päivästä, ja uudeksi ajankohdaksi kaavailtiin tällä kertaa syyskuun 8. päivää. Kolmen Pohjolan piispan allekirjoittama kutsukirje saapui Suomeen toukokuussa, ja se otettiin välittömästi piispainkokouksen esityslistalle.¹⁵ Piispainkokous käsitteli asian 23.5.1918. Jo ennen sisällissotaa omaksuttu varovaisen myönteinen linja jatkui, ja piispainkokous päätti jälleen lähettää rauhankokoukseen Suomen kirkon edustajia. Arkkipiispa Johansson itse ei tosin aikonut matkustaa.¹⁶

Arkkipiispa Johansson vastasi kuitenkin Suomen kirkon saamaan kutsuun

11 *Impola* 1962, 62—63, 65; *Torvinen* 1977, 200—201, 228—230; *Salokorpi* 1988, 231—233. Suomen ja Englannin suhteista Petsamon selkkauksen aikana tarkemmin *Pietiäinen* 1986, 305—311.

12 *Paasivirta* 1984, 179.

13 *Karlström* 1947, 210—218; *Lyttkens* 1970, 200—203, 299.

14 "... poikansa oli mukana Suomessa ..." Lehtosen pvk 1917—1918, 14.8.1918. AL VA; *Wright* 1974, 69. Sven Söderblomista myös *Kmaa* 65/27.12.1918.

15 Kutsuista ks. *Karlström* 1947, 522—529, 650—652.

16 Piispainkok. ptk. 23.5.1918 § 2. *SKJS* 7—10/1918, 89.

arkkipiispa Söderblomille osoittamallaan pitkällä henkilökohtaisella kirjeellä, jossa hän kohteliaasti perusteli omaa poisjäämistään. Syyksi Johansson esitti syksyn kirkolliskokouksen ja muut viranhoitoon liittyvät kiireet. Suomalaisen pappismiesten osallistuminen oli hänen mielestään kuitenkin toivottavaa. Omia epäilyksiään hankkeen luonteesta Johansson ei tälläkään kertaa esittänyt.¹⁷

Rauhankonferenssin teemaan liittyen Johansson innostui kirjeessään pohdiskelemaan maailmanpoliittista tilannetta. Pahat voimat taistelivat maailmassa, ja näihin kuului epäilemättä ainakin bolševismi, josta Suomessa oli kansalaissodan aikana saatu kokemusta. Johanssonin näkemys rauhan mahdollisuuksista oli hänelle tyypillisellä tavalla pessimistinen eikä tyystin vailla eskatologista, lopun aikoja ennakoivaa sävyä. Tästä huolimatta hän oli valmis nimeämään ne, jotka ensi sijassa estivät olojen rauhoittumista: bolševistisen Venäjän ohella pääsyyllisiä olivat bolševikkien kanssa vehkeilevät englantilaiset.¹⁸ Vastikään tapahtunut Muurmannin maihinnousu ja Muurmannin legioonan syntyminen olivat selvästi antaneet ajatuksille ylläkettä.¹⁹

Saksaa vastaan suunnattujen sotatoimien tuomitseminen osoittaa, että Johanssonin samoin kuin Collianderinkin²⁰ sympatiat olivat maailmansodassa Saksan puolella. Johanssonilla oli kuitenkin varauksia myös Saksan suuntaan. Turun Sanomille antamassaan haastattelussa hän oli jo keväällä rohjennut epäillä, oliko Saksa tullut Suomen avuksi ilman korvausta. Asia paljastuisi vasta, kun rajankäynnit tulevissa rauhanteoissa saataisiin päätökseen.²¹ Nyt, parin kuukauden jälkeen, tuntui koko rauhan saavuttaminen Johanssonista kuitenkin kaukaiselta ja epävarmalta, kun Englanti kerran ei halunnut rauhaa.²²

Kirkossa myötäiltiin näin Suomen virallista Saksan-myönteistä ja Englannin-vastaista ulkopoliittista perusasennetta ja kyettiin ystävälliseen kommunikointiin myös ainakin Saksaan päin suuntautuneitten ruotsalaisten kirkonmiesten kanssa. Näistä lähtökohdista suhtauduttiin myönteisesti ajatukseen

17 Johansson Söderblomille 14.6.1918. Ek. saml. UUB.

18 Johansson Söderblomille 14.6.1918. Ek. saml. UUB.

19 Asiasta kirjoitti myös Kotimaa. *Kmaa* 27/5.7.1918, Muurmannin kysymys.

20 Colliander Mannerheimille 15.4.1918. Jäljennöskirja 48. OIC VA.

21 *Turun Sanomat* 4002/25.4.1918. Haastattelua referoi näiltä osin myös Herättäjä. *Hjä* 6/26.4.1918, Eräs haastattelu.

22 ”England vill ej hafva fred”, Johansson lopetti kirjeensä. Johansson Söderblomille 14.6.1918. Ek. saml. UUB.

kirkkojenvälisestä rauhankokouksesta, jonne luvattiin lähettää myös kirkon virallinen delegaatio.²³

c. Söderblomin konferenssihanke kaatuu

Muualta maailmasta sateli Upsalaan kielteisiä vastauksia. Suunnitellun kokouksen puolueettomuuteen ei uskottu, vaikka Söderblom näki erityisesti vaivaa sen vakuuttamiseksi.²⁴ Saksaa vastaan sotaa käyvissä maissa pelättiin kuitenkin kokouksen muodostuvan saksalaisten propagandatilaisuudeksi. Saksalaisten kevät- ja kesäoffensiivit länsirintamalla²⁵ vain lisäsivät läntisten kirkonjohtajien epäluuloja. Ranskan luterilainen kirkko vastasi kutsuun jyrkän kielteisesti, samoin osa kutsun saaneista amerikkalaisista kirkkokunnista.²⁶

Aluksi aktiivisesti hankkeessa mukana olleet englantilaisetkin olivat empiivällä kannalla. Canterburyn arkkipiispa päätyi lopulta neuvottelemaan osallistumisesta maansa poliittisten johtajien kanssa, eivätkä nämä rohkaisseet häntä osallistumaan. Myös John R. Mottin Englannin-vierailun huhtikuussa 1918 väitettiin vaikuttaneen arkkipiispan lopulta kielteiseen vastaukseen. Englannin vapaakirkoissa ja maan World Alliance -osaston piirissä asennoituminen rauhankokoukseen oli jonkin verran myönteisempää.²⁷

Rauhankokouskysymys johti myös Kotimaan palstoilla ulkopoliittiseen pohdiskeluun, ja lehti arvioi samalla koko ekumeenisen liikkeen tulevaisuutta. Aiheeseen puuttui kesäkuussa 1918 lehden päätoimittaja Aleksi Lehtonen, joka edellä mainitussa laajassa ulkomaankatsauksessaan ”Mitä suuressa

23 Myös Kotimaa kommentoi usein ja myönteisesti kokoussuunnitelmia; Herättäjää suunnitelma ei samassa määrin kiinnostanut. *Kmaa* 21/11.6. ja 36/6.8. Herättäjä viittasi asiaan ensimmäisen kerran vasta syksyllä. *Hjä* 27/20.9.1918, *Joko* valkenee rauhan aamu?

24 Muille paitsi saksalaisille tarkoitettuihin kutsuihin oli otettu maininta eräiden englantilaisten kirkonmiesten rauhankonferenssille antamasta tuesta. *Karlström* 1947, 522—523.

25 *Craig* 1978, 393—394; *Stürmer* 1983, 392—393; *Polvinen* 1989, 343—344.

26 *Karlström* 1947, 546—550.

27 Hellerström Söderblomille 11.4.1918. NSS UUB; *Karlström* 1947, 535—545. Canterburyn arkkipiispan Randall Davidsonin käymistä neuvotteluista *Bell* 1935, 885.

maailmassa on tapahtunut” esitteli eri maiden, etenkin Englannin ja Yhdysvaltojen kirkkojen vastauksia konferenssikutsuun.

Lehtosen kuva Englannista oli varsin kielteinen. Englannin lehdissä ei ollut juuri muistettu Suomen asiaa taistelun kuukausina. Amerikkaa ei Lehtosen mukaan taas edes kannattanut mainita, jos tuli puhe myötätunnosta Suomea kohtaan. Liittolaisten miellyttäminen oli amerikkalaisille tärkeintä, joten Venäjääkin ihailtiin vallan rajattomasti. Venäjästä itsenäistynyttä Suomea ei amerikkalaisille edes ollut olemassa. Suomen asian ankea kohtalo amerikkalaisissa kirkollisissa piireissä johtui kirjoittajan mielestä ensi sijassa liitosta Saksan kanssa, josta suomalaiset näin saivat maksaa.²⁸ Aleksi Lehtonen oli ennen sotaa itse opiskellut Englannissa ja vierailut Yhdysvalloissa, ja hän oli pyrkinyt myöhemminkin ylläpitämään erinomaiseksi kehittynyttä englannin kielen taitoaan.²⁹ Kevään 1918 tunnelmissa Lehtonen heijasteli kuitenkin virallista ulkopoliittista saksalaisorientaatiota, mikä vaikutti hänen käsityksiinsä Englannista ja Yhdysvalloista, jopa niiden kirkkoista.

Englanti ja Yhdysvallat olivat Lehtosen mukaan pääsyylliset myös siihen, että kristittyjen yhteistoiminta ja koko ekumeeninen liike olivat nyt kriisissä. Siitä pääseminen edellytti paitsi rauhan saavuttamista myös poliittisia asenteenmuutoksia, etenkin suhteessa Saksaan. Tiettyä toiveikkuutta herättivät hänessä englantilaisen World Alliance -osaston piiristä kuuluneet kannanotot, joissa niin rauhankokoukseen kuin Saksan kysymyksenkin asennoiduttiin kirkkojen virallista linjaa avoimemmin.

Kirkkojen yhteistoiminnan jatkuminen edellytti Lehtosen mielestä kuitenkin sitä, että yhteistyön johdossa tehtäisiin puhdistuksia. Erityisesti John R. Mottin tuli jättää paikkansa kansainvälisten kristillisten järjestöjen johtotehtävissä, siksi voimakkaasti hän oli leimautunut maansa ulkopoliittisen linjan edustajaksi. Mottin poliittisessa toiminnassa ei Lehtonen uskonut enää näkevänsä Jumalan johdatusta:

Niinpä on John R. Mott Amerikan liittyttyä sotaakäyviin valtioihin siksi huomattavalla tavalla merkinnyt sanoilla ja teoilla liittolaisystä-

28 *Kmaa* 21/11.6.1918.

29 Lehtonen teki opintomatkoja Englantiin 1911–1912. Kielitaidon harjoittamisesta on merkinä Lehtosen englanninkielinen kirje Sireniukselle 14.6.1917. SS VA.

vällisen kansansa, että hänen tämän jälkeen on nähtävästi mahdotonta enää esiintyä sinä kokoavana persoonallisuutena keskusliiton maissa, jona hän tähän asti on niin suurella menestyksellä voinut sielläkin toimia ... Pakostakin joutuu kysymään, tokkohan syyt, jotka hänen asemansa muuttumisen ovat aiheuttaneet, ovat Jumalan tahdosta tielle tulleet?³⁰

Mottiin vuonna 1913 Amerikan-matkallaan henkilökohtaisesti tutustunut Lehtonen joutui näin pudottamaan suuren ekumeenisen ihanteensa siltä korkealta jalustalta, jolle Euroopan kristitty ylioppilasnuorisio oli hänet sotaa edeltäneenä aikana nostanut. Lehtosen Mottia koskeneen kielteisen arvion takaa kuului Suomen tilanteesta nouseva epäluulo Mottin Venäjän suhteita kohtaan. Lehtosen artikkelista välittyi kuitenkin myös saksalaisten kirkonjohtajien äänenpainoja. Mottin sodanaikaista toimintaa arvosteltiin ankarasti Saksan kirkkoissa, ja vaatimukset Mottin syrjäänvetäytymisestä olivat sodan jatkuessa entisestään lisääntyneet.³¹ Lehtosen kautta nämä ekumeenisen liikkeen ristiriidat välittyivät nyt myös Kotimaan lukijoille.

Kautta kesän 1918 esiintyi kirkollisessa uutisvälityksessä vastaavia korostuksia. Rauhankokouksutsun torjuneet kirkot mainittiin yksi toisensa jälkeen Kotimaan etusivuilla. ”Lyövätkö Englannin ja Amerikan kristityt puolueettomat maat hämmennyksellä?” kysyttiin lehdessä, kun rauhankokouksen toivon tilanne elokuussa alkoi paljastua. Erityisesti lehdessä paheksuttiin sitä, että Englannin allianssiharrastuksestaan tunnetut vapaakirkot olivat päätyneet vaatimaan keskusvalloilta katumus- ja parannusjulistusta ehtona rauhan kokoukseen saapumiselle.³²

Söderblomin rauhankokoussuunnitelma ja sen ententemailta saama vastustus alkoivat kesällä 1918 kiinnostaa myös suomalaisia päivälehtiä. Niissä paheksuttiin samalla sitä, miten Amerikan luterilaiset kirkot — kuten ruotsalaistaustainen Augustana-synodi — olivat sodan kestäessä antautuneet hallituksen sotapolitiikan palvelukseen.³³ Erityisen vilkkaaksi päivälehtien kir-

30 *Kmaa* 21/11.6.1918.

31 *Karlström* 1947, 516—517; *Wadensjö* 1971, 51—54, 58.

32 *Kmaa* 36/6.8.1918. Rauhankokouksesta myös *Kmaa* 41/23.8.1918.

33 *Hbl* 82/18.6.1918, Ett och annat. Augustanasynoden och kriget.

joittelu yltyi elokuussa, kun Söderblomin hankkeen lopullinen raukeneminen kävi ilmeiseksi.³⁴

Kotimaan ja päivälehtien kirjoitukset osoittavat, että Suomessa tunnettiin mielenkiintoa Söderblomin rauhankokoussuunnitelmaa kohtaan. Kirjoittelusta voi havaita myös sen, että suomalaisilla oli selkeitä odotuksia myös tulevaan rauhantekoon nähden: jotta Suomen asema tulisi riittävän turvatuksi, rauhassa olisi otettava otettava huomioon myös Saksan etu. Söderblomin rauhankokoushankkeen suosio Suomessa lieenee kytkeytynyt ainakin osittain siihen, että Söderblom pyrki nimenomaan ottamaan huomioon myös saksalaisten näkökohdat. Söderblomilainen rauhanaktivismi oli näin ollen samalla Suomen etujen mukaista.

Sota kuitenkin jatkui, ja suomalaiset pyrkivät parhaansa mukaan vaalimaan suhteita sinne, mistä apua oli eniten saatu ja mistä sitä uskottiin saatavan: Saksaan. Eikä luottamus saksalaisten ylivaltaan ainakaan julkisuudessa horjunut.³⁵ Myös Kotimaa-lehti tuki empimättä kansalaisten luottamusta viralliseen ulkopolitiikkaan. ”Saksa voi puolustautua vuosikymmeniä”, lehti väitti vielä heinäkuussa 1918. Saksan reservit olivat riittävät, ja syntyvyys oli yhä kuolleisuutta suurempi.³⁶ Usko liittokumppanin sotilaalliseen voimaan oli kesällä 1918 kirkollisen ulkopoliittisen asenteenmuodostuksen perusta.

34 ÅU 162/29.8.1918, En internationell kyrkokonferens hindras av ententemakterna; Hbl 153/29.8.1918, Internationella kyrkokongressen i Stockholm uppskjuten. Ententerepresentanterna ha icke erhållit pass; US 162/29.8.1918. Kaikki mainitut uutiset pohjautuivat saksalaislähteisiin, lähinnä Frankfurter Zeitungiin. Tieto siitä, että hallitukset olisivat evänneet passit kirkkojen edustajilta, oli osittain virheellinen, sillä myös itse kirkkojen edustajat olivat haluttomia osallistumaan ennen sodan loppumista. *Karlström* 1947, 535—552. Suunnitelman raukenemisesta *Karlström* 1947, 555.

35 *Rasila* 1977, 101; *Rautkallio* 1977, 388.

36 *Kmaa* 28/9.7.1918, Loppuuko sota?

3. Pohjoismainen vuorovaikutus syksyllä 1918

a. Ruotsin suhteet vahvistuvat

Pohjoismaisten kirkollisten suhteiden kehittäminen jäi kansalaissodan jälkeen aluksi syrjään kirkollisesta toimintaohjelmasta. Kirkon tehtäväkentässä pääpaino oli kansallisen eheyttämisen, jälleenrakennuksen ja toimintamuotojen ajanmukaistamisen pyrkimyksissä. Kirkollisten ulkomaansympatioiden pääsuuntana oli puolestaan Saksa. Minkäänlaisesta suhteiden katkeamisesta esimerkiksi pohjoismaisen yhteistyötoimikunnan suuntaan ei kuitenkaan ollut kysymys. Jopa kiivaimpana saksalaiskautena Kotimaa julkaisi muutamia pieniä uutisia otsikolla ”Pohjoismaitten kirkkojen välinen vuorovaikutus”. Tämän otsikon alle lehti mahdutti perinteisesti kaiken yhteispohjoismaisen kanssakäymisen.¹

Ulkopoliittisesti Suomi ja Ruotsi olivat kuitenkin kesällä 1918 varsin etäällä toisistaan. Käsitys sodan parhaasta mahdollisesta lopputuloksesta oli päinvastainen: suomalaiset toivoivat Saksan voittoa, ruotsalaiset tukeutuivat entistä enemmän Englantiin. Välejä viilensi Ahvenanmaan kysymyksen ohella myös suomalaisen sisällissodan jälkiselvittely. Ruotsin sosiaalidemokraattinen hallitus ja vasemmistolehdistö arvostelivat kiivaasti punaisten vankien kohtelua ja Ruotsissa järjestettiin mielenosoituksia Suomen punaisten hyväksi.²

Valkoisten voittajien puolella ei ruotsalaisiin Suomen kysymyksessä varauksetta luotettukaan. Kotimaa-lehti tosin muisti asiasta kirjoittaessaan mainita myös sen, että ruotsalaisten joukkokokouksissa oli sentään tuomittu punaisten aseellinen toiminta.³ Kotimaan linja olikin vankikysymyksessä yleistä valkoista asennoitumista pidättyvämpi ja sovinnollisempi.⁴

Tilanne maailmansodassa muuttui heinä-elokuulla. Saksa koki ensimmäiset merkittävät tappionsa, ja liittoutuneiden voitto alkoi näyttää vähintäänkin

1 Ks. esim. *Kmaa* 25/28.6. ja 46/20.9.1918.

2 *Paasivirta* 1984, 178—180. Suomessa olleet ruotsalaisvapaaehtoiset saivat myös jatkuvasti osakseen julkista arvostelua. *Aftonbladet* 163/18.6.1918, *Förföljelsen mot Finlandskämparna*. UM:n sanomalehtiosaston leikekokoelmat UMA.

3 *Kmaa* 39/16.8.1918, Mielenosoitus Suomen punaisten hyväksi.

4 *Kena* 1979, 77—79.

mahdolliselta.⁵ Suomen kirkossa ei Saksan häviöön haluttu uskoa, ja sitkeästi pidettiin kiinni myös monarkiasta, joka sitoisi Suomen ja Saksan kuningas-huoneet.⁶

Maailmanpoliittisen tilanteen muuttuminen ei silti jäänyt kirkossakaan huomaamatta. Pohjoismaisissa suhteissa voidaan nimittäin havaita Saksalle tappiollisen elokuun 1918 jälkeen vilkastumista. Ensimmäisenä pohjoismaisen yhteistyön tärkeyttä kiiruhti julkisesti tähdentämään Jaakko Gummerus, joka esitelmöi ruotsinkielisessä pappeinkokouksessa elokuussa 1918 aiheesta Kirkkomme tehtävät nykyhetkellä. Esitelmässä, jonka pääsisältönä oli murrosvaiheiden analysointi, toistui Gummerukselle mieluinen ajatus vuorovaikutuksen tärkeydestä. Erityisesti teologisen tutkimuksen alueella tarvittaisiin kansainvälistä vuorovaikutusta, ja luonnollisimmat yhteydet suomalaisilla olivat Gummeruksen mukaan skandinaaviin maihin ja Saksaan.⁷ Gummeruksen esitelmää selostettiin sekä kirkollisessa lehdistössä että päivälehdissäkin, suomeksi ja ruotsiksi.⁸ Esitelmän referaatti toimitettiin myös arkkipiispa Söderblomille, joka pani mielihyvin merkille vuorovaikutusta koskeneet maininnat.⁹

Pohjoismaisen vuorovaikutuksen vilkastuminen näkyi myös kristillisen ylioppilasliikkeen piirissä, ja syksyllä vierailikin Suomessa joukko muiden pohjoismaiden kristillisten ylioppilasliikkeiden johtajia.¹⁰ Syyskuussa saatiin Suomeen Ruotsin kirkosta jo piispallinenkin vieras. Nuorkirkollisen suuntauksen edustaja piispa J. A. Eklund luennoi ruotsinkielisillä kirkkopäivillä 24.—26.9.1918 aiheenaan Ruotsin kirkko. ”Piispa Eklundin vierailu tulee epäilemättä tehokkaasti edistämään Suomen ja Ruotsin kirkkojen käytännöllistä vuorovaikutusta tänä kirkolliselle elämälle molemmissa maissa tapahtu-

5 Craig 1978, 394—395; *Stürmer* 1978, 393; *Rasila* 1977, 102—103; *Paasivirta* 1984, 137.

6 Kena 1979, 138—143. Ks. myös *Kmaa* 28/9.7.1918, Loppuuko sota? Hallitusmuotoon ja kuninkaan valintaan liittyvistä poliittisista ratkaisuista kesällä 1918 *Rasila* 1977, 95—97.

7 *Kmaa* 42/27.8.1918, Vår kyrkas uppgifter i närvarande tid. Elokuun 20.—22. päivänä järjestetystä pappeinkokouksesta *Klemets* 1986, 135—141.

8 *Klemets* 1986, 158—169.

9 Lehtonen Söderblomille 29.8.1918. NSS UUB. Lehtosen kirjeen liitteenä ollut lehtileike oli Åbo Underrättelsenistä. *ÅU* 162/29.8.1918. Lehtosen kirjeen taakse Söderblom oli luonnostellut vastauksensa.

10 *Mattila* 1965, 113—114.

mista rikkaana aikana”, Kotimaa ennusti.¹¹ Kirkkopäivien tarkoituksena oli kiinteyttää ruotsinkielisen väestön kirkkotietoisuutta ja vahvistaa samalla suomenruotsalaista yhteenkuuluvuutta.¹² Niinpä johtavan ruotsinkielisen kirkollisen lehden Männskövännenin ohella myös ruotsinkielinen päivälehdistö noteerasi tarkkaan 500 henkeä koonneet kirkkopäivät ja samalla Suomen ystäväksi mainostetun Eklundin esiintymisen.¹³ Kirkollisten tilaisuuksien ohella Eklund piti esitelmää myös Helsingin yliopistossa.¹⁴ Lisäksi hän vieraili Ylioppilaiden kristillisessä yhdistyksessä.¹⁵

Eklund kävi matkansa päätteeksi Turussa tapaamassa arkkipiispa Johanssonia. Tämä järjesti vieraan kunniaksi lounaan, jolle myös Koskimies ja Colliander osallistuivat. Kirkolliskokouskiireiden ahdistamaa Johanssonia Ruotsin nuorkirkollista suuntaa edustaneen Eklundin teologiset korostukset eivät kuitenkaan viehättäneet. Puhe Jumalan rakkaudesta tuntui hänestä yksipuoliselta aikana, jolloin Jumalan viha ja tuomio kävi kansojen yli.¹⁶ Johansson itse uskoi lopun aikojen olevan käsillä, ja toisten toiminnallisuus ja optimistisuus hermostuttivat häntä.

Johanssonilla oli myös huolta asemastaan. Syksyn kirkolliskokous teki päätöksen piispojen mahdollisuudesta jäädä eläkkeelle¹⁷, ja Johansson oli kaikkialla kuulevinaan puhetta kirkon johtomiesten vanhuudesta ja tehotto-
muudesta. Johansson katsoi arvostelun pohjaavan Lauri Ingmanin taannoi-
seen kirjoitukseen, jossa piispojen vanhoillisuutta oli ensi kerran arvosteltu. Arkkipiispan viran jättäminenkin kävi Johanssonin mielessä. Eläkepäivinä hän suunnitteli viettävänsä talvet bekkiläisyyden tyyssijassa Tübingenissä kirjoittaen kauan suunnitelmissa ollutta uskon- ja siveysoppia. Eläkkeelle jääminen kaatui kuitenkin ajatukseen siitä, ettei sopivaa seuraajaa ollut näkö-

11 *Kmaa* 25/28.8.1918. Eklundin vierailusta myös *Kmaa* 46/20.9.1918.

12 *Klemets* 1986, 122—124, 172—192.

13 *Mv* 37—39/27.9.—11.10.1918; *ÅU* 177/13.9., 181/17.9., 184/20.9., 189/25.9., 191/27.9., 192,28.9. ja 193/29.9.1918; *Hbl* 90/27.6., 169/14.9., 185/30.9.1918, 180—182/25.—27.9.1918; *Wirén* 1952, 11—13; *Klemets* 1986, 126, 158—169.

14 *Hbl* 184/29.9.1918.

15 YKY:n johtok. ptk 19.9.1918 § 3. SKYA VA.

16 Johanssonin pvk 1.10. ja 2.10.1918. YA HYK.

17 *Kirk. kok. pk* 1918, 194, 220, 384, 387; Kirje senaatille 18.10.1918. *Kirk. kok. L* V, 8.

piirissä.¹⁸ Arkkipiispan vaihdoksen lähestymistä yritettiin kuitenkin syksyllä 1918 ennakoida jopa naapurimaassa Ruotsissa. Stockholms Tidning tiesi Johanssonille myös sopivan seuraajan: Lauri Ingmanin, joka lehden mukaan oli poliitikkonakin ”selväpäinen”.¹⁹

Ylimääräistä häääämistä karttava Johansson piti kuitenkin huolta siitä, että piispa Eklund sai Suomessa arvoisensa kohtelun, ja Johansson pyysi häntä esiintymään myös kirkolliskokousedustajille.²⁰ Eklundin todellisia isäntinä olivat kuitenkin ne suomenkieliset ja ruotsinkieliset teologit, jotka muutoinkin johtivat kirkollista uudistuskampanjaa ja joille Ruotsin nuorkirkollisen liikkeen korostukset olivat läheisiä.²¹

b. Kielitaistelun ja Norrbottenin kysymyksen vaikutus

Suomessa ilmeni syksystä 1918 alkaen jälleen merkkejä kielikysymyksen aktivoitumisesta, ja ruotsinkielisellä taholla vaadittiin takeita maakunnallisesta itsehallinnosta ja muista kielellisistä erityisjärjestelyistä. Näihin kuului ehdotus ruotsinkielisen hiippakunnan ja teologisen tiedekunnan perustamisesta.²² Syksyn kirkolliskokouksessa olikin ehdotus ruotsinkielisen hiippakunnan perustamisesta jo esillä, mutta se raukesi toistaiseksi. Päätös herätti ärtymystä johtavassa ruotsinkielisessä lehdistössä.²³

Suomenkielistä ylioppilasnuorisoa ajatus ruotsalaisen hiippakunnan perustamisesta ja ruotsinkielisestä pappiskoulutuksesta kuumensi siinä määrin,

18 Johanssonin pvk 29.9. ja 11.11.1918. YA HYK. Ingmanin kirjoitus oli vuodelta 1912. *US* 237/13.10.1912, Vakava asia; *Veikkola* 1980, 269.

19 *Stockholms Tidning* 17.9.1918, Finlands märkligaste landtdag. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA.

20 Johanssonin pvk 2.10.1918. YA HYK.

21 *Klemets* 1979, 94—95, 97; *Klemets* 1986, 229.

22 *Hämäläinen* 1968, 52—59; *Kena* 1979, 135—136; *Klemets* 1986, 107—115, 164—169, 176—179. Kirkollisella alalla tärkein uudistus oli syksyllä 1918 toimintansa aloittaneen suomenkielisen SKSK:n rinnakkaiselimen, Centralkommittén för svenskt församlingsarbete, perustaminen. Vuonna 1920 se järjestäytyi liitoksi, Förbundet för svenskt församlingsarbete. *Klemets* 1986, 220.

23 *Wirén* 1952, 13—14; *Klemets* 1986, 192—201, 204—214. Päätöstä kritisoi erityisesti ahvenanmaalainen Åland. *Åland* 83/23.10.1918, Intet svenskt biskopsstift. Hiippakunta-asiasta myös *US* 20/25.1.1919, Ruotsalaisten vaatimukset III.

että Ylioppilaslehtikin antoi asialle palstatilaa. ”Tarkoitus lienee on [!], etteivät suomalaiset talonpoikaispapit pääse juurruttamaan suomalaista luterilaisuuttaan rannikon ruotsalaisiin”, lehti totesi ivallisesti. Hankkeet leimattiinkin lehdessä osaksi ruotsalaista separatismia, johon ahvenanmaalaisten ohella olivat taipuvaisia myös rannikon ”itäruotsalaiset”.²⁴ Ylioppilaiden piirissä kielikysymys oli ennenkin ottanut tavallista herkemmin tulta, eivätkä tunnelmat selvästikään olleet laantumassa. Lehden lokakuinen artikkeli paljasti samalla myös sen, että nimenomaan papiston nähtiin toimivan fennomaanisen nationalismin hengessä.

Kielikysymys ja suhde Ruotsiin kytkeytyivät vuodesta 1918 alkaen yhteen myös puhuttaessa Länsipohjan eli Ruotsin Norrbottenin läänin suomalaisväestön asemasta. Vuoden 1917 lopulla, Suomen itsenäistymisen aikoihin, asiasta oli ilmestynyt suomettarelaisiin piireihin kuuluvan sanomalehtimies F. O. Viitanen laatima propagandistinen kirjanen ”Pohjois-Ruotsin suomalaiset”. Viitanen rinnasti kirjassa Norrbottenin kysymyksen Ahvenanmaata koskeviin ruotsalaisvaateisiin ja katsoi, että Länsipohjan kysymys oli ulkopolitiittinen.²⁵

Vuonna 1918 Norrbotten alkoi kiinnostaa myös Suomen ruotsinkielistä lehdistöä. Erityisesti Åbo Underrättelser ryhtyi heinäkuun lopusta lähtien määrätietoisesti mainitsemaan Norrbottenin Ahvenanmaan kysymyksen yhteydessä.²⁶ Norrbottenin ohella lehti väläytteli jopa ajatusta Gotlannin valtaamisesta Suomelle.²⁷

Norrbottenia koskevissa suomalaiskirjoituksissa arvosteltiin yleensä terävästi nimenomaan Ruotsin kirkon harjoittamaa aktiivista ruotsalaistamistyötä, jonka johtajaksi nähtiin Luulajan tuomiokapituli, erityisesti piispa O.

24 YL 3/20.10.1918, Täydellinen eroko?

25 Viitanen 1917, 86—87. Viitanen oli ollut toimittajana Aamulehdessä ja Uudessa Suomettaressa sekä Lahti -lehden päätoimittajana.

26 ÅU 132/30.7.1918, Ålandsfrågan i den svenska pressen; ÅU 137/ 4.8.1918, Nationaliteternas självbestämningsrätt. Vrt. Hbl 119/26.7. 1918, Det svenska kulturarbetet i Norrbotten, jossa vielä kiistettiin Norrbottenin väestön pakko-ruotsalaistaminen. ÅU joutui asiasta sanaharkkaan ruotsalaisen Aftonbladetin kanssa. ÅU 190/26.9. ja 195/1.10. 1918; Aftonbladet 262/27.9. ja 267/2.10.1918. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA.

27 ÅU 132/30.7.1918, Svenska sjöministern talar om Finlands och Ålandsfrågorna.

Bergqvist.²⁸ Bergqvistin asenne suomalaisiin tunnettiin Suomen kirkon piirissä, ja Norrbottenin suomenkielisen väestön sielunhoito oli tuottanut Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulille runsaasti päänvaivaa. Fennomaaniipiispa Koskimiestä asia ärsytti kovasti, mutta sitä yritettiin hoitaa korrektisti, lähinnä paikallisiin epäkohtiin puuttumalla ja yhteistyötä tarjoamalla.²⁹

Julkisten syytösten kohteeksi joutunut Bergqvist puolusti ruotsalaislehdissä ruotsalaistamista ja kiisti kaikki rinnastukset Suomen ruotsinkielisen väestön asemaan. Hänen mukaansa Norrbottenin suomalaisväestö halusi itse päästä osalliseksi ruotsalaisesta kulttuurista ja oppia kielen.³⁰

Myös Pohjois-Norjassa tapahtunut suomenkielisen väestön pakkonorjalaistaminen herätti vuonna 1918 lehtikirjoittelua molemmin puolin rajaa.³¹ Norjalaislehtien artikkeleissa tosin paheksuttiin sitä, että norjalaiset piispat ja papit kuitenkin usein vastustivat norjalaistamistyötä, ja tekivät näin vahinkoa kansalliselle asialle. Kirkko ei Norjassa ollutkaan aivan yksiselitteisesti suomalaisväestön norjalaistamisen puolella.³²

Keskustelu etenkin Ahvenanmaan ja Norrbottenin kysymyksistä pysyi suomalaisessa lehdistössä sitkeästi pinnalla ja suorastaan vilkastui vuoden 1918 loppua kohti.³³ Suomalaisessa kirkollisessa keskustelussa ei Länsipoh-

28 Viitanen 1917, 46—51. Saman syytöksen esitti syksyllä 1918 Tornionjokilaakson suomalaisväestöön kuulunut Hannes Hetta, joka Snellmaniin vedoten vaati suomalaisväestölle oikeutta äidinkieleensä. *Dagens Nyheter* 235/2.9.1918, Norrbottensfinnarnes skolfråga. Bergqvististä myös *ÅU* 195/1.10.1918.

29 *Kuopion ppk pk* 1917 15. kysymys, 140—142; *Mustakallio* 1989, 8—9.

30 *Stockholms Dagblad* 195/24.7.1918, Det svenska kulturarbetet i Norrbottens finnbygd. Bergqvistin artikkelissa esiin tuotua problematiikkaa käsittelevät myös *Dagens Nyheter* 197/26.7.1918, Försvenskningens arbetet i Norrbotten; *Hbl* 119/26.7.1918, Det svenska kulturarbetet i Norrbotten; *Bergslagens Tidning* 27.7.1918, Det Svenska kulturarbetet i Norrbotten. *Dagens Nyheter* varoitteli kielitaistelusta ja puolusti myös suomalaisväestön oikeutta suomenkieliseen alkuopetukseen.

31 *US* 86/13.6.1918, Suomalaissortoa Norjassa; *Tidens Tegn* 180/4.7. ja 207/31.7. 1918, Fornorskningen i Finmarken. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA. Väitteen Suomen ekspansiopyrkimyksistä Norjan alueelle esitti julkisuudessa muun muassa Norjan kirjailijaliiton puheenjohtaja. *Hbl* 25.9. 1918, Norska fantasier om finländarnas planer. Norjan suomalaisten kieliongelmistä myös *US* 86/13.6.1918, Suomalaissortoa Norjassa.

32 *Tidens Tegn* 178/2.7.1918; *Eriksen & Niemi* 1981, 123—125.

33 Kirjoituksissa puututtiin säännöllisesti piispa Bergqvistin toimintaan. *ÅU* 195/1.10.1918; *US* 197/3.10.1918, Muut lehdet. Ahvenanmaan kysymys; *HS* 268/17.12.1918, Pohjois-Ruotsin suomalaiset.

jan ongelma sen enempää kuin Norjankaan kysymys vielä vuonna 1918 kuitenkaan sanottavasti tuntunut. Ulkomaisissa suhteissa aktiiviset kirkonmiehet halusivat sittenkin pitää enemmän esillä yhdistäviä kuin erottavia tekijöitä. Suomalaisessa poliittisessa keskustelussa Ahvenanmaan kriisi oli kuitenkin jo vuonna 1918 aktuaalistanut kirkkoakin kiinnostavan Länsipohjan-kysymyksen.

c. Aleksi Lehtosen tutustuminen Söderblomiin

Pohjoismaisen yhteistyön vilkastuminen syyskesästä 1918 alkaen näkyi myös suomalaisten Ruotsiin tekeminä kirkollisina vierailuina. Elokuun lopulla järjestettiin Ruotsissa nuorkirkollisen liikkeen aikaansaaman Sigtunainstituutin vihkiäisjuhla. Suomalaisvieraiden joukossa oli Kotimaan päätoimittaja Aleksi Lehtonen, joka samalla osallistui Ruotsin kristillisen ylioppilasliikkeen kesäkokoukseen.³⁴ Ruotsin-matka ja sen aikana solmitut kontaktit antoivat Lehtoselle runsain määrin aineksia ekumeeniseen pohdiskeluun, ja matkan kohokohtana oli tutustuminen Ruotsin arkkipiispaan.

Jo ensitapaaminen arkkipiispa Söderblomin kanssa teki nuoreen pastoriin lähtemättömän vaikutuksen. Tuttavuuden edistymistä hän kuvasi päiväkirjassaan seikkaperäisesti. Ensimmäiset kiireiset muistiinpanot on tehty Sigtunassa 14.8.1918:

Ruokapöydässä HM NS pyysi viereensä ja kyseli Suomen oloista ja punaisten ajasta ... poikansa oli mukana Suomessa ... Valitkaa Gummerus arkkipiispaksi ... Kertoi oikum. puuhista. Suuria suunnitelmia. Panluterilainen konferenssi sodan jälkeen Amerikkaan ... Kerroin Siireniuksesta ... Hyvin impulsiivinen ja luonnollinen mies.³⁵

Impulsiivinen ja värikäs Söderblom valloitti siis Aleksi Lehtosen äkkirynnäköllä. Söderblom lähti taitavasti liikkeelle suomalaisille tärkeästä kansallisesta tilanteesta. Kiinnostuksen osoittaminen Suomea kohtaan oli sitäkin vakuuttavampaa, kun arkkipiispa saattoi kertoa oman poikansa olleen Suo-

34 *Kmaa* 40/20.8.1918, Ruotsin kristillinen ylioppilaskokous. Matkan järjestelyistä Lehtonen Hjeltille 2.8.1918 AH HYK.

35 Lehtosen pvk 1917—1918, 14.8.1918. AL VA.

mea vapauttamassa. Myöhemmin Söderblom osoitti Lehtoselle lisää henkilökohtaista huomiota. Paluumatkalla Suomeen Nordstjärna-laivalla Ahvenanmeren saaristossa Lehtosella oli aikaa kirjata vaikutelmia päiväkirjaansa perusteellisemmin.

Viimeinen ja varmaan yksi mielenkiintoisimpia elämyksiä oli arkkipiispa Söderblomin tuttavuus. Se oli tosiaankin jotain aivan ainoalaatuista. Hän oli harvinaisen luonnollinen, vilkas ja elävä ihminen. Jo Sigtunassa oli tuttavuuden alku lupaava. Käsivarteeni tarttuen vei hän minut sinä päivänä aamiaispöytään mukaan ja keskusteli sen kuluessa ja kauan sen jälkeen kanssani asioista, jotka jo ennen olen muistiin merkinnyt.

Kappelin vihkiäisissä hän erityisesti oli ihastunut siihen, että suomalainen pappi ”med sin finsk brytning” oli mukana. Ja maanantaina 19.8., kun aamulla klo 5 Sigtunasta lähtevällä laivalla lähdimme Uppsalan, jouduin taas hänen seuraansa; oli peräti mielenkiintoista ... Pyysin arkkipiispan kuvan Kotimaan joululehteen, lupasi ja kutsui samalla luokseen kahville klo 4. Sic! ...

I.p. menin arkkipiispalle. Palatsi suurenmoinen, marmoriporaat, kolmikerroksinen, palvelijat luotsasivat ylös, missä arkkipiispan työhuoneessa tapasin hänet suunnattoman vilkkaana ja ystävällisenä ... Mainitsin itse, miten S:n olosta primaksena täällä Pohjolassa voi tulla siunaus koko maalle ... ”Ensi kerralla pastori on yötä!” ... Hänen hyväntahtoinen avomielinen tuttavallisuutensa lumosi minut aivan.³⁶

Lehtonen tunsi saaneensa herätteitä Söderblomin ekumeenisista kaavailuista. Suomeen palattuaan hän jakoi vaikutelmiaan myös lehtensä lukijoille. Kirjoitusten sävy oli innostunut ja niissä toistuivat Söderblomin sanakäänteet. Kristillisen kirkon hajaannukseen voitaisiin evankelisen katolisuuden näkökulmasta löytää uutta toivoa ja eheytymistä, Lehtonen kirjoitti.³⁷

Päiväkirja osoittaa, että myös näkemys Pohjolan kirkkojen erityisroolista tässä kristikunnan kokoamistyössä oli mennyt perille. Eikä ajatus Söderblomista hankkeen johtajana tuntunut sekään Lehtosesta vastenmieliseltä.³⁸ Lehtonen oli näin Sigtunan kokouksessa löytänyt Mottin tilalle uuden ekumeenisen isähahmon. Samalla kristillisen ylioppilasliikkeen kautta ensimmäiset

36 Lehtosen pvk 1917—1918, 21.8.1918. AL VA.

37 *Kmaa* 40/20.8. ja 42/27.8.1918.

38 Lehtosen pvk 1917—1918, 21.8.1918. AL VA.

kansainväliset vaikutteensa saanut Lehtonen oli omaksunut entistä tavoitteellisemman ekumeenisen ohjelman, jossa Söderblomin korostuksella evankelisesta katolisuudesta oli merkittävä sija.

Lehtosen vierailusta jäi miellyttävä muisto myös ruotsalaisille isännille. Karl Fries kiirehtikin vierailun jälkeen raporttoimaan Hjeltille ilonsa Lehtosen läsnäolosta ja arvokkaasta panoksesta.³⁹ Hjelt sai Sigtunan juhlasta myös tervehdyksen, jonka allekirjoittajina olivat Söderblom, Fries, Magnus Pfannenstill ja useat muut Ruotsin kirkon johtavat miehet.⁴⁰ Vanhat ja uudet ystävyysuhteet muodostivat näin pohjaa pohjoismaiselle kirkolliselle vuorovaikutukselle.

d. Lehtonen Suomen olojen esittelijänä

Lehtosen Ruotsin-matka tarjosi paitsi ekumeenista virikeaineistoa myös tilaisuuden kertoa Suomen poliittisista oloista. Lehtonen antoi asiasta Svenska Morgonbladetille laajan haastattelun, jossa hän puuttui muun muassa sekä kielitaisteluun että tulenarkaan punavankikysymykseen. Lehtonen vakuutti, että lämmin skandinaavinen tunnelma vallitsi laajoissa suomalaispiireissä ja erityisesti kirkollisissa yhteyksissä. Etenkään kristillinen ylioppilasliike ei hänen mukaansa tuntenut kieliriitoja, ja kirkon johtohahmotkin olivat lämpimiä Ruotsin ystäviä. Tällaisina Ruotsille myönteisinä johtohahmoina Lehtonen saattoi tosin esitellä ainoastaan allianssiekumeenisten yhdistysten johtohahmot professori Arthur Hjeltin ja paroni Paul Nicolayn. Lehtonen mainitsi myös useita yhdistäviä tekijöitä Suomen ja Ruotsin välillä sekä kiitti erityisesti ruotsalaisia vapaaehtoisjoukkoja. Suomi oli kuitenkin joutunut taistelemaan Ruotsinkin puolesta itää vastaan ja tehnyt siten Ruotsille palvelusta, Lehtonen muistutti.

Arkaluontoiseen kysymykseen valkoisesta terrorista Lehtosella oli yksiselitteinen vastaus: sellaista ei ollutkaan. Hän myönsi kuitenkin vankileirien puutteellisuuden. Kirkko tosin yritti hänen mukaansa tehdä osansa epäkohtien poistamiseksi. Lehtosen kannanotot vastasivat näiltä osin mainiosti niitä näkemyksiä, joita Suomen Tukholman-lähettiläs Alexis Gripenberg olisi toivonut näkevänsä Suomeen yleensä varsin nurjasti suhtautuvassa ruotsalais-

39 Fries Hjeltille 21.8.1918. AH HYK.

40 Fries ym. Hjeltille 17.8.1918. AH HYK.

lehdistössä. Svenska Morgonbladetin haastattelu löysikin tiensä Ulkoministeriön leikekokoelmiin.⁴¹

Lehtosen lausunnot olivat poliittisesti harkittuja. Kaiken ihastelun keskellä hän oli nimittäin ehtinyt Sigtunassa tehdä surullisen havainnon: ”Ruotsalaiset muutoin ovat hyvin Ahvenanmaan perään.”⁴² Jo aiemmin päätoimittaja Lehtonen oli osoittanut tuntevansa hyvin ajankohdan suomalais-ruotsalaiset jännitystekijät. Haastattelu osoittaa, etteivät ekumeeninen innostus ja Söderblomin ihailu olleet hämärtäneet Lehtosen ulkopoliittista arvostelukykä.

On täysin mahdollista, että koko haastattelu oli suorastaan etukäteen suunniteltu suomalainen propagandaisku. Suomalaisteologeilla oli nimittäin Art hur Hjeltin kautta suora kytkentä Suomen Tukholman lähetystöön. Hjelt itse asui vuonna 1918 Tukholman käynneillään lähetystön virkailijan Werner Cajanuksen luona. Tämän vaimo Esther Hjelt-Cajanus oli Edvard Hjeltin tytär ja sukulaisuuden lisäksi Arthur Hjeltin läheinen ystävä.⁴³ Nämä yhteydet eivät kuitenkaan mitätöi sitä, että Lehtonen viime kädessä itse kantoi vastuun lausunnoistaan ja että hän selvästi oivalsi pappismiehenkin kannanotoilla olevan ulkopoliittista merkitystä. Yhteisvastuullisuus nuoren valtion ulkomaisessa edustamisessa ulottui kirkkoonkin.

e. Arthur Hjelt Ruotsissa

Lehtosen ohella Arthur Hjelt kävi Ruotsissa hakemassa innostusta kirkkojen väliseen työhön. Hjeltin määränpää oli Saksa, mutta yhtenä päätarkoituksena oli edustaa Helsingin yliopistoa Lundin yliopiston 250-vuotisjuhlallisuuksissa, joissa Hjelt itse sai kunniatohtorin arvon.⁴⁴ Matkansa aluksi Hjelt poikkesi Tukholmaan ja Upsalaan. Tukholmassa Hjelt asui ystävänsä NMKY-johta-

41 Svenska Morgonbladet 16.8.1918, Är talet om ”svenskhetsen i Finland” en bluff? UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat UMA. Gripenbergin arviot ruotsalaislehdistöstä esim. Gripenbergin raportti 3782 21.6.1918. UM 5 c 2:1 UMA.

42 Lehtosen pvk 1917—1918, 21.8.1918. AL VA.

43 ”Olet minulle ... lähes enemmän kuin oma veli.” Hjelt-Cajanus Arthur Hjeltille 15.9.1918. Ks. myös Hjelt-Cajanus Arthur Hjeltille 6.9. ja 29.10.1918. AH HYK. Werner Cajanus toimi lähetystösihteerinä Tukholmassa 1918—1919.

44 Lundin yliopiston teologisen tiedekunnan kirje Hjeltille 11.9.1918. AH HYK.

jan, tohtori Karl Friesin luona.⁴⁵ Hjelt vieraili Tukholman NMKY:ssä, jossa samana iltana esiintyi toinenkin suomalainen, kristillisen ylioppilasliikkeen uranuurtaja Paul Nicolay, jonka esiintyminen oli Hjeltistä vaikuttavaa. Tilaisuuden kuulijoista hän pani merkille NMKY-veteraanin prinssi Bernadotten.⁴⁶

Alkuperäisen suunnitelman mukaan Hjeltin oli määrä jo menomatkalla luennoida Upsalassa Olaus Petri -säätiön järjestämässä sarjassa. Säätiö oli perustettu vuonna 1908 lahjavaroin. Sen tarkoituksena oli ”palvella henkisesti Ruotsia lähinnä sen papiston kautta” ja sen toimintamuotoina olivat lähinnä luentosarjat ja stipendien jako. Söderblomin vaikutuksesta päähuomio säätiön toiminnassa oli siirtynyt ekumeenisuuteen.⁴⁷ Hjeltin kutsuminen olikin luettavissa juuri ekumenian piiriin, ja ehdotuksen oli tehnyt tietenkin Söderblom, joka oli säätiön inspektori. Alun perin tehtävään oli aiottu pyytää arkkipiispa Johanssonia, joka kuitenkin jo alkukesästä oli torjunut kaikki Ruotsin kutsut.⁴⁸ Hjelt toimi siis tavallaan jälleen arkkipiispan sijaisena.

Hjeltin esiintymisvuoroa jouduttiin siirtämään kauempaa saapuvien luennoitsijoiden vuoksi, ja tästä syystä hänen toivottiin palaavan Saksassa käytyään heti uudelleen Ruotsiin. Tallinnan kautta paluumatka olisi ollut sekä nopeampi että halvempi, mutta tyynesti Hjelt mukautui matkasuunnitelmiensa muuttumiseen.⁴⁹

Söderblom halusi tavata Hjeltin jo ennen yhteistä matkaa Lundin juhliin ja kutsui tämän vieraakseen.⁵⁰ Rauhankokouksen epäonnistuminen ei ollut lanistanut aktiivista Söderblomia, jolla nytkin oli talo täynnä ulkomaisia kirkonmiehiä. Hjelt kuvaili sittemmin Kotimaassa Upsalan ekumeenista ilmapiiriä, johon hän itse luontevasti sulautui.

Upsalan arkkipiispantalo oli kuin kansainvälisten kirkollisten harrastusten jonkinlainen evankelinen keskuspaikka: samana päivänä, jolloin

45 Fries Hjeltille 21.8. ja 16.9.1918. AH HYK.

46 *Kmaa* 51/25.10.1918.

47 *Karlström* 1947, 204–206.

48 Protokoll hållet vid af ärkebiskopen, Dr. Nathan Söderblom utlyst sammanträde i Lund den 28 september 1918 § 6. Ek. saml. UUB sekä AH HYK; Johansson Söderblomille 14.6.1918. Ek. saml. UUB.

49 Hjelt Söderblomille 5.8.1918. Ek. saml. UUB; Hjelt Söderblomille 14.9.1918. Ek. saml. UUB.

50 Söderblom Hjeltille 15.8.1918. AH HYK.

olin siellä, saapui paavilta kirje ... jossa hän selvitti kantaansa kristillisen kirkon tehtävästä kansainvälisten suhteiden parantamiseksi. Paria vierailla siellä muuan venäläinen professori, joka oli ruotsiksi tulokittuna pitänyt luennon oikeauskoisesta kirkosta. Edelleen odotettiin Upsalaan kahta kreikkalaista kirkonmiestä ... Tämän lisäksi saapui lokakuun alussa professori Deißmann Saksasta.⁵¹

Mainittujen kansainvälisten kirkonmiesten ohella Hjelt tapasi Upsalassa vielä englantilaisen professori A. J. Carlylen, joka luennoi Olaus Petri -sarjassa. Carlylen luennossaan esittämät ajatukset maailmanpoliittisesta tilanteesta ja sen selkiintymisestä olivat Hjeltin näkemyksen mukaan kuitenkin liian optimistiset.⁵² Hjeltin leppoisisassa matkakuvauksessa tämä yksittäinen maininta kertoo selvästi, ettei hänen suhtautumisensa englantilaisiin ollut kokonaan vailla varauksia.

Hjeltin mainitsemien vieraiden joukossa oli peräti kolme ortodoksia, ja Söderblom olikin jo vuosia tuntenut erityistä kiinnostusta ortodoksisuutta kohtaan. Myös säätiön stipendit painottuivat idän kirkkojen tutkimiseen. Suomen luterilaisen kirkon kannalta tämä ortodoksisuuden esilläpitäminen sisälsi vanhoja jännitteitä, joista Söderblom oli tietoinen ja joita hän ei täysin ymmärtänyt.⁵³ Vuonna 1918 Suomen uskontopoliittinen tilanne oli kuitenkin ratkennut selvästi luterilaisen kirkon voitoksi. Suomen kreikkalaiskatolinen kirkko oli irronnut Venäjän kirkosta, ja sen piirissä jo aiemminkin näkynyt suomalaiskansallinen suuntaus oli voimistunut. Kirkkokunta pyrki myös päättäväisesti autokefaliaan⁵⁴. Hjeltillä ei näytäkään olleen ongelmia ortodoksien kohtaamisessa.⁵⁵

Vieraista Uuden testamentin eksegetiikan professori Adolf Deißmann oli Hjeltin vanha tuttava,⁵⁶ ja uudelleentapaaminen johti välittömästi saksalais-

51 *Kmaa* 51/25.10.1918.

52 *Kmaa* 51/25.10.1918.

53 Söderblom katsoi, että suomalaiset olivat laiminlyöneet suhteiden hoitamiseen ortodoksiseen kirkkoon. *Karlström* 1947, 207–208.

54 Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon itsenäistymisestä ja marraskuussa 1918 annetuista asetuksista *Setälä* 1966, 44–51, 57–58, 63–68; *Setälä* 1967, 161–163; *Autio* 1986, 144–147.

55 *Kmaa* 51/25.10.1918.

56 Deißmann Hjeltille 1.6.1901. AH HYK. Kirjeessä Deißmann kiittää saamaansa lahjasta. Söderblom oli tutustunut häneen vasta vuonna 1908. *Karlström* 1947, 209, 273.

suomalaisen ekumeenisen yhteydenpidon vilkastumiseen. Deißmann oli vuodesta 1914 alkaen julkaissut isänmaallis-ekumeenista lehteä *Evangelischer Wochenbrief*, joka levisi myös ulkomaille. Lehtinen välitti tietoja Saksan kirkollisista oloista, kirkon ja valtion suhteesta ja teologisesta tutkimuksesta sekä tämän ohessa Saksan vaiheista maailmansodassa. Deißmann halusi itse toisaalta palvella Saksan kansallisia päämääriä, toisaalta hän piti tärkeänä sitä, että kirkkojenvälinen vuorovaikutus jatkuisi myös rintaman yli. Deißmann pyrki myös kotimaassaan murtamaan sitä kritiikkiä ekumeenista työtä kohtaan, joka rakentui syytökselle epäisänmaallisuudesta.⁵⁷ Deißmannin asennoitumisessa nationalismi ja ekumeenisuus yhdistyivät varsin samalla tavalla kuin Hjeltillä. Upsalan tapaamisessa sovittiinkin siitä, että *Evangelischer Wochenbrief* alkaisi saapua myös Suomeen ”tarkasti valikoiduille henkilöille”, ja Hjelt toimitti tätä varten listan suomalaisteologiensa osoitteita.⁵⁸

Hjelt oli nähnyt Lundin juhlassa oivan tilaisuuden vilkastuttaa Kirkollisen pohjoismaisen yhteistyökomitean työtä. Suomalaisosaston puheenjohtajana hän oli hyvissä ajoin esittänyt, että yhteistyökomitea kokoontuisi syyskuun lopulla Lundissa.⁵⁹ Söderblom vei hankkeen eteenpäin, ja kokous järjestettiin 28.9.1918. Islantia lukuunottamatta kokoukseen osallistui edustajia kaikista pohjoismaisista alaosastoista. Kokouksessa päätettiin ryhtyä toimiin yhteis-pohjoismaisen teologisen tai, kuten myös voitiin sanoa, uskontotieteellisen aikakauskirjan julkaisemiseksi, mahdollisesti yhteistyössä teologisten tiedekuntien kanssa. Myös yhteisen pohjoismaisen kirkollisen vuosikirjan suunnittelu käynnistyi. Näillä suunnitelmilla oli takanaan Hjeltinkin tuki. Seuraava yhteistyökomitean kokous päätettiin järjestää kesäkuussa 1919 Tanskassa.⁶⁰

Paluumatkalla Saksasta Hjelt piti Olaus Petri -luentonsa. Upsalassa järjestetyn luentosarjan yleisteenä oli kirkon ykseys. Puhujina oli joukko kirkkojenvälisessä työssä mukana olevia teologeja eri puolilta Eurooppaa. Pohjoismaista näkökulmaa edustivat Norjasta piispa Jens Tandberg, Tanskasta

57 *Karlström* 1947, 351—353.

58 Deißmann Hjeltille 11.10.1918. AH HYK. Osoiteluettelosta Hjelt Söderblomille 1.11.1918. Ek. saml. UUB.

59 Hjelt Söderblomille 5.8.1918. Ek. saml. UUB.

60 Protokoll hållet vid af ärkebiskopen, Dr. Nathan Söderblom utlyst sammanträde i Lund den 28 september 1918. Ek.saml. UUB ja AH HYK; *Kmaa* 51/25.10. ja 58/29.11.1918. Asiaa käsiteltiin suomalaisessa osastossa syys-lokakuussa. PYK ptk 26.11.1918 § 2 ja 10.12.1918 § 2. AL VA.

piispa A. S. Poulsen ja Ruotsista vastikään Suomessa vieraillut piispa J. A. Eklund. Upsalan yliopiston suuressa luentosalissa pidetyt luennot julkaistiin myöhemmin kirjana Nordens kristenhet och kyrkans enhet.⁶¹

Arthur Hjelt hahmotteli esitelmässään Suomen kirkon asemaa kristikunnassa selvästi kansallisista lähtökohdista käsin. ”Suomen kirkko ja Suomen kansa ovat yhtä”, hän totesi jo avauslauseessa. Suomen kirkko oli myös ”evangelisen uskon etuvartio itäänpäin”. Varsinaista ekumeenista ohjelmaa esitelmä ei sisältänyt. Kristittyjen ykseyden Hjelt ymmärsi tarkoittavan ykseyttä rakkauden työssä, veljellistä toinen toisensa kunnioittamista ja tukemista. Suomen kirkko ja Suomen kansa tarvitsivat tällaista tukea monien vaikeiden koettelemustensa jälkeen, Hjelt totesi.⁶²

Tehtävänsä tunnollisesti hoitaneen Hjeltin asema Suomen kirkon edustajana oli tosiasiassa edelleenkin epävirallinen. Sekä Hjelt että Söderblom olivat useaan otteeseen yrittäneet saada arkkipiispa Johanssonin mukaan kirkkojenvälisten suhteiden hoitamiseen. Paluumatkallaan Ruotsista Hjelt poikkesi Turkuun Johanssonin luo kertomaan matkastaan. Samalla hän saattoi välittää tälle Söderblomin esittämän kutsun saarnata Tukholman suurkirkossa edessä olevana adventisunnuntaina.

Johansson kieltäytyi kuitenkin saman tien niin tästä kuin mahdollisesti tulevista muistakin kutsuista terveyteensä vedoten. Hänen kantaansa ei horjuttanut edes Söderblomilta pian saapunut kirje, jossa tämä korosti Suomen ja Ruotsin kirkon historiallisia yhteyksiä ja toivoi jatkuvaa lähentymistä. Söderblomin viittaus kirkon ykseyteen ei sitä paitsi lainkaan miellyttänyt Johanssonia, mutta jälleen hän tyytyi kritisomaan virkaveljeään lähinnä päiväkirjassaan.⁶³

Söderblomille suomalaisen piispan saaminen vieraaksi näyttää olleen tärkeää, sillä seuraavaksi oli pyydettyjen listalla Kuopion piispa J. R. Koskimies.⁶⁴ Piispan virka, siihen liittyvä jatkuvuus ja yleiskirkollisuus olivat Söderblomista tärkeä tausta yhteisymmärrykselle varsinkin anglikaanisen ja ortodoksisen kirkon suuntaan. Vanha ystävä ja tutkijatoveri Arthur Hjelt ei

61 Teos kuuluu sarjaan Kyrkans enhet, Uppsala 1919.

62 A. Hjelt 1919, 151, 161—166. Esitelmästä myös Hjeltin matkakuvauksessa. *Kmaa* 51/25.10.1918.

63 Söderblom Johanssonille 31.10.1918. GJ HYK; Johanssonin pvk 12.11.1918. YA HYK.

64 Hjelt Söderblomille 1.11.1918. Ek. saml. UUB.

siten ollut Söderblomin ekumeenisten tavoitteiden kannalta paras mahdollinen tukihenkilö.⁶⁵ Suomen kirkon osalta tällainen piisallinen tuki jäi siis vuonna 1918 kuitenkin saamatta. Koskimieskään ei Ruotsiin matkustanut.

f. Hjeltin komitean työ kiinteytyy

Aleksi Lehtonen ja Arthur Hjelt olivat näin kesällä ja alkusyksyllä 1918 vaalineet Ruotsin-suhteita ja saaneet runsain määrin ekumeenisia herätteitä. Ei ihme, että he viimeistään tässä vaiheessa ryhtyivät myös läheisempään yhteistyöhön. Hjelt kutsui Lehtosen pohjoismaisen komitean sihteeriksi Ruotsin nuorkirkollista liikettä tutkineen ja sitä ihannoivan maisteri G. O. Rosenqvistin kieltäydyttyä toimesta.⁶⁶

Yhteistyökomitean toiminta vilkastui nyt selvästi ja kokouksista ryhdyttiin laatimaan pöytäkirjoja.⁶⁷ Toiminnasta kerrottiin tästä alkaen seikkaperäisesti Kotimaassa. Myös lehden omat ekumeeniset kommentit lisääntyivät. Esimerkiksi Hjeltin laajan matkakuvauksen yhteydessä lehti otti optimistisen kannan pohjoismaisen kirkollisen yhteistyön tulevaisuuteen.⁶⁸ Kotimaa oli nyt entistäkin selvemmin kirkkojenvälisen työn äänitorvena, ja lehden linjana näissä kysymyksissä oli Hjeltin ja Lehtosen linja. Nimenomaan Lehtonen Kotimaan päätoimittajana oli ekumeenisen ajattelun levittämisen kannalta suorastaan avainhenkilö. Tiedotuksen helppous, jopa eräänlainen kirkollinen tiedotusvalta vahvistikin Hjeltin toimikunnan sinänsä vaatimatonta asemaa.

Hjeltin toimikunnan kannalta Lehtosen mukaantulolla oli myös teologisesti avartava merkitys. Toimikunnan nimissä tähän asti lähes yksin esiintynyt Hjelt oli lähinnä allianssiekumenian edustaja. Hänelle kirkkojenvälinen työ oli lisäksi suuressa määrin poliittista toimintaa, työtä Suomen hyväksi. Kansalliset näkökohdat kiinnostivat myös Lehtosta. Tämän lisäksi hänen voi

65 Söderblomin näkemyksistä piispan virasta ja ekumeniasta *Jergmar* 1972, 102—105; *Brodd* 1982, 124—127.

66 PYK ptk 26.11.1918 § 1. AL VA. G. O. Rosenqvistista *Veikkola* 1980, 388—389.

67 Ensimmäiset säilyneet pöytäkirjat ovat PYK ptk 26.11.1918 ja 10.12.1918. AL VA.

68 *Kmaa* 51/25.10.1918; *Kmaa* 58/29.11.1918, Pohjoismaitten kirkkojen vuorovaikutus. Suomalainen komitea suunnittelee työtään.

kuitenkin jo syksyllä 1918 havaita kiinnostuneen myös ekumeenisen ohjelman kehittämisestä, ekumeenisesta teologiasta. Söderblomin ykseysajatukset ja konkreettiset yhteistyökaavailut siirtyivätkin tässä vaiheessa Suomeen nimenomaan Lehtosen kautta.

4. Liittokumppanin tappio aloittaa kirkollisen peräytymisen

a. Arthur Hjeltin Saksan matka syksyllä 1918

Vuoden 1918 saksalaiskausi näkyi poliittisten, sotilaallisten ja kaupallisten suhteiden ohella myös kulttuurivaihdon vilkastumisena. Suomalaisaiteilijat kävivät Suomen lähetystön myötävaikutuksella Berliinissä esiintymismatkoilla.¹ Vielä syksyllä 1918 matkusti Saksaan arvovaltainen kulttuurivaltuuskunta.² Syksyllä perustettiin myös suomalais-saksalainen seura, jonka jäseniksi merkittiin useita teologeja, näiden joukossa Jaakko Gummerus.³ Vaikka sotatilanne oli kääntynyt Saksalle epäedulliseksi, Berliinin lähettiläs Edvard Hjelt toimitti Suomeen epärealistisen valoisia raportteja.⁴

Erityisen mielellään optimistisiin näkymiin uskottiin monarkistisissa piireissä. Suomeen puuhattiin yhä saksalaista kuningasta, ja 9.10.1918 tapahtuneen kuninkaanvaalin jälkeen eduskunnan puhemies Lauri Ingman matkusti Saksaan Hessenin prinssin Friedrich Karlin puheille.⁵ Ingmanin vanavedessä poliittisen nousun aloittanut teologipoliitikko Paavo Virkkunen puolestaan herätteli valtiopäivien päättäjäissaarnassaan koko kristikansaa yhteiseen ru-

1 *Hbl* 168/13.9.1918, *Finländska koncerten i Berlin*. Lehti mainitsee Suomen Berliinin lähettilään Edvard Hjeltin johtaneen paikalla ollutta suurta suomalaisjoukkoa. Ks. myös *Paasivirta* 1984, 136—137.

2 *Paasivirta* 1984, 136. Uusi Suometar julkaisi matkasta Eino Voionmaan viisi-osaisen kirjoitussarjan. *US* 224/30.10.—230/5.11.1918. Valtuuskuntaan ei osallistunut teologeja.

3 Finnisch-Deutsche Gesellschaft Gummerukselle 26.9.1918. JG OMA.

4 *Huldén* 1988, 170—174.

5 *Nurmio* 1957, 368; *Nurmio* 1962a, 54; *Torvinen* 1977, 226—228; *Huldén* 1988, 243—244, 256.

koukseen valitun kuninkaan puolesta. Rukouksin odotettu kuningas olisi todella tuleva ”siunattuna Herran nimessä”, Virkkunen maalaili.⁶ Liittämällä kuningaskysymyksen epäsuorasti adventin sanomaan ja kuvakieleen Virkkunen yritti antaa arkiselle valtiomuotokiistalle ylimääräistä pyhyyttä.

Poliittisesti värittyneen saksalais-suomalaisen kulttuurivaihdon piiriin on luettava myös Arthur Hjeltin lokakuussa 1918 tekemä Saksan matka. Asiasta oli sovittu kesällä Edvard Hjeltin käydessä Suomessa ja matkan järjestelyistä neuvoteltiin myös kirjeitse. Edvard Hjelt saattoikin joustavasti toimittaa Saksassa matkusteluun tarvittavat lupa-asiakirjat. Arthur Hjeltin käytettävissä oli ulkoministeriön kuriiriposti ja Berliinissä ollessaan Hjelt asui veljensä luona.⁷ Vaikka Hjelt teki vierailunsa omasta aloitteestaan, ilman kutsua tai virallista lähettäjä, hän oli syksyllä 1918 kiistatta kirkon ulkomaisten ja ekumeenisten suhteiden näkyvin hahmo, suorastaan niiden henkilöitymä. NMKY:n, kristillisen ylioppilasliikkeen, Kirkollisen pohjoismaisen yhteistyökomitean sekä suomalaisen World Alliance -osaston puheenjohtajan Saksan-matkaa ei voi pitää pelkkänä yksityisvierailuna.⁸

Hjelt sai sitä paitsi matkaansa varten tehtäviä ja evästyksiä eri tahoilta kirkon piiristä. NMKY-liikkeen puolelta toivottiin, että Hjelt tutustuisi Saksassa sikäläisen NMKY:n tekemään sotilastyöhön ja hankkisi asiaa koskevaa kirjallisuutta. Edelleen hänen piti perehtyä NMKY:n eläkejärjestelyihin Ruotsissa, Tanskassa ja Saksassa. Hjeltille annettiin myös keväällä 1918 virallisesti käyttöön otettu Suomen lippu vietäväksi Berliinin NMKY:n Skandinavia-osastoon.⁹ Oman kansallisen lipun vieminen muiden rinnalle oli ikään kuin piste sille toimintojen sarjalle, joka oli vuodesta 1889 lähtien leimannut suomalaista NMKY-liikettä ja jota oli hallinnut määrätietoinen

6 US 205/11.10.1918, Eduskunta. Virkkusen poliittisesta linjasta vuonna 1918 ja suhteesta Ingmaniin *Salokorpi* 1988, 199, 210.

7 Arthur Hjelt Edvard Hjeltille 22.9. ja 24.10.1918. Hj. brev. HYK. Edvard Hjeltin oleskelusta Suomessa heinäkuussa 1918 *Nurmio* 1957, 302—303. Käynti liittyi lähinnä kuningaskysymykseen.

8 Hjeltin matkan ajankohtainen ja poliittinen luonne ilmenee myös Aino Hjeltin miehelleen Saksaan lähettämästä kirjeestä. Aino Hjelt Arthur Hjeltille 7.10.1918. AH HYK.

9 Louhivuori 12.9.1918 SNKL:n päätoimikunnalle. NKA; *Kmaa* 51/25.10.1918. Hjelt sai SNKL:ltä myös matka-apurahaa. *SNKL vk 1918*, 8. Tutustuminen eläkeasioihin johti vuonna 1919 SNKL:n oman eläkelaitoksen perustamiseen. *SNKL vk 1919*, 5. Kevään 1918 lippulaista *Torvinen* 1977, 236.

pyrkimys kansallisen omaleimaisuuden esilläpitämiseen.

Myös arkkipiispa Johansson antoi Hjeltille tehtävän. Suomen kuninkaaksi valitun saksalaisen prinssin Friedrich Karlin kruunaaminen Suomen kuninkaaksi läheni, ja rituaalien järjestäminen olisi arkkipiispan huolena. Tästä syystä Hjeltin piti luottamuksellisesti hankkia tietoja virallisesta kruunausaktista. Suomen tilanteeseen sopisi parhaiten Ruotsin malli, Johansson arveli. Rituaalin kaava olisi siis haettava meno- tai paluumatkalla Ruotsista.¹⁰

Hjeltin päästyä lokakuun alussa 1918 Berliiniin saakka Saksan tilanne maailmansodassa alkoi kuitenkin näyttää epätoivoiselta. Saksan ulkopoliittinen heikkous ja sisäpoliittinen kriisi paljastuivat Hjeltille viimeistään silloin, kun hän lähetti läsveljensä Edvard Hjeltin kanssa seurasi uuden valtakunnan kanslerin Badenin prinssin Maximilianin virkavalaa 5.10.1918. Saksa ei enää ollut mahtava. Tämä ei kuitenkaan vähentänyt Hjeltin ihailua liittolaiskansaa kohtaan: ”Thailen Saksan kansaa vielä enemmän sen vastoinikäymisen päivinä kuin sen myötäkäymisen päivinä. Saksan kansassa asuva suunnaton siiveellinen voima tulee juuri tällaisena ajankohtana kuin nyt parhaiten näkyviin”, Hjelt kirjoitti matkakertomuksessaan.¹¹

Kirkkojenvälistä työtä suosiva Badenin prinssi, jonka Edvard Hjelt tunsi uskonnonfilosofi Johannes Müllerin kautta henkilökohtaisestikin¹², tuntui Arthur Hjeltistä siltä oljenkorrelta, joka voisi vielä pelastaa Saksan. Prinssi Max, ”läpeensä eettillinen persoona”, oli sotavuosina ollut mukana myös ekumeenisten järjestöjen organisoimassa sotavankiprojektissa. Matkaraportissaan Hjelt muisti mainita nämäkin yksityiskohdat Kotimaan lukijoille.¹³

Berliinissä Hjelt otti yhteyden World Alliance -johtaja Friedrich Siegmund-Schultzeen, jonka tuttavuutta Söderblom oli hänelle suositellut. Tämän ”huomattavan nuoremman pappismiehen” kanssa Hjelt sai tutustua berliini-

10 Asia hoidettiin Turun tuomiokapitulin notaarin Kaarlo Österbladhin kautta. Österbladh kirjoitti Gummerukselle, että tämä pyytäisi Hjeltiä matkoillaan hoitamaan asian. Österbladh Gummerukselle 15.9.1918. JG HYK.

11 *Kmaa* 51/25.10.1918. Ks. myös *E. Hjelt* 1919, 194—195.

12 Hjelt oli vuonna 1914 perehdyttänyt prinssi Maxia myös Suomen kysymykseen. *E. Hjelt* 1919, 17.

13 *Kmaa* 51/25.10.1918. Myös arkkipiispa Söderblom iloitsi prinssi Maxin valinnasta. *Siegmund-Schultze* 1966, 30—31. Badenin herttuaparin toiminnasta yhteistyöstä Siegmund-Schultzen ja muiden saksalaisten ekumeenisten vaikuttajien kanssa vuosina 1912—1921 on runsaasti materiaalia EZA D I d. Prinssi Maxin persoonasta ja lyhyestä kaudesta *Stürmer* 1983, 395—397.

läiseen settlementi- ja sotilastyöhön. World Alliance -liikkeen ohella Siegmund-Schultze ja Hjelt havaitsivat kumpikin kuuluvansa myös kristillisen ylioppilasliikkeen johtajiin. Yhteisymmärrys olikin alusta pitäen hyvä, ja Hjelt esitteli matkaraportissaan kiittävään sävyyn saksalaisen kollegansa toimintaa. Myös Edvard Hjelt ystävystyi Siegmund-Schultzen kanssa.¹⁴

Hjeltin matka sai lähestyvän tappion vuoksi toisenlaisen luonteen, kuin mitä alunperin oli ollut tarkoitus. Muiden kulttuurilähettiläiden tavoin oli Hjeltinkin selvästi ollut määrä yrittää vahvistaa Suomelle ja Suomen kirkolle tärkeitä kontakteja. Vanhojen ystäviensä, opettajiensa ja tutkijatovereidensa ohella Hjelt oli päättänyt tavata joukon Saksan kirkkojen keskeisiä vaikuttajia.¹⁵ Matkan oli ollut siis määrä kirkkojenvälistä ja ekumeenista yhteistyötä lisäämällä edistää Suomen asiaa. Hjelt joutui kuitenkin yllätykseen tilanteeseen, jossa kirkkojenvälisen tuen ja ymmärryksen pyytäjinä olivat saksalaiset.

b. Suomalaiset ja kansainvälisen lähetystyön kriisi

Hjeltille osoittautui Saksan-matkalla tärkeimmäksi kirkkojenvälisen yhteistyön kysymykseksi saksalaisten tekemän lähetystyön kohtalo. Tähän ongelmaan Hjelt perehdyttiin jo menomatkalla Ruotsissa. Ruotsalaiset olivat pystyneet sodan aikana pitämään yllä suhteita sekä Saksan että Englannin ja Yhdysvaltojen kirkkoihin, ja he olivat myös hyvin selvillä ekumeenisen työn erityisvaikeuksista. Suurimmat ongelmat olivat nyt lähetystyön alueella. Kansainvälisen lähetystyön kriisi oli itse asiassa puhjennut jo keväällä 1917, jolloin englantilaisessa lehdistössä oli julkaistu saksalaisen lähetystyön rajoittamista koskenut julkilausuma. Tekstin takana olivat Edinburghin lähetyskokouksen jatkokomitean keskushahmot, tohtori J. N. Ogilvie ja pääsihteeri J. H. Oldham — molemmat skotlantilaisia lähetysjohtajia. Julkilausuman johdosta komitean saksalaisjäsenet olivat ilmoittaneet, etteivät he enää

14 *Kmaa* 51/25.10.1918. Edvard Hjeltistä Siegmund-Schultze Arthur Hjeltille 25.11.1921. EZA 51/L VI d.

15 *Kmaa* 51/25.10.1918. Henkilökohtaisten tapaamisten joukkoon on luettava lähinnä käynti Leipzigissa professori Rudolf Kittelin luona sekä osallistuminen Erlangenissa professori Theodor Zahnin 80-vuotispäiville. Hjelt Söderblomille 14.8.1918. Ek. saml. UUB.

voineet hyväksyä kyseisten henkilöiden sen enempää kuin amerikkalaisen John R. Mottinkaan jäsenyyttä ja johtoasemaa.

Kiistely oli syksyllä 1918 johtanut lopulta siihen, että koko Edinburghin jatkokomitea aiottiin lakkauttaa. Tilalle perustettavassa lähetystyön ”hätäkomiteassa” — Emergency Committee — ei enää olisi saksalaisia. Komitean organisaattoreiden tavoitteena oli kieltää saksalaisten lähetysaarnajien toiminta myös joksikin aikaa sodan päättymisen jälkeen sekä Englannin siirtomaissa että Saksalle aiemmin kuuluneilla alueilla. Saksalaisten lähetysseurojen omaisuus jäisi tällöin muiden seurojen käyttöön.¹⁶

Täysin tuntematon ei saksalaisen lähetystyön ongelmallinen tilanne ollut Suomessa tätä ennenkään. SLS:n lehdessä Suomen lähetysssanomia oli kansalaissodan jälkeen kerrottu aiotusta hätäkomiteasta ja arvosteltu varovasti myös Mottin toimintaa. Seuran omat ulkomaiset yhteydet olivat jääneet vähäisiksi, sillä varsinkaan Kiinan kentältä ei tieto kulkenut, ja saksalaissuuntauksen vuoksi oli myös yhteys läntisten maiden lähetysjohtajiin katkenut. Suomen saksalaissuuntauksen vuoksi ententemaiden lähetysjohdon taholta ei SLS:aan otettu lainkaan yhteyttä hätäkomitean suunnittelun merkeissä.¹⁷

Elokuussa ja syyskuussa 1918 oli myös Kotimaan lähetystyötä koskevissa uutisissa viitattu mahdollisiin poliittisiin vaikeuksiin, joihin ei kuitenkaan haluttu uskoa. Päinvastoin lehti pyrki korostamaan sitä, että tiedot saksalaisen lähetystyön lamasta olivat perättömiä.¹⁸ Saksan ja saksalaisten aseman minkäänlainen heikkous ei ollut virallisen ulkopoliittisen linjan mukaista tietoa. Saksan mahdollisesta häviöstä kirjoitettiin Kotimaassa avoi-

16 Lähetysjohtaja Karl Axenfeld Hjeltille 12.10.1918. AH HYK. Lähetystyön kriisistä maailmansodan loppuvaiheissa *Karlström* 1947, 517—518; *Hogg* 1952, 173—189; *Latourette* 1954, 363—357; *Teinonen* 1960, 33—34.

17 Asia ilmenee kirjeistä Fries Tarkkaselle 17.1.1919. Eaa 32 SLSA ja Tarkkanen Friesille 21.1.1919. Daa 23. SLSA. Jälkimmäisessä kirjeessä Tarkkanen pyysi Friesiä vakuuttamaan Oldhamille ja Mottille, etteivät suomalaiset sota-aikana olleet lainkaan sekaantuneet politiikkaan. SLS:n asennoitumisesta kansainvälisen lähetystyön kriisiin vuonna 1918 *LS* 1918, 59—60; *Kähkönen* 1985, 18. Vasta vuonna 1919 Lähetysssanomia ryhtyi pohtimaan hätäkomitean työskentelyä. *LS* 1919, 53, 115—116; *Kähkönen* 1985, 22—24.

18 *Kmaa* 42/27.8.1918, Lähetystyö ja politiikka; *Kmaa* 47/27.9.1918, Saksan lähetysseurojen työ sodan aikana.

mesti ensimmäisen kerran vasta 18. päivänä lokakuuta 1918.¹⁹

Tietoa lähetystyön ongelmista Hjelt oli siis voinut saada jo Suomessakin. Suomen lähetysseuran taholta ei häntä kuitenkaan ollut asiasta erityisesti informoitu. Lähetysjohtaja Matti Tarkkasen ja Hjeltin välillä aikanaan käyty kiivas raamattukeskustelu ei houkuttellut yhteistyöhön.²⁰ Lähetystyön vaikeuksiin Hjeltin perehdyttikin pääasiassa vanha ruotsalaisystävä, NMKY:n ja kristillisen ylioppilasliikkeen veteraani Karl Fries, joka oli myös Edinburgiin jatkokomitean jäsen.²¹ Fries kertoi myös, että ainakin John R. Mottin väitettiin kannattavan hätäkomitean perustamista. Hjelt sai tehtäväksi tiedustella matkallaan sekä puolueettomien tanskalaisten että saksalaisten lähetysjohtajien mielipiteitä näistä kansainvälisen lähetysliikkeen uudelleenjärjestelyä koskevista kaavailuista.²²

Friesiltä saatu tiedustelutehtävä johti useisiin neuvotteluihin saksalaisten lähetysjohtajien kanssa, ja neuvotteluissa nämä pysyivät avoimesti puolueettomien veljeskirkkojen apua. Saksassa lähetystyöhön liittyviä vaikeuksia ei pyritty salaamaan, ja asia esiteltiin Hjeltille perusteellisesti. Hänen keskustelukumppaneinaan Berliinissä olivat professori Julius Richter ja lähetysjohtaja Karl Axenfeld. Tehtäväksiantonsa mukaisesti Hjelt tiedusteli, miten puolueettomien maiden kirkkojen olisi suhtauduttava hätäkomiteaan; olisiko niiden syytä lähettää siihen edustajiaan.²³

Hjelt sai keskustelujen jälkeen Karl Axenfeldilta muistion, jossa Suomen ja muiden puolueettomien maiden kirkkoja pyydettiin boikotoimaan suunniteltua hätäkomiteaa ja näin tukemaan saksalaisten lähetystyötä.²⁴ Tätä tietoa

19 *Kmaa* 50/18.10.1918, Maailman rauhan toiveet. Kotimaa seurasi varsin tarkasti US:n linjauksia, esim. *US* 202/8.10.1918, Kuninkaanvaaliin!; *US* 204/10.10.1918, Maamme ulkopoliitikka ja *US* 207/13.10.1918, Ulkopoliitikamme tulevat suuntaviivat.

20 Kiistasta *Veikkola* 1980, 48—50; *Simula* 1981, 109—118, 122—123.

21 *Hogg* 1952, 158.

22 *Kmaa* 51/25.10.1918. Fries kirjoitti asiasta Hjeltille myös matkan jälkeen. Fries Hjeltille 17.10.1918. AH HYK. Mottin osuudesta hätäkomitean syntyyn *Hopkins* 1979, 560—567.

23 *Kmaa* 51/25.10.1918.

24 Axenfeld Hjeltille 12.10.1918. AH HYK. Axenfeld toimi sittemmin rauhan-neuvotteluissa Saksan delegaation asiantuntijana lähetyskysymysten osalta. *Nowak* 1981, 59. Hjelt sai Saksasta mukaansa myös asiakirjoja, joista ilmeni Englannin kirkollisten ryhmittymien asenne saksalaista lähetystyötä kohtaan. Auszug aus dem Abstract of Subjects for Prayer used at the Norwood Meeting, June 21 st, 1918. AH HYK.

Hjelt pyrki viemään eteenpäin, ensin paluumatkalla Tanskassa ja Ruotsissa ja sitten Kotimaan välityksellä myös Suomessa. Tanskassa ja Ruotsissa käymissään neuvotteluissa Hjelt vakuuttui myös siitä, etteivät puolueettomat maat sallisikaan saksalaisen lähetystyön kuristamista suunnitellulla tavalla.²⁵ Samaa vakuutti Hjeltille kirjeessä myös Karl Fries, joka samalla lähetti asiaa käsitelleen ruotsalaisen lähetyskokouksen pöytäkirjanotteen.²⁶ Pari kuukautta myöhemmin Fries otti asiassa suoran yhteyden myös SLS:n johtoon.²⁷

c. Hjeltin matkan palaute Suomessa

Arthur Hjelt kirjoitti Ruotsin- ja Saksan-matkastaan Kotimaahan laajan selostuksen, jossa keskeisenä olivat juuri lähetystyön ongelmat. Kirjoitus toimi samalla kirkkojenvälisen työn mainoksena, kuten Kotimaan toimituksen laatima loppulausunto osoittaa.

Olemme kiitolliset prof. Hjeltille näistä mielenkiintoisista kuulumisista Skandinavian maista ja Saksasta, jotka tänään saamme välittää lukijoillemme. Tiedämme, miten hartaasti Skandinavian eri kirkollisissa piireissä odotetaan lähemmän ja vilkkaamman vuorovaikutuksen syntymistä Pohjoismaisten kirkkojen välillä. Mitä Suomeen tulee on prof. Hjeltin matka varmaan antanut näille harrastuksille hyvän sysäyksen eteenpäin.²⁸

Matkavaikutelmiaan Arthur Hjelt jakoi myös Ylioppilaiden kristillisen yhdistyksen kokouksessa. Hänellä olikin tuotavanaan terveisiä kristillisen yli-

25 *Kmaa* 51/25.10.1918. Tanskan osalta Hjelt mainitsi tietävänsä, että ainakin Tanskan Lähetysneuvoston keskushahmo ja Edinburghin jatkokomitean jäsen kreivi Joachim Moltke oli ottanut Saksalle myönteisen kannan. Moltkesta *Hogg* 1952, 158, 190.

26 Fries Hjeltille 17.10.1918 ja liite. AH HYK. Ruotsalaisten lähetysjohtajien kokous, josta pöytäkirjanote oli peräisin, oli pidetty jo kahta vuotta aiemmin, 15.—17.9.1916 Tukholmassa. Päätökset oli vahvistettu myös Söderblomin johtamassa Upsalan kirkkokonferenssissa joulukuussa 1917. *Karlström* 1947 513—518.

27 Fries Tarkkaselle 17.1.1919. Eaa 32 SLSA ja Tarkkanen Friesille 21.1.1919. Daa 23. SLSA.

28 *Kmaa* 51/25.10.1918.

oppilasliikkeen johtajilta useasta maasta.²⁹ Hjelt sai lokakuun lopussa 1918 myös osakseen runsaasti julkista huomiota 18.10.1918 olleen 50-vuotispäivänsä johdosta.³⁰

Hjeltin ulkomaanmatkan ja ulkomaisten yhteyksien herättämä julkinen huomio ei ollut mieluista arkkipiispa Johanssonille, jonka toimialaan tällainen rooli tietenkin ensisijaisesti olisi kuulunut. Päiväkirjassaan Johansson harmittelikin Hjeltin ulkomaanraportin ylenmääräistä kiittelemistä: ”Kaikki kelpaa Kotimaalle. A. Hjeltiä kiittämällä kiitetään matkakertomuksesta. N. Söderblom kokoaa Uppsalaan kaikista maailman ääristä puhujia. Paavin kannsakin hän on kirje vaihdossa.”³¹

Johansson ei todellakaan jakanut Hjeltin ja Kotimaan piirien kansainvälisistä ja ekumeenista innostusta. Sen sijaan hänen mieltään alkoi kiehtoa ajatus Keski-Eurooppaan ulottuvasta ulkomaanmatkasta. Mahdollisesti Johanssonilla oli halu näyttää, ettei hän vielä ollut niin vanha ja väsynyt kuin väitettiin. Matkaa varten kaipaamiaan tietoja Johansson ei pyytänyt kuitenkaan suoraan Hjeltiltä, vaikka siihen olisi ollut tilaisuus; Hjelt näet kävi paluumatkallaan Turussa Johanssonia tapaamassa.³² Modernin eksegetiikan edustajana Hjelt oli osa sitä ”rationalistien” joukkoa, joka Johanssonin näkemyksen mukaan vain tuhosi kirkkoa, eikä asioiminen suoraan Hjeltin kanssa tuntunut mieluisalta. Johansson antoiakin matkustusoloja koskeneen tiedustelutehtävän Hjeltin lankomiehelle piispa Collianderille, joka sitten kirjeitse raportoi Hjeltiltä kuulemistaan asioista, esimerkiksi kustannuskysymyksistä, arkkipiispalle.

Colliander varoitteli kuitenkin arkkipiispaa matka-aikeista. Tilanne sodassa oli hänen arvionsa mukaan epäedullinen ja arvaamaton, saksalaisten huhuttiin väistyvän ja tilalle tulisivat englantilaiset. Englannin maailmanheraus ulottuisi pian Suomeenkin. Keski-Euroopan asemesta Colliander pyysikin matkustushaluisen Johanssonin luokseen Savonlinnaan.³³ Hjeltin matkas-

29 YKY:n johtok. ptk 23.10.1918. SKYA VA.

30 *Nuorten Airut* 8/1918, 118; *Nouseva polvi* 7/1918, 65. Hjelt tosin palasi Suomeen vasta syntymäpäiväänsä edeltävänä iltana, ja päivälehdet olivat antaneet ymmärtää hänen olevan yhä matkoilla. A. Hjelt E. Hjeltille 24.10.1918. Hj. brev. HYK.

31 Johanssonin pvk 12.11.1918. YA HYK.

32 Hjeltin käynnistä Johanssonin luona Söderblom Johanssonille 31.10.1918. GJ HYK. Hjelt lienee tuonut tällöin pyydetyn kruunausaktin kaavan.

33 Colliander Johanssonille 15.11.1918. GJ HYK.

ta ulkomaankuumeen saaneelle arkkikiispalle tämä oli epäilemättä laiha lohdutus. Ulkomaanmatka jäi kuitenkin tekemättä.

d. Saksan tappio johtaa suunnantarkistukseen

Marraskuussa, pari viikkoa Arthur Hjeltin kotiinpaluun jälkeen sota päättyi Saksan luhistumiseen. Max von Baden erosi valtakunnankanslerin virasta ja tilalle astui sosialisti Friedrich Ebert, jonka johdolla solmittiin aselepo marraskuun 11. päivänä 1918. Saksassa tapahtui vallankumous ja keisarikunta vaihtui Weimarin tasavallaksi. Lakot ja levottomuudet leimasivat marraskuussa poliittista elämää, ja radikaali vasemmisto liikehti voimakkaasti.³⁴

Arkkikiispa Johansson näki tappion Jumalan tuomiona Bismarckin toiminnalle, jota hän ei milloinkaan ollut arvostanut. Väkivallan avulla ei kansan suuruutta olisi pitänyt rakentaa. Tappion kokenutta Saksan kansaa kävi silti sääliksi, Johansson kirjoitti päiväkirjaansa.³⁵ Ajankohta johti hänet pian laajempiinkin maailmanpoliittisiin pohdintoihin, joissa oli Johanssonille tyydylliseen tapaan apokalyptisia sävyjä.

Sosialismi oli niin väkevä Saksassa, että se voitti. Saksasta ei ole meillä enää apua. Englannissa ja Amerikassa ei ole sosialismi vielä niin kehittynyt. Ne voivat jonkun aikaa tukea järjestystä, mutta vähitellen voittoa sielläkin peto.³⁶

Johanssonilla oli myös teologinen selitys Saksan tappiolle. Syy oli ”rationalismissa”, joka oli turmellut sekä Saksan kansan että kirkon, hän kirjoitti. Kehitysoppi ja moderni teologia olivat ylpeyttä. Eeva neuvotteli käärmeeen kanssa ja lankesi, ja samoin kävi kristittyjen, jotka seurustelivat epäuskon kanssa.³⁷ Maailman tapahtumat vahvistivat näin Johanssonin näkemystä modernin teologian tuhoavasta vaikutuksesta.

Saksan tappio ja vasemmiston nousu huolestuttivat myös Arthur Hjeltiä, joka tilitti kirjeessään Edvard Hjeltille marraskuisia tunnelmiaan. Ikävistä

34 *Stürmer* 1983, 393—398.

35 Johanssonin pvk 13.11.1918. YA HYK.

36 Johanssonin pvk 21.11.1918. YA HYK.

37 Johanssonin pvk 21.11. ja 25.11.1918. YA HYK.

uutisista huolimatta hän kertoi yhä uskovansa saksalaisen itsekurin ja velvollisuudentunnon voittoon sekä Saksan tervehtymiseen sitä nyt koettelevasta bolševismin taudista. Saksan voittoon ei tosin enää hänkään uskonut.³⁸ Arthur Hjelt pohti Saksan tappion vaikutusta Suomen tilanteeseen tarkemmin kirjeessä toiselle veljelleen, niin ikään ulkomailla oleskelevalle August Hjeltille. Myös tässä kirjeessä oli synkistä näkymistä huolimatta toivorikas sävy, jota Hjelt tällä kertaa perusteli uskonnollisesti. ”Historian langat ovat loppujen lopuksi Jumalan isänkädessä”, hän kirjoitti.³⁹

Sodan päättyminen ja uusi suurvaltapolitiittinen asetelma pakottivat Suomen tarkistamaan ulkopoliittista suuntaustaan. Saksalaisesta kuninkaasta luovuttiin, ja Lauri Ingmanin Saksan-matka sai nolon lopun.⁴⁰ Enää ei voitu haaveilla Saksan tuesta, ja entinen hyödyllinen liittokumppani alkoi olla pelkkä kiusallinen rasite. Ulkoministeriössä hyväksyttiin toimintaohjelma, jonka mukaan ajankohtaista oli nyt neutraliteetin korostaminen ja skandinaavinen lähentyminen. Nämä korostukset kuuluivat myös Lauri Ingmanin 27.11.1918 muodostaman hallituksen ohjelmaan. Ulkopoliitiikkaan keskittynyt hallitusohjelma korosti lisäksi Ahvenanmaasta kiinni pitämistä sekä Itä-Karjalaa koskevien neuvottelujen jatkamista.⁴¹

Suomessa oli jo lokakuussa 1918 ryhdytty tunnustelemaan myös entente- maiden mielialoja Suomea kohtaan, ja tämä oli lisännyt Lontoossa oleskelevan Holstin ulkopoliittista merkitystä. Mannerheim oli marraskuussa matkustanut hallituksen edustajana Englantiin ja Ranskaan. Saksan asemassa tapahtunut muutos merkitsi myös mahdollisuutta Suomen ja itsenäisyyttä tavoittelevan Viron keskinäisten suhteiden uudelleenjärjestämiseen.⁴² Julkinen kirjoittelu Yhdysvalloistakin sai uutta sävyä, ja jopa saksalaissuuntauksen äskeinen äänitorvi Uusi Suometar halusi nähdä presidentti Wilsonissa kansojen sovittajan ja uuden ajan alkajan. Suopeutta Yhdysvaltojen suuntaan edisti mittava avustushjelma; jo ennen joulukuun puoltaväliä saapui Suo-

38 Arthur Hjelt Edvard Hjeltille 19.11.1918. Hj. brev. HYK.

39 Arthur Hjelt August Hjeltille 19.11.1918. AuH VA.

40 *Nurmio* 1962b, 413—415; *Huldén* 1988, 256—259.

41 *Torvinen* 1977, 244, 246—247; *Zetterberg* 1977, 115.

42 *Nurmio* 1957, 258—261 ja 1962b, 386—388; *Zetterberg* 1977, 115; *Pietiäinen* 1986, 320—324, 329—333. Saksalaissuuntauksen päättymisestä ja orientoitumisesta länteen myös *Nurmio* 1962a, 55.

meen muun muassa amerikkalaisten metodistikirkkojen lähettämä 80.000 dollarin nälkäavustus.⁴³

Edvard Hjeltin poliittiselle uralle saksalaissuuntauksen päättyminen merkitsi romahdusta, ja Suomessa ryhdyttiin suunnittelemaan hänen syrjäyttämistään. Suurinta arvostelua herätti se, että Hjelt oli sodan loppuvaiheessa auttanut Saksan tärkeimmän sotilasjohtajan kenraali Ludendorffin maanpakoon väärennetyllä suomalaispassilla. Sodan jälkiarvioinneissa Ludendorffin epärealistisuutta ja suuruudenhulluutta arvosteltiin ankarasti⁴⁴, ja jatkamalla itsepäisesti tuttavuutta hänen kanssaan Edvard Hjelt sinetöi oman diplomaattiuuransa päätöksen. Tammikuussa 1919 Hjelt anoi saamansa kehotuksen johdosta virkavapautta, ja maaliskuussa hänet asetettiin disponibiliteettiin. Huhtikuussa 1919 Hjelt lähti lopullisesti Berliinistä.⁴⁵

Kovin radikaalisti ja nopeasti ei Suomen ulkopoliittinen suunta kuitenkaan kääntynyt. Saksaan päin suuntautuneet monarkistit säilyttivät asemansa johdettavilla paikoilla, nimitettiin hän esimerkiksi kuningasta kutsumassa ollut Ingman pääministeriksi. Peräytymisestä pyrittiin tekemään Saksaan nähden mahdollisimman kunniallinen.⁴⁶

e. Suomalainen World Alliance -työ alkaa

Peräytymisen vaikeus koettiin kirkonkin piirissä. Tappion kokenutta Saksaa ei haluttu unohtaa, ja aselepoehdotuksia pidettiin saksalaisten kannalta liian raskaina. Oli kyse väkivaltarauhasta, kirjoitti Kotimaakin saksalaista iskulausetta lainaten; tämä oli ”rauhaa ilman rauhanriemua”. Saksan tappiossa saattoi piillä uuden sodan siemen.⁴⁷

43 US 267/12.12.1918, Katsaus ulkopoliittiseen asemaan; US 268/13.12.1918, Amerikan metodistien apua Suomen hädänalaisille. Elintarvikeavusta ja sen poliittisesta merkityksestä *Paasivirta* 1984, 145.

44 Craig 1978, 392—394; *Stürmer* 1983, 376—377, 395.

45 US 281/29.12.1918; *Paasivirta* 1968, 65, 276; *Torvinen* 1977, 249. Asiasta myös E. Hjelt 1919, 209—215, 252—255. Edvard Hjelt selvitti tunnelmiaan lähettilään toimen jättöhetkillä myös kirjeissä Arthur Hjeltille 5.3. ja 8.5.1919. AH HYK. Kirjeestä 5.3.1919 ilmenee myös, että E. Hjelt oli edelleenkin yhteydessä Ludendorffiin.

46 *Nurmio* 1962a, 55—56; *Rasila* 1977, 104; *Torvinen* 1977, 244—245; *Paasivirta* 1984, 142—144.

47 *Kmaa* 54/15.11. ja 56/22.11.1918; *Kena* 1979, 143.

Selvää oli kuitenkin, että ulkomaisen kirkollisen kanssakäymisenkin oli nyt ratkaisevasti laajennuttava muihin suuntiin. Helpointa oli aloittaa korostamalla pohjoismaisia yhteyksiä, joita oli jaksettu ylläpitää koko saksalaiskauden ajan. Hjeltin johtama pohjoismaisen yhteistyökomitean toiminnan vilkastumisesta kertoi Kotimaan ohella myös Uusi Suometar.⁴⁸

Ulkopoliittisen kurssin tarkistusta tehtiin myös allianssiekumeenisten yhdistysten piirissä. Helsingin NMKY:n johtokunta keskusteli alustavasti orientoitumisesta Ruotsin ja muiden Pohjoismaiden suuntaan ensi kerran jo lokakuun 18. päivänä pitämässään kokouksessa, ja samalla pantiin vireille ajatus yhteispohjoismaisen kristillisen nuorisokokouksen järjestämisestä Suomessa. Ajatuksen esille ottanut johtokunnan jäsen perusteli ehdotustaan nimenomaan sillä, että myös maan hallituksen taholta oltaisiin asialle suopeita. Marraskuussa asiasta oli vakuutettu NMKY:n johdossa jo laajemminkin, ja kokouksen suunnittelu käynnistyi: Helsingin NMKY esitti Suomen nuorten kristillisen liiton päätoimikunnalle virallisesti pohjoismaisen nuorisokonferenssin järjestämistä kesällä 1919.⁴⁹ Hanke ei kuitenkaan lopulta johtanut tulokseen.⁵⁰

Hjeltin johtaman ekumeenisen komitean työssä näkyi ulkopoliittisen suuntauksen vaihtuminen sekä toimikunnan työn vilkastumisena että sen roolin laajentamisena. Pohjoismainen suuntaus haluttiin säilyttää ja sitä yritettiin jopa korostaa. Saksankin hyväksi oli halua toimia, mutta ehdoton Saksaan sitoutuminen ja yhteistoiminnan laiminlyöminen voittajamaiden kirkkojen kanssa ei enää tuntunut viisaalta. Kiusallisessa tilanteessa löydettiin yksi toistaiseksi miltei käyttämättä jäänyt mahdollisuus hoitaa kirkollista puolueettomuuspolitiikkaa maailmanlaajoissa yhteyksissä: Hjeltin komitea ryhtyi sisäistämään rooliaan World Alliancen osastona.

Varsinaista toimintaa World Alliancen suomalaisosasto ei ollut ennen marraskuuta 1918 järjestänyt, ja toiminta pohjoismaisessa roolissakin oli

48 US 255/30.11.1918, Pohjoismaitten kirkkojen vuorovaikutus. Suomalainen komitea suunnittelee työtään. Tiedot perustuivat Kotimaassa olleeseen uutiseen. *Kmaa* 58/29.11.1918.

49 Louhivuoren selostus 18.10. käydyistä keskustelusta Louhivuori SNKL:n päätoimikunnalle 29.11.1918. NKA. Ks. myös HNMKY:n johtok. ptk 18.10.1918. HNMKYA.

50 Kesällä ja syksyllä 1919 vietettiin sen sijaan näyttävästi suomalaisen NMKY-liikkeen ja samalla kirkollisen nuorisotyön 30-vuotisjuhlia, joihin osallistui runsaasti ulkomaisia vieraita. *SNKL vk 1919*, 12—13; *Kuujo* 1979, 35—37.

ollut erittäin vapaamuotoista. Pöytäkirjoja ei ensimmäisen vuoden ajalta ole säilynyt lainkaan. Marraskuun lopulla pidettiin kuitenkin PYK:n virallinen kokous, jonka puheenjohtajana toimi Hjelt ja sihteerinä tehtävään kutsuttu Lehtonen, ja tärkeimpänä asiana otettiin esiin toimikunnan tehtävä edustaa Suomea World Alliance -järjestössä.⁵¹

Hjelt oli Saksassa solminut yhteyden ainakin saksalaisen WA-osaston sihteerin Friedrich Siegmund-Schultzeen, jonka tuttavuutta Söderblom oli hänelle suositellut, ja mahdollisesti hän oli kirjeitse ollut yhteydessä Englan-ninkin suuntaan. World Alliancen todellisenä keskushahmona voi syksyllä 1918 kuitenkin pitää Söderblomia. Suomalaiset alkoivatkin asettautua WA-rooliinsa Ruotsin mallin mukaisesti. Ruotsin malli sopikin hyvin kirkolliseen peräytymistaktiikkaan, sillä myöskään Ruotsin WA-piireissä ei ollut tarkoitus unohtaa Saksaa. Ruotsalainen WA-osasto oli maailmansodan päättymisen jälkeen ottanut ohjelmaansa nimenomaan kampanjoinnin ns. sopimus-rauhan puolesta, jossa hävinneillekin tehtäisiin oikeutta.⁵²

Täsmälleen samoin päätti menetellä myös suomalainen WA-osasto kokouksessaan 26.11.1918. Suomalaisen WA-osaston päätavoite oli toimia aktiivisesti Saksan edut huomioonottavan sopimusrauhan puolesta. Päätöksestä tiedotettiin heti Kotimaassa.⁵³

Myös muualla maailmassa oli havaittu, että kirkkojenvälistä ystävyyttä ja rauhaa edistävälle maailmanliitolle oli tilausta sodan jälkeenkin. Samoin rauhanneuvottelijoihin vetoaminen kuului World Alliance -liikkeen ohjelmaan eri puolilla maailmaa. Näkyvimmän tapahtuman järjesti kuitenkin juuri ruotsalainen osasto Tukholmassa marraskuun lopulla 1918. Tässä joukkokokouksessa hyväksyttiin rauhanneuvottelijoille tarkoitettu tasapuolisuutta, sovinnollisuutta ja veljeyttä korostanut julkilausuma.⁵⁴

Aivan samoin toimi Hjeltin komitea. Päätilaisuuden ajankohdaksi valittiin toinen adventtisunnuntai. Helsingin ohella oli tarkoitus järjestää vastaavia tilaisuuksia eri puolilla maata. Lisäksi komitea ryhtyi suunnittelemaan mah-

51 PYK ptk 26.11.1918. AL VA.

52 Svenska kommitténs av WA protokoll 14.11.1918 § 7 ja liite 10. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB; WA 1919a, 28—41, 44, 52.

53 PYK ptk 26.11.1918. AL VA; *Kmaa* 58/29.11.1918. Kotimaan uutisen julkaisi myös Människovännens. *Mv* 47/6.12.1918.

54 WA 1919a, 28—41, 44, 52. Tukholman kokouksesta *Kmaa* 57/26.11. ja 59/3.12.1918.

dollisen julkilausuman sanamuotoa. Koska aihe kuitenkin oli ulkopoliittisesti arkaluonteinen, se päätti ensin kääntyä pääministeriksi valitun Lauri Ingmanin puoleen. Aina rauhankonferenssiin asti tarkoitetun julkilausuman sorvaamisessa katsottiin tarvittavan poliittista asiantuntija-apua.⁵⁵ Aktivistijohtaja Edvard Hjeltin sysäyksestä toimintansa aloittanut ekumeeninen komitea oli näin siirtymässä maltillisen reaalipoliitikko Ingmanin ohjaukseen.

Toimikunnan alkuperäisenä tavoitteena oli, että järjestettävissä mielenilmaisu- ja esirukoustilaisuuksissa keskityttäisiin neljään ajankohtaiseen asiaan: nämä olivat toive sopimusrauhasta, bolševismin vastustaminen, kirkkojen yhteyden merkitys ja Kansainliitto-ajatus. Teemoista bolševismin vastustaminen oli lähinnä kotimaisen ideoinnin tuotetta, muut kolme taas esiintyivät useiden muiden maiden WA-osastojen julkilausumissa. Ajatus Kansainliiton esiinnostamisesta tiedettiin lähinnä Englannin WA-osaston erityiskorostukseksi, mutta sekin siis herätti suomalaisten piirissä nyt kiinnostusta.⁵⁶

Poliittiseksi neuvonantajaksi valittu Ingman kehotti ilmeisesti kuitenkin Hjeltin toimikuntaa varovaisuuteen. Niinpä toimikunta luopui koko ajatuksesta lähettää vetoamus rauhanneuvottelijoille. Myös korostus bolševismin vastustamisesta näyttää käytännössä jääneen taka-alalle.⁵⁷

Kotimaa julkaisi joulukuun 3. päivänä 1918 suomalaisen WA-toimikunnan laatiman kehotuksen järjestää rauhankysymykseen liittyviä kirkkotilaisuuksia. Niissä tuli rukoilla ”sovintorauhan puolesta eri kansojen kesken sekä sisäisen rauhan ja järjestyksen puolesta kansoissa”.⁵⁸ Tällainen rauhanjumalanpalvelus järjestettiin ainakin Helsingissä. Puhujaksi toimikunta oli pyytänyt pääministeri Ingmanin ja omasta keskuudestaan Erkki Kailan. Ingmania ei puhujaksi kuitenkaan saatu, ja hänen tilallaan esiintyi J. A. Mannermaa. Vaikka tämä Johanneksen kirkossa 8.12.1918 järjestetty tilaisuus suunnitelman mukaisesti käsitteli ajankohtaista tilannetta eli rauhanneuvotteluja, Sak-

55 PYK ptk 26.11.1918 § 3. AL VA.

56 PYK ptk 26.11.1918 § 3. AL VA; *Kmaa* 58/29.11. ja 62/13.12.1918.

57 *WA* 1919a, 69.

58 *Kmaa* 59/3.12.1918. Rauhankysymystä oli kirkoissa tosin pidetty esillä jo aiemminkin sodan aikana, ja lokakuun jälkipuolella 1918 oli Johanneksen kirkossa oli järjestetty erityinen rauhanjumalanpalvelus, jossa saarnasi Aleksi Lehtonen. *US* 206/12.10.1918, Yleinen rauhanjumalanpalvelus Helsingissä.

san asema jäi puheissa suhteellisen vähälle korostukselle. Tilaisuuden yleisävy oli hengellinen.⁵⁹

Ingmanin valinta Hjeltin komitean neuvonantajaksi ja neuvojen kuuliaisen noudattaminen olivat osa kirkollista kurssinmuutosta. Ehdottoman solidaarisuuden osoittaminen Saksalle ei joulukuussa 1918 ollut enää itsestään selvää senkään takia, että Saksassa oli nyt sosiaalidemokraattinen hallitus. Kansalaissodan jälkeen konservatiivisen reaktion kokeneessa Suomessa ei edes maltillisen Ebertin hallitus herättänyt luottamusta. Varsinkin kirkon piiristä kansalaissota oli tappanut ymmärtämyksen sosialistisia aatteita kohtaan. Jo Hjelt oli lokakuaisella Saksan-matkallaan pannut merkille Saksan työväestön liikehännän.⁶⁰ Suomessa tiedettiin myös muutoksista, jotka keisarikauden päättyminen aiheutti Saksan evankelisten kirkkojen asemaan. Marraskuussa asiasta kertoivat päivälehdet⁶¹, ja joulukuun alussa kysymyksen puuttui myös Kotimaa. Kirjoitus ”Kirkon ja valtion ero Saksassa?” oli saksalaiskaudella lehden ensimmäinen Saksan oloja kritisoiva artikkeli.⁶² Aika oli jo kypsä sellaisellekin.

Suomen ja Saksan liitto oli enää muodollisuus. Friedrich Karl ilmoitti 14.12.1918 kieltäytyvänsä lopullisesti hänelle tarjotusta tehtävästä. Kaksi päivää myöhemmin poistuiivat maasta viimeiset saksalaiset joukot. Saksalaismielinen Svinhufvud erosi valtionhoitajan paikalta, ja tilalle valittiin länteen suuntautunut Mannerheim. Saksalaissuuntauksen aika oli ohi.⁶³ Myös kirkon ulkomaisissa suhteissa oli tullut uuden orientaation aika.

59 PYK ptk 26.11.1918 § 3. AL VA; *Kmaa* 61/10.12.1918.

60 *Kmaa* 51/25.10.1918; *Paasivirta* 1984, 141.

61 *Hbl* 243/27.11.1918, Kyrka och stat i Tyskland.

62 *Kmaa* 59/3.12.1918. Kirkollisista oloista Saksassa vuoden 1918 vallankumouksen jälkeen *Jacke* 1976, 41—47, 78—79.

63 *Nurmio* 1957, 264, 372; *Nurmio* 1962b, 415; *Ilvessalo* 1962, 161; *Torvinen* 1977, 246—247; *Huldén* 1988, 272—276.

IV Ulkomaansuhteiden hoitamisesta tulee kirkollinen kiistakysymys (1919—1920)

1. Vuodenvaihteen hämmennyksestä Kansainliitto-aikaan

a. Bolševismin uhan sisä- ja ulkopoliittiset ulottuvuudet

Maailmansodan loppuratkaisu toi Suomen ulkopoliittiseen asemaan epävarmuutta. Saksan asemesta oli etsittävä tukea ja hyväksyntää ententemailta, joista ainoastaan Ranska oli tunnustanut Suomen itsenäisyyden. Valtionhoitaja Mannerheim ja Ingmanin hallitus pyrkivät läntisten suhteiden parantamiseen, ja Englantiin suuntautunut Rudolf Holsti aloitti nousun ulkopoliitiikan johtopaikoille. Irtautuminen saksalaissuuntauksesta ja lähentyminen ympärysvaltoihin onnistui jo Ingmanin hallituksen aikana siinä määrin, että kaikki ympärysvallat olivat huhtikuun alussa 1919 valmiit tunnustamaan Suomen itsenäisyyden.¹

Kovin valoisalta ei Suomen asema maailmanpolitiikassa näyttänyt, kun Saksan tuki oli menetetty. Tiedot sosialismin ja bolševismin leviämisestä ja vallankumouksellisesta liikehdinnästä eri puolilla Eurooppaa otettiin maassa huolestuneina vastaan. Neuvosto-Venäjällä syyskuussa 1918 perustettu Suomen kommunistinen puolue herätti olemassaolollaan pelon kansalaissodan

1 M. Jääskeläinen 1977, 277, 286—287; Torvinen 1977, 246—249, 254—255, 258—260; Paasivirta 1984, 153—154; Nevakivi 1988, 32—33, 46, 62.

tapahtumien uusiutumisesta ja kommunismin voitosta. Voimakkaimman ilmauksen tämä bolševismin ja Venäjän vastainen mieliala sai aktivistipohjalta syntyneessä Suomen suojeluskuntien liitossa.²

Suhde bolševismiin heijastui Suomen ulkopoliittiseen linjaukseen. Neuvosto-Venäjällä oli meneillään sisällissota, ja erityisesti Englanti tunsikin kiinnostusta bolševikkivallan kukistamiseen. Suomi pyrki idänpolitiikassaan tukeutumaan ententemaihin. Päämääränä oli saada Suomelle helposti puolustettavat rajat ja laajentaa valtiollista aluetta sekä vapauttaa heimokansat bolševikkivallasta. Virallisen politiikan ohella näihin tavoitteisiin pyrittiin myös puolivirallista sotilaallista tietä. Ns. Aunuksen retkellä aina Petroskoihin saakka edenneiden suomalaisten vapaaehtoisjoukkojen oli sittemmin pakko vetäytyä.³

Poliittisen tilanteen epävarmuus heijastui myös kirkon piiriin. Kirkon hetkellisesti vakiintuneelta tuntunut asema tuntui jälleen uhanalaiselta, sillä ”valkoiselle” kirkolle ei bolševismin voitosta hyvää seuraisi.⁴ Kirkon piirissä koettua epävarmuuden tunnetta lisäsivät Inkeristä kantautuneet tiedot papin vainoamisesta ja murhaamisesta, joista niin Herättäjä kuin Kotimaakin raportoivat kauhistuneina.⁵ Nämä tiedot lisäsivät kirkossakin kiinnostusta Neuvosto-Venäjän alaisuuteen jääneiden itäisten heimokansojen asemaan. Tämä näkyi vuoden 1919 alussa lähinnä heränneiden heimoharrastuksena.⁶ Myös Arthur Hjeltin johtaman Suomen nuorten kristillisen liiton päätoimikunta vahvisti keväällä 1919 vuotta aiemmin tekemänsä päätöksen tukea kristillistä nuorisotyötä Kauko-Karjalassa ja Inkerissä niin pian kuin se suinkin oli mahdollista.⁷

2 *Hbl* 225/9.11.1918, *Hotet från öster*; *Polvinen* 1971, 66—71; *Ahti* 1987, 50—51, 56—67.

3 *Rasila* 1977, 108; *Torvinen* 1977, 249—253. Aunuksen retkestä ja Pietarin valtaussuunnitelmista *Polvinen* 1971, 148—167; *Pietiäinen* 1986, 375—383; *Ahti* 1987, 111—113.

4 *Kena* 1979, 184—186.

5 *Kmaa* 56/22.11.1918; *Hjä* 39/13.12.1918. Ks. myös *HS* 254/3.12.1918, Inkerin kuulumisia. Tilanne Inkerissä paheni juuri vuoden 1918 jälkipuoliskolla. *J. Jääskeläinen* 1980, 85.

6 *Kares* 1952, 297; *M. Jääskeläinen* 1962, 17—18; *Yrjölä* 1969, 40—42. Muusta heimoharrastuksesta vuoden 1919 alussa *Nygård* 1978, 64—66, 74—77.

7 *SNKL vk* 1919, 11—12.

Bolševismin pelko heijastui myös puoluepolitiikkaan. Vuoden 1918 lopulla monarkistien suomenkielinen ydinjoukko muodosti Kansallisen kokoomuspuolueen ”yhteiskuntaa säilyttävien voimain vahvistamiseksi”.⁸ Huomattava osa näkyvissä asemissa olevista teologeista liittyi välittömästi kokoomukseen. Perustavassa kokouksessa olivat läsnä Lauri Ingmanin ja Paavo Virkkusen ohella muun muassa Arthur Hjelt, Erkki Kaila, J. A. Mannermaa ja Jaakko Gummerus eli kirkollisia ulkomaanyhteyksiä aktiivisimmin hoiteleva teologijoukko.⁹

Punaisen vallankumouksen vaaran aavistelu ei sinänsä ollut uutta kirkon piirissä. Kansalaissodan jälkeen se oli ollut ominaista etenkin K. R. Kareksen toimittaman Herättäjän linjalle, ja arkkipiispa Johansson näki vanhastaan sosialismissa Ilmestyskirjan pedon. Vastaava apokalyptinen näkemys oli myös piispa Collianderilla.¹⁰ Pessimismi oli kuitenkin saamassa valtaansa nyt myös niitä, joille lopun aikojen pohdiskelut sinänsä olivat vieraita. Kovin alakuloisesti tarkasteli maailman tilannetta Jaakko Gummeruskin kokoomuspuolueen perustamisillallisilla pitämässään puheessa:

... Maailmanvallankumous nostaa päätään ympäri Eurooppaa. Kansanousee yhä kansaa vastaan ja väkivalta riehuu ja nälänhätä uhkaa meitäkin. Oman maamme porteilla väijyy vaara ja täällä kotona kytee tuli tuhan alla.¹¹

Kirkossa yleisesti koettu bolševismin ja Venäjän pelko oli näin vauhdittanut kokoomuksen perustamista. Maaliskuussa 1919 järjestettyjen eduskuntavaalien tulos osoitti, että kokoomuspuolue miellettiinkin kirkollisesti turvalliseksi vaihtoehdoksi. Eniten pappeja oli maaliskuun 1919 vaaleissa juuri kokoomuksen listoilla, ja heistä neljä myös valittiin eduskuntaan; joukossa Hjeltin toimikunnan jäsen Erkki Kaila.¹²

Hallitusmuotokiistaan maaliskuun vaalit toivat ratkaisun, joka oli huomati-

8 US 254/29.11.1918, pääkirjoitus; US 253/28.11.1918, Kutsu perustamiskokoukseen; *Paasivirta* 1984, 146—147; *Salokorpi* 1988, 275—277.

9 US 265/10.12.1918; *Kena* 1979, 192.

10 *Kena* 1979, 108—111.

11 *Kena* 1979, 187.

12 *Kena* 1979, 199—200.

tavalle osalle kokoomuslaisista pettymys: enemmistö uudesta eduskunnasta oli tasavaltalaisia. Vaalien jälkeen 17.4.1919 nimitetty uusi, Kaarlo Castrénin johtama hallitus ryhtyikin valmistelemaan tasavaltaista hallitusmuotoa. Ulkopoliittisesti tämäkin hallitus oli varsin suuressa määrin riippuvainen ententemaiden toivomuksista, ja uusi ulkoministeri oli läntisestä suuntauksestaan tunnettu Rudolf Holsti.¹³

Ingmanista ei tullut ministeriä Castrénin hallitukseen, mutta hallituksen jäsenistä ainakin Holstillä oli kontakteja johtaviin teologeihin, sillä hän oli sekä Gummeruksen että Sireniuksen henkilökohtainen ystävä.¹⁴ Nämä molemmathan olivat kirkon piirissä jo kauan edustaneet Holstin tavoin eräänlaista Englannin suuntausta. Holsti tukikin Gummeruksen ja Sireniuksen johtamaa, Englannista vaikutteita saanutta setlementtityötä, ja hänen kauttaan oli myös valtionhoitaja Mannerheimissa herännyt kiinnostus tähän kirkolliseen työmuotoon.¹⁵ Edellytykset myönteiseen yhteistyön kirkon ja maan ylimmän hallinnon kesken olivat olemassa. Yhtenä merkinä tästä olivat ne kunnioittavat tervehdyskäynnit, joita Mannerheim teki arkkipiispa Johanssolin luo.¹⁶

b. Kirkko ja Viron kysymys

Vuoden 1919 alkupuolella Suomessa seurattiin intensiivisesti myös Viron kohtaloa. Helmikuun 24. päivänä 1918 itsenäiseksi julistautunut Viro oli ollut sodan päättymiseen asti Saksan miehittämä. Saksalaisten lähdettyä alkoivat taistelut maahan työntyviä venäläisiä bolševikkeja vastaan, ja osittain niillä oli myös sisällissodan luonne, vaikka virolaisten kommunistien määrä oli Suomen tilanteeseen verrattuna vähäinen.¹⁷

Liitto Saksan kanssa oli estänyt Suomea ottamasta kantaa Viron kysymyseen. Tilanne muuttui, kun virolaisten kansalliseksi uhaksi osoittautuivatkin

13 *M. Jääskeläinen* 1977, 277—179, 286—287; *Paasivirta* 1984, 153—154; *Nevakivi* 1988, 169—170.

14 *Pietiäinen* 1986, 139—140, 146, 196, 200—203.

15 *Sirenius* 1955, 161, 217—220, 222—223, 287.

16 Vierailuista Johanssolin pvk 23.12.1918 ja 12.5.1919. YA HYK.

17 *Zetterberg* 1977, 62; *Rasila* 1977, 109.

venäläiset ja bolševikit. Tammikuun alussa 1919 oli yli puolet Virosta jo neuvostojoukkojen ja virolaisten bolševikkien hallinnassa.¹⁸ Bolševikki-vaara lisäsi porvarillisen Suomen kiinnostusta Viroa kohtaan, ja virolaisten marraskuusta lähtien esittämiin avunpyyntöihin suhtauduttiin suopeasti. Ingmanin hallitus myönsi virolaisille aseapua ja epävirallisen luvan vapaaehtoisjoukkojen värväykseen.¹⁹ Heimoveljien taistelu nähtiin analogisena Suomen kansalaissodalle. Katkerassa muistissa oli se, miten Ruotsi aikanaan oli torjunut suomalaisten esittämän avunpyynnön. Samoin eivät suomalaiset halunneet kohdella omaa naapuriaan Viroa. Suomenkielisellä taholla Viron auttamiseen kytkeytyi myös perinteinen heimoharrastus. Jonkinasteista avustamista kannatettiin kuitenkin myös ruotsinkielisten taholla. Esimerkiksi Åbo Underrättelserin mukaan Baltia piti Suomen tavoin ”pelastaa bolševismilta”.²⁰

Kirkon piirissä kannatettiin suomalaisen apuretkikunnan lähettämistä. Tallinnaan paennut Narvan seurakunnan suomalainen kirkkoherra J. Kajaner julkaisi Uudessa Suomettaressa joulukuussa 1918 riipaisevan ”Hätähuudon Virosta”.²¹ Kotimaa-lehdessä Viron kansan taistelu bolševismia vastaan nähtiin miltei uskonsodaksi, ja lehden 14.1.1919 julkaisemassa artikkelissa ”Suomen pojat — Viroon!” motivoitiinkin apujoukkojen lähettämistä nimenomaan uskonnollisesti. Kotimaan ohella vastaavia kehotuksia näkyi heränneiden lehdessä.²²

Myös vuoden 1919 alussa nimenmuutoksen kokeneessa Uudessa Suomesa vedottiin suoraan kirkkoväen asenteisiin ja uhrimieleen. Asialla oli kokoomuslainen Porvoon tuomiorovasti Edvard Hannula:

18 Zetterberg 1977, 133—134, 148—151.

19 Torvinen 1977, 249—253. Kaikkiaan oli sodassa mukana 3837 sotilas- tai siviilivapaaehtoisia. Suomalaisten avustuksista Zetterberg 1977, 148—151, 153—154, 156—162.

20 US 270/15.12.1918, Viroa auttamaan; US 275/20.12. ja 276/21.12.1918; ÅU 278/23.12.1918, Varifrån hjälp till Estland? ÅU:n linjassa tapahtui parissa kuukaudessa huomattava muutos suhteessa Viron kysymykseen. Vrt. pääkirjoitus ÅU 175/11.9.1918, Estland och Finland.

21 US 266/11.12.1918.

22 Kmaa 47/14.1.1919. Hengellinen kuukauslehti 1919, 19—22 julkaisi muun muassa Väinö Malmivaaran voimakassävyn puheen Viron asiasta. Yrjölä 1969, 55—56.

Evangelisen kirkkommekin tulee olla mukana tätä taistelua tukemassa. Viron luterilainen kansa on kauan saanut kokea omantunnon sortoa pyhimmissä asioissaan. Sortava Venäjä on vankeudella ja kahleilla kiduttanut luterilaisia uskonveljiämme eteläpuolella Suomenlahtea. Uhkauksilla ja viekoituksilla on se aikojen kuluessa yrittänyt siellä syöstä evangelisen uskomme kynttilänjalan sijoiltaan ja sammuttaa evankeliumin valon sen kylissä ja kaupungeissa. Paraikaa on pimeä yö levittänyt synkät varjonsa Viron ja Inkerin kansojen tanhuville ... Me, jotka äsken saimme pelastuksen suuressa hädässämme emme kukaan saata olla kuuroja Viron ja Inkerin kansan hätähuudoille.²³

Viron hyväksi kerättiin kolehteja. Useat nuoret papit tunsivat kutsumusta lähteä sotapapeiksi Viron rintamalle, ja kolme pappia lähtikin Viroon suomalaisten vapaaehtoisjoukkojen mukana.²⁴ Yksi papeista oli Hjeltin johtaman Suomen nuorten kristillisen liiton, SNKL:n liiton, NMKY:n keskusjärjestön, lähettämä. Papin mukana liitto lähetti Viroon myös hengellistä kirjallisuutta.²⁵

Suomen kirkon voimistunut Viron-harrastus pantiin merkillä Viron evankelis-luterilaisissa seurakunnissa.²⁶ Helmikuussa 1919 Viron konsistori toi kiitollisuutensa näkyvällä tavalla esiin lähettämällä valtuuskuntansa, johon kuuluivat pastorit Pöld ja Thomson, arkipiispa Johanssonin luo. Konsistorin virallinen tervehdyskirjelmä sisälsi laajoja kuvauksia Viron kansan kärsimyksistä. Veljeskansan ja -kirkon antama tuki toivat kuitenkin tulevaisuuteen toivoa:

Kalliilta suomalaisilta veljiltä saatu pelastava apu, kuten kaikki Suomen kansan ja kirkon niin runsain määrin osoittama tarmokas osaanot-

23 US 12/16.1.1919, Kirkkokin ahdingonalaisen Viron avuksi. Hannula valittiin maaliskuussa kokoomuksen listoilta kansanedustajaksi. *Kena* 1979, 200.

24 US 14/18.1.1919, Viron vapaustaistelu. Sotapappi suomalaisille Viroon; Yrjö Alanen Gummerukselle 20.1.1919. JG OMA. Asiasta myös *Tiililä* 1974, 125; *Zetterberg* 1977, 161 nootti 31. Kolehdeista Viron hyväksi US 12/16.1.1919.

25 *SNKL vk* 1919, 9.

26 Viron ”kirkosta” ei vielä voi puhua. Baltian kirkot olivat maaliskuun vallankumoukseen saakka kuuluneet yhteen Venäjän protestanttisten kirkkojen kanssa. Keväällä 1917 Virossa oli aloitettu kirkollisen elämän uudelleenjärjestely ja Viron kirkon luominen, mutta työ oli saksalaismiehityksen vuoksi keskeytynyt. Itsenäisen Viron kirkko syntyi vasta syksyllä 1919. *Sild* 1931, 123—124; *Kahle* 1982, 138; *Veem* 1988, 195—206, 268—269.

tavaisuus, on Viron kirkollisia seurakuntia ja pappeja syvästi liikuttanut ja suo meidän jälleen toivorikkaina katsoa tulevaisuutta kohti.²⁷

Konsistorin kirjelmässä ei selvitetty tarkemmin vierailun tarkoitusta. Kirjelmän julkaissut Kotimaa katsoi kuitenkin aiheelliseksi ottaa kantaa myös tähän kysymykseen. Lehden mukaan tarkoituksena oli Viron ja Suomen evankelis-luterilaisten kirkkojen lähentyminen. Tästä olikin käynti Suomen arkkipiispan luona lehden saamien tietojen mukaan antanut toiveita.²⁸

Suomen ja Viron kirkkojen lähentymistä pidettiin keväällä 1919 epäilemättä molemmin puolin suotavana. Viron kirkon edustajien Suomen-vierailuun liittyi kuitenkin ensi sijassa vahvoja poliittisia odotuksia. Viron puolustamiseen osallistuneet suomalaiset vapaaehtoisjoukot olivat yhä Virossa, mutta tuen jatkuminen ja osallistuminen mahdolliseen vastahyökkäykseen bolševikkeja vastaan sekä kenties jopa Pietarin valloitukseen oli avoimena. Virolaisten kirkonmiesten tervehdys olikin osa tammi- ja helmikuussa tapahtunutta vilkasta, poliittisluonteista suomalais-virolaista kulttuurivaihtoa, jonka perimmäisenä päämääränä oli sotilaallisen avun saaminen.²⁹ Viron konsistorin yhteydenotossa oli kysymys epäsuorasta vetoamisesta Suomen kirkkoon ja kirkkokansaan, ja sen takana oli huoli kansallisesta olemassaolosta.

Toive Suomen ja Viron kirkkojen lähemmästä yhteistyöstä osoittautui kevättalvella 1919 käytännössä mahdottomaksi. Helmikuussa 1919, heti, kun akuutti bolševikkivaara näytti olevan ohitse, valtionhoitaja Mannerheim veti suomalaiset pois Virosta ja luopui tällöin jo toivottomaksi katsomastaan Pietarin valtaushankkeesta, jolle länsivallat eivät olleet antaneet riittävästi tukea.³⁰

Kesällä 1919 Viron vapaussota jatkui lähinnä taisteluna etelästä päin uudelleen tunkeutuvia saksalaisia vastaan, ja vielä vuoden 1919 lopulla käytiin viimeiset taistelut, tällä kertaa bolševikkeja vastaan.³¹

27 Viron ev.-lut. konsistori Suomen arkkipiispalle 11.2.1919. GJ HYK; *Yrjölä* 1969, 56—57. Tervehdys on sekä saksan- että vironkielisenä.

28 *Kmaa* 15/21.2.1919, Viron kirkon tervehdys Suomen kirkolle.

29 Virolaisten pyrkimyksistä vilkastuttaa tammi- ja helmikuussa 1919 Suomen ja Viron välisiä poliittisia, kauppa- ja kulttuurisuhteita *Zetterberg* 1977, 193—194; *Hovi* 1984, 44—45.

30 *Rasila* 1977, 109—110; *Torvinen* 1977, 251—252.

31 Ns. Lahdeswehrin sodasta ja Viron vapaussodan päättymisestä *Zetterberg* 1977, 134 ja *Polvinen* 1971, 115—116.

Taisteluun Suomen äskeisiä liittolaisia saksalaisia vastaan oli vaikea sovitaa uskonsota-ajatusta, ja kirkollinen kiinnostus Viroa kohtaan laantuikin saksalaissodan aikana hetkeksi. Tähän lienee vaikuttanut myös tieto siitä, että sosialisteilla oli vahva asema myös Viron omassa kansallisessa johdossa. Suomen ja Viron kirkkojen lähentymispyrkimykset voimistuivat ratkaisevasti vasta syksyllä 1919 sen jälkeen, kun Suomi oli tunnustanut de facto Viron itsenäisyyden.³² Tällöin yhteydenpito sai myös enemmän selvästi kirkollisia ja teologisia sävyjä. Suomalaisia kutsuvieraita osallistui muun muassa syyskuussa 1919 järjestettyyn Viron toiseen kirkolliskokoukseen ja pappeinkokoukseen.³³ Suomalaisten myötävaikutuksella perustettiin Viroon syksyllä 1919 myös oma lähetyseura.³⁴

Yhteistyö tehostui tällöin myös nuorisotyön alalla. Suomen nuorten kristillinen liitto teki asiasta periaatepäätöksen syksyllä virolaisen pastori R. Lutherin toivomuksesta. Luther osallistui syksyllä Suomen NMKY:n 30-vuotisjuhlaan ja SNKL:n edustajia oli puolestaan mukana keväällä 1920 järjestetyillä Viron kirkon ensimmäisillä sisälähetyspäivillä.³⁵ Pastori Luther kantoi huolta myös Viron kirkon pappien koulutuksesta. Teologisen tiedekunnan opettajista hän solmi yhteyden erityisesti Martti Ruuthiin, joka oli aiemmin tutkinut Viron ja muun Baltian kirkkohistoriaa. Ruuthista tulikin

32 *Zetterberg* 1977, 84, 265—268. Virallinen tunnustaminen — de iure — tapahtui vasta kesäkuussa 1920. *Zetterberg* 1977, 281.

33 Suomen kirkosta kongressiin osallistui SLS:n apulaisjohtaja Hannu Haahti sekä teologisen tiedekunnan edustajana Antti J. Pietilä. Teol. tdk. ptk 11.9.1919 § 1. HYA; *Kmaa* 69/12.9.1919; *Sild* 1931, 123—124; *Yrjölä* 1969, 57; *Veem* 1988, 203. Pietilä esitteli matkaa muun muassa TYT:n kokouksessa. Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 24.9.1919 § 8. TYTA HYK; *Aarnio* 1920, 59.

34 SLS:n apulaisjohtaja Hannu Haahti vieraili Viron kirkolliskokouksessa ja oli 16.9.1919 mukana kokouksessa, jossa lausuttiin Viron lähetysseuran syntysanat. SLS:n johtokunnan ptk 2.10.1919 § 4. Cb SLISA; Kokamägi Tarkkaselle 16.12.1919. Eaa 32 SLISA; *Veem* 1988, 203; *Saarilahti* 1989, 337 ja 413 n. 250. SLS:n Viron-yhteyksistä ks. myös Kokamägi Tarkkaselle 21.1.1918, 31.5. ja 5.8.1919. Eaa 32; Tarkkanen Kokamäelle 8.2.1918 ja 13.2.1920 sekä Meedarille 26.4.1919. Daa 23 ja 25 SLISA.

35 Sisälähetyspäivillä olivat mukana NMKY:n edustajat Arthur Hjelt, Arthur Malin ja Bertel Törnvall sekä YKY:n edustajia. Luther Hjeltille 17.3.1920. AH HYK; *SNKL vk* 1919, 12 ja 1920, 8. *SNKL vk* 1920, 8; *Helsingin NMKY vk* 1919, 1—2; *Yrjölä* 1969, 57—58.

Viron ja Suomen välisen teologivaihdon ja teologisen yhteistyön tärkein suomalainen yhdyshenkilö.³⁶

c. Viron kirkko ja ekumeeninen liike

Viro ja sen kirkko olivat kiinnostuksen kohteena myös Ruotsissa. Ajatus Viron kirkon liittämisestä Suomen ja muiden Pohjoismaiden luterilaisten kirkkojen piiriin kuului Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean ohjelmaan, ja erityisen innokkaasti asiaa ajoi komitean puheenjohtaja arkkipiispa Söderblom. Konkreettisia aloitteita tähän suuntaan ei kuitenkaan tehty. Viron itsenäisyys oli vielä itsenäisyysjulistuksen jälkeenkin varsin nimellistä. Miehitetyn maan kirkkoa ei voinut luontevasti kutsua mukaan ”Pohjolan vapaiden veljien liittoon”, eikä se olisi ollut Ruotsin vaaliman puolueettomuuspolitiikan mukaistakaan.³⁷ Söderblom, jonka päämääränä oli säilyttää hyvät välit ententemaiden kirkkoihin, osasi olla varovainen.

Syksyllä 1919 perustettiin Viroon kuitenkin Söderblomin aloitteesta World Alliancen kansallistoimikunta, jonka puheenjohtajaksi tuli Viron saksankielisiin pappeihin kuuluva kenraalisuperintendentti Wilhelm Kentmann Tallinnasta. Osaston toimintaa häiritsi alusta pitäen jännitys kirkon saksalaisen ja virolaisen siiven välillä, ja toiminta jäi vuoteen 1920 saakka vähäiseksi. Kentmann joutui sittemmin jättämään puheenjohtajan paikkansa kieli- ja kansallisuuskysymyksen vuoksi.³⁸

Viron kirkko oli kuitenkin näin saatu mukaan ekumeeniseen työhön. Myös Suomen ja Viron kirkot saattoivat siis vastedes kohdata toisensa paitsi kahdenkeskisessä vuorovaikutuksessa myös kirkkojenvälisissä yhteyksissä. Näihin yhteyksiin olivatkin veljeskansojen kirkot joutuneet varsin analogi-

36 Luther Ruuthille 5.1.1920. MR; Ruuth Gummerukselle 27.7.1922. JG HYK.

37 *Sundkler* 1968, 274—276; *Isberg* 1982, 40—41.

38 Kentmann Dickinsonille 29.8.1919 (engl. käännös) ja 8.7.1920. EZA E II h. Komitean muut jäsenet olivat pastorit Harold Pöld ja Jaan Lattik, teologian maisteri Adalbert Stromberg sekä ”Church president” Hans Pohl. — World Alliance -johtaja W. H. Dickinsonin arkisto on luovutettu Berliinin evankeliseen keskusarkistoon, missä se on Friedrich Siegmund-Schultzen kokoelman yhteydessä.

sella tavalla: Ruotsin arkkipiispan toimeliaisuuden ansiosta. Söderblomin vaikutus Itämeren piirin kirkolliseen elämään oli kaiken aikaa kasvamassa.

d. Saksaa ei unohdeta

Suomen kirkkoon vedottiin vuoden 1919 alussa paitsi Virosta myös ja ennen muuta Saksasta käsin, sillä tammikuun lopulla Pariisissa käynnistyneissä rauhanneuvotteluissa ratkaistiin parhaillaan Saksan kohtaloa.³⁹ Neuvottelujen lopputulos, Versaillesissa kesäkuun lopulla 1919 allekirjoitettu rauhansopimus oli voittajavaltojen sanelema. Saksa liittolaisineen katsottiin sodan syylliseksi, ja rauhanehdot olivat kovat. Saksa menetti alueita Tsekkoslovakialle, Puolalle ja Ranskalle ja joutui maksamaan sotakorvauksia.⁴⁰

Deißmannin ekumeeninen lehti *Evangelischer Wochenbrief* keskittyi koko kevään 1919 ”sovintorauhan” ajatukseen. Lehti korosti voimakkaasti myös puolueettoman kristikunnan vastuuta Saksan auttamisessa. Kristittyjen erityistehtävänä oli lehden mukaan yleensäkin vihamielisiin asenteisiin vaikuttaminen ja sovinnollisen mielialan aikaansaaminen kansojen välille. Kirjeissä liitettiin näin selvästi World Alliance -liikkeen korostuksiin, joita Deißmann, saksalaisen WA-osaston jäsen, edusti.⁴¹ Suomessa *Evangelischer Wochenbrief* tuli useille teologeille, ja myös Teologinen aikakauskirja esitteli sen sisältöä lukijoilleen.⁴²

Saksan tilannetta koskevia vetoomuksia saivat myös yksityiset suomalais-teologit, erityisesti Arthur Hjelt, joka vastikään oli vierailut Saksassa. Osa vetoomuksista oli puhtaasti poliittisia. Esimerkiksi fregattikapteeni Lützovin allekirjoittamassa kiertokirjeessä kerrottiin luottamuksellisesti liittoutunei-

39 Rauhanneuvotteluista *Impola* 1962, 70—71.

40 Rauhanehdoista tarkemmin *Schulz* 1985, 434—437. Saksan evankelisissa kirkoissa rauhanehtoja pidettiin kohtuuttomina. *Dahm* 1965, 177—184.

41 Deißmann oli koko sota-ajan kuulunut saksalaiseen WA-toimikuntaan. Bericht über die Arbeit des deutschen Komitees während des Krieges. (Saksan WA-komitean työn esittely). AH HYK.

42 Lehteä esitteli TA:ssa päätoimittaja Jaakko Gummerus. *Gummerus* 1919, 109—110.

den harjoittamasta Saksan vastaisesta toiminnasta ja pyydettiin välittämään tietoa luotettaville eli siis saksanmielisille tahoille.⁴³

Saksan tilanteesta kirjoitti Hjeltille myös World Alliance -liikkeen sihteeri Friedrich Siegmund-Schultze, johon Hjelt oli matkallaan tutustunut. Siegmund-Schultze ehdotti, että puolueettomat kristilliset tahot vetoaisivat rauhanneuvottelijoihin Saksaa uhkaavan väkivaltarauhan vuoksi.⁴⁴

Myös muita vetoomuksia saapui. Helmikuun lopulla pidetyssä Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean suomalaisosaston kokouksessa Hjelt kertoi Evangelischer Bundin⁴⁵ ja Wittenbergin piirisynodin taholta tulleista kirjelmistä, jotka koskivat voittajien toteuttaman taloudellisen saarron eli ”nälkäsaarron” aiheuttamaa hätää Saksassa sekä muuta sodan jälkeistä ahdinkoa.⁴⁶

Vetoomukset herättivät toimikunnan jäsenissä halua toimia Saksan asian hyväksi. Varmuuden vuoksi päädyttiin kuitenkin jälleen neuvottelemaan asiasta pääministeri Lauri Ingmanin kanssa, ja jälleen Ingman näyttää hillinneen Hjeltin ja hänen toimikuntansa aktiivisuutta. Pöytäkirjakonseptin mukaan komitea tyytyi Ingmanin neuvosta julkaisemaan Kotimaassa asiaa kos-

43 Fregattenkapitän Lützov Hjeltille s.d. [1919 kevät] AH HYK. Kirjeen liitteenä oli kolme Lützovin itsensä laatimaa lehtistä: ”Der Lusitania-Fall”, ”Englands Lazaretschiffsmißbrauch” ja ”Unterseebootkrieg und Hungerblockade”.

44 Siegmund-Schultze Hjeltille 14.2.1919. AH HYK. Siegmund-Schultze levitti myös puolueettomiin maihin 900 kappaletta ententen ”nälkäsaarrosta” kertovaa lehtistä ”Wirkungen der Hungerblockade auf die deutschen Kinder”. Siegmund-Schultze Auswärtiges Amtille 6.11.1919 (kopio) EZA L VI C 1. Tällainen oli epäilemättä saapunut Suomeenkin. Saksan taloudellisesta saarrosta Wright 1974, 67 ja Paasivirta 1984, 192.

45 Vuonna 1886 perustettu Evangelischer Bund zur Verteidigung der deutsch-protestantischen Interessen oli antikatolinen protestanttinen järjestö, jonka kantavana ajatuksena oli protestanttisen saksalaisuuden erityinen tehtävä maailmassa. Wadensjö 1972, 129; Nowak 1981, 27, 54.

46 PYK ptk-luonnos 27.2.1919 § 2. AL VA; Evangelischer Bund, Dr. Otto Everling, Hjeltille 3.2.1919. AH HYK. Vetoomuksesta ja sen liitteestä on säilynyt myös suomennos ja Hjeltin toimesta laadittu englanninkielinen käännös. Kipinäsähkösanoma kristillismielisille kaikissa maissa. Wireless Message to the Christian of all lands. AH HYK; Wittenbergin synodin 31.1.1919 päivätyn vetoomuksen allekirjoittaja oli der Vorstand der Kreissynode Wittenberg, Superintendent D. Orthmann AH HYK. On mahdollista, että kaikki nämä vetoomukset on lähetetty Suomeen samanaikaisesti.

keneet saksalaiskannanotot.⁴⁷ Julkisessa esiintymisessä omaksuttiin Saksan kysymykseen nähden siis varovainen linja. Itsenäiseen ulkopoliittiseen hääriilyyn ei ollut varaa. Ylioppilaslehdessä YKY:n puheenjohtaja Hjelt sentään uskalsi muistuttaa Saksan vaikeuksista ja kertoa saamistaan vetoomuksista.⁴⁸

Pelkästään tähän ei toimikunta kuitenkaan asiaa jättänyt. Mainitussa kokouksessa toimikunta teki nimittäin myös päätöksen, jonka mukaan Hjelt yrittäisi käyttää yksityisiä ekumeenisia kanaviaan Saksan asian hyväksi. Hjelt valtuutettiin kirjoittamaan yksityisesti kolmelle kristilliselle vaikuttajalle, John R. Mottille Yhdysvaltoihin sekä lordi Kinnairdille ja Ruth Rouselle Englantiin. Yhdessä nämä kolme edustivat kristillisen ylioppilasliikkeen, NMKY:n ja kansainvälisen lähetysliikkeen terävintä kärkeä.⁴⁹

Hjelt paneutui asiaan ja käänsi kirjeensä liitteeksi edellä mainitut vetoomukset, Wittenbergin synodin kirjeen sekä Evangelischer Bundin lähettämän ”Kipinäsähkösanomman”, joiden pääsisältönä oli saksalaisten sotavankien ja heidän omaistensa asema sekä Saksan katastrofaaliseksi kuvattu elintarviketilanne. Kirjeissä vedottiin kristittyjen keskinäiseen solidaarisuuteen nälkäsaarron lopettamiseksi. Hjeltin oma osuus kirjeessä kuului seuraavasti:

Pyydän lähettää teille uskonpuhdistuksen syntymäkaupungissa pide-
tystä synodikokouksesta hätähuudon, joka ansaitsee tulla kuulluksi.
Vaikka Saksassa nyt löytyy paljon suurempia kärsimyksiä kuin van-
kien kaipaus, ennen muuta rasvanpuutteesta johtunut suunnattoman
suuri kuolevaisuus suurkaupunkien lasten keskuudessa, en kuitenkaan
tahtoisi estää tätäkään ääntä tulemasta korviinne.⁵⁰

Kinnairdin vastaus Hjeltille oli jokseenkin töykeä, joten Hjeltin maltillisesti tukemat saksalaisvetoomukset kaikuivat ainakin hänen osaltaan kuuroille korville. Kinnaird muisteli vastauskirjeessään saksalaisten sodanaikaista raa-
kuutta. Sodan syyllisestä ei hänen mielestään pitänyt olla epäselvyyttä, mutta
silti ei saksalaisten taholta näkynyt pienintäkään katumuksen merkkiä. Ilman

47 PYK ptk-luonnos 27.2.1919 § 2. AL VA; *Kmaa* 17/28.2.1919, Miksei saksalai-
sia sotavankeja vapauteta?

48 *YL* 6/9.3.1919.

49 PYK ptk-luonnos 27.2.1919 § 2. AL VA.

50 Kipinäsähkösanoma kristillismielisille kaikissa maissa. Wireless Message to
the Christian of all lands. AH HYK. Näiden liitteenä on Hjeltin kirjeen luonnos.

katumusta taas ei ystävyyss Saksan kansan kanssa voinut uudistua, Kinnaird kirjoitti. Englantilaiset itse eivät tunteneet koston halua, mutta Jumalan ran- gaistus oli lankeava Saksan ylle. ”En voi pitää Saksaa enää protestanttisena kristittyä maana”, Kinnaird lopetti kirjeensä.⁵¹

Mottin ja Rousen vastaukset eivät ole säilyneet, mutta heidän ja Hjeltin välisen yhteydenpidon jatkuminen saman vuoden aikana varsin ystävällisissä merkeissä viittaa siihen, etteivät he liene esittäneet ajatuksiaan aivan yhtä jyrkästi kuin lordi Kinnaird.⁵² Mainittavaa tulosta ei Hjeltin komitean yrityk- sestä ajaa Saksan asiaa ekumeenisissa yhteyksissä kuitenkaan ollut, ja suo- malaiset leimautuivat yrityksensä vuoksi vain entistä enemmän Saksan vasal- leiksi.

Versaillesin rauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen kesällä 1919 Hjelt käsitteli jälleen Englannin-kirjeenvaihdossaan Saksan kysymystä. Evankelisen allianssin rukousviikko kuului yhä NMKY:n ja muiden allians- siperäisten yhdistysten ohjelmaan, vaikka EA:n toiminnasta oli muutoin jo etäännytty. Ehdotuksessa vuoden 1919 rukousviikon aiheiksi oli Hjeltin mie- lestä kuitenkin niin Saksan vastainen sävy, että hän kieltäytyi allekirjoitta- masta rukousviikon kutsua. Hjelt ilmaisi kantansa myös kirjeitse kehotuksen lähettäneelle englantilaiselle allianssijohtajalle H. M. Goochille. Hjelt hu- mautti erityisesti siitä kritiikittömyydestä, jolla Evankelisen allianssin johto oli käsitellyt julkilausumissaan Versaillesin rauhanneuvottelujen tulosta ja sodan saavutuksia.⁵³ Hjeltin kirjeessä oli jälleen kysymys saksalaisten puo- lustamisesta. Vastauskirje osoittaa, ettei Hjelt saanut Goochiakaan tarkista- maan käsityksiään. Gooch tosin vakuutti, ettei Englannin allianssipiireissä tunnettu Saksaa kohtaan kostonhimoa.⁵⁴

Suomalaisten saamat saksalaisvetoomukset olivat osa sitä kampanjaa, jota Saksan evankeliset kirkot kävivät Pariisin rauhanneuvottelujen kestäessä ja

51 Kinnaird Hjeltille 19.4.1919 ”private and confidential”. AH HYK.

52 Hjeltin kirjekonsepti Mottille 30.7.1919 ja Mott Hjeltille 6.9.1919. AH HYK. Edvard Hjeltin kautta saatiin keväällä 1919 tietää, että Mott oli jo ollut yhtey- dydessä saksalaiseen lähetysjohtaja Schaireriin yhteistoimintakysymysten vuok- si. PYK ptk 19.5.1919 § 6. SYKTA HY KHL.

53 Gooch Hjeltille 22.7.1919. AH HYK; Hjeltin kirjekonsepti 23.8.1919 ja sen käänös sekä lähetekirje Sireniukselle 11.8.1919. AH HYK.

54 Gooch Hjeltille 10.9.1919. AH HYK.

jossa pyrittiin vetoamaan kristittyihin Saksan asiassa.⁵⁵ Kampanjaan osallistui keväällä 1919 myös Saksan evankelisten kirkkojen uusi ja vielä epävirallinen keskuselin Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß, DEKA, jonka syntyä ja toimintaa Suomessakin seurattiin. DEKA:n ulkomaisille kristityille osoittamien vetoomusten saapumisesta Suomeen ei ole täyttä varmuutta⁵⁶, mutta kesällä 1919 lähestyttiin Suomen kirkon taholta joka tapauksessa DEKA:a. Lahdessa järjestetty pappeinkokous päätti nimittäin lähettää Saksan evankeliselle kirkolle tervehdyksensä ”sen nykyisenä vaikeana aikana”.⁵⁷ Kirkollisista lehdistä ainakin Kotimaa kauhisteli myös avoimesti Saksan raskaita rauhanetoja.⁵⁸

Saksaa ei Suomen kirkossa todellakaan ollut unohdettu. Kirkollisen myötätunnon ilmaisuissa pysyttiin kuitenkin vuonna 1919 maltillisilla linjoilla. Innokkuuden vastapainoksi näyttää aina löytyneen annos ingmanilaista reaalipoliittista varovaisuutta. Täysin kritiikittömään Saksan puolusteluun suomalaiset kirkolliset vaikuttajat eivät osallistuneet.

e. Kirkko ja Kansainliitto-optimismi

Ententesuuntauksen myötä Suomen oli vuoden 1919 ulkopoliittisessa orientoitumisessaan etsittävä kantaa voittajamaissa syntyneeseen Kansainliittohankeeseen, vaikkei asia vielä ollut ajankohtainen virallisen politiikan tasol-

55 Jonkin verran tätä toimintaa seurattiin myös suomalaisissa päivälehdissä. Esim. Preussin unionikirkon vetoamisesta Canterburyn arkkipiispaan *Hbl* 161/15.6.1919, Tysk vädjan till engelska kyrkans primas. Asiasta tarkemmin *Nowak* 1981, 58.

56 Saksan kirkkojen reaktioista rauhanneuvotteluihin ja DEKA:n ulkomaisista vetoomuksista keväällä 1919 *Nowak* 1981, 55—57. Nowak on osoittanut, että DEKA:n ekumeeninen työ 1920-luvulla määräytyi tästä eteenpäin sotasyllisyysskysymyksen ja rauhanneuvottelujen tuloksen näkökulmasta. DEKA pyrki ekumeenisessa työssä vanhurskauttamaan Saksan sota-aikaista toimintaa ja paljastamaan ”sotasyllisyysvalheen”. *Nowak* 1981, 62—63.

57 Kokouksessa oli 114 osanottajaa, ja tervehdyksen allekirjoittajina olivat Gummerus, Tarkkanen, Aarnisalo ja Valtari. Kena yhdistää tervehdyksen myötätuntoisen sanamuodon pelkästään Saksan kirkon sisäisiin vaikeuksiin. *Kena* 1979, 212. Professori Deißmann lähetti Gummerukselle kiitoksen tervehdyksen johdosta. Deißmann Gummerukselle 27.8. ja 2.9.1919. JG HYK.

58 *Kmaa* 50/8.7.1919, Sodan päätyttyä rauha ilman rauhanriemua.

la. Johtavista poliitikoista Holsti oli alusta pitäen Kansainliitto-politiikan innokas ajaja.⁵⁹

Kysymys Kansainliitosta alkoi heti sodan päättymisen jälkeen ja erityisesti vuoden 1919 alussa toistuvasti esiintyä myös suomalaisessa kirkollisessa kirjoittelussa. Kotimaa lähti rohkeasti tukemaan suunnitelmaa. Helmikuussa 1919 lehti julisti Kansainliiton perustamispäivän ”ihmiskunnan historian suureksi päiväksi”.⁶⁰ Kotimaa peräänkuulutti kuitenkin myös kristikunnan yhteistä vastuuta sovinnollisen mielen herättämiseksi, sillä muutoin ei Kansainliittokaan onnistuisi tehtävässään. Maailmanrauhaa ei lehden mukaan tullut jättää yksin poliitikkojen hoidettavaksi, vaan siitä tuli myös kirkkojen kantaa vastuuta.⁶¹

Maailmanrauhan kysymyksiä pohdittiin myös Teologisessa aikakauskirjassa, ja asialla oli jälleen vanha eetikko professori G. G. Rosenqvist, joka näki Kansainliitossa suuria mahdollisuuksia. Rosenqvistin kirjoitusta ”Ingen nation skall kunna ostraffat kränka världens samvete” sävytti luottamus oikeudenmukaisuuden ja ihmisyyden voittoon. Hän siteerasi rauhanneuvotteluissa esiintynyttä saksalaista diplomaattia, kreivi Brockdorff-Rantzaut⁶², jonka mielestä Kansainliitto oli ihmiskunnan kehityksen suurin edistysaskel. Pitkän valtiomiesurankin tehnyt Rosenqvist oli aina johdonmukaisesti vastustanut laskelmoivaa suhdanne- ja reaali politiikkaa sekä korostanut eettisten normien ehdottomuutta ja luottamusta oikeuden voittoon. Poliittisessa toiminnassa piti Rosenqvistin mielestä seurauksia laskematta noudattaa oikeudenmukaisuuden periaatetta. Kansainliitossa hän näki nyt siis elimen, joka voisi toteuttaa kansainvälisellä tasolla ehdotonta oikeudenmukaisuutta.⁶³

Rosenqvistin ohella julkinen Kansainliitto-optimismi oli kirkossa ominaista lähinnä vain Helsinki-keskeiselle nuorkirkolliselle kirkoryhmälle. Turun suunnasta kuului täysin päinvastaisia mielenilmauksia. K. R. Kares oli

59 *Nevakivi* 1988, 57.

60 *Kmaa* 10/4.2.1919, Ihmiskunnan historian suuri päivä. Kansainliitto perustettu.

61 *Kmaa* 19/7.3.1919, Kansainliiton rakentaminen.

62 Saksan entisen Kööpenhaminan-lähettilään Ulrich Brockdorff-Rantzaun merkityksestä rauhanneuvotteluissa *Nowak* 1981, 58—59. Hän toimi vuonna 1919 Saksan ulkoasiainministerinä ja vuosina 1922—1928 Saksan Moskovon-lähettiläänä. *Ilvessalo* 1962, 164—165.

63 *Rosenqvist* 1919, 133—135. Luonnonoikeusperiaatteen merkityksestä Rosenqvistin ajattelussa tarkemmin *Vikström* 1966, 317—322. Rosenqvistista myös *Mustakallio* 1983, 226—227.

Herättäjässään alusta pitäen luokitellut Kansainliiton niiden antikristillisten hankkeiden joukkoon, joita kristikunnan olisi tullut vastustaa. Kansainliitto ja bolševismi olivat saman asian eri puolia: kysymys oli Ilmestyskirjan pedosta.⁶⁴

Karesta eivät kansainvälistä alkuperää olevat hankkeet olleet aiemmin-kaan miellyttäneet⁶⁵, mutta kansalaissodan jälkeen hänen käsityksensä olivat ratkaisevasti jyrkentyneet. Pelastusarmeija ja muut epäluterilaiset virtaukset olivat hänen mielestään hämärtäneet kansallista ajattelua ja vaikuttaneet kansalaissodan syttymiseen. Kares olikin alkanut vierastaa kaikkea, mikä sosialismin tavoin oli kansainvälistä ja mahdollisesti vielä juutalaisperäistä. Näiden hankkeiden joukkoon hän luki nyt myös Kansainliiton.⁶⁶ Kahden kirkollisen päälehden, Kotimaan ja Herättäjän, asenteessa kansainväliseen yhteistyöhön ja erityisesti Kansainliittoon oli siis huomattava ero.

f. Rauhantyö ekumenian ytimeksi

Suomen kirkossa Kansainliitolle myönteistä linjaa pelkistetyimmillään edusti johtava suomalainen ekumeenikko Arthur Hjelt. Luottamus Kansainliiton pyrkimykseen ja World Alliancen edustamaan sosiaalieettiseen ekumeniaan näkyi vuonna 1919 sekä hänen kirkkojenvälisistä kontakteistaan että kotimaisesta toiminnastaan. NMKY:n ja SNKL:n kesäjuhlassa Porvoossa kesäkuussa 1919 pitämässään esitelmässä ”Miekat vantaiksi, keihäät vesureiksi” Hjelt pohti maailmanrauhan näkymiä. Esitelmä osoittaa, että Hjeltille ominainen optimismi kiteytyi nyt nimenomaan ajatukseen Kansainliitosta maailmanrauhan turvaajana ja kristillisistä kirkoista Kansainliiton ”sieluna”.⁶⁷

Hjeltin puheensa alussa siteeraama Jesajan kirjan kohta tarjosi maailmanhistorian loppunäytöksestä toivorikkaamman kuvan kuin useat muut Raamatun apokalyptiset ennustukset. ”Aikojen lopussa Herra pääsee rauhantuoma-

64 *Hjä* 35/15.11.1918, Peto ja pedon kuva.

65 Jo vanhastaan Kares oli tuntenut vastenmielisyyttä esimerkiksi kansainvälistä Pelastusarmeijaa kohtaan. Kareksella ilmenneestä Pelastusarmeijan ja helluntaisuuden vastaisesta asenteesta *Kena* 1979, 82—83. Kareksesta myös *Aninko* 1969, 107, 113 ja *Kaipiainen* 1966, 9.

66 *Hjä* 11/31.5. ja 31/ 18.10.1918; *Kena* 1979, 86—87, 108—109, 329.

67 Vuosijuhlasta *SNKL vk 1919*, 5.

rina jakamaan oikeutta kansoille, ja silloin lakkaavat sodat, syntyy ikuinen maailmanrauha”, tulkitsi Hjelt Jesajaa. Milloinkaan aikaisemmin ei tämä ennustus ollut tuntunut mahdolliselta, hän arveli, mutta nyt oli aika tullut. Jesajan ennustus oli uskon luoma ja edellytti uskoa, ja vain uskon varassa se saattoi Hjeltin mukaan toteutua. Rauhan rakentaminen edellytti kuitenkin myös toimintaa ja siihen tuli kirkkojenkin osallistua. Käytännön ohjelmaksi Hjelt suositteli voimakasta asennekasvatusta, johon kirkon ja kristillisten järjestöjen tuli osallistua. Luokkavihan ja katkeruuden poistaminen tuli aloittaa omasta maasta. Suomi ja Suomen kirkko eivät kuitenkaan saaneet jäädä syrjään myöskään kansainvälisistä pyrinnoista. Kansainliittoa oli tuettava kristillisen rauhantyön toimin. ”Tunnustakoon kirkko rauhanliikkeen lapsekseen, jonka edistyminen on sille sydämen asia”, Hjelt vetosi.

Hjelt samaisti kristillisen rauhanliikkeen selvästi kirkkojenväliseen työhön ja ekumeeniseen liikkeeseen. Tilaisuuden luonteen vuoksi oli syytä korostaa NMKY-työn merkitystä, mutta lisäksi Hjelt viittasi suoraan World Alliance -liikkeen mahdollisuuksiin. Näiden järjestöjen tuli pitää huolta siitä, että Kansainliitto ja kansainvälinen rauhanliike pysyivät kosketuksissa ”kristinuskon syventävien ja puhdistavien voimien kanssa”.⁶⁸

Hjelt ei ottanut esiin monia konkreettisia esimerkkejä Kansainliiton ja World Alliancen tulevasta toimialasta. Pääteemana oli tietenkin vastaisten sotien ehkäiseminen ja kansojen välisten ristiriitojen sovittelu. Hjelt ei kuitenkaan malttanut olla mainitsematta itselleen läheistä erityisaluetta: Saksaa, jota ”puukko kurkulla” juuri pakotettiin rauhansopimukseen. Versaillesin rauhassa oli tapahtumassa vääryys, jota vastaan kuului ääniä myös muualta maailmasta, jopa Englannin kirkkojen piiristä. Hjelt tiesi kertoa ainakin Manchester Guardianin julkaisemasta 40 kirkonmiehen allekirjoittamasta julkilausumasta, jossa Saksan rauhansopimusta kritisoitiin.⁶⁹ Arthur Hjelt halusi näin uskoa Kansainliiton mahdollisuuksiin oikeudenmukaisuuden ja rauhan toteuttamisessa. Kirkkojen yhteisenä tehtävänä oli kuitenkin valvoa rauhantyötä ja pitää silmällä myös Saksan oikeuksia.

Hjeltin puhe kesäkuulta 1919 osoittaa, miten tiiviisti tämä johtava suomalainen ekumeenikko seurasi kansainvälisen ekumeenisen liikkeen tendensse-

68 Puhe SNKL:n kesäjuhlilla Porvoossa. AH:n puheita HNMKYA.

69 Puhe SNKL:n kesäjuhlilla Porvoossa, käsin kirjoitetut lisäykset. AH:n puheita HNMKYA.

jä. Saksa-kannanotoista huolimatta Hjelt näet liittyi näkemyksissään selvästi World Alliance -liikkeen pohjoismaiseen ja anglosaksiseen siipeen, jonka piirissä ajatus World Alliancesta Kansainliiton sieluna oli juuri noussut pinnalle. Myös rauhankysymys oli alkanut hallita ekumeenista keskustelua ja muodostua miltei sen pääsisällöksi.⁷⁰ Hjeltin lähes pasifistinen linjapuhe edusti näin selkeästi sitä linjaa, joka välittömästi sodan päättymisen jälkeen hallitsi etenkin neutraaleissa ja voittajamaissa käytyä ekumeenista keskustelua.

2. Kirkolliset Ruotsin-suhteet mutkistuvat

a. Pohjoismaisen yhteistyön ristiriitaiset edellytykset

Ingmanin hallituksen ohjelmassa oli pyrkimys pohjoismaiseen lähentymiseen saanut tärkeän sijan. ”... ne siteet, jotka kautta vuosisatojen ovat yhdistäneet Suomen sen läntisiin naapurimaihin, ovat yhteisen edun vuoksi säilytettävät ja lujitettavat”, Ingman oli todennut hallituksensa avajaisistunnossa.¹ Pyrkimys osoittautui kuitenkin etenkin Suomen ja Ruotsin suhteiden osalta välittömästi ongelmalliseksi.

Ahvenanmaan kysymys oli kiristänyt Suomen ja Ruotsin suhteita kansalaissodan aikaisesta ruotsalaismiehityksestä lähtien. Tilanne oli pysynyt suhteellisen rauhallisena Saksan kukistumiseen saakka. Marras-joulukuusta 1918 alkaen Ruotsi oli alkanut aktiivisesti neuvotella Ahvenanmaan liittämisestä alueeseensa. Suomessa Ruotsin menettelyä paheksuttiin, mutta avoimeen ulkopoliittiseen riitaan ei tässä vaiheessa lähdetty, olihan moni muukin ulkopoliittinen kysymys tällöin vielä ratkaisua vailla.²

70 *Karlström* 1954, 530—531. Saksassa tosin ei ententemaiden piirissä syntyneeseen Kansainliitto-ajatukseen luotettu, ja asennoituminen Kansainliittoon oli myös kirkkoissa varauksellista. *Wright* 1974, 68—69.

1 *US* 254/29.11.1918, Uuden hallituksen ensimmäinen istunto. Pääministeri Lauri Ingman esittää hallituksen ohjelman. Ingmanin hallitusohjelmasta *Torvinen* 1977, 246—249.

2 *Numelin* 1962, 109—114; *Kalela* 1971, 27—28, 36; *Torvinen* 1977, 231; *Paasivirta* 1984, 187, 189—190, 258.

Suomen ja Ruotsin välille oli kehittymässä myös toinen ulkopoliittinen kiista. Norrbottenin suomalaisväestön kieliolot olivat suomalaisille fenno-
maaneille vanhastaan tulenarka tema, ja tämä kysymys nousi Ahvenanmaan
selkkauksen yhteydessä pinnalle. Lisäpönttä suomalaiset saivat tiedosta, jon-
ka mukaan ruotsalaiset olivat vuoden 1918 aikana, tosin pelkästään epävirall-
isesti, osoittaneet halukkuutta aluelaajennuksiin Ahvenanmaan lisäksi myös
Peräpohjolassa. Lehtikirjoituksissa ja yksityisesti painatetuissa lentolehtisis-
sä esiintyi todellakin ajatus Ruotsin alueen laajentamisesta Suomen puolelle
aina Haminan rauhaa edeltäneeseen rajalinjaan asti: ”Den svenska staten har
rätt till det svenska landet, vare sig det heter Småland eller Åland eller
Västerbotten”, kirjoitti nimimerkki Camillus Ruotsin hallituksen ja valtiopäi-
vien jäsenille tarkoitettussa lehtisessä vuonna 1918. Camilluksen mukaan
Länsipohja ulottui Tornionjoen molemmille puolille, joten valtakunnan rajan
tuli kulkea siten, että Ruotsi saisi Tornion ja suuren osan Tornionjoen itäpuo-
lella sijaitsevista alueista ja muualta Lapista sekä luonnollisesti Ahvenan-
maan. Nämä kattoivat yhteensä noin neljänneksen Suomen alueesta.³

Kuvatunlaiset suurruotsalaisuuden ilmaukset olivat omiaan lisäämään
suomalaisten kiihkoa Länsipohjan kieliasiassa. Ahvenanmaan ja Länsipohjan
kysymykset rinnastettiin toisiinsa ja vastapainoksi Ruotsin vaateille ryhdyt-
tiin vaatimaan Ruotsin Norrbottenia Suomelle. Tätä ajoi erityisesti Peräpoh-
jolassa vuodenvaihteessa 1918—1919 perustettu Länsipohjan toimikunta,
joka julkaisi ohjelmansa helmikuun alussa 1919.⁴

Aluksi toimikunnan työskentely oli luonteeltaan yksityistä eikä sillä ollut
ulkopoliittisen johdon tukea. Ulkoministeriön asiantuntijat varoittelivatkin
Länsipohjan ja Ahvenanmaan kysymysten rinnastamisesta, sillä mikäli Län-
sipohjassa esimerkiksi toimitettaisiin kansanäänestys Suomeen liittymisestä,
tulos olisi toinen kuin Ahvenanmaalla, jonka väestöstä pääosa todella halusi
Ruotsin yhteyteen. Ulkoministeriö suosi kuitenkin selvästi epävirallista pro-

3 *Tenerz* 1963, 240—244; *Slunga* 1965, 37—38; *Nygård* 1978, 79—84. Nimi-
merkin takana oli M. Shürer von Waldheim sekä mahdollisesti muitakin
kirjoittajia. *Tenerz* 1963, 242.

4 *US* 19/24.1.1919, Ruotsalaistuttamistyö Norrbottenin suomalaisseuduilla; *US*
38/15.2.1919, Ruotsin Länsi-Pohjan suomalaiset. Toimikunta julkaisi vuonna
1919 myös kirjan ”Ruotsalaisten asema Suomessa ja Suomalaisten Pohjois-
Ruotsissa”. Asiasta tarkemmin *Tenerz* 1963, 243; *Pekkari* 1984, 41; *Nygård*
1978, 81—85; *Nygård* 1984, 52.

pagointia Länsipohjan suomalaisten sortamisesta. Ministeriö teetti tai ainakin hankki käyttöönsä asiaa koskevia muistioita, joita se käänsi ja toimitti eri maissa oleville Suomen-lähetystöille.⁵ Ruotsissa Länsipohjan toimikunnan työskentelyyn reagoitiin kiivain lehtikirjoituksin, mutta virallisen ulkopoliittikan tasolle asia ei noussut sielläkään.⁶

Pohjoismaisen yhteistyön, erityisesti talouselämän ja kulttuurivaihdon alalla tapahtui Suomen ja Ruotsin välisestä jännityksestä huolimatta myös vilkastumista, johon suomalaisetkin jossain määrin osallistuivat. Vuonna 1919 syntyi Tanskan, Norjan ja Ruotsin välinen Pohjola-Norden -yhdistys, jonka oli määrä laajeta käsittämään myös Suomi ja Islanti. Suomalaisten osallistuminen yhteispohjoismaisiin hankkeisiin alkoi kuitenkin Suomen ja Ruotsin välisten kiistojen vuoksi kangertaa. Huolestuneita kannanottoja asian vuoksi näkyi sekä suomalaisissa että ruotsalaisissa lehdissä. Suomessa asiaa pahoitteli erityisesti hallituspuolue kokoomuksen lehti Uusi Suomi.⁷ Hallitusohjelman mukaisesti Suomen ja Ruotsin välisiä suhteita yritettiin alkutalvella 1919 edistää korkean tason valtiovierailulla. Valtionhoitaja Mannerheim neuvotteli helmikuussa Tukholmassa juuri Ahvenanmaan ase-

-
- 5 H. Reenpään muistio 6.12.1918 "Länsipohjan (Västerbottenin) suomalainen asutus"; E. Heickellin salainen muistio 24.2.1919 "Suomalaisuustyö Norrbottenin läänissä"; Herman Gummeruksen muistio 28.3.1919 "Norrbottenin suomalaiset", erit. sivu 19; Balttilaiselle komissiolle Pariisissa 1919 jätetty promemoria 28.3.1919 "The finnish speaking Population in Sweden"; UM:n sähke Berliinin lähetystöön 11.2.1919 n:o 21/184. Fb 12:62 UMA. Myös Holstin kokoelmassa on päiväämätön muistio "Norrbottenin suomalaisten asema", jossa todetaan Ahvenanmaan kysymyksen aktualistaneen Länsipohja-keskustelun. Muistiossa on Numelinin nimi. Kansio 33. RH VA. Hallituksen kannasta Ahvenanmaalla toimitettavaan kansanäänestykseen *Torvinen* 1977, 231, 253—254.
 - 6 *Norrskensflammen* 24.1.1919, Finlands imperialister i värksamhet; *Göteborgs Dagblad* 20/25.1.1919, Finlands offensiv mot norra Sverige; *Svenska Dagbladet* 23/25.1.1919, Konstgjorda nationalitetsfrågor; *Stockholms Tidning* 24/26.1.1919, Finland, Åland och Norrbotten. UM:n sanomalehti toimiston leikekokoelmat UMA.
 - 7 *N.Dagl.Alleh.* 17/19.1.1919, Nordisk samling. Skall Finland ställa sig utanför?; *US* 54/25.2.1919, Pohjoismaisen yhteistoiminta; *US* 55/26.2.1919, Pohjoismaitten yhteistyö; *Hbl* 56/26.2.1919, Nordisk samverksamhet. Pohjoismaisen yhteistyön kehittämisestä *Kalela* 1971, 28—30; *Wendt* 1979, 9—10, 49; *Wendt* 1981, 21—22.

masta, ja tässä yhteydessä etenkin Ruotsin porvarilliset lehdet pyrkivät korostamaan maiden välisten suhteiden lähentämisen tärkeyttä.⁸

b. Söderblomin kutsuminen

Kirkossa pohjoismaisten kirkollisten suhteiden tehostaminen oli alkanut jo ennen vuodenvaihdetta. Tammikuussa 1919 Kotimaa määritteli kantansa asiaan seuraavasti:

Nykyaikana on asema maailmassa sellainen, että etenkin kirkollisessa suhteessa Pohjoismaat tarvitsevat toistensa apua. Kirkollinen lähentyminen onkin viime aikoina tullut päivän kysymykseksi. Tärkeimpiä tehtäviämme on ehdottomasti tutustua Ruotsin, Norjan ja Tanskan kirkolliseen elämään ja varsinkin niihin aatteisiin, jotka siellä johtavat tämän elämän aivan uusille urille.⁹

Suomen kirkon suhteet Skandinavian maiden kirkkoihin oli tammikuussa 1919 esillä myös jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan kokouksessa. Dekaanin Jaakko Gummerus piti aiheesta vilkasta keskustelua herättäneen esitelmän, jossa hän painotti pohjoismaisen yhteistyön tärkeyttä kirkolle.¹⁰

Kirkollisessa elämässä pohjoismaisen vuorovaikutuksen avainhahmo oli Ruotsin arkkipiispa, jonka ansiosta suomalaiset oli vedetty mukaan myös kirkkojenväliseen työhön. Söderblomin persoona olikin toistuvasti esillä suomalaisessa lehdistössä. Esimerkiksi vuodenvaihteessa Ruotsissa vierailut kansanedustaja, sittemmin opetusministeri Niilo Liakka antoi Uudessa Suomessa julkaistussa artikkelissaan ”Tulevaisuuden näköaloja Ruotsissa” kiittävän lausunnon Söderblomista.¹¹

8 Mannerheimin kutsumisen taustalla oli ollut Ruotsin toive päästä Ahvenanmaan asiassa sopuratkaisuun, mutta Mannerheim piti kiinni Suomen suvereniteetti oikeuksista. *Torvinen* 1977, 253–254. Vierailun aikana Mannerheim joutui myös mielenosoitusten kohteeksi ja sai ääriaineksilta ”valkoisen pyövelin” arvonimen. *Västerbottens Folkblad* 6.2.1919, Vita terrorns general kommer; *Paasivirta* 1984, 149–150, 189–190.

9 *Kmaa* 2/7.1.1919, Pohjoismainen kirkkoyhteys.

10 Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 29.1.1919 § 8. TYTA HYK.

11 ”Onnellinen maa, jossa kristillisen kirkon ylipaimenenä on tällainen mies.” *US* 270/15.12.1918. Söderblomin ihailusta myös *Kena* 1979, 19–20.

Vuoden 1919 alussa syntyi ajatus Söderblomin kutsumista Suomen-vierailulle. Hankkeen keskuspaikka oli Helsingin yliopisto. Konsistorin kokouksessa 18.1.1919 yliopiston rehtori Waldemar Ruin otti esiin kysymyksen, tulisiko yliopiston uudelleen ryhtyä kutsumaan vieraikseen eteviä ulkomaisia tiedemiehiä. Samalla rehtori esitti ensimmäiseksi kutsuttavaksi Ruotsin arkkipiispan Nathan Söderblomin. Konsistori päätti valtuuttaa rehtorin kutsumaan Söderblomin Helsinkiin pitämään yliopistossa esitelmiä valitsemistaan aiheista.¹²

Vaikka Ahvenanmaan ja Länsipohjan kysymykset kaihersivatkin suomalais-ruotsalaisia suhteita, vuoden 1919 alku katsottiin otolliseksi korkean tason kirkolliselle ruotsalaisvierailulle. Tämä vastasi sekä hallituksen virallista linjaa että Kotimaa-keskeisen nuorkirkollisen aktiiviryhmän näkemyksiä. Näitä tahoja yhdisti vuonna 1919 toisiinsa ennen muuta Ingmanin persoona.

On ilmeistä, että kutsumisen takana oli teologisen tiedekunnan professorien, erityisesti Arthur Hjeltin, aktiivisuus.¹³ Ruin tunsikin Söderblomin ilmeisesti myös henkilökohtaisesti, sillä hän oli osallistunut vuoden 1918 Lundin juhliin Helsingin yliopiston edustajana yhdessä Hjeltin kanssa.¹⁴ Söderblomin kutsuminen nimenomaan yliopiston vieraaksi säästi joka tapauksessa Hjeltin toimikuntaa kirkolliselta kiisteltyltä, sillä näin saatettiin kirkollinen byrokratia kerralla ohittaa.

Käytännössä yhteyksiä ja matkaohjelmaa järjesteli Arthur Hjelt. Ajankohdaksi sovittiin 29.3.—3.4.1919. Vierailun oli tarkoitus näkyä ja kuulua. Yliopistoluentojen ohella Söderblomin oli määrä esiintyä kirkkotilaisuuksissa ja Ylioppilaiden kristillisessä yhdistyksessä sekä osallistua Hjeltin toimikunnan kokouksiin. ”Etkö voisi tehdä vähän propagandaa evankelisten kirkkojen allianssipyrkimyksistä”, Hjelt pyysi toimikuntansa nimissä. Erityisesti hän toivoi Söderblomin käsittelevän kysymystä evankelisesta katolisuudesta. Aihe

12 Hgin yliop. konsistorin ptk 18.1.1919 § 6. HYA.

13 Hjelt ja koko PYK omaksuivat Söderblomin vierailuun nähden erittäin aktiivisen roolin. PYK ptk -luonnos 27.2.1919 § 4. AL VA; Hjelt Söderblomille 24.2. ja 2.3.1919. NSS UUB.

14 Ruin yhteisestä Lundin-matkasta Hjeltille 24.8.1918. AH HYK.

oli Hjeltin mukaan sopiva esimerkiksi yliopistolla pidettävään luento-¹⁵ YKY:ssä olisi teemana puolestaan ”Gå vi mot religionens renässans”.¹⁶

Kun suunnitelmat jo olivat näin pitkällä, katsottiin aiheelliseksi informoida arkkipiispa Johanssonia virkaveljen saapumisesta. Johanssonille ei jäänyt juuri vaihtoehtoja. Maahan oli tulossa vieraaksi kirkollinen ja ekumeeninen vaikuttajahahmo, joka hänenkin oli otettava vastaan. Valmiiseen vierailuohjelmaan sijoitettiin käynnit Turussa niin meno- kuin paluumatkallakin.

”Täällä on suurella ilolla otettu vastaan tieto, että Ruotsin arkkipiispa vierailee maassamme”, Johansson saattoi kohteliaasti kirjoittaa ja välittää samalla Turun seurakuntien toivomuksen Söderblomin esiintymisestä. Asuminen järjestyisi arkkipiispan talossa. Ystävällisyyttä ei Johanssonin omakäsitelystä kutsusta puuttunut: ”On mieluista saada kuulla ajatuksianne kirkon tilanteesta tänä kriittisenä aikana”, hän lopetti.¹⁷

Tosiasiassa ei vierailu ollut luonnollisestikaan Johanssonista mieluinen. Hänen päiväkirjansa on maaliskuun puolivälistä alkaen täynnä ahdistuneita kommentteja, sillä arkkipiispat olivat henkisesti varsin etäällä toisistaan.¹⁸ Muodollinen julkisivu oli kuitenkin säilytettävä, ja vierailun loppuhetkiin asti tämä onnistuikin.

c. Vierailuohjelma ja ensireaktiot

Söderblomin vierailun puitteet olivat näyttävät: pikakäynti Turussa, tutustuminen tuomiokapituliin ja hovioikeuteen sekä siirtyminen Helsinkiin, missä Söderblom vietti neljä päivää. Pääkaupungissa ohjelma alkoi teologian yliopilaiden kunniatervehdyksellä, jonka yhteydessä keskusteltiin Suomen ja Ruotsin ylioppilaiden keskinäisestä yhteydestä.¹⁹ Jumaluusopillisen ylioppi-

15 Hjelt Söderblomille 24.2. ja 2.3.1919. NSS UUB; Söderblom Hjeltille 6.3.1919. AH HYK. Tulevasta vierailusta ja sen ohjelmasta *Kmaa* 8/28.1., 21/14.3 ja 24/28.3.1919.

16 YKY:n johtok. ptk 21.1.1919 § 7 ja 11.3.1919 § 4. SKYA VA. Ehdotetun aiheen ”Gå vi emot kristendomens renässans” oli Söderblom itse muuttanut. Hjelt Söderblomille 12.3.1919. NSS UUB; Söderblom Hjeltille 20.3.1919. AH HYK.

17 Johansson Söderblomille 16.3.1919. NSS UUB.

18 Johanssonin pvk 29.3., 5.4., 10.4. ja 26.4.1919. YA HYK.

19 *Kmaa* 25/1.4.1919, Arkkipiispa Nathan Söderblom Suomessa.

lastiedekunnan valitsema edustaja ylisti pitämässään puheenvuorossa Söderblomia ja hänen tutkimuksiaan siinä määrin innoittuneesti, että Söderblomin teologiseen linjaan pidättyvämmiin suhtautuvat opiskelijat esittivät seuraavassa tiedekunnan kokouksessa asiasta julkisen vastalauseen.²⁰ Opiskelijajärjestön lehdessä Kyyhkysessä vierailun loppuarvio oli kuitenkin pelkistään positiivinen. Söderblom oli ”täysiverinen, hieno eurooppalainen”, ”lämmen ja valomielinen kirkonmies” ja vieläpä ”hauska setä”. Kyyhkynen toivoi, että vierailu lämmittäisi kirkollisia Ruotsin-suhteita ja oikaisisi siinä ohessa Suomen kirkon vanhoillisten piirien ajattelua.²¹

Suomen ja Ruotsin suhteet tiedeyhteisöjen tasolla oli Söderblomin teemanä ylipistossa järjestetyissä juhluuhennoissa, joita kunnioitti läsnäolollaan myös pääministeri Lauri Ingman. Kotimaan julkaiseman vierailuselostuksen mukaan Söderblom puhui syvästi liikuttuneena Suomen vapautumisen historiallisesta ihmeestä, ja kuulijoissa nämä sanat herättivät runsaasti vastakaikua.²²

Vierailun teologista antia edustivat Nikolainkirkossa ja YKY:ssä pidetyt puheet ja esitelmät. Kirkkotilaisuudet tulkitsi Arthur Hjelt. Söderblom esitti koko ekumeenisen ohjelmansa, johon sisältyi ajatus evankelisesta katolisuudesta ja Pohjolan kirkkojen erityiskutsumuksesta. Söderblom sivusi myös kysymystä evankelisten kirkkojen organisatorisesta järjestäytymisestä eli kirkkojen neuvostosta.²³ Hjeltin pyyntö ekumeenisesta propagandasta tuli perusteellisesti toteutetuksi. Söderblomin ohjelmaan oli sisällytetty myös tutustuminen Helsingin diakonissalaitokseen, ja laitoksen pastori Edvin Wirén ilmaantui tästä pitäen Hjeltin toimikunnan kokouksiin.²⁴

Luentojen ja vierailukäyntien ohella järjestettiin vieraan kunniaksi myös virallinen juhlavastaanotto ja useita päivällistilaisuuksia juhlapuheineen. Valtionhoitaja Mannerheimin järjestämällä päivällisillä oli mukana joukko

20 Tervehdyksen esitti Max Oterdahl. Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 26.3.1919 § 4 ja liite sekä 9.4.1919 § 2. TYTA HYK.

21 Kyyhkynen 4/2.4.1919. TYTA HYK.

22 Kmaa 25/1.4.1919, Arkkipiispa Nathan Söderblom Suomessa.

23 Kmaa 27/8.4.1919, Arkkipiispa Nathan Söderblomin esitelmät.

24 PYK ptk 1.4.1919 ja WA ktmk ptk 1.4.1919, läsnäolijat. AL VA. Toukokuussa Wirén nimettiin varajäseneksi. PYK ptk-konsepti 19.5.1919 § 2. AL VA. Söderblomin vierailun on katsottu edistäneen Helsingin diakonissalaitoksen pohjoismaista vuorovaikutusta. *Kansanaho* 1967, 194.

poliittisia ja kirkollisia vaikuttajia, kärjessä Ingman, Gummerus, Hjelt ja Kaila.²⁵ Helsingin saksalainen seurakunta uhrasi Söderblomin kunniaksi Suomen kuninkaalle aikanaan varatut vuosikertaviinit.²⁶ Vierailun korkeasta tasosta ei ollut epäilystä, ja sitä seurasivatkin aktiivisesti myös tärkeimmät porvarilliset päivälehdet.²⁷

Myös Arthur Hjelt järjesti kotonaan päivälliset Söderblomin kunniaksi ja osoitti näin olevansa vierailun todellinen henkilökohtainen isäntä.²⁸ Piispoja ei isäntien joukossa Helsingissä näkynyt. Helsingin papisto sen sijaan järjesti Söderblomin kunniaksi suuret juhlaillalliset. Tässä tilaisuudessa piti juhlapuheen Gummerus, joka ei malttanut olla letkauttamatta Ahvenanmaan kysymyksen suuntaan. Hän kertoi puheessaan laveasti edellisten Ruotsin arkkipiispojen Suomen-vierailuista ja piirsi ohimennen selvän vuosisataisen rajan Upsalan arkkihiippakunnan ja Turun hiippakunnan välille. Kirkkohistorian professorina Gummerus tiesi kyllä, minkä tuomiokapitulin ohjeitten mukaan kymmenykset kulloinkin oli maksettu ja mistä käsin tarkastukset hoidettu. Kun Upsalan arkkipiispa Pietari 1330-luvulla vieraili Suomessa, hän kävi Hämeen ohella myös ”in terra Alandiae, dicte Aboensis diocesis”, Gummerus mainitsi ikäänkuin ohimennen. Hauskoilla sanakäänteillä ja vieraan kiitelyllä hän sitten häivytti puheensa poliittisen kärjen.²⁹

Gummerus ei ollut ainoa, joka vierailun aikana kajosi Ahvenanmaan kysymyksen. Kansainvälisen oikeuden professori ja ulkoministeriön asiantuntija Rafael Erich vieraili nimittäin yksityisesti Söderblomin luona ja selvitti Suomen näkökohtia tavalla, jota tämä myöhemmin kuvasi ”valtiomiesmäiseksi”.³⁰ Erich oli Edvard Hjeltin hyvä ystävä ja poliittinen aateveli,³¹ ja hänet

25 *HS* 86/31.3.1919.

26 *Huldén* 1988, 166.

27 *US* 76/2.4. ja 79/5.4.1919; *ÅU* 86/28.3.1919; *HS* 86/31.3. ja 87/1.4. ja 89/3.4.1919; *Hbl* 85/27.3. ja 88/30.3.1919.

28 Aino Hjeltin muistokirja, 60.

29 Puhe huhtikuussa 1919 Nathan Söderblomille Helsingin papiston ja teologisen tiedekunnan kutsuilla. JG:n esitelmää, puheita ja luentoja 63. Gummerus—Pihkala -suvun kokoelmat 63/2 HYK; *US* 76/2.4. 1919. Ahvenanmaan historiallisesta kuulumisesta Turun hiippakuntaan *Pirinen* 1956, 41, 44, 145—146, 200—201.

30 Asia ilmenee Söderblomin kirjeestä Gummerukselle 15.6.1920. JG HYK.

tunnettiin myös kirkollisesta harrastuksestaan.³² Erich kuului muun muassa Arthur Hjeltin johtaman NMKY:n kannatusjäseniin.³³ Hänet oli näin jo tuttavuussuhteiden pohjalta helppo saada mukaan Söderblomiin kohdistuvaan poliittiseen painostukseen.

Myös arkkikiipisa Johansson muisteli myöhemmin ilmoittaneensa Söderblomille, ettei hän aikonut vierailla Ruotsissa ennen kuin Ruotsi lopettaisi agiteeraamisensa Ahvenanmaan asiassa.³⁴ Yleisölle ei Ahvenanmaa-keskusteluista kuitenkaan kerrottu.

Julkisuudessa keskityttiin Söderblomin vierailun kirkolliseen ja teologiseen antiin. Kotimaa asettui pääkirjoituksessaan 1.4.1919 täysin Söderblomin ohjelman taakse. Kirjoitus korosti kristikunnan vastuuta maailman tilanteesta. Erityisesti Pohjolan kirkot voisivat kantaa vastuuta parhaiten työskentelemällä yhdessä, mutta työ ei saisi rajoittua tähän. Koko luterilainen maailma ja koko kristikunta tarvitsi yhtyneitä Pohjolan kirkkoja johtoonsa.

Sillä tuntuupa kuin olisi Pohjolan luterilainen kristikansa taas kutsuttu johtavalla tavalla edustamaan luterilaisuutta Euroopassa. Eikä vain sitä. Vaan pohjoismaitten luterilaiset kirkot ovat kuin kutsutut nykyisessä tilanteessa välittämään niiden maiden ja kristikansojen välillä, jotka nyt ovat sodan ja vainomielen erottamat toisistaan ... Tunne tästä pohjoismaitten kirkkojen yhteistarpeesta ja työstä on eri tahoilla Skandinavian kristikansassa herännyt.³⁵

Kotimaa rohkeni myös uskoa, että näillä ajatuksilla oli kaikupohjaa Suomen luterilaisen kansankirkon ja kristikansan taholla. Vierailua kuvanneitten leh-

31 Ystävyys oli ollut kiinteää aktivismin aikoihin, ja se kesti myös yli Edvard Hjeltin poliittisen uran romahtamisen. E. Hjelt Erichille 9.11.1915, 25.9.1916, 1.6.1918, 18.11.1918, 23.1.1919, 10.5.1919. RE VA; *Nurmio* 1957, 13–14, 31, 135.

32 "... tuntien sen positiivisen harrastuksen, mikä sinulla on kirkollisiin asioihin ..." Gummerus Erichille 6.8.1919. RE VA; Erich Gummerukselle 16.8.1919. JG HYK. Erichin kirkollisesta harrastuksesta myös *Kena* 1979, 202, 258.

33 *Helsingin NMKY* vk 1918, 15.

34 Johansson Collianderille. Jäljennettynä Collianderin kirjeessä Koskimiehelle 4.5.1920. JRK HYK.

35 *Kmaa* 25/1.4.1919, Mietteitä maailman tilanteesta ja kristikirkosta.

tikirjoitusten kommentit ja eräät yksityiset kannanotot antavat aihetta uskoa, että näin todella olikin.³⁶

d. Johanssonin ja Söderblomin välit katkeavat

Helsingin ohella Söderblom vietti muutamia päiviä Turussa, ja arkkipiispoille järjestyi riittävästi aikaa tutustua toisiinsa. Ensi kohtaaminen oli jo menomatkalla, ja Johansson joutui päiväkirjalleen myöntämään, ettei vieras ollut niin vastenmielinen kuin hän oli kuvitellut: ”Hän on ponteva, vilkas ja miellyttävä”, Johansson kirjoitti. Alku sujui siis ongelmitta, ja Johansson tunsu voivansa vilpittömästi rukoilla Jumalan siunausta Söderblomille ja hänen vierailulleen.³⁷

Paluumatkalla arkkipiispojen kohtaaminen oli pitempi ja siihen sisältyi myös puheita. Söderblom oli avoin ja innokas, mutta parhaansa yritti myös vastahakoinen Johansson, jonka päiväkirja antaa erinomaisen kuvan vierailun psykologisista käänteistä. Söderblom ei teologialtaan ja toiminnaltaan häntä miellyttänyt, mutta itse tapaaminen sujui jälleen hyvin ja keskustelunaiheita löytyi. Pitkällä kävelyretkellä pitkin Auran rantaa käsiteltiin sosiaalista kysymystä, eivätkä mielipiteet kovin suuresti eronneetkaan toisistaan. Ainakin Söderblom tunsu yhteisen linjan löytyneen. Hänen mukaansa Turun ”originelli ja mielenkiintoinen arkkipiispa” ilmaisi kiinnostusta sekä sosiaalisia että jopa ekumeenisiakin kysymyksiä kohtaan. ”Oli niin virkistävää keskustella hänen kanssaan!” Söderblom muisteli vuosia jälkeenpäin.³⁸

Toiseksi viimeinen vierailupäivä muutti kuitenkin tilanteen. Söderblom oli saanut tehtäväkseen pitää neljännen ahtisaarnan Turun tuomiokirkossa, ja myös Johansson oli sitä kuulemassa. Puheessa ei Johanssonin mielestä korostunut kylliksi Kristuksen kärsimyksen luonne, mutta virret ja messu paikkasivat tämän puutteen. Saarnan jälkeen oli hyvästien aika.³⁹

36 HS 83/28.3.1919; *Hbl* 90/1.4.1919; *US* 76/2.4.1919. Esim. Paul Nicolay ilmaisi Söderblomin vierailun yhteydessä kiinnostusta evankelisen katolisuuden ajatusta kohtaan. Nicolay Gummerukselle 31.3.1919. JG HYK.

37 Johanssonin pvk 29.3.1919. YA HYK.

38 Johanssonin pvk 3.4 ja 4.4.1919. YA HYK; Söderblom Ingmanille 12.1.1925. LI VA.

39 Johanssonin pvk 4.4.1919. YA HYK.

Aamulla Åbo Underrättelser analysoi kuitenkin ahtisaarnan mitä erikoisimmasta näkökulmasta ja tuli siten ratkaisevasti vaikuttaneeksi arkkipiispojen välisen heikonlaisen yhteyden täydelliseen katkeamiseen Johanssonin puolelta. Pääkirjoituksessa ”En predikan om Plikt och Rätt” lehti asetti Söderblomin saarnan eettisen ja moraalisen opetuksen routavuosien viitekehykseen, ja sen valossa lehti tuomitsi Johanssonin kahdenkymmenen vuoden takaisen poliittisen toiminnan. Åbo Underrättelserin mukaan Suomen arkkipiispa oli sortovuosina pettänyt kansan luottamuksen ja pettänyt ”Oikeuden”.

Har Finlands kyrka i en kritisk tid haft en primas, som förkunnar Rättens och Pliktens oböjliga väg inför Pontius Pilatus? Ha vi icke snarare från det håll, som bort leda vårt folk enligt de högsta moraliska bud, anvisats underkastelsens bekvämare och ”klokare” väg?⁴⁰

Suomen arkkipiispa oli siis totuuden ja oikeuden asemesta aikanaan valinnut mukavamman ja ”viisaamman tien”, ja tällä ratkaisullaan hän oli itse vähentänyt uskonnon ja uskonelämän arvostusta maassa. Armottomasti lehti veti näin esiin ne perustuslailliset argumentit, joita routavuosina oli käytetty myöntövyvyyskannalle asettunutta kirkonjohtoa vastaan.

Routavuosien tapahtumien esille vetäminen ei ollut kylliksi. Saarnaa käytettiin kirjoituksessa kautta linjan apuna Suomen ja Ruotsin arkkipiispojen väliseen vertailuun, eikä tulos ollut Johanssonille mairitteleva. Söderblom oli lehden mukaan jotain kokonaan muuta, kuin mitä suomalaisissa saarnastuoleissa oli totuttu näkemään, ja hänen koko puheensa oli mestariteos, syvästi inhimillinen ja totuudellinen, vailla tyhjiä fraaseja. Lehti kiiruhti mainitsemaan, että Suomessa kyllä oli hyviäkin pappeja.⁴¹ Vertailussa arvosteltiin siis ilmeisesti vain tiettyä suomalaista pappia, jonka puutteita Söderblomin erinomaisuus korosti: arkkipiispa Johanssonia.

Kova teksti sattui Johanssoniin ja katkerointi hänet. Routavuosien tapahtumat olivat yhä arka asia, eikä persoonallisen arvostelun kestäminen kuulunut Johanssonin hyveisiin. Itse Söderblomin puheessa ei routavuosista sen enem-

40 ÅU 92/4.4.1919.

41 ÅU 92/4.4.1919.

pää kuin Suomen arkkipiispastakaan tosiasiaassa ollut sanaakaan⁴² — kysymys oli Åbo Underrättelserin tulkinnasta — mutta Johansson kohdisti silti koko katkeruutensa nimenomaan Söderblomiin, mikä näkyy hänen päiväkirjamuistiinpanoistaan:

Eilen oli Åbo Underrättelserissä hävytön hyökkäys minua vastaan. Ruotsin primas teroittaa oikeutta ja velvollisuuden täyttämistä. Suomen primas kehoittaa tämän polkemiseen. Hyvä on, että tuli hedelmä Söderblomin saarnasta näkyviin. Hän on näyttelijä ja otti tekstin, joka antoi tilaisuuden politikoimaan. Kantamme on aivan erilainen. En tarvitse Upsalaan koskaan lähteä.⁴³

Johansson ei jättänyt asiaa tähän, vaan hän ryhtyi myös toimintaan. Söderblomin esitelmät oli syytä analysoida yhtä lahjomattomasti, ja niiden puutteet oli paljastettava. Foorumikseen Johansson valitsi Herättäjän.

Jo 11. päivänä huhtikuuta 1919 Herättäjä julkaisi arkkipiispa Johanssonin kirjoituksen ”Kristikunnan suurin vaara tätä nykyä”. Siinä hän asettui ensi kertaa julkisuudessa jyrkästi vastustamaan Söderblomin ja hänen kannattajiensa ekumeenista ohjelmaa. Suomessakin kannatusta saanut ajatus evankelisesta katolisuudesta ja mahdollisesta ekumeenisesta liitosta olivat hänen mukaan merkki kristikunnan voimattomuudesta.

Tätä voimattomuutta potee nykyinen kristikunta. Yhdistyksillä koetaan tätä heikkoutta auttaa. Pyydetään yhdistämään kaikki kirkkokunnat ja lahkokunnat. Katolinen, kreikkalaiskatolinen, luterilainen, reformeerattu kirkkokunta ja niiden lahkokunnat olisi koottava yhteistoimintaan ... Mutta tästä ulkonaisesta ei ole mitään hyötyä, kun ei sisällistä yhteyttä ole.⁴⁴

42 Laajimmin saarnaa siteerasi Åbo Underrättelser. ÅU 92/4.4.1919. Kotimaan mukaan saarna herätti kuulijoissa lähinnä iäisyyskaipuuta. *Kmaa* 27/8.4.1919. Uuden Suomen mukaan Söderblomin saarna käsitteli neljättä ahtia. *US* 79/5.4.1919. Saarnasta mainitsi lyhyesti myös *Hufvudstadsbladet*. *Hbl* 94/5.4.1919. Routavuosien tapahtumat olivat selvästi ÅU:n oma rinnastus.

43 Johanssonin pvk 5.4.1919. YA HYK.

44 *Hj* 15/11.4.1919, Kristikunnan suurin vaara tätä nykyä. Kotimaa siteerasi kirjoitusta, *Kmaa* 32/29.4.1919.

Johanssonin kritiikin taustalla voi nähdä hänen beckiläisen eskatologiansa ja liberalisminvastaisuutensa. Julkinen jyrkkä kannanotto oli kuitenkin tässä tilanteessa ensisijaisesti henkilökohtaisen loukkaantumisen ilmaus, ja sen todellinen kohde ei ollut ekumeeninen liike vaan Nathan Söderblom. Henkilökohtaisiin loukkauksiin Johansson ei syylästynyt, vaan hän kohdisti kritiikkinsä Söderblomin työn keskeisimpiin tavoitteisiin. Kritiikin todellinen kohde oli kuitenkin selvä, ja samalla saivat myös Johanssonin varpaille astuneet suomalaiset ekumeenikot kuulla varoituksen sanan.

Kirjoituksen julkaissut Herättäjä asettui vankkumatta arkkipiispan taakse. Lehti oli luvannut lukijoilleen julkaista selostuksen Söderblomin vierailusta. Sellaista ei kuitenkaan ilmestynyt. Sen sijaan päätoimittaja K. R. Kares kirjoitti sarjan ”Kansojen liitto ja kirkkojen liittoko myös?” Näissä kirjoituksissa Kares asetti ekumeenisen työn samaan joukkoon sosialismin ja Kansainliiton kanssa. Ekumenia oli Kareksen mielestä torjuttava, koska se johtaisi kristillisyyden vesittymiseen ja kunkin kirkon erityislahjojen syrjäyttämiseen.⁴⁵ Myös ruotsinkielisen seurakuntatyön tärkein äänenkannattaja, pietistissävyinen Människövännen julkaisi Johanssonin kirjoituksen. Seuraavassa numerossa oli kuitenkin pitkä Söderblomin haastattelu.⁴⁶ Täysin Kareksen linjoilla Människövännen ei siis ollut.

Arkkipiispa Johanssonin ja turkulaisen Herättäjän välille oli näin syntymässä kirkollinen mielipideryhmittymä, ”turkulaisuus”, jonka vastakohtaisuus Kotimaan, Vartijan ja ”helsinkiläisten” näkemyksiin pian oli yleisesti tunnettu. Ekumeenisesta työstä oli nyt tulossa yksi niistä tekijöistä, jotka voimakkaimmin jakoivat ”turkulaisten” ja ”helsinkiläisten” mielipiteet.⁴⁷

Aivan varauksetta ei Söderblomin ekumeenista ohjelmaa tosin tukenut aikakauslehti Vartijakaan. Nimimerkki Synsygus, Antti J. Pietilä, jonka asenne Söderblomiin jo vuonna 1915 oli osoittautunut kriittiseksi,⁴⁸ kommentoi

45 *Hjä* 14/4.4., 17/25.4. ja 18/2.5.1919.

46 *Mv* 16/19.4.1919, Kristenhetens största fara i den närvarande tiden; *Mv* 17/25.4.1919, Ärkebiskop om besöket i Finland. Människövännen-lehden linjasta *Klemets* 1979, 132—140.

47 ”Turkulaisuudesta” esim. *Hjä* 37/12.9.1919, Vaeltaja ja *Vja* 1920, 23—25, 137—142, Ajan varrelta. Kiistely meni usein voimakkaiden persoonallisuuksien Antti J. Pietilän ja K. R. Kareksen väliseksi henkilökohtaiseksi nälvimiseksi. *Kena* 1979, 230—273; *Mäkisalo* 1988, 83—85.

48 *Pietilä* 1915, 85—87.

vierailua kirjoituksessaan ”Arvokas vieras”. Pietilä ei halunnut kokonaan torjua suunniteltua kirkkojenvälistä yhteistyötä, mutta hän kehotti Suomen kristikansaa pitämään kiinni omasta hengellisestä perinnöstään. Vain siten Suomen kirkolla voisi olla annettavaa ”siinäkin kirkkojen kokoomuksessa, jota arkkipiispa Söderblom hengenheimolaisineen niin tarmokkaasti ja toivorikkaasti tavoittelee”.⁴⁹ Tammikuussa 1918 perustetun ja syksyllä 1918 toimintansa aloittaneen Suomen kirkon pappisliiton⁵⁰ puheenjohtajan asenne söderblomilaista ekumeniaan oli siis jokseenkin pidättyvä. Myös useissa uskonnollisissa lehdissä otettiin Söderblomin esittämiin ajatuksiin epäroivä tai kriittinen kanta, joskin eräissä tapauksissa vasta pitkän ajan kuluttua vierailusta.⁵¹

Söderblomin vierailulla oli ollut Hjeltin toivomuksen mukaisesti vahva ekumeeninen sisältö, mutta se olikin näin johtanut osittain päinvastaiseen tulokseen, kuin mitä oli toivottu. Suomessa pinnan alla elänyt antiekumeeninen asennoituminen oli noussut julkisuuteen ja vieläpä Suomen arkkipiispan toimesta. Vierailulla oli Suomen kirkkoa koskeva laajamittaisempikin vaikutus. Johansson, joka oli spekuloinut eroavansa korkean ikänsä vuoksi virastaan ja kirjoittanut eroanomuksenkin,⁵² löysi jälleen syyn jatkaa viranhoitoa. Taistelu Söderblomia ja ekumeenista liikettä vastaan virkisti häntä.

Hyökkäys minua vastaan on hyvä, sillä minä vapaannun niistä puuhista, joita uudet yliopistot aiheuttavat ja pääsen aivan erilleen Söderblomista. ... Tuntuu siltä, että minulla on elämäntehtävää, kun luopumus alkaa ... Kirjoitukseni on paikallaan ja virkani tulee tärkeäksi. Jumala on minua varjellut.⁵³

Päätös viittasi siihen, että Johansson aikoi käyttää virkakautensa loppuvuodet Söderblomin edustamien näkemysten aktiiviseen vastustamiseen. Johansson pyrki myös vakuuttamaan virkaveljensä Råberghin siitä, että tämänkin tuli

49 *Vja* 1919, 128—129, Ajan varrelta.

50 Pappisliiton perustamisesta ja alkuaajan toiminnasta *Heinonen* 1969, 24—27.

51 *Löytömäki* 1985, 30—31. Lestadiolainen Sionin lähetyslehti julkaisi Söderblomista kriittisen artikkelin ”Uskonnon uudistusko tulossa”. *Sionin lähetyslehti* 4/1920, 99—101.

52 Eroamisesta Johanssonin pvk 21.2. ja 2.3.1919. YA HYK.

53 Johanssonin pvk 6.4., 25.4. ja 26.4.1919. YA HYK.

horjuvasta terveydestään huolimatta jatkaa viranhoitoa. Niinpä myös Råbergh jätti aiotun eläkkeelle siirtymisen sikseen.⁵⁴

Uudistusmieliset kirkolliset piirit olivat ottaneet tyytyväisinä vastaan vuonna 1919 annetun eläkeasetuksen. Harvassa olivat Vartija-lehdenkin mukaan ne miehet, jotka siinä määrin säilyttivät henkisen joustavuuden, että he vielä iäkkäinä pystyivät ymmärtämään ja oikein arvostelemaan aikansa uusia aatteita ja henkisiä virtauksia. Niinpä iäkkäille piispoille tulikin Vartijan mukaan kiitosten saatelemana tarjota tilaisuus päästä jo vanhuuden lepoon.⁵⁵ Nyt näytti kuitenkin siltä, ettei eläkeasetus johtanutkaan toivottuun tulokseen. Vanhuuden lepo ei piispoja houkutellut. He päättivät jatkaa vääränlaiseksi kokemansa edistyksen ja ekumenian tulppana Suomen kirkossa.

e. Ahvenanmaan kriisi laajenee kirkossakin

Ruotsi vetosi huhtikuussa 1919 Ahvenanmaan kysymyksessä Pariisin rauhankonferenssiin, mutta Englannin toivomuksesta asia siirrettiin juuri perustetun Kansainliiton ratkaistavaksi.⁵⁶ Kesästä 1919 alkaen häilyttiin Suomessa toivon ja epätoivon rajoilla sen mukaisesti, mihin suuntaan eri maissa olevat lähettiläät ja muut ulkoministeriön tietolähteet kertoivat ulkomaisen mielipiteen kehittyvän. Eduskunnassa tehtiin välikysymyskin siitä, mitä hallitus oli tehnyt Ahvenanmaan pitämiseksi Suomella.⁵⁷ Hallituksen tuella perustettiin Julius Sundblomin toimittaman separatistisen Åland-lehden kilpailijaksi Ålandsposten, joka oli virallisen ulkopolitiikan kontrollissa. Hallituksen tukea nautti myös Helsingissä perustettu Ålandskommittén, jonka toi-

54 Råbergh Johanssonille 26.9.1919. GJ HYK. Kirjeessä on luonnos Råberghin eläkeasiaa koskevaksi kirjelmäksi tasavallan presidentille. Vastauskirjeessä Johansson perusteli virassa pysymistä kelvollisten seuraajien puutteella ja arvosteli Söderblomia ja ekumeenista liikettä. Johansson Råberghille 30.9.1919. HR HYK.

55 *Vja* 1919, 58—59.

56 Numelin 1962, 111—112; Kalela 1971, 27—28, 36; M. Jääskeläinen 1977, 285—286, 297; *Paasivirta* 1984, 187, 189—190, 258.

57 Enckell ulkoasiainhallinnolle 2.10.1919. Sähke n:o 66/242; Ingman T. Kailalle 23.10.1919; M. Jääskeläinen 1977, 299; *Paasivirta* 1984, 256, 258.

mintaan osallistui muun muassa Rafael Erich.⁵⁸

Ulkoministeriössä otettiin vakavasti väitteet, joiden mukaan Suomessa oli jopa valmiutta sotaan Ruotsia vastaan Ahvenanmaan säilyttämiseksi Suomalaisella. Avainpaikoilla olevia diplomaatteja kannustettiin äärimmäisiin ponnistuksiin asian hyväksi.⁵⁹ Uutta oli se, että itse ulkoministeri Rudolf Holsti neuvoi käyttämään Ahvenanmaan kysymyksen yhteydessä Länsipohjan suomalaisväestöä esimerkkinä vähemmistön todellisesta sortamisesta, vaikkei Ahvenanmaan ja Länsipohjan kysymysten poliittisissa ratkaisuihin tullutkaan pyrkiä rinnastuksiin. Holsti oli myös yhteydessä Haaparannan uuteen Suomen-konsuliin Lauri Merikallioon, jonka tehtäviin Länsipohjan kysymyksen tarkkailu kuului. Holsti lupaili Merikalliolle myös taloudellista tukea alueella tehtävää työtä varten. Kyseinen ”työ” oli käytännössä tiedonhankinnan ohella Ruotsin vastaista kirjoitteluja ja epävirallista agitointia.⁶⁰

Kirkolliset Ruotsin-suhteet olivat Saksan romahduksen jälkeen entisestään vilkastuneet, mutta kokonaan ei Ahvenanmaan kysymyksestä voitu kirkossakaan vaieta, sillä, kuten Åland-lehti apeana totesi, papit jopa itse Ahvenanmaalla kannattivat harvinaisen yksimielisesti Suomen hallituksen linjaa ja vastustivat ahvenanmaalaisen väestön pääosan pyrkimyksiä.⁶¹

Papisto oli siis separatismia vastaan, mutta virallista kantaa kirkko ei ottanut asiaan. Yksityisissä yhteydenotoissa Ahvenanmaan kysymystä saatettiin sen sijaan käsitellä. Niinpä esimerkiksi Suomen lähetysseuran taholta varoitettiin ahvenanmaalaisia lähetysystäviä separatismista. Kirjeessä lumparlandilaiselle opettajalle ja SLS:n yhteyshenkilölle Erika Lindstömille lä-

58 Ålandsposten ilmestyi 11.2.—14.6.1919. Ålandspostenin perustamisesta ja separatismia niin ikään vastustaneen Ålandskommittén toiminnasta ks. ”P.M. i Ålandsfrågan 10.2.1919”. UM 9 I 2 UMA; Ptk-ote Ålandskommitténin kokouksesta 1.10.1919. RH VA.

59 Ulkoasiainministeriö Enckellille Suomen Pariisiin lähetystöön 30.9., 23.10. ja 19.11.1919. UM Kristianian Suomen lähetystölle 25.11.1919. UM 9 I L:3 UMA.

60 Ulkoministeri Holsti Suomen Tukholman lähetystölle (erittäin salainen) 12.11.1919 n:o 9781. Tukholman lähetystön arkisto. UM I L VII:4 UMA; Merikallio Holstille 16.12.1919. RH VA. Nygård näkee tutkimuksessaan Ahvenanmaan ja Länsipohjan rinnastuksen toisiinsa lähinnä Länsipohjan toimikunnan ja muun vapaan kansalaismielipiteen asiaksi ja kiistää sen osuuden virallisessa ulkopoliitikassa. Nygård 1978, 81—85, 151—152.

61 Åland 39/17.5.1919.

hetysjohtaja Matti Tarkkanen kiteytti manner-suomalaisten ajatukset seuraavasti:

Olemme murheissamme rakkaiden ahvenanmaalaisten eroajatuksista. Ahvenanmeri erottaa meidät ikuisesti Ruotsista. Voimme olla siellä vain vieraita ja muukalaisia. Ei korkeus eikä syvyys voi milloinkaan eroittaa meitä teistä. Luodolta luodolle, rannalta rannalle kuulumme me yhteen. Minkä Jumala on yhdistänyt, sitä älköön ihminen erottaa.⁶²

Konservatiivista bekkiläistä raamattuteologiaa edustanut Matti Tarkkanen osasi näin tarvittaessa saattaa Raamatunkin palvelemaan suomalais-nationalistisia päämääriä.

Pohjoismaista yhteistyötä innokkaasti kannattava Kotimaa puuttui Ahvenanmaan kysymykseen keväällä 1919. Ulkomaankatsauksessaan lehti tuomitsi Ruotsin uusimmat pyrkimykset ja muisteli katkerin sanakääntein Ruotsin toimia kansalaissodan aikana.

Tuntuu siltä, kuin tässä asiassa Ruotsi esiintyisi ”äitipuolena”, joka tylyn äitipuolen tavoin kohtelee ”tytärtään”. Niin se menetteli jo punakapinan aikana estelemällä meidän laillista hallitusta saamasta apua Ruotsista tai edes Ruotsin kautta. Saa nyt nähdä, miten ”äitipuolen” hankkeet onnistuvat.⁶³

Entisestä emämaasta oli nyt tullut tyly äitipuoli. Kotimaan uuden päätoimittajan Martti Ruuthin pisteliäs kirjoittelu osoittaa, että mieliala Ruotsia kohtaan oli kirkossakin alkanut kiristyä. Gummeruksen päivällispuheessaan esittämä hiippakuntahallinnollinen argumentti Ahvenanmaan Suomeen kuulumisesta alkoi entistä useammin näkyä myös lehtikirjoituksissa. Asiantuntevimmin teemaa käsitteli professori M. G. Schybergson. Historiantutkijatkin

62 Tarkkanen Erika Lindströmille 25.2.1919. Daa 23 SLSA. SLS:n yhteyksistä Ahvenanmaalle ja nimenomaan Lindströmiin Tarkkanen Lindströmille 13.5.1918. Daa 23 SLSA.

63 *Kmaa* 39/23.5.1919, Silmäys suureen maailmaan.

palvelivat näin hallituksen ulkopoliittisen ohjelman toteuttamista.⁶⁴

Ahvenanmaan kysymys ei kuitenkaan vielä antanut aihetta vetäytyä pois ekumeenisesti sävyttyneistä kirkollisista Ruotsin-yhteyksistä. Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean puheenjohtajan Arthur Hjeltin ja Söderblomin välinen henkilökohtainen yhteydenpito jopa vilkastui entisestään.⁶⁵ Söderblomin vierailun ja muun yhteydenpidon positiivinen anti oli pohjoismaista yhteyttä edistämään lähteneen Hjeltin mielestä selvästikin ulkopoliittista kiistaa tärkeämpi.

3. Ulkosuhteiden vilkastuminen johtaa edustuskiistaan

a. Hjeltin komitea vakiinnuttaa rooliaan

Johanssonin ja Kareksen reaktiosta huolimatta Söderblomin vierailulla oli ainakin Hjeltin ekumeenisen toimikunnan työhön toivotun kaltainen piristävä vaikutus. Söderblom itse osallistui toimikunnan kokoukseen 1.4.1919, jolloin toimikunta myös ensimmäistä kertaa piti erillisen kokouksen toisaalta pohjoismaisen yhteistyökomitean, toisaalta World Alliancen osastona, vaikka kokoonpano olikin molemmilla kertaa sama: Hjelt, Kaila, Lehtonen ja Wirén. Puhetta johti kummallakin kertaa arkkipiispa Söderblom. Pohjoismaisen komitean osastolle Söderblom kertoi edessä olevasta Tanskan kokouksesta. World Alliance -osastolle puolestaan selvitettiin Haagissa syksyllä järjestet-

64 Finsk Tidskrift julkaisi 1919 Schybergsonin kirjoituksen Ålands ställning i historisk tid. Kirjoituksen sivuilla 197—201 puututtiin nimenomaan kirkolliseen hallintoon. Samaa asiaa Schybergson käsitteli hallituksen tuella perustetun Ålandsposten-lehden ensimmäisessä numerossa. Ålandsposten 1/11.2.1919, Har Åland räknats till Sverige eller Finland? En historisk utredning av professor M. G. Schybergson.

65 Söderblomin vanhin poika, näyttelijä Helge Söderblom sai vuonna 1919 paikan Helsingin Svenska teaternissa ja Hjelt sai tilaisuuden osoittaa hänelle vieraanvaraisuutta sekä auttaa asunnon hankinnassa. Söderblom Hjeltille 28.7. ja 26.8.1919. AH kirjeitä 5 sekä 28.11.1919 kirjeitä 4 HYK; Luchou 1977, 142, 267, 317.

tävän World Alliancen suurkokouksen suunnittelutilannetta.¹ Söderblom sai myös kuulla, että suomalainen osasto oli poliittisista syistä pakotettu varovaisuuteen sovintorauha-asiaassa.²

Arthur Hjelt innostui kirjoittamaan kirkkojenvälisestä rauhantyöstä kaksi laajaa artikkelia Kotimaahan. Söderblomin juuri päättynyt vierailu sävytti näitäkin kirjoituksia. Hjelt korosti Ruotsin arkkipiispan johtoasemaa kirkollisessa rauhantyössä, mutta hän pyrki kuitenkin kirjaamaan myös kaikki muut kristilliset rauhanaloitteet, niin puolueettomien maiden taholla kuin Englannin tai Amerikankin kirkkoissa syntyneet. Hjelt esitteli tasapuolisuuden vuoksi myös paavin rauhantoimintaa. Sovintorauha-asian ja Saksan kysymyksen hän jätti syrjään,³ aivan kuten ekumeeninen toimikunta jo joulukuussa oli päättänyt.

Kritiikki ei siis kyennyt tyrehdyttämään suomalaisten ekumeenista harrastusta. Kirkkojenvälisen työn ja Hjeltin komitean virallinen asema Suomen kirkossa oli kuitenkin yhä järjestämättä. Ekumenia oli pienehkön joukon harrastus. Oli kuitenkin merkkejä siitä, että suhteet muihin kirkkokuntiin oli vähitellen myös laajemmissa kirkollisissa piireissä alettu mieltää luonnolliseksi osaksi kirkon toimintaa. Syksyn 1918 kirkolliskokouksen yleinen valmistusvaliokunta, jonka jäsenistä kukaan ei kuulunut ekumeeniseen sisäpiiriin, oli jopa päättänyt esittämään, että kirkon seuraavaan viisivuotiskertomukseen otettaisiin kohta, joka käsittelisi ”kansankirkkomme suhteita ulkomailla oleskeleviin kansalaisiimme ynnä ulkomaisiin kirkkoihin”. Asian käsittely siirrettiin piispainkokoukselle, joka oli seuraavan kerran koolla tammiukuussa 1919.⁴

Kirkolliskokous katsoi, että piispainkokous voisi tehdä ehdotetun kaltaisen pienehkön muutoksen sekä koko joukon muitakin muutoksia viisivuotiskertomuksen laadintaperusteisiin ilman uutta kirkolliskokousta. Osa ehdotuksista hyväksyttiin piispainkokouksessa asiaa valmistelleen valiokunnan ehdottamassa muodossa. Valiokunnan ehdottama ulkomaansuhteita kos-

-
- 1 PYK ptk 1.4.1919. AL VA; WA ktmk ptk 1.4.1919. AL VA. Kokouksesta on maininta myös World Alliancen käsikirjassa. WA 1919a, 69.
 - 2 Tämä seikka käy ilmi ainoastaan Lehtosen kokoelmassa olevasta pöytäkirjakonseptista 1.4.1919. AL VA.
 - 3 *Kmaa* 26/4.4. ja 28/11.4.1918, Kirkkojen rauhantyö sodan aikana 1—2.
 - 4 *Kirk. kok. ptk* 1918, 30, 808—809; *Kirk. kok. L VI*, 17; Piispainkok. ptk 22.1.1919 § 5. *SKJS* 1/1919, 13—14.

kenut lisäys kuului kuitenkin niihin kysymyksiin, joita pohtimaan asetettiin asessorivaliokunta.⁵ Lopputulos asiassa oli sittemmin myönteinen, ja kirkon seuraavassa viisivuotiskertomuksessa kirkon ulkomaiset suhteet saivat oman osastonsa.⁶ Periaatteessa kirkkojenvälinen työ miellettiin siis jo osaksi kirkon normaalia toimintaa.

Hjeltin toimikunnan asema oli kuitenkin yhä samalla tavoin epämääräinen kuin tammikuussa 1918, jolloin sen olemassaolo sentään oli noteerattu myös piispainkokouksessa. Vuoden 1919 alussa perustettiin kauan suunniteltu Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto, SKSK, jonka ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Arthur Hjelt.⁷ Hjelt näki nyt SKSK:ssa mahdollisuuden myös ekumeenisen työn aseman virallistamiseen. Hjeltin komitea päätti 27.2.1919 tiedustella SKSK:n kantaa siihen, voisiko se jäsenyä järjestön alaisuuteen tehtävänään edustaa seurakuntatyötä ulospäin, lähinnä Pohjoismaiden suuntaan. Tällä tavoin komitea pääsisi eroon irrallisesta asemastaan kirkossa.⁸ SKSK:n johtokunta päätti kokouksessaan 10.4.1919, että Hjeltin komitea, jonka jäseniksi kirjattiin Hjelt, Kaila, Mannermaa, Paunu, Lehtonen ja Wirén, ”saisi, samalla, kun se säilyttää täydellisen itsenäisyyden toimintaansa nähden, olla SKSK:n yhteydessä”.⁹ SKSK:n varsinaisena jäsenjärjestönä pienimuotoista komiteaa ei voi pitää tämänkään jälkeen, sillä se mainittiin SKSK:n jäsenluettelon jatkeena ainoastaan vuoden 1919 vuosikertomuksessa.¹⁰ SKSK oli kuitenkin ottanut komitean siipiensä suojaan. SKSK hoiti muutoinkin alusta pitäen runsaasti ulkomaista yhteydenpitoa, joten osa kirkkojenvälisestä työstä kanavoitui luontevasti kanavoitua myös tätä kautta.¹¹

5 Piispainkok. ptk 22.1.1919 § 5. *SKJS* 1/1919, 16.

6 ”Kirkkojen välinen yhdystoiminta ja evankelinen diasporatyö”. *Wallinheimo* 1923, 276—278.

7 Ptk SKSK:n perustavassa kokouksessa 9.1.1919 § 1. *SKSKA I Ca 1 VA*. Hjelt toimi puheenjohtajana tammikuuhun 1921 saakka, jolloin tehtävään valittiin Jaakko Gummerus. SKSK:n johtok. ptk 24.1.1921 § 3. *SKSKA I Cc 1 VA; Veikkola* 1969b, 7—10.

8 Suunnitelmasta liittää toimikunta SKSK:n osaksi PYK ptk-luonnos 27.2.1919 § 3. *AL VA*. SKSK:n perustamisesta *Kena* 1979, 194.

9 SKSK:n väliaikaisen valiokunnan ptk 4.3.1919 § 5, SKSK:n johtok. ptk 10.4.1919 § 6. *SKSKA I Ca 1 VA*.

10 Hjeltin komitean virallista edustajaa ei myöskään valittu SKSK:n valtuuskuntaan. Ks. esim. *SKSK kert. 1919*, 2; Kertomus SKSK:n toiminnasta 1920. *SKSKA I Ca 1 VA; SKSK kert. 1920*.

11 *Veikkola* 1969b, 8, 28.

Työn virallistamista muulla tavoin ei tässä yhteydessä yritetty, ja Söderblomin vierailun jälkeen oli varmasti entistä selvempää, ettei ainakaan arkkipiispa ryhtyisi sellaista tukemaan. Kevään mittaan Johansson kävi myös muiden piispojen kanssa kirjeenvaihtoa, jossa Söderblomia ei säästetty. Kirkkojenvälisiä yhteyksiä nuorempina vuosinaan hoidellut Råberghkin yltyi tässä yhteydessä kertomaan Johanssonille Söderblomista kuulemiaan varsin epäedullisia juoruja.¹²

Hjeltin komitean toimintaan näillä keskusteluilla ei ollut vaikutusta. Tarmokas sihteeri Aleksi Lehtonen aloitti säännöllisen kirjeenvaihdon World Alliancen englantilaisen johtohahmon sir Willoughby H. Dickinsonin kanssa, ja tiedot suomalaisosaston toiminnasta saatettiin näin tästedes kirjata myös World Alliancen asiakirjoihin.¹³ Kansainvälisesti katsottuna toiminta eteni siis systemaattisesti.

SKSK:n johtokunnan tekemä päätös osoitti, että kirkkojenvälisten yhteyksien hoitaminen oli vähitellen alettu ymmärtää osaksi kirkon normaalia toimintaa. Myös Hjeltin ekumeenisen toimikunnan tekemää työtä kohtaan tunnettiin kirkossa kiinnostusta. Ongelmia aiheutti kuitenkin se seikka, että kirkkojenvälisen työn innokkaimmissa tukimiehissä oli yliopistoteologeja, joiden edustamat teologiset näkemykset olivat kirkossa kiistanalaisia. Lisäksi tämä työ oli kansainvälisesti ajatellen mitä suurimmassa määrin henkilöitynyt Söderblomin persoonaan, johon Suomen kirkon arkkipiispa oli tehnyt selvän pesäeron. Nämä tekijät olivat omiaan heikentämään Hjeltin komitean ja koko kirkkojenvälisen työn asemaa Suomessa.

Toisaalta kirkkojenvälisellä työllä oli takanaan yliopistomiesten ja teologipoliitikkojen vahva tuki. Useimmat Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan professoreista tai professorinviran hoitajista olivat mukana toiminnassa. Hjelt, Gummerus, Pietilä sekä Ingmanin sijaisena toiminut Kaila olivat

12 Johansson Koskimiehelle 8.5.1919. JRK HYK; Råbergh Johanssonille 1.4. ja 3.5.1919. GJ HYK.

13 Lehtonen Dickinsonille 30.4., 30.5. ja 5.12.1919 sekä Dickinson Lehtoselle 13.5. ja 30.6.1919. EZA 51 E II H. Dickinson Lehtoselle 30.6. ja 5.8.1919. AH HYK; WA 1919a, 69.

vaikutusvaltainen teologiryhmittymä.¹⁴ Poliitikoista tai valtion virkamiehistä toimintaa seurasivat Lauri Ingman, esittelijäsihteeri Yrjö Loimaranta, josta keväällä 1919 tuli Hjeltin komitean varajäsen¹⁵ sekä eduskunnan toinen varapuhemies Paavo Virkkunen. Hjeltin toimikunnan varsinaisista jäsenistä myös Erkki Kaila oli kansanedustaja.¹⁶

Näissä piireissä ekumeeninen työ miellettiin varsin pitkälti kirkolliseksi ulkopoliitistikaksi. Kiinnostusta tunnettiin kuitenkin myös ohjelmallista ekumeenisuutta kohtaan. Kristittyjen ykseys ja teologinen keskustelu tämän ykseyden edellytyksistä kiinnosti erityisesti Aleksi Lehtosta, ja vanhastaan tämä teema oli ollut läheinen myös Sigfrid Sireniukselle. Kirkkojenvälisen työn asema ei siis arvovaltaisesta kirkollisesta vastustuksesta huolimatta ollut heikkenemässä. Se oli jo ehtinyt vakiinnuttaa paikkansa Suomen kirkossa, ja sillä oli runsaasti kannattajia piispoja nuoremman kirkollisen vaikuttajakunnan piirissä.

b. Suomalaislinjaus lähetystyön kriisissä

Kirkkojenvälisissä yhteyksissä Saksan tappio heijastui selvimmin lähetystyöhön. Lähetystyön ”hätkäkomitea” — the Emergency Committee of Co-operating Missions — perustettiin vuoden 1919 alkupuolella täysin englantilais-amerikkalaisten kaavailujen pohjalta. Sen puheenjohtajaksi tuli saksalaisten karsastama Mott ja sihteeriksi Oldham. Brittiläisillä ja yhdysvaltalaisilla lähetysjohtajilla oli komiteassa selvä yliedustus, kahdeksan jäsentä kumpiakin, eikä mukaan tullut ainoatakaan saksalaista. Ranskan ja puolueet-

14 Gummerus oli tässä vaiheessa tiedekunnan dekaani, Pietilä hoiti vt:nä dogmaatiikan professuuria. Professoreista ainoastaan S. E. Stenij ei osallistunut missään vaiheessa kirkkojenväliseen työhön, vaikka hän modernin raamatuntutkimuksen edustajana ja TA:n toimituskunnan jäsenenä ja päätoimittajana muutoin oli lähellä nuorkirkollista ryhmittymää. Tiedekunnan kokoonpano teol. tdk ptk 30.11.1918. HYA; *Gummerus* 1925, 121—129; *Murtorinne* 1986, 211—213.

15 PYK ptk 19.5.1919 § 2. AL VA.

16 *Kena* 1979, 24, 200. Virkkunen oli ollut eduskunnan jäsenenä yhtäjaksoisesti vuodesta 1914, Kaila vuodesta 1917 alkaen. Virkkunen toimi toisena varapuhemiehenä vuosien 1919, 1920 ja 1921 valtiopäivillä; 1922 hänestä tuli ensimmäinen varapuhemies. *M. Jääskeläinen* 1973, 13—15.

tomien maiden lähetyssseurat saivat kukin yhden paikan. Hätäkomitean ensimmäinen kokous järjestettiin maaliskuussa 1919.¹⁷

Ruotsalaiset olivat aluksi päättäneet solidaarisuudesta Saksaa kohtaan pysytellä hätäkomitean ulkopuolella. Jo helmikuussa 1919 Karl Fries matkusti kuitenkin Englannin World Alliance -osaston kutsusta Englantiin neuvottelemaan tilanteesta, ja kevättalvella valittiin hätäkomiteaan ruotsalaisten ja tanskalaisten lähetysjärjestöjen edustajat.¹⁸ Ruotsalaisten ja tanskalaisten Hjeltillekin lupailema puolueettomien maiden kirkkojen boikotti ei siis purrut; saksalaisen lähetystyön tappio oli täydellinen.

Suomen lähetyssseuraa ei aluksi lainkaan luettu niiden puolueettomien maiden joukkoon, joiden edustajia toivottiin komiteaan.¹⁹ Helmikuun lopussa Oldham otti ensi kerran sodan jälkeen yhteyden suomalaisiin. Kirjeessä Lontoon suomalaiselle merimiespapille Mikko Airilalle Oldham kertoi hätäkomitean luonteesta ja pyysi tätä välittämään tiedot SLS:n johdolle.²⁰ Yhteys kansainväliseen lähetyssliikkeeseen päin oli käynnistynyt uudelleen. Suomessa tosin paheksuttiin yhä julkisesti lähetystyön tilannetta ja voittajien toimintaa niin Kotimaan kuin Suomen lähetysssanomienkin palstoilla.²¹ Tätä kriittisyyttä lietsoivat ne vetoomukset, joita SLS sai esimerkiksi Sveitsin saksan-

17 *Teinonen* 1960, 33—35; *Hogg* 1952, 182—184, 189—190; *Latourette* 1954, 363—367.

18 *Hogg* 1952, 190. Asiasta myös Fries Tarkkaselle 17.1. ja 15.3.1919. Eaa 32 SLSA; *LS* 1919, 53, 115—116. Ruotsalaisedustajaksi valittiin vuonna 1912 perustetun Ruotsin lähetyssjärjestöjen keskuselimen, Allmänna Svenska Missionskonferensensin puheenjohtaja Karl Fries, Tanskaa edustivat professori Frederik Torm ja kreivi Joachim Moltke. Ensimmäinen kokous, jossa he olivat läsnä, pidettiin toukokuun alussa. Emergency Committee of Co-operating Mission. Minutes of Meeting held on May 2nd, 1919, S.1., s.a. *Teinonen* 1960, 33—35; *Hogg* 1952, 158—159, 190. Pöytäkirja 2.5.1919 kopiona Eaa 32 SLSA.

19 Kirjeessä Friesille 29.3.1919 Tarkkanen ilmoittaa, ettei SLS ollut saanut kutsua liittyä hätäkomiteaan. Daa 23 SLSA.

20 Oldham Airilalle 26.2.1919. Eaa 32 SLSA.

21 *Kmaa* 13/14.2.1919, Maailmanlähetyksen ja uusi aika. Kansainvälinen lähetysskomitea asetettu; *Kmaa* 41/30.5.1919, Miten käy pakanalähetyksen; *LS* 1919, 53, 115—116.

kielisiltä lähetysjärjestöiltä ja joissa Oldhamin toimintaa arvosteltiin.²²

Karl Fries toimi asiassa kuitenkin välittäjänä,²³ ja kun virallinen pyyntö edustajan nimeämisestä hätäkomiteaan kesäkuussa 1919 lopulta saapui, SLS seurasi Ruotsin esimerkkiä ja nimesi oman edustajansa, lähetysjohtaja Matti Tarkkasen, joka oli edustanut Suomea myös Edinburghin jatkokomiteassa.²⁴ Syksyllä liittymisen hyöty mitattiin ensi kerran, kun hätäkomitean toimesta järjestettiin SLS:lle ulkomaista lainoitusta.²⁵

Lähetystyön tilanteenarviota varten oli nyt siis olemassa kansainvälinen elin, vaikkakin vain väliaikainen ”hätäkomitea”, johon ei puolueettomissa maissa eikä varsinkaan Saksassa varauksetta luotettu. Sodanjälkeisessä tilanteessa lähetystyön tulevaisuutta järjesteli myös toinen ekumeeninen järjestö, World Alliance, jonka aloitteesta Karl Frieskin oli tehnyt Englannin-matkansa. Etenkin Arthur Hjeltin lähetyskontaktit liittyivät lähinnä juuri World Allianceen. Kansainvälinen asetelma johti näin ollen siihen, että lähetystyön tilannetta seurattiin Suomessakin kahdella taholla, joiden johtajat edustivat varsin erilaista teologista traditiota: beckilläisen Matti Tarkkasen johtamassa Suomen lähetysseurassa ja lauantaiseuralaisen eksegeetti Hjeltin World Alliance -komiteassa.

c. Ulkopoliittinen asema ja talousapu kirkkojenvälisen yhteydenpidon vauhdittajina

Vuoden 1919 alkupuolella Suomi kaipasi kipeästi länsivaltojen tunnustusta itsenäisyydelleen. Saksalaiskauden painolastista oli päästävä lopullisesti irti,

22 Kiertokirje An die Missionsgesellschaften in den neutralen Ländern 29.3.1919. Eaa 32 SLSA. Kirjeen liitteenä oli kopio sveitsiläisten Oldhamille lähettämästä vetoomuksesta. Kirjelmissä puolustettiin sveitsiläisten lähetysseurojen puolueettomuutta ja vaadittiin, että Pariisin rauhankonferenssiin tuli asettaa erityinen lähetyskomissio.

23 Fries Tarkkaselle 17.1. ja 15.3.1919. Eaa 32 SLSA. Jälkimmäisen kirjeen liitteenä kopio Friesin kirjeestä Oldhamille; Tarkkanen Friesille 21.1.1919. Daa 23 SLSA.

24 Tarkkanen Oldhamille 10.7.1919. Daa 24 SLSA; Emergency Committee/ Miss Gollock Tarkkaselle 22.7.1919 ja Oldham Tarkkaselle 6.9.1919. Eaa 32 LSA; *Kähkönen* 1985, 25–26.

25 *SLS vk 1919*, 26; Oldham Tarkkaselle 6.9.1919 ja liite. Eaa 32 SLSA. SLS:n ulkomaisesta lainoituksesta *Kähkönen* 1985, 29–32.

jotta suhteet etenkin Englantiin ja Yhdysvaltoihin saataisiin järjestykseen. Maaliskuussa järjestetyt edustakuntavaalit osoittivat, että kiista hallitusmuodosta oli ratkeamassa tasavallan eduksi, aivan kuten länsivalloissa toivottiin. Mannerheim vahvisti uuden tasavaltaisen hallitusmuodon heinäkuussa 1919.²⁶ Tätä ennen olivat sekä Englanti että Yhdysvallat tunnustaneet Suomen itsenäisyyden.²⁷ Monarkiaa kiihkeästi kannattanut Kotimaa otti hallitusmuotoon ja uuteen presidenttiin K. J. Ståhlbergiin pidättyvän asiallisen asenteen. Sisäpoliittiset kiistat olivat jäämässä lehden linjasta sivummalle.²⁸ Tämä kuvastanee ainakin nuorkirkollisen ydinjoukon yleistä asennekehitystä.

Ulkopoliittinen tilanne sen sijaan heijastui selvästi kirkollisiin ratkaisuihin. SLS oli empimisen jälkeen liittynyt lähetystyön ententejohtoiseen hätäkomiteaan, ja myös Kotimaan ulkomaan uutisissa läntinen suunta alkoi työntyä esiin. Huhtikuussa 1919 lehti julkaisi laajan artikkelin ”Kirkollisten olojen kehitys Englannissa”. Englannin tunnustettua Suomen itsenäisyyden lukijat saivat lisää kirkollista Englanti-tietoutta. Kotimaa esitteli painokkaasti muun muassa Englannin kristittyjen vetoomuksia kristittyjen yhteyden puolesta.²⁹

Myös Yhdysvaltojen kirkolliset olot nousivat kiinnostuksen kohteeksi. Maailmansodan aikaiseen kirjoitteluun verrattuna muutos Kotimaan linjassa olikin juuri Amerikan suhteen huomattava. Tärkeäksi yhdistäväksi tekijäksi Suomen ja Amerikan kirkkojen kesken havaittiin taistelu kieltolain puolesta.³⁰

Lämpimiä tunteita Yhdysvaltoja kohtaan herätti erityisesti niiden kirkkojen harjoittama laaja avustustoiminta. Avun tarvetta tutkimassa vierailivat Suomessa alkusyksystä 1919 yhdysvaltalaisen luterilaisen kirkkoliiton, National Lutheran Councilin edustajat professorit Sven G. Youngert ja G. T.

26 *Rasila* 1977, 104—111.

27 Englannin tunnustus saatiin 6.5. ja Yhdysvaltojen 8.5.1919. *Rasila* 1977, 197.

28 *Kmaa* 56/29.7.1919, Presidentti; *Kmaa* 58/5.8.1919.

29 *Kmaa* 40/27.5.1919, Kehoitus kristittyjen yhteyteen. Englannin kristittyjen aloite. Lehti kertoi myös Englannin Keswick-kokouksista *Kmaa* 43/6.6.1919.

30 *Kmaa* 55/25.7.1919, Amerikan Yhdysvaltojen kirkkokunnat ja raittiustyö — kieltolain yhdistävä voima.

Rygh, jotka kumpikin kuuluivat skandinaaviseen Augustana Synodiin.³¹ Kesällä Vadstenassa järjestetyssä lähetyskonferenssissa Rygh ja Youngert olivat tutustuneet lähetysjohtaja Matti Tarkkaseen, ja he kävivätkin Suomes-
sa neuvotteluja erityisesti lähetysseuran johdon kanssa.³² Tästä avautuikin
paitsi Suomen kirkolle myös erityisesti SLS:lle arvokas avustuskanava.

Amerikkalaisille vieraille esiteltiin Suomen oloja ja he tulivat vakuuttu-
neiksi suomalaisten avuntarpeesta. NLC:lle antamassaan raportissa Rygh ja
Youngert kertoivat punaisen terrorin aiheuttamista suurista kärsimyksistä,
joiden vuoksi Suomea oli autettava. Saatu rahasumma käytettiin sittemmin
kolmeen päätarkoitukseen: lastenkotien hyväksi, pappien leskien ja orpolas-
ten auttamiseen sekä kirkkojen ja pappiloiden korjaamiseen. Lisäksi NLC
järjesti SLS:lle Kiinan työn järjestelyjen kannalta välttämätöntä lainoitusta.³³
Suomen avustamista jatkettiin myös seuraavina vuosina.³⁴

Suomalaiset olivat näin saaneet National Lutheran Councilista arvokkaan
ystävän. Yhteydenpitoa oli omiaan edistämään tunnustuksellinen yhdenmu-
kaisuus. NLC:n luterilaisesta profiilista ei ollut epäilystä. NLC tarkisti jopa
huolellisesti, että annettu apu kohdistui nimenomaan luterilaisiin kirkkoi-
hin.³⁵ Ekumeeniselta rooliltaan kirkkoliitto oli tässä vaiheessa varovaisen
kiinnostunut, ja sen edustajia oli mukana World Alliancen ja lähetystyön
häätäkomitean toiminnassa.³⁶ Amerikanapu ja sen yhteydessä solmitut henki-

31 *Kmaa* 70/16.9.1919, Sodan hävityksen raunioilla. Prof. Youngertin Suomen ja Viron matkasta *Wadensjö* 1971, 124—125. National Lutheran Council oli 6.9.1918 syntynyt kirkkoliitto, ja sen jäsenkirkkojen jäsenistä huomattava osa oli pohjoismaista alkuperää. *NLC* 1919, 4, 9, 18—19.

32 Youngert Johanssonille 2.8.1919. GJ HYK; Youngert Tarkkaselle 25.8.1919. Eaa 32 SLSA. Tarkkaselle Youngert pahoitteli sitä, että arkkipiispa, johon hän ensin oli ottanut yhteyttä, sattui juuri olemaan piispantarkastusmatkalla Ahvenanmaalla.

33 *NLC* 1919, 25; SLS vk 1920, 5 ja 1921, 3; *Youngert* 25.8.1919, *Rygh* 30.9.1919 ja Fries 20.11.1919 Tarkkaselle. Eaa 32, Tarkkanen Ryghille 19.12.1919 ja Youngertille 9.12.1919. Daa 24, Larsen Tarkkaselle 15.1.1920. Eaa 33 SLSA.

34 *NLC* 1920, 78. Vuoden 1921 lopulla NLC totesi Suomen taloudellisen tilanteen parantuneen siinä määrin, ettei avustuksia enää entisessä laajuudessa tarvittu. *NLC* 1921, 56, 71. Varsinaiset vuosittaiset avustussummat 1919—1921 olivat 49.000—75.000 dollaria. Lähetysseuran lainajärjestelyistä ja muusta NLC:lta saamasta avusta vuosina 1920—1927 myös *Kähkönen* 1985, 31—32.

35 *Koskimies* 1925, 211—213.

36 *NLC* 1919, 31—32 ja 1920, 29—30.

lökontaktit lisäsivät kirkon piirissä ratkaisevasti myönteistä asennoitumista Yhdysvaltoihin.

d. Kuka saa edustaa Suomen kirkkoa?

Hjeltin toimikunta alkoi jo keväällä 1919 valmistautua kesän ja syksyn kansainvälisiin suurkokouksiin. Kutsu 27.—30.8.1919 järjestettävään Kirkollisen pohjoismaisen yhteistyökomitean kokoukseen Tanskan Vesterbygaardiin oli saapunut toukokuussa³⁷, ja siihen oli päätetty lähteä peräti viiden hengen voimin. Varsinaisten jäsenten ja sihteerin lisäksi oli matkarahoja anottu varajäsenelle, esittelijäsihteeri Yrjö Loimarannalle. Valtioneuvosto myönsikin annetut varat.³⁸ Jopa Herättäjän mielestä oli suomalaisten osallistuminen Tanskan kokoukseen paikallaan. Teologinen aikakauskirja puolestaan osoitti myönteisyyttään julkaisemalla kokouksen alla tanskalaisen T. Lomholt Thomsenin kirjoituksen yhteistyön aiemmista vaiheista ja suunnitellusta jatkotoiminnasta.³⁹

Myös World Alliance -järjestön kokous oli edessä. Se oli määrä järjestää syys-lokakuun vaihteessa Haagissa. Tähän kokoukseen suomalainen komitea päätti lähettää Hjeltin, Loimarannan ja Sigfrid Sireniuksen, joka tässä vaiheessa ensi kerran ilmestyi mukaan Hjeltin komitean piiriin. Hjeltin ja Loimarannan ilmoitettiin muodostavan World Alliancen kansainvälisen toimikunnan virallisen suomalaisdelegatian, Sirenius merkittiin tästä pitäen suomalaisen WA-osaston sihteeriksi Lehtosen jäädessä edelleenkin hoitamaan pohjoismaisen komitean sihteerin tehtäviä.⁴⁰ Toimikuntien oli näin tarkoitus vähitellen eriytyä. Haagin kokouksen matkarahat saatiin amerikkalaisista lahjavarjoista World Alliancen kautta. Rahat oli World Alliance -työlle lah-

37 Lomholt Thomsen Hjeltille 8.4. ja 20.5.1919. AH HYK. Jälkimmäisessä kirjeessä on myös tilaisuuden ohjelma. Kokousuutinen myös *Hbl* 154/7.6.1919.

38 PYK ptk 19.5.1919 § 5. AL VA. Matkarahoista *SKJS* 7/1919, 119 ja *Kmaa* 46/20.6.1919. Kokouksen tarkoituksesta *Kmaa* 63/22.8.1919.

39 *Hjä* 24/13.6.1919; *TA* 1919, 186—189.

40 Hjelt Dickinsonille 9.8.1919. EZA E II h; Dickinson Hjeltille 27.8.1919. AH HYK; *WA* 1919a, 4 ja 1920/21, 48; Ennakkotiedot kokouksesta *Kmaa* 60/12.8.1919; *Hjä* 33/15.8.1919; *Mv* 33/15.8.1919.

joittanut amerikkalainen teollisuusjohtaja Andrew Carnegie, joka vanhastaan tunnettiin kirkollisen rauhantyön mesenaattina.⁴¹

Kolmas kokous ja ajallisesti ensimmäinen oli Vadstenassa 7.—10.8.1919 järjestettävä pohjoismainen lähetyskonferenssi. Tämän kokouksen yhteydessä puhkesi kuitenkin kiista, joka oli vaarantaa myös osallistumisen muihin kansainvälisiin konferensseihin. Tilaisuuden järjestäjä, Svenska kyrkans missionsstyrelse lähetti nimittäin Suomeen kaksi virallista kutsua: toisen arkkipiispa Johanssonille ja toisen kirkkojenvälisissä yhteyksissä tunnetuimmalle suomalaiselle, Arthur Hjeltille. Lähetysjohtaja Gunnar Brundin pyysi kirjeessään, että suomalainen sisarkirkko nimeäisi konferenssiin yhden edustajansa ja kehotti kumpaaakin vastaanottajaa neuvottelemaan toistensa kanssa.⁴²

Hjeltin ja Johanssonin välillä jo vuosia vallinneen jännityksen ja etenkin keväällisen Söderblom-välikohtauksen vuoksi ehdotusta oli mahdoton toteuttaa. Johansson kääntyikin suoraan lähetysjohtaja Matti Tarkkasen puoleen ja ilmoitti, keitä hän piti sopivina kyseiseen edustustehtävään: ensiksi Tarkkasta itseään ja seuraavaksi Antti J. Pietilää, SLS:n apulaisjohtajaa Hannu Haahtea tai Sigfrid Sireniusta. Gummeruskin kävisi, samoin Kaila. Arkkipiispasta oli tärkeää saada Suomen kirkon edustaja pian nimetyksi.⁴³

Johansson katsoi selvästi, että kirkon edustajan nimeäminen oli yksin arkkipiispan asia. Kovin usein ei tällaisia ulkomaisia kutsuja arkkipiispalle tosin tullut, sillä useimmiten ne menivät suoraan niille järjestöille ja komiteoille, jotka säännöllisesti hoitivat ulkomaista yhteydenpitoa. Tälläkin kertaa oli toisena kutsun saajana ollut ekumeenikko Hjelt. Silmiinpistävää kuitenkin on, ettei Hjelt, joka vielä vuonna 1907 oli periaatteessa kelvannut Suomen kirkon edustajaksi Lützenin juhlille, lainkaan esiintynyt Johanssonin listalla.

Myös Hjelt ryhtyi toimiin saamansa kutsun vuoksi. Hänkään ei ottanut yhteyttä arkkipiispaan vaan kääntyi SLS:n puoleen ja luovutti Brundinin kirjeen SLS:n johtokuntaan kuuluvalle K. R. Karekselle. SLS:n johtokunta käsitteli asian 3.7.1919 arkkipiispan toimeksiantona, ja Suomen kirkon edustajaksi päätettiin nimetä lähetysjohtaja Matti Tarkkanen, joka vaisusti suostui tehtävään.⁴⁴

41 *Kmaa* 59/8.8.1919; *Karlström* 1947, 120.

42 Svenska kyrkans missionsstyrelse Hjeltille 18.6.1919. Eaa 32 SLSA.

43 Johansson Tarkkaselle 6.7.1919. Eaa 32 SLSA.

44 SLS:n johtokunnan ptk 3.7.1919 § 11. Cb SLSA; Tarkkanen Johanssonille 12.7.1919. Daa 24 SLSA.

Asiaa vatvottiin vielä tämänkin jälkeen. Arkkipiispa Johansson kiiruhti ilmoittamaan ilonsa siitä, että juuri Tarkkanen lähtisi Suomen kirkon edustajana Ruotsiin. Hän arveli, että kokouksen kulissien takaisena taustahahmona toimi jälleen Söderblom, olihan kirjeessä kerran jälleen käytetty termiä ”sisarkirkko”. Kyseinen termi samoin kuin Hjeltin nimen mainitseminen ärsyttivät selvästi Johanssonia. ”Oudoksuttaa tuo holhonta sisarkirkon edustajaan nähden. Ei se ole sopiva. Ole Sinä Suomen kirkon itsenäinen edustaja, eikä samrådia Hjeltin kanssa tarvita”, hän kirjoitti Tarkkaselle. Söderblomille Tarkkanen saisi viedä terveiset, mutta ”rationalistien” puuhien suhteen hänen oli syytä olla suorasanaisten.⁴⁵

Myös Hjelt ja Tarkkanen vaihtoivat asiassa kirjeitä. Tarkkanen ilmoitti lyhyesti tulleen valituksi Suomen kirkon edustajaksi,⁴⁶ Hjelt puolestaan neuvoi pyytämättä Tarkkasta matkajärjestelyissä ja lähetti terveisiä tuttavilleen. Hän pyysi myös Tarkkasta, entistä NMKY-miestä, edustamaan Suomen NMKY:tä Örebrossa järjestettävässä Ruotsin NMKY:n kokouksessa, johon Hjelt itse ei muiden kokousmatkojen vuoksi pääsisi.⁴⁷ Kaikesta päätellen Hjelt ei joko ymmärtänyt tai ollut ymmärtävinään sen epäluottamuksen syvyyttä, jota beckilläiset piirit tunsivat häntä kohtaan, ja on vaikea päätellä, oliko uuden edustustehtävän tarjoaminen teologiselle kiistakumppanille tässä yhteydessä vilpittön luottamuksenosoitus vaiko taktinen veto. Tarkkanen ei kuitenkaan mennyt Örebron NMKY-kokoukseen.⁴⁸

Ruotsin-matkansa suhteen ennakkoluuloinen Tarkkanen totesi jälkepäin, ettei matka sittenkään ollut hullumpi. Hän kiiruhti kertomaan vaikutelmistaan pitkäaikaiselle esimiehelleen piispa Collianderille: ”Sain paremman käsityksen Ruotsin kirkosta kuin mitä minulla oli. Onhan heillä omat lahjansa.”⁴⁹ Jopa Söderblomista Tarkkanen löysi positiivisia piirteitä. Myöhemmin syksyllä hän ainakin kiitteli Söderblomia lämpimästi tämän lähetystyötä kos-

45 Johansson Tarkkaselle 18.7.1919. Eaa 32 SLSA. Johanssonin kehotuksesta Tarkkanen anoi Kirkollisministeriöltä matka-avustusta ja sai sitä 1.250 markkaa. SLS:n johtokunnan ptk 4.9.1919 § 4. Cb SLSA.

46 Tarkkanen Hjeltille 12.7.1919. Daa 23 SLSA.

47 Hjelt Tarkkaselle 17.7.1919. Eaa 32 SLSA.

48 *SNKL vk 1919*, 13. Vuosikertomus mainitsee ainoastaan osallistumisen Norjan NMKY:n kokoukseen.

49 Tarkkanen Collianderille 7.9.1919. Daa 23 SLSA.

keneista julkisista kannanotoista.⁵⁰ Myös K. A. Paasio arvioi Suomen lähetysseurakunnissa myönteisesti Söderblomin toimintaa.⁵¹ SLS:n suhteet Ruotsin kirkon johtoon olivat Tarkkasen matkan johdosta selvästi kohentuneet.

Tilanne päättyi siis kyseessä olleen ruotsalaisen lähetyskonferenssin kannalta onnellisesti. Suomen kirkon edustajien valinta kansainvälisiin kokouksiin alkoi kuitenkin nimenomaan tämän tapauksen jälkeen herättää julkista huomiota. Keskustelun käynnisti turkulainen päivälehti *Uusi Aura* pääkirjoituksellaan elokuun puolivälissä. Kirjoituksessa ”Kirkkomme edustus ulkomaisissa kokouksissa” mainittiin kaikki edessä olevat kirkkojenväliset kokoukset ja pahoiteltiin sitä tapaa, jolla niihin oli nimetty edustajat. Erityisen valitettavaa oli lehden mukaan se, ettei Suomen kirkon edustajaksi ollut valittu professori Jaakko Gummerusta, joka oppineisuutensa, kielitaitonsa ja henkilökohtaisen sympaattisuutensa vuoksi olisi ollut paras mahdollinen henkilö kansainvälisiin yhteyksiin. Lehden mielestä kysymyksessä oli käsitämätön henkilösivuutus, ja se vaati selvitystä edustajien valintatavasta. Itse osallistumista kirkkojenvälisiin tapahtumiin *Uusi Aura* piti tärkeänä.⁵²

Kotimaa laati kirjoitukseen vastineen ja kertoi, että kutsut pohjoismaiseen konferenssiin samoin kuin WA-kokoukseenkin olivat tulleet suoraan arkkipiispa Söderblomilta hänen nimeämilleen henkilöille eli ekumeenisen toimikunnan jäsenille. Kotimaa muistutti samalla, että Gummerus oli juuri valittu Suomen edustajaksi Norjan kirkon pappisliiton kokoukseen Kristianiaan.⁵³ Tämä seikka pitikin paikkansa. Johansson, joka tässä tapauksessa oli saanut kutsun, oli henkilökohtaisesti valtuuttanut Gummeruksen tehtävään ja luvannut matkarahat.⁵⁴ Osallistuminen toisen pohjoismaan pappeinkokoukseen oli vanha käytäntö, johon ei Johanssoninkaan mielestä ilmeisesti sisäl-

50 Tarkkanen Söderblomille 11.11.1919. Daa 24 SLSA.

51 *LS* 9/1919, 151.

52 *Uusi Aura* 218/17.8.1919, Kirkkomme edustus ulkomaisissa kokouksissa.

53 *Kmaa* 64/26.8.1919.

54 Kutsu Norjan pappeinkokoukseen kirjeessä Nils Magelsson Johanssonille 4.6.1919. JG HYK. Norjan kokouksesta Johansson Gummerukselle 29.8. ja 8.10.1919. JG HYK.

tynyt varsinaisen ekumeenisen työn rasitteita.⁵⁵

Pappeinkokouskäytäntö ei siis sisältänyt edustuksellista jännitystä. Uudenmuotoisten kirkkojenvälisten kokoontumisten suhteen tilanne oli toinen. Kotimaan kirjoitus, jossa tuotiin esiin Söderblomin osuus kutsumenettelyssä inspiroi Herättäjän pakinoitsija Vaeltajan eli päätoimittaja K. R. Kareksen kiivaaseen hyökkäykseen ”kongressivimmaa” vastaan. Saman ryöpytyksen kohteeksi joutuivat nyt sekä Tanskan pohjoismainen että Haagin kansainvälinen kokous, olihan molempien keskushahmoksi paljastunut itse Söderblom. ”Kuka on valinnut Suomen kirkon edustajat ja kuka valtakirjan antanut?” Kares kysyi ja vastasi saman tien paheksuvasti: ”Tiedän kyllä, että Ruotsin arkkipiispa mielellään olisi joku evankelinen paavi!” Kareksen mielestä kokouksiin matkustavat edustivat niissä itseään. Suomen kirkon edustajat voisi näet ainoastaan kirkolliskokous tai piispainkokous valtuuttaa.⁵⁶

Kysymyksestä sukeutui Herättäjän ja Kotimaan välille sananvaihto, jossa vastakkain olivat Suomen kirkon pappisliiton puheenjohtaja Antti J. Pietilä ja Herättäjän päätoimittaja K. R. Kares. Pietilä perusteli Suomen kirkon edustajien epävirallista valintatapaa kirkollisen byrokratian hitaudella. Tarjottuja tilaisuuksia kansainväliseen osallistumiseen ei tullut hänen mukaansa jättää käyttämättä. Kansainvälisyys oli kristillinen käsite ja suomalaisten oli muutenkin syytä vähän katsella ympärilleen. Pietilä otti esiin myös kirkkojenvälisten suhteiden kansallisen merkityksen. ”Asemamme on siksi tukala ja maineemme siksi epävakainen, että totisesti sietää käyttää jokaista tarjoutuvaa tilaisuutta asiamme ajamiseen naapuriemme luona”, hän kirjoitti.⁵⁷ Vastaus ei tyydyttänyt Karesta, joka näki Pietilän tekstissä vain hyökkäysintoa

55 Suomalaisten osuus Norjan pappeinkokouksessa jäi vaatimattomaksi, sillä kokouksessa oli Norjan kirkossa pinnalla ollut ns. hallesbyläinen riita. Kokoukseen osallistuivat lisäksi Aleksi Lehtonen, Toivo Waltari ja rovasti C. G. Olsoni sekä Suomen kirkon pappisliiton puheenjohtaja Antti J. Pietilä, joka esitteli kokouksen antia Kotimaassa ja piti aiheesta esitelmän teologian ylioppilaille. Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 12.11.1919 § 7. TYTA HYK. Kokouksesta tarkemmin *Kmaa* 82/28.10. ja 83/31.10.1919; *Kaija* 1970, 73; *Franzén* 1987, 49.

56 *Hjä* 36/5.9.1919, Vaeltaja: Kongressit ja kirkkomme edustus; *Hjä* 37/12.9.1919, Vaeltaja.

57 *Kmaa* 70/16.9.1919, Kirkkomme edustus kansainvälisissä kokouksissa.

58 *Hjä* 38/19.9.1919, Vaeltaja.

Herättäjä-lehteä vastaan.⁵⁸ ”Turkulaisuuden” ja ”helsinkiläisyyden” kuilu syveni entisestään.

Keskustelu kirkon ulkomaisesta edustuksesta päättyi tällä erää tähän, mutta se oli ehtinyt paljastaa usean lehden lukijalle, millainen ongelmavyöhyte kirkon ulkosuhteisiin ja ekumeeniseen osallistumiseen kätkeytyi.

Toiminnan keskushahmoa Hjeltiä ei kiistassa ollut julkisesti arvosteltu, mutta kritiikki kohdistui Söderblomin ohella selvästi häneenkin. Vuoden 1919 tilanteessa olikin Hjeltin arvovalta jo mahdollista asettaa kyseenalaiseksi. Hjelt-suvun poliittinen vaikutusvalta oli mennyttä: Edvard Hjelt oli saanut palata yliopistovirkaansa ja August Hjelt oli heinäkuussa 1919 kuollut.⁵⁹ Ainakaan poliittiset kytkennät eivät enää estäneet asettamasta rajoja Arthur Hjeltin harjoittamalle ulkomaiselle edustustoiminnalle ja kirkolliselle diplomatialle.

4. Kansainväliset kokousmatkat yhteyksien syventäjinä

a. Pohjoismainen yhteys kukoistaa

Suomen kirkon ulkomaisesta edustamisesta syntynyt kiista ei vaikuttanut suunniteltuihin kansainvälisiin kokousmatkoihin. Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyötoimikunnan kokous alkoi 27.8.1919 Kööpenhaminan lähellä Vesterbygaardissa. Osanottajia saapui lähes kolmekymmentä, ja kaikki pohjoismaat Islantia myöten olivat edustettuina. Suomalaisdelegaatioon kuuluivat Hjelt, Kaila, Lehtonen, Loimaranta ja Mannermaa. Hjeltin kautta tällä joukolla oli jälleen kytkentä myös Suomen ulkomaanedustustoon, sillä Werner Cajanus oli nyt siirtynyt Tanskaan Suomen v.a. asiainhoitajaksi.¹

Kokouksessa jatkettiin edellisenä vuonna aloitettua yhteispohjoismaisen teologisen julkaisun suunnittelua. Arthur Hjeltin näkemyksen mukaan tuli

59 August-veljen kuolemasta Arthur Hjelt Söderblomille 22.7.1919. NSS UUB.

1 KfKS i Norden ptk 27.—30.8.1919, osanottajat. Ek. saml. UUB; *Kmaa* 67/5.9.1919, Pohjoismaisten kirkkojen edustajakokous Tanskassa.

vuosikirjan lisäksi perustaa kerran kuussa ilmestyvä aikakauslehti. Hjelt oli saanut tuekseen suomalaisen osaston ohella Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan opettajat, joiden mielipidettä hän oli kysynyt yksityisesti. Myös arkkipiispa Söderblomin tiedettiin olevan julkaisukysymyksessä samalla kannalla². Lundilaiset teologit ehdottivat kuitenkin tyytymistä pelkästään vuosikirjaan. Samaa toivoivat norjalaiset, joiden mielestä oli pelättävissä, että uusi julkaisu aiheuttaisi taloudellisia vaikeuksia kansallisille teologisille aikakauskirjoille. Tässä vaiheessa päätettiinkin julkaista vain yhteinen vuosikirja. Kokouksessa keskusteltiin myös stipendiaattivaihdosta, kirkollisesta tiedotustoiminnasta sekä pappistutkinnon pätevyydestä siirryttäessä Pohjoismaasta toiseen.³

Esille otetut asiaryhmät liittyivät siis todellakin pohjoismaiseen kirkolliseen lähentymiseen. Esiin nousi kuitenkin jälleen myös poliittisia kysymyksiä. Kuten Pietilä oli ennustanut, suomalaiset ”ajoivat Suomen asiaa naapurien luona”. Hjelt piti Suomen oloja koskeneen esitelmän ja jakoi kaikille osanottajille tiedotteen Suomen kirkosta kansalaissodan aikana. Tiedotteen jakaminen liittyi selvästi siihen arvosteluun, jota Pohjoismaissa esiintyi sisällissodan valkoisia voittajia kohtaan.⁴

Vaikutus olikin toivotun kaltainen. Suomen vapaustaistelut herättivät kokousväessä halun osoittaa myötämielisyyttä kovia kokeneelle Suomen kansalle. Själlannin piispan Harald Ostenfeldin ehdotuksesta kokous päätti järjestää kaikissa Skandinavian kirkkoissa kiitosjumalanpalveluksen Suomen itsenäisyyden johdosta. Suomen piispainkokousta pyydettiin valitsemaan tilaisuuden ajankohta, joksi sittemmin määrättiin tammikuun 18. päivä 1920.⁵

2 *Kmaa* 22/18.3.1919, Kirkollinen yhteistoiminta Pohjolassa. Yhteisjulkaisua suunnitellaan; PYK ptk-konsepti 1.4.1919. AL VA.

3 KfKS i Norden ptk 27.—30.8.1919 § 7. Ek. saml. UUB; *Kmaa* 67/5.9.1919, Pohjoismaisten kirkkojen edustajakokous Tanskassa; *Mv* 40/19.9.1919, Kyrkligt samarbete i Norden.

4 Kysymyksessä oli ilmeisesti Loimarannan laatima kirjoitus Finlands ev. lutherska kyrka under upproret och frihetskriget januari — maj 1918. Människovännens julkaisi sen marraskuussa Haagin WA-kokouksen yhteydessä. *Mv* 47/21.11.1919. Hjeltin Suomen tapahtumia koskevasta esitelmästä ennakkotieto *Hbl* 154/7.6.1919, Samverkan mellan kyrkorna i de nordiska länderna.

5 KfKS i Norden, ptk 27.—30.8.1919 §§ 2, 11, 18. Ek. saml. UUB; Piispainkok. ptk 21.10.1919 § 4. *SKJS* 11/1919, 206—207; Hjelt Söderblomille 16.12.1919, 9.1.1920 ja 18.1.1920, NSS UUB; Söderblom Hjeltille 28.11.1919. AH HYK.

Kiitosrukouksen tekstin laati piispa Ostenfeld. Rukouksessa pyydettiin Jumalaa parantamaan myös ne haavat, joita Suomen kansan sisälle oli syntynyt.⁶ Suomalaisissa jumalanpalveluksissa luettiin sittemmin lisäksi Hjeltin komitean laatima teksti, joka päättyi ajatukseen kristikunnan ykseydestä.⁷

Myötätunto suomalaisia kohtaan oli erityisesti Tanskan kirkon edustajien korostus, minkä osoitti myös kokouksen jälkeinen lehtikirjoittelu. Tanskalaisissa lehdissä ilmestyi useita tanskalaisteologiien kirjoittamia artikkeleita Suomesta ja Suomen kirkosta.⁸

Pohjoismainen yhteistyökomitea ei osoittanut huomiota ainoastaan suomalaisten kansalliselle ja valtiolliselle tilanteelle. Kokouksessa keskusteltiin nimittäin myös sodan aiheuttamista rajamuutoksista isäntämaassa Tanskassa. Rauhansopimuksen mukaan Saksa oli joutunut luovuttamaan Tanskalle Etelä-Jyllannin. Kokous päättikin, että koko Pohjolan kristikansa saatettaisiin tietoiseksi tästä pohjoismaisen kirkkopiirin aluelisäyksestä. Kyseeseen tulisi tässäkin asiassa esimerkiksi yleinen kiitosrukous.⁹

Vesterbygaardissa oli esillä myös toiminnan alueellinen laajentaminen. Ajatusta Baltian kuulumisesta pohjoismaisten veljeskirkkojen piiriin ei suinkaan ollut hylätty, ja tällä kertaa keskusteltiin Viron kirkon kutsumisesta mukaan. Asiasta päätettiin kuitenkin toistaiseksi luopua kielivaikkeuksien vuoksi. Suhteita Viron kirkkoon pyrittiäisiin edistämään muulla tavoin.¹⁰ Tähän oli nyt myös poliittisia edellytyksiä, sillä olot Virossa olivat vihdoinkin rauhoittumassa.¹¹ Kirkkojenvälisissä yhteyksissä ei virolaisia kuitenkaan vielä vuonna 1919 näkynyt.

6 Tacksägelsebön för Finland i Nordens kyrkor söndagen den 18 januari, dagen före St. Henrikstag, 1920. Liitteenä Söderblomin kirjeessä Hjeltille 15.12.1919. AH HYK.

7 *Turun hpk kiertok.* 1142/9.1.1920; *Porvoon hpk kiertok.* 602/18.12.1919; *Kuopion hpk kiertok.* 800/18.12.1919; *Savonlinnan hpk kiertok.* 335/12.12.1919; *Vja* 1920, 38—43.

8 *Kmaa* 7/27.1.1920, Tanskalainen teologi Suomen kirkosta; *Kmaa* 11/10.2.1920, Suomen ja Pohjoismaiden kirkkojen keskinäinen vuorovaikutus. Tanskalaisen jumaluusoppineen ajatuksia. Kotimaa siteerasi Berlingske Tidende -lehden artikkeleita. Esimerkiksi Norjan lehdistössä vastustettiin Kotimaan mukaan kiitosjumalanpalveluksen järjestämistä Suomen hyväksi. *Kmaa* 3/13.1.1920, Skandinavian kirkot ja itsenäinen Suomi. Soraääniä ja myötätuulta.

9 KfKS i Norden, ptk 27.—30.8.1919 § 17. Ek. saml. UUB.

10 KfKS i Norden, ptk 27.—30.8.1919 § 16. Ek. saml. UUB.

11 Viron tilanteesta syksyllä 1919 *Zetterberg* 1977, 265—273.

Vaikka Vesterbygaardissa keskusteltiin useista Pohjolan alueen ajankohdaisista poliittisista kysymyksistä, Suomen ja Ruotsin väliseen Ahvenanmaan kysymykseen liittyvä jännitys ei näytä häirinneen kokouksen ilmapiiriä. Mukana olleet viisi suomalaista eivät tuoneet tätä kahdenvälistä kiistaa yhteispohjoismaiselle foorumille. Heistä Hjelt ja Loimaranta osallistuivat yhdessä Antti J. Pietilän ja S. W. Roosin kanssa syyskuussa vielä toiseenkin pohjoismaiseen konferenssiin, Tukholmassa järjestettyyn pappeinkokoukseen, jossa Hjelt luki Kailan kirjoittaman esitelmän.¹²

Pohjoismaista yhteyttä vaalittiin myös kristillisen ylioppilasliikkeen piirissä. Tanskassa Nyborg-Strandissa 15.—21.8.1919 järjestettyyn kristilliseen ylioppilaskokoukseen osallistui peräti 34 suomalaista opiskelijaa. Kokouksessa YKY:n entinen puheenjohtaja Sigfrid Sirenus¹³ piti esitelmän Suomen kristillis-sosiaalisesta tilanteesta. Kansalaissodan jälkiselvittelyjen vuoksi oli Pohjoismaissa arvosteltu ankarasti juuri suomalaisten suhtautumista työväenluokkaan. Niinpä sosiaaliseen kysymykseen perehtyneen, humaniksi tunnetun Sireniuksen¹⁴ valinta esitelmän pitäjäksi palveli jo sinänsä Suomelle kielteisen maineen vastapainona.

YKY:n edustajat eivät jättäneet Suomen olojen esillä pitämistä pelkästään tähän. He järjestivät myös ulkoilmakokouksen, jonka teemana oli Suomen poliittinen tilanne eli ”Suomen kohtalot ja kärsimykset”. Vapaussodan ohella tilaisuudessa käsiteltiin muun muassa hallitusmuotokysymystä. Myötämielisyys Suomea kohtaan oli Kotimaan julkaiseman kokousselostuksen mukaan tuntuva, ja yleisö puhkesi myrskyisiin suosionosoituksiin, kun suomalaiset lupasivat järjestää seuraavan pohjoismaisen kristillisen ylioppilas-

12 *Kmaa* 66/2.9., 68/9.9. ja 69/12.9.1919; *Mv* 37/12.9.1919, Nordiska prästmöter i Stockholm; *Kaija* 1970, 73. Alun pitäen kokousedustajaksi nimetylle Kailalle oli tullut — ilmeisesti poliittisten velvollisuuksien vuoksi — este osallistua pappeinkokoukseen. Pietilä oli Suomen kirkon pappisliiton puheenjohtaja ja Roos johtokunnan jäsen. *Heinonen* 1969, 159—160. Pappeinkokousvaikutelmista myös *Sirenus* 1955, 231—232.

13 Sirenus toimi YKY:n puheenjohtajana vuonna 1915. *Franzén* 1987, 43.

14 Sireniuksen linjasta kansalaissodan jälkeen *Kena* 1979, 89, 98, 112, 122—123, 133.

konferenssin vuonna 1921 Suomessa.¹⁵

Kirkollinen pohjoismainen yhteistyö eri muodoissaan kuului näin ollen siihen pohjoismaisen yhteistyön ryhmään, jota Ahvenanmaan kriisistä huolimatta sitkeästi ylläpidettiin ja kehitettiin.¹⁶ Suomalaisten konferensseissa antamat tietoisikut osoittavat, ettei suoepa kanta yhteistyötä kohtaan johtunut ulkopoliittisesta tietämättömyydestä tai piittaamattomuudesta vaan siitä, että juuri aktiivisen mukanaolon uskottiin olevan Suomen kirkon ja Suomen hyödyksi. Tätä käsitystä olivat vahvistaneet itsenäistymisvaiheen kokemukset nimenomaan Ruotsin kirkon johdon osoittamasta myötämielisyydestä Suomea kohtaan.

b. Haagin World Alliance -kokous sovinnon tiellä

Syyskuun lopussa 1919 oli vuorossa ensimmäinen ekumeeninen suurokokous maailmansodan jälkeen: World Alliance -konferenssi. Suomalaisen WA-osaston nimeämien valtuutettujen, Hjeltin, Loimarannan ja Sireniuksen ohella Haagiin matkusti erillisestä kutsusta neljäskin suomalainen, kristillis-sosiaalisen yhdistystoiminnan uranuurtaja ja rauhantyöstä kiinnostunut Mathilda Wrede.¹⁷

Suomalaiset tiesivät matkustaessaan, että kiista saksalaisten tekemän läheystyön tulevaisuudesta oli jossain määrin laantunut. Toukokuussa 1919 Arthur Hjelt oli saanut kuulla keskustelusta, jonka saksalainen lähetysjohtaja tohtori Reinhold Schairer oli käynyt hätäkomitean puheenjohtajan John R.

15 *Kmaa* 68/9.9.1919, Pohjoismaitten kristillinen ylioppilaskokous; *Hbl* 154/7.6.1919; *Kmaa* 62/19.8. ja 66/2.9.1919; *Sirenius* 1955, 230—231. *Mattila* 1965, 114; *Kaija* 1970, 71. YKY:n puheenjohtaja Arthur Hjelt ei ollut mukana Nyborg-Strandissa, mutta kokoukseen osallistui hänen poikansa Lauri Hjelt. Osanottotodistus AH HYK.

16 Ahvenanmaan kriisin heijastumisesta eri alojen pohjoismaiseen yhteistyöhön *Kalela* 1971, 28—30, 237—238. *Kalela* osoittaa, että yhteistyötä jatkettiin muun muassa sosiaalipolitiikan, ilmailuliikenteen ja merenkulun aloilla. Sen sijaan esimerkiksi pohjoismainen lehtimieskonferenssi siirtyi kriisin vuoksi. *Kalela* ei mainitse kirkollista pohjoismaista yhteydenpitoa.

17 *Mv* 42/17.10.1919, Det interkyrkliga mötet i Holland; *Mäkeläinen* 1969, 212. Mathilda Wrede mainitsi Oud Wassenaerissa saamiaan vaikutteita kirjeessään Söderblomille. Wrede Söderblomille 8.7.1925. NSS UUB. Wredestä *Kansan-aho* 1960, 194.

Mottin kanssa. Tämä oli luvannut, että Genevessä järjestettäisiin seuraavana vuonna kansainvälinen lähetyskokous. Tiedot olivat lisänneet saksalaisten toiveita yhteyden löytymisen suhteen.¹⁸

Kaunaa saksalaisia kohtaan oli kuitenkin tosiasiaa yhä runsaasti jäljellä. Tämän havaitsi erityisesti Sirenius, joka matkusti Haagiin Englannin kautta; Sirenius näet osallistui ensin Lontoossa järjestettyyn työväenliikettä ja uskontoa koskeneeseen kokoukseen. Tämä Lontoon-matka oli Suomessa herättänyt aluksi vastustusta. Muistelmissaan Sirenius kertoo, miten viileästi entinen anglofiili Jaakko Gummeruskin oli suhtautunut hankkeeseen. Vastustuksen syynä oli Englannin suhtautuminen Saksaan.¹⁹ Sirenius joutuikin Englannissa väittelyyn Saksan kohtalosta, ja vielä vuotta myöhemmin hän muisteli päiväkirjassaan setlementtijohtaja Herbert Steadin jyrkkää asennetta. Steadin vaatimuksena yhteistyölle oli, että saksalaiset tekisivät julkisen parannuksen. Sirenius itse ei tätä hyväksynyt.²⁰

Haagissa Sirenius sai virallisen kokousedustajan paikan, mikä merkitsi muun muassa taloudellisia avustuksia. Loimaranta ja Hjelt puolestaan matkustivat Berliinin kautta ja joutuivat näkemään sodanjälkeisen Saksan ankeutta. Esittelijäsihteeri Loimaranta tutustui Saksassa pikaisesti myös maan tiede-elämään; Adolf von Harnackin luento Schleiermacherin korkeakoulun avajaisissa jäi erityisesti hänen mieleensä. Länsimaisen kulttuurin ja kristinuskon aika ei von Harnackin mukaan ollut ohi, jos kaikkialla keskitettäisiin voimat taisteluun kristinuskon ylevien aatteiden puolesta. Näin oli myös Loimaranta valmis uskomaan.²¹

”Hengelliseksi rauhankonferenssiksi” kutsuttu kirkkojenvälinen suurtahtuma alkoi Haagin lähellä Oud Wassenaerin linnassa syyskuun 30. päivänä 1919. Osanottajia saapui yhteensä neljästätoista eri maasta, sekä sodan voittajien että voitettujen puolelta. Kokouksen esityslistalla oli useita kansainväliseen oikeuteen ja vastaperustetun Kansainliiton toimintaan liittyneitä kysymyksiä. World Alliancen piirissä oli ryhdytty avoimesti puhumaan järjestöstä Kansainliiton sieluna, jota ilman koko Kansainliitto olisi hengetön. Nimenomaan World Alliancen tehtävä oli tämän näkemyksen mukaan täh-

18 PYK ptk-konsepti 19.5.1919 § 6. AL VA.

19 *Sirenius* 1955, 230—231.

20 Sireniuksen päiväkirjamerkintä 9.5.1920. *T. Tarkka* 1974, 105.

21 *Kmaa* 78/14.10.1919, Kirkollinen rauhankonferenssi Haagissa. Tuomiorov. Yrjö Loimaranta kertoo matkahavainnoistaan.

dentää Kansainliitolle sovittelun, anteeksiannon ja oikeudenmukaisuuden ihanteita.²²

World Alliance -konferenssissa luotettiin siis Kansainliiton merkitykseen maailmanrauhan ylläpitämisessä, vähemmistöjen suojelemisessa ja kansainvälisen oikeuden vaalimisessa. Luottamuksen ilmaukset saivat kokousraporteissa suorastaan uskonnollisen sävyn. Kansainliiton nähtiin edistävän Jumalan valtakunnan rakentamista maan päälle.²³

Kokouksessa käsiteltiin avoimesti Saksan ja ententemaiden välisiä kiistakysymyksiä, ja ilmapiiriä kiristivät vaatimukset, joiden mukaan sodan syyllisen eli Saksan edustajien tulisi esittää konferenssille julkinen synnintunnustus. Erityisesti arvosteltiin Belgian neutraliteetin loukkaamista. Myös saksalaisen lähetystyön kohtalosta käytiin tiukkoja neuvotteluja. Kokouksen lopputulos oli kuitenkin sovinnollinen. Osanottajien kertoman mukaan yhteisymmärryksen löytyminen oli vaikuttava kokemus. Yksimielisesti päädyttiin rauhaa ja kansainvälistä yhteistyötä koskevaan julkilausumaan, jossa haluttiin turvata myös saksalaisen lähetystyön tulevaisuus. Kristillisen kirkon perusoikeuksiin kuului asiasta annetun julkilausuman mukaan oikeus viedä evankeliumia eteenpäin. Tätä oikeutta ei tullut kieltää myöskään Saksan kirkoilta.²⁴

Saksalaisen delegaation kokemukset Haagin tapahtumista olivat dramaattisia. Die Eichessa tapahtumia selostaneen Friedrich Siegmund-Schultzen mukaan asennoituminen saksalaisia kohtaan oli ollut englantilaisten taholta alusta pitäen mitä ystävällisintä, amerikkalaisten taas varauksellisempaa. Vaikeinta oli ollut yhteistyö ranskalaisten ja belgialaisten kanssa: yksi ranskalaisen delegaation jäsenistä poistui kokouksesta saksalaisten saapuessa, ja jäljelle jääneidenkin oli vaikea kohdata entisiä vihollisia. Ensimmäisen kokouspäivän iltana hotellissa oli keskusteluyhteys kuitenkin syntynyt, ja kristittyjen yhteydestä puhuvan raamatunkohdan ääressä oli yhdessä päätetty luopua koston ja vihan lietsomisesta. Kokouksen hyväksymissä sodanvastaisissa julkilausumissa päästiinkin sanamuotoon, jonka sekä Saksan, Ranskan,

22 *Karlström* 1954, 530—531.

23 *WA* 1919b, 17—19; *Karlström* 1954, 532—533.

24 *Sirenus* 1919, 199—200; Kirkollinen rauhankonferenssi Haagissa, *Kmaa* 78/14.10.1919; *WA* 1920/1921, 17—18, 20—21; *Karlström* 1954, 532; *Latourette* 1954, 364—366.

Belgian että muiden maiden edustajat tunsivat voivansa hyväksyä.²⁵

Saksan kirkkoissa katsottiin kuitenkin jälkeinpäin, että saksalaisedustajat Siegmund-Schultze, Deißmann, Richter, Schairer ja Spiecker olivat taipuneet myöntelemään liikaa Saksan syyllisyyttä. Haagin kokouksen sovinnollisella lopputuloksella ei siten ollutkaan toivottua normalisoivaa vaikutusta Saksan evankelisten kirkkojen ulkomaisiin suhteisiin.²⁶

c. Suomalaisnäkökulma Haagin konferenssiin

Arthur Hjelt toimi jäsenenä Haagin kokouksen työvaliokunnassa sekä talous- ja oppikysymyksiä käsittelevissä valiokunnissa. Sirenius osallistui lähetyskomitean työskentelyyn. Omia aloitteita suomalaiset eivät konferenssissa esittäneet.²⁷

Suomalaisten mielenkiinto kohdistui kokouksessa erityisesti Saksan kysymykseen. Saksalaisista kokousedustajista ainakin Deißmann, Richter ja Siegmund-Schultze sekä paikalla ylimääräisenä ollut lähetysjohtaja Axenfeld olivatkin suomalaisdelegaatiota johtaneelle Hjeltille ennestään tuttuja.²⁸ Suomalaiset kannattivat Kansainliitolle lähetettyä vetoomusta, jonka mukaan jokaiselle valtiolle olisi myönnettävä oikeus liittyä Kansainliittoon. Aikomus

25 *Die Eiche* 4/1919, Die Konferenz des Weltbundes für Freundschaftsarbeit der Kirchen in "Oud Wassenaer" in Holland vom 30.9. bis 3.10.1919; Siegmund-Schultzen saman niminen muistio liitteineen EZA 51/D IX d.

26 *Bremer Kirchenblatt* 4/25.1.1920, Noch einmal die Konferenz in Oud Wassenaer; *Reformierte Kirchen-Zeitung* 49/7.12.1919. Ks. myös Siegmund-Schultze Dickinsonille 15.1. ja 26.3.1920. EZA D XII a; Konsistorialrat W. Caspar Siegmund-Schultzelle 10.4. ja 5.5.1920; Siegmund-Schultze Casparille 17.4. ja 10.5.1920; Gustav von Bodelschwingh Schreiberille 27.2.1920. EZA D IX e. Saksan protestanttisten kirkonjohtajien asenteesta asiaan myös Wright 1974, 66–69.

27 WA 1919b, 17–19; Report of the Business Committee Part II No 7, ja Part IV. Hjeltin kokousasiakirjat. AH HYK. Sirenius 1919, 200.

28 Paluumatkankin Hjelt ja Loimaranta tekivät Berliiniin asti yhdessä Richterin ja Axenfeldin kanssa. *Kmaa* 78/14.10.1919. Hjelt oli kesästä alkaen toiminut myös Siegmund-Schultzen toimittaman Die Eichen suomalaisena avustajana. Siegmund-Schultze ja Mennicke Hjeltille 16.6. ja 18.7.1919. AH HYK; Hjelt Siegmund-Schultzelle 7.7.1919. EZA 51 L VI c 1.

jättää Saksa ja muut hävinneet keskusvallat Kansainliiton ulkopuolelle tuntui heistä kohtuuttomalta.²⁹

Saksaa koskeneet julkilausumat olivatkin esittelijäsihteeri Yrjö Loimarannan mielestä Haagin kokouksen keskeisimpiä asioita, ja hän näki nimenomaan lähetysjohtaja Julius Richterin toiminnan vaikuttaneen ratkaisevasti kokouksen myönteiseen lopputulokseen.³⁰

Suomalaiset kokousedustajat olivat siis yhä solidaarisia Saksan asialle. Oman huomionsa saivat konferenssissa kuitenkin jälleen myös suomalaisten kärsimykset. Loimarannalla oli Haagissa mukanaan peräti kuvasarja niistä julmuuksista, joita punaiset olivat tehneet Suomessa kansalaissodan aikana, ja sitä hän esitteli yksityisesti konferenssin jäsenille. Loimaranta oli myös laatinut Suomen kirkkoa koskevan laajahkon, tilastoihin perustuvan selvityksen, jonka englannin kielen taitoinen Sirenius käänsi ja jota sitten jaettiin kokousedustajille. Hjelt puolestaan sai kunnian vierailla Hollannin kuningattaren luona ja ojentaa tällekin Suomea käsitelleen kirjasen.³¹

Suomen asema ja Saksan kohtalo olivat siis jälleen suomalaisten ”ekumeenisina” pääteemoina. Kokouksessa esiintulleista asiaryhmistä suomalaisia kiinnosti kuitenkin myös vähemmistökirkkojen ja -kansallisuuksien suojele, joista kokous laati Kansainliitolle vetoamuksenkin.³²

Lisäksi suomalaiset osallistuivat keskusteluun kirkon ja työväestön suhteesta. Asiaan liittyviä aloitteita oli tuotu esille sekä Amerikan että Saksan kirkkojen taholta. Niiden mukaan kristillisen kirkon työntekijöiden tuli entistä suuremmassa määrin pitää huolta työväestön hengellisistä ja siveellisistä tarpeista sekä, ainakin Sireniuksen jälkikäteen esittämän arvion mukaan, myös osoittaa myötätuntoa työväenliikkeen syvemmillä vaikuttimilla. Työväenkysymystä käsittelemään asetettiin pysyvä yhdeksänhenkinen komitea, jonka jäseneksi valittiin myös Sirenius. World Alliancen kansalliskomiteoille annettiin tehtäväksi raportoida maailmanliitolle niiden yhteyksistä työväenliikkeeseen.³³

29 *Kmaa* 78/14.10.1919; *WA* 1920/1921, 18—19.

30 *Kmaa* 78/14.10.1919;

31 *Kmaa* 78/14.10.1919. Sirenius korosti Haagin konferenssin jälkeen, ettei kansainvälisissä kristillisissä konferensseissa enää selviydytty ilman englannin taitoa. *Sirenius* 1919, 199.

32 *WA* 1919b, 17—19; *Sirenius* 1919, 200.

33 Haagin kokouksen asiapapereissa olevat merkinnät. *AH HYK*; *Sirenius* 1919, 201—202; *WA* 1919b, 13—15, 22—26.

Työväenkysymystä koskeneesta komiteatyöstä sai alkunsa myös kahden settlementtimiehen, Sireniuksen ja Siegmund-Schultzen välinen kirjeenvaihto ja ystävyys.³⁴ Lisäksi solmittiin muitakin uusia ystävyys-suhteita. Näistä ainakin tutustuminen unkarilaiseen piispa Alexander Raffayhin ja latvialaiseen pastori Karl Irbeen johtivat jatkoyhteyksiin.³⁵

Suomalaisosanottajat jakoivat keskenään kokouksesta tiedottamisen. Loimaranta hoiti Kotimaan, Sirenius kirjoitti Teologiseen aikakauskirjaan. Suomalaisien kokousselostuksissa ei Kansainliiton sen enempää kuin World Alliancenkaan mahdollisuuksia kuvattu kritiikittömän idealistisesti. Kokouksessa aistittu kristillisen rakkauden ja veljeyden henki oli suomalaisista kuitenkin toivoa antava. Englannista tullut Sigfrid Sirenius kertoi epäilleensä ensin vakavasti kokouksen mahdollisuuksia. Haagissa oli kuitenkin löytynyt yhteyden perusta, yhteinen usko. Sirenius näki World Alliancen ihanteissa äärinationalismin vastavaikutusta ja pyrkimystä palata alkukristillisyyden kansainvälisyysaatteeseen.³⁶

Oppia koskevia kysymyksiä ei Haagin kokouksessa lainkaan käsitelty. Loimarannan mielestä tämä olikin ollut kokouksen onnistumisen kannalta välttämätöntä. Sirenius puolestaan olisi ollut valmis kaavailemaan laajempaan ekumeenista ohjelmaa, jossa yhteistoiminta ulottuisi myös uskon ja etiikan kysymyksiin. Sireniuksen mukaan konferenssi oli ollut myönteinen sekä suunnitellun Faith and Order -konferenssin pyrkimyksille että Söderblomin esittämälle ajatukselle sosiaalieettisesti painottuneesta uudesta kirkkojenvälisestä järjestöstä.³⁷

34 Sireniuksen päiväkirjamerkintä 10.10.1919. *T. Tarkka* 1974, 100; Sirenius Siegmund-Schultzele 9.6.1921, Siegmund-Schultze Sireniukselle 16.6.1921. EZA 51 LVI d.

35 Raffaysta Sirenius 1919, 199; WA 1919b, 201; *Yrjölä* 1969, 60—61; *Tiilikä* 1974, 142. Irbe pistäytyi jo heti marraskuussa 1919 Suomessa, paluumatkalla Haagin kokouksesta, ja hän osallistui Hjeltin johtaman Helsingin NMKY:n riemujuhlaan. Samalla hän teki tunnetuksi Latvian kirkkoa. Irbestä tuli vuonna 1922 Latvian kirkon piispa. *Helsingin NMKY vk 1919*, 1—2; *Kerner* 1983, 66. Irben mukanaolosta Haagissa, Helsingin vierailusta ja Latvian kirkkoa koskevasta tiedosta *Kmaa* 23/23.3.1920 ja 7/28.1.1921. Hjeltin kokoelmassa on Irben antamia muistiinpanoja Latvian kirkon tilanteesta sekä lehtileikkeitä *Rigasche Rundschau* -lehden kirkollisista uutisista. AH HYK.

36 Sirenius 1919, 198, 202—203.

37 Sirenius 1919, 200; WA 1919b, 15, 24.

Väite ei saa suoraa tukea World Alliancen asiakirjoista, ja se osoittaa lähinnä Sireniuksen oman mielenkiinnon suuntaa. Hänelle matka oli muutoinkin ”elämän suurimpia kokemuksia”.³⁸ Suomalaisosanottajista ehkä juuri Sirenius olikin taipuvaisin asettamaan kirkkojenväliselle työlle suuria ja idealistisia päämääriä ja myös uskomaan niiden toteutumiseen.

Sireniusta ei häirinnyt edes kokousta edeltänyt kiistely Suomen kirkon edustamisesta, vaikka kiistely oli selvästi heikentänyt delegaation julkista arvovaltaa Suomessa. Sireniuksen sanojen mukaan oli tärkeintä, että kirkkojenvälisellä työllä oli luja perusta: yhteinen tunnustautuminen Jeesuksen seuraajiksi. Ekumenia oli keino palvella ja auttaa rikkireivityä maailmaa. ”Eikö se voisi riittää meillekin, vaikkei kirkkomme koko virallinen johto kulkisikaan mukana?” Sirenius kyseli kokouksen jälkeen.³⁹ Asian esiinnostaminen osoittaa kuitenkin, että suomalaiset World Alliance -miehet ymmärsivät joutuneensa piispalliseen paitsioon.

Loimarannan ja Sireniuksen ohella myös Arthur Hjelt osallistui Haagin kokouksen jälkeiseen tiedotustyöhön. Hän kirjoitti Haagin kokouksesta Ylioppilaslehteen⁴⁰, esitelmöi jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan kokouksessa⁴¹ ja antoi Hufvudstadsbladetille haastattelun. Kyseinen haastattelu oli sittemmin myös Människovännens-lehdessä. Haastattelu huipentui Hjeltille tyypilliseen tapaan optimistisiin näkymiin, joita kiistat kirkon ulkomaisesta edustuksesta eivät himmentäneet. Hjelt katsoi, että Haagin kokous liitti Suomen kirkkojenväliseen liittoon, World Allianceen ja että kokousmatkaa olivat leimanneet hyvä tahto ja sympatiat Suomea kohtaan.⁴²

Arthur Hjeltin oli kesällisten riitojen jälkeen täytynyt jo ymmärtää, ettei hän kiistatta kelvannut Suomen kirkon ulkomaiseksi edustajaksi. Haastatte-

38 Sireniuksen päiväkirjamerkinnot 10.10.1919. *T. Tarkka* 1974, 100.

39 *Sirenius* 1919, 203.

40 *YL* 21/9.11.1919, Sovinnon rakentamisesta kansojen kesken.

41 Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 22.10.1919 § 7. TYTA HYK; Ohjelma teologisen ylioppilastiedekunnan kokouksessa 22.10.1919. AH HYK; *Aarnio* 1920, 59.

42 *Hbl* 280/12.10.1919, Det interkyrkliga mötet i Holland. Intervju med professor Arthur Hjelt; *Mv* 42/17.10.1919, Det interkyrkliga mötet i Holland. Molemmat lehdet olivat ennen haastattelua jo julkaisseet varsinaisen kokousselostuksen. *Hbl* 258/21.9.1919; *Mv* 39/26.9.1919, Kyrkligt fredsarbete. *Mv* näyttää toistaneen *Hbl*:n kirjoitukset.

lun loppukorostus viittaa kuitenkin siihen, ettei tämä Hjeltin mielestä ollut WA-työssä ongelma. Hjelt tunsu edustavansa Suomea, eikä hän ollut siihen aiemminkaan kysellyt valtuutuksia.

5. Ekumeeniset suurhankkeet varovaisen mielenkiinnon kohteena

a. Faith and Order -työ

Kiistely Suomen kirkon osallistumisesta kirkkojenväliseen työhön ei loppunut syksyn 1919 kokousten siirryttyä historiaan. Riita Suomen kirkon edustamisesta oli kiristänyt Kotimaan ja Herättäjän välejä, eikä ollut epäilystäkään siitä, että arkkipiispa seisoi Herättäjän riveissä. Maailmalla ei Johanssonin kielteinen kanta ekumeniaan vielä ollut yleisesti tunnettu, ja hän joutui jatkossakin vastaamaan asiaa koskeviin yhteydenottoihin. Ensimmäisenä oli vuorossa Faith and Order -liike. Chicagon piispan Charles P. Andersonin johtama amerikkalainen Faith and Order -valtuuskunta oli kierrellyt vuonna 1919 ympäri Eurooppaa ja Lähi-itää tekemässä liikettä tunnetuksi. Osa valtuuskunnasta oli käynyt myös Ruotsissa, missä se oli saanut Söderblomilta sydämellisen vastaanoton. Suomen-vierailu oli kuitenkin täytynyt jättää pois ohjelmasta. Tätä puutetta paikatakseen piispa Anderson lähestyi kesällä 1919 kirjeellä Suomen arkkipiispaa.¹

Kotimaa sai kopion Andersonin kirjeestä Johanssonille ja julkaisi sen kokonaisuudessaan. Andersonin yhteydenoton tarkoituksena oli saada myös Suomen kirkko mukaan valmistelemaan tulevaa Faith and Order -konferenssia, jonka esikuvana oli Edinburghin lähetyskokous. Piispa Anderson saattoi jo kertoa, että Rooman kirkkoa lukuunottamatta kaikki kristikunnan kirkot

1 Anderson Johanssonille 5.7.1919. GJ HYK; Gardiner Hjeltille 13.9.1919. AH HYK; *Faith and Order* 1919; *Tatlow* 1954, 414—417. Kotimaa oli keväällä ja kesällä 1919 tiedottanut amerikkalaisen valtuuskunnan matkasta ja erityisesti Ruotsin-vierailusta. *Kmaa* 35/9.5. ja 45/17.6.1919. Johanssonin ohella piispoista myös ainakin Herman Råbergh sai Faith and Order -liikkeen kiertokirjeitä. Gardiner Råberghille 23.7.1919. HR HYK.

olivat osoittaneet kiinnostustusta suunniteltua konferenssia kohtaan. Kotimaa ei kommentoinut kirjettä sen enempää kuin koko Faith and Order -työtäkään. Lehti tiesi kertoa, että asia olisi esillä syksyn piispainkokouksessa.²

Arkkipiispa Johansson otti konferenssihankkeeseen kielteisen kannan ja sai taakseen myös piispainkokouksen. Kristikunnan sisällisesti rikkiinäiseen tilaan vedoten piispainkokous päätti, ettei Suomen kirkko osallistuisi Faith and Order -konferenssiin.³ Johanssonin piispa Andersonille muotoileman vastauksen mukaan ei koko konferenssin järjestäminen ollut suotavaa. Kirjoissa oli niin suuria halkeamia, ettei yhteistä pohjaa voitu löytää. Jos vastakohtaisuudet esitettäisiin avoimesti, koko maailma saisi nähdä kirkon hajanaisuuden; jos ne taas peitettäisiin, syntyisi ”syvälle käypä hengen tahra”, Johansson kirjoitti. Kotimaa ja Herättäjä raportoivat piispainkokouksen päätöksestä ja arkkipiispan vastauskirjeestä. Herättäjä ilmaisi asiasta peittelemättömän ilonsa, Kotimaan kanta oli pahoitteleva.⁴ Kielteinen päätös olikin selvästi erävoitto turkulaisuudelle.

Johanssonin ohella myös Arthur Hjelt oli saanut syksyllä 1919 Faith and Order -konferenssia koskeneen kirjeen. Kirjeen allekirjoittaja oli liikkeen pääsihteeri Robert H. Gardiner, joka oli lähestynyt useita suomalaisteologeja ensi kerran jo vuonna 1914.⁵ Tällä kertaa Gardiner vetosi Hjeltiin World Alliance -osaston jäsenenä, sillä hän tiesi, että Hjelt kuului hänen itsensä tavoin maansa WA-osastoon. Gardiner katsoi, että Faith and Order -työtä voitaisiin tehdä World Alliance -työn rinnalla, ja hän pyysi Hjeltiä toimimaan Suomessa asian hyväksi.

Hjelt jäi ilmeisesti odottamaan piispainkokouksen kannanottoa, eikä hän tässä vaiheessa ottanut asiaa esille toimikunnassaan. Mahdollisesti ei Hjeltin omakaan kanta Faith and Order -työhön ollut täysin selkiintynyt, olivathan suomalaisten tiedot asiasta yhä varsin puutteelliset ja kontaktit niukkoja. Gardiner lupasi tosin kirjeeseensä lähettää lisäinformaatiota, mutta tämäkin näyttää jääneen tekemättä.⁶

2 *Kmaa* 65/29.8.1919, Tervehdys Amerikasta. Vastaava uutinen oli Människövännen-lehdessä. *Mv* 36/5.9.1919, En tillämnad kristlig världskonferens.

3 Piispainkok. ptk 22.10.1919 § 6. *SKJS* 11/1919, 212–213.

4 *Kmaa* 86/28.10.1919; *Hjä* 45/7.11.1919. Herättäjä julkaisi arkkipiispan vastauskirjeen kokonaisuudessaan.

5 Esim. Gardiner Hjeltille 28.8.1914 AH HYK.

6 Gardiner Hjeltille 13.9.1919. AH HYK.

Faith and Order -tyyppisestä oppikeskeisestä ekumeenisesta työstä ja piispainkokouksen torjuvasta kannanotosta keskusteltiin syksyllä 1919 kuitenkin jonkin verran sekä kirkollisten yhdistysten taholla että julkisuudessa. Pappisliiton johtokunta harkitsi piispainkokouksen päätöksen uhmaamista ja epävirallisen edustajan nimeämistä Faith and Order -kokoukseen, mutta se luopui kuitenkin hankkeesta.⁷ Kotimaan mielipidepalstalla asiaa pohtivat ilmeisesti maallikot.⁸ Sirenius puolestaan antoi Vartijassa selvän tuomion piispainkokouksen menettelylle. Hän ei voinut ymmärtää sitä, etteivät ”eräät Suomen kirkon johtajat” voineet olla yhteistyössä kristittyjen kanssa, jotka nimenomaan tahtoivat tunnustaa Jeesuksen Kristuksen Jumalaksi ja Vapahtajaksi.⁹ Näin Sirenius ainoana Hjeltin toimikunnan jäsenenä kiiruhti ottamaan Faith and Order -työhön avoimen myönteisen kannan.

b. Suomalaiset ja Life and Work -liikkeen synty

Faith and Order -konferenssia enemmän suomalaisia kiinnosti toinen suuri ekumeeninen kokoushanke, joka olikin lähtöisin Amerikkaa lähempää, Ruotsista. Kysymys oli suunnitelmasta, jonka Nathan Söderblom oli esitellyt vuonna 1919 pidetyssä Haagin WA-kokouksessa ja johon Sireniuskin oli kokousselostuksessaan viitannut.¹⁰ Söderblom oli kehitellyt ajatusta laajan kirkollisen konferenssin koollekutsumisesta pitkin vuotta 1919. Hankkeeseen liittyi suunnitelma kirkkojen ekumeenisen neuvoston perustamisesta. Söderblomin kaavailujen mukaan tämä neuvosto ei käsittelee oppia tai kirkkojärjestystä koskevia kysymyksiä, koska näitä varten oli olemassa oma organisaatio, Faith and Order. Uuden järjestön tulisi keskittyä erityisesti sosiaalieettisiin kysymyksiin. Juuri sen tulisi olla Kansainliiton ”sielu”.¹¹

Tulevalle kirkkojen ekumeeniselle neuvostolle ehdotettu toimenkuva oli selvästi laajempi kuin rauhanjärjestönä toimintansa aloittaneen World

7 Pappisliiton johtok. ptk 11.10.1919 § 10 ja Tk 1920. *Heinonen* 1969, 58, 183.

8 *Kmaa* 82/28.10.1919, Yhtymispyrkimyksiä kristillisessä kirkossa; *Kmaa* 84/4.11.1919.

9 *Sirenius* 1919, 203.

10 *Sirenius* 1919, 200; *WA* 1919b, 15, 24.

11 Hjeltin muistiinpanot Haagin kokouksen asiakirjojen välissä. AH HYK; *Kerner* 1983, 29—32, 35—36.

Alliancen. Koska molemmat kuitenkin korostivat rooliaan Kansainliiton "sieluna", ne olivat alusta pitäen myös toistensa kilpailijoita. Tämä vaikutti myös Söderblomin ehdotuksen WA-kokouksessa saamaan kohteluun. Söderblomille järjestyi tosin Haagissa tilaisuus esitellä näkemyksiään sekä jakaa asiaa koskenut muistio. Sen liitteenä olleen konferenssikutsun olivat hänen lisäksi allekirjoittaneet vanhat yhteistyökumppanit Jens Tandberg ja Harald Ostenfeld.¹² Muistion sisältämät aloitteet joutuivat kuitenkin Haagissa kiivaan keskustelun kohteeksi, ja lopulta kokous totesi, että asia meni sen toimivallan ulkopuolelle. World Alliancen kansallistoimikunnat velvoitettiin kuitenkin edistämään konferenssin järjestämistä ja levittämään sitä koskevaa tietoa omassa maassaan.¹³ Asiasta päätettäessä oli suomalaisista paikalla ainakin Hjelt.¹⁴

Söderblomin arvovalta kirkkojenvälisessä työssä ei siis suinkaan ollut kiistaton. Jo aiemmin oli hänen luterilaisuutensa asetettu Saksan ja Amerikan luterilaisten kirkkojen taholta kyseenalaiseksi. Lisäongelmana se, että Söderblomin persoona herätti poliittisista syistä arvostelua myös ekumeeniselle työlle avoimissa piireissä. Söderblomia pidettiin sitkeästi saksanmielisenä. WA-konferenssin osanottajista muodostettiin kuitenkin kolmihenkinen ekumeenisen konferenssin suunnittelutyöryhmä, johon Nathan Söderblomin ohella kuuluivat sveitsiläinen pastori Otto Herold ja amerikkalaisen Federal Council -kirkkoliiton pääsihteeri tohtori Charles S. Macfarland. Kaikki kolme olivat toimineet sodan aikana aktiivisesti kristillisessä rauhantyössä.¹⁵

Ennen Haagista lähtöään suunnitteluryhmä päätti järjestää konferenssin suunnittelukokouksen marraskuussa 1919. Kokouspaikaksi valittiin Pariisi. Tavoitteena oli, että kokouksessa voitaisiin muodostaa tulevan ekumeenisen konferenssin varsinainen laajempi suunnitteluelin. Söderblom ei itse pystynyt matkustamaan Pariisiin, mutta hän valmisti huolellisesti tulevia henkilövalintoja. Jokainen konferenssista kiinnostunut kirkko saisi nimetä kolme edustajaa. Sihteerilleen, pastori Sam Stadenerille osoittamassaan ohjekirjees-

12 Proposed Ecumenical Conference, WA 1919b. Hc 4. SYKTA HY KHL. Ostenfeldin, Tandbergin ja Söderblomin allekirjoittama kirjelmä 8.9.1919 myös AH HYK.

13 Proposed Ecumenical Conference, WA 1919b. Hc 4. SYKTA HY KHL. *Karlström* 1954, 533—535; *Kerner* 1983, 29—32.

14 Arthur Hjeltin muistiinpanot. AH HYK.

15 *Kerner* 1983, 30—32.

sä Söderblom kaavaili Pohjoismaiden kirkkojen edustajiksi arkkipiispoja. Suomen osalta hän nimesi kuitenkin ehdokkaakseen Arthur Hjeltin ja tämän varamieheksi Gummeruksen tai Sireniuksen. Arkkipiispa Johanssonin kiinnostuksen varaan ei Söderblom, realistista kyllä, katsonut voitavan laskea.¹⁶ Tieto Johanssonin vastahakoisuudesta ei estänyt Söderblomia jälleen suureenisti järjestelemästä Suomen kirkon asioita.

Hjelt ja Gummerus saivatkin tiedon Pariisin-kokouksesta.¹⁷ Hjelt oli kuitenkin viettänyt koko alkusyksyn matkustellen, ja jo hänen edellinen virkavauspausanomuksensa oli herättänyt yliopiston konsistorissa kiusallista huomiota; myönteisen päätöksen allekirjoittajana kun oli oma veli, yliopiston kansleriksi Berliinistä palannut Edvard Hjelt, ja varmentajanakin sisarenpoika.¹⁸ Arthur Hjeltin osallistuminen oli siis toistamiseen kesken lukukauden jokseenkin mahdotonta.

Jaakko Gummerus puolestaan oli jo aiemmin valittu edustamaan Suomen kirkkoa Norjan pappeinkokoukseen Kristianiaan, ja samalla matkalla hänen oli myös määrä saarnata ja luennoida Upsalassa.¹⁹ Yliopiston professorina ei hänkään pystynyt näin nopeasti matkustamaan uudelleen ja aina Pariisiin saakka. Upsalassa Gummerus kuitenkin saattoi saada Pariisin kokousta koskevat tiedot suoraan Söderblomilta. Gummerus laati Pariisin kokousta varten muistion, joka toimitettiin ruotsalaisedustajien välityksellä Pariisiin.²⁰ Kokous ei näin jäänyt vaille suomalaisten näkökantoja.

Kun neuvottelu Pariisissa 17. päivänä marraskuuta 1919 alkoi, oli paikalla vain pieni osa kutsutuista. Kokoukselle osoitetut kirjeet saivat tästä syystä ohjelmassa huomattavan aseman. Kirjeitä oli kolme: Söderblomilta, Canterburyn arkkipiispalta ja Jaakko Gummerukselta. Söderblomin ajatukset olivat

16 Söderblom Stadenerille 1.11. ja 5.11.1919. Ek. saml. UUB; Stadenerkaan ei lopulta päässyt Pariisiin, mutta hän toimitti saamansa ohjeet pastori Hellerströmille, joka toimi Lontoon ruotsalaisen seurakunnan pappina. *Kerner* 1983, 32, 37.

17 *Kerner* 1983, 36—37.

18 Asian otti konsistorissa esille professori Heikel. Sisarenpoika oli kanslerin sihteeri, dosentti Arno Rafael Cederberg. HY konsist. ptk 24.9.1919. HYA.

19 Söderblom Gummerukselle 22.9. ja 13.10.1919. JG HYK; Gummerus Söderblomille 18.9.1919. NSS UUB; *Kmaa* 64/26.8.1919. Upsalasta Gummerus kirjoitti myös Martti Ruuthille 27.10.1919. MR.

20 Söderblom Gummerukselle, kopio s.d. NSS UUB; Söderblom Stadenerille 1.11.1919. Ek. saml. UUB.

jo Haagin muistiosta kaikille tuttuja, Canterburyn arkkipiispa taas tyytyi esittämään varovaisen myönteisen kantansa. Gummeruksen muistio sen sijaan sisälsi eräitä konkreettisia ehdotuksia, ja siihen tutustuttiin perusteellisesti.²¹

Gummerus ilmoitti, että hänen perusasenteensa suunniteltavaa konferenssia kohtaan oli myönteinen, mikäli pääpaino säilyisi käytännön yhteistyössä. Oppia ja järjestystä koskevat arkaluonteiset kysymykset tuli jättää syrjään, sillä ei ollut luultavaa, että ainakaan Suomen kirkko lähiaikoina lähtisi mukaan niiden ympärille rakentuvaan ekumeeniseen työhön. Sen sijaan konferenssi voisi pyrkiä edistämään maailmanrauhaa, sosiaalista oikeudenmukaisuutta, tunnustuksellisten vähemmistöjen oikeuksia ja kansainvälistä lähetystyötä, Gummerus kaavaili. Hänen luettelonsa muistutti suuresti Haagin World Alliance -kokouksen asiaryhmiä. Mikäli konferenssissa tyydyttäisiin tähän, Gummerus uskoi voivansa luvata sille tukea Suomen kirkosta.²² Gummerus oli selvästi pitänyt mielessään piispainkokouksen viikkoa aiemmin tekemän kielteisen päätöksen Faith and Order -konferenssin suhteen ja pyrki nyt asettamaan sanansa sen mukaisesti.

Mahdollisen konferenssin tulisi siis keskittyä käytännöllisten kysymysten pohtimiseen, jolloin sillä olisi kenties oma paikkansa. Ajatus kirkkojen välisen organisaation, ekumeenisen neuvoston, perustamisesta tuntui Gummeruksesta vieraammalta, mutta hän ei tyrmännyt täysin tätäkään suunnitelmaa. Suomalaiset kuitenkin asettaisivat ehdoksi ainakin sen, että kaikki kristilliset kansat saisivat olla mukana tulevassa organisaatiossa samoin oikeuksin, Gummerus painotti.²³ Sanonta lieenee tarkoittanut jälleen Saksaa, joka oli sodan häviäjänä syrjäytetty muun muassa lähetystyön kansainvälisestä hätäkomiteasta.

Gummeruksen muistio oli päivätty 29.10.1919 Upsalassa, ja se oli siten syntynyt Söderblomin välittömässä vaikutuspiirissä. Hän esitti siinä kuitenkin itsenäisesti Söderblomin kaavailuihin sekä varauksia että suoranaisia ehtoja. Kokonaisuutena Gummeruksen kirje todistaa myönteisyydestä uusia suunnitelmia kohtaan. Gummeruksen mukaan Suomen kirkossa arvostettiin

21 Kerner 1983, 38—39.

22 Gummeruksen muistio 29.10.1919. Minutes Paris, 6. Ek.saml. UUB.

23 Gummeruksen muistio 29.10.1919. Minutes Paris, 6. Ek.saml. UUB; Kerner 1983 Dok. 3, 364—365.

kristittyjen yhteistyöpyrkimyksiä ja toivottiin niille menestystä.²⁴

Tällainen oli suomalaispanos Life and Work -liikkeen ensimmäisessä suunnittelukokouksessa. Pariisin kokous pystyi osanottajien vähyydestä huolimatta myös viemään hanketta hieman eteenpäin. Seuraava ja huomattavasti laajempi suunnittelukokous päätettiin järjestää kesällä 1920. Siihen asti suunnittelutyötä oli määrä jatkaa toisaalta Amerikassa, Macfarlandin edustaman Federal Councilin piirissä, toisaalta Söderblomin johtamassa luterilaisessa Pohjolassa.²⁵

Suomalaisten osuus Life and Work -työssä jäi pitkäksi aikaa tähän. Suomalaisia ei näkynyt liikkeen toiminnassa vuonna 1920 lainkaan.²⁶ Pariisin kokouksen merkitys suomalaiselle ekumenialle oli kuitenkin tulevaisuutta ajatellen kauaskantoinen myös sen vuoksi, että se oli nostanut Arthur Hjeltin rinnalle kansainvälisiin yhteyksiin toisen suomalaisen johtohahmon, Jaakko Gummeruksen. Juuri Gummeruksella olikin kesän kiistelyistä päätellen Hjeltiä enemmän kannatusta myös niissä kirkollisissa piireissä, joille kirkkojenvälinen toiminta oli yhdentekevää tai vastenmielistä. Gummerus, joka myös arkkipiispan antamasta Norjan edustustehtävästä päätellen kelpasi Suomen kirkon ulkomaiseksi edustajaksi, oli näin tullut luontevasti esitellyksi osalle maailman ekumeenista eliittiä.

c. Lähetystyön kansainvälinen tilanne alkaa lientyä

Suomen lähetysseurassa tasapainoiltiin samaan aikaan saksalaisen ja anglo-saksisen lähetystyön välisessä jännityskentässä. Sympatiat olivat saksalaisten puolella, mutta poliittiset realiteetit puhuivat omaa kieltään. Suomalaiset valitsivat neutraalin ja kiihkottoman linjan suhteessa hätäkomiteaan, ja heidän onnistui tällä tavoin vähitellen myös auttaa saksalaisia. Erityisen tärkeäksi saksalaiset lähetysjärjestöt kokivat suomalaisten toiminnan Ambomaalla. Reinin lähetysseuran oli siellä luovuttava asemistaan, ja tilalle oli aluksi tulossa anglikaanisen kirkon lähetettä. SLS:n pyynnöstä suomalaiset saivat kuitenkin ottaa haltuunsa Ongondan ja Oukuanjaman saksalaiset lähetysase-

24 Minutes Paris, 6. Ek. saml. UUB.

25 Jergmar 1972, 105; Kerner 1983, 40—42.

26 Kerner 1983, 47—56.

mat ja jatkaa siellä luterilaista lähetystyötä.²⁷ Taistelu saksalaisen lähetystyön kohtalosta jatkui kuitenkin vuosia. Vasta 1920-luvun puolivälin paikkeilla asia oli järjestetty saksalaisiakin tyydyttävällä tavalla.²⁸

Yhteistyö hätäkomitean johdon, erityisesti Oldhamin kanssa muodostui syksystä 1919 alkaen vilkkaaksi. SLS sai sekä lainoja että avustuksia, ja suomalaisten lähettien matkustusvaikeudet helpottuivat.²⁹ Vuoden 1919 marraskuussa suomalaisille kerrottiin, että hätäkomitean sijaan oli aikomus perustaa uusi työelin, Kansainvälinen lähetysneuvosto ja että perustava suurkokous pidettäisiin kesällä 1920. Mukaan toivottiin myös Suomen edustajaa.³⁰

Suomen lähetysseura teki joulukuussa 1919 periaatepäätöksen lähettää konferenssiin edustajansa, lähetysjohtaja Matti Tarkkasen.³¹ SLS ryhtyi myös jälleen itse tukemaan kansainvälisen lähetysjärjestön työtä.³² Vuosi 1919 oli ollut SLS:n kohdalla käännekohta, jolloin saksalaiskauden epäluulot olivat puolin ja toisin hälvenneet ja tie kansainvälisen lähetysorganisaation jäsenyyteen oli avautunut.

27 SLS:n johtok. ptk 2.10.1919 § 7 ja 4.12.1919 § 5, 20.8.1920 § 3 ja 7, 21.12.1920 § 4. Cb SLSA; Rautanen Tarkkaselle 6.8.1919, Spiecker Tarkkaselle 20.11.1919, Oldham Tarkkaselle 24.11.1919, 3.12.1919, 8.3.1920 ja 30.4.1920, Kriele Tarkkaselle 16.7.1920. Eaa 32 ja 33. Tarkkanen Oldhamille 4.12.1919. Daa 24 SLSA. Lähetysjohtaja Spiecker katsoi kirjeessään, että SLS teki työtä samassa hengessä kuin Reinin lähetysseura, joka oli tunnustuksellisesti väljä, mutta joka tapauksessa saksalais-protestanttinen.

28 *Latourette* 1954, 363—367; *Teinonen* 1960, 33—35. Peltola kuvaa seikkaperäisesti suomalaisten osuutta ”taistelussa Reinin lähetysseuran perinnöstä”. *Peltola* 1958, 195—205. Asiasta myös *Kähkönen* 1985, 34.

29 Fries Tarkkaselle 20.11.1919, Oldham Tarkkaselle 3.12.1919, Gollock Tarkkaselle 5.1.1920. Eaa 32 SLSA.

30 Oldhamin kiertokirje 17.11.1919 ja liite. Eaa 32 SLSA.

31 SLS:n johtok. ptk 4.12.1919 § 6. Cb SLSA.

32 SLS:n johtok. ptk 20.5.1920 § 4, 20.8.1920 § 3 ja liite 1. Cb SLSA; Oldham Tarkkaselle 30.4.1920. Eaa 33 SLSA.

6. Ekumeenisen sisäpiirin laajennus ja uudet yhteydet

a. Kirkkojenvälinen harrastus leimautuu ”helsinkiläisyydeksi”

Suomen kirkossa oli aloitettu ekumeenisten suhteiden hoitaminen Hjeltin perustaman kolmihenkeisen toimikunnan voimin. Sen piirissä oli kuitenkin ollut jo vuodesta 1918 alkaen huomattavasti tätä laajempi teologijoukko. Toimikunnan kokouksiin osallistuivat perustajajäsenten Hjeltin, Mannermaan, Kailan ja Paunun ohella ainakin Yrjö Loimaranta ja Edvin Wirén sekä sihteeriksi valittu Lehtonen.¹ Epävirallista tukea toimikunta sai Suomen kirkon pappisliitolta ja SKSK:lta, ja toimintaa kannatti pääosa teologisen tiedekunnan opettajakuntaa.

Yhteys poliittiseen päätöksentekoon hoitui esittelijäsihteeri Yrjö Loimarannan ja Lauri Ingmanin välityksellä. Maaliskuusta 1920 lähtien Ingman olikin jälleen hallituksessa, tällä kertaa opetusministerinä. Pääministeriksi tuli Rafael Erich, jonka yhteistyöstä kirkollisten vaikuttajien kanssa oli entuudestaan hyviä kokemuksia, ja ulkoministerinä jatkoi Holsti.² Poliittinen aktiivisuus ulottui myös useisiin Hjeltin komitean jäseniin: ainakin Kaila, Mannermaa, Hjelt ja toiminnan tukijaksi osoittautunut Gummerus tiedettiin kokoomuslaisiksi.³

Selkeä poliittinen tietoisuus näkyi myös toimikunnan työn sisällössä. Suomalaiset uskoivat kirkkojenvälisten yhteyksien edistävän rauhaa ja kansainvälistä oikeudenmukaisuutta sekä kristittyjen yhteenkuuluvuutta ja siitä nousevaa vastuuntunnetta. Näiden yleistavoitteiden ohella he pyrkivät kirkkojenvälisillä kontakteillaan palvelevan erityisesti Suomen kansainvälispoliittisen aseman lujittamista. Niinpä esimerkiksi yhteyksien suunta oli jo parin ensimmäisen toimintavuoden aikana vaihdellut ulkopoliittisten tekijöiden vaikutuksesta. Toisin kuin ekumeenisen työn vastustaja K. R. Kares lehtikirjoituksissaan mielellään vihjaili, kirkkojenvälisessä työssä ei luovuttu kansallisista

1 PYK ptk 19.5.1919 § 2 ja ptk-konsepti 19.10.1919. AL VA.

2 Erichin hallitus istui 15.3.1920—9.4.1921. *M. Jääskeläinen* 1977, 303.

3 *Kena* 1979, 192.

päämääristä ulkomaalaisuuden ihannoimisen vuoksi.⁴ Asian laita oli täsmälleen päinvastoin.

Arkkipiispan ja Kareksen johtamasta ekumenianvastaisesta kampanjasta huolimatta Hjeltin komitean toiminta ja merkitys laajenivat tasaisesti. Käytettävissä oli Kotimaa ja osittain Vartijakin, ja teologisen tiedekunnan opettajilla oli mahdollisuus vaikuttaa suoraan myös tulevien pappispolvien asenteesiin. Hjelt ja Gummerus olivat jo ehtineet pitää jumaluusopilliselle ylioppilastiedekunnalle kirkkojenvälistä työtä koskevia esitelmiä.⁵

Uuden tilaisuuden kirkkojenvälisen työn esittelyyn tarjosivat Turussa 14. tammikuuta 1920 järjestetyt toiset kirkkopäivät. Noin tuhatlukuinen osanottajajoukko sai heti SKSK:n puheenjohtajan Arthur Hjeltin pitämässä avajaispuheessa kuulla Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean organisoimasta pohjoismaisesta kiitosjumalanpalveluksesta. Hjelt korosti samalla pohjoismaisen ja muun kirkkojenvälisen yhteistyön merkitystä Suomelle. Hjeltin aloitteesta kirkkopäiväväki lähetti jälleen tervehdyssähkeet muiden pohjoismaiden kirkoille.⁶

Kirkkopäivien varsinaisesta ekumeenisesta ohjelmajulistuksesta vastasi, aivan kuten kaksi vuotta aikaisemminkin, Jaakko Gummerus. Esitelmässään ”Nykyinen tilanne ja kirkon asema siinä” Gummerus pyrki esittelemään kirkon toiminnalle tärkeitä tehtäväalueita. Esitelmässä oli voimakas kansankirkollinen korostus. Kansallisten tehtävien ohella Gummerus katsoi kirkolle kuitenkin kuuluvan myös kansainvälisiä tehtäviä. Niiden parissa voitaisiin paitsi ”itse hyötyä, myös hyödyttää muita”.⁷

Kansainvälisistä tehtävistä Gummerus suositteli Suomen kirkolle erityisesti heimokansojen ja luterilaisten vähemmistökirkkojen auttamista. Vähemmistöasiat oli juuri otettu World Alliance -järjestön tehtäväkenttään. Teema oli tosin jo tätä aiemmin ollut esimerkiksi saksalaista alkuperää olevien Gustav Adolf -yhdistysten tekemän luterilaisen diasporatyön mottona⁸,

4 *Hjälä* 37/12.9. ja 38/19.9.1919.

5 Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 29.1.1919 § 8 ja 22.10.1919 § 7. TYTA HYK; *Aarnio* 1920, 59.

6 Sähkeiden konseptit AH HYK; Kmaa 4/16.1.1920, Toiset kirkkopäivät Turussa. Johansson tiesi, että vain Kares oli ollut sähkeiden lähettämistä vastaan. Johanssonin pvk 15.1.1920. YA HYK.

7 Kirkkopäivillä 14.1.1920 pidetyn esitelmän käsikirjoitus. JG HYK. Vuoden 1920 kirkkopäiviltä ei tehty painettua raporttia.

8 *Kahle* 1982, 39—40, 46, 184.

ja tätä luterilaista avustustyötä Gummerus lieene lähinnä tarkoittanutkin. Gummerus ilmoitti kannattavansa lämpimästi myös lähetystyön piirissä tehtävää kansainvälistä yhteistyötä. Kirkkojen kesken tapahtuvaan opillisen yhteyden etsintään hän sen sijaan suhtautui esitelmässään epäillen. Gummeruksen kanta oli näiltä osin jopa jyrkempi kuin kaksi vuotta aikaisemmin pidetyssä kirkkopäiväesitelmässä. Luterilainen kirkko vierasti Gummeruksen mukaan kaikkia ulkonaisia liittymispuuhia, jotka eivät perustuneet todelliseen vakaumuksen yhteyteen.⁹

Gummeruksen ekumeeninen ohjelma oli siis maltillinen. Hän korosti luterilaisen perinnön vaalimista ja epäili opillisen yhteyden mahdollisuutta. Hän ei myöskään maininnut nimeltä ainoatakaan kirkkojenvälistä järjestöä sen enempää kuin arkkipiispa Söderblomin kiisteltä persoonaakaan. Ristiriitoja sovittelevaa vaikutusta ei esitelmällä kuitenkaan ollut. Esitelmällään Gummerus tuli päinvastoin vaarantaneeksi senkin luottamuksen, jota arkkipiispa Johansson toistaiseksi oli tuntenut Gummerusta itseään kohtaan. Johansson arvostelikin päiväkirjassaan esitelmää ankarasti, sillä se oli hänestä vailla uskonnollista pontta. Gummeruksen näkemykset kirkon tehtävistä olivat konkreettisia ja toiminnallisia, ja arkkipiispalle esitelmä oli näin ollen jälleen osoitus ”helsinkiläisten” uuvuttavasta monitoimisuudesta.¹⁰

Kirkkopäivillä kuultiin myös kirkollisen kiistelyn toista, turkulaista osapuolta. K. R. Kareksen esitelmän aiheena oli ”Luterilaisuuden erityislahja seurakuntatyössä”. Kares ei Gummeruksen tavoin korostanut aktiivisuutta ja toimintaa; hänen ihanteenaan oli kuuntelevan Marian osa, jonka hän julisti Raamattuun vedoten puuhakristillisyyttä autuaammaksi. Osoite oli selvä, ja kirkollisia uudistuspyrkimyksiä ja SKSK:n perustamista innokkaasti tukenut Kotimaa puuttui asiaan. Kotimaa ja Herättäjä kävivät tammikuun ajan kiivas-
 sananvaihtoa, eivätkä käsitykset lähentyneet toisiaan.¹¹ Kotimaa sai kiistassa sivustatukea Vartijalta, jonka päätoimittajalla Antti J. Pietilällä oli Kareksen kanssa samaan aikaan meneillään myös muita kiistoja. Myös oululainen tuomiorovasti Mannermaa, Hjeltin komitean jäsen, joutui Pietilän

9 Kirkkopäivillä 14.1.1920 pidetyn esitelmän käsikirjoitus. JG HYK.

10 Johanssonin pvk 15.1.1920. YA HYK; Kirkkopäivillä 14.1.1920 pidetyn esitelmän käsikirjoitus. JG HYK.

11 *Kmaa* 4/16.1.1920, Selostus kirkkopäivistä; *Kmaa* 7/27.1.1920, Enemmän asiallisuutta; *Hjä* 4/23.1.1920, Vääristelevää selostusta; *Hjä* 7/13.2.1920, Vai ei todellakaan ymmärretä? *Kena* 1979, 218—219.

kanssa kahnauksiin, ja vuodesta 1920 alkaen hän alkoi kallistua useissa kysymyksissä turkulaisen suunnan kannalle.¹² Kirkkojenvälisen yhteistyön kysymyksiin Mannermaan linjanvalinta ei kuitenkaan aluksi heijastunut.

Kirkollisten johtopiirin sisäiset jakautumat olivat vuoden 1920 alkupuolella terävoituneet entisestään, ja yhtä selvää oli, että kirkkojenvälisen työn harrastus kuului ainoastaan ”helsinkiläisille”. Tammikuun 1920 kirkkopäivät olivat paljastaneet tämän myös tuhatpäiselle aktiiviselle maallikkoujoukelle.

b. Hjeltin toimikunnan täydentäminen

Suhtautuminen kirkolliseen yhdistystoimintaan ja erityisesti kirkkojenväliseen työhön jakoi siis voimakkaasti mielipiteitä Suomen kirkossa. Tästä huolimatta oli syksystä 1919 lähtien puuhattu Hjeltin toimikunnan laajentamista. Sysäyksen tähän oli antanut elokuussa 1919 järjestetty pohjoismaisen yhteistyökomitean kokous, joka oli päättänyt, että kansallisiin osastoihin voisi kuulua peräti 25 jäsentä. Työn toivottiin näin muodostuvan aiempaa laajapohjaisemmaksi.¹³

Suomalainen osasto olikin alkanut etsiä sopivia lisäjäseniä, ja joukko nimiä oli heitetty esiin: Gummerus, Virkkunen, Mustakallio, G. O. Rosenqvist, useita helsinkiläisiä pappismiehiä ja neiti Siiri Loimaranta. K. E. Kilpeläistä ja E. W. Pakkalaakin ehdotettiin, samoin nuorta tutkijaa Rafael Gyllenbergiä. ”Asessorit mukaan neuvotteluihin”, oli sihteeri raapustanut pöytäkirjan reunaan. Toimikunta toivoi myös yhä, että arkkipiispakin saataisiin suositeltua mukaan, ja asiaa päätettiin tiedustella häneltä yksityisesti. Myös Kuopion piispalle J. R. Koskimiehelle päätettiin tehdä sama ehdotus.¹⁴ Jo yli 80-vuotias Porvoon piispa Herman Råbergh ei listoilla esiintynyt, ei myöskään Savonlinnan piispa O. I. Colliander, jonka suhde lankomies Arthur Hjeltiin oli teologisista syistä hyvin kireä.¹⁵ Piispoista siis vain Johansson ja Koskimies olivat edes mahdollisia kandidaatteja.

12 Vja 1920, 141, Synsygus: Onko turkulaisuutta olemassa?; Kena 1979, 230—235.

13 KfKS i Norden, ptk 27.—30.8.1918 § 13. Ek.saml. UUB.

14 PYK ptk-konsepti 19.10.1919 § 3. AL VA.

15 Collianderin ja Hjeltin teologisista ristiriidoista Colliander Hjeltille 10.4.1920. AH HYK.

Toive piispojen mukaantulosta osoittautui pian turhaksi, ja toimikunta päätti täydentää itseään lähinnä asianharrastajilla. Yksimielisesti päätettiin kutsua uusiksi jäseniksi professorit Gummerus ja Pietilä, maisteri G. O. Rosenqvist, tohtori Virkkunen, rovastit I. A. Björklund, S. W. Roos ja G. Storgårds sekä työskentelyssä jo mukana ollut pastori Sirenius. Listalle otettiin yksi nainenkin, NNKY:n puheenjohtaja Siiri Loimaranta, joka oli saanut kansainvälistä tuntumaa opiskellessaan New Yorkissa vuosina 1915—1916 NNKY:n stipendiaattina sihteerin tutkintoa.¹⁶

Pääosa kutsutuista oli joko yliopistoteologeja tai aktiivista yhdistysväkeä. Osalla oli kokemusta kansanedustajan työstä: Virkkusen ohella tähän ryhmään kuuluivat sekä Roos että Storgårds. Huomionarvoista on myös se, että peräti kolmen, Rosenqvistin, Roosin ja Storgårdsin, äidinkieli oli ruotsi. Pohjoismaisen yhteyden kannalta tämä oli tietenkin varsin sopivaa. Ratkaisu saattoi kuitenkin olla myös kirkkopoliittinen. Ruotsinkielisen seurakuntaväen keskuudessa oli vireillä hankkeita kielellisellä pohjalla tapahtuvaan eriytymiseen. Ruotsinkielisen hiippakunnan ja teologisen tiedekunnan lisäksi suunniteltiin ruotsinkielistä seurakuntatyön keskusliittoa ja jopa omaa pappisliittoa.¹⁷ Aktiivisten, vaikkakin maltillisten ruotsinkielisten vaikuttajapappien kutsuminen mukaan toistaiseksi yksin suomenkielisten hoidossa olleeseen ekumeeniseen komiteaan toimi selvästi tätä eriytymiskehitystä vastaan.¹⁸

Kaikki kysytyt suostuivat, ja uudistetun komitean ensimmäinen kokous pidettiin huhtikuussa 1920.¹⁹ Suomalaisen komitean uudet jäsenet ilmoitettiin World Alliancen johdolle, ja järjestön toimeenpaneva komitea päätti

16 PYK ptk 23.12.1919 § 3 ja 27.3.1920 § 3. AH HYK; PYK ptk-konsepti 23.12.1919. AL VA; *Loimaranta* 1921, 14; *Kaija* 1970, 55—56.

17 *Heinonen* 1969, 36—42; *Kena* 1979, 200; *Klemets* 1979, 31, 41—48; *Klemets* 1986, 31. Hiippakuntakysymyksestä ja sen osuudesta ruotsinkielisten kulttuuripoliitikassa myös *Hämäläinen* 1968, 42—49, 70—72, 78—79 ja *Uino* 1989, 183.

18 Storgårdsin ja Roosin maltillisesta linjasta esim. pappisliiton jakokysymyksessä *Heinonen* 1969, 38—39.

19 PYK ptk-konsepti 14.4.1920. AL VA. Hjeltin laatima luonnos kutsukirjeeksi, jossa toimikunnan työtä esitellään AH laatikko 7 HYK, pöytäkirjan 27.3.1920 välissä. Vastauksista Rosenqvist Hjeltille 9.4.1920. AH HYK.

Genevessä 30.4.—1.5.1920 pidetyssä kokouksessa onnitella suomalaisosasto laajenemisen johdosta.²⁰

Laajentumisen yhteydessä toimikunta näyttää ratkaisseensa myös kaksoisrooliaan koskevan kysymyksen uudella tavalla. Huhtikuun 1920 jälkeen uudistettu toimikunta käytti itsestään ensisijaisesti World Alliance -osaston nimeä ja pohjoismaisen yhteistyökomitean pöytäkirjojen sarja päättyi kokonaan. Eräänä syynä tähän on ilmeisesti se, että PYK:n sihteerinä toiminut Aleksi Lehtonen aloitti juuri keväällä 1920 pitkän ulkomaanmatkan, ja sihteerin tehtäviä ryhtyi tällöin hoitamaan Haagin World Alliance -kokouksen jälkeen mukaan tullut Sirenus.²¹ Myös Suomen ja Ruotsin välisellä Ahvenanmaan kiistalla oli osuutta pohjoismaisen harrastuksen painumiseen takalalle. Nimenmuutos kertoi kuitenkin myös työn painopisteen muuttumisesta. Hjeltin toimikunta oli vaihtamassa ilmettään selvemmin yleiskumeeniseksi.

Hjeltin komitean asemaan vaikuttivat myös kirkon sisäiset muutokset. Porvoon hiippakunnan pitkäaikainen piispa, Herman Råbergh, kuoli maaliskuun alussa 1920. Edessä oli siis piispanvaali, joka samalla merkitsisi väistämättä myös sukupolven vaihdosta. Porvoon hiippakunnan piispanvaalissa eniten ääniä saivat Jaakko Gummerus, Erkki Kaila ja Lauri Ingman eli kolme ”helsinkiläistä”.²² Ehdokkaista jokainen suhtautui myönteisesti kirkkojenväliseen työhön. Eniten ääniä, 146 annetuista 180:sta sai Gummerus.

Valinnan osuminen Gummerukseen oli omiaan tasoittamaan kirkollisia vastakohtaisuuksia. Hjeltin komitean perustajajäsen, Orivedeltä Valkealaan, Savonlinnan hiippakunnan alueelle siirtynyt Uno Paunu²³ puki tämän ajatuksen sanoiksi Gummerukselle lähettämässään onnitteelukirjeessä:

Sinulla on edellytykset täyttää ne kohtuulliset vaatimukset, joita piispalle voidaan asettaa. Ja erittäinkin katsoen sitä kireähköä suhdetta,

20 WA 1920c. AH HYK.

21 Kokouksessa valittiin tosin PYK:n sihteeriksi Lehtosen matkan ajaksi Edvin Wirén, joka piti tällöin pöytäkirjaa. Toimikunta ei kuitenkaan näytä enää tämän jälkeen kokoontuneen pohjoismaisessa roolissaan. PYK ptk 14.4.1920 § 3. AL VA.

22 TA 1920, 79; *Kmaa* 20/12.3. ja 42/8.6.1920; *Hjä* 24/11.6.1920; *Kena* 1979, 220.

23 Paunu toimi 1914—1918 Oriveden ja vuodesta 1918 alkaen Valkealan kirkkoherrana.

joka on olemassa edistys- ja työhaluisen ”nuorkirkollisen” papiston ja vanhempain sekä heidän nuorempain ”turkulaisten” ynnä ”mannermaalaisten” kannattajiensa välillä, katson, että sinä olet oikea mies, joka ehkä voit välejä tasoittaa ja rauhaa rakentaa, Sinä kun itse kuulut tuohon nuorempaan joukkoon, mutta et ole polttanut siltojasi vanhempiin päin.²⁴

Paunu itse oli ansioitunut kirkkohistoriantutkija, Gummeruksen kollega, ja kirkollisessa rintamajaossa selkeästi ”helsinkiläinen”, mutta hänellä oli myös monivuotinen kokemus seurakuntapapin työstä Sisä-Suomessa. Näistä lähtökohdista Paunu toivoi, että Gummerus pystyisi murtamaan jaon helsinkiläisiin eli, kuten Paunu asiaa katsoi, nuorkirkollisiin, ja turkulais-mannermaalaisiin, ja hän katsoi tähän myös olevan edellytyksiä.

Erityisesti kirkon ulkomaisten suhteiden hoitamisen kannalta Gummeruksen valinta sisälsi uusia mahdollisuuksia. Piispaistuimelle oli nousemassa ekumeenisen työn harrastaja, jolla yhteistyökykynsä vuoksi oli edellytyksiä rikkoa tätä toimintaa vastaan tunnettuja kirkollisia ennakkoluuloja. Suomalaisen ekumenian tulevaisuus näytti keväällä 1920 alkaneen piispallisen sukupolvenvaihdon myötä valoisalta.

c. Yhteys Faith and Order -liikkeeseen jää vaimeaksi

Hjeltin toimikunnan laajentuminen ei koskenut ainoastaan toimikunnan jäsenmäärää. Uudistettu toimikunta joutui jo ensimmäisessä kokouksessaan ottamaan kantaa niihin laajamittaisiin ekumeenisiin hankkeisiin, joista oli vuoden 1919 kuluessa saatu Suomeenkin alustavaa tietoa. Faith and Order -järjestö yritti jälleen vuoden 1920 alussa vedota arkkipiispa Johanssoniin, mutta jälleen kielteisin tuloksin. Johansson ei katsonut aiheelliseksi lähettää Suomen kirkon edustajia Genevessä kesällä 1920 järjestettävään neuvottelukokoukseen. Arkkipiispan mielestä olosuhteet maassa eivät tällaisia matkoja puoltaneet.²⁵

24 Paunu Gummerukselle 21.6.1920. JG HYK.

25 Gardiner Johanssonille 6.1. ja 20.3.1920. GJ HYK. Jälkimmäisessä kirjeessä Gardiner pahoitteli Suomen vaikeita oloja, jotka estivät yhteydenpitoa.

Kirjeenvaihdon jatkuessa Gardiner pääsi vihdoinkin selville siitä, ettei Johansson ollut edes suotuisemmissa olosuhteissa taivuteltavissa yhteistyöhön. Syyksi tähän Johansson esitti joukon mielestään painavia teologisia epäilyjä. Opillisesti oikeaoppisissakin kirkkoissa saattoi hänen mukaansa olla yksilöitä, jotka kielsivät esimerkiksi inkarnaation. Gardiner pyrki vastauksessaan turhaan osoittamaan, miten juuri tästä syystä opilliset keskustelut olivat tärkeitä; niiden kautta voitaisiin löytää uudelleen mahdollisesti hämärtynyt kristillisen uskon perusta. Huolestuneena tilanteen lukkiutumisesta Gardiner kääntyi lopulta arkkikiispa Söderblomin puoleen ja kertoi tälle kirjeenvaihdostaan Johanssonin kanssa. Hänen toivomuksenaan oli, että Söderblom vetoaisi suomalaiseseen virkaveljeensä, jotta Suomen kirkosta saataisiin edustus edessä olevaan Faith and Order -kokoukseen.²⁶ Tehtävä oli tietysti toivoton. Johanssonin silmissä juuri Söderblom oli niitä yksilöitä, joiden ”opinkäsitykset olivat hämärtäneet”.

Tässä vaiheessa Gardiner päätti uudelleen vedota Arthur Hjeltiin. ”Arkkikiispanne mielestä on joissakin Euroopan luterilaisissa kirkkoissa opinkäsityksissään epäterveitä jäseniä”, hän kirjoitti. Gardiner oli ilmeisesti Söderblomin antaman informaation ansiosta tällöin jo päässyt selville Johanssonin antipatioiden pääasiallisesta kohteesta. Gardiner toivoikin nyt, että Hjelt auttaisi häntä varmistamaan suomalaisten osanoton kokoukseen.²⁷ Arkkikiispa aiottiin jälleen ohittaa kirkkojenvälisen työn suunnittelussa.

Hjelt vei asian uudistettuun toimikuntaansa, ja se päättikin ilmoittaa Gardinerille myönteisyydestään Faith and Order -suunnitelmia kohtaan. Virallista edustusta Suomen kirkosta komitea ei kuitenkaan tässä vaiheessa katsonut voivansa luvata. Gardinerille vastaaminen delegoitiin toimikunnan vasta perustetulle kansainväliselle valiokunnalle, johon kuuluivat Hjelt, Gummerus, Yrjö Loimaranta ja Sirenus.²⁸

Valiokunnan laatiman vastauksen mukaan toimikunta tarjoutui hoitamaan ensisijaisen tehtävänsä, World Alliance -työn, ohella myös yhteyksiä Faith and Order -liikkeeseen. Gardinerille vakuutettiin, että ekumeenisella työllä oli Suomen kirkossa laajaa kannatusta. Lisäksi toimikunta pahoitteli Suomen

26 Gardiner Söderblomille 19.1.1920. Ek.saml. UUB.

27 Gardiner Hjeltille 12.3.1920. AH HYK.

28 PYK ptk 14.4.1920 § 4 ja 5. AL VA.

arkkipiispan suhtautumista asiaan ja pyysi, ettei yhteyksiä Suomen kirkkoon tämän vuoksi katkaistaisi. Kirjeen allekirjoittajat vakuuttivat myös uskovansa, että Faith and Order -pyrkimykset edistivät sitä kristittyjen yhteyttä, johon Suomen kirkkokin apostolisessa uskontunnustuksessa tunnustautui. Kirjeessä otettiin kuitenkin pidättyvä kanta Faith and Order -liikkeen tavoitteissa mainittuun ajatukseen kirkon näkyvästä ykseydestä. ”Odotamme kiinnostuneina, miten se voisi toteutua”, suomalaiset totesivat diplomaattisesti.²⁹

Yhteyden syntyminen Suomen kirkkoon sai Gardinerin kirjoittamaan Hjeltille lyhyen ajan sisällä vielä kaksi kertaa. Jälkimmäisessä, heinäkuussa 1920 päivätyssä kirjeessä Gardiner kutsui Hjeltin elokuussa Genevessä järjestettävään suunnittelukokoukseen. Tarkoitus oli, että kaikista Faith and Order -työssä mukana olevista kirkoista tulisi mukaan kolme osanottajaa. Hjeltin roolina olisi toimia kokouksen epävirallisena tarkkailijana. Gardiner tiesi Hjeltin joka tapauksessa saapuvan muutamaa päivää aikaisemmin Sveitsiin World Alliance -kokoukseen, joten ainakaan matkakustannukset eivät olleet osallistumisen esteenä.³⁰

Suomalaisten Faith and Order -harrastus näyttää kuitenkin tyrehtyneen tähän. Kirjeenvaihto jäi vähäiseksi, eikä Hjeltin osallistuminen Geneven neuvotteluun ole varmaa.³¹ Hjeltin toimikunta piti World Alliance -työtä päätehtävänä, eikä se ollut kiinnostunut opillisista keskusteluista. Myös kirkollisten riitojen pelko vei osallistumishaluja. Kotimaakaan ei osoittanut Faith and Order -työtä kohtaan sanottavaa kiinnostusta. Esimerkiksi Geneven suuresta kokouksesta oli lehdessä aikanaan vain lyhyt maininta.³²

29 Hjelt Gardinerille 30.4.1920 (konsepti 16.4.1920). AH HYK. Kirjekonsepteja on kaksi, suomen- ja englanninkieliset. Kirjeen päiväys ilmenee Gardinerin vastauksesta Hjeltille 26.5.1920. AH HYK.

30 Gardiner Hjeltille 26.5. ja 20.7.1920. AH HYK.

31 Syksyllä 1920 antamassaan haastattelussa Hjelt kertoi osallistuneensa kesällä kolmeen kirkkojenväliseen kokoukseen kahdeksasta järjestetystä. Lueteltujen joukossa ei ollut Faith and Order -konferenssia. *Kmaa* 68/10.9.1920, Kansainvälisissä kristillisissä maailmankonferensseissa. Hjeltin kokoelmassa on kuitenkin muistio, joka on peräisin Faith and Order -liikkeen kokouksesta. C. H. Brent, *A pilgrimage towards Unity*, Geneva, Switzerland August 21, 1920. AH HYK. Mikäli Hjelt oli kokouksessa mukana, hän katsoi aiheelliseksi vaieta siitä julkisuudessa.

32 *Kmaa* 61/17.8.1920, Kristillisten kirkkojen edustajakokous.

d. Tiedotustoimintaa kehitetään

Tanskan pohjoismaisessa kokouksessa oli päätetty tehostaa kirkkojenvälisen työn tiedottamista. Asiaan kiinnitettiin Suomessakin keväällä 1920 runsaasti huomiota.³³ Kotimaahan saatettiin edelleenkin luottaa. Ekumeenisesti aktiivinen Aleksi Lehtonen oli tosin helmikuussa 1919 jättänyt päätoimittajan tehtävät ulkomaanmatkansa vuoksi. Jossain määrin tämä näkyikin lehden linjassa, sillä kansainväliset kokousselostukset jäivät nyt vaille Lehtosen innostuneita kommentteja. Uudeksi päätoimittajaksi valittu Martti Ruuth kuului kuitenkin lauantaiseuralaiseen ydinjoukkoon, Hjeltin, Kailan ja Ingmanin hengenheimolaisiin. Lehtonenkin jatkoi matkansa jälkeen lehden kolmantena toimittajana.³⁴ Keski-Eurooppaan suuntautuneelta matkaltaan hän kirjoitti sitä paitsi Saksan kirkollisia oloja kuvaavia artikkeleita Uuteen Suomeen ja huolehti näin osaltaan kirkkojenvälisen tiedon kulusta.³⁵

Kirkollisten lehtien ja päivälehtien ohella Hjeltin toimikunta päätti jatkossa tuoda ekumeenisia kysymyksiä esiin myös jonkin aikakauskirjan kautta. Edelleen toivottiin, että kirkollisessa opetuksessa käytettäviin kirjoihin voitaisiin sisällyttää kristittyjen ykseyden ajatus. Toimikunnan uusi jäsen rovasti Björklund lupasi huolehtia asiasta katekismusuudistuksen yhteydessä.³⁶ Toimikunnassa oli oivallettu, ettei kirkkojenvälisen työn tullut jäädä pienen sisäpiirin harrastukseksi. Ykseysajatus oli saatettava myös tavallisen kirkkokansan tietoisuuteen. Toimikunnan päätöksestä huomaa myös sen, ettei kirkkojenvälistä työtä enää mielletty yksipuolisesti eräänlaiseksi kirkolliseksi ulkopoliitikaksi. Kiinnostus työn uskonnollista ja teologista sisältöä kohtaan oli kasvanut.

33 KfKS i Norden, ptk 27.—30.8.1918 § 16. Ek saml. UUB.

34 *Murtorinne* 1980, 92.

35 *US* 144/24.6.1920, Nykyinen kirkollinen taistelu Saksassa. Myös *US* 169/27.7. ja 189/19.8.1920.

36 *PYK* ptk 14.4.1920 § 5. AL VA.

V Ahvenanmaa ja Länsipohja kirkon ulkosuhteissa (1920—1921)

1. Kirkollisen pohjoismaisen yhteistyön pakkaskausi alkaa

a. Turun arkkihiippakunta valmiustilassa

Syksy 1919 oli tuonut kirkolliseen Ahvenanmaa-politiikkaan uusia käänteitä. Huhut Ruotsin kirkon kiinnostuksesta Ahvenanmaata kohtaan lisääntyivät ja herättivät jo ulkoministeriönkin huomion. Erityisen silmiinpistävää oli ruotsalaislehdissä esitetty arvostelu Turun hiippakuntahallintoa ja arkkipiispa Johanssonia kohtaan. Iäkäs arkkipiispa ei nimittäin ollut vuosikausiin pitänyt Ahvenanmaalla piispantarkastuksia eikä asettanut pappeja virkaan. Eräiden seurakuntien osalta edellinen piispantarkastus oli suoritettu 1800-luvun puolella.¹ Separatistinen Åland-lehti näki tässä epäkohdassa yhden lisäsyyn haakeutua Ruotsin yhteyteen. Ruotsin kirkon henkisesti rikkaampi elämä ja Upsalan arkkipiispan tarkastuskäynnit olisivat Ahvenanmaan seurakunnille muutoinkin siunaukseksi. Kirjoituksessa kehoitettiin kaikkia Ahvenanmaan pappeja kääntymään Ruotsin kannalle.²

Ålandin kirjoituksen laatija P. S-k oli separatistiksi tunnettu Lumparlandin

-
- 1 Näin esimerkiksi Sottungan seurakunnassa. Sottungan srk:n ptpk 8.—10.9.1921. E VI 379 TTA TMA.
 - 2 Ahvenanmaan maaherra Isaksson ulkoasiainhallinnolle 25.5.1919. UM 9 I A-B:2 UMA; Åland 41/24.5.1919, Ålands präster ”för Finland” eller ”till Sverige”? Kyseinen lehtileike, jossa Johanssonia arvostellaan tarkastusten laiminlyömisestä, oli maaherran kirjeen liitteenä.

kappalainen Paul Sigvard Stenbäck.³ Hän sai kuitenkin pian vastaansa toisella kannalla olevan ahvenanmaalaispappin, Sundin kirkkoherran C. E. S. Henrikssonin, joka Åland-lehden yleisönosastossa vakuutti uskollisuuttaan ”köyhälle mutta rakkaalle Suomi-äidille” ja lupasi muuttaa mantereelle, jos Ruotsiin liittyminen toteutuisi.⁴ ”Monet sundilaiset” toivottivat tämän jälkeen saman lehden palstoilla Henrikssonille hyvää matkaa. Seurakuntalaiset eivät pappiaan seuraisi.⁵ Kirjoittelu laajeni tämän jälkeen koskemaan papiston palkkaetuja Suomen ja Ruotsin yhteydessä, ja ahvenanmaalaista kansanliikettä vastustavien pappien motiivit Suomeen jäämisestä pyrittiin lehdessä osoittamaan taloudellisen hyödyn tavoitteluksi.⁶

Pappien ja virkamiesten kannanmuodostusta seurattiin Suomen ulkoministeriössä tarkasti. Parin suomalaisen separatistipapin toiminnan ohella ulkoministeriö sai aiheen huolestua Ahvenanmaalle linnoitusten purkamiseen komennettujen ruotsalaisjoukkojen pastorin aktiviteetista. Kyseinen pastori Nils Algård antoi näet heinäkuussa 1919 Svenska Dagbladetille haastattelun, josta kävi ilmi, että hän oli käyttänyt osan aikaansa propagoimiseen Ruotsin hyväksi. Ulkoministeriö huomautti asiasta virallisesti Ruotsin Helsingin-lähettiläälle.⁷

Tässä vaiheessa tilanteeseen havahtui myös Turun tuomiokapituli. Mitä ilmeisimmin sitä suorastaan kehoitettiin puuttumaan tilanteeseen ja hoitamaan laiminlyödyt tarkastukset. Elokuun alussa 1919 asessori K. B. Hytönen näet kirjoitti Runnilla lomailevalle Johanssonille ehdotuksen piispantarkastusmatkasta Ahvenanmaalle.⁸ Johansson lähettikin hiippakuntansa papistolle

3 Etsivän Keskuspoliisin raporteissa Stenbäck luokiteltiin separatistiksi. EK:n raportteja ja selostuksia tilanteesta Ahvenanmaalla, raportti UM:lle 19.2.1921 n:o 1406. UM 9 I M:2 UMA.

4 Åland 44/4.6.1919.

5 Åland 47/14.6.1919. Lehtileike on myös UM 9 I A-B:2 UMA.

6 Åland 59/30.7. ja 61/6.8.1919.

7 Suomen Tukholman lähetystö UM:lle 1.7.1919 n:o I 640. Mukana lehtileike Svenska Dagbladet 173/1.7.1919, Åland i spänning inför avgörandet. Regementspastor Nils Algård skildrar intryck från ett besök på ögruppen. Huomautuksesta UM Suomen Tukholman lähetystölle 5.7.1919 n:o 5827. UM 9 I F:1 UMA.

8 Johanssonin pvk 3.8.1919. YA HYK.

välittömästi ylimääräisen kiertokirjeen. Siinä hän ilmoitti tulevasta tarkastusohjelmasta, jonka pääpaino oli Ahvenanmaan rovastikunnassa.⁹

Jo syyskuun 18. päivänä 1919 arkkipiispa aloitti pitkän ja varsin sopuisasti sujuneen tarkastusmatkan, joka kohdistui Sundin, Saltvikin, Finströmin ja Hammarlandin seurakuntiin. Arkkipiispaa seurasivat matkalla asessori K. B. Hytönen ja pappisliiton sihteeri Artur Malin.¹⁰ Malin tosin tuskin oli liikkeellä puhtaasti pappisliiton asioissa. Hän oli sotaväen Esikunnan johtava pappi, sotarovasti¹¹, ja hänen kuulumisensa arkkipiispan delegaatioon kytkeytynee piispantarkastuksen sivujuonteeseen, papiston poliittisten asenteiden tutkimiseen.

Tarkastusmatka noudatti perinteistä kaavaa. Riitaisessa Sundin seurakunnassa Johansson puuttui papin ja seurakuntalaisten välisiin suhteisiin, viittaamatta ainakaan julkisesti poliittiseen jännitykseen.¹² Muutoinkin Johansson pitäytyi virallisissa puheissa piispantarkastuksen luonteen mukaisiin asiaryhmiin ja seurakuntalaisten hengellisen elämän tukemiseen. Esimerkiksi Johanssonin puheessa Saltvikin seurakuntalaisille voi kuitenkin havaita ajan-kohtaiseen tilanteeseen liittyvän kannanoton. Saltviklaisten tuli arkkipiispan mielestä kiinnittää huomiota Jumala-suhteen heikkenemiseen, sillä jos Jumala-suhde heikkeni, väheni myös yhteiskunnan ja valtion arvostus.¹³

Tarkastusmatkan taustalla häällyvä poliittinen jännitys näkyi selvimmin Hammarlandin seurakunnan piispantarkastuspöytäkirjasta. Hammarlandissa pitämässään puheissa Johansson näet käsitteli painokkaasti ”isänmaan” asiaa. Jumala johti kansoja, ja Suomen kansa oli saanut runsaasti Jumalan lahjoja, mistä sen tuli olla kiitollinen, arkkipiispa muistutti. Maailman tilanne oli kuitenkin vaikea, ja tämä haastoi voimien kokoamiseen. Siksi olikin valitettavaa, etteivät kansan mielialat ja sisäiset suhteet olleet sellaisia, kuin niiden olisi tullut olla. Elävä Jumala, joka johti kansojen kohtaloita, odotti, että kansa taipuisi Hänen edessään. Kansassa näkyi kuitenkin vain siveettömyyden ja oman käden oikeuden lisääntyminen. Kansan oli tehtävä parannus ja

9 *Turun hpk kiertok.* 1134/9.8.1919.

10 Sundin srk:n ptpk 19.—22.9.1919. E VI 379 TTA TMA. Malinin mukanaolo ilmenee hänen laatimistaan muistosoista Hytösen pian tarkastusmatkan jälkeen tapahtuneen kuoleman johdosta. TA 1920, 92.

11 *Ojalehto* 1979, 13.

12 Sundin srk:n ptpk 19.—22.9.1919. E VI 379 TTA TMA.

13 Saltvikin srk:n ptpk 23.—25.9.1919. E VI 379 TTA TMA.

tunnustettava itsekkyyden synty, arkkipiispa vetosi. Loppurukouksessa hän muisti vielä uudelleen isänmaan kohtaloa ja pyysi Jumalaa säilyttämään Suomen kansan ajan myrskyissä.¹⁴

Johansson vältti asettamasta puheissaan ahvenanmaalaisia muuhun kansaan nähden erityisasemaan. Parannusta odotettiin koko kansalta, ”meidän kansaltamme”, ja pääpaino pysyi aina hengellisissä kysymyksissä. Johanssonin piispantarkastusmatkalla olikin ilmeisesti Ahvenanmaan kirkolliseen tilanteeseen rauhoittava vaikutus.¹⁵

Ulkopoliittinen kiista sen sijaan vain kiristyi, ja siihen ottivat kantaa yhä laajemmat kansalaispiirit. Poliittisten päättäjien varoitellusta huolimatta jatkettiin myös Ahvenanmaan ja Länsipohjan kysymysten suoraa rinnastamista. Tampereella järjestettiin 19.10.1919 kansalaiskokous, jossa hyväksyttiin joukko Ahvenanmaata koskevia ponsilausemia. Kokouksessa perustettu komitea laati myös eri maiden lähetystöille osoitetun vetoomuksen Ahvenanmaan kysymyksen vuoksi, ja siinä puututtiin muun muassa Länsipohjan kirkollisiin oloihin.¹⁶ Vaikka siis Suomen kirkon taholla noudatettiin jokseenkin varovaista linjaa Ahvenanmaan ja Länsipohjan asiassa, kirkolliset näkökohdat oli näin otettu kiistan julkisiksi taisteluvälineiksi.

b. Suunnitelma pohjoismaisesta piispainkokouksesta

Kirkkojenvälinen työ oli useimmissa maissa perinteisesti yhä vapaaehtoista harrastustoimintaa, joskin siinä oli mukana vaikutusvaltaisia kirkonmiehiä ja piispoja. Ekumeenisten tavoitteiden laajentuessa paine suurempaan edustavuuteen kasvoi. Tämä näkyi erityisesti Söderblomin kaavaileman kirkkojenvälisen Life and Work -konferenssin suunnittelussa. Sen painopiste oli tosin vuoden 1920 alussa organisatorisesti Yhdysvalloissa, yleisprotestantti-

14 Hammarlandin srk:n ptpk 29.—30.9.1919. E VI 240 TTA TMA.

15 Johanssonin pvk 18.9.—1.10.1919. YA HYK; *Åland* 69/3.9.1919, Biskopsvisitationer på Åland; *Åland* 75/24.9. ja 76/27.9.1919.

16 Suomen Tukholman lähettiläs UM:lle 14.11.1919 n:o 146/52; Tampereen kokouksen ponsilausemat s.d.; kokouksen toimesta 19.19.1919 laadittu vetoomus Suomessa oleville lähetystöille, alla nimet K. Jaakkola, Rafael Haarla ja August Hyöki. Vetoomus eri kielisenä UM 9 I R:2 UMA.

sessä Federal Council -kirkkoliitossa, mutta toimeettomaksi ei jäänyt Life and Work -aatteen isä Nathan Söderblomkaan.¹⁷

Söderblom suuntasi päähuomionsa pohjoismaiselle tasolle. Ekumeenisen työn muuttaminen vapaaehtoisesta harrastustoiminnasta viralliseksi kirkkolliiseksi työmuodoksi edellytti Pohjoismaiden kirkkoissa nimenomaan piispojen saamista yhteistyön tukijoiksi. Tätä silmällä pitäen Söderblom ryhtyi suunnittelemaan yhteispohjoismaisen piispainkokouksen koollekutsumista kesälä 1920.

Söderblom oivalsi, että perustettavassa ekumeenisessa neuvostossa tai pelkästään luterilaisten kirkkojen sisällä tehtävässä yhteistyössä ei yksi pieni luterilainen kirkko voisi saada paljon aikaan. Ruotsin kirkko olisi yksinään perin heikko verrattuna esimerkiksi Saksan ja Amerikan luterilaisiin kirkkoihin. Yhdessä Pohjolan kirkot sen sijaan muodostaisivat vaikuttajaryhmän, jota olisi pakko kuunnella. Oli sitä paitsi selvää, että Söderblomin itsensä merkitys olisi Pohjolan kirkkoblokin johtajana suurempi kuin pelkästään Ruotsin arkkipiispana.¹⁸ Vuonna 1920 julkistettu suunnitelma pohjoismaisesta piispainkokouksesta liittyi näin selvästi Söderblomin ekumeeniseen kokonaisstrategiaan. Tavallaan hanke tietysti jatkoi myös perinteistä vapaamuotoista kirkollista vuorovaikutusta veljeskirkkojen kesken.

Pohjolan piispojen yhteenliittymisen tärkeyttä Söderblom perusteli kuitenkin tuttuun tapaan myös teologisilla näkökohdilla. Juuri Pohjoismaiden luterilaiset kirkot edustivat evankelisuutta aidoimmillaan. Ne olivat erityisellä tavalla kyenneet säilyttämään jatkuvuuden aina kirkon historian alkuajoista saakka. Kristuksen kirkon ”evankelis-katolisessa osastossa” oli nimenomaan Pohjolan luterilaisuus avainasemassa, joten se saattoi suuresti rikastuttaa kirkkojenvälistä työtä.¹⁹

Söderblomilla oli jo usean vuoden ajalta kokemusta Tanskan ja Norjan piispojen alttiudesta tukea hänen ekumeenisia hankkeitaan, olihan jo Upsalan kokouskutsu vuonna 1917 ollut kolmen Pohjolan johtavan piispan allekirjoittama. Nyt tuli saada joukko täydelliseksi. Kaikkien pohjoismaisten kirkkojen episkopaatit oli kytkettävä toimintaan. Lisäksi oli tarkoitus saada mukaan

17 Kerner 1983, 41—43. Federal Council -kirkkoliitosta *Karlström* 1947, 61—62.

18 *Jergmar* 1972, 106; *Schmidt-Clausen* 1976, 19—20, 40—41; *Kerner* 1983, 43.

19 *Söderblom* 1919a, 123; *Söderblom* 1920, 54—56; *Jergmar* 1972, 101—103; *Brodd* 1982, 124—125.

Viron evankelis-luterilaisen kirkon uusi piispa Jakob Kukk.²⁰ Söderblomin käsitys Pohjolasta muistutti jälleen Ruotsin suurvalta-aikojen rajoja.

c. Suomalaispiispat kieltäytyvät

Söderblomin valitsema ajankohta oli heinäkuu 1920, joka oli sopivasti ennen loppukesälle suunniteltua ekumeenisten suurkokousten sarjaa.²¹ Tanskan ja Norjan piispojen keskuudessa suunnitelma sai heti myönteisen vastaanoton. Yhteydenotto Suomen arkkipiispaan epäonnistui kuitenkin jälleen. Johansson kieltäytyi allekirjoittamasta kokouskutsua, tällä kertaa vedoten Ahvenanmaan konfliktiin. Hjelt, joka aluksi toimi piispainkokoussuunnitelman suomalaisena yhdyshenkilönä, sai tehtäväksi välittää tiedon Söderblomille.²²

Viralliset kutsut Suomen piispoille saapuivat huhtikuussa 1920, jolloin virassa olevia piispoja oli Råberghin kuoleman jälkeen vain kolme. Kutsuun vastaaminen tuotti piispakunnalle päänsäryä. Colliander kiiruhti ilmoittamaan oman pohdiskelunsa tulokset arkkipiispalle. Ulkomaiset kirkolliset kokoukset eivät Collianderia miellyttäneet, mutta jos isänmaan etu niin vaati, hän oli valmis lähtemään Ruotsiin. ”Vasta itsenäistyneen maamme on pyrittävä poliittiseen ja kulttuuriseen lähentymiseen erityisesti juuri skandinaavisien naapurimaiden kanssa”, tiesi Colliander. Henkilökohtainen tutustuminen pohjoismaisten piispojen kesken saattoi hänen mielestään myös olla hedelmällistä, ja niin hän päätyikin kirjeessään osallistumisen kannalle.²³

Johansson ilmoitti kuitenkin heti Collianderille oman ehdottoman kielteisen kantansa, jota hänkin perusteli ensi sijassa poliittisilla näkökohdilla. Ruotsin toiminta Ahvenanmaan kysymyksessä esti suomalaisten mukaantulon. Ruotsin kuningas, joka oli myös Ruotsin kirkon pää, oli juuri matkustanut Lontooseen edistääkseen Ahvenanmaan riistämistä Suomelta, ja ruotsa-

20 *Jergmar* 1972, 103—105. Piispuus otettiin Virossa käyttöön syyskuussa 1919 pidetyssä kirkkokongressissa, jolloin Kukk myös valittiin virkaan. Varsinainen piispanvihkimys, jonka Söderblom toimitti ja jossa Gummerus avusti, tapahtui kesäkuussa 1921. *Sild* 1931, 123—24; *Kerner* 1983, 66; *Veem* 1988, 205.

21 Kesän 1920 suurkokousten suunnittelusta *Kerner* 1983, 55—56.

22 Hjelt Söderblomille 26.11.1919. NSS UUB.

23 Colliander Johanssonille 12.4.1920. GJ HYK.

laislehdistä oli saanut lukea ahvenanmaalaissyntyisen ”ruotsalais”pastori Sommarströmin toimista Pariisin rauhanneuvotteluissa²⁴. Jo suomalaispiispojen kutsuminen Ruotsiin oli tässä tilanteessa tahditonta, ja kutsun vastaanottaminen olisi suorastaan epämoraalista, Johansson perusteli.²⁵

Johansson saattoi kantansa myös Söderblomin tietoon, ja tämän sitkeät ja kaunopuheiset taivutteluyritykset jäivät tuloksettomiksi. Collianderkin pyörsi kantansa ja päätti vastata kutsuun arkkipiispan tavoin kielteisesti. Sekä Colliander että Johansson toimittivat vastauksensa Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherran H. G. E. Bokanderin välityksellä.²⁶

Kielteiselle kannalle asettui myös Koskimies, joka vastasi suoraan Söderblomille. Koskimies ei kuitenkaan tyytynyt viittaamaan Ahvenanmaahan. Pohjoisen hiippakunnan piispa ja vanha pohjalainen fennomaani veti vastauksessaan esiin myös Länsipohjan suomalaisväestön ongelmat.²⁷ Asiasta sukeutui Koskimiehen ja Söderblomin välille lyhyt kohtelias kirjeenvaihto, jonka aikana Söderblom taipui myöntämään, ettei hän ollut tiennyt Länsipohjassa tapahtuneista vääryyksistä. Sovitteleva ilmaus pehmensi ehkä hieman Koskimiehen näkemystä, mutta hänkään ei suostunut enää tarkistamaan kantansa itse piispainkokoukseen nähden.²⁸

Söderblomille hanke oli tärkeä, ja hän yritti keväätalvesta 1920 lähtien käyttää piispojen taivuttelussa välikappaleenaan sekä Hjeltiä, Loimarantaa että erityisesti Porvoon tulevaa piispaa Jaakko Gummerusta. Suomalaisen edustajan tärkeyttä Söderblom perusteli muun muassa sillä, että asia vaikutti

24 Hugo Sommarströmin oleskelusta Pariisissa oli Suomessa kertonut ainakin hallituksen tukema Ålandsposten. *ÅP* 5/13.3.1919. Sommarströmin aktiivisuudesta keväällä 1920 *Salminen* 1979, 113. Salmisen mukaan Sommarström oli linjaltaan jopa varsinaista separatistijohtajaa Julius Sundblomia tiukempi. *Salminen* 1979, 59. Ruotsin kuninkaan Kustaa V:n osuudesta Ahvenanmaa-neuvotteluihin *Blomstedt* 1969, 416.

25 Johansson Collianderille 17.4.1920. OIC HYK. Jäljennettynä Collianderin kirjeessä Koskimiehelle 4.5.1920. JRK HYK.

26 Colliander kirkkoherra Bokanderille Tukholmaan 14.5.1920. Jäljennöskirja 50. OIC VA; Söderblom Johanssonille 31.5.1920. GJ HYK. Jälkimmäinen kirje osoittaa, että myös Johansson oli toimittanut vastauksensa Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherran Bokanderin välityksellä.

27 Colliander Koskimiehelle 4.5.1920. JRK HYK; Koskimies Collianderille 11.5.1920 (jäljennös), Koskimiehen pvk 11.5.1920. JRK HYK.

28 Varsinainen vastauskirje ei ole säilynyt. Asiasta Koskimiehen pvk 11.5.1920. JRK HYK; Söderblom Koskimiehelle 31.5. ja 9.7.1920. JRK HYK; Koskimies Söderblomille 31.7.1920. NSS UUB.

myös virolaisten osallistumiseen. Suomalaisia tarvittiin nimittäin virolaisten tulkeiksi.²⁹

Gummerukselle Söderblom selvitti myös varsin avoimesti kantaansa Ahvenanmaan asiassa. Kirjeissä piispoille hän oli nimittänyt kirkollista Ahvenanmaa-keskustelua lähinnä molemminpuoliseksi väärinkäsitykseksi.³⁰ Gummerukselle Söderblom tunnusti kuitenkin osan omasta aktiivisuudesta. Söderblom kertoi, miten ahvenanmaalaisen väestön oma innokas pyrkimys Ruotsin yhteyteen oli häntä puhutellut. Tilanteen kärjistyminen Suomen ja Ruotsin väliseksi oli kuitenkin valitettavaa, ja nyttemmin Söderblom olikin taipuvainen kallistumaan samalla kannalle kuin hänen hyvä ystävänsä professori Harald Hjärne, joka vastikään oli ilmaissut näkemyksiään suomalaislehdissä. Professori Hjärne katsoi, että itsemääräämisoikeuden takaaminen ahvenanmaalaisille olisi ahvenanmaalaisen toivomuksiin nähden riittävä myönnytyks.³¹ Söderblomin kirje paljasti sen, minkä suomalaiset jo tiesivät: Söderblom oli separatistien puolella. Mihin hintaan hyvänsä hän ei kuitenkaan halunnut kantaansa säilyttää.³²

On mahdollista, ettei Söderblom alun pitäen edes tiennyt sitä, miten yksimielisesti Suomessa vastustettiin Ahvenanmaan liittämistä Ruotsiin. Hän oli vuonna 1917 ollut yhteydessä muun muassa Edvard Hjeltiin, jonka mielestä Ahvenanmaa olisi hyvin voitukin lahjoittaa Ruotsille kansallisuusnäkökohdistaan vuoksi, erinäisiä poliittisia hyvityksiä vastaan.³³ Ruotsalaiset ilmaisivat vuonna 1921 yleisemminkin saaneensa aluksi väärää informaatiota suomalaisten mielialoista, minkä johdosta Ruotsissa oli ainakin vuonna 1918 kuvi-

29 Söderblom Gummerukselle 13.4. ja 24.4.1920. JG HYK; Hjelt Gummerukselle 5.6.1920. JG HYK.

30 Näin esim. Söderblom Johanssonille 31.5.1920. JG HYK.

31 Hjärne ilmaisi näkemyksensä lehdissä jo vuoden 1919 lopulla. Borenus UM:lle 17.1.1920, Söderhjelm UM:lle 30.5.1920; *Aftonbladet* 9.10.1919, Ålänningarnas självbestämningssrätt. 9 I S UMA; Numelin 1962, 112; Salminen 1979, 86. Söderblomin ja Hjärnen ystävydestä *Karlström* 1947, 167, 207—208, 216, 233.

32 Söderblom Gummerukselle 15.6.1920. JG HYK. Myös kirjeessä Johanssonille Söderblom viittasi Hjärnen lausuntoon. Söderblom Johanssonille 31.5.1920. GJ HYK.

33 Edvard Hjeltin aiemmasta kannasta Ahvenanmaan suhteen Etsivän keskuspoliisin raportti 4/21 UM:lle 19.2.1921. Tietoja tilanteesta Ahvenanmaalla helmikuun 1—15 p:nä 1921. UM 9 I M:1 UMA. Asiasta myös *Huldén* 1988, 125.

teltu, että Ahvenanmaasta kiinni pitäminen oli ainoastaan kiihkomielisten fennomaanien työtä.³⁴ Suomalaisen antamassa informaatioissa oli epäilemättä aikanaan ollut ristiriitaisuuksia, mutta tästä kiusallisesta seikasta ei Suomen ulkoasiainhallinnon taholla tietenkään enää oltu tietävinään.

Söderblomin Gummerukselle lähettämästä luottamuksellisesta kirjeestäkään ei ollut piispainkokousasiassa apua. Gummerus ilmoitti olevansa asiaan nähden periaatteessa myönteinen, mutta hänen mahdollisuutensa vaikuttaa piispakunnan mielipiteisiin olivat vielä vähäiset.³⁵ Gummeruksen piispanimitys tapahtui vasta elokuussa ja piispaksi vihkiminen syyskuussa. Tällöin oli Kulla Gunnarstorpissa Skoonessa 22.—28. heinäkuuta 1920 pidetty ensimmäinen pohjoismainen piispainkokous jo ohi. Ainoatakaan suomalaisista ei kokoukseen osallistunut, ja myös Viron ja Islannin piispat jäivät saapumatta.³⁶

Söderblomia lohdutti jonkin verran se, että suomalaisista kirkonjohtajista Porvoon uusi piispa Gummerus kuitenkin ilmoitti haluavansa edistää yhteistyötä.³⁷ Söderblomin suunnitelma oli kuitenkin epäonnistunut. Pohjolan kirkkoblokkia ei voitu pitää tiiviinä eikä yhtenäisenä. Päinvastoin, Suomen ja Ruotsin piispojen välille oli syntynyt Ahvenanmaan omistuksen vuoksi vakava kriisi, joka häiritsi jo kirkollista yhteisymmärrystä.

2. Länsipohja kirkollisessa taistelussa

a. Länsipohjan kysymyksen yleisasetelma

Vuoden 1919 lopulta lähtien oli Länsipohjan suomalaisväestön ongelmien esittely kuulunut viralliseen ulkopoliittiseen ohjelmaan, tosin tietyin varauk-

34 Ruotsin Haagissa oleva lähettiläs Gustaf von Dardel esitti tämän arvion Brysselissä lähettiläs Yrjö Saastamoiselle. Saastamoinen Holstille 6.1.1921. RH VA.

35 Gummerus Söderblomille 22.4. ja 10.6.1920. NSS UUB.

36 *Svenska kyrkans årsbok* 1921, 76—77; *SKJS* 8/1920, 137; *Jergmar* 1972, 108—110; *Kerner* 1983, 43.

37 Söderblom Gummerukselle 30.7. ja 15.9.1920. JG HYK.

sin. Vaatimusta aluemuutoksista ei saanut esittää eikä kansanäänestystä vaatia.¹ Suomen Haaparannan konsulaatti oli valmiustilassa ja konsuli Lauri Merikallio ideoi kuumeisesti ”Länsipohjan valistamista”. Hän laati asiasta ulkoasiainhallintoa varten muistion, jonka kuuden toimenpidesuosituksen joukossa oli suunnitelma ”uskonnollisesta vuorovaikutuksesta”. Merikallio nimittäin katsoi, että lestadiolainen herätysliike, jonka puhujat muutoinkin liikkuvat eri puolilla rajaa, voisi palvella hyvin Suomen näkökantojen levittämässä rajan taakse.²

Merikallion käyttöön järjestettiin varoja, tosin budjetin ulkopuolelta, ja Haaparannalle perustettiin hallituksen toimesta suomalainen sanomalehti.³ Edelleen ryhdyttiin toimittamaan ulkomaisiin lehtiin uutisia yksittäisten Norrbottenin suomalaisten kielellisestä ja yhteiskunnallisesta sortamisesta.⁴

Kirkon johtohahmoista Länsipohjan suomalaistyöväestö kosketti eniten Kuopion hiippakunnan piispaa J. R. Koskimiestä, ja hän olikin kysymyksen varsinainen kirkollinen ekspertti. Hänen lisäksi teema kiinnosti jo vanhaan myös Jaakko Gummerusta, Pohjois-Pohjalaisen osakunnan inspektoria. Gummerus oli saanut vuoden 1919 lopulla luottamuksellisen kirjeen entiseltä oppilaaltaan, Ranuan kirkkoherralta O. H. Jussilalta. Johtava lestadiolainen pappismies ja aktiivinen kokoomuspoliitikko Jussila teki tutkimusta oman herätysliikkeensä vaiheista, ja hän oli saanut tarkoitukseen apurahan Suomen

1 UM Suomen Tukholman lähetystölle 12.11.1919 n:o 9781. UM Tukholman lähetystön arkisto I L VII:4 UMA; *Torvinen* 1977, 253.

2 Suunnitelmia Länsi-Pohjan valistustyötä varten. Salainen. UM:lle 14.12.1919. Fb 12 L:62 UMA. Vastaavia ehdotuksia sisältyi myös seuraaviin Merikallion laatimiin muistioihin: Valistustyö Ruotsin suomalaisten hyväksi 20.1.1920, joka oli ulkoministeri Holstille 21.1.1920 lähetetyn kirjeen n:o S 76 liitteenä. Fb 12 L:62 UMA.

3 Merikallion sähköet UM:lle 9.12.1919 ja 12.12.1919 sekä 10.2.1920. UM:n sähkö Merikalliolle 16.12.1919; P.M. hallitukselle suomenkielisen sanomalehden perustamisesta s.d. Fb 12 L:62 UMA. Varoja työhön saatiin Länsipohjan toimikunnan nimissä Alfred Kordelinin säätiöltä. Merikallio Holstille 21.1.1920 n:o S 76. Fb 12 l: 62 UMA; Merikallio Holstille 20.3.1920, 13.6.1920 ja 17.9.1920. RH VA; Länsipohjan toimikunnan apuraha-anomus. Kordelin/kansansivistystyön jaosto 1920. AFK HYK; *Kordelin vk 1919—1921*, 48, 56—57 ja 1922—1923, 23.

4 Ensimmäisenä tuotiin esiin postiekspediööri Hannes Hetan erottaminen virastaan. Tämä Merikallion kertoma uutinen levisi sittemmin muun muassa Tanskan ja Norjan lehtiin. Merikallio UM:lle 25.1.1920 sähkö n:o S 93 UMA; UM:n sähkö Kööpenhaminan lähetystölle n:o C7. Fb 12 L:62 UMA.

kirkkohistorialliselta seuralta. Jussila kertoi aikovansa seuraavaksi matkustaa Pohjois-Ruotsin lestadiolaisalueille. Tällä kertaa eivät kyseessä kuitenkaan olleet tieteelliset tai uskonnolliset intressit. Jussila oli saanut matkakehotuksen Länsipohjan toimikunnalta, ja hänen oli määrä kahdenkeskisissä keskusteluissa edistää toimikunnan asiaa. Jussila tiesi asian arkaluonteisuuden eikä ollut vielä puhunut siitä piispallekaan. Itse hän oli selvästi Länsipohjan toimikunnan propaganda-aikomusten puolella ja tuntui luottavan asiassa myös Gummerukseen.⁵

Gummerukseen vedottiin asiassa myös muualta ja nimenomaan Pohjois-Pohjalaisen osakunnan inspektorin ominaisuudessa. Suomen Haaparannan-konsuli Lauri Merikallio, entinen PPO-aktiivi, pohdiskeli maaliskuussa 1920 kirjeessään ulkoministeri Holstille Suomalaisuuden liiton ja PPO:n mahdollisuuksia toimia Länsipohja-kysymyksen hyväksi.⁶ Pian tämän jälkeen inspehtori Gummerus ryhtyi — mahdollisesti vanhan ystävänsä Holstin kehottamana — selvittelemään, mihin toimenpiteisiin PPO voisi asiassa ryhtyä. Ylioppilaspilakit olivat jo alusta pitäen kannattaneet Länsipohjan toimikunnan työtä,⁷ ja Gummeruskin ilmaisi oitis yhteistyöhalukkuutta. Gummeruksen kirjeestä ilahtuneena Merikallio suositteli ylioppilaille varovaista valistustoimintaa sekä kirjallisuuden hankintaa Länsipohjan suomalaisille. Kaiken piti kuitenkin tapahtua ilman hälyä ja melua.^{8/9}

Vielä kolmanteenkin Länsipohjan aktiiviin Gummeruksella oli yhteyksiä. Länsipohjan toimikunnan rahastonhoitaja ja propagandakirjoittajana käytetty Väinö Perälä oli nimittäin kirkolliskokousedustaja ja kirkkohistoriantutkija. Alatorniolla sijaitsevan Peräpohjolan kansanopiston rehtorina toiminut Perälä oli vuoden 1918 kirkolliskokouksessa tehnyt Pohjois-Ruotsin ja Pohjois-Norjan suomalaisten hengellistä hoitoa koskeneen aloitteen, ja sen tärkeim-

5 Jussila Gummerukselle 28.12.1919. JG HYK. O. H. Jussila oli Sionin lähetyslehden toimittaja. Eduskuntaan hänet valittiin kokoomuksen listoilta vuonna 1922. *Talonen* 1988, 249, 257—258.

6 Merikallio Holstille 20.3.1920. RH VA.

7 YL 1/2.2.1919, Pohjois-Ruotsin suomalaiset.

8 Merikallio Gummerukselle 8.4.1920. JG HYK. Merikallio oli osakunta-ajoilta Gummeruksen vanha tuttava. Gummerus oli pari kertaa laatinut Merikalliolle suositukset viranhakua varten. Merikallio Gummerukselle 5.8. ja 24.8.1912, 21.6. ja 15.7.1913. JG HYK.

9 Merikallio Holstille 20.3.1920. RH VA.

mäksi tukijaksi hän oli saanut nimenomaan Gummeruksen. Kirkolliskokous olikin hyväksynyt aloitteen.¹⁰

Perälä oli keväällä 1920 tutkimustyönsä vuoksi virkavapaana ja opiskeli nimenomaan Jaakko Gummeruksen johdolla.¹¹ Useat Länsipohjan toimikunnan kirjaset olivat lähteneet Perälän kynästä,¹² ja on ilmeistä, että kirjasten levittämisestä ”edustaville henkilöille” virallisestikin vastuussa ollut Perälä toimitti Gummerukselle pääosan tämän tarvitsemasta Länsipohja-materiaalista.¹³

Näin siis myös Gummerus, joka sentään antoi Söderblomille kaikkein suopeimmat vastaukset pohjoismaisen piispainkokouksen yhteydessä, oli erinomaisesti perillä Länsipohja-problematiikasta. Kahden pohjalaisen fenomaanin Koskimiehen ja Gummeruksen ansiosta Suomen kirkossa oli valmiutta kirkolliseen propagandasotaan Ahvenanmaan kriisin aktuaalistamassa Länsipohjan kysymyksessä.

b. Länsipohjan kirkolliset olot silmätikuksi

Taistelu Ahvenanmaasta saavutti kevätkesällä 1920 huippunsa. Rafael Eric-hin hallitus yritti laukaista tilanteen kiirehtimällä Ahvenanmaan itsehallinto-lakia, jonka mukana maakunta saisi omat maapäivät ja tasavallan presidentin

10 Aloite rajoitettiin Gummeruksen ehdotuksesta koskemaan ainoastaan Ruotsissa ja Norjassa asuvia Suomen alamaisia, jotta välttyttäisiin valtiollisilta väärinkäsi-tyksiltä. *Kirk. kok. pk* 1918, 149—150, 176, 479, 493—495; Vv:n mietintö n:o 13, *Kirk. kok. L* 1918. Perälä väitteli vuonna 1928 aiheenaan Eskil Petraeus. Papiksi hänet vihittiin 1921.

11 Perälä Gummerukselle 5.1. ja 29.12.1921. JG HYK.

12 Lptmk ptk 9.3.1919 § 2. Lptmk:n arkisto A:1 OMA. UM:n Perälältä tilaamasta muistiosta UM:n sanomalehtitoimisto Perälälle 10.11.1919. 9 I P.5 UMA. Perälästä Merikallio Holstille 14.12.1919 ja 21.1.1920 Fb 12 1:62 UMA. Perälän toiminnasta Länsipohjan toimikunnassa Lptmk ptk 14.1.1919 § 2, 9.3.1919 § 2 ja 7.12.1919 § 2. Lptmk arkisto. A:1 OMA; *Ruotsalaisten asema* 1919, 16.

13 Lptmk ptk 9.3.1919 § 2. Lptmk:n arkisto. OMA. Gummerus puolestaan toimitti Hjeltille muistion ”Ruotsin valtakunnassa asuvat suomalaiset ja heidän oikeu-dellinen asemansa” yhdessä laatimansa vähemmistöaloitteen kanssa. Tämäkin muistio lienee koulumies Perälän laatima. Muistio on Hjeltin kokoelmassa vuoden 1920 papereiden joukossa. AH laatikko 7 HYK.

veto-oikeuden rajoittaman lainsäädäntöoikeuden. Eduskunta hyväksyi lain 6.5.1920, ja pääministeri Erich matkusti kesäkuussa Maarianhaminaan neuvottelemaan sen soveltamisesta. Neuvottelut kuitenkin torjuttiin mielenosoituksellisesti, sillä tehdyt myönnytykset eivät olleet ahvenanmaalaisista riittäviä. Separatistisen liikkeen johtajan Julius Sundblomin toimittama Åland-lehti julisti maakunnan eronneen Suomesta. Seurauksena oli sisä- ja ulkopolitiittinen tapahtumavyöry. Ruotsiin liittymisen puolesta äänekkäästi esiintyneet ahvenanmaalaisjohtajat Julius Sundblom ja Carl Björkman vangittiin ja asetettiin syyteeseen maanpetoksesta. Suomen ja Ruotsin hallitusten välillä vaihdettiin nootteja ja Ruotsi kutsui Helsingin-lähettiläänsä C. G. Westmanin kotiin.¹⁴ Ilmassa oli jopa tiettyä sotilaallista jännitystä. Suomen hallitus hankki ainakin tarkat tiedot Ruotsin Suomen-vastaisella raja-alueella olevista sotavoimista ja niiden mielialoista.¹⁵

Syksyllä 1920 Suomen ja Ruotsin suhteita kiristivät vielä suomalaisen kielitaistelun leimahdukset, joihin Ruotsissa otettiin kantaa. Vuoden 1919 hallitusmuoto oli tehnyt suomesta ja ruotsista kansalliskielet, mutta se ei taannut ruotsalaisille näiden vaatimia vähemmistökansallisuuden oikeuksia eikä itsehallintoa. Suomalaisen kielilainsäädännön ei Ruotsissa nähty riittävästi ottavan huomioon ruotsinkielisen väestön asemaa.¹⁶

Suomenkielinen päivälehdistö aloitti rajun Ruotsin-vastaisen kampanjan,¹⁷ ja osa arvostelusta kohdistui Länsipohjan kysymykseen. Nyt kantoi kirkkokin jo kortensa kekoon. Piispa Koskimies antoi Uudelle Suomelle 6.6.1920 haastattelun, jossa hän arvosteli terävästi Ruotsin kirkon kielipolitiikkaa Länsipohjan seurakunnissa. Esimerkkeinä piispa mainitsi opettajien

14 Numelin 1962, 113—114; Jutikkala 1977, 129—130; M. Jääskeläinen 1973, 28—29, 131; M. Jääskeläinen 1977, 311—313; Paasivirta 1984, 259—260.

15 Yleisesikunta/kapteeni Heikel Holstille, salainen muistio n:o 997/20 Tietoja Ruotsista 27.6.1920, kansio 26. RH VA.

16 Ministeri Söderhjelman raportti UM:lle 2.12.1920. UM 9 I S UMA. Kielikysymyksestä M. Jääskeläinen 1977, 314—315. Ruotsinkielisen väestön vuosina 1918—1920 esittämistä itsehallintovaatimuksista ja niiden kärjistyneimmästä muodosta, ns. Pohjanmaan separatismista *Hämäläinen* 1968, 53—59, 76—83 ja *Uino* 1989, 178—181.

17 *US* 121/29.5.1920, Ruotsalaiset ja Ahvenanmaa, *US* 123/ 1.6.1920, Ahvenanmaalaisien lähetystö Tukholmassa sekä pääkirjoitukset *US* 133/12.6., 134/13.6. ja 138/18.6.1920.

ja papiston puutteellisen suomen kielen taidon sekä etenkin sen, ettei alueella järjestetty suomenkielistä rippikouluopetusta.¹⁸

Ruotsin-vastainen ilmapiiri heijastui myös kirkolliseen lehdistöön. Jo kesäkuun alkupuolella oli Kotimaassa artikkeli, jossa Ruotsin hallituksen toimet kuvattiin kieroiksi ja vilpillisiksi. Ruotsin ystävyys oli petollista ja häikäilemätöntä, Kotimaa kirjoitti.¹⁹

Kotimaan katkeruus Ruotsia kohtaan muuntui pian hyökkäykseksi myös Ruotsin kirkkoa kohtaan, ja valtiollinen kiista katsottiin lehdessä kirkkojakin erottavaksi. Lehden mukaan ruotsalaiset propagoivat Ahvenanmaan ruotsinkielisen väestön oikeuksien puolesta, koska suomalaiset niitä kuulemma polkivat. Todellinen kielellis-kansallinen ristiriita Ruotsin ja Suomen väliltä oli kuitenkin löydettävissä vallan muualta kuin Ahvenanmaalta, ja tähän ristiriitaan kuului lisämausteena uskonnollisen sarron aineksia. ”Miten Ruotsin kirkko huolehtii suomalaisväestöstä? Kirkollinen työ Länsi-Pohjassa kansalliskiihkon kahleissa!” otsikoi Kotimaa pääkirjoituksensa 18.6.1920.²⁰

Kirjoitus perustui niihin tietoihin, joita Koskimies oli antanut Uudelle Suomelle. Lehti teki kuitenkin pieniä toimituksellisia lisäyksiä, joilla Länsipohjan kysymys saatiin selvemmin yhdistettyä ajankohdan todelliseen kuumaan ongelmaan, Ahvenanmaahan. Ruotsin puolella asui lehden mukaan puolitoista kertaa niin paljon suomenkielisiä asukkaita kuin Ahvenanmaalla ruotsinkielisiä, ja tätä väestöä Ruotsin kirkko sorti uskonnollisesti.²¹

Kirkon taholta oli näin julkisesti liitytty siihen propagandasotaan, jota suomalaiset maan hallituksen epävirallisella tuella kävivät Ruotsia vastaan ja jossa vahvimpia suomalaisvaltteja oli juuri Länsipohja. Täydellistä rinnastusta Ahvenanmaan ja Länsipohjan välillä ei kirkollisessa keskustelussa esitetty eli Länsipohjaa ei suinkaan avoimesti vaadittu Suomelle. Vähemmistöpoliittisille näkökohdille rakentunut kirkollinen kirjoittelu oli näin ollen aivan ulkoasiainhallinnon antamien suositusten mukaista.

18 *US* 128/6.6.1920, Länsi-Pohjan suomalaisten sivistysolot. Piispa J. R. Koskimies kertoo.

19 *Kmaa* 42/8.6.1920, Ahvenanmaan kysymys kärjistyy.

20 *Kmaa* 45/18.6.1920.

21 *Kmaa* 45/18.6.1920, Miten Ruotsin kirkko huolehtii suomalaisväestöstä. Koskimiehen haastattelun ja Kotimaan tiedot olivat täysin analogiset niiden näkemysten kanssa, joita oli esitetty Länsipohjan toimikunnan vuonna 1919 julkaisemassa kirjasessa ”Ruotsalaisten asema Suomessa ja suomalaisten Pohjois-Ruotsissa”. Asiasta myös *Nygård* 1978, 82—83. 284 n. 22.

Länsipohjan kysymys oli mahdollista pelkistää kirkollisiin ja uskonnollisiin epäkohtiin, ja tästä syystä oli ns. sortoon mahdollisuus vastata kirkollisiin toimenpitein. Kotimaa päätyikin asettamaan koko kirkollisen pohjoismaisen yhteistyön jatkumisen kysymyksenalaiseksi. Lehti ei tässä yhteydessä säästellyt edes toiminnan ihailtua keskushahmoa Söderblomia. Kirkkojenvälisen yhteyden pyrkimyksillä ei ollut merkitystä silloin, kun kansallinen etu oli vaarassa.

Onko mahdollista, että samoihin aikoihin kun Ruotsin kirkon priimas arkkipiispa Söderblom saapuu Suomeen ystävyyttä rakentaakseen Suomen ja Ruotsin kirkkojen ja kirkkokansojen välillä sekä kutsuja tulee Ruotsista Suomen kirkon edustajille veljelliseen yhteistoimintaan, saman aikaa Länsi-Pohjan suomalaisten kielellistä sortoa harjoitetaan kirkollisella alalla Ruotsin kirkon ylemmän johdon tietien ja ilman vastatoimenpiteitä siltä taholta?²²

Kotimaa vieritti siis vastuun Länsipohjan epäkohdista suoraan Ruotsin kirkon johdolle, ja rankaisukeinoksi lehti ehdotti yhteistyöstä kieltäytymistä. Lehden toimituskunta ymmärsi, että ainakin Pohjolan kirkkoblokkia suunnittelevalle Söderblomille tämä rangaistus olisi todellinen.

Kesän 1920 poliittisessa helteessä piispojen kielteinen ratkaisu pohjoismaisen piispainkokouksen suhteen sai osakseen yleistä hyväksyntää, eikä vastustusta kuulunut edes ekumeenisesti aktiivisilta tahoilta. Asiaan otti kantaa muun muassa Pappisliiton puheenjohtaja Antti J. Pietilä, joka juuri oli kutsuttu suomalaisen World Alliance -osaston jäseneksi²³ ja joka jo aiemmin oli käynyt innokasta kampanjaa kirkkojenvälisen työn puolesta. Pietilän mielestä olisi tosin ollut suotavaa, että piispat olisivat päätyneet toisenlaiseen ratkaisuun, mutta päätöksen poliittiset syyt olivat hänestäkin erittäin painavat.²⁴

Vielä selvemmin piispojen kannalle asettui Kotimaa, joka jälleen puuttui asiaan pääkirjoituksessaan. Lehden mukaan oli hyvin ymmärrettävissä, ettei Suomen miehen ollut vallitsevissa oloissa helppo lähteä vieraaksi Ruotsiin. Tästä syystä ei piispojen menettelyä sopinut ihmetellä. Syy huonoihin naapu-

22 *Kmaa* 45/18.6.1920.

23 WA ktmk ptk 1.6.1920 § 3. SYKTA HY KHL.

24 *Kmaa* 61/17.8.1920, Suomen kirkon suhteet naapurimaiden kirkkoihin.

ruussuhteisiin oli Ruotsin, joka ei kohdellut Suomea vertaisenaan, vaan kuten tilallinen mäkitupalaista. Lehti toivoi, että Ahvenanmaan ja Länsipohjan selkkausten jälkeen Ruotsissakin selviäisi oikea käsitys suomalaisten arvosta, sillä se olisi kaiken yhteistoiminnan ensimmäinen ehto. Muutoin olisi Suomen pakko vetäytyä syrjään yhteistyöstä Pohjoismaiden kansankirkkojen kesken.²⁵

Näin uhkasi siis Kotimaa, joka oli ollut pohjoismaisten yhteyksien tärkein julkinen puolustaja. Lehti ei uhkailusta huolimatta halunnut vielä ajaa suhteiden täydellistä katkaisemista. Kotimaa julkaisi myös pohjoismaisen piispainkokouksen laatiman paimenkirjeen.²⁶

Piispoille kyseinen paimenkirje sen sijaan oli lisävakuutus siitä, ettei osallistuminen olisi ollut aiheellista. Asiakirja fraaseineen todisti ainakin Collianderin mielestä sisäisestä tyhjyydestä.²⁷ Epäilemättä poliittiset tekijät olivat hänelle ja Johanssonille tarjonneetkin lähinnä sopivan syyn kieltäytyä kutsusta, joka myös muutoin, teologisista syistä, tuntui turhalta ja vastenmieliseltä.

Ulkopoliittinen kriisi viilensi myös jonkin verran Suomen lähetysseuran suhdetta ruotsalaisiin sisarjärjestöihin. Yhteistyön kangertaminen oli tässä tapauksessa kiinni ruotsalaisista. Kutsua saapua vuotuisille ruotsalaisille lähetysjuhlille ei aiempaan tapaan kuulunut.²⁸ Svenska Missionsförbundet kieltäytyi ”teologisista syistä” myös yhteistyöstä Tarkkasen laatiman lähetyskirjan ruotsinnoksen julkaisemisessa. Kieltävän vastauksen yhteydessä korostettiin sitä, ettei Ahvenanmaan kysymys suinkaan aiheuttanut katkeruutta ja epäluottamusta järjestöjen välille eli ettei kieltävä vastaus johtunut poliittisista tekijöistä.²⁹ Tätä tuskin uskoi kirjoittajakaan, Svenska Missionsförbundetin sihteeri. Teologisten tekijöiden osuutta ei silti voi tässäkään kokonaan

25 *Kmaa* 54/23.7.1920, Yhteistoiminta pohjoismaitten kansankirkkojen kesken. Onko Suomen pakko vetäytyä syrjään; *Kmaa* 50/9.7.1920, Ahvenanmaan kysymys.

26 *Kmaa* 55/27.7.1920, Pohjoismaisen piispainkokouksen paimenkirje.

27 Colliander Johanssonille 12.8.1920. GJ HYK.

28 Ohjelma lähetettiin suomalaisten nähtäväksi. Lundahl Tarkkaselle 30.8.1920. Sen liitteenä Program för Allmänna Svenska Missionskonferensen i Stockholm den 18—22 september 1920. Eaa 33 SLSA.

29 Lundahl Tarkkaselle 30.8. ja 2.10. 1920. Eaa 33 SLSA; *Kähkönen* 1985, 46—47. Tarkkasen teos oli nimeltään Kristikunta ja kristitön maailma, Kristenheten och den icke kristna världen.

mitätöidä. Tarkkasen johtama SLS oli luterilainen lähetyksjärjestö ja Svenska Missionsförbundetin pääkannatus oli vapaakirkollisissa piireissä. Omaa kiel-tään ratkaisun motiiveista puhuu kuitenkin se tosiseikka, ettei näiden teolo-gisten tekijöiden erottava vaikutus ollut häirinnyt yhteistyötä ennen kesää 1920 — ennen Ahvenanmaan kriisiä.

Kirkollisista järjestöistä myös Ylioppilaiden kristillinen yhdistys osoitti kiinnostusta Ahvenanmaan kiistaa kohtaan. Huhut Söderblomin separatisteil-le antamasta tuesta levisivät, ja YKY:n jäsenistä koottu delegaatio lähti Ahvenanmaalle ”saarnaamaan Söderblomia vastaan”.³⁰ Suomen kirkossa oli varsin yksituumaisesti ryhdytty antamaan selustatukea hallituksen virallisille pyrkimyksille säilyttää Ahvenanmaa Suomella.

c. Kriisi ulottuu ekumeeniseen toimikuntaan

Ahvenanmaan kysymys kuohutti näin kirkkojakin. Myös suomalainen World Alliance -toimikunta oli omaksumassa kireän kansallisen yleislinjan. Toimi-kunnalle tarjoutuikin luonteva tilaisuus kommentoida kysymystä, kun kaikis-sa pohjoismaisissa kirkoissa päätettiin lukea kiitosrukous Etelä-Jyllannin liittämistä Tanskaan. Toimikunta oli pitkään miettinyt tämän tehtävän jul-kistamista, olihan kysymys samalla äskeisen liittolaisen Saksan aluemene-tyksestä.³¹

Kesäkuun 15. päivänä toimikunta julkaisi kuitenkin Kotimaassa Suomen kirkon papistolle tarkoitetun rukouskehotuksen. Tanskan Etelä-Jyllannista saama aluelisäys todettiin siinä luonnolliseksi ja oikeutetuksi, sillä näin Tans-ka saavutti kansallisen eheytyensä. Kirjelmän mukaan kiitosrukous Tanskan

30 Tieto on peräisin delegaatioon kuuluneelta Sakari Mustakalliolt. Tuomo Man-nermaan haastattelu 7.3.1990. Aila Lauhan hallussa. YKY:n jäsenten Ahvenan-maan-matkaa täytyy pitää epävirallisena, sillä YKY:n asiakirjat eivät sitä tun-ne, ei myöskään yhdistyksen historiankirjoittaja Tiilikä, jonka mielestä Ruotsin suhteet olivat 1920-luvun alussa varsin lämpimät. *Tiilikä* 1974, 142.

31 Huhtikuun kokouksessa asian harkitseminen oli jätetty työjaostolle. PYK ptk 14.4.1920 § 4. AL VA. Ongelmallista oli myös se, kumman osapuolen, Suomen vai Ruotsin, kannalta Jyllanti tarjosi paremman rinnastuskohteen. Slesvigin pakkosaksalaistaminen esitettiin ainakin Länsipohjan toimikunnan taholta ana-logisena Länsipohjan suomalaisten ruotsalaistamiselle. *Ruotsalaisten asema* 1919, 12.

eheytyamisen puolesta oli aiheellinen myös siksi, että juuri Tanskan kirkon edustajat olivat aikanaan esittäneet vastaavan kiitosrukouksen lukemista Suomen vapautumisen johdosta.

Hjeltin toimikunta korosti rukouskehotuksessaan Tanskan ja Suomen kirkkojen läheistä suhdetta. Toimikunta totesi kuitenkin samassa yhteydessä, että pohjoismaisessa kirkollisessa yhteistyössä oli olemassa myös vakava häiriö. Sitä uhkasivat itsekkyyden pahat voimat, väkivallan ja vääryyden tuhot. Kaikissa Suomen kirkoissa oli siksi rukoiltava rauhan ja yhteisymmärryksen saavuttamisen puolesta Pohjolan veljeskirkkojen kesken.³² Yhteistyötä uhkaava vaaratekijä oli tietenkin Ahvenanmaa.

Ahvenanmaan kiistaan oli kirkollisella taholla näin reagoitu lehtikirjoituksin, kirkkorukouksin ja yhteistyötä boikotoimalla. Hjeltin toimikunnan piirissä huomattiin, että asiassa voitaisiin lisäksi käyttää vielä kirkkojenvälisen yhteistyön tarjoamaa vaikutuskanavaa, World Alliancea, sillä edessä oli järjestön toinen sodanjälkeinen suurkokous. Kesäkuussa 1920 suomalainen WA-toimikunta päättikin ryhtyä valmistelemaan aloitteita, joiden yhteydessä Suomen ja Ruotsin välinen kiista voitaisiin vetää kirkkojenväliselle foorumille.³³

3. Suomalaisten ekumeenikkojen kansallinen taktiikka

a. Suomalaisaloitteiden valmistelu

Kun World Alliancen kansainvälinen komitea oli vuonna 1919 pitänyt Haagissa ensimmäisen sodanjälkeisen kokouksensa, suomalaiset olivat istuneet lähinnä kuunteluoppilaina. Kokouksessa esiin tulleet kiistat, joista tärkein oli kysymys Saksan sodanjälkeisestä asemasta, olivat koskettaneet suomalaisia vain välillisesti. Omien aloitteiden esittämiseen ei nähty olevan aihetta.

32 US 135/15.6.1920 ja *Kmaa* 44/15.6.1920, Etelä-Jyllannin liittymisen johdosta Tanskaan. Kehoitus Suomen kirkon papistolle.

33 WA ktmk ptk 1.6.1920 § 3. SYKTA HY KHL.

St. Beatenbergissä Sveitsissä 26.—28. elokuuta 1920 pidettävään toiseen kokoukseen suomalaiset sen sijaan valmistautuivat määrätietoisesti.¹ Kokoukselle päätettiin esittää peräti kahta päätöslauselmaa. Päähuomion suomalainen WA-toimikunta kohdisti kansallisia vähemmistöjä koskevaan päätöslauselmaan, jonka valmistelu annettiin puheenjohtajan, professori Arthur Hjeltin ja asessori Erkki Kailan tehtäväksi. Toinen aloite koski siveyslain soveltamista valtiolliseen elämään ja kansainvälisiin suhteisiin, ja sitä valmisteli professori Antti J. Pietilä.²

Näennäisestä yleisluonteisuudestaan huolimatta oli myös jälkimmäisellä aloitteella yhtymäkohtia Suomen ja Ruotsin väliseen rajakiistaan. Juuri Ruotsin nähtiin toimineen moraalisesti väärin ja kaipaavan kristillistä ojennusta. Suomen kirkossa heränneen moraalisen närkästyksen puki sanoiksi Kotimaan pakinoitsija Seppä, Verner Louhivuori. Hänen mukaansa Ruotsin kansa oli oppinut huonosti katekismuksensa. Ainakin kymmenes käsky oli siellä vain ulkoaopittu hokema, jota ei yritettykään soveltaa elämään. Ruotsalaiset olivat verrattavissa fariseuksiin ja kirjanoppineisiin. Himokkain silmin he katselivat Suomelle kuuluvaa saariryhmää ja kumartelivat Euroopan valtojen neuvospöytien edessä. Saarten yksinkertaista kansaa puolestaan mairiteltiin hunajalla ja mannalla. Ja kun Suomi ei tähän anastukseen sovinnolla suostunut, paneteltiin sitä sortajaksi. Sen enempiä Ruotsin valtionkirkossa kuin vapaakirkoissakaan ei kristinuskon opetuksilla ollut tässä kysymyksessä sijaa, Seppä kirjoitti.³

Suomalaisaloite asetettuna laatimisajankohtansa taustaa vasten merkitsi siis sitä, että suomalaiset olivat päättäneet muistuttaa ruotsalaisia kristillisen etiikan velvoittavuudesta kansainvälisissä kysymyksissä. Valmistelutyön avainhahmoista Pietilä esitteli näkemyksiään Kotimaassa jo heinäkuussa 1920. Hänen mukaansa oli maailmansodan päätyttyä syytä ryhtyä pohtimaan sitä, mitkä periaatteet saivat johtaa yhteiskunnallista, valtiollista ja kansainvälistä elämää. Tähän asti oli kukin valtio ajanut itsekkäästi omaa etuaan. Oman valtakunnan varallisuutta oli pyritty lisäämään kaikin käytettävissä olevin keinoin. Samalla oli poljettu naapurikansojen oikeuksia. Myös valta-

1 Kokouskutsut ja tiedotteet kirjeissä Dickinson Hjeltille 18.5., 26.7. ja 5.8.1920. AH HYK.

2 WA ktmk ptk 1.6.1920 § 3. SYKTA HY KHL.

3 *Kmaa* 43/11.6.1920, Alasimelta. Ruotsi rikkomassa kymmenettä käskyä.

kuntien sisällä esiintyi poliittisessa elämässä itsekkyyttä ja häikäilemättömyyttä. Jopa kristilliseen uskoon tunnustautuvat saattoivat julkisessa toiminnassa noudattaa kristillisestä etiikasta poikkeavia periaatteita ja syyllistyä näin kaksinaismoraaliin, Pietilä kirjoitti. Tätä kaksinaismoraalia tuli kristillisten kirkkojen ja erityisesti World Alliancen ryhtyä päättäväisesti vastustamaan. Kristillisen etiikan tuli päästä myös yhteiskunnallista ja valtiollista elämää hallitsevaksi voimaksi.⁴

Pietilän valmisteleman suomalaisaloitteen toisena osana oli kysymys valtion ja kirkon suhteesta. Pietilän mukaan oli välttämätöntä tehdä ero Kristuksen evankeliumin ja historiallisesti muodostuneen kirkkolaitoksen välillä. Kirkon ei missään tapauksessa tulisi pyrkiä alistamaan valtiota palvelijakseen. Valtiolla oli oikeusjärjestyksen vaalijana ja kansan ulkonaisten elinehtojen suojelijana oma itsenäinen tehtävänsä. Tämä oli reformatorinen käsitys valtion tehtävästä, Pietilä korosti.⁵

Toinen eli vähemmistöjen asemaa koskeva päätöslauselmaehdotus oli Hjeltin ja Kailan valmisteltavana. Hjelt otti asiassa yhteyden myös piispa Koskimieheen, jonka hän tiesi kirjoitelleen Söderblomin kanssa Länsipohjan kysymyksestä,⁶ ja hänellä oli käytettävissään myös Länsipohjan suomalaisväestön asemaan liittyviä poliittisia muistioita.⁷ Varsinaisen tekstin laativat kuitenkin Gummerus ja Kaila.⁸

Teologisen pohdiskelun asemasta tässä aloitteessa puututtiin uskonnollisten ja kielellisten vähemmistöjen elämään ja oikeuksiin. Gummerus ja Kaila pyrkivät sanamuotoon, joka sopisi sekä Länsipohjan, Ruijan ja Inkerin suomenkielisten luterilaisten seurakuntien asemaan että Euroopan muiden luterilaisten vähemmistökirkkojen ongelmiin. Esimerkkeinä jälkimmäisistä Gummerus mainitsi lähetekirjelmässään Elsassin, Puolan ja Siebenbürgenin seurakunnat, joiden tilanteesta hän oli kuullut Adolf Deißmannilta. Näitä kon-

4 *Kmaa* 49/6.7.1920, Minkälaisia siveellisiä periaatteita on yhteiskunnallisessa ja valtiollisessa elämässä noudatettava?

5 *Kmaa* 49/6.7.1920. Päätöslauselman lopullinen muoto WA 1920a, 12, 15 ja 26.

6 Hjelt Gummerukselle 5.6.1920. JG HYK; Koskimies Hjeltille 28.7.1920. Jäljennöskirja. JRK HYK.

7 Ruotsin valtakunnassa asuvat suomalaiset ja heidän oikeudellinen asemansa. Muistio vuoden 1920 papereiden joukossa. AH HYK. Muistiossa on koulutusasioilla ja kirkon toiminnalla huomattava sija. Muistiot ei löydy UM:n arkistosta.

8 Gummerus Hjeltille 4.6.1920. AH HYK.

kreettisia esimerkkejä ei kuitenkaan sisällytetty itse tekstiin.⁹

Myös Hjelt tunki Keski-Euroopan luterilaisia vähemmistökirkkojen tilannetta. Niiden toimintaa tukevan Gustav-Adolf-Vereinin saksalainen puheenjohtaja professori Franz Rendtorff oli jo talvella 1920 kertonut hänelle erityisesti Puolaan liitettyjen saksankielisten alueiden ongelmista. Saksankielisten seurakuntien mahdollisuudet pitää yhteyttä Saksassa sijaitseviin kirkollisiin keskuksiin olivat Rendtorffin mukaan vaikeutuneet.¹⁰ Hjelt toimikuntineen oli siis jälleen tavallaan ajamassa saksalaisten asiaa.

Aloiteteksti, joka jäi Gummeruksen ja Kailan laatimaan muotoon, kuului seuraavasti:

Suomalainen komitea näin ollen, enempää kajoamatta yksityistapauksiin pyytää saada ehdottaa, että kokous yhtyisi vakaumuksenaan ilmi-tuomaan,
että uskonnollisten vähemmistöjen yhteyttä muissa maissa olevien uskonveljien kanssa ei ole estettävä eikä heidän hengellisiä pyrintöjään valtiollisista syistä poljettava;
että kielellisten vähemmistöjen on jumalanpalveluksessa ja uskonnollisessa kansanopetuksessa suotava esteettömästi kehittää äidinkieltänsä käyttöä sekä heille turvattava heidän kieltänsä osaavien pappien saaminen.¹¹

Ehdotettu sanamuoto sopi varmaankin Puolan kirkkojen tilanteeseen ja mahdollisesti moneen muuhunkin Euroopan lukuisista uskonnollisista ja kielellisistä vähemmistöistä. Mutta aivan erityisesti se sopi alustamaan keskustelua Länsipohjan suomalaisten kielellisistä ongelmista, ja näinhän oli pohjimmiltaan tarkoituksin.

9 Gummerus Hjeltille 4.6.1920. AH HYK.

10 *Kmaa* 67/7.9.1920, Kansainvälinen rauhantyö; *Kmaa* 68/10.9.1920, Kansainvälisissä kristillisissä rauhankonferensseissa.

11 "World Alliance". Vähemmistökysymystä koskevan päätöslauselman luonnos, Gummeruksen käsialaa s.d. & a. AH HYK; Gummerus Hjeltille 4.6.1920. AH HYK.

b. St. Beatenbergin kokous myötäilee suomalaisia

World Alliancen kokoukseen matkusti suomalaisen toimikunnan edustajana ainoastaan Arthur Hjelt, sillä toiseksi edustajaksi valitun Aleksi Lehtosen matka peruuntui. Hjelt sai matkaansa varten valtioneuvostolta avustusta.¹² Samalla matkalla hän osallistui myös pariin muuhun ekumeeniseen kokoukseen, jotka niin ikään järjestettiin Sveitsissä heinä-elokuussa. Virallisesti Hjelt osallistui NMKY:n maailmankomitean täysistuntoon ja kristillisen ylioppilasliikkeen 25-vuotisjuhliin, ja epävirallisesti hän lieene seurannut Faith and Order -liikkeen kokousta. Näiden lisäksi järjestettiin suuri kansainvälinen lähetyskongressi, jossa Suomea edusti lähetysohjaaja Tarkkanen. Life and Work -kokouksessa ei suomalaisia sen sijaan ollut mukana.¹³

Kokousten sarjassa viimeisenä ollut World Alliancen kokous alkoi elokuun 26. päivänä 1920 St. Beatenbergissä. Kokoukseen osallistui yli sata edustajaa 23 eri maan kirkkoista, ja ensimmäistä kertaa oli mukana myös edustajia ortodoksisista kirkkoista.¹⁴

Kokouksessa kiinnitettiin erityistä huomiota Kansainliiton toimintaan, ja useat hyväksytyt päätöslauselmat oli tarkoitettu suoriksi vetoamuksiksi Kansainliitolle. Lisäksi päätöslauselmissa korostettiin aseriisunnan tärkeyttä, lähetystyön vapautta, poliittisten päätösten julkisuutta sekä kansojen välistä taloudellista yhteistyötä ja avustamista.¹⁵

Suomalaisten laatimat aloitteet sopivat hyvin tähän yleispyrkimykseen, ja ne saivatkin osakseen runsaasti huomiota. Pietilän muotoilema eettisiä periaatteita koskenut aloite todettiin World Alliancen toiminta-ajatuksen kannalta keskeiseksi, sillä World Alliance näki sodanjälkeiseksi tehtäväkseen toimia juuri oikeudenmukaisuuden ja Jumalan tahdon esiintuojana kansainvälisissä kysymyksissä.

12 SKJS 4/1920,67; WA ktmk ptk 1.6.1920 § 2 ja ptk-luonnos 29.1.1921 § 2. SYKTA HY KHL; Lehtonen Hjeltille 17.5., 9.6., ja 28.6.1920. AH HYK.

13 *Kmaa* 43/11.6., 45/18.6., 63/24.8. ja 64/27.8.1920; WA 1920/1921, 23; *Kerner* 1983, 47—49, 55—56.

14 WA 1920/1921, 23. Eräät alatoimikunnat aloittivat työskentelynsä jo paria päivää aikaisemmin. Esityslista Meeting of Commission on Co-operation with Labour Organisations, August 25th 1920. Ea 1. SYKTA HY KHL; *US* 204/5.9.1920; WA 1920b. Ortodoksien osallistumisesta *Pirinen* 1965, 18—19.

15 Päätöslauselmat 17—25. WA 1920a, 26—28.

Suomalaisten ohella myös Englannin WA-osasto oli valmistellut vastaavan sisältöisen päätöslauselmaluonnoksen. Aloitteet yhdistettiin siten, että suomalaisten muotoilu jäi pääosin voimaan. Kokouksen hyväksymän lopullisen päätöslauselman mukaan oikeudenmukaisuuden ja rakkauden kristilliset periaatteet oli välttämätöntä tuoda kansainvälisiin asioihin antamaan toivoa kansojenvälisestä ystävyydestä ja rauhasta.¹⁶

Suomalaisten aloite oli näin hyväksytty. Siitä oli kuitenkin pudonnut pois Pietilän periluterilainen korostus kirkon ja valtion suhteesta.¹⁷ Valtion itenäisyyden korostus suhteessa kirkkoon oli ilmeisesti havaittu aloitteen pääsisällön kannalta jonkin verran jännitteiseksi. Kokousväestä sitä paitsi vain osalla oli luterilainen tausta.

Yhtä hyvä menestys oli loppujen lopuksi myös suomalaisten valmistelemalla vähemmistökannanotolla. Vähemmistöjen asema oli sodanjälkeisessä Euroopassa polttava ongelma, ja se oli jo Haagin kokouksessa 1919 otettu World Alliancen ohjelmaan. Hjeltin laatima tiivis sanamuoto hyväksyttiin muutoksitta World Alliancen vähemmistöpäätöslauselman rungoksi.¹⁸

Toisen suomalaisaloitteen käsittely muodostui kuitenkin edellistä huomattavasti värikkäämmäksi, ja aloite synnytti toivotunlaisen vastakohta-asetelman suhteessa ruotsalaisiin naapureihin. Hjelt käytti aloitetta esitellessään laajan puheenvuoron, jossa hän toi esiin niitä päivänpoliittisia esimerkkejä, jotka olivat johtaneet aloitteen laatimiseen. Hjelt sivuutti Inkerin ja Ruijan ja kiinnitti päähuomion Länsipohjaan. Kansainvälinen kuulijakunta sai kuulla selonteon Ruotsissa asuvan suomalaisväestön sortoasemasta. Hjelt kuvaili väestön historiallisia vaiheita ja siihen kohdistunutta ruotsalaistamispolitiikkaa. Huolimatta omintakeisesta äidinkielestään ja kansallisuudestaan ei suomalaisille ollut myönnetty kouluja eikä muita sivistysetuuksia, Hjelt kertoi.

Tämän jälkeen Hjelt käsitteli jonkin verran Puolan ja Unkarin vähemmistöjen tilannetta ja arvosteli varsin ankarasti Puolan uskontopolitiikkaa. Lopuksi Hjelt pohdiskeli sitä, mihin toimenpiteisiin asiassa tuli julkilausuman lisäksi ryhtyä. Epäilemättä olisi hänen mielestään ollut paikallaan vedota kyseisten maiden hallituksiin, ja suomalaisten osalta siis Ruotsin hallituk-

16 Päätöslauselma 17. WA 1920a, 12, 15, 26; *Kmaa* 67/7.9.1920, Kansainvälinen rauhantyö.

17 Ajatus oli ollut mukana vielä valmisteluasiakirjassa. AH utl. relig. I HYK.

18 Päätöslauselma 26. WA 1920a, 28—29. Päätöslauselman 26 alussa esiteltiin lyhyesti erilaisia vähemmistöjä. Ks. myös WA 1920a, 19.

seen. Hjelt sanoi kuitenkin uskovansa, että jo pelkkä huomautus Ruotsin arkkipiispalle saattaisi helpottaa tilannetta.¹⁹

Ruotsalaisten reaktiot Hjeltin esiintymiseen olivat kielteiset. Ruotsin World Alliance -osasto oli saanut etukäteen vihiä odotettavissa olevasta suomalaisagitaatiosta, ja se oli päättänyt tuoda esiin oman päätöslauselmaehdotuksen, joka oli selvästi tähdätty suomalaista vähemmistöaloitetta vastaan. Lyhyt päätöslauselmaehdotus puhui harhaanjohtavista tiedoista, joita levitettiin toisten maitten oloista ja joilla luotiin katkeruutta ja vihamielisyyttä. Kristillisten kirkkojen tuli aloitteen mukaan estää tällaisten tietojen levittämisen.²⁰ Aloitteen perusteluissa ruotsalaisosasto kiinnitti World Alliancen huomiota siihen, ettei puhtaasti kirkollisia asioita aina kyetty erottamaan poliittisista. Olisi helpotus, jos voitaisiin saada takeet siitä, ettei poliittisia päämääriä verhottaisi kirkollisia hankaluuksia koskevaan valitteluun, ruotsalaiset totesivat. World Alliance ei perustelutekstin mukaan tietenkään voisi toimia erotuomarina, mutta voitaisiin ajatella, että kiisteleville osapuolille järjestettäisiin tilaisuus tavata ja neuvotella puolueettomalla maaperällä, mikäli joku osapuolista tätä toivoi.²¹

Ruotsalaiset eivät aloitteessaan sen enempää kuin perusteluissaankaan viittaneet sanallakaan Suomen ja Ruotsin väleihin. Aloitetta voikin lukea myös esimerkiksi Puolan tilannetta ajatellen, olihan sama sovellutus mahdollinen myös suomalaisten tekemän vähemmistöaloitteen kohdalla. Asiayhteys

19 Hjeltin saksankielinen puhe "...Diese Frage liegt uns in Finnland sehr nahe am Herzen". Konsepteja ja lopullinen versio AH laatikot 5 ja 6 HYK.

20 ... att de kristna samfundens särskilt må uppbjuda sina krafter för att verksamt förhindra sådana vilseledande framställningar rörande förhållandena inom olika länder, varigenom bitterhet och fiendskap underblåsas. Svenska kommitténs av WA protokoll juni [s.d.] 1920 § 1 kohta 4. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB.

21 "Det vore onekligen att handla i fredens intresse, om man kunde utskilja de rent kyrkliga intressekonflikterna från de rent politiska. I många fall är detta säkerligen inte möjligt, men i andra skulle säkerligen lättnader i rent kyrkligt hänseende kunna medgivas av resp. lands regeringar, om de hade någon garanti för att klagomålen över kyrkliga olägenheter icke vore en täckmantel för politiska syften, utan framsprungna ur ett religiöst intresse...Det kan också tänkas, att med varandra missnöjda parter, som nu har svårt att komma till tals med varandra, skulle, därest de träffades inför neutralt, kyrkligt intresserat forum, finna att vägen till samförstånd vore kortare än man på ömse håll trodde." Svenska kommitténs av WA protokoll juni [s.d.] 1920 liite 3. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB.

oli kuitenkin selvä: ruotsalaisen WA-osaston aloite heijasteli ennen muuta ruotsalaisten ärtymystä suomalaiseen Länsipohja-taktiikkaan.

Ruotsalaiset saivat aloitteensa esityslistalle välittömästi ennen suomalaista vähemmistöaloitetta otsikolla ”Irreführende Nachrichten”.²² ”Harhaanjohtavat tiedot” katsottiin kokouksessa kuitenkin siinä määrin sekundaariseksi asiaksi, että sen käsittely siirrettiin aivan kokouksen loppuun, mikäli aikaa jäisi. Aikaa ”harhaanjohtavien tietojen” käsittelyyn ei lopulta löytynyt.²³ Ruotsalaisdelegaatio ei muutoinkaan ollut kovin iskukykyinen. Ruotsalaisen WA-työn johtaja Nathan Söderblom loisti poissaolollaan ja paikalla olivat ainoastaan Nils Widner, kaksi toimikunnan vähemmän tunnettua jäsentä, majuri Anders Sjöstedt ja tohtori K. A. Jansson sekä sihteeri, dosentti Sigfrid von Engeström.²⁴

Hjeltin alustuksen jälkeen syntyneessä keskustelussa Ruotsin edustajat joutuivatkin lähinnä puolustautumaan. Heidän mukaansa Ruotsin hallitus ei kenties tuntenut kylliksi Norrbottenin tilannetta. Muuta selvitystä eivät ruotsalaiset osanneet antaa, ja kokouksen myötätunto oli ainakin Hjeltin mukaan selvästi suomalaisten puolella. Samaa todistaa myös suomalaisaloitteen läpimeno ja ruotsalaisaloitteen tyly kohtelu. Hjelt saattoikin antaa kokouksen jälkeen Uudelle Suomelle tyytyväisen haastattelun, jota myös eräät kirkolliset lehdet siteerasivat.²⁵

Kovin aggressiivista ei Hjeltin esiintyminen liene tilaisuudessa ollut. Die Eiche -lehdessä kokouksesta raportoinut Siegmund-Schultze sivuutti tapauksen lyhyellä maininnalla, ja yksityiskirjeessä hän vielä katsoi tilanteen suju-

22 ”Die christlichen Kirchen mögen ihr Möglichstes tun, um in wirksamer Weise der Verbreitung von irreführenden Nachrichten über die Lage in den verschiedenen Ländern, von denen Verbitterung und Feindschaft ausgehen können, zu verhindern.” 24. Vorschlag, Antrag des schwedischen Landeskomitees. WA 1920b, 27.

23 WA 1920a, 20—21.

24 Svenska kommitténs av WA protokoll juni [s.d.] 1920 § 2. Sv. ekum. nämndens arkiv UUB; WA 1920a, 5.

25 US 204/5.9.1920, ”Kansainvälinen rauhantyö. Suomen edustaja sen edistämistä tarkoittavan liiton kokouksesta. Esillä mm. kysymys Norrbottenin suomalaisista.” Haastattelua referoitiin myös Kotimaassa. *Kmaa* 67/7.9.1920, Kansainvälinen rauhantyö. Suomen edustaja kertoo havainnoistaan; *Mv* 37/10.9.1920, Internationella fredssträvanden ja *Kmaa* 68/10.9.1920, Kansainvälisissä kristillisissä maailmankonferensseissa.

neen kristillisessä ja sovinnollisessa hengessä.²⁶

Hjeltin toiminta kiinnitti Suomen ulkoministeriön huomion, ja UM pyysi häneltä raporttia World Alliance -kokouksen tapahtumista. Laatimassaan raportissa Hjelt korosti erityisesti ajamaansa vähimmistöaloitetta ja sen keskeisiä Länsipohjaan.

Allekirjoittanut huomautti alustuksessaan, että esittämämme kysymys on meitä suomalaisia hyvin lähellä syystä, että kansamme suomalainen enemmistö tietää omasta katkerasta kokemuksestaan, mitä kansalliskielen sortaminen merkitsee. Toisaalta ei ruotsalaisen vähemmistön ole koskaan tarvinnut meidän maassamme mitään sortoa kärsiä. Sen oikeudet ovat uudessa hallitusmuodossamme täysin turvatut. Yhtä kaikki on tämä kysymys meillä uudelleen päiväjärjestyksessä. Se johtuu Norrbottenin suomalaisten asemasta. Nämä Ruotsin valtakuntaan kuuluvat suomalaiset — nykyään noin 30 000 henkeä — jotka ovat asuneet Torneonjoen länsipuolella ikimuistoisista ajoista saakka, ovat kieleltään supisuomalaisia, mutta siitä huolimatta on heitä varten olemassa ainoastaan ruotsalaisia kouluja. Alkeellisinkin opetus kansakouluissa annetaan yksinomaan ruotsinkielellä. On itsestään selvää, kuinka haitallisesti tällainen asiointi vaikuttaa lasten kehitykseen ja yleensä väestön uskonnolliseen ja henkiseen elämään.²⁷

Hjeltin teksti noudatteli täsmälleen niitä linjoja, joita UM oli Länsipohjan kysymyksessä suositellut. Ruotsi piti saada esitettyä vähemmistön sortajaksi, jotta Ahvenanmaan asia edistyisi Suomen kannalta suotuisasti. Onkin aivan selvää, ettei Hjeltin Länsipohja-esityksessä ollut perimmiltään kysymys Länsipohjasta vaan Ahvenanmaasta, jonka kohtalo oli parhaillaan Kansainliiton ratkaistavana. Suomalaiset katsoivat, ettei Ahvenanmaan suhteen olisi mahdollista osoittaa vastaavia suomalaistamistoimia, vaikka Ruotsin taholta tällaistakin oli yritetty väittää.²⁸

Vaikka asiayhteys oli ilmeinen, Hjelt ei ulkoasiainhallinnolle antamassaan raportissa suoraan viitannut Ahvenanmaahan. Antamissaan haastatteluisia

26 Siegmund-Schultze Hindererille 12.10.1920, kirjeen liitteenä oleva raportti. EZA 51 D IX f 1; *Die Eiche* 1/1921, 42.

27 Hjelt 7.9.1920 UM:lle. UM 44 D UMA. Hjeltin luonnos raportiksi AH laatikko 5 HYK.

28 Ruotsalaisten tämän suuntaisista väitteistä kirjoitti kesällä myös Kotimaa. *Kmaa* 59/9.7.1920, Ahvenanmaan kysymys.

hän kertoi sen sijaan avoimesti, että Länsipohjan ”todellisten epäkohtien” esiintuominen oli erityisen sopivaa vastapainoa ahvenanmaalaisten sortoise-
maa koskeville ”valheellisille tiedoille”.²⁹ Tässä olikin koko suomalaisen
vähemmistöaloitteen ydin, ja juuri tässä Hjelt näyttää myös onnistuneen.
Kuulijoissa oli herätetty kriittisyys ruotsalaisten antamaa informaatiota koh-
taan. Lisäksi kuulijat olivat saaneet aineksia pohdiskella sitä, eikö Länsipoh-
jaa voitaisi yhtä oikeutetusti vaatia Suomelle kuin Ahvenanmaata Ruotsille
— suoraanhan Hjelt ei tällaista rinnastusta tosin esittänyt.

Ahvenanmaan vuoksi tuli siis saada kansainvälisissä yhteyksissä osoitet-
tua Ruotsi sortajaksi ja Suomi sorretuksi. World Alliancen mielipiteeseen
vetoaminen taas oli mielekästä, koska sen kannanotoilla pyrittiin nimen-
omaan vaikuttamaan kansainväliseen mielipiteeseen ja välillisesti jopa Kan-
sainliiton ratkaisuihin, olihan World Alliance julistanut olevansa peräti
”Kansainliiton sielu”.

Suomen ja Ruotsin välisten kiistojen ohella Arthur Hjelt sivusi St. Beaten-
bergissä myös Venäjän kysymystä ottamalla osaa Venäjän uskonnollisista
oloista käytyyn keskusteluun.³⁰ Lisäksi hän esitti vuonna 1919 Haagissa
tehtäväksi annetun raportin kirkon ja työväestön kohtaamisesta Suomessa.³¹
Omia aloitteita näistä teemoista ei suomalaisilla kuitenkaan ollut. Päähuo-
mion sai selvästi Länsipohja-politiikka.

c. Jäykkyyttä Ruotsin-suhteissa

Ruotsalaiselle WA-osastolle St. Beatenbergin kokous oli arvovaltatappio. Se
ei pitänyt vuonna 1920 enää ainoatakaan kokousta. Pöytäkirjoissa ei myös-
kään kommentoitu konferenssin päätöksiä, vaikka näin oli ollut tapana aiem-
min. Pöytäkirjoista ei löydy edes painettua kokousraporttia.³² Turhautuminen

29 US 204/5.9.1920; Kmaa 67/7.9.1920.

30 ”Da wir in Finnland in der nächsten Nachbarschaft Rußlands leben...” AH
laatikko 6 HYK. Konsepti on St. Beatenbergin asiakirjojen yhteydessä.

31 Tehtävä oli kuulunut Sireniukselle, mutta Hjelt näyttää joutuneen laatimaan
raportin itse paikalla muistinsa varassa. Kokouskutsu Meeting of the Commis-
sion on Co-operation with Labour Organisations August 25th 1920. SYKTA
HY KHL. Hjeltin selvitys (luonnos) Die Lage in Finnland AH laatikko 6 HYK.

32 Seuraava kokous pidettiin 17.2.1921. Svenska kommitténs av WA protokoller.
Sv. ekum. nämndens arkiv UUB.

World Alliancen linjaan vuonna 1920 saattaa olla yksi taustatekijä siinä toiminnassa, jota ruotsalaisen WA-osaston puheenjohtaja Nathan Söderblom vuodesta 1920 entistä määrätietoisemmin harjoitti: toiminnassa kokonaan uuden, sosiaalieettisesti painottuneen ekumeenisen organisaation luomiseksi — järjestön, joka faktisesti korvaisi World Alliancen.³³

St. Beatenbergin kokous vähemmistökeskusteluineen aiheutti särön myös Arthur Hjeltin ja Söderblomin väliseen vuosia jatkuneeseen ystävyyteen. He eivät tavanneet toisiaan kertaakaan koko elokuisen ekumeenisen kokoussarjan aikana, mitä seikkaa sitten kirjeissä seliteltiin.³⁴ Ahvenanmaan sen enempää kuin Länsipohjankaan kysymystä ei sen sijaan keskinäisessä kirjeenvaihdossa tämän jälkeen käsitelty.

Ruotsin lehdistössä ja suomenruotsalaisessa Vasabladetissa arvosteltiin jälkeensä Hjeltin esiintymistä. Lehdet eivät myöntäneet Hjeltin Länsipohja-syytöksiä oikeiksi. Hjelt väitteli asiasta Vasabladetin palstoilla.³⁵ Hjeltin tietojen mukaan Ruotsissa oli sentään aloitettu suomenkielisen väestön asemaa koskeva selvitystyö.³⁶ Kysymys lienee kuitenkin ollut Ruotsin koulu-lylihallituksen jo vuonna 1919 asettamasta koulukomiteasta, jonka puheenjohtajana toimi piispa O. Bergqvist. Komitean tehtävänä oli kartoittaa Norrbottenin suomalaisseutujen kouluoloja ja erityisesti suomen- ja ruotsinkielisen opetuksen välistä jännitystä. Suomalaisväestön näkökohdat eivät saaneet komitean vuonna 1921 valmistuneessa mietinnössä ainakaan suomalaisten mielestä riittävästi huomiota, ja komitean työn nähtiin palvelevan lähinnä ruotsalaistamispyrkimyksiä.³⁷ Länsipohjan kieliliolojen kannalta suomalaisten aktiviteetti ei siis ollut kovin tuloksekas.

33 Life and Work -liikkeen järjestäytyminen ajoittuu nimenomaan vuoteen 1920. Kerner 1983, 47—56.

34 Hjelt Söderblomille 28.8.1920. NSS UUB; Söderblom Hjeltille 23.9.1920. AH HYK.

35 Vasabladet 209/11.9. ja 218/22.9.1920. Vasabladetin kielipoliittisesta linjasta, kuten erillisen ruotsinkielisen pappisliiton tukemisesta Heinonen 1969, 180. Kotimaan mukaan Hjeltin esiintymistä arvosteli myös Ruotsin kirkollisia piirejä edustanut Dagens Tidning. Kmaa 74/1.10.1920, Eikö mitään ole tehtävissä? Kmaa 67/7.9.1920.

37 Mietintöön liittyi komitean suomenkielisen jäsenen eriyvä mielipide. Koulukomiteasta ja sen vuonna 1921 valmistuneesta mietinnöstä ja sen herättämästä keskustelusta Tenerz 1963, 215—216, 234—248, 279—285; Suomen Heimo 1925, 166—172, 196—201, 212—214, 235—238, 256—259, 274—278.

Söderblom yritti Ahvenanmaa-kiistan keskellä löytää Gummeruksesta, uudesta piispasta, sen tuen, jonka varassa yhteys Suomen kirkkoon pysyisi yllä, ja hän purki tälle kirjeissä ahdistustaan. Iltarukouksissaankin Söderblom kertoi muistavansa Suomen ja Ruotsin välistä erimielisyyttä ja pyytävänsä sen selviämistä.³⁸ Gummerus puolestaan oli sovinnollinen ja lupasi yhteistyön jatkuvan. Uudessa virassaan Gummerus piti yhtenä suurimmista ilonaiheistaan sitä, että hän saisi olla edistämässä evankelisen kristikunnan ykseyttä. Myös Pohjolan kirkot tarvitsivat vaikeuksista huolimatta toisiaan, Gummerus kirjoitti.³⁹

Syksymmällä Gummerus kuitenkin lähetti Söderblomille kirjeen, jossa vielä kerran toisti historioitsijan näkökulmasta Ahvenanmaan kuuluneen jo ammoisista ajoista Suomeen ja kirkollisesti Turun hiippakuntaan.⁴⁰ Hiippakuntahallinnollinen näkökulma oli maantieteellisten seikkojen ohella suomalaisen Ahvenanmaa-keskustelun vahvoja kohtia, ja sitä korostamalla Gummerus liittyi muiden piispojen ja Hjeltin rintamaan. Ruotsin arkkipiispalle täytyi jo olla selvää, ettei Suomen kirkon piirissä tunnettu Ahvenanmaan asiassa pienintäkään halua myönnötyksiin.

Rintamat kirkossa olivat siinä määrin yhtenäiset, että nyt kaatuivat myös kirkollisia mielipideryhmittymiä erottaneet raja-aidat. Arthur Hjeltkin kirjoitti entiselle kiistakumppanilleen Matti Tarkkaselle varsin halventavasti Söderblomin ekumeenisesta suurhankkeesta, Life and Work -konferenssista.

Tohtori Friesiltä olen saanut kuulla, että Genevessä pidetään elokuun 12. päivästä alkaen jonkunlainen ekumeeninen kokous, jonka on järjestänyt pääasiallisesti arkkipiispa Söderblom. Koska minulle ei ole tullut mitään kutsua sinne enkä ole saanut mitään valtuutusta edustaa kirkkoamme siellä, niin en ole aikonut ottaa osaa puheenaolevaan kokoukseen, joka minusta tuntuu varsin hämäräperäiseltä.⁴¹

Kirkkojen yhteyden ja kansallisen edun ollessa vastakkain ei johtava suomalainen ekumeenikkokaan tuntenut valinnan vaikeutta. Läpi elämän jatkunut ekumeeninen harrastus sai väistyä ja läheisen ruotsalaisen ystävän pyrkimyk-

38 Söderblom Gummerukselle 30.7. ja 15.9.1920. JG HYK.

39 Gummerus Söderblomille 10.6.1920 NSS UUB.

40 Kirje ei ole säilynyt, mutta Söderblom kommentoi sitä Gummerukselle kirjeessä 15.9.1920. JG HYK.

41 Hjelt Tarkkaselle 24.7.1920. Eaa 33 SLSA.

set muuttuivat kerralla ”hämäräperäiseksi” puuhaksi. Perimmäinen motiivi tälle syytökselle oli tietenkin se intressiristiriita, jonka kansalliset näkökohdat olivat luoneet ystävysten välille. Hjelt ei kuitenkaan enää ollut Söderblomille yhtä korvaamaton kuin ennen. Kesästä 1920 alkaen Söderblom ymmärsi, että ekumeenisten pyrintöjen kannalta Gummerus oli Suomen kirkossa avainhenkilö. Hjeltiä ei enää entisessä määrin tarvittukaan.

4. Kriisin ratkaisuvaiheet ja päätös

a. Piispat aktiivisina

Ahvenanmaan kysymystä tutkiva Kansainliitto asetti selostajakomission, jonka tuli kuulla asianosaisten mielipiteitä sekä käydä myös Ahvenanmaalla.¹ Ratkaisu viipyi, ja pakkaskausi pohjoismaisissa suhteissa sai jatkua. Myös kirkossa pidettiin Ahvenanmaan ja Länsipohjan kiistoja jatkuvasti esillä, ja Kotimaa jatkoi ärtyisää kirjoitteluaan. Lehti saattoi nyt esitellä kirkon ulkomaisiin suhteisiin liittyviä tapahtumia jokseenkin arkkipiispan toivomassa muodossa eli perin epäluuloisesti.²

Arkkipiispa itsekkin oli toimeliaana. Syyskuun lopulla hän teki Ahvenanmaalle jo toisen pitkän tarkastusmatkan osoittaakseen jälleen käytännössä, minkä hiippakunnan alaisuuteen saaret kuuluivat. Piispantarkastus ajoitettiin sopivasti juuri ennen Kansainliiton selostajien käyntiä. Johansson suoritti useissa seurakunnissa piispantarkastuksen ja asetti pappeja virkoihin.³ Virallisissa puheissa Johansson verhosi poliittiset kysymykset jälleen tyyliinsä mukaisesti uskonnolliseen terminologiaan. Arkkipiispan yhteiskunnallinen sanoma ahvenanmaalaisille oli kuitenkin selvä: kansan tuli olla yksimielinen, sillä muuten sen tulevaisuus oli uhattu. Kiitollisuus maallisesta isänmaasta ja sen ihanuudesta oli kristityn velvollisuus, joskin suurena päämääränä tietenkin oli taivallinen isänmaa, arkkipiispa muistutti.⁴

1 Numelin 1962, 114; *Paasivirta* 1984, 260.

2 *Kmaa* 61/17.8., 74/1.10. ja 91/30.11.1920.

3 *Turun hpk kiertok.* 1152/27.7.1920; *Åland* 77/25.9. ja 78/29.9.1920.

4 Getan seurakunnan piispantarkastusptk 22.—24.9.1920. E VI 240 TTA TMA.

Jomalan seurakunnassa pitämässään puheessa Johansson varoitti niistä seurauksista, joita on odotettavissa silloin, kun ihmiset asettivat omat suunnitelmansa Jumalan maailmansuunnitelman edelle. Maailmansota oli ollut osoitus juuri Jumalan ja ihmisten suunnitelmien välisestä konfliktista. Johanssonin sanoman mukaan Jumalan tuli antaa työskennellä oman maailmansuunnitelmansa hyväksi, ja ihmisten — tässä tapauksessa selvästikin ahvenanmaalaisten — ei tullut järjestellä asioita omin päin.⁵ Sama korostus arkkipiispalla oli myös Maarianhaminassa, missä hän asetti virkaan uuden kirkkoherran, vuonna 1918 kiivaaksi separatistiksi osoittautuneen E. A. Göranssonin.⁶

Virallisissa yhteyksissä poliittisen tilanteen käsittely jäi edellä esitettyihin maltillisiin toivotuksiin. Epävirallisesti Turun tuomiokapitulin edustajat kuitenkin selvittelivät papiston poliittisia asenteita eli suhdetta separatismiin. Tulokset olivat tarkastajien mielestä rohkaisevia. Arkkipiispaa seuranneen rovasti Ahlmanin Kotimaa-lehdelle antaman selonteon mukaan pääosa papeista vastusti separatismia jyrkästi ja vain parin papin tiedettiin olevan toista mieltä. Ahvenanmaalla tehtiin kuitenkin kovasti kiihottustyötä Ruotsin hyväksi, ja pahimpia kiihottajia oli Ahlmanin mukaan herra Sommarström, jolla kerrottiin olevan yhteydet Ruotsin arkkipiispaan. Kerrottiin myös, että arkkipiispa Söderblom oli käsenyt Sommarströmin jo tiedustella, voisiko hän tulla Ahvenanmaalle piispantarkastuksia pitämään.⁷

Åland-lehti arvosteli tätä Ahlmanin Kotimaalle antamaa lausuntoa ankarasti. Lehti oli tukenut Ahlmanin valintaa asessoriksi, koska hän ei ollut fennomaani, mutta nyt oli uuteen asessoriin petytty. Pappien pitäisi pysyä

5 Jomalan srk:n ptpk 27.—28.9.1920. E VI 270 TTA TMA.

6 Maarianhaminan srk:n ptpk 25.—26.9.1920. E VI 270 TTA TMA. Göranssonista Johanssonin pvk 11.11.1918. YA HYK.

7 *Kmaa* 74/1.10.1920, Arkkipiispa tarkastusmatkalla Ahvenanmaalla. Johansson sai Ahvenanmaalla kuulla huhun, että tuomiorovasti Stave oli jo vuonna 1919 ilmoittanut edessä olevasta tarkastusmatkasta separatismiin kallistuneelle Saltvikin kontrahtirovastille Sjögrenille. Sommarströmista, Söderblomista ja Sjögrenistä Johanssonin pvk 2.10.1920. YA HYK. Rovasti Sjögrenin katsottiin myöhemmin luopuneen separatismista. Etsivä Keskuspoliisi UM:lle 19.2.1921, Tietoja tilanteesta Ahvenanmaalla 1.—15.2.1921. UM 9 IM:1 UMA.

hengellisessä kutsumuksessaan ja välttää politiikkaa, Åland muistutti.⁸

Käynti Ahvenanmaalla oli joka tapauksessa osoittanut Turun tuomiokapitulin edustajille, että pääosa alueen papistosta oli hallituksen linjoilla. Ruotsin arkkipiispan olivat pappien kertomat tiedot taas saattaneet ikävään valoon. Söderblomiin kriittisesti suhtautuvalla arkkipiispa Johanssonilla oli siis moninkertaiset syyt olla tyytyväinen matkaansa.⁹

Oman panoksensa Ahvenanmaa-kiistaan antoi pohjoisimman hiippakunnan tuomiokapituli. Lokakuun alussa 1920 Kotimaa julkaisi piispa Koskimiehen antamiin tietoihin perustuneen pääkirjoituksen ”Eikö mitään ole tehtävissä”. Kirjoituksessa todettiin Länsipohjan suomenkielisen väestön seurakunnallinen hoito kelvottomaksi. Puhe sorrostakaan ei ollut liioiteltua, vaikka ruotsalaiset kuuluivat tämän kiistävän. Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli oli lehden saamien tietojen mukaan valmis auttamaan Norrbottenin suomalaisia ja lähettämään alueelle suomenkielisen papin. Hanketta oli kuitenkin vaikea toteuttaa, koska väestö oli Ruotsin alamaisia. Pääkirjoituksessa vedettiin lopuksi Länsipohjasta suora yhteys Ahvenanmaahan. Kotimaa muistutti siitä, että aivan kuten ruotsinkielisiä asui Suomen puolella, asui suomenkielisiä Ruotsin puolella. Kielen mukaan ei ollut rajalinjoja ennenkään vedetty.¹⁰

Ei ole syytä epäillä, etteikö tiedot Kotimaalle antanut piispa Koskimies olisi aidosti kantanut huolta Norrbottenin suomalaisten seurakunnallisesta hoidosta. Länsipohja-kannanotolla oli kuitenkin, kuten Kotimaan kirjoitus jo paljasti, tällä kertaa ensi sijaisesti ulkopoliittinen ulottuvuus: Länsipohja-kannanottojen todellinen tähtäyspiste oli Ahvenanmaan kiista.

Koskimiestä ja koko Kuopion hiippakuntahallintoa kiinnostivat Länsipohjan ohella myös Norjan puolella asuvien suomalaisten kieliolot, ja Kuopion hiippakuntahallinnossa oli arvosteltu kieliasian vuoksi Norjaakin. Pohjois-Norjassa oli Suomen itsenäistyminen herättänyt levottomuutta, ja tämä oli

8 *Åland* 79/2.10.1920, Pratet om ”agitation” dör icke. Kirjoitus Ahlmanin valitsemisen puolesta *Åland* 7/24.1.1920, Till prästerskapet på Åland. Ahlmanin valintaa suositeltiin vastapainona Turun tuomiokapitulin suomalais-nationalistiselle linjalle. Ahlmanin aktiivisuudesta esim. ruotsalaisen hiippakunnan perustamisesta *Klemets* 1986, 195—196.

9 *Kmaa* 74/1.10.1920.

10 *Kmaa* 74/1.10.1920, Eikö mitään ole tehtävissä?

johtanut sekä kielipolitiikan että rajavartiotoiminnan tiukentamiseen.¹¹ Suomen hallituksen toimeksiannosta Petsamossa oleskelleen rovasti Arvi Järventauksen oli väitetty toimineen Suomen alueen laajentamiseksi Norjan kustannuksella, ja hänen keväällä 1920 Kirkkoniemessä norjalaisten taholta saamansa ynsä kohtelu oli kuohuttanut niin piispoja kuin Kotimaatakin.¹² Suomen kirkossa tämä Norjaan kohdistuva arvostelu oli ollut kiivaimmillaan silloin, kun rajalinjaa Norjan kanssa oli määritetty. Esimerkiksi Lapin pappien palkkausta oli pyritty parantamaan juuri vedoten rajankäyntiin. Norjan oli näet pelätty huolehtivan Lapin seurakunnallisista oloista Suomea paremmin ja onnistuvan näin ”kääntämään väestön mieltä rajan toiselle puolen”.¹³

Kotimaan pääkirjoituksessa lokakuussa 1920 ei kuitenkaan enää puhuttu Norjasta. Ulkoministeriön sanomalehtitoimisto oli kesällä 1920 varoittanut vaarantamasta Norjan suhteita kirjoittelemalla esimerkiksi Etelä-Varangin suomalaisväestön asiasta.¹⁴ Neuvottelut rajalinjasta Norjan kanssa olivat tällöin jo päättyneet ja Tarton rauhansopimus allekirjoittamista vailla.¹⁵ Ratkaisematta oli sen sijaan yhä Suomen ja Ruotsin välinen rajaongelma, kiista Ahvenanmaasta.

b. Katseet Kansainliittoon

Itsenäisen Suomen rajat alkoivat vähitellen saada lopullisen muotonsa. Suomi ja Venäjä solmivat rauhan Tartossa 14. päivänä lokakuuta 1920, ja Suo-

11 Norjan suhtautumisesta ”suomalaisvaaraan” vuosina 1917–1920 *Eriksen & Niemi* 1981, 133–152, 174–176.

12 *Kmaa* 34/7.5.1920, Norjalaisten röyhkeys Suomea kohtaan; Koskimies Collianderille 11.5.1920. OIC VA; *Eriksen & Niemi* 1981, 146. Järventauksen tehtävästä Lapissa opetusministeri Mikael Soininen Koskimiehelle 7.2.1920. JRK HYK.

13 *Kmaa* 35/11.5.1920, Lapin kirkolliset olot. Entinen Kuopion piispa Collianderkin oli keväällä 1920 ollut sitä mieltä, että yksin Norjan menettely Jäämeren rannalla riittäisi estämään kirkollisen pohjoismaisen yhteistyön. Colliander kirkkoherra Bokanderille Tukholmaan 14.5.1920. Kopiokirja 50. OIC VA; Päivälehtien Norja-kirjoittelusta esim. *US* 125/3.6.1920, Petsamo ja Ahvenanmaa. Rajakiistoista Norjan kanssa *Hovi* 1984, 39.

14 Kiertokirje 1.7.1920 n:o 1227 kokoomuksen, edistyspuolueen ja maalaisliiton lehdille. UMA.

15 *M. Jääskeläinen* 1977, 304–309; *Paasivirta* 1984, 196–197.

men eduskunta ratifioi sopimuksen pitkien keskustelujen jälkeen joulukuussa. Kirkollisella taholla, ainakin päivänpolitiikkaa yleensä tiiviisti seuranneessa Kotimaassa, rauhansopimusta arvosteltiin jonkin verran siitä, ettei se tuonut Itä-Karjalan kysymykseen toivottua ratkaisua: Itä-Karjalan asukkaille ei taattu oikeutta kansanäänestykseen, joka olisi voinut johtaa alueen liittämiseen Suomeen.¹⁶ Kovin runsaasti ei rauhantekoon kirkossa kuitenkaan otettu kantaa. Tähän lieenee vaikuttanut se, että kirkon ulkopoliittisen mielipiteenmuodostuksen ylin auktoriteetti Lauri Ingman oli Erichin hallituksen jäsen ja kuului ratifioinnin innokkaimpiin kannattajiin.¹⁷ Maailmanpoliittiset ja ulkopoliittiset kirjoitukset Kotimaassa olivat vuoden 1920 lopulla muutoinkin jo vähenemässä. Kirkko- ja sisäpoliittisen vaikuttajan rooliaan lehti sen sijaan näyttää pyrkineen tehostamaan.¹⁸

Kansainliiton toimia Ahvenanmaan asiassa odotettiin kirkon piirissä sen sijaan ajoittain varsin kireissä tunnelmissa. Suomi oli jo keväällä 1920 päättänyt anoa Kansainliiton jäsenyyttä, ja Tarton rauhan solmimisen jälkeen Suomi kutsuttiin Kansainliiton jäseneksi.¹⁹ Luottamus Kansainliiton puolueettomuuteen ei kuitenkaan ollut varauksetonta, ja skeptisyyttä ilmeni jopa Suomen ulkoasiainhallinnon piirissä.²⁰ Kotimaassa pakinoitsija Seppä, Verner Louhivuori, asetti Kansainliiton mahdollisuudet kerrassaan kyseenalaiseksi. ”Kansainliitto, puolueetontako oikeutta jakava vai suurvaltain politiikan vanhurskauttamislaitosko?” Seppä kyseli skeptisenä.²¹ Kotimaan aiemmin osoittamasta Kansainliitto-optimismista ei Sepän pakinassa näkynyt jälkeäkään.

Arthur Hjelt edusti optimistisempaa näkökantaa. Hjeltin Kansainliittoa käsitellyt kirjoitus ”Kansainliiton ensimmäisen kokouksen johdosta” julkais-

16 Tarton rauhanteosta *M. Jääskeläinen* 1962, 24—29; *M. Jääskeläinen* 1973, 31, 114—118; *M. Jääskeläinen* 1977, 309—311; *Jutikkala* 1977, 122—126; *Paasivirta* 1984, 195—198.

17 *Kmaa* 76/8.10. ja 92/3.12.1920; *Kena* 1979, 208. Ingmanista *Rommi* 1974, 14; *Salokorpi* 1988, 294—297.

18 Lehden painotuksista vuosina 1917—1921 *Ruuth* 1949, 155—157, 167, 172—173.

19 *M. Jääskeläinen* 1973, 118; *M. Jääskeläinen* 1977, 311; *Paasivirta* 1984, 198—199.

20 Esim. Haagin lähettiläs Saastamoisen raportti 255 UM:lle 26.10.1920. UM 9 I L:4 UMA.

21 *Kmaa* 77/12.10.1920. Suomessa yleisestä skeptisyydestä Kansainliittoon nähden ennen Ahvenanmaan kriisin ratkaisua *Broms* 1962, 147—148.

tiin marraskuussa 1920 ainakin Kotimaassa ja Pohjolan Sanomissa, jälkimäisessä pääkirjoituksena. Kirjoituksen levittämisestä päivälehtiin vastasi Kristillinen sanomalehtitoimisto²². Hjeltin kirjoituksen mukaan Kansainliitto ei voinut taata ikuista rauhaa, mutta se saattoi auttaa ratkaisemaan kansainvälisiä riitakysymyksiä rauhanomaisesti ja siten ehkäistä sotia. Tämä oli myös kirkkojenvälisen World Alliance -järjestön kanta, Hjelt mainitsi. Toisaalta Hjelt muistutti siitä, että Suomikin oli nyt hakenut Kansainliiton jäsenyyttä, joten virallisen ulkopoliitiikan vuoksi ei ollut sopiva aika arvostella Kansainliiton mahdollisuuksia.²³ Suomalaisen ekumeenisen toimikunnan johtaja myötäili näin tiiviisti paitsi World Alliancen myös oman ulkopoliittisen johdon Kansainliitto-linjaa.

Marras-joulukuussa 1920 Kansainliiton määräämä tutkijakomissio teki selvitysmatkan Ruotsiin ja Suomeen sekä erityisesti Ahvenanmaalle, missä sitä opastivat maaherra Isaksson ja Suomen hallituksen määräämät edustajat. Komission jäsenet tiedustelivat heiltä muun muassa saarten papiston kantaa separatistiliikkeeseen ja saivat vastauksen, jonka mukaan kuudestatoista papista kolme tai neljä oli liikkeen puolella. Komission jäsenet olivat kuitenkin muualta saaneet tietää, että Turun hiippakuntahallinnolla oli Ahvenanmaan seurakuntien papinvaaleissa runsaasti sananvaltaa. Maaherra joutuikin kertomaan, että monet pitäjistä olivat tähän asti olleet regaaliseurakuntia eli keisarinpitäjiä, joiden kirkkoherrat valtiovalta oli nimittänyt.²⁴ Seurakunnalta eniten ääniä saanut pappi ei siis ollut näissä pitäjissä tullut ilman muuta nimityksi. Lopullinen sananvalta asiassa oli tosin hallituksella eikä Turun tuomiokapitulilla.²⁵ Tiedot Ahvenanmaan papinvaalikäytännöstä vähensivät joka tapauksessa hieman papiston kannan merkitystä, eikä neuvottelu näiltä osin tyydyttänyt suomalaisia. Suomen ulkopoliittisen johdon mittavat ponnistelut

22 Kirjoitus oli levinnyt lehdistöön 71 kappaleena. *Heikinheimo* 1967, liite 1.

23 *Kmaa* 86/12.11.1920 ja *PS* 262/15.11.1920, Kansainliiton ensimmäisen kokouksen johdosta.

24 UM:n edustajana neuvotteluun osallistuneen Hugo Valvanteen raportti 14.12.1920. UM 9 I L:2 UMA. Esim. Finström ja Hammarland olivat keisarinpitäjä, ja niissä oli aiemmin ollut papinvaalia koskeneita kiistoja. *Heikkilä* 1985, 149—150, 155.

25 Senaatti oli jo vuonna 1918 päättänyt luopua keisarinpitäjien kirkkoherrojen nimitysoikeudesta ja siirtyä konsistoriaaliseen menettelyyn. Keskeneräiset täytäntöprosessit vietiin kuitenkin läpi vanhalla tavalla aina vuoteen 1920 asti. *Autio* 1986, 140—142.

suomalaisen näkökannan esittämiseksi onnistuivat kuitenkin muutoin erinomaisesti.²⁶

Ahvenanmaalla papiston asennoituminen alkoi kriisin loppuvaiheessa kiristää ilmapiiriä siinä määrin, että Åland-lehti aloitti avoimen papiston vastaisen kirjoittelun ja ryhtyi vaatimaan kirkon erottamista valtiosta. Kuilu papien ja kansan välillä oli syvä, lehti julisti pääkirjoituksissaan. Papisto oli leimannut kotiseutuaan syvästi rakastavat ahvenanmaalaiset maanpettureiksi, ja epäviisaalla politiikalla oli Ahvenanmaan sinänsä konservatiivinen väestö vieroitettu kirkosta.²⁷

Ahvenanmaalaisen kansanliikkeen johtaja Julius Sundblom, Jomalan seurakunnan kanttorin poika²⁸, purki näin omaakin katkeruuttaan. Suomi oli saanut iloa nationalismistaan ja valita oman tiensä, mutta Ahvenanmaalta tämä oikeus kiellettiin. Sundblomin näkökulmasta kirkko oli asettunut ahvenanmaalaisen kansan oikeustajua vastaan eikä se enää nauttinut ahvenanmaalaisen kansan luottamusta.

Åland-lehden linjassa havaittava tietty katkeruus ja resignaatio olivat toisaalta merkinä sopeutumisen alkamisesta. Taistelu oli päättymässä tappioon.²⁹ Kevättalvella 1921 alkoi jo vaikuttaa siltä, että Kansainliitto ratkaisisi Ahvenanmaan kiistan suomalaisten eduksi. Varmuuden vuoksi ulkoministeriö toimitti kuitenkin vielä helmikuussa 1921 Suomen ulkomaanlähetystöille Länsipohjan toimikunnan laatiman propagandakirjasen, jossa alueen kirkollisilla oloilla oli oma tärkeä sijansa.³⁰

c. Gummerus Ruotsissa

Kirkollinen pohjoismainen yhteistyö oli ollut yli puoli vuotta jokseenkin lamassa, ja suomalainen toimikuntakin käytti nyt itsestään pelkästään nimeä

26 Hugo Valvanteen raportti 14.12.1920; UM:n poliittisen osaston tiedoituksia n:o 31, 9.12.1920. E. Kivijärven raportti. UM 9 I L:2 UMA.

27 Åland 10/3.2. ja 12/12.2.1921, Ålands präster och Ålands folk I ja II.

28 Salminen 1979, 8—9.

29 Ks. myös Salminen 1979, 136.

30 UM:n kirjelmä 103/292 Suomen lähetystöille 28.2.1921. Liitteenä Ruotsalaisen asema Suomessa ja suomalaisten Pohjois-Ruotsissa. UM:n kirjediaarit; Söderhjelmin raportti UM:lle 19.4.1921. UM 9 I L:2 UMA.

”World Alliance -osasto”. Porvoon piispaksi nimitetty Gummerus sai kuitenkin helmikuussa 1921 arkkipiispa Söderblomilta kutsun uuteen kirkkojenväliseen kokoukseen Ruotsiin. Aiheena oli tällä kertaa kirkkojenvälisissä yhteyksissä merkittävän sijan saanut vähemmistökysymys. Pääasiassa pohjoismaisin voimin oli 3.—5.3.1921 määrä kokoonnut Upsalaan pohtimaan Puolan luterilaisen vähemmistökirkon ongelmia. Tähän teemaan Söderblomin oli innostanut berliiniläispastori Otto Dibelius, joka edellisenä vuonna oli oleskellut Ruotsissa ja kertonut Puolan saksalaisten oloista. Söderblomin ohella Upsalan Puola-konferenssin kokouskutsun olivat allekirjoittaneet piispat Tandberg ja Ostenfeld.³¹ Asialla oli Pohjolan ekumeeninen trio.

Pohjoismaisittain teema näytti ulkopoliittisesti neutraalilta, sillä Puolan kirkolliset riidat koskivat pelkästään Puolan ja Saksan välejä. Söderblomin ryhtyminen puolalais-saksalaisten kirkollisten ja poliittisten eturistiriitojen selvittelijäksi oli toisaalta johdonmukaista jatkoa hänen vuodesta 1914 harjoittamalleen kirkkojenväliselle sovittelutoiminnalle. Painetta kokouksen järjestämiseen oli selvästi olemassa monella taholla.³²

Toisaalta on mahdollista, että vähemmistökysymystä koskevan kokouksen järjestäminen kevättalvella 1921 nimenomaan Ruotsissa oli yhteydessä kriittisessä vaiheessa olleeseen Ahvenanmaan kysymykseen. Jo St. Beatenbergissä kesällä 1920 käsitelty ruotsalaisaloite oli viitannut sovittelumenetelyyn, jota kirkollis-poliittisissa eturistiriidoissa tarvittiin. Tällöin olivat tähtäyspisteenä olleet Suomen ja Ruotsin suhteet. Puola-kokouksessa on näin ollen mahdollista nähdä myös suomalaisia sivuava demonstraatio ruotsalaisen kirkollisen vähemmistöpolitiikan tasapuolisuudesta.³³

Söderblom ryhtyi innokkaasti houkuttelemaan Gummerusta mukaan konferenssiin. Tavoitteena oli, että nimenomaan Pohjolan piispat voisivat toimia yhdessä kiistan sovittelutyössä. Juuri Gummeruksen tulo oli näin ollen tärkeää, mutta sijalle kävisi kyllä Arthur Hjeltnin, Söderblom kirjoitti. Matka-

31 Kerner 1983, 56—57; von Stupperich 1989, 58—59. Kernerin mukaan virike Puola-konferenssin järjestämiseen oli tullut norjalaiselta Eivind Berggravilta ja saksalaiselta Adolf Deißmannilta. von Stupperich osoittaa Dibeliuksen aktiivisuuden Puolan kysymyksessä, mutta hän ei puolestaan tunne lainkaan järjestettyä konferenssia.

32 Wadensjö 1971, 104; Kerner 1983, 56—57.

33 Muista Söderblomin Puolan-politiikkaan liittyvistä taustatekijöistä Wadensjö 1971, 100—103.

apurahaksi hän lupasi sata kruunua. Kokoukseen aiottiin kutsua Pohjoismaiden ulkopuolelta lähinnä vain Puolan, Viron ja Latvian kirkon edustajia. Saksalaisia kysymys olisi kiinnostanut, mutta heidät oli tarkoitus jättää ulkopuolelle, Söderblom kertoi.³⁴

Gummerus sai Söderblomilta myös itse konferenssiteemaan liittyvät taustatiedot. Puolan kirkollinen riita oli seurausta maailmansodan jälkeisistä rauhanteoista. Niissä oli synnytetty kansallinen ja valtauskonnoltaan katolinen Puola. Maan parista miljoonasta protestantista yli puolet asui aiemmin Saksaan kuuluneilla alueilla ja puhui äidinkielenään saksaa. Heidän kirkkokuntansa, Posenin unionikirkko, halusi pitää yllä läheisiä suhteita Berliinissä sijaitsevaan unionikirkkojen keskuselimeen. Puolankieliset protestantit taas kuuluivat hengeltään hyvin kansalliseen evankelis-augsburgilaiseen kirkkoon, joka halusi vähentää saksalaisvaikutusta. Käytännössä tämä oli jo näkynyt yrityksinä tehdä Posenin sisarkirkosta paitsi kansallisesti ja kielellisesti puolalainen myös puhtaammin luterilainen. Ilmapiiri kirkoissa oli tulehtunut ja asia oli viety jo Kansainliittoonkin.³⁵

Söderblom, jota oli totuttu pitämään saksalaismielisenä, oli jo kokouskutsuja lähettäessään asettunut Puolan kirkollisessa riidassa kansallisesti orientoituneen, kenraalisuperintendentti Julius Burschen johtaman evankelis-augsburgilaisen kirkon kannalle. Tämä näkyi muun muassa saksalaisten jättämisenä kutsuttujen listan ulkopuolelle. Söderblom katsoi, että Puolan luterilaisten oli syytä olla solidaarisia omalle maalleen, kansalliselle Puolalle, eikä tavoitella liiallista yhteyttä Saksaan ja sen unionikirkkoon. Söderblomin kannanmäärittäminen herätti huolestuneisuutta Saksassa, ja sitä pidettiin varsin yllättävänä.³⁶ Söderblomin linjauksen taustalla on nähtävä toisaalta suurvalta-poliittinen tilanne, joka oli Saksalle epäedullinen, sekä toisaalta Söderblomin ekumeenisiin pyrkimyksiin liittyvä pyrkimys saada laajempi jalansijaa Itämeren piirin luterilaisuudessa — tällä kertaa siis puolalaisessa luterilaisuudessa.

Söderblomin linjanvalintaan vaikuttaneita syitä pohdittaessa on kuitenkin

34 Söderblom Gummerukselle 10.2., 15.2. ja 22.2.1921. JG HYK; Kahle 1982, 57.

35 Kmaa 11/11.2.1921, Luterilaisten asema Puolassa; Kmaa 16/1.3.1921; Puolalainen kokous Ruotsissa; Wadensjö 1971, 100—104; Kahle 1982, 214; Kerner 1983, 57.

36 Puolan kysymyksen taustoista ja Söderblomin linjasta Wadensjö 1971, 100—110.

syytä jälleen huomata myös se, että puolalais-saksalainen kiista oli tavallaan analoginen suomalais-ruotsalaiselle Länsipohja-ongelmalle. Söderblomin oli myös näistä lähtökohdista syytä asettua tukemaan Puolan saksankielisten luterilaisten erityisvaatimuksia ja vaatia, että näiden tuli olla solidaarisia Puolan valtiolle, suostua jopa tiettyyn puolalaistumiseen. Aivan vastaavaa ruotsalaistumiskehitystä Ruotsi odotti Länsipohjan suomalaisväestöltä.

Gummerus oli huolissaan Puola-kokouksen poliittisista ulottuvuuksista ja neuvotteli osallistumisesta Suomen poliittisen johdon kanssa. Matka Ruotsiin vaati Ahvenanmaan kysymyksen vuoksi tarkkaa harkintaa, ja ongelmaksi saattoi muodostua myös Puolan ja Saksan välisiin kiistoihin sekaantuminen, olihan Suomella suunnitteilla laajamittainen puolustuksellinen yhteistyö Viron, Latvian, Liettuan ja Puolan eli ns. reunavaltioiden kanssa.³⁷ Pääministeri Rafael Erich ja opetusministeri Lauri Ingman neuvoivat Gummerusta kuitenkin matkustamaan. Heidän mukaansa poliittinen ilmapiiri Suomen ja Ruotsin välillä oli paranemassa ja suhteita oli hyvä vaalia. Gummerus sai myös tietää, että Ahvenanmaan kysymyksen alkoi olla pois päiväjärjestyksestä suomalaisten kannalta mieluisalla tavalla. Matka Ruotsiin ei siis olisi epäisänmaallinen teko. Itse konferenssin teemasta, Puolan kysymyksestä, oli poliittisten neuvonantajien mukaan myös ”hyvä olla selvillä”.³⁸ Gummerukselle annettiin siis Puolan asiaan nähden myös jonkinlainen raportointivollisuus.

Tässä vaiheessa Gummerus otti yhteyden Johanssoniin, mutta lähinnä vain ilmoittaakseen matka-aikeistaan. Matkalla oli poliittinen oikeutus, eikä se olisi kansallisen edun vastainen, hän kertoi. Sitä paitsi Gummerus saattoi vakuuttaa, ettei Upsalassa käsiteltäisi arkkipiispalle vastenmielisiä kirkkojen yhteenliittymissuunnitelmia. Teemat olisivat puhtaasti käytännöllisiä ja osittain poliittisia. Paluumatkalla Gummerus lupasi vielä pistäytyä Turussa raportoimassa tilanteesta Johanssonille.³⁹

Porvoon piispa ei siis pyytänyt matkalleen arkkipiispan lupaa. Hän olikin jo päivää aiemmin ilmoittanut osallistumisestaan Söderblomille. Matkan

37 *Jutikkala* 1977, 128—129; *Hovi* 1984, 94—114, 130—139. Reunavaltiopolitiikasta myös *M. Jääskeläinen* 1973, 39, 118—122; *M. Jääskeläinen* 1977, 297, 332—334.

38 Gummerus Söderblomille 24.2.1921. NSS UUB; Gummerus Johanssonille 25.2.1921. GJ HYK.

39 Gummerus Johanssonille 25.2.1921. GJ HYK.

mahdollisesti vaatimista järjestelyistä Gummerus mainitsi kirjeessään Söderblomille vain kirkkolakikomitean istunnon, josta hän kuitenkin oli saanut vapautuksen.⁴⁰ Gummeruksen osallistumista ei käsitelty myöskään suomalaisessa World Alliance -osastossa, vaikka sen työkomitea kokoontui juuri helmikuun lopulla.⁴¹ Ainoa auktoriteetti, jonka mielipidettä Gummerus matkansa suhteen varsinaisesti tiedusteli, oli näin ollen maan poliittinen johto.

Suomalainen piispa siis matkusti maaliskuussa 1921 Upsalaan. Söderblom sai nyt korvausta epäonnistuneelle pohjoismaiselle piispainkokoukselle, sillä paikalla oli Ruotsin, Norjan, Tanskan, Suomen ja Viron kirkkojen piispoja. Viron piispalle Jakob Kukkille matka oli ensimmäinen kosketus ekumeeniseen liikkeeseen. Pohjolan kirkkoblokki oli kuin olikin saatu hetkeksi yhteen. Sivusta oli sitä seuraamassa myös National Lutheran Councilin keskushahmo John A. Morehead, joka ei olisi toivonut Söderblomin vaikutusvallan luterilaisuuden piirissä suinkaan kasvavan. Söderblomin pyrkimyksille kokous oli kuitenkin selvä voitto.⁴²

Jaakko Gummerus ei malttanut olla käyttämättä hyväksi tilaisuutta keskustella vielä kerran suomalais-ruotsalaisista vähemmistöongelmista, jotka olivat Suomessa yhä huomion kohteena. Paria kuukautta aikaisemmin lehdet olivat kertoneet kahden suomalaisen lestadiolaissaarnaajan pidättämisestä Norrbottenissa. Suomalaisseuduille ei päässyt enää edes saarnaamaan, oli Kotimaakin paheksunut, ruotsalaisten virkamiesten ”hävyttömyys oli huipussaan”.⁴³

Gummerus otti kyseisen tapauksen esiin suullisessa keskustelussa Luulajan piispan O. Bergqvistin kanssa. Bergqvist vakuutti hänelle kuitenkin, että suomalaiset lestadiolaissaarnaajat olivat tervetulleita Norrbotteniin, jos hei-

40 Gummerus Söderblomille 24.2.1921. NSS UUB.

41 Tässä kokouksessa tehtiin kylläkin linjapäätös, jonka mukaan suomalaiset ajaisivat kirkkojenvälisessä työssä edelleenkin kansallisten vähemmistöjen oikeuksia. Lisäksi pidettäisiin esillä eettisten periaatteiden korostamista kansainvälisissä yhteyksissä. Kun näistä kysymyksistä ensimmäinen oli selvästi myös Puola-konferenssin taustalla, päätös soveltui kokouksessa mukana olleelle Gummerukselle matkaevääksi. WA ktmk työkomitean ptk 24.2.1921 § 1. SYKTA HY KHL.

42 Kyrkokonferenssen i Upsala 1921, 3—4; Kerner 1983, 57—59.

43 *Kmaa* 91/30.11.1920, Ruotsalaisten virkamiesten hävyttömyys huipussaan. Uutinen oli peräisin Pohjolan Sanomista, *PS* 271/26.11.1920. Asiaan viittaa myös *Kmaa* 93/7.12.1920, Länsipohjan suomalaiset.

dän passinsa suinkin olivat kunnossa. Toisena asiana Gummerus otti esiin kysymyksen suomenkielisestä rippikouluopetuksesta, ja hän sai kuulla, ettei sellaista vieläkään ollut järjestetty. Bergqvistin mukaan tähän ei ollut edes tarvetta. Piispat olivat keskusteluissa kuitenkin päätyneet yhteisymmärrykseen siitä, että Länsipohjan ongelmia voitaisiin vähentää pappiskoulutuksen kautta. Pohjois-Ruotsin pappien olisi hyvä kielen vuoksi opiskella jonkin aikaa Helsingissä. Molempien mukaan tämä olisi samalla sopiva keino edistää pohjoismaista kirkollista yhteistyötä.⁴⁴

Luulajan piispan kanssa käytyjen yksityiskeskustelujen lisäksi Gummerus kertoi puuttuneensa Länsipohjan oloihin myös Puola-konferenssin yleiskeskusteluissa. Puolan saksankielisten luterilaisten asemaa saattoi hänen mukaansa verrata suomalaisten asemaan Länsipohjassa.⁴⁵ Virallinen kokousraportti sivuutti kyseisen kohdan kuitenkin viittaamalla harhaanjohtavasti Suomen sisäisiin asioihin.⁴⁶ Muutoinkin kokouksen päätökset olivat, tietystä puolueettomuuspyrkimyksestä huolimatta, Burschen puolalaisen kirkkokunnan toiveitten mukaisia ja aiheuttivat Saksan kirkoissa ärtymystä.⁴⁷ Arkkipiispa Söderblom pistäytyikin pian konferenssin jälkeen Berliinissä, missä hän yritti korjata vaikutelmaa.⁴⁸ Söderblomilla lienee ollut selittämistä myös Ruotsin Berliinin-lähetystössä. Suomen Berliinin-lähettilään maalikuussa 1921 laatiman raportin mukaan Ruotsin lähetystö oli näet hyvin saksalais-

44 *Kmaa* 20/15.3.1921, Upsalan kirkollinen konferenssi. Piispa Jaakko Gummerus kertoo.

45 *Kmaa* 20/15.3.1921.

46 ...Sedan Biskop Gummerus belyst densamma genom en redogjörrelse för analoga förhållanden i Finland...Kyrkokonferensen i Upsala 1921, 7.

47 Kyrkokonferensen i Upsala 1921, 8—11; *Wadensjö* 1971, 102—110. Pettymys oli suurinta unionikirkkojen piirissä. Ylisuperintendentti Paul Blaun tiedettiin palanneen kotiin masentuneena. Axenfeld Siegmund-Schultze 31.3.1921. EZA 51 L VIII 2.

48 Dibelius Siegmund-Schultze 8.4.1921. EZA 51 L VIII 2. Burschen johtama kirkko oli luonteeltaan puhtaasti luterilainen, Blaun kirkko taas unioitu. Tästä huolimatta myös tunnustukselliset saksalaisjärjestöt kuten AELK tukivat mieheä Blaun johtamaa pientä saksankielistä vähemmistökirikkoa. Kansallinen solidaarisuus meni tässä tunnustuksellisen solidaarisuuden ohi. Söderblomin halua ymmärtää myös Burschen näkemyksiä ei Saksassa hyväksytty. *Wadensjö* 1971, 106—107.

mielinen ja sen suhteet puolalaisiin olivat tästä syystä huonot.⁴⁹

Porvoon piispa ei siis Ruotsin-matkallaan luopunut Suomessa ja myös Suomen kirkossa omaksutusta ulkopoliittisesta taktiikasta. Söderblomin ja Gummeruksen välisiä suhteita tämä ei näytä kuitenkaan vaarantaneen; Gummerus piti matkallaan saarnankin Upsalan tuomiokirkossa ja Söderblom kiiteli sitä jälkeensä.⁵⁰

Muutamia päiviä Gummeruksen vierailun jälkeen Suomen Tukholman-lähettiläs Werner Söderhjelm raportoi UM:lle arkkipiispa Söderblomin esittämästä Ahvenanmaa-lausumasta. Korkeat amerikkalaiset kirkonmiehet — ilmeisesti Puola-kokoukseen osallistuneet National Lutheran Councilin edustajat — olivat nauttineet Söderblomin kanssa aamiaista Yhdysvaltojen Ruotsin-lähettilään Morrisin luona. Tilaisuudessa Söderblom oli julkisesti ilmoittanut, että Ruotsille tuli käymään Ahvenanmaan kysymyksessä huonosti. Tieto oli aiheuttanut seurueessa kiusallisen hiljaisuuden.

Lähettiläs Morris oli kertonut episodin salaisuutena lähettiläs Söderhjelmille, joka puolestaan raportoi asiasta Suomen ulkoministeriöön. Itselleen Söderhjelmille ajatus suotuisasta käänteestä Ahvenanmaan asiassa oli täysin tuntematon. Asian esiinottaminen nimenomaan Yhdysvaltojen lähetystössä taas oli Suomen kannalta huolestuttavaa siksi, että yksi tutkijakomission kolmesta jäsenestä, diplomaatti Abram J. Elkus, oli amerikkalainen, ja Ruotsin taholta oli jo muutoinkin yritetty vaikuttaa asiaan nimenomaan amerikkalaisten kautta.⁵¹

On mahdollista että Ruotsin arkkipiispan tiedot olivat peräisin edellisellä viikolla Upsalassa käyneeltä Gummerukselta, jota Erich ja Ingman olivat etukäteen valistaneet Ahvenanmaan kysymyksen näkymistä. Kovin monelta

49 Ruotsin lähettilään Rütger von Essénin vaimo oli Holman tietojen mukaan mukaan saksalainen. Min. Holman raportti 634/21 UM:lle 23.3.1921. UM 5 c 5:3 UMA.

50 Saarnasta Gummerus Söderblomille 24.2.1921. Ek. saml. UUB; Söderblom Gummerukselle 30.3.1921. JG HYK.

51 Söderhjelmmin raportti UM:lle 12.3.1921. UM 5 C 2:2 UMA. Söderhjelm tosin oli jo aiemmin kertonut, että Yhdysvaltojen Ruotsin lähetystössä tuettiin Suomea, ja Morrisin sijaisena toiminut asainhoitaja Post-Wheeler oli jopa neuvonut käyttämään Länsipohjaa hyväksi Ahvenanmaa-agitaatiossa. Söderhjelmmin raportti UM:lle 9.12.1919 sekä 5.6. ja 12.6.1920. UM 9 I S UMA. Eluksesta *Numelin* 1962, 114.

taholta tieto ei ollut voinut levitä, olihan se tuntematon jopa Suomen lähettäläälle. Vahinkoa Söderblomin amerikkalaisille esittämästä Ahvenanmaa-lausumasta ei Suomelle kuitenkaan aiheutunut.

d. World Alliance -osaston viime hetken toimenpiteet

Suomalainen World Alliance -osasto jatkoi Ahvenanmaan-Länsipohjan -politiikkaansa aina Kansainliiton lopulliseen ratkaisuun asti. Huhtikuussa 1921 Arthur Hjelt matkusti Sveitsiin osallistua Genevessä järjestettyyn World Alliancen johtokunnan kokoukseen. Tarkoituksena oli jälleen käsitellä uskonnollisten ja kielellisten vähemmistöjen asemaa. Kokouksen pöytäkirjassa luettiin tarkasti ne Euroopan valtiot, jotka jo olivat luvanneet suojella vähemmistöjään. Listalla komeili viimeisenä Suomi, Ruotsi sen sijaan puuttui valtioiden joukosta. Vähemmistökysymys kirjoitti esiin vilkkaan keskustelun.⁵²

Tässäkään World Alliancen kokouksessa ei Söderblom ollut mukana. Ruotsia edusti Karl Fries. Ruotsalainen osasto vaikuttaa kuitenkin tehneen myös tähän kokoukseen aloitteen, joka sisälsi verhotun moitteen suomalaisille Länsipohjan kysymyksessä. Aloitteessa ehdotettiin, että järjestö ryhtyisi tutkimaan sellaisia eri maiden välillä olevia kirkollisia kiistakysymyksiä, joista uhkasi tulla poliittisia ongelmia. Myöhemmin saatun aloitetta ei kuitenkaan otettu käsiteltäväksi.⁵³

Suomalainen WA-osasto oli aktiivinen myös kotimaassa. Kokouksessaan 24.5.1921 toimikunta päätti ryhtyä omin päin tutkimaan Länsipohjan suomalaisväestön ongelmia. Kuivaniemen kirkkoherraksi siirtynyttä O. H. Jussilaa pyydettiin suorittamaan saarnamatka Länsipohjaan ja raporttoimaan matkan jälkeen toimikunnalle havaitsemistaan epäkohdista. Suomalainen osasto kääntyisi sitten tarvittaessa ruotsalaisen sisäryhdistyksen puoleen ongelmien poistamiseksi. Jaakko Gummerus oli hankkinut tälle suunnitelmalle Luulajan piispan O. Bergqvistin hyväksynnän. Jussilan tuli matkallaan olla yhteistyös-

52 WA 1921b § 20, 31. EZA 51 D XII b; WA 1921a. AH HYK.

53 Proposed Resolutions sent in since the issue of the Programme, by the Swedish Council. s.d. [1921]. EZA 51 D XII b.

sä papiston kanssa ja välttää ”valtiollista esiintymistä”.⁵⁴

Vuodesta 1919 alkaen olivat sekä Länsipohjan toimikunta että Suomen Haaparannan konsuli pitäneet lestadiolaispuhujien Länsipohjan matkoja sopivana propagandakeinona länsirajaa koskeissa kiistoissa, ja Jussila oli asiasta jo aiemmin informoinutkin Gummerusta.⁵⁵ Jussilan oma isä oli toinen niistä maallikkosaarnaajista, jotka syksyllä 1920 oli pidätetty Ruotsissa seurojenpitomatkalla ja palautettu viranomaisten toimesta Tornioon.⁵⁶ Suomalaisen WA-osaston esityksellä oli näin ollen jälleen ulkopoliittista luonnetta. Varmuuden vuoksi osasto teki erillispäätöksen siitä, ettei se antaisi Jussilalle matkaa varten suosituksia, jotteivät Jussilan mahdolliset erehdykset matkalla vaikeuttaisi toimikunnan työtä.⁵⁷

Lestadiolaisen tarkkailijan valitseminen lestadiolaisena tunnetulle alueelle oli tietysti käytännöllistä ja tarkoituksenmukaista. Muutoinhan ei Hjeltin toimikunnan jäsenillä ollut kosketuksia lestadiolaisuuteen eikä vanhoillislestadiolaisten julkaisu, Sionin lähetyislehti, kannattanut kirkkojenvälistä työtä. Päinvastoin oli lehden toimittaja, samainen kirkkoherra O. H. Jussila, vastikään kärkevästi arvostellut keskeisen pohjoismaisen ekumeenikon, Nathan Söderblomin teologiaa ja kaikkia niitä ”jumaluusopillisesti sivistyneitä”, jotka olivat tämän linjoilla.⁵⁸ Kyseiseen joukkoon voitaneen lukea suurin osa suomalaisen ekumeenisen toimikunnan jäsenistä. Kansallisen asian ollessa kysymyksessä eivät tällaiset teologiset erimielisyydet kuitenkaan paljon painaneet, ja niin tuli Jussilastakin ekumeenisen toimikunnan lähettiläs.

Mainitussa suomalaisen WA-osaston kokouksessa oululainen tuomiorovasti Mannermaa otti esiin Norjan suomalaisväestön vastaavat kielellis-kansalliset ongelmat. Lapissa toimivien pappismiesten, Sodankylän kirkkoherran Arvi Järventauksen ja Frans Emil Liljan⁵⁹ antamien tietojen pohjalta hän

54 WA ktmk ptk 24.5.1921 § 2. SYKTA HY KHL.

55 Merikallion muistio UM:lle 14.12.1919, kohta 3. UM Fb 12 L UMA; Jussila Gummerukselle 28.12.1919. JG HYK.

56 *Kmaa* 91/30.11.1920 ja 93/7.12.1920. Toinen pidätetyistä oli ollut saarnaaja Juho Kanniainen — ilmeisesti torniolainen kauppias Juho Kanniainen, ei samanniminen myöhempi kansanedustaja. *Talonen* 1988, 314.

57 WA ktmk ptk-luonnos 24.5.1921 § 2. SYKTA HY KHL.

58 Lehden arvostelu kohdistui lähinnä Söderblomin Suomessa keväällä 1919 pitämään esitelmään ”Uskonnon uudistusko tulossa?” *Sionin lähetyislehti* 4/1920, 99—101.

59 Petsamon kirkollisten ja kouluolojen järjestäjänä vuonna 1921 ansioitunut koulumies.

väitti, että asiat olivat Norjassa vielä Länsipohjaakin huonommin. Toimikunta ei kuitenkaan pitänyt aiheellisena tarttua Norjan oloihin.⁶⁰ Ruotsin ja Suomen väliset kiistat olivat toisella tavalla ajankohtaisia ja vaativat toimenpiteitä.

e. Suomalaisvoitto

Ruotsin ja Suomen välinen ulkopoliittinen kriisi päättyi kesäkuussa 1921. Kansainliitto päätti 24.6.1921, että Ahvenanmaa kuului Suomelle. Saariryhmän itsehallintoon määrättiin tehtäväksi eräitä laajennuksia ja myös alueen sotilaallinen neutralointi vahvistettiin.⁶¹ Ratkaisu oli Suomelle poliittinen voitto, ja se lisäsi suuresti luottamusta Kansainliiton toimintaan.⁶²

Johanssonin päiväkirjasta ilmenee, että parin päivän kuluttua järjestettiin ”hotellissa” hillitty päättäjäisjuhla, jossa oli läsnä Ahvenanmaa-taktikointiin osallistuneita kirkonmiehiä, etunenässä itse arkkipiiipa. Valtiovaltaa tilaisuudessa edusti Erich, joka yhdessä Hjeltin kanssa käytti myös puheenvuoron. Tilaisuutta juhlistettiin Runebergin säkein.⁶³ Taistelu Ahvenanmaasta oli voitettu ja tyytyväisyyteen oli syytä kirkonkin piirissä.

Onnistunut toiminta johti siihen, että Erich oli tämän jälkeen entistä useammin oli yhteydessä Hjeltin toimikuntaan. Toimikunta lähetti hänelle tietoja World Alliance -työstä,⁶⁴ ja syksyllä 1921 hänet valittiin suomalaisen WA-osaston edustajaksi World Alliancen kokoukseen Sveitsiin. Esteen vuoksi Erich saattoi kuitenkin ainoastaan toimittaa tilaisuuteen kirjeen, joka luettiin suomalaisena kannanottona.⁶⁵ Erichin vuonna 1921 alkaneeseen toimintaan Suomen edustajana Kansainliiton yleiskokouksissa liittyi näin vuorovaikutus Kansainliiton ”sieluksi” mainitun World Alliance -liikkeen kanssa.

60 WA ktmk ptk ja ptk-luonnos 24.5.1921 § 2. SYKTA HY KHL.

61 *Blomstedt* 1969, 416; *M. Jääskeläinen* 1977, 327; *Paasivirta* 1984, 261.

62 *Nevakivi* 1988, 57.

63 Johanssonin pvk 28.6.1921. YA HYK. Puhujan täytyy olla nimenomaan Arthur Hjelt. Edvard Hjelt oli Saksassa, missä hän 2.7.1921 kuoli. *Kmaa* 48/5.7.1921. Siunaustilaisuudesta *Kmaa* 51/15.7.1921.

64 Lehtonen Hjeltille 1.9.1921. AH HYK.

65 Hjelt Choisyille 9.9.1921. EZA 51 E II h; WA 1921c, 3. AH HYK; *Kmaa* 76/11.10.1921.

Kirkollisella taholla Suomen ja Ruotsin suhteiden liennytys alkoi jo hie-
man ennen lopullista ratkaisua. Esittelijäsihteeri Loimaranta teki toukokuun
lopussa Pohjoismaihin suuntautuneen valtionhallinnon kehittämiseen liitty-
neen tutkimusmatkan. Loimaranta otti matkallaan yhteyden myös Ruotsin
kirkollisministeriin, ja vuorovaikutus oli mitä ystävällisintä. Saman vaikutel-
man Loimaranta sai kosketuksistaan Tukholman papistoon. Virallisissa pu-
heissakin korostettiin Suomen asemaa etuvartiona itään, Loimaranta raportoi
tyytyväisenä Kotimaa-lehdelle. Pian tämän jälkeen Loimaranta kertoi Koti-
maassa myönteiseen sävyyn myös Länsipohjan suomalaisten sielunhoitotyön
näkymistä.⁶⁶ Loimarannan vierailun myönteiset vaikutukset suomalais-ruot-
salaisiin suhteisiin havaittiin myös Suomen ulkoasiainhallinnon piirissä.⁶⁷

Kansainliiton päätökseen loppui myös kirkkojenvälisen työn harrastajien
Länsipohja-kiivailu. WA-osasto totesi vuoden 1921 lopulla, ”ettei kirkkoher-
ra Jussilan matka tuottanut tuloksia, joita toimikunta voisi käyttää hyväkseen
siellä asuvien suomalaisten kirkollisessa hoidossa ilmenneitten epäkohtien
valaisemiseksi”.⁶⁸ Länsipohjan asia vilahti osaston pöytäkirjassa kerran myös
vuonna 1922, mutta kysymys jätettiin pöydälle ja unohdettiin sittemmin.⁶⁹

Jussila itse joutui vuonna 1923 jatketuista Länsipohjan matkoistaan uudel-
leen vaikeuksiin. Ulkoministeriö ja opetusministeriö kumosivat tällöin viral-
lisesti ruotsalaisväitteet, joiden mukaan Jussila olisi toiminut Suomen ope-
tusministeriön lähettämänä.⁷⁰ Viralliset tahot eivät halunneet tahriintua Län-
sipohjan kysymyksessä, ja vuonna 1923 koko Länsipohja olikin jo syrjässä
politiikan polttopisteestä. Tätä ennen, vuosina 1919—1921 oli kirkkoa, eten-
kin suomalaista WA-osastoa ja lestadiolaista herätysliikettä kuitenkin tietoi-
sesti ja molemminpuolisessa yhteisymmärryksessä käytetty hallituksen Län-
sipohja-toimien peitejärjestöinä.

66 *Kmaa* 40/3.6.1921, Skandinavian maiden kirkollisministeriöihin tutustumassa. Tuomiorovasti Yrjö Loimaranta kertoo havainnoistaan; *Kmaa* 45/22.6.1921, Sielunhoito maamme rajojen ulkopuolella asuvien suomalaisten keskuudessa.

67 Söderhjelmin raportti UM:lle 10.5.1921. UM 5 C 2:2 UMA. Loimarannan Ruotsissa solmimista suhteista ja siellä tekemästä hyvästä vaikutuksesta myös Söderhjelmin raportti UM:lle 9.9.1922. UM 5 C 2:3 UMA.

68 WA ktmk ptk 12.12.1921 § 2. SYKTA HY KHL.

69 WA ktmk ptk 13.5.1922 § 6. SYKTA HY KHL.

70 Loimaranta Numelinille 17.4.1923 ja Loimarannan allekirjoittama muistio 17.4.1923, UM:n sähke n:o 152 Tukholman lähetystölle 18.4.1923. UM Fb 12 L UMA.

Ruotsin suhteista runsaasti kirjoitellut Kotimaa totesi Ahvenanmaa-kiistan saaneen Suomen kannalta myönteisen ratkaisun.⁷¹ Teemasta kirjoitettiin lehdessä kyllä tämänkin jälkeen, mutta entistä harvemmin ja maltillisemmin, eikä ainakaan Pohjoismaiden kirkkojen välistä yhteistyötä tarvinnut asettaa pääkirjoituksissa kyseenalaiseksi. Myös ruotsinkielisen seurakuntaväen päälehti Människovännens julisti Ahvenanmaa-ratkaisusta kertoessaan sovinnollisuutta.⁷²

Syksyllä 1921 arkkipiispa Johansson teki viimeisen, lähes kuukauden kestäneen tarkastusmatkan Ahvenanmaan seurakuntiin, lähinnä ulkosaaristoon. Johansson piti matkaansa selvästi jäähyväiskäyntinä, sillä Ahvenanmaan rovastikunta oli tarkoitus liittää suunnitellun ruotsinkielisen hiippakunnan alueisiin. Johansson korostikin matkallaan, että hän kannatti lämpimästi ruotsinkielistä hiippakuntaa, ja hän voitti lausumallaan puolelleen myös Åland-lehden kirjoittajan sympatiat. Piispanistuimen sijoituspaikaksi Johansson oli jopa valmis kannattamaan Maarianhaminaa.⁷³

Johanssonin suhtautuminen menneeseen kriisiin oli maltillista. Tämä tuli esiin esimerkiksi Lumparlandissa, jossa tehdyn valituksen vuoksi jouduttiin käsittelemään separatistina tunnetun kappalaisen P. S. Stenbäckin toimintaa.⁷⁴ Ahvenanmaalaisten reaktiot piispan jäähyväiskäyntiin olivatkin myönteisiä. Vielä kesäkuussa 1921 Åland oli innokkaasti siteerannut ruotsalaislehtiä, joissa vaadittiin, että tulevan ruotsinkielisen hiippakunnan ensimmäisen piispan asettaisi virkaansa Ruotsin kirkon arkkipiispa Söderblom.⁷⁵ Syksyn

71 *Kmaa* 46/28.6.1921, Ahvenanmaan asia. Ahvenanmaata sivuaa myös *Kmaa* 30/22.4. ja 35/13.5.1921.

72 *Mv* 26/30.6.1921, Finland behåller Åland; Försonlighet; *Kmaa* 4/17.1.1922, Suomen ja Ruotsin välit hyvällä tiellä parantumaan.

73 *Turun hpk kiertok.* 1167/11.7.1921; *Kmaa* 74/4.10.1921; *Åland* 80/8.10.1921. Arkkipiispan ehdotus Maarianhaminasta hiippakunnan pääkaupunkina herätti tosin heti paheksuntaa, sillä sijoituspaikaksi kaavailtiin jo Porvoota. Arokallio Gummerukselle 27.10.1921. JG HYK. Ruotsinkielisen hiippakunnan perustamismenettelyssä oli Johanssonin mielestä alun pitäen loukattu kirkon itsenäisyyttä. *Kena* 1979, 326. Hiippakunnan perustamisvaiheista myös *M. Jääskeläinen* 1977, 314—315, 319; *Autio* 1986, 128—129.

74 Lumparlandin srk:n ptpk 10.—12.9.1921. E VI 270 TTA TMA.

75 *Åland* 46/11.6.1921, Finlands kyrkliga relationer till Sverige. Päätös ruotsinkielisen hiippakunnan perustamisesta tehtiin vasta marraskuussa 1922. *Kena* 1979, 325; *Autio* 1986, 128—131. Vuoden 1922 perustamispäätöksestä myös *Wirén* 1952, 14—15 ja *Widén* 1973, 16.

piispantarkastuksista kertoessaan Ålandin teksti oli jo sovittelevaa. Johanssonkin oli matkaansa tyytyväinen.⁷⁶

Kriisin lauettua Länsipohjan suomalaisväestö jäi voittopuolisesti pohjalaisten kirkonmiesten ja pohjoisen hiippakunnan harrastukseksi, jossa motivaatio ei ollut ulkopoliittinen vaan aatteellinen. Länsipohjan ja Norjan suomalaiset yhdistettiin tämän jälkeen myös entistä useammin toisiinsa. Länsipohjan suomalaisten aseman ajaminen palautui näin lähtökohtiinsa: fennomaaniseksi kulttuurityöksi.⁷⁷

Muussa lehdistössä Ahvenanmaan kysymyksen ratkaiseminen ei lopettanut Länsipohjan kysymyksen kriittistä tarkastelua, vaikkei asia Suomen poliittisen johdon mielestä ollutkaan sen arvoinen. Suomen lehtien kirjoittelu oli omiaan myös tämän jälkeen aiheuttamaan kielteistä vastakaikua Ruotsissa.⁷⁸ Länsipohjan suomalaisväestön oloja yritettiin myös myöhemmin kohentaa, ja Tornionjoen Suomen puoleisen rannan kehittämiseksi tehtiin laajoja suunnitelmia. Niihin kuului rautatien ja kirjastojen ohella uuden, lestadiolaisen kansanopiston perustaminen. Opiston puuhamiehiin kuului Länsipohjan kysymyksen veteraani O. H. Jussila,⁷⁹ ja asia kiinnosti jälleen myös Suomen Haaparannan konsulia, joka puolestaan hoiti yhteyksiä ulkoministeriöön ja opetusministeri Niilo Liakkaan. Suomalaisen kansanopiston avulla oli tarkoitus vähentää Tornionjoen Ruotsin puoleisella rannalla olevan kiihkoruotsalaiseksi väitetyn Matarengin kansanopiston⁸⁰ vaikutusta. Tästä syystä tuli

76 ”Ahvenanmaalaiset ovat pitäneet tarkastajasta ja toivovat hänen tulevan jälleen”. Johanssonin pvk. 30.9.1921. YA HYK. Asiasta myös Åland 80/8.10.1921.

77 Kotimaan myöhemmistä Länsipohja-kirjoituksista ks. esim. *Kmaa* 45/22.6.1921, Pohjois-Ruotsissa ja Norjassa olevien suomalaisten sielunhoito; 51/15.7.1921, Ruotsin suomalaisten sielunhoito.

78 *Nygård* 1978, 152—153. Ruotsalaislehdissä väitettiin, että Länsipohjan suomalaisväestön ongelmat otettiin Suomessa esiin aina kesäisin, kun pääkirjoitusten aiheista muuten oli pulaa. *N. Dagl. Alleh.* 99/12.4.1922, Den civiliserade världens och Norrbottensfinnarna; *Dagens Nyheter* 100/13.4.1922, Försvensknigen av våra finnar. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat. UMA.

79 *Kmaa* 84/8.11.1921, Kristillisen kansanopiston perustaminen Perä-Pohjolaan.

80 Vuonna 1899 perustetun Matarengin kansanopiston ruotsalaisuuden tehostamiseen tähdänneestä kielipolitiikasta *Tenerz* 1963, 33—45.

uuteen opistoon ottaa oppilaita myös Ruotsin puolelta.⁸¹ Ahvenanmaan kysymyksen pinnalle nostama Länsipohjan kriisi vauhditti näin välillisesti myös Ylitornion kristillisen kansanopiston perustamista.⁸²

f. Loppunäytökset

Aivan kivuttomasti ei Ahvenanmaan kriisin päätyminen käynyt, ja se heijastui vielä kauan Suomen ja Ruotsin välisiin virallisiin suhteisiin. Pohjoismaiden väliset kirkolliset yhteydet, jotka nekin olivat olleet koetuksella, pystyttiin sen sijaan varsin nopeasti normalisoimaan. Tästä oli eräänä osoituksena Naantalissa elokuussa 1921 järjestetty pohjoismainen kristillinen ylioppilaskokous, jonne saapui noin 300 osanottajaa.

Kokousta johti Arthur Hjelt, joka tosin vuonna 1920 jo oli terveytensä vuoksi luopunut YKY:n puheenjohtajan tehtävästä; uudeksi puheenjohtajaksi oli valittu Aleksi Lehtonen.⁸³ Heidän lisäksi Naantalissa oli mukana myös piispa Jaakko Gummerus, joten ekumeenisella toimikunnalla oli kristillisessä ylioppilasliikkeessä yhä runsaasti sananvaltaa. Osa esiintyjistä oli johtavia pohjoismaisia teologeja, heidän joukossaan useita ruotsalaisia. Pohjoismaisten vieraiden lisäksi Naantaliin saapui ylioppilaita myös Keski-Euroopasta, ainakin Saksasta ja Hollannista.⁸⁴

Kristillisen ylioppilaskokouksen ohjelmassa oli hengellisen elämän syventämiseen tähtäävällä aineksella perinteiseen tapaan pääpaino. Esiin nousi kuitenkin myös uusia teemoja. Professori Pfannenstill Lundista vei keskuste-

81 Merikallio Holstille 15.2.1922, kirjelmä n:o 167 ja liite ”Ohjelma Ruotsin Länsipohjan suomalaisten hyväksi suoritettavaa valistustyötä varten” (laadittu ministeri Liakan pyynnöstä). UM Fb 12 L UMA. Kansanopistojen käyttökelpoisuudesta Länsipohjan valistustyössä myös Merikallion muistiossa 14.12.1919. UM Fb 12 L UMA. Liakka oli 9.4.—2.6.1922 istuneen J. H. Vennolan toisen hallituksen opetusministeri. *M. Jääskeläinen* 1977, 319—320.

82 Ylitorniolle vuonna 1923 perustetusta vanhoillislestadiolaisesta kansanopistosta *Talonen* 1988, 241—246. Talonen ei mainitse Ylitornion opiston perustamisen yhteydessä toiminnan poliittisia motiiveja.

83 YKY:n vuosikokouksen ptk 7.10.1920 § 5 ja 6. SKYA Ca 1 VA; *Tiililä* 1974, 133.

84 *Kmaa* 63/26.8.1921; *Tiililä* 1974, 142. Ruotsalaisten poisjäämistä Ahvenanmaan kysymyksen vuoksi oli etukäteen pelätty. Ammundsen Hjeltille 15.7.1921. AH HYK.

lun sosiaalieettisiin kysymyksiin, rauhanaatteeeseen ja antimilitarismiin, joihin otettiin kiivaasti kantaa. Ilmapiiri oli kuitenkin varsin vapaa varsinaisista poliittisista jännityksistä. Suomalaiset isännät näyttävät kaikin tavoin pyrkineen siihen, että etenkin ruotsalaisvieraat tuntisivat olevansa tervetulleita; suomalaisillahan oli voittonsa jälkeen varaa vaikka jalomielisyyteen. Illanvietossa Arthur Hjelt promovoi kaksi ruotsalaista, professori Knut Westmanin ja dosentti Johannes Lindblomin ”suomalaisiksi ylioppilaisiksi”, ja Westman ilmoittikin Naantalissa suorastaan ”suomalaistuneensa”.⁸⁵ Huomionosoituksen kohteeksi joutuneista ruotsalaisista ainakin Westman tunnettiin kirkkojenvälisen toiminnan harrastajaksi.⁸⁶

YKY:n puheenjohtaja Aleksi Lehtonen kirjoitti kokouksen jälkeen uskovansa, että kokous edisti sekä Pohjoismaiden kristittyjen ylioppilaiden että kirkkojen välistä yhteydentunnetta. Kokouksella oli hänen mukaansa merkitystä myös itsenäisen Suomen ensimmäisenä kristillisenä, yhteispohjoismaisena kokouksena. Kansalliset erot ja valtiolliset vastakohdat olivat kokouksessa sulaneet. Kansalliskiihko oli väistynyt pohjoismaisen yhteyden ja kristittyjen yhteyden tieltä, Lehtonen analysoi.⁸⁷

Tosiäsiassa ei Naantalin kokous kuitenkaan sujunut kokonaan ilman suomalais-nationalistista intoilua. Lopettajaistilaisuudessa Gummerus piti puheen vapaustaisteluissa kaatuneiden kristillisten ylioppilaiden muistolle ja selvitti ulkomaisille vieraille kansalaissodan luonnetta. Hiljaisen hetken jälkeen laulettiin ”Maamme”. Vakava tilaisuus sai riehakkaitakin piirteitä, kun heti tämän jälkeen ilmeni, että yksi tanskalaisista osanottajista oli keväällä 1918 osallistunut saksalaisten joukkojen mukana Helsingin valloitukseen. Arthur Hjeltin esityksestä luutnantti Hans Christian Lassen ja pari muutakin Suomessa ollutta sotilasta nostatettiin ylös, heille hurrattiin, ja suomalaisylioppilaat kantoivat sankareita ympäri kokoustelttä muun joukon osoittaessa raikuvasti suosiotaan. Päätteeksi veisattiin vielä Lutherin taisteluvirsi Jumala

85 *Kmaa* 63/26.8.1921; Westman Gummerukselle 5.9.1921, JG HYK.

86 Westman oli ollut mukana jo 1915 Bernin WA-konferenssissa. Vuonna 1917 hän oli osallistunut Upsalan rauhankokoukseen, jossa oli otettu kantaa Suomen nälänhätään. Hän oli Söderblomin tärkeimpiä ruotsalaisia yhteistyökumppaneita, ja hänet oli 1920 valittu Söderblomin johtaman Life and Work -liikkeen eurooppalaisen jaoston sihteeriksi. *Karlström* 1947, 501; *Siegmund-Schultze* 1966, 14–15; *Kerner* 1983, 32, 54, 70–71, 83, 96.

87 *Kmaa* 63/26.8.1921, Pohjoismaisen kristillisen ylioppilaskokouksen jälkeen.

ompi linnamme.⁸⁸ Vieraat saivat oivan näytöksen sekä Suomen kirkollisen johdon että kristityn suomalaisen ylioppilasnuorison mahtipontisesta, uskonnollissävyyteisestä isänmaallisuudesta.

Naantalin kristillinen ylioppilaskokous toimi eräänä lenkinä kriisin jälkeisessä uudessa suomalaisdiplomatiassa, jossa Suomen Tukholman-lähettilään Werner Söderhjelmin heinäkuussa 1921 esittämien kaavailujen mukaan kongresseilla ja matkoilla saattoi olla huomattava tasoittava merkitys. Juuri henkilökohtaiset vapaamuotoiset kosketukset olivat omiaan poistamaan suuren yleisön epäluuloja ja lähentämään Suomen ja Ruotsin kansoja toisiinsa.⁸⁹ Naantalin kokouksen kaltaiset kirkkojenväliset yhteydet tarjosivatkin tälle lähentymiselle uskottavat puitteet.

Arthur Hjelt sai Naantalin kokouksen yhteydessä kuitenkin vielä kerran tilaisuuden tehdä Ahvenanmaa-propagandaa. Paluumatkalla Naantalista Helsinkiin hän istui kokoukseen osallistuneen hollantilaisen ylioppilaan Gaile van der Meerin vierelle ja esitelmöi tälle kriisin vaiheista. Kaksi vuotta myöhemmin Hjelt sai Groningenista kirjeen ja kirjalähettyksen. Hollantilaisylioppilas oli kotimaahansa palattuaan kertonut Hjeltiltä kuulemiaan asioita parhaalle ystäväilleen, Hendrikus Colijnille, samannimisen hollantilaisen diplomaatin ja myöhemmän valtiovarainministerin pojalle, joka parhaillaan etsi kansainvälisen oikeuden alalta väitöskirjan aihetta. van der Meerin mukaan Colijn oli kiinnostunut kuulemastaan siinä määrin, että hän oli päättänyt tehdä väitöskirjan Ahvenanmaan kysymyksestä.⁹⁰ Väitöskirjatyössään Colijn oli sittemmin yhteydessä ainakin Rafael Erichin kanssa, ja esipuheessa hän kiitti avusta sekä Ahvenanmaan kysymyksen yhteydessä Suomen näkökohtia puolustanutta hollantilaista professori W. van der Vlugtia Leidenin yliopistosta että Suomen Haagin lähetystöä.⁹¹ Colijnin teos *La Décision de la Société des Nations concernant les Iles d'Åland* valmistui vuonna 1923, ja hän väitteli sillä Amsterdamin yliopistossa.

88 *Kmaa* 63/26.8.1921, Pohjoismainen kristillinen ylioppilaskokous Naantalissa; *YL* 17/1921, 195.

89 Söderhjelmin raportti n:o 16 UM:lle 2.7.1921. UM 5 C 2:2 UMA.

90 Gaile van der Meer Hjeltille 5.11.1923. AH HYK.

91 *Colijn* 1923, alkulehti; Colijn Erichille s.d. & a. RE VA. Kirjeessä Erichille Colijn pyysi lupaa saamansa painamattoman materiaalin käyttöön ja vakuutti, että hänen sympatiansa olivat Suomen puolella. Professori W. van der Vlugtin toiminnasta Ahvenanmaan kysymyksessä on runsaasti aineistoa UM:n arkistossa. UM 9 I C 2 ja UM 9 I P IIa UMA.

Colijn päätyi tutkimuksessa kannalle, jonka mukaan Suomen suvereniteetti Ahvenanmaan saariryhmään nähden oli kiistaton ja Kansainliiton ratkaisu oikea. Välikätenä toiminut van der Meer ilmaisikin Hjeltille ilonsa teoksen johtopäätöksistä, joiden hän, hyvällä syyllä, uskoi miellyttävän suomalaisia. Hjeltin propaganda-arsenaaliin sisältynyttä Norrbottenia Colijnin teos ei mainitse. van der Meer ilmoitti joka tapauksessa painokkaasti, ettei kirjaa olisi ilman Hjeltin innoittunutta selvitystä milloinkaan tehty.⁹² Colijnin kirjaa voi siis pitää suomalaisten ekumeenikkojen ja koko kirkon Ahvenanmaapolitiikan myöhäisenä tuloksena.

92 van der Meer Hjeltille 5.11.1923. AH HYK; *Colijn* 1923, 161—178.

VI Kirkkojenvälinen työ keskittyy Jaakko Gummeruksen johtoon (1921—1922)

1. Suomalaiset sittenkin Pohjolan kirkkoblokkiin

a. Luterilaiset yhteistyösuunnitelmat tehostuvat

Kirkkojenvälisen yhteistyön haaroista tunnustustenväliset ekumeeniset organisaatiot olivat maailmansodan jälkeen kasvattaneet merkitystään. Luterilaisten kirkkojen sisäinen yhteistoiminta sen sijaan kärsi jatkuvasti sodan jälkeisestä kriisistä. Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz ei kyennyt nousemaan luterilaisuuden kokoajaksi. Aloite tässä työssä siirtyikin vuosikymmenen taitteessa Yhdysvaltoihin.

Jo vuonna 1919 sodanjälkeisessä avustustoiminnassa kunnostautuneen National Lutheran Councilin piirissä oli virinnyt ajatus yhteistyön jatkamisesta Euroopan luterilaisten kanssa myös kriisiavun päätyttyä. Avustusprojekteissa syntyneiden yhteyksien säilyttäminen nähtiin tärkeäksi. Tärkeänä motivaationa oli kuitenkin myös epäluuloisuus, jota tunnustuksellista puhuttua korostavan NLC:n piirissä tunnettiin laajenemassa olevaa kirkkojenvälistä yhteistoimintaa kohtaan.¹

Yhteydenpidon tiivistämistä Euroopan luterilaisten kirkkojen kanssa ajoivat NLC:n johtajat Lauritz Larsen ja John A. Morehead. Erityisesti More-

1 Wadensjö 1971, 135—141; Kerner 1983, 72—75.

headin vaikutuksesta NLC:n asenne tunnustustenvälistä ekumeenista yhteistyötä kohtaan muuttui asteittain yhä pidättävämmäksi, ja vuonna 1921 kirkkoliitto vetäytyi kokonaan pois Söderblomin johtamasta Life and Work -liikkeestä, jonka käynnistymistä se oli vielä vuonna 1920 seurannut.²

Tietty ekumenian vastaisuus oli näin taustalla, kun NLC:n johto ja eräät muut amerikkalaiset kirkkonjohtajat alkoivat suunnitella organisoituja, yhteisluterilaisia kokoontumisia, erityisesti suurta luterilaista ”maailmankonventtia”. Suunnitelma oli jopa ajoituksensa puolesta vaihtoehto Söderblomin ajamalle Life and Work -konferenssille. Tunnustuksellinen aspekti oli hankkeessa siinä määrin pinnalla, että NLC valitsi Saksan luterilaisuudesta yhteistyökumppanikseen aluksi unioninvastaisen Lutherischer Bundin eikä Saksin maapiispan Ludwig Ihmelsin johtamaa AELK:ia, joka aikanaan oli hyväksynyt unionikirkkojen mukaantulon. AELK:n ja NLC:n väliset suhteet olivatkin maailmankonventtihankeen vuoksi melko kireät. Liberaaleiksi leimatut luterilaiset kirkkonjohtajat jätettiin harkitusti toiminnan ulkopuolelle. Eniten välimatkaa NLC otti Nathan Söderblomiin, ja tästä oli seurauksena, ettei Ruotsin kirkko eivätkä muutkaan Pohjolan kirkot olleet aluksi juurikaan mukana maailmankonventin suunnittelussa.³

Suomessa amerikkalaissuunnitelma tuli tutuksi vuonna 1921. Kotimaa julkaisi Hjeltin asiasta saaman tiedotteen tammikuussa,⁴ ja maaliskuussa Gummerus tapasi Moreheadin henkilökohtaisesti Upsalan Puola-kokouksen yhteydessä. Gummeruksen tässä yhteydessä tekemien muistiinpanojen sävy on kriittinen; hänestä ei ollut aihetta sulkea yhteistyön piiristä sen enempää unionikirkkoja kuin teologisesti liberaalejakaan. ”Tarkoitus olisi, ettei liberaaleja huolitakaan, vaan ainoastaan positiiviset. Mutta kuka ratkaisee?” Muistiinpanojen mukaan Gummerus hämmästeli myös sitä, ettei olemassa-

2 NLC 1920, 29; NLC 1921, 26; Kerner 1983, 55—56, 72—82.

3 Luterilaisen maailmankonventin syntyvaiheista *Wadensjö* 1971, 134—152 ja *Schmidt-Clausen* 1976, 32—41. NLC:n ja erityisesti Moreheadin suhteista Life and Work -liikkeeseen ja Söderblomiin Kerner 1983, 72—82. Kernerin mielestä *Wadensjö* on tutkimuksissaan jonkin verran aliarvioinut Söderblomin osuutta luterilaisten kirkkojen mielipiteenmuodostukseen 1920-luvun alussa. Kerner 1983, 64—65, 91—92, 116.

4 *Kmaa* 5/21.1.1921, Tervehdys Euroopan luterilaisille.

oleva luterilainen yhteistyöjärjestö AELK kelvannut luterilaisen yhteistoiminnan kehittäjäksi.⁵

Gummerus vaistosi hankkeessa olevan sekä tiettyä eksklusiivisuutta ja kenties saksalaisvastaisuuttakin, eikä tämä häntä miellyttänyt. Perinteinen luterilainen yhteistyöjärjestö AELK, joka Suomessa vanhastaan tunnettiin, olisi ollut Gummerukselle täysin uutta organisaatiota mieluisampi vaihtoehto. Suomalaisten kontaktit AELK:n suuntaan olivat sotavuosina olleet minimaaliset, ja järjestön tärkein suomalaisvaikuttaja piispa Råberghkin oli nyt kuollut. Gummerus halusi kuitenkin edeltäjänsä Råberghin tavoin tukea AELK:n työtä. Myös AELK:n taholta ilmeni vuonna 1921 aktiivisuutta Suomen suhteen. Joensuussa järjestettyyn yleiseen yksityiseen pappeinkokoukseen saatiin järjestön johdolta tervehdyssähke.⁶

Hjeltin ja Gummeruksen ohella luterilaisuuden sisäisiin jännityksiin tutustui piispa J. R. Koskimies. Hän teki keväällä 1921 Suomen kirkon lähettämänä kauan suunnitellun Amerikan matkan, jonka päätavoitteena oli tutustua suomalaisten siirtolaisten oloihin.⁷ Tällä matkalla Koskimies oli yhteydessä myös Yhdysvaltojen luterilaisten kirkkojen edustajiin. Matkakirjassaan Koskimies viittasi sittemmin useita kertoja luterilaisten kirkkojen välisiin yhteyspyrkimyksiin sekä Yhdysvaltojen sisällä että kansainvälisesti, ja Koskimiehen oma käsitys näistä yhteyspyrkimyksistä vaikuttaa muotoutuneen periaatteessa myönteiseksi. Koskimies kaavailikin kirjassaan yhteyspyrkimysten toteuttamista myös suomalaisten siirtolaisten kirkollisissa oloissa.⁸

Koskimies, jonka tärkeimpinä informaatiolähteinä olivat nimenomaan John A. Morehead ja Lauritz Larsen, oivalsi matkallaan myös sen, miten suuri paino yhdysvaltalaisessa luterilaisuudessa annettiin opilliselle puhtaudelle. Yhdysvaltojen luterilaiset kirkot, erityisesti National Lutheran Councilin jäsenkirkot, halusivat Koskimiehen käsityksen mukaan huolehtia myös siitä, että tämä korostus saisi sijaa kehitteillä olevan maailmanlaajan luterilaisen yhteysliikkeen piirissä. Tämän yhteysliikkeen johto tuli Koskimiehen

5 Gummeruksen muistiinpanoja vuodelta 1921. JG 4b/6 HYK.

6 *Kmaa* 68/13.9.1921.

7 Koskimiehen vuonna 1921 osittain kirkolliskokouksen, osittain hallituksen myöntämällä varoilla tekemästä Amerikan-matkasta *Wallinheimo* 1923, 277—278. Ks. myös Suomi-Synodin Konsistori Johanssonille 24.11.1920. GJ HYK; Koskimies Tarkkaselle 16.2.1921. Eaa 33 SLSA ja *US* 12/16.1.1921, Piispa Koskimiehen puheilla.

8 *Koskimies* 1925, 29—37, 40—41, 111—113, 170—171.

vaikutelman mukaan myös mitä ilmeisimmin lankeamaan amerikkalaisille.

... Sodanjälkeiset kosketukset ja suhteet Euroopan luterilaisiin kirkkoihin ovat herättäneet mielissä ajatuksia koko maailman käsittävästä luterilaisten kirkkojen liitosta. Ei ole tosin sanottu, mutta sen voi ajatella, että johtaja-asema tulisi kuulumaan Amerikan luterilaiselle kirkolle. Liitto toimisi maailmanrauhankin hyväksi.⁹

Koskimiehellä oli näin ensi käden tietoa Yhdysvaltojen luterilaisuuden piirissä syntyneestä luterilaisuuden kokoamissuunnitelmasta ja näiden suunnitelmien teologisesta linjasta. Koskimiehelle täytyi myös olla selvää, että amerikkalaisten toiveet kävivät ratkaisevasti eri suuntiin kuin suomalaisen ekumenian taustavaikuttajan Söderblomin ekumeeniset kaavailut.

Saksalais-yhdysvaltalaiset neuvottelut johtivat lopulta siihen, että luterilaisen maailmankonventin suunnittelupohja laajeni käsittämään myös AELK:n. Ratkaisu ei kerro välttämättä teologisen pohjan yhtenäisyydestä vaan pikemminkin siitä, ettei saksalaisella luterilaisuudella ollut maailmansodan jälkeen saadun laajamittaisen amerikanavun vuoksi varaa jättäytyä amerikkalaisjohtoisen yhteistyöhankkeen ulkopuolelle.¹⁰ Luterilainen yhteysliike oli AELK:n mukaantulosta huolimatta tunnustuksellisesti tiukkojen yhdysvaltalaisien käsissä.

b. Suomen kirkon ulkomainen edustus osana luterilaisuuden valtapeliä

Söderblomin johtaman Life and Work -liikkeen kannalta vaikutti kohtalokkaalta, että maailman luterilaisuus oli yhdistymässä ekumenian vastaisessa hengessä. Söderblom oli jo ryhtynyt toimimaan aktiivisesti tämän estämiseksi. Tuekseen hän tarvitsi muiden pohjoismaiden kirkkoja, jotta yhtenäinen Pohjolan luterilainen kirkkoblokki voisi tarvittaessa toimia saksalaisen ja amerikkalaisen valtaryhmittymän todellisena vastapoolina. Yksittäisten teologiiden vapaaehtoinen ja epävirallinen mukanaolo ei Söderblomin mielestä

9 *Koskimies* 1925, 210. Yhteyksistä Moreheadiin ja Larseniin *Koskimies* 1925, 30—32, 37, 42—43, 51, 215—216.

10 *Wadensjö* 1971, 139—142, 147—152.

enää riittänyt. Toimintaan oli saatava mukaan piispat, jotta osallistumisella olisi virallinen luonne. Tähän päämäärään oli tähdännyt jo ensimmäinen pohjoismainen piispainkokous vuonna 1920, ja samasta syystä Söderblom järjesteli piispallisen järjestyksen käyttöönottoa Baltian maiden pienissä kirkkoissa. Vuonna 1921 Söderblom oli jo saanut olla asettamassa virkaan Viron piispan Jakob Kukkin, ja myös Latviassa odotettiin piispanvihkimystä.¹¹

Pohjolan kirkkoblokissa oli Suomi suurin ongelma. Kirkon ulkomaista yhteydenpitoa koskenut kiistely oli Suomen kirkossa tosin vuosina 1920 ja 1921 jäänyt jonkin verran taka-alalle. Tähän oli syynä ensiksikin Ahvenanmaan kysymyksestä johtunut pohjoismaisten suhteiden viileneminen ja siihen kytkeytynyt harkittu etääntyminen Söderblomista. Kirkkojenvälisen työn vastustuksessa oli pitkälti kysymys juuri Söderblomin edustaman ajatussuunnan ja hänen persoonansa vastustamisesta.

Toinen riitoja hillitsevä tekijä oli keskustelu uskonnonvapauslaista, joka vuoden 1921 jälkeen kiihtyi. Hallituksen esitys uskonnonvapauslaiksi oli eduskunnan perustuslakivaliokunnassa muuttunut liberaalimpaan suuntaan, ja tämä koettiin kirkossa uutena uhkana, vaikka itse lain aikaansaaminen nähtiinkin jo väistämättömäksi asiaksi. Kirkollisessa linjanmuodostuksessa esimerkiksi Herättäjä ja Kotimaa omaksuivat uskonnonvapausasiaan jokseenkin saman kannan.¹² Kirkon aseman säilyttäminen oli yhteinen pyrkimys, joten kirkkopoliittista rintamajakoa ei tässä asiassa syntynyt. ”Turkulaisuuden” ja ”helsinkiläisyyden” lähenemistä lieenee helpottanut se seikka, että Vartijan päätoimittaja ja kirkollinen vaikuttaja professori Antti J. Pietilä oli ajautunut ristiriitoihin monien eri kirkollisten tahojen kanssa, eikä Pietilän terävä kynä enää automaattisesti edustanut ”helsinkiläisten” kannanilmaisuja. Tämä koski myös kannanottoja kirkkojenväliseen työhön.¹³

Kolmanneksi vaikutti kirkollisen ilmapiirin rauhoittumiseen Gummeruk-

11 Söderblom vaikutti ratkaisevasti siihen, että Viron ja Latvian kirkkoissa otettiin käyttöön niille osittain vieras piispallinen järjestys. *Jergmar* 1972, 103—108; *Kahle* 1982, 72—73, 91—92, 139, 142—144. Suomesta Kukkin virkaanvihkimykseen osallistui Jaakko Gummerus. Söderblom Gummerukselle 12.5.1921; Kukk Gummerukselle 28.4., 20.5. ja 8.10.1921. JG HYK; *Kmaa* 42/10.6.1921, Viron piispan vihkiäiset; *Ärkebiskop Söderblom* 1922, 334—346.

12 *Kena* 1979, 258—260, 266—267.

13 Pietilä erosi muun muassa miltei kaikista johtokunnista, joihin hän kuului. Pietilä SLS:n johtokunnalle 16.4.1921. Eaa 33 SLSA; *Mäkisalo* 1988, 83—85. Pietilän ristiriidoista myös *Tiililä* 1972, 176—180 ja *Kena* 1979, 232—237.

sen nauttima arvostus. Porvoon piispa oli piispakunnan nuorin ja aktiivisin, ja hänellä oli hyvät suhteet eri kirkollisiin ryhmittymiin. Piispuuden vuoksi ei Gummeruksen oikeutta myöskään ulkomaisten yhteyksien hoitamiseen ollut helppo asettaa kyseenalaiseksi. Hänen kauttaan tähän toimintaan tulikin väistämättä kirkollisen arvovalan silausta.

Suomalaisille oli kirkon ulkomaisen edustamisen tietty epävirallisuus toistaiseksi riittänyt, koska se ei ollut suorastaan estänyt osallistumista. Pohjolan ekumeenista johtajaa Nathan Söderblomia tilanne ei kuitenkaan tyydyttänyt, ja syksyllä 1921 hän ryhtyi etsimään ratkaisua Suomen kirkon edustusta koskevaan ongelmaan. Suomen luterilainen kirkko oli hänelle nyt tärkeämpi yhteistyökumppani kuin koskaan aikaisemmin, koettelihan luterilaista maailmaa tunnustuskunnan sisäinen kriisi ja Söderblomin omat suunnitelmat olivat uhanalaiset. Suomen kirkon ulkomaisen edustamisen virallisuus sai tässä kriisissä yleisekumeenista merkitystä.

Söderblom kävi ongelman kimppuun Gummeruksen välityksellä. Lokakuussa 1921 hän kertoi Gummerukselle amerikkalaisten suunnitelmista, joista vastuullisten luterilaisten kirkonjohtajien olisi syytä kokoontua neuvottelemaan. Tämä kävisi päinsä maaliskuussa 1922 Wittenbergissä järjestettävän Luther-juhlan yhteydessä, ja sinne tulisi Gummeruksen ehdottomasti päästä.¹⁴ Pian tämän jälkeen Söderblom kirjoitti uudelleen Gummerukselle ja pohti avoimesti Suomen kirkon edustamistapaa. Siihen olisi aika löytää ratkaisu, olihan edessä tärkeitä suuntaa luovia kokoontumisia. Söderblomin mielestä tulikin saada ratkaistua, miten Suomen viralliset edustajat tästä pitäen voitaisiin valita arkkipiispan määräysvallassa olevan piispainkokouksen ohi. Yhtenä vaihtoehtona Söderblom esitti edustajien valinnan antamista jonkin kristillisen keskusjärjestön tehtäväksi, mikäli Suomessa tällaisia olisi.¹⁵

Tulevan luterilaisen maailmankonventin suunnittelijat olivat suhteessaan ekumeeniseen työhön arkkipiispa Johanssonin hengenheimolaisia. Söderblom oivalsi, että mikäli myös Suomesta lähetettäisiin Wittenbergiin ekumeenista työtä vastustava edustaja, esimerkiksi arkkipiispa itse, Pohjolan kirkkoblokki olisi hajalla ja Life and Work -suunnittelun mahdollisuudet vä-

14 Söderblom Gummerukselle 21.10.1921. JG HYK.

15 Söderblom Gummerukselle 13.12.1921. JG HYK; Gummerus Söderblomille 17.12.1921. NSS UUB.

hentyisivät. Varmistamalla Gummeruksen tulon Söderblom pyrki samalla estämään Johanssonin osallistumisen. Söderblomin huolena oli siis löytää virallinen keino estää arkkipiispaa määräämästä Suomen kirkon ulkomaisista suhteista, koska tämän linja oli epäekumeeninen. Ruotsin arkkipiispan puuttumisessa Suomen kirkon asioihin oli jälleen ison veljen holhoavaa otetta.

c. Kirkon ulkomaisen edustamisen ratkaisuyritykset 1921—1922

Kirkon ulkomaisten suhteitten hoitamiseen ei oltu tyytyväisiä Suomessa. Käytäntö oli tosin epävirallisuudestaan huolimatta vakiintunut tiettyihin, jossain määrin toimiviin kaavoihin. Ekumeenisten järjestöjen kutsut osoitettiin tavallisesti suoraan joko toiminnassa mukana oleville henkilöille tai Hjeltin komitealle, lähetystyön osalta SLS:lle, ja näin saatiinkin konferensseihin yleensä suomalaisedustaja.

Ekumeenisen työn vähittäinen siirtyminen kirkkojen viralliseksi työmuodoksi oli kuitenkin johtamassa siihen, että ulkomaiset yhteydenotot yhä useammin pyrittiin osoittamaan suoraan arkkipiispalle, jonka toivottiin huolehtivan Suomen kirkon virallisen edustajan nimeämisestä. Arkkipiispa oli yhteydenoton kohteena perinteisesti myös silloin, kun toisena osapuolena oli tietty ulkomainen kirkko tai kirkkoliitto. Arkkipiispa Johansson puolestaan vastasi yhteydenottoihin kolmella tavalla: joko suoraan henkilökohtaisella kirjeellä silloin, kun asia hänen mielestään ei antanut muuhun aiheetta¹⁶, tai alistamalla asian pari kertaa vuodessa kokoontuvalle piispainkokoukselle¹⁷ tai valitsemalla henkilön, joka arkkipiispan mielestä sopi tehtävän hoitajaksi.¹⁸

Suopeinta arkkipiispan suhtautuminen oli silloin, kun kommunikointi suoraan kirkonjohtajien kanssa; ekumeenisten järjestöjen johtajiin hän suhtautui penseämmin. Asia kävi mutkikkaammaksi sen jälkeen, kun ekumeeniset johtajat alkoivat olla myös kirkkojen johtajia. Syksyllä 1921 World Alli-

16 Esim. Johanssonin kirjeenvaihto Faith and Order -johtajan piispa Andersonin kanssa v. 1919. *Kmaa* 86/28.10.1919; *Hjä* 45/7.11.1919.

17 Piispainkok. ptk 6.—7.10.1921 § 10. *SKVK* 1926, 18. Tällaisen menettelyn vakiintumisesta Gummerus Söderblomille 17.12.1922. NSS UUB.

18 Esim. Johansson Tarkkaselle 6.7.1919. Eaa 21 SLSA.

ance lähetti Arthur Hjeltin kautta Suomen kirkolle Canterburyn arkkipiispan allekirjoittaman esirukouskehotuksen aseriisuntaa koskevan konferenssin puolesta.¹⁹ Asia vietiin piispainkokouksen syysistuntoon, missä siihen suhtauduttiin myönteisesti. Piispainkokous kehotti tuomiokapituleita saattamaan asian papiston tietoon, ja esirukouskehotus Washingtonissa järjestettävän konferenssin puolesta olikin kaikkien hiippakuntien kiertokirjeissä. Konferenssin teemaksi mainittiin tosin rauhankysymys, eikä aseriisunta.²⁰ Suomen kirkolla ei ollut konferenssin kanssa sinänsä mitään tekemistä, mutta Canterburyn arkkipiispan allekirjoitus oli epäilemättä vaikuttanut hyväksyvään lopputulokseen. Sama käytäntö toistui vuotta myöhemmin: World Alliancen kautta saapunut esirukouskehotus oli jälleen tuomiokapitulien kiertokirjeissä.²¹

Johansson ei siis pyrkinyt kokonaan estämään Suomen kirkon ekumeenista kommunikointia. Hänen toimintaansa sävytti kuitenkin kielteinen perus- asenne ekumeniaan, eikä hän pitänyt Suomen kirkon edustajan lähettämistä kirkkojenvälisiin kokouksiin tärkeänä. Suomessa olikin ryhdytty kaikessa hiljaisuudessa pohtimaan sitä, miten kirkon ulkomainen edustaminen kävisi sujuvimmin päinsä eli miten arkkipiispan kontrolli voitaisiin käytännössä ohittaa. Kysymys konkretisoitui kesällä 1921. Saksan kirkot olivat ryhtyneet kehittämään yhteistoimintaansa ja luomaan yhteistä organisaatiota. Stuttgartissa oli määrä järjestää järjestyksessä toiset kirkkopäivät, joiden yhteydessä laskettaisiin perusta Saksan evankeliselle kirkkoliitolle. Tilaisuuteen päätettiin kutsua vieraita myös luterilaisista veljeskirjoista. Suomen kirkon mukaantuloa pohjustettiin ensiksi lähetysjohtajien välisessä kirjeenvaihdossa: kirkkojenvälisen työn veteraani, saksalainen lähetysjohtaja A. W. Schreiber

19 Kotimaa julkaisi kirjeen. *Kmaa* 76/11.10.1921.

20 Piispainkokouksen ptk 6.—7.10.1921 § 10. *SKVK* 1926, 18; Kuopion hpk tuomiokapitulin ptk 13.10.1921 § 30. *OMA OTA*; *Turun hpk kiertok.* 1169/20.10.1921 *Porvoon hpk kiertok.* 637/13.10.1921; *Kuopion hpk kiertok.* 832/13.10.1921; *Savonlinnan hpk kiertok.* 361/13.10.1921; *Kmaa* 81/28.10.1921; *Wallinheimo* 1923, 277.

21 *Turun hpk kiertok.* 1182/11.12.1922; *Porvoon hpk kiertok.* 652/7.12.1922; *Kuopion hpk kiertok.* 854/13.12.1922; *Savonlinnan hpk kiertok.* 379/13.12.1922.

tiedusteli Matti Tarkkaselta, millä tavoin Suomen kirkon virallinen edustaja olisi kutsuttava.²²

Tarkkanen, joka jo aiemmin oli joutunut sotkeutumaan kirkon edustamiskiistoihin, kiiruhti vastaamaan. Suomen kirkon edustajan nimeämiseksi oli Saksan kirkkopäiväjärjestäjien otettava yhteys Suomen arkkipiispaan Gustaf Johanssoniin. Tarkkanen esitteli kuitenkin myös toisen, täydentävän kutsu-misväylän: Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliiton SKSK:n, jonka jäsenjärjestö Suomen lähetysseurakin oli. ”Meillä on myös uusi vapaaehtoinen seurakuntajärjestö, jonka puheenjohtajana toimii piispa Jaakko Gummerus. Ehkä myös tämä liitto voisi tulla edustetuksi?” Tarkkanen kirjoitti.²³ Johanssonin uskollinen kannattaja ja hengenheimolainen ei siis enää vuonna 1921 halunnut jättää Suomen kirkon ulkomaista edustamista yksin arkkipiispan varaan. Suomessa kirkkopäiviä järjestävä SKSK sopi hänen mielestään nimeämään kirkon edustajan ainakin Saksan kirkkopäiville.

Stuttgartin käänteentekeville kirkkopäiville ei Suomen kirkosta lähetetty edustajaa, Ruotsin kirkko sen sijaan oli paikalla arkkipiispan ja kahdeksan muun edustajan voimin. Saksalaiset valittelivat kirkkopäivien jälkeen piispa Gummerukselle sitä, ettei Suomen kirkko lähettänyt delegaatiota.²⁴ Syy suomalaisten poisjääntiin ei ollut SKSK:n, sillä se ei saanut kutsua.²⁵ Ainoa kutsu, joka tosin ei ole säilynyt, näyttää menneen Johanssonille.²⁶

22 Schreiber Tarkkaselle 21.6.1921. Daa 224 SLSA. Schreiber kuului niihin lähetysjohtajiin, jotka olivat olleet mukana jo Saksan ja Englannin kirkkojen ystävyyshiitossa ja esimerkiksi Söderblomin rauhankokoushankkeissa. *Karlström* 1947, 126—127, 348—352, 482, 530.

23 Tarkkanen Schreiberille 21.6.1921. Daa 24 SLSA.

24 A. Plieninger Gummerukselle 16.9.1921. JG Aab:6 OMA; *Kmaa* 73/30.9.1921, ”Saksan evankeliset kirkot, Yleisvaltakunnallinen kirkollinen liitto saatu muodostetuksi Stuttgartin kirkkopäivillä.” Stuttgartin kirkkopäivistä ja Deutscher Evangelischer Kirchenbündin synnystä *Wright* 1974, 28—30 ja *Nowak* 1981, 68—69, 76. Kirkkoliiton juhlallinen perustamistilaisuus järjestettiin keväällä 1922 sen jälkeen, kun kaikki maakirkot olivat päättäneet virallisesti liittymisestä. *Wright* 1974, 30.

25 Kutsua ei ole kirjeenvaihdossa eikä sitä mainita pöytäkirjoissa. SKSK I Ca 1, Cb 1, Cc 1, Ea 1 ja Df 1. SKSKA VA.

26 Johanssonin päiväkirjassa on maininta AELK:n puheenjohtajalle professori Ihmelsille lähetetystä kirjeestä heinäkuulta 1921. Johanssonin pvk 26.7.1921. YA HYK.

Suomalaisten puuttuminen Saksan kirkkojen merkkitapahtumasta antoi vauhtia kirkon edustamisasian järjestämiseen. Arkkipiispa Johansson, joka oli korkeasta iästään huolimatta katsonut velvollisuudekseen jatkaa kirkon johdossa, ei ollut milloinkaan kannattanut päätösvallan hajauttamista ja delegoimista. Hän piti sitkeästi kiinni asemastaan ja arvosteli ankarasti niitä, jotka eri tahoilla, myös kotimaassa, yrittivät esiintyä ”kirkon” nimissä. Tällaisen käytöksen vuoksi hän oli jo pahastunut sekä pappisliiton puheenjohtajaan Antti J. Pietilään että Suomen kirkon sisälähetysseuran johtajaan Otto Aarnisaloon. Erityisen ärtymyksen aiheena olivat kuitenkin nimenomaan ne, jotka ulkomailla, ekumeenisissa yhteyksissä, väittivät edustavansa Suomen kirkkoa.²⁷

Syksyllä 1921 kysymys kirkon ulkomaisen edustuksen virallisesta järjestämisestä otettiin esille piispainkokouksessa. Esityslistalle aloite tuli Turun tuomiokapitulin taholta, ja sen esitteli asessori Konrad Ahlman. Kysymys siitä, ”Miten olisi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon edustajien lähettäminen ulkomaisiin kirkollisiin kongresseihin, kun se tulee tarpeelliseksi, järjestettävä?” päätettiin 6.10.1921 pidetyssä istunnossa antaa neljän asessorin muodostaman valiokunnan valmisteltavaksi. Valiokunnan tietoon saatettiin, että arkkipiispa nimenomaan ei itse halunnut yksin vastata edustuksen määrittämisestä.²⁸

Juuri samaan aikaan lähetti Söderblom Gummerukselle oman tiedustelunsa, joka koski Suomen kirkon ulkomaista osallistumista.²⁹ Asian järjestämiseksi oli siis sekä kotimaista että kansainvälistä painetta.

Piispa Gummerus, joka yritti miettiä ratkaisuvaihtoehtoja, analysoi kirjeessä Söderblomille suomalaisen kirkollisen elämän kerrostumia ja vaikuttajatasoja. Mikäli kirkon ulkomaisen edustamisen järjestely arkkipiispan vastustuksen vuoksi annettaisiin jollekin järjestölle, kyseeseen tulisivat lähinnä Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto SKSK ja sen ruotsinkielinen sisarjärjestö, Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland FSFF, jotka molemmat Gummeruksen mielestä edustivat laajasti kirkon kenttää. Järjestöt voisivat tapaus kerrallaan asettaa delegaation, ehkä jopa pysyvän elimen, joka huolehtisi kirkon ulkomaisten edustajien valinnasta, Gummerus kaavai-

27 Johanssonin pvk 18.10.1921. YA HYK; *Kena* 1979, 229.

28 Piispainkok. ptk. 6.10.1921 § 5 ja 1.2.1922 § 7. *SKVK* 1926, 11, 28.

29 Söderblom Gummerukselle 13.12.1921. JG HYK.

li. Tällä tavalla saataisiin edustukseen tietty virallisuusaste. Gummerus oli siis Tarkkasen tavoin valmis näkemään SKSK:ssa yhden ratkaisumahdollisuuden. Kristillisten yhdistysten keskuselin oli hänen mielestään periaatteessa mahdollinen vaihtoehto kirkon yhteisestä asiasta päätettäessä.

Ongelmana oli kuitenkin se, että Gummerus itse sattui olemaan kyseisen organisaation, SKSK:n puheenjohtaja eikä hän selvästikään halunnut tehdä ekumeenisesta työstä piispojen välistä arvovaltariitaa. Gummerus pitikin parempana vaihtoehtona sitä, että edustajien valinnasta huolehtiva pysyvä elin nimitettäisiin piispainkokouksessa. Asia voitaisiin ratkaista tulevassa piispainkokouksessa, jolloin kysymystä pohtimaan asetetun asessorivaliokunnan muistion oli määrä olla valmiina. Gummerus itse aikoi tällöin esittää oman mallinsa.³⁰

Piispainkokouksen asettama nelihenkinen asessorivaliokunta toi helmikuussa 1922 pidettyyn piispainkokoukseen ehdotuksen, jolla oli takanaan vain kahden jäsenen kannatus. Näistä toinen oli kuitenkin valiokunnan puheenjohtaja, Turun tuomiokapitulin asessori Feliks Lujanen, arkkipiispan mies, ja ehdotus olikin selvästi Johanssonin hengen mukainen. Kirkon ulkomaisesta edustuksesta päättämisen tuli ehdotuksen mukaan kuulua piispainkokoukselle, ei yhdistyksille tai lautakunnille. Kiireellisissä tapauksissa asiasta huolehtiminen tulisi jättää arkkipiispan asiaksi.³¹

Vähemmistöön jääneet kaksi asessoria, joista toinen mitä ilmeisimmin oli Hjeltin komitean perustajajäseniin kuulunut Uno Paunu Savonlinnasta³², olivat esittäneet Gummeruksen linjan mukaista ratkaisua. Heidän mielestään ei sitä paitsi piispainkokoukskaan voinut nimetä kirkon todella ”virallisia” edustajia, sillä tähän olisi tarvittu jo kirkolliskokouksen päätös. Näin ollen olisi parempi antaa tehtävä ”kokoonpanoltaan yksipuolista” piispainkokousta laajempipohjaiselle elimelle. Tällä tavoin pääsisi päätöksentekoon mukaan myös ”valveutumassa oleva maallikkoaines”. Ajatus siitä, että arkkipiispa vastaisi edustajien nimeämisestä piispainkokousten välisenä aikana, oli oppositioon jääneiden asessorien mukaan niin ikään huono. Tällaista koko

30 Gummerus Söderblomille 17.12.1921. NSS UUB.

31 Piispainkok. ptk 1.2.1922 § 2. SKVK 1926, 28.

32 Muut asessorit olivat T. N. von Pfaler Porvoosta ja J. J. Simelius Kuopiosta. von Pfalerinkin voi olettaa äänestäneen Gummeruksen edustaman vaihtoehdon puolesta. Valiokunnan kokoonpanosta Piispainkok. ptk 1.2.1922 § 7. SKVK 1926, 22, 25.

kirkkoa koskevaa tehtävää ei tullut antaa yhden ainoan henkilön hoidettavaksi, olipa tämä kuinka arvovaltainen tahansa. Päätöksentekoon tuli saada mukaan useita eri ryhmiä ja erilaisia katsantokantoja.³³ Ehdotuksesta kuultaa kirkollisen demokratian vaatimus.

Omassa vaihtoehtoisessa ehdotuksessaan edustajien nimeämiseksi tämä demokraattinen vähemmistö ehdotti perustettavaksi lautakuntaa, joka koostuisi piispoista — varamiehenä joku tuomiokapitulin jäsen — sekä teologisen tiedekunnan, SKSK:n, FSFF:n ja pappisliiton edustajista. Matkan pituuden vuoksi voitaisiin tosin Kuopion ja Savonlinnan tuomiokapitulit jättää ilman-kin edustajaa. Näin koottu lautakunta päättäisi ehdotuksen mukaan sekä ulkomaisen edustuksen tarpeellisuudesta että edustajista.³⁴

Asian käsittelyssä piispainkokous päätyi kuitenkin Lujasen-Johanssonin linjalle. Ulkomaisesta edustuksesta päättäminen katsottiin piispainkokouksen tehtäväksi. Edustaja tuli lähettää vain, mikäli myös varoja matkaa varten oli saatavissa. Kysymys asian hoitamisesta piispainkokousten välisenä aikana jätettiin määrittämättä, ja käytännössä tämä merkitsi asian jäämistä arkkipiispan huoleksi.³⁵

Edustajien nimeämistapaan ei saatu Gummeruksen ja Söderblomin toivomaa uudistusta. ”Tahtoivat yhdistyksiä mukaan valitsemaan edustajia ulkomaille. En ruvennut siihen”, kuittasi arkkipiispa asian päiväkirjassaan.³⁶ Ratkaisui siirsi käytännössä valtaa arkkipiispalta piispainkokoukselle, mutta tämä näyttää olleen arkkipiispan toivomuskin. Käytännössä arkkipiispalla oli perinteisesti suuri vaikutusvalta piispainkokouksen ratkaisuihin.

Enemmän edistystä saavutettiin määräraha-asiaassa. Asessorivaliokunta oli nimittäin tehnyt ulkomaisen edustuksen rahoitusta koskevan yksimielisen esityksen. Kirkkojenvälisiin kokouksiin osallistuminen oli toistaiseksi tapahtunut osittain osallistujien itsensä kustannuksella. World Alliancen matka- ja toiminta-avustukset olivat vaatimattomat, ja vain muutamii kokouksiin oli saatu anomuksesta matkakorvaus valtiolta. Etenkin Hjeltin ja Gummeruksen kukkarolle alkoi yhteyksien vaaliminen käydä kalliiksi, ja ulkomaista edustusta varten toivottiin kirkolta pysyvää määrärahaa.³⁷ Tätä piti myös asessori-

33 Piispainkok. ptk 1.2.1922 § 2. SKVK 1926, 28—29.

34 Piispainkok. ptk 1.2.1922 § 2. SKVK 1926, 28—29.

35 Piispainkok. ptk 2.2.1922 § 9. SKVK 1926, 31—32.

36 Johanssonin pvk 2.2.1922. YA HYK.

37 Gummerus Söderblomille 26.1.1922. NSS UUB.

valiokunta asiallisena. Pysyvän määrärahan myöntäminen tuli kuitenkin alistaa vuoden 1923 kirkolliskokoukselle. Näin piispainkokous päättikin menettellä. Väliaikaisena menettelynä valiokunta oli suosittanut, että arkkipiispa anoi valtionneuvostolta varoja tarpeelliseksi katsottua edustusta varten. Piispainkokouksen päätöksessä asia jäi avoimeksi.³⁸ Käytäntö muodostui kuitenkin juuri ehdotuksen mukaiseksi.³⁹

d. Suomalaiset etsivät linjausta luterilaisessa yhteistyössä

Helmikuun 1922 piispainkokous joutui heti soveltamaan päätöksiään käytäntöön, sillä piispa Gummerus kertoi saaneensa kutsun Wittenbergissä maaliskuussa 1922 järjestettävään luterilaiseen juhla kokoukseen. Kansainvälisen Luther-juhlan aiheena oli Lutherin Wartburgista Wittenbergiin paluun 400-vuotispäivä; piispainkokouksen pöytäkirjassa juhlaa tosin kutsuttiin ”luterilaisten kirkkojen yleiseksi kokoukseksi”. Tilaisuuden luterilainen luonne tuli piispainkokoukselle joka tapauksessa selväksi, ja se päätti lähettää Gummeruksen Wittenbergiin Suomen kirkon edustajana. Myös rahoitus luvattiin järjestää.⁴⁰

Lutherin muistoksi järjestettävän juhlan ei sinänsä voinut epäillä ajavan varsinaisia ekumeenisia tarkoituksia. Tosiasiassa Gummeruksen kutsumiseen liittyi kuitenkin mutkikas ekumeeninen kuvio. Ruotsin arkkipiispa Söderblom oli ryhtynyt toimenpiteisiin estääkseen luterilaisuuden sisällä sitkeästi elävän antikumeenisen asenteen leviämisen, ja tähän tarkoitukseen hän aikoi käyttää myös Wittenbergin juhlaa. Ensimmäiseksi hän oli varmistanut sen, että tilaisuuteen saapuisi mahdollisimman monta ekumeenisen työn kannattajaa, ja juuri Gummerusta Söderblom piti yhtenä avainhahmoista. Stuttgartin kirkkopäivistä alkaen Söderblom oli esitellyt Gummeruksen erinomaisuutta saksalaisille kirkonjohtajille. Asia oli mennyt perille, ja tilaisuuden

38 Piispainkok. ptk 2.2.1922 § 9. SKVK 1926, 31—32.

39 Ks. esim. SKVK 1929, 13.

40 Piispainkok. ptk 2.2.1922 § 9. SKVK 1926, 31—32. Gummeruksen Saksanmatkaa varten anottiin valtioneuvostolta 3000 markan määräraha. SKVK 1929, 13; *Kmaa* 9/3.2.1922, Kirkkomme edustus Wittenbergin Luther-juhlille.

ohjelmasta vastaava Luther-Gesellschaft oli päättänyt kutsua Gummeruksen juhlasaarnan pitäjäksi.⁴¹

Se seikka, että pienen Suomen luterilaisen kirkon edustajalle annettaisiin tällainen kunniatehtävä maailman luterilaisuuden suurjuhlassa, tuntui Gummeruksesta itsestään vähän kummalliselta; hänestä se olisi kuulunut Lutherin oman maan edustajalle. Söderblomin ilmeinen sekaantuminen asiaan oli Gummerukselle epämieluisia, ja hän ehti jo puoliksi kieltäytyä tehtävästä. Söderblom onnistui kuitenkin taivutteluissaan.⁴²

Söderblomin kannalta Gummeruksen valinta merkitsi nyt sitä, ettei juhlasaarnassa hyökättäisi ekumeenisia yhteyspyrkimyksiä vastaan. Söderblom itse oli sitä paitsi kutsuttu yhdeksi esitelmänpitäjistä, joten ohjelma näytti hänen kannaltaan jo varsin tyydyttävältä. Söderblomin oli onnistunut varmistaa myös Viron piispan Jakob Kukkin osallistuminen; tanskalaisen piispa Ostenfeldin suhteen yritykset jäivät tuloksettomiksi.⁴³

Wittenbergissä oli tarkoitus jatkaa taistelua luterilaisen yhteysliikkeen linjasta. Söderblom pyysi juhlan järjestäjiä varaamaan aikaa keskustelutilaisuudelle, jossa amerikkalaiset kertoisivat suunnitelmistaan. Kun paikalla olisi mahdollisimman monta Söderblomin linjan kannattajaa, tilaisuus osoittaisi amerikkalaisille ja myös heitä tukeville saksalaisille, ettei ainakaan Pohjolan kirkkoblokki tulisi mukaan kovin antiekumeeniseen luterilaiseen yhteistyöjärjestöön. Juhlan järjestäjät kieltäytyivät kuitenkin ottamasta kokousta ohjelmaan.⁴⁴

Esiintyjäksi valittu Gummerus vaistosi, että hän oli tahtomattaan joutumassa Söderblomin ja NLC:n välisen kiistan pelinappulaksi, eikä se ollut hänelle mieluista. Teologiselta linjaltaan Gummerus oli ilman muuta lähempänä ekumeenista Söderblomia, mutta minkäänlaiset aktiot NLC:a vastaan eivät vuonna 1922 olleet Suomen edun mukaisia. Vuodesta 1919 oli Suomeen virrannut avustuksia juuri NLC:n kautta, ja niin piispat, pappisliitto

41 Theodor Knolle (Luther-Gesellschaft) Gummerukselle 10.1., 28.1. ja 14.2.1922; Söderblom Gummerukselle 31.1.1922. JG HYK.

42 Gummerus Söderblomille 26.1.1922. NSS UUB; Söderblom Gummerukselle 31.1.1922. JG HYK.

43 Kerner 1983, 71.

44 Kerner 1983, 70—72.

kuin kirkollisten yhdistysten johtajatkin olivat tehneet kaikkensa osoittaakseen kiitollisuutta ja vieraanvaraisuutta amerikkalaisille hyväntekijöille.⁴⁵

Suomalaiset olivatkin onnistuneet antaman itsestään siinä määrin myönteisen vaikutelman, että heille oli NLC:n vuoden 1920 vuosikertomuksessa omistettu runsaasti tilaa. Suomen kansa oli raportin mukaan tarmokasta ja eteenpäinpyrkivää. Suomalaiset papit olivat ”men of a very fine type both in ability and culture” ja Suomen kirkko oli ”tunnustuksellisessa mielessä konservatiivinen”. Vuosikertomuksessa todettiin edelleen, että teologisessa tiedekunnassa näkyi kyllä ”vähäinen modernismin häivähdys”, mutta myös sen jäsenkunnassa oli vahvasti tunnustukseen sitoutuneita henkilöitä.⁴⁶

NLC:n antaman avun jatkumisen kannalta oli välttämätöntä olla horjuttamatta tätä loistavaa ja tunnustuksellisesti luotettavaa kuvaa. Opetusministeriön korkea virkamies esittelijäsihteeri Loimaranta oli juuri tammikuussa 1922 kirjoitse muistuttanut NLC:n harjoittamasta avustustoiminnasta sekä siitä kiitollisuudesta, jota Suomen kristillinen väestö tunsii valtameren toisella puolella asuvia uskonveljiä kohtaan.⁴⁷ Suomalaisten edun nimissä Gummeruksen ei sopinut suin päin heittäytyä Söderblomin tukijoukkoihin.

Innokkaamman kannattajan suunnitelmilleen Söderblom löysi Unkarista, Budapestin piispasta Alexander Raffaysta, joka oli ollut mukana ekumeenisessa työssä vuodesta 1919 lähtien. Söderblom ja Raffay päättivät ryhtyä suunnittelemaan pan-luterilaista konferenssia, joka järjestettäisiin Unkarissa vuonna 1923. Konferenssin tarkoituksena oli tukea Unkarin pientä luterilaista vähemmistökirkkoa ja vahvistaa samalla Euroopan luterilaisten yhteenkuuluvuuden tunnetta. Söderblomille suunnitelmalla oli kuitenkin toinen päätarkoitus. Unkarin konferenssin tuli horjuttaa amerikkalaisten asemaa luterilaisen yhteysliikkeen johdossa ja estää samalla maailman luterilaisuutta asettumasta Life and Work -konferenssia vastaan. Ajankohdaksi oli tietois-

45 *NLC* 1919, 25; *NLC* 1920, 36, 65—67, 70; *NLC* 1921, 71. Avustustoiminnasta *Kmaa* 43/11.6.1920. Luterilaisen kirkon yhteys. Suuria lahjoituksia kansankirkollemme. Käydyistä neuvotteluista NLC:n johtajien kanssa Sirenus Gummerukselle 4.6.1920. JG HYK ja Haahti Tarkkaselle 3.6.1920. Eaa 33 SLSA. Pappisliiton amerikkalaisvieraille tarjoamista päivällisistä Koskimiehen pvk 2.6.1920. JRK HYK.

46 *NLC* 1920, 65—66. Tähän arvioon viittaa myös Koskimies Amerikan matkasta kertovassa kirjassaan. *Koskimies* 1925, 202—203.

47 Loimaranta Gummerukselle (kiertokirje) 10.1.1922. Kirjeen liitteenä on ollut raportti NLC:n tekemästä avustustyöstä. JG HYK.

ti valittu täsmälleen sama vuosi, jolloin oli määrä järjestää myös National Lutheran Councilin suunnittelema luterilainen maailmankonventti. Tiedot Söderblomin ja Raffayn suunnitelmista olivatkin jo ehtineet herättää ärty-mystä National Lutheran Councilin piirissä.⁴⁸

e. Gummerus Wittenbergissä

Wittenbergin luterilainen suurjuhla sujui lopulta ilman riitoja, ja luterilainen yhteenkuuluvuudentunne oli voimakas. Gummerus keskittyi juhlasaarnas-saan puhumaan Jumalan sanan voimasta niin kirkon kuin yksityisen ihmisen-kin elämässä. Jumalan sana kasvoi siemenen tavoin ilman ihmisen vaikutusta ja tuotti idun, korren ja lopulta tähkänkin. Tähän ajatukseen perustui luterilai-sen kirkon uskonnollinen voima ja tässä oli koko protestanttisen ja evankeli-sen tietoisuuden perusvire, Gummerus julisti. Tältä pohjalta oli aikanaan, sisältäpäin lähtevän kasvamisen tuloksena, syntyvä myös kaivattu ulkonai-nen yhteys.⁴⁹ Kristittyjen yhteys, ekumenia, johon saarna selvästi tähtäsi, perustui Gummeruksen mukaan siis luterilaisuuden perusperiaatteisiin, Juma-lan sanaan eli Raamattuun.

Gummerus oli näin lunastanut Söderblomin odotukset ja puhunut kristitty-jen yhteydestä, kuitenkin tavalla, jonka luterilaista otetta oli vaikea kiistää. Rauhallinen kasvaminen yhteyteen poikkesi ripeäotteisen Söderblomin eku-meenisesta määrätietoisuudesta siinä määrin, etteivät kaikki kenties huomaa-neetkaan, mihin joukkoon puhuja lukeutui. Saarnaa olikin Kotimaan kerää-mien tietojen mukaan Saksan lehdissä kiitetty nimenomaan sen puhtaasta ja esikuvaksi kelpaavasta tunnustautumisesta Jumalan sanaan eli siis aidosta luterilaisuudesta.⁵⁰

Söderblomin ja Raffayn hanketta ei Wittenbergissä virallisesti käsitelty. Amerikkalaisperäinen luterilainen yhteistyöhanke astui sen sijaan aimo harp-pauksen eteenpäin. AELK ja NLC lupasivat yhdessä huolehtia tulevan luteri-laisen suurkokouksen koolle kutsumisesta, ja aikanaan olikin kutsukirjeissä

48 *Wadensjö* 1971, 153—154; *Kerner* 1983, 48, 52, 58—59.

49 Saarnan tekstinä oli Mk 4:26—29. *Kmaa* 23/23.3. ja 24/28.3.1922, Juhlasaarna.

50 *Kmaa* 22/21.3.1922, Luther-juhlat Wittenbergissä.

sekä Larsenin että Ihmelsin nimi. Söderblomin kannalta tämä ratkaisu oli tappio.⁵¹

Söderblomin ehdottama ekumeenisesti orientoituneitten luterilaisten neuvottelu järjestettiin Wittenbergissä virallisen ohjelman ulkopuolella juhlan päätöspäivänä 6.3.1922. Tästä tilaisuudesta National Lutheran Councilin edustajat puuttuivat mielenosoituksellisesti. NLC:n johtajista Morehead piti Söderblomia jo entuudestaan liian liberaalina luterilaisen yhteysliikkeen keulapaikoille, eikä tämän Wittenbergissä pitämä esitelmä ollut tilannetta parantanut; Söderblom oli näet siinä jälleen esittänyt koko ekumeenisen ohjelmanjulistuksensa. Neuvottelun estämiseen ei kuitenkaan ollut haluttu ryhtyä, ettei Skandinavian luterilaisten kirkkojen tulo maailmankonventtiin vaarantuisi.⁵²

Vaikkei pienimuotoisesta neuvottelusta ollut sanottavia tuloksia, se osoitti kuitenkin, että Söderblom oli päässyt erääseen tavoitteeseensa: luterilaisen Pohjolan kirkkoblokki oli saatu täydennetyksi. Suomen kirkko oli paikalla piispallisesti edustettuna, ja mukana oli myös Viron piispa Kukk.⁵³ Myös Latvian tuleva piispa Irbe oli jo kirjallisesti ilmoittanut kannattavansa Söderblomin johtamaa balttilais-skandinaavista kirkollista yhteyttä.⁵⁴ Pohjolan kirkkoblokki oli melko yhtenäinen, arvovaltainen ja valmis yhteistyöhön.

Suomen lehdistössä Wittenbergin juhla sai varsin runsaasti sijaa, ja sen arvioitiin vahvistaneen luterilaista yhteenkuuluvuudentunnetta.⁵⁵ Juhlalla olikin merkitystä esimerkiksi pelkästään Suomen ja Saksan kirkkojen välisiin suhteisiin, jotka virallisella tasolla olivat maakirkkojen lukuisuudenkin vuoksi olleet perinteisesti vähäisiä. Gummerus tutustui juhlissa useisiin Saksan uuden kirkkoliiton johtajiin, ja yhteydenpito Saksan suuntaan vilkastui. Kotimaa noteerasi kirkkoliiton perustamisjuhlallisuudet ja julkaisi samalla liiton

51 *Kmaa* 22/21.3.1922, Luther-juhlrat Wittenbergissä; Lutherischer Welt-Konvent 1923/Larsen ja Ihmels Johanssonille 15.11.1922. GJ HYK; LWK Gummerukselle 16.11. ja 5.12.1922. JG HYK; *Wadensjö* 1971, 145—146, 153—156.

52 *Wadensjö* 1971, 152—154; Kerner 1983, 70—72. Kokouksen pöytäkirja ei ole säilynyt; osanottajalista A.W. Schreiberin kirjeen liitteenä. Schreiber Drescherille 8.3.1922. NSS UUB.

53 *Wadensjö* 1971, 152—154; Kerner 1983, 70—72.

54 Irbe Söderblomille 12.1.1922. NSS UUB; *Wadensjö* 1971, 154—155. Irbestä myös Kerner 1983, 66, 96—97.

55 *Kmaa* 22/21.3., 23/23.3. ja 24/28.3.1922; *US* 54/5.3. ja 55/7.3.1922; *HS* 64/6.3.1922; *Hbl* 64/6.3., 65/7.3., 66/8.3. *Hbl* 78/20.3.1922 sisälsi laajahkon kirjoituksen Biskop J. Gummerus åter hemma.

syntyä koskeneen historiallisen katsauksen.⁵⁶ Syksymmällä kirkkojen uuden keskuselimen, Deutscher Evangelischer Kirchenausschußin ja samalla koko kirkkoliiton puheenjohtaja Reinhard Moeller⁵⁷ toimitti Gummerukselle lisää kirkkoliittoa koskevaa tiedotusmateriaalia.⁵⁸

Gummerus piti näin huolta siitä, ettei hän Wittenbergin juhlassa ollut pelkästään ekumeeninen pelinappula. Toiminnallaan hän osoitti saksalaisille, että Suomen kirkko oli halukas myös itsenäisiin ulkosuhteisiin.

Henkilökohtaisesti Gummerus näyttää vuoden 1922 ekumeenisessa pelissä väsähtäneen Söderblomin aktiivisuuteen. Vaimon kanssa Wittenbergin juhlan aikoihin käyty kirjeenvaihto osoittaa, ettei Söderblomin persoonaa ollut kotoisessa kielenkäytössä säästetty. Siiri Gummerus oli Jaakon kautta saanut selvän kuvan siitä, että ”mokomakin Söderblom”, ”hänen ylhäisyytensä” luuli olevansa jonkinlainen ”maailmanvaltiias”.⁵⁹ Persoonalliset erot jäyhän Gummeruksen ja ylienergisien Söderblomin välillä olivat siinä määrin tuntuvat, ettei heidän väliseensä vuorovaikutukseen sisältynyt henkilökohtaisen ystävyyspiirteitä.

2. Suhteet kirkkojenvälisen työn pääjärjestöihin

a. World Alliance, Life and Work ja Faith and Order

Luterilaisuuden sisäisen yhteysliikkeen rinnalla jatkuivat muut kirkkojenväliset yhteyspyrkimykset. Perinteisten ekumeenisten järjestöjen toiminnassa uuden vuosikymmenen alku oli muutosten aikaa. Järjestöistä vaikutusvaltaisimman, World Alliancen tärkeä tavoite, maailmanrauha, näytti vakiintuneen

56 *Kmaa* 56/25.7.1922, Historiallinen tapaus Saksan evank. luteril. kirkossa.

57 Unionikirkkojen ylikirkkoneuvoston (Oberkirchenrat) esimiehelle oli uudessa kirkkoliitossa varattu puheenjohtajan paikka. Moeller hoiti tehtävää vuosina 1919—1925. *Wright* 1974, 25, 29—30.

58 Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß Gummerukselle 6.12.1922. JG HYK. Kirjeessä kiitetään Gummeruksen 18.11.1922 lähettämästä kirjeestä.

59 Siiri Gummerus Jaakko Gummerukselle 2.3.1922. JG Aab:4 OMA.

ja pääosa rauhanneuvotteluista oli takanapäin. Kansainliitto oli perustettu. Yleisten, koko maailmaa koskevien tavoitteiden asemesta voitiin nyt kiinnittää huomiota pienempiin, paikallisiin epäkohtiin. Vähemmistökysymykset olivatkin saaneet ohjelmassa varsin huomattavan sijan.

Samaan aikaan alkoi World Alliance kuitenkin myös menettää valta-asemaansa ekumeenisessa liikkeessä. Söderblomin suunnitelma kirkkojenvälisestä sosiaalieettisestä konferenssista oli saamassa laajempaa kannatusta. Genevessä kesällä 1920 pidetyssä neuvottelussa oli muodostettu 25-henkinen järjestelykomitea, joka oli valinnut tulevan konferenssin nimeksi Universal Conference of the Church of Christ on Life and Work, mistä liikkeen nimi Life and Work on lyhennys. Toimeenpanevan komitean puheenjohtajaksi oli valittu Söderblom, jonka ekumeeniset harrastukset tästä pitäen keskittyivät Life and Work -työhön. Alkoi olla jo ilmeistä, ettei kysymys olisi yhdestä ainoasta konferenssista vaan konferenssien sarjasta, joka johtaisi uuden järjestön syntymiseen.¹

Söderblom oli kuitenkin toistaiseksi pitänyt parhaimpana luopua puhumasta avoimesti kirkkojen ekumeenisen neuvoston perustamisesta, koska monet, esimerkiksi suomalaiset, olivat sitä vierastaneet. Lisäksi hän oli jättänyt taka-alalle kysymyksen Kansainliitosta. Alun perinhän Söderblom oli suunnitellut kirkkojen neuvostoa Kansainliiton sieluksi, joka antaisi liiton työhön korkeampia ihanteita. Ajatus kristikunnasta ja ekumeenisesta liikkeestä Kansainliiton sieluna jaettiin myös Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton, Faith and Order -liikkeen ja World Alliancen piirissä, ja itse Kansainliitonkin uskottiin osaltaan toteuttavan Jumalan tahtoa.

Söderblomin ekumeenisia suunnitelmia ei Kansainliitto sen sijaan enää yhtä suurella määrällä hallinnut. Yhtenä syynä tähän saattoi olla Ruotsin Ahvenanmaan kysymyksessä kokema tappio. Kansainliitto-ajattelun syrjäytymisestä oli myös se hyöty, että Söderblomin onnistui saada suunnitelmiinsa mukaan myös sellaisten maiden kirkkoja, joissa Kansainliittoon ei luotettu. Erityisesti näin oli laita liiton ulkopuolelle jätetyssä Saksassa.²

Suomen kirkon ulkomaisissa suhteissa oli itsenäisyyden alkuvuosina ollut

1 Kerner 1983, 40—41, 48, 52—54.

2 Kerner 1983, 55—56, 62—63, 132, 147, 238—239; Franzén 1987, 34. Brodd osoittaa, että Söderblom myöhemmin varovasti liittyi saksalaisiin, jotka eivät voineet hyväksyä Kansainliittoa Jumalan työvälineeksi toisaalta teologisista, toisaalta poliittisista syistä. Brodd 1982, 128—129.

pohjoismaisten yhteyksien ohella pääpaino juuri World Alliance -järjestön tarjoamassa rauhan- ja oikeudenmukaisuustyössä, ja tämän toiminnan kiistan johtohahmo oli Hjelt. Söderblomin johtamassa Life and Work -työssä oli aktiivisimmin mukana piispa Gummerus, jolle myös liikettä koskevat kirjeet osoitettiin.³

Järjestelykomitean istunnossa Peterboroughissa Englannissa 19.—22.4.1921 Gummerus nimitettiin jäseneksi Life and Work -liikkeen ns. mannermaiseen komiteaan yhdessä Hjeltin, Loimarannan ja Sireniuksen kanssa. Gummerus itse tosin katsoi, ettei jäsenyys voinut olla virallista ennen piispainkokouksen hyväksymistä.⁴ Piispainkokoukseen ei asiaa kuitenkaan viety, joten suomalaisten jäsenyys jäi epäviralliseksi. Tämä ei kuitenkaan vaikeuttanut yhteydenpitoa. Gummeruksen ohella yhteyksiä Life and Work -järjestöön hoiti lähinnä Aleksi Lehtonen.⁵

Arthur Hjeltinkin nimi esiintyi Life and Work -liikkeen listoilla. Hjeltin ja Söderblomin välinen yhteydenpito oli kuitenkin Ahvenanmaan kiistan jälkeen ratkaisevasti vähentynyt. Hjelt jatkoi suomalaisen ekumeenisen toimikunnan puheenjohtajana, mutta hänen ja samalla koko komitean ekumeenisen mielenkiinnon pääsuunnaksi jäi World Alliance. Kirjeenvaihto sekä järjestön englantilaisen sihteerin sir W.H. Dickinsonin että saksalaisen sihteerin Friedrich Siegmund-Schultzen kanssa oli järjestelmällistä. Lehtosen palattua sihteerin tehtäviin Hjelt saattoi jättää osan yhteydenpidosta tämän huoleksi.⁶

3 Westman Gummerukselle 20.8. ja 5.9.1921. JG HYK.

4 *Life and Work* 1921, 12, 13, 20. Englanninkielisen koneella kirjoitetun pöytäkirjan liitteenä, Ek.saml. UUB, on nimilista, jossa on suomalaisten nimet. Kopio siitä Gummeruksen kokoelmassa Ga.2, JG OMA. Gummerus on nimilistan taakse kirjoittanut käsin: ”En (emme) voi vielä esiintyä Suomen kirkon virallisena edustajana, sillä minun täytyy sitä ennen esittää asia piispainkonferenssille.” Nimiluettelo puuttuu painetusta pöytäkirjasta. Kerner 1983, 60. Mainittu mannermainen komitea oli yksi niistä kolmesta, myöhemmin neljästä toimeenpanevan komitean avuksi muodostetusta ryhmästä, joiden tuli tehdä esityötä konferenssin hyväksi. Muut komiteat olivat amerikkalainen ja brittiläinen komitea sekä ortodoksisen kristillisyyden komitea. Kerner 1983, 54, 60.

5 Järjestön asioista Gummerus Lehtoselle 25.7.1921. AL VA; Lehtonen Gummerukselle 27.7.1921. JG HYK.

6 Dickinson Hjeltille 22.3. ja 28.5.1921. AH HYK; Lehtonen Dickinsonille 4.7.1921, Hjelt Dickinsonille 9.9. ja 25.10.1921. EZA 51 E II h; Siegmund-Schultze Hjeltille 15.3.1921. AH HYK; Hjelt Siegmund-Schultzelle 3.11.1921 ja Siegmund-Schultze Hjeltille 25.11.1921 (kopio). EZA 51 L VI d; Lehtonen Hjeltille 27.7.1921. AH HYK.

Suurista ekumeenisista järjestöistä myös Faith and Order -liike tehosti 1920-luvun alussa toimintaansa. Suomalaiset olivat yhteydenottojen kohteena, mutta oma-aloitteisesti he eivät edistäneet järjestön työtä, eihän Hjelt kut-suista huolimatta ollut ainakaan julkisesti mukana järjestön konferenssissa Sveitsissä elokuussa 1920.⁷ Kotimaa julkaisi kuitenkin tilaisuudesta pari pientä uutista.⁸

Faith and Order -liikkeen yhteydenottojen kohteena oli myös Suomen lähetysseura. Lähetysjohtajan kirje liikkeen pääsihteerille Robert Gardinerille vuonna 1921 todistaa kuitenkin jokseenkin täydellisestä välinpitämättömyydestä Faith and Order -työtä kohtaan. Lähetysjohtaja Tarkkanen puuttui siinä Gardinerin ehdotukseen toiminnan taloudellisesta kannattamisesta. Siihen ei suomalaisilla ollut varaa, sillä he saivat itse taloudellista tukea muun muassa juuri Yhdysvalloista. ”Tällaisissa oloissa ei olisi oikein sitoutua uusiin kansainvälisiin tai tunnustustenvälisiin hankkeisiin”, Tarkkanen päätteli.⁹ Rahakysymys tuskin oli asiassa olennaista. SLS:n piirissä ei tunnettu erityistä vetoa oppikysymyksiä käsittelevän ekumeenisen työn suuntaan, eikä sitä näytetä 1920-luvun alussa tunnetun muuallakaan Suomen kirkossa.

b. Suomalaiset ja Kansainvälinen lähetysneuvosto

Lähetystyön kansainvälisen hätäkomitean onnistui kesällä 1920 koota kansainvälistä lähetysväkeä suurokokoukseen, joka järjestettiin Sveitsin Cransis-sa, lähellä Geneveä. Suomen lähetysseuraa edusti kokouksessa lähetysjohtaja Matti Tarkkanen.¹⁰ Samalla matkalla hän osallistui myös Leipzigissa järjestettyyn luterilaiseen lähetyskonferenssiin.¹¹

Tarkkanen laati matkastaan SLS:lle raportin, josta ilmeni, että suomalaiset yhä kantoivat huolta saksalaisen lähetystyön tulevaisuudesta. Näkymät olivat

7 *Faith and Order* 1920a, 8 (osanottajaluettelo).

8 *Kmaa* 61/17.8. ja 63/24.8.1920.

9 Tarkkanen Gardinerille 31.3.1921. Daa 25 SLSA.

10 Oldham Tarkkaselle 8.3., 30.4. ja 2.6.1920. Eaa 33 SLSA; SLS:n johtokunnan ptk 20.5.1920 § 4. Cb SLSA. *International Missionary Meeting* 1920, 5.

11 Ev.luth. Mission zu Leipzig Tarkkaselle 29.6.1920. Eaa 33 SLSA; SLS:n johtokunnan ptk 20.8.1920 § 3. Cb SLSA. Ks. myös *LS* 1920, 149—151.

kuitenkin jo varsin toivorikkaita, ja luottamus John R. Mottiinkin alkoi palata. Konkreettisiin tuloksiin ei kokouksessa kuitenkaan ollut vielä päästy.¹² Tarkkanen oli valmistanut tilaisuutta varten puheenvuoronkin, mutta sitä hän ei saanut käyttää. Suomalaiset luettiin angloamerikkalaisen lähetysjohdon taholla selvästi vielä saksalaismielisiin, ja Saksan asiaa puheenvuoro olisi käsiteltytkin.¹³ Pieni jännitys suhteessa englantilaisiin ja amerikkalaisiin näkyi myös Tarkkasen myöhemmästä kirjeenvaihdosta: nämä toimivat hänen mukaansa lähetystyössäkin liikaa hallitustensa edustajina.¹⁴ Myös teologisesti Tarkkanen oli lähempänä mannermaista kuin anglosaksista lähetysajatelua.¹⁵

Tarkkanen ei vuoden 1920 Saksan-matkallaan keskittynyt yksin Saksan lähetystyön ongelmiin, vaan hän piti huolta myös SLS:n työn ja Suomen aseman selvittämisestä. ”Luulen Suomen voittaneen muutamia uusia ystäviä”, Tarkkanen ilmoittikin tyytyväisenä johtokunnalleen.¹⁶

Myös Arthur Hjelt seurasi ututterasti saksalaisen lähetystyön tilannetta, jota World Alliance edelleenkin holhosi. Huhtikuussa 1921 Genevessä pidetyssä World Alliancen hallituksen kokouksessa saattoi liiton kunniapuheenjohtaja Sir Willoughby H. Dickinson kuitenkin jo kertoa iloisempia uutisia. World Alliancen puheenjohtaja, Canterburyn arkkipiispa oli ryhtynyt arvovallallaan korjaamaan katkenneita yhteyksiä erityisesti Englannin ja Saksan lähetysseurojen kesken. Saksalaisilla ei enää ollut syytä katkeruuteen, sillä saksalaisten lähetysaarnajien oli sallittu palata brittiläiseen Länsi-Afrikkaan, Palestiinaan ja Kameruniin. Myös saksalaisten lähetysseurojen omaisuutta oli ryhdytty palauttamaan.¹⁷ Geneven kokouksessa mukana ollut Arthur Hjelt saattoi raportoida asiasta tyytyväisenä komitealleen ja kirkollisille lehdille ja todeta, etteivät World Alliancen ponnistelut olleet menneet hukkaan.¹⁸

12 SLS:n johtokunnan ptk 20.8.1920 § 3 ja liite 1. Cb SLSA; LS 1920, 149—150; *Kmaa* 47/29.6. ja 62/20.8.1920; *International Missionary Meeting* 1920, 5.

13 Gollock Tarkkaselle 16.7.1920. Eaa 33 SLSA. *Kähkönen* 1985, 28.

14 Mott Tarkkaselle 15.2. ja Tarkkanen Mottille 21.3.1921. Eaa 33 ja Daa 25; *Kähkönen* 1985, 35—37.

15 *Kähkönen* 1985, 37—42.

16 SLS:n johtokunnan ptk 20.8.1920 liite 1. Cb SLSA.

17 WA 1921b § 32. EZA 51 D XII b; WA 1922a, 64; Kutsukirje 14.—15.4.1921 pidettyyn kokoukseen, Dickinson Hjeltille 22.3.1921. AH HYK.

18 *Kmaa* 32/29.4.1921; *Vja* 1921, 90—92; WA ktmk ptk 24.5.1921 § 4. SYKTA HY KHL.

Vuodesta 1921 alkaen World Alliance saattoi siirtää toiminnan painopistettä lähetystyöstä muihin aihepiireihin, sillä lähetysasioita varten perustettiin uusi kansainvälinen organisaatio. Kansainvälinen lähetysneuvosto, International Missionary Council, joka syntyi lokakuussa 1921 Lake Mohonkissa Yhdysvalloissa pidetyn lähetyskonferenssin yhteydessä, korvasi samalla entisen hätäkomitean. Suomelle varattiin lähetysneuvostossa yksi paikka.¹⁹

Lake Mohonkissa Suomea edusti Matti Tarkkanen, joka oli saanut matkaansa varten Mottin välityksellä tuntevan apurahan. Hän käytti konferenssissa puheenvuoron, jossa hän korosti pienten maiden lähetysjärjestöjen tarpeita. Saksan kysymykseen Tarkkanen ymmärsi jo olla puuttumatta. Yhdysvalloista hän jatkoi tarkastusmatkalle SLS:n Kiinan kentälle, joten kalliista matkasta oli SLS:lle monipuolista hyötyä.²⁰

Saksalaisten lähetysjärjestöjen edustajat eivät olleet vielääkään mukana yhteistyössä, mutta tällä kertaa he boikotoivat konferenssia omasta halustaan. Kriisi alkoi kuitenkin jo olla väistymässä, ja Kansainvälisen lähetysneuvoston onnistui sittemmin järjestää saksalaisen lähetystyön asema eri osapuolia tyydyttävällä tavalla. Tämän sodanjälkeisen ongelmavyöhyden siirryttyä pois päiväjärjestyksestä Kansainvälinen lähetysneuvosto saattoi myöhemmin 1920-luvulla suunnata enemmän huomiota lähetyskumeenisen toiminnan teologiseen pohjaan.²¹

Suomessa oli Suomen lähetysseuran ohella useita muitakin, tosin selvästi pienempiä lähetysjärjestöjä. Yhteistyötä järjestöjen välillä oli valmisteltu vuodesta 1919 alkaen, ja marraskuussa 1920 perustettiin viiden lähetysjärjestön virallinen yhdyselin, Suomen yleinen lähetystoimikunta. Suomen lähetysseuran ohella siihen kuuluivat Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys, Vapaa lähetys, Nuorten naisten kristillinen yhdistys ja Israels vännar. Lähetystoimikunta valitsi tästä pitäen Suomen edustajan Kansainvälisen lähetysneuvoston konferensseihin. Käytännössä edustustehtävä tuli useimmiten

19 *International Missionary Council* 1921, 4, 34—35; Ptk Suomen yleisen lähetysneuvoston kokouksesta 31.5.1922 § 3. Yhdistysten ja järjestöjen asiakirjoja SLSA; *Hogg* 1952, 199—200.

20 SLS:n johtokunnan ptk 10.8.1921 § 10 ja 16.1.1922 § 13. Cb SLSA; Tarkkanen Mottille 22.6.1921. Daa 25 SLSA; LS 1921, 223—227 ja 1922, 12—15; *Kmaa* 84/8.11., 95/16.12., 96/20.12. ja 98/30.12.1921 sekä 1/4.1.1922; *Kähkönen* 1985, 43—45.

21 *Latourette* 1954, 363—367; *Teinonen* 1960, 33—35; *Kähkönen* 1985, 51—52, 54—56.

SLS:n johtajalle, ja muiden järjestöjen edustajat toimivat varamiehinä.²² Lähetystoimikunnasta oli tullut Suomessa järjestyksessä toinen ekumeeninen komitea. Hjeltin toimikunnan tavoin sillekin tosin muodostui voittopuolisesti luterilainen ja kirkollinen yleisilme.

c. NMKY ja Ylioppilaiden kristillinen maailmanliitto

Maailmansodan tapahtumien vähittäinen siirtyminen taka-alalle näkyi myös 1800-luvulla syntyneitten yhdistysekumeenisten järjestöjen kansainvälisessä toiminnassa. Kesällä 1920 järjestetyssä Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton konferenssissa palautettiin tarmokkaasti John R. Mottin menetettyä mainetta, paikalla olleen Arthur Hjeltin mukaan hyvin tuloksin.²³ Mott valittiinkin liiton uudeksi puheenjohtajaksi tehtävästä luopuneen ruotsalaisen Karl Friesin tilalle.²⁴

Maailmanliiton edustajat olivatkin pitkin vuotta 1920 yrittäneet korjata katkenneita yhteyksiä matkustelemalla Euroopan maissa. John R. Mott olisi toivonut vielä pääsevänsä Venäjälle, mutta tämä osoittautui mahdottomaksi. Myöskään Suomeen Mott ei alkuperäisistä kaavailuista huolimatta saapunut.²⁵ Ylioppilaiden Kristillisen Maailmanliiton edustajana Suomeen poikkesi sen sijaan toinen Mott, Herbert S. Mott, joka kiitoskirjeessään ilmoitti ”ymmärtävänsä Suomen kansaa nyt paremmin”. Suomalaisnäkökantojen esiintuomisesta oli jälleen Hjelt pitänyt perusteellisesti huolta.²⁶

Kristillisessä ylioppilastyössä 1920-luvun alussa näkynyt vahva sosiaalinen korostus avustusohjelmiseen tuli tutuksi myös Suomessa ja YKY:n panos Student Relief -toiminnassa oli tuntuva. Tämän avun pääosa meni

22 Ptk Suomen yleisen lähetystoimikunnan perustavasta kokouksesta 2.11.1920, Ptk SYLT:n kokouksista 1.6.1921 § 3, 22.12.1921 21 § 6, 31.5.1922 § 4. Yhdistysten ja järjestöjen asiakirjoja. SLSA; *Kähkönen* 1985, 26–27.

23 YL 17/9.10.1920, 198; Mv 35/27.8.1920, Kristliga studentvärldsförbundets konferens i St Beatenberg. Mottin asemasta myös Gulin Hjeltille 8.6.1920. AH HYK.

24 *Rouse* 1948, 224–228; *Tiililä* 1974, 137.

25 Mottin matkasuunnitelmista Fries Hjeltille 1.3., 15.3., 10.4., 15.5. ja 27.5.1920. AH HYK. Mottin ohjelmasta kesällä 1920 myös *Hopkins* 1979, 574–597.

26 Herbert S. Mott Hjeltille 20.4.1920. AH HYK.

Saksaan. Suoraa tukea YKY antoi tämän ohella erityisesti Viron ja Latvian kristilliselle ylioppilastyölle.²⁷

NMKY-liikkeen palautuminen rauhanaikaan ei sujunut aivan yhtä harmonisesti kuin YKML:n. Erityisesti Ranskan NMKY:ssä vaadittiin saksalaisia tunnustamaan Saksan sotasyällisyys ennen yhteistyön käynnistämistä. Saksalaiset eivät tästä syystä olleet lainkaan mukana esimerkiksi vuonna 1920 järjestetyssä NMKY:n yleiskokouksessa, ja koko tilaisuutta leimasi vahva Saksan vastaisuus. Suomen edustajana vuoden 1920 kokouksessa ollut Arthur Hjelt piti ilmapiiriä ikävänä. Kirjoittaessaan veljelleen Edvard Hjeltille kokousvaikutelmista hän saattoi kuitenkin kertoa pohjoismaisten NMKY-edustajien ”tasapuolisuudesta”. Prinssi Bernadotteenkin oli esittänyt kokouksessa vastalauseen kiivaimpien ranskalaispuheenvuorojen johdosta.²⁸

NMKY:n piirissä yhteistyötä haittaava poliittinen kriisi jatkui pitkälle 1920-luvun puolelle, ja tämä näyttää hieman vieroittaneen suomalaisia NMKY:n keskusjohdosta.²⁹ Suomalaisten mielihyväksi tehtiin vuonna 1922 kuitenkin päätös järjestää NMKY:n seuraava maailmankonferenssi Suomessa.³⁰ Suomalaiset saivat lopultakin korvausta vuoden 1912 konferenssin menetyksestä.

Kristillinen ylioppilasliike ja NMKY jatkoivat näin toimintaansa elinvoimaisina. Roolinsa ekumeenisina pioneerijärjestöinä ne olivat kuitenkin jo saaneet luovuttaa varsinaisille ekumeenisille elimille, jotka nyt pääasiallisesti kanavoivat laajenevaa kirkkojenvälistä työtä.

27 YKY:n johtok. ptk 21.1.1920 § 2 ja 10.11.1921 § 6; *Tiilikä* 1974, 128—129, 136—141.

28 Arthur Hjelt Edvard Hjeltille 29.7.1920. Hj. brev. HYK; Bernadotte Hjeltille 4.11.1920. AH HYK.

29 *Kmaa* 47/1.7.1921, NMKY:n maailmanliiton kokous Hollannissa; *Strong* 1955, 472—478.

30 *Kmaa* 61/11.8.1922; *SNKL vk 1922*, 19. Konferenssi siirtyi useita kertoja ja järjestettiin lopulta vuonna 1926 Helsingissä. *Strong* 1955, 478, 493.

3. Suuntaus diasporatyöhön ja muuhun avustustoimintaan

a. Diasporatyön tausta

Sodanjälkeisen ekumeenisen työn keskeinen käytännön kysymys, kansainvälisen lähetystyön organisointi, alkoi vähitellen olla järjestyksessä, olihan asiaa yritettykin hoitaa usean järjestön kautta. Toinen keskeinen käytännöllinen teema, kysymys kielellisten ja uskonnollisten vähemmistöjen asemasta, oli sen sijaan pikemminkin vaikeutumassa.

Vähemmistökysymykset osoittautuivat alueeksi, jossa Suomen kirkon ulkomaisia yhteyksiä hoitavat henkilöt saattoivat saada kotikirkostaan laajapohjaista tukea. Myönteinen ilmapiiri näkyi jo Ahvenanmaan-Länsipohjan kysymyksen yhteydessä, jolloin suomalaiset olivat yksissä tuumin ajaneet omaa kansallista asiaansa. Suomen kirkossa ilmeni kuitenkin myös halua tukea muita uskonnollisia ja kielellisiä vähemmistöryhmiä tai vaikeuksissa olevia veljeskirkkoja. Jo syyskuussa 1920 Jaakko Gummerus otti asian esiin pappisliiton keskustoimikunnan kokouksessa, ja asiaa suunnittelemaan asetettiin työryhmä.¹

Ajatus ahdingossa olevien luterilaisten veljeskirkkojen taloudellisesta tukemisesta ei sinänsä ollut uusi, ja myös Suomessa tästä oli perinteitä jo 1700-luvulta alkaen. Ns. diasporatoiminnan ollessa vasta suunnitteluvaiheessa katsottiin tärkeäksi korostaa tätä historiallista näkökohtaa. Uuden työmuodon kytkemistä moderneihin ekumeenisiin pyrkimyksiin haluttiin selvästi välttää. Toiminnan käynnistämistä motivoitiin myös kiitollisuudenvelalla. Maailmansodan jälkeen oli Suomen kirkkokin saanut olla avustusten vastaanottajana. Vielä kesällä 1920 oli Suomeen saatu Amerikan kirkkoilta miljoonan markan suuruinen lahjoitus. Varat oli käytetty diakonissalaitosten ja Suomen kirkon sisälähetysseuran toimintaan sekä sotaorpojen tukemiseen.²

Myös SLS oli jatkuvasti saanut ulkomaista apua. Ajoittain oli tosin epäselvyyttä siitä, oliko kysymyksessä lahja vai laina, ja asioiden selvittelyyn

1 Gummerus Johanssonille 22.1.1921. GJ HYK; *Heinonen* 1969, 58—61; *Mäkeläinen* 1969, 186—187; *Nowak* 1981 111—112.

2 *US* 132/11.6.1920, Suuria lahjoituksia kirkollisiin tarkoituksiin; *Kmaa* 43/11.6.1920, Luterilaisen kirkon yhteys. Suuria lahjoituksia kansankirkollemme.

tarvittiin välillä piispa Gummeruksen ulkomaisia suhteita. Vaikka osa lahjoista osoittautuikin lopulta lainoiksi, avustukset riittivät takaamaan SLS:n toiminnan jatkumisen.³ National Lutheran Councilin ohella apua saatiin jonkin verran myös Yhdysvaltojen Suomi-Synodilta.⁴ Monia avustuksia oli kannavoinut pappisliitto, jonka piirissä ajatus kiitollisuudenvelan maksamisesta muille puutteessa oleville nyt oli syntynyt.

Aloitteen tekijällä Jaakko Gummeruksella oli kuitenkin mielessään myös muita esikuvia. Hän oli Saksan-matkallaan kesällä 1920 tutustunut luterilaisien vähemmistökirkkojen hyväksi tehtävään työhön. Saksassa tätä työtä hoiti avustusjärjestö Gustav-Adolf-Verein, jonka päähuomio keskittyi Euroopan saksankielisiin luterilaisiin diasporaseurakuntiin, ja juuri sen johtaja, professori Franz Rendtorff oli saanut Gummeruksen innostumaan työmuodosta.⁵ Rendtorffiin oli Gummeruksen tutustuttanut Aleksi Lehtonen, joka kevästä 1920 alkaen asui Saksassa opiskellessaan vaimoineen täysihoidossa Rendtorffin kotona. Lehtonen puolestaan oli hakeutunut Rendtorffin tuttavuuteen Söderblomin suosituksesta.⁶ Jälleen siis tuntui Söderblomin välillinen vaikutus Suomen kirkon ulkosuhteissa.

Kiinnostusta diasporatyötä kohtaan viriteltiin samaan aikaan myös Suomen lähetysseuran taholla. SLS oli tehnyt vuodesta 1912 alkaen juutalaislähetystyötä Czernowitzissa Bukovinassa, Itävallan alueella, mutta työ oli sodan vuoksi pitänyt keskeyttää. Bukovinan työn käynnistäjä pastori Arnold Schalin oli valmentautunut juutalaislähetykseen Saksassa, Leipzigissa, ja myös Bukovinassa hän oli ollut yhteistyössä saksankielisten luterilaisten kanssa.⁷ Schalin oli tutustunut tällöin saksalaiseen tohtori Theodor Zöckleeriin, joka johti Stanislaussa sijaitsevaa suurta saksalaista orpokotia ja sisälä-

3 SLS:n johtokunnan ptk 1.3.1921 § 5, 28.9.1921 § 6 ja jaoston ptk 3.11.1921 § 8. Cb SLSA; Gummerus Tarkkaselle 10.4. ja 25.10.1921. Eaa 33 SLSA; *Kähkönen* 1985, 31—32.

4 Suomi-Synodi Tarkkaselle 1.10.1921, Y. E. Jauhiainen Tarkkaselle 1.10.1921 ja J. H. Jasberg Tarkkaselle 17.11.1921. Eaa 33 SLSA; SLS:n johtokunnan ptk 16.1.1922 § 4. Cb SLSA; *Koskimies* 1925, 158—159.

5 *Kmaa* 73/28.9.1920; Gummerus Johanssonille 22.1.1921. GJ HYK; *Mäkeläinen* 1969, 186—187; *Nowak* 1981, 111—112.

6 Lehtonen Gummerukselle 30.5., 18.6. ja 21.6.1920. JG HYK; Lehtonen Hjeltille 28.6.1920. AH HYK.

7 Schalin Tarkkaselle 21.7.1917, 29.4.1918, 3.9.1918, 16.9.1918 ja 7.10.1918. Eaa 31—32 SLSA; *Saarilahti* 1989, 284—287.

hetyskeskusta. Zöcklerin laitos oli sodan jälkeen suurissa vaikeuksissa. Joulukuussa 1919 Schalin kirjoitti Människovännens-lehteen orpokodin raskaasta evakkoajasta ja myöhemmästä puutteesta. Schalin selvitteli myös niitä vaikeuksia, joita saksalaiselle lastenkodille aiheutui Itävallalle aiemmin kuuluneen Itä-Galitsian liittämisestä katolisen Puolan alueisiin. Stanislaun saksalaisista oli näin tullut diasporaluterilaisia, Schalin totesi.⁸

Maaliskuussa 1920 Schalin selvitti kirjallisesti Suomen lähetysseuran johdokunnalle viimeistä käyntiään Bukovinassa. Samalla hän kertoi tutustuneensa alueella tehtävään diasporatyöhön, jota koordinoi ”Evangelischer Hilfsbund für Innere Mission in der Diaspora”. Schalin oli luvannut tehdä järjestön työtä tunnetuksi myös Suomessa. Itse hän tarjoutui omalta osaltaan välittämään apua Galitsian hädänalaisille saksalaisille seurakunnille. Schalin pyysi saada toimia asiassa SLS:n nimissä. Samalla hän pyysi tarkoitukseen juutalaislähetystyöhön varattuja rahoja, joille nyt ei ollut käyttöä. Johtokunta epäsi viimeksi mainitun pyynnön, mutta antoi luvan käyttää seuran nimeä avustusten keräämisessä.⁹ Avustuksia Zöcklerin toimintaa varten saatiinkin kerätyksi.¹⁰ Galitsian diasporasaksalaisten hädästä kuuli Upsalan Puola-konferenssin yhteydessä suoraan itseltään Zöckleriltä myös piispa Jaakko Gummerus, joka sai tällöin käyttöönsä myös asiaa koskevan laajan muistion.¹¹

Kolmaskin kanava välitti Suomeen tietoja diasporasaksalaisten asemasta: World Alliance. Sleesian maaherra von Thaer sattui olemaan tärkeän saksalaiseskumeenikon, WA-johtaja Friedrich Siegmund-Schultzen serkku. Valtauskonnoltaan evankelisen Sleesian tilanne muodostui sodan jälkeen ongelmaksi, kun Sleesia rauhanneuvotteluissa ryhdyttiin ententen toimesta liittämään katoliseen Puolaan. von Thaer pyysi vuonna 1919 serkkuaan käyttämään kirkkojenvälisiä kanavia, jotta Sleesian uskontopoliittinen ja kielellinen tilanne tulisi yleisesti tunnetuksi. Tämän Siegmund-Schultze tekikin, ja

8 Mv 49/5.12.1919, Ett tyskt barnhems öden i Galizien i krigstid. Zöcklerin toiminnasta ja avuntarpeesta myös *NLC* 1920, 46–47.

9 SLS:n johtokunnan ptk 4.3.1920 § 15 sekä liite 2. Cb SLSA.

10 Pastori U. Wiegand, Evangelischer Hilfsbund für Innere Mission in der Diaspora Tarkkaselle 4.5.1922. Eaa 34 SLSA.

11 Die evangelische Kirche Galiziens im Kampf um ihre Existenz und ihre Zukunft. Painetun lehtisen oli tammikuussa 1921 allekirjoittanut Zöckler. JG Ga:3 OMA. Zöcklerin osallistumisesta Puola-konferenssiin *Nathan Söderblom* 1966, 62; *Kmaa* 20/15.3.1921.

hän kohdisti päähuomion Englantiin, jolla oli asiassa vaikutusmahdollisuuksia.¹²

World Alliancen kautta Sleesian erityisongelmat tulivat kuitenkin tutuiksi Suomessakin, erityisesti sen jälkeen, kun Ylä-Sleesia Versaillesin rauhassa oli liitetty Puolaan. Sleesian kysymys oli esillä Siegmund-Schultzen toimittamassa ja Saksan ulkoministeriön taloudellisesti tukemassa¹³ die Eichessa, jota tilasivat ainakin Arthur Hjelt ja Sigfrid Sirenus, ja Sleesiaa käsiteltiin WA:n johtokunnan kokouksessa Genevessä huhtikuussa 1921.¹⁴ Sleesiaa sivuttiin myös Hjeltin ja Siegmund-Schultzen välisessä kirjeenvaihdossa.¹⁵ Kotimaakin julkaisi huhtikuussa 1921 artikkelin nimenomaan Ylä-Sleesian uskonnollisesta sorrosta.¹⁶ Hjeltin johtama WA-toimikunta ja Hjeltin kanavoimina useat muutkin kirkolliset tahot toimittivat myös säännöllisesti avustuksia Siegmund-Schultzelle, joka käytti ne humanitaariseen työhön ja mahdollisesti osittain juuri diasporatoimintaan. Die Eichessakin kiitettiin suomalaisten antamasta avusta.¹⁷ WA-johtaja Hjelt keräsi Suomesta avustuksia myös saksalaisille ylioppilaille.¹⁸

Saksalaisten avustaminen oli vuonna 1921 Suomessa muutoinkin runsaasti pinnalla, ja myös Saksan poliittinen johto pani tämän merkille. Pääministeri Ebert ilmaisi Suomen Berliinin-lähettiläälle Harri Holmalle kiitollisuutensa Suomen antamasta avusta.¹⁹

Myös Siegmund-Schultze ja die Eiche olivat vuosina 1920-1921 siinä

-
- 12 von Thaer Siegmund-Schultzelle 22.5.1919; Siegmund-Schultze von Thaurille ja lordi Parmoorille 8.11.1921. EZA 51 L VIII 2.
 - 13 Lehteä tuettiin, koska se oli Saksan ulkomaisen kuvan kannalta hyödyllinen. Auswärtiges Amt Siegmund-Schultzelle 6.11.1920, kirje IX A 1351. EZA 51 D IV b.
 - 14 Hjelt oli läsnä tässä kokouksessa. WA 1921b § 20, 30. EZA 51 D XII b.
 - 15 Siegmund-Schultze Hjeltille 15.3.1921. AH HYK; Sirenus Siegmund-Schultzelle 9.6.1921, Siegmund-Schultze Sireniukselle 16.6.1921 (kopio), Hjelt Siegmund-Schultzelle 3.11.1921. EZA 51 L VI d; Siegmund-Schultze Hjeltille 25.11.1921. AH HYK.
 - 16 *Kmaa* 24/1.4.1921. Ylä-Slesiasta, Uskonnollista sortoa.
 - 17 Siegmund-Schultze Lehtoselle 23.2.1920. SYKTA HY KHL; Siegmund-Schultze Hjeltille 22.6.1921. AH HYK; Siegmund-Schultze Gummerukselle 2.7.1921. JG HYK; *Die Eiche* 1/1920, 4.
 - 18 Fries Hjeltille 15.10.1920, Auslandsamt der Deutschen Studentenschaft/Hendriock Hjeltille 18.11., 4.12. ja 21.12.1922 ja Hjelt Hendriockille (kopioid) 14.12. ja 26.12.1922. AH HYK.
 - 19 Holma UM:lle 1.8.1921. UM 5 C:3 UMA.

määrin tiiviissä vuorovaikutuksessa Saksan ulkoasiainhallinnon kanssa, että saksalaisen World Alliance -työn voi katsoa edustaneen Saksan hallituksen linjaa.²⁰ Saksan hallituksen näkemyksiä vastasi näin ollen myös se kuva, jonka saksalaiset World Alliance -kanavat välittivät Saksan oloista ja samalla myös Sleesian ja Puolan diasporasaksalaisten asemasta.

Suomalaisten halu avustaa diasporassa eläviä luterilaisia vähemmistöjä virisi siis toisaalta kiittolisuuden tunteesta läntisiä, lähinnä yhdysvaltalaisia veljeskirkkoja kohtaan. Näiltä saatu apu haluttiin ikään kuin maksaa takaisin vähempiosaisille. Toisaalta suomalaisten diasporaharrastus kytkeytyi alusta pitäen tiiviisti myös Saksan kysymykseen, mikä näkyy haluna suojella nimenomaan saksankielisiä luterilaisia vähemmistöjä. Tämäkin tendenssi oli suomalaisten näkökulmasta katsottuna lastattu kiittolisuuden velalla — kiittolisuudella uskonpuhdistuksen emämaata kohtaan²¹ ja kenties myös kiittolisuudella Saksalta vuonna 1918 saadusta sotilaallisesta avusta.

b. Toiminta käynnistyy

Diasporatyön alkua Suomessa helpotti se, että kirkossa oli nyt elin, jonka toimialaan uusi työmuoto voitiin luontevasti liittää: Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto. Pappisliitto ja SLS jättivätkin työmuodon suunnittelun SKSK:lle, jonka jäsenjärjestöjä ne molemmat olivat.²² Gummerus, joka 24.1.1921 valittiin SKSK:n puheenjohtajaksi Hjeltin jälkeen, ehdotti heti valintansa jälkeen, että SKSK ottaisi saksalaisen mallin mukaan ohjelmaansa diasporatyön. Asiaa valmistelemaan asetettiin työryhmä, johon kuuluivat Gummerus, Loimaranta, Lehtonen ja Uno Nordström.²³

Tässä vaiheessa Gummerus kertoi suunnitelmista myös arkkipiispa Johanssonille. Kirjeessään hän korosti, ilmeisesti Johanssonin ankaraa rationalismin pelkoa hälventääkseen, että hankkeen saksalainen johtohahmo profes-

20 Auswärtiges Amtin taholta kommentoitiin usein kirjoitusten sisältöä sekä ehdotettiin uusia teemoja. Yleensä palaute oli positiivista. AA tilasi lehteä myös käyttöönsä. AA Siegmund-Schultzele 25.1., 21.2. ja 23.4.1921. EZA 51 D IV b.

21 Gummerus Johanssonille 22.1.1921. GJ HYK.

22 Veikkola 1969b, 8; Heinonen 1969, 27.

23 SKSK:n johtok. ptk 24.1.1921. SKSKA I Cc 1 VA; Veikkola 1969b, 10, 21.

sori Rendtorff oli kannaltaan ”positiivinen”.²⁴ Johansson ei tällä kertaa omakseen ehdottoman kielteistä kantaa uutta toimintamuotoa kohtaan. Vaikeuksissa olevien luterilaisten seurakuntien auttaminen oli sinänsä paikallaan, hän vastasi Gummerukselle. Diasporatyön ulkomaista alkuperää arkkipiispan oli kuitenkin vaikea hyväksyä, ja hän ilmoitti, ettei ainakaan häneltä liikenisä aikaa ulkomaisille vieraille. Suoranaista tukea Johansson ei hankkeelle luvannut, mutta Gummeruksen sopi tehdä kuten hän parhaaksi katsoi.²⁵ Suunnittelua saatettiin näin luottavaisin mielin jatkaa. Kaikessa hiljaisuudessa Gummerus pyysi Söderblomilta tietoja ruotsalaisten Kustaa Aadolf -yhdistysten toiminnasta suomalaisen järjestön malliksi.²⁶

SKSK:n valtuuskunta perusti Suomen kirkon disporatoimikunnan kokouksessaan 10.5.1921. Toimikuntaan valittiin työmuodon alulle pannut piispa Gummerus, josta syksyllä tuli myös toimikunnan puheenjohtaja. Hänen lisäksi jäseniksi valittiin muun muassa Arthur Hjelt ja Aleksi Lehtonen, joten kytkentä muuhunkin kirkkojenväliseen työhön oli näin saumaton. Ensimmäisenä tehtävänään uusi toimikunta päätti kutsua vieraakseen Kustaa Aadolf -yhdistyksen puheenjohtajan Franz Rendtorffin. Vieraan oli määrä tehdä Suomessa laaja kiertomatka ja luennoida diasporatyön periaatteista.²⁷

Rendtorff saapui Suomeen syyskuussa 1921. Monitoiminen Rendtorff oli Lehtosen sanojen mukaan työn jättiläinen: hän oli Leipzigin yliopiston käytännöllisen teologian ja UT:n eksegetiikan professori, Kustaa Aadolf -yhdistyksen ja Saksin kansankamarin jäsen. Suomen-vierailukin oli jo toinen, sillä Rendtorff oli jo vuonna 1900 käynyt Helsingissä.²⁸

Vierailu koettiin kirkossa merkittäväksi tapahtumaksi ja se sai osakseen runsasti julkisuutta. Rendtorff kiersi kirkollisten vaikuttajien mukana pitkin

24 Gummerus Johanssonille 22.1.1921. GJ HYK.

25 Johansson Gummerukselle 30.1.1921. JG HYK.

26 Söderblom Gummerukselle 30.3.1921. JG HYK.

27 SKSK:n valtuuskunnan ptk 10.5.1921 § 3. SKSKA I Cb 1 VA; Komiteanmietintö diasporatyön järjestämiseksi sekä SKSK:n diasporatmk ptk 17.9.1921. SKSKA IV Ca 1 VA; Lehtonen Gummerukselle 20.7. ja 27.7.1921. JG HYK; Gummerus Lehtoselle 25.7.1921 AL VA; *Veikkola* 1969b, 10, 21; *Yrjölä* 1969, 43–45.

28 Lehtonen Gummerukselle 30.5.1921. JG HYK.

Suomea.²⁹ Arkkipiispa Johanssonin kutsui vieraan luoksensa lounalle, mutta tapaaminen oli hänelle pettymys. Keskusteluissa ilmeni, että ”positiiviseksi” mainittu Rendtorff olikin ”uusteologi” eli siis ajatuksiltaan Johanssonin näkökulmasta liberaali. Häntä ei olisi pitänyt Suomeen lainkaan kutsua, ”mutta Gummerus ja Hjelt kutsuivat!” Johansson paheksui päiväkirjassaan.³⁰

Vierailun yhteydessä järjestetyissä kirkkotilaisuuksissa kerättiin kolehteja, ja lähtiessään Rendtorff saikin mukaansa Posenin vastaperustetulle evankeliselle tiedekunnalle tarkoitetun 12.000 Dmk suuruisen avustuksen. Monien tarjolla olleiden saksalaisten avustuskohdeiden joukosta SKSK:n diasporatoimikunta valitsikin juuri Posenin tiedekunnan säännölliseksi avustuskohdeeksi.³¹

Ajatus nimenomaan Posenin tiedekunnan valitsemisesta avustuskohdeeksi oli tullut Ruotsista. Puolan tilanteesta kiinnostunut kirkkoherra Fredrik Sjöbergh Lundista oli tehnyt Gummerukselle asiaa koskevan ehdotuksen heinäkuussa 1921. Ruotsissa varojen keruuta koordinoi arkkipiispa Söderblom, mutta kerätystuoton saattoi Sjöberghin mukaan toimittaa myös suoraan kenraalisuperintendentti Blaulle.³² Jälleen suomalaiset toimivat siis ruotsalaisten esikuvien mukaisesti. Varojen perille toimittamisessa ei kuitenkaan tarvinnut turvautua Söderblomiin, sillä Rendtorff välitti avun perille.³³

Myös muu diasporatoimintaan liittyvä varainkeruu oli myötätulessa. Jo helmikuussa 1921 kerättiin pappisliiton aloitteesta ensimmäinen kirkkoko-lehti Latvian kirkon hyväksi.³⁴ Latvian kirkolliset olot olivat vuosina 1921—

29 *Kmaa* 63/26.8.1921, Kustaa-Adolf -yhdistys ja Suomi. Vastaanottojuhlasta *Kmaa* 73/30.9.1921, maaseutukierroksesta *Kmaa* 74/4.10., 75/7.10. ja 76/11.10.1921. Esim. Turun tuomiokirkossa järjestetyssä tilaisuudessa puhui suomalaisista Arthur Hjelt. Puhe 12.10.1921. AH:n puheita HNMKYA.

30 Johanssonin pvk 13.10.1921. YA HYK.

31 SKSK:n johtok. ptk 29.11.1921 § 9. SKSKA I Cc 1 VA; Rendtorff Gummerukselle 15.10, 24.10. ja 9.12.1921, Rendtorff diasporatoimikunnalle 9.12.1921. JG HYK; *Kmaa* 82/1.11.1921, Hädänalaisten uskonveljien avustaminen; *SKSK kert.* 1921, 5—6; *Veikkola* 1962b, 21.

32 Sjöbergh Gummerukselle 22.7.1921. JG HYK.

33 Rendtorff diasporatoimikunnalle 9.12.1921. JG HYK.

34 *Turun hpk kiertok.* 1156/16.12.1920; *Porvoon hpk kiertok.* 623/22.12.1920; *Kuopion hpk kiertok.* 821/31.12.1920 ja *Savonlinnan hpk kiertok.* 349/3.1.1921.

1922 Suomessa muutoinkin varsin runsaasti esillä.³⁵ Teologisen tiedekunnan opettajista oli Martti Ruuth tunnettu Baltia-harrastuksestaan, ja hän osallistui esimerkiksi vuonna 1922 Latvian kirkon piispanvihkimykseen Suomen kirkon edustajana.³⁶

Suomalaisten kiinnostus Latviaa kohtaan oli osittain arkkipiispa Söderblomin Baltian-politiikan heijastusta. Söderblom pyrki lujittamaan Itämeren maiden luterilaisten kirkkojen yhteyksiä ja toimimaan sen vuoksi välittäjänä saksalaisten ja latvialaisten välisissä kansallisuuskiistoissa, jotka lopulta johtivat Latvian kirkossa kielellisen jakoon.³⁷ Osittain suomalaisten Latvia-harrastuksessa saattoi olla kysymys Suomessa samaan aikaan vallalla olleen ulkopoliittisen reunavaltiosuuntauksen vähäisestä lieveilmiöstä.³⁸

Keväällä 1921 kerättiin avustuksia kirkkokolehdin kautta myös Unkarin kirkolle, jonka johtoon — lähinnä piispa Raffayhin — suomalaiset ekumeenikot olivat konferensseissa tutustuneet. Trianonin rauhan jälkeisessä levottomassa tilanteessa olojaan järjestellyt Unkarin kirkko toi avun tarpeensa julki luterilaisille veljeskirkkoille osoitetuin vetoamuksin, ja ne herättivät Suomessa vastakaikua.³⁹ Suomen kirkko, joka sodan jälkeen itse oli saanut olla kirkkojenvälisen avun kohteena, oli näin ryhtynyt muita avustamalla maksamaan kiitollisuuden velkaansa.

35 *Kmaa* 7/28.1.1921, Latvian evankelisluterilaisen kirkon puolesta; *Kmaa* 42/10.6.1921, Suomen kirkon lahja Latvian kirkolle; *Kmaa* 74/4.10.1921, Heimo- ja uskonveljiämme tukemaan; *Kmaa* 29/18.4.1922, Piispan vaali Latviassa; Woldemar Maldon Gummerukselle 2.1.1922. JG HYK. Ks. myös Komiteanmietintö diasporatyön järjestämiseksi. SKSKA IV Ca VA ja *Heinonen* 1969, 60.

36 Gummeruksen Ruuthille kirjoittama valtuutus piispa Irbeä varten s.d. MR. Poelchau ja Irbe Ruuthille 24.7.1922. MR; Ruuth Gummerukselle 27.7.1922. JG HYK.

37 Söderblom Gummerukselle 21.10.1921 (kopio) NSS UUB; *Kahle* 1982, 142—144.

38 Reunavaltio politiikasta *M. Jääskeläinen* 1973, 118—122.

39 Gummerus Johanssonille 22.1.1921. GJ HYK; Raffay Hjeltille (Festive Message to Lutherans abroad) 17.4.1921. AH HYK; Brüderliche Bitte im Namen der Ev. Kirche Augsburgs Bekenntnisses in Ungarn 4.6.1922 sekä Raffay Gummerukselle 4.10.1922. JG HYK; *Kmaa* 34/10.5.1921 Tervehdys Unkarin luterilaiselta kirkolta; *Yrjölä* 1969, 61—63.

c. Suhtautuminen Puolan vähemmistökysymyksiin

Diasporatyön välityksellä suomalaiset pääsivät perehtymään myös Puolan luterilaisten sisäisiin ristiriitoihin, olivathan Kustaa Aadolf -yhdistyksen työssä mielenkiinnon kohteena erityisesti Puolan ja Tsekkoslovakian alueen saksankieliset diasporaseurakunnat.⁴⁰ Puolan tilannetta selviteltiin vielä erityisesti keväällä 1921 Upsalassa järjestetyssä Puola-konferenssissa, jonka primus motor oli Söderblom. Söderblomin Puola-aktiviteetti, jota edellä Ahvenanmaan kysymyksen yhteydessä jo on käsitelty, liittyi osittain hänen toimintaansa Kustaa Aadolf -yhdistyksessä. Järjestö toimi Ruotsissa epävirallisena kirkollisena avustusjärjestönä, ja Söderblom oli ollut siinä mukana koko arkkipiispakautensa ajan. Hän oli Upsalan Kustaa Aadolf -yhdistyksen puheenjohtaja ja vuonna 1920 hänet oli valittu myös Leipzigissa sijaisevan saksalaisen pääjärjestön johtokuntaan. Söderblomin Puola-aktiivisuuteen liittyy näin myös diasporatyön perinne.⁴¹

Gummerus esitteli Upsalan Puola-kokouksen jälkeen Kotimaassa oman näkemyksensä Puolan luterilaisten vähemmistökirkkojen tilanteesta. Kokous oli Gummeruksen mukaan osoittanut, ettei vähemmistökirkkojen tukeminen aina ollut yksiselitteistä. Kokous oli tarjonnut riiteleville osapuolille tilaisuuden keskustella ongelmistaan puolueettomalla maaperällä, eikä sille voitu tämän pitemmälle meneviä tavoitteita asettaakaan. Upsalassa hyväksytty julkilausuma puolestaan oli Gummeruksen mielestä välitysyrittä, koska siinä korostettiin ensiksi seurakuntalaisten oikeutta saada palveluja omalla äidinkielellään, Posenissa siis saksaksi. Toisaalta päätöksissä kuitenkin tähdennettiin sitä, että saksankielisenkin kirkon tuli järjestää kirkkohallintonsa Saksan kirkkoista riippumattomaksi ja kansalliseksi.⁴²

Gummerus itse ei kirjoituksessaan asettunut ehdottomasti kummankaan osapuolen kannalle. Hän korosti ymmärtävänsä niitä kansallisia näkökohtia, joita puolan kielen käyttöä vaatineet augsburgilaisen kirkkokunnan edustajat,

40 Gummerus Johanssonille 22.1.1921. GJ HYK.

41 *Wadensjö* 1971, 96—97, 106—109.

42 *Kmaa* 20/15.3.1921, Upsalan kirkollinen konferenssi; ”Hvad angå oss Polens affärer” sekä Gummeruksen laatima kysymyslista Puolan asiasta Gummeruksen muistikirja 1921. JG coll. 63/6 HYK; Puolan kirkollisista oloista *Wadensjö* 1971, 101—104; *Kahle* 1982, 214—215; *Kerner* 1983, 57.

erityisesti puolalais-nationalistinen kenraalisuperintendentti Bursche olivat korostaneet. Gummerus liittyi Burschen näkemyksiin siitä, miten välttämättöntä oli, että evankeliumi lähestyisi Puolan kansaa puolalaishenkisen evankelisen kirkon välityksellä. Taustalla olevaan opilliseen ristiriitaan, siihen, että puolankielinen kirkko sattui olemaan täysin luterilainen ja saksankielisiin unioituihin seurakuntiin kuului myös reformoituja, Gummerus ei kiinnittänyt erityishuomiota.⁴³

Epäilemättä Gummerus näiltä osin ymmärsikin Burschen kirkkopoliittisia näkemyksiä. Suomen kirkon omaa historiaa ajatellen ei ajatus kansankielen esiin nostamisesta suinkaan ollut vieras. Suomalaisten kokemukset olivat toisaalta osoittaneet, että kahta kieltä puhuvaa kansaa saattoi palvella kahdella kielellä. Tämän Suomen kirkossa omaksutun kielipoliittisen periaatteen Gummerus olikin konferenssissa tuonut esiin.⁴⁴ Pohjimmiltaan Gummerus oli kuitenkin pettynyt kokouksen antiin, sillä hänen sympatiansa olivat sittenkin enemmän saksankielisten seurakuntien puolella. Kirjeessään Söderblomille Gummerus pahoittelikin sitä, ettei ”Posenin veljiä” eli siis saksankielisiä ollut kokouksessa tuettu enempää.⁴⁵

Gummerus ei siis keväällä 1921 kuitenkaan ryhtynyt julkisesti ajamaan Puolan saksalaisten asiaa, vaikka tämä olisi ollut hänen kantansa mukaista ja vaikka yhteydet Länsipohja-kysymykseen olivat houkuttelevat. Porvoon piispan varovaisuuden taustalla olivat mitä ilmeisimmin jo uudet ulkopoliittiset syyt. Venäjän ns. reunavaltioiden välille oli parin vuoden ajan yritetty saada aikaan liittoutumia, ja Suomen ja Puolan väliset neuvottelut olivat yhä avoimina. Suomella ja Puolalla oli tosin yhteisiä puolustuspoliittisia intressejä luontevasti vain suhteessa Neuvosto-Venäjään, ja asennoitumisessa Saksaan linjat jo erosivat.⁴⁶ Reunavaltiokeskustelujen vuoksi oli joka tapauksessa viisasta välttää voimakkaita Saksan-mielisiä kannanottoja, sillä Puolalle oli läntinenkin naapurimaa uhka. Ingman ja Erich, jotka olivat antaneet Gummeruksen matkalle poliittista taustatukea, olivat tuskin jättäneet valista-

43 *Kmaa* 20/15.3.1921. Tunnustuspuhjan aiheuttamista ongelmista Puolan kirkollisissa riidoissa *Wadensjö* 1971, 106—107.

44 Kyrkokonferenssen i Upsala 1921, 7; *Kmaa* 20/15.3.1921.

45 Gummerus Söderblomille 24.3.1921. NSS UUB.

46 *Polvinen* 1971, 337—338; *Blomstedt* 1969, 426—427; *Paasivirta* 1984, 257, 264; *Hovi* 1984, 110.

matta häntä Puolan kysymyksen arkaluonteisuudesta.

Kotimaa ei ollut Puolan suhteen yhtä varovainen. Lehden kannanotoissa arvosteltiin kevättälvella 1921 avoimesti Versaillesin rauhansopimuksen päätöksiä, joilla saksankielisiä alueita oli liitetty Puolaan. Kiihkokansallinen Puola ja häikäilemätön Rooma jesuiittaparvineen tekivät Puolan saksankielisen väestön elämän vaikeaksi. Kyseessä oli hirvittävä sorto, luterilaisia pappeja vangittiin, seurakuntien hoito oli lamassa. ”30-vuotisen sodan kauhut ovat uudistuneet siellä, missä Puola vallitsee”, Kotimaa julisti.⁴⁷

Erityisen terävästi lehti puuttui Ylä-Sleesian kysymykseen. Alueella toimitettiin maaliskuussa 1921 kansanäänestys, jonka mukaan yli 60% väestöstä olisi halunnut edelleenkin kuulua Saksaan. Kiista päättyi vuoden 1921 lopulla Ylä-Sleesian jakoon Puolan ja Saksan kesken, ja vaikka osa saksalaisväestöstä muutti Saksaan, Puolan alueella oli nyt entistä runsaammin diasporasaksalaisia. Kotimaan mielestä heidän asemansa olisi pitänyt järjestää kansanäänestyksen mukaisesti eli koko alue olisi pitänyt liittää Saksaan.⁴⁸

Kotimaan reippaat ulkopoliittiset kannanotot osoittavat, ettei lehti vuonna 1921 ollut samassa määrin kuin ennen ulkopoliittisen kontrollin piirissä. Kirjoitukset todistavat myös saksalaisten diasporamiesten toimeenpaneman tiedotuskampanjan onnistumisesta.⁴⁹ Saksan unionikirkkojen keskuselin, Evangelischer Oberkirchenrat oli ottanut Puolan kysymykseen selvästi maltillisemman kannan.⁵⁰ Sieltä käsin ei tässä vaiheessa kuitenkaan hoidettu Suomen yhteyksiä. Kotimaan kannanotot toistivat osittain myös sitä Suomen kirkollisissa piireissä jo aiemmin omaksuttua käsitystä, että maailmansodan

47 *Kmaa* 11/11.2.1921, Luterilaisten asema Puolassa; *Kmaa* 24/1.4.1921, Ylä-Slesiasta. Uskonnollista sortoa.

48 *Kmaa* 24/1.4.1921, Ylä-Slesiasta. Uskonnollista sortoa. Sleesian kysymyksestä *Nowak* 1981, 114—115 ja *Hovi* 1984, 152—153. Ks. myös lähettiläs Holman raportti kansanäänestyksestä UM:lle 3.4.1921. UM 5 C 5:3 UMA.

49 Kirjoituksissa viitattiin Otto Dibeliuksen Norjan-matkallaan kertomiin tietoihin Puolan oloista sekä Kustaa Aadolf -yhdistyksen toimintaan. *Kmaa* 11/11.2. ja 24/1.4.1921. Dibeliuksen toiminnasta Puolan kysymyksessä *Wadensjö* 1971, 104 ja *Stupperich* 1989, 58—60.

50 *Nowak* 1981, 111—113, 116.

lopputulos ja ententemaiden omaksuma politiikka oli Saksan kannalta kohtuuton.⁵¹

Puola-kannanotot heijastelivat lisäksi Saksaan ja Pohjoismaihin levinnyttä uutta katolisuuden vastaista aaltoa, jolle Suomessakin aina 30-vuotisesta sodasta lähtien oli ollut olemassa vankka kaikupohja. Katolisuuden väitetystä ekspansiosta oli vuodesta 1919 alkaen aika ajoin kirjoiteltu varsin kiivaasti, ja aktiivisimmin asiaa oli pitänyt esillä Suomen kirkon pappisliiton puheenjohtaja Antti J. Pietilä.⁵² Pietilä oli esitelmöinyt katolisuuden vaaroista myös teologian opiskelijoille.⁵³ Myös Gummeruksen puheissa oli protestanttisuuden ja katolisuuden välinen vertailu alkanut muuttua aiempaa asenteellisemmaksi.⁵⁴ Antikatolisella asenteella oli vastaavuutta myös muualla Pohjoismaissa. Esimerkiksi Ruotsissa oli katolisuuden vastainen kirjoittelu lisääntynyt, ja sielläkin sen keskuspaikkana oli pappisliitto. Pohjimmiltaan jäljet veivät Saksan evankelisten kirkkojen taisteluun katolisen kirkon lisääntyvää yhteiskunnallista ja poliittista valtaa vastaan.⁵⁵

Suomessa katolisuuden vastaisuudella oli myös ulkopoliittisia ulottuvuuksia. Suomen valtiovalta piti ongelmana erityisesti sitä, ettei ylikansallinen katolinen kirkko ottanut huomioon kansallisia suunnitelmia ja odotuksia

-
- 51 Vuoden 1921 lopulla Kotimaan pakinoitsija Seppä puuttui Reininmaan ranskalaisten miehittäjien toimintaan saksalaisia siviilejä, erityisesti naisia kohtaan. *Kmaa* 93/9.12.1921, Alasimelta. Myös Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra A. Wegener vetosi Reininmaan siviiliväestön vuoksi Gummerukseen ja pyysi Suomen kirkolta kannanottoa ranskalaisten toimia vastaan. Gummerus katsoi kuitenkin katsonut, ettei Saksan ystävinä pidettyjen suomalaisten lausunnoilla olisi kansainvälistä vaikutusta. Wegener Gummerukselle 24.1. ja 15.8.1921. JG HYK. Tiedot värillisten ranskalaisjoukkojen miehittämän Reininmaan naisten asemasta kuuluivat siihen Saksan ulkoministeriön tukemaan propaganda-arsenaaliin, jota esimerkiksi Siegmund-Schultzen toimittama die Eiche vuonna 1921 levitti. Auswärtiges Amt Siegmund-Schultzelle 25.1. ja 21.2.1921. EZA 51 D IV b; *die Eiche* 1920, 182—187.
- 52 *Kmaa* 8/28.1.1919, Uhkaako protestanttisia maita katolisuus; *Kmaa* 43/11.6.1920, Katolilaisten puuhia Norjassa; *Kmaa* 54/23.7., 55/27.7. ja 58/6.8.1920, Suomen hallitus ja paavin istuin.
- 53 Jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan ptk 21.4.1920 § 8. TYTA HYK.
- 54 Näin esimerkiksi Kristillisessä taideseurassa pidetyssä esitelmässä Protestanttisuus ja kirkollinen taide. *Gummerus* 1921, 13, 18.
- 55 *Wadensjö* 1972, 127—134; *Haranen* 1989, 61—65, 107—110.

järjestellessään esimerkiksi johtajakysymyksiä tai suomalaisten seurakuntien uskontopoliittista asemaa.⁵⁶

Itsenäisyyden alkuaikojen epäluulot ylikansallista katolista kirkkoa kohtaan yhdistyivät vanhoihin ennakkoluuloihin, ja tämä heijastui myös näkemykseen katolisesta Puolasta. Suhteessa luterilaiseen Saksaan lankesi Puolalle konnan osa. Synkkä käsitys Puolan katolisuudesta oli ulospäin varovaisella Gummeruksellakin.⁵⁷

Suomen ja Puolan suhde ja koko reunavaltiokysymys jäi kirkollisessa kirjoittelussa kuitenkin sivuteemaksi, eikä virallisessa politiikassa juuri annettu painoa kirkollisille näkökohdille. Vähäisiä kirkollisia kytkentöjä Suomen ja Puolan lähentymispolitiikka sentään sisälsi. Yllättävästi kysymys kiinnosti saksankielisen Posenin kenraalisuperintendenttiä Paul Blauta siinä määrin, että hän kirjoitti piispa Gummerukselle kirjeen juuri ennen Helsingissä järjestettyä reunavaltioiden ulkoministerikokousta.⁵⁸

Blau esitti toivomuksen, että itäisten reunavaltioiden kirkot voisivat lähentyä toisiaan voidakseen yhdessä puolustaa protestanttisia etuja. Itäisten reunavaltioiden evankelisilla kirkkoilla oli paljon yhteistä, Blau painotti ja toivoi voivansa osaltaan edistää näiden maiden kirkkojen keskinäistä lähentymistä.⁵⁹ Kirjeessä jatkuvasti toistunut termi ”itäiset reunavaltiot” sekä kirjeen ajankohta viittaavat siihen, että Blau halusi kirjeellään edistää myös Suomen ja Puolan sekä muiden reunavaltioiden välistä poliittista lähentymistä. Valtauskonnoltaan katolisessa Puolassa protestanttisilla vähemmistöillä oli ongelmia, ja kun yhteydet Saksan protestantteihin nyt olivat selvästi vaikeutu-

56 *Setälä* 1967, 168—177; *Heinonen* 1969, 61—62; *Wadensjö* 1972, 127—138, 144—149; *Haranen* 1989, 84—85, 99—102, 108—110. Suppeissa poliittisissa piireissä oli Vatikaanin aloitteesta vuosina 1919—1923 tekeillä hanke suomalaisen ortodoksiväestön käännättämisestä roomalaiskatoliseen uskoon. Hanketta kannatti professori E. N. Setälä, joka kävi suomalaisen katolisen pastorin Adolf Carlingin välityksellä neuvotteluja Vatikaanin kanssa. Setälän mielestä runsaslukuinen katolinen vähemmistökirKKo olisi ollut Suomelle ulkopoliittisesti edullinen, ja hän toimi tämän tavoitteen hyväksi. *Reijonen* 1980, 51, 57, 95, 142—144, 159, 206—240; *Autio* 1986, 155—158. Suomen luterilaisen kirkon piirissä suunnitelmaa ei tuettu. *Setälä* 1970, 98—110. Setälän uskontopoliitikasta myös *Autio* 1986, 98—99.

57 Gummerus Johanssonille 25.2.1921. GJ HYK.

58 Kokouksesta *Hovi* 1984, 155—156. Reunavaltiopoliitikasta myös *Schauman* 1962, 132—134.

59 Blau Gummerukselle 3.6.1921. JG HYK.

neet, Blau ilmeisesti toivoi tukea pienten itäisten naapureiden protestanteilta. Samalla hän todisti olevansa lojaali Puolan hallitukselle — seikka, joka nimenomaan Blaun kirkkokunnan osalta usein asetettiin kyseenalaiseksi. Suomen kirkon taholta ei vastaavaa kädenojennusta reunavaltioajattelun nimissä kuitenkaan ilmeisesti tehty.

Suomen ja Puolan liitosta ei sittemmin tullutkaan mitään. Koko reunavaltiot politiikka alkoi vuonna 1922 olla poissa päiväjärjestyksestä; suuntaukselle ei Suomessa löytynyt riittävää poliittista tukea.⁶⁰ Suomalaisten myötätunto Puolan saksankielisiä protestantteja kohtaan oli tämän jälkeen vapaa ulkopolitiittisesta jännityksestä.

d. Diasporatyön erityiskohteeksi Inkeri

Saksalaiset esikuvat suuntasivat Suomen kirkon diasporatyön aluksi nimenomaan Keski-Euroopan ja Baltian saksalaisten luterilaisten vähemmistökirkkojen auttamiseen. SKSK:n diasporatoimikunta ryhtyi kuitenkin jo ensimmäisenä toimintavuonnaan painottamaan työalaansa toisaalle. Fennomaanit intressit alkoivat tunkeutua myös diasporatyöhön. Toimikunnan ohjesäännössä määrättiin, että työssä tuli keskittyä ensisijaisesti auttamaan Suomen rajojen ulkopuolella asuvia suomenkielisiä vähemmistöjä, toiseksi muita suomensukuaisia kansoja ja vasta kolmanneksi vieraita protestanttisia kirkkokuntia.⁶¹

Päätöksen takana oli Gummerus, jonka nimenomaan halusi toiminnassa välttää liiallista saksalaista väritystä.⁶² Painetta saksalaissuuntauksen vähentämiseen saattoi tulla myös toisen piispa J. R. Koskimiehen taholta. Koskimiestä ärsyttivät Kustaa Aadolf -yhdistysten lehtiset, joita hänen mukaansa leimasivat kansalliskiihko ja myrkyllinen katkeruus voittajakansoja kohtaan. Suomessa ei asian vuoksi ainakaan kannattaisi kiihkoilla, Koskimies pohdiskeli päiväkirjassaan.⁶³

Työn tärkeimmäksi yksittäiseksi avustuskohdeeksi valittiin Inkerin luteri-

60 *Schauman* 1962, 137—141; *Hovi* 1984, 163.

61 Ohjesääntö SKSK:n diasporatoimikunnalle, kohta 1. SKSKA IV Ca VA; *Mäkeläinen* 1969, 186—190; *Yrjölä* 1969, 44—45.

62 Gummerus Söderblomille 24.3.1921. NSS UUB; *Mäkeläinen* 1969, 190—191.

63 Koskimiehen pvk 18.4.1922. JRK HYK.

laiset seurakunnat.⁶⁴ Inkerin kirkollinen hätätila tunnettiin Suomessa hyvin. Vallankumouksesta lähtien oli Suomeen virrannut pakolaisia, joiden kertomuksista oli väritynyt lohduton kuva Inkerin oloista. Vuoden 1918 jälkipuoliskolla alkaneet uskonnolliset vainot olivat saaneet suuren osan papistosta pakenemaan joko Viroon tai Suomeen; useat papeista olivatkin suomalais-syntyisiä. Seurakuntaelämän kannalta vaikein ongelma oli siis pappispula. Vallankumousta edeltäneen ajan 33 papista oli jäljelle jäänyt vain muutamia.⁶⁵ Bolševikkien harjoittama uskonnonvastainen toiminta sekä pappien vangitsemiset ja heihin kohdistettu väkivalta herättivät Suomen kirkossa kauhua; Antikristuksen ajan nähtiin jo alkaneen Venäjällä.⁶⁶

Erityisen raskaana vainon ajat koki juuri Inkerin kirkko. Inkerin avustaminen oli ollut kirkossa esillä jo ennen diasporatoimikunnan perustamista. Varojen toimittaminen Inkeriin oli tosin vaikeaa, ja osan niistä tarvitsivat Suomeen tulleet pakolaiset. Apua oli saatu perille lähinnä Suomen kirkon sisälähetysseuran kautta.⁶⁷ Pakolaisten aseman järjestämiseksi taas työskenteli useita järjestöjä, ja esimerkiksi Arthur Hjeltin johtama NMKY keräsi varoja tarkoitusta varten.⁶⁸ Heimokansojen auttaminen ja heimolähetys kuuluivat vuodesta 1921 myös Suomen lähetysseuran viralliseen ohjelmaan.⁶⁹

Diasporatoimikunta otti pakolaishuollon sijasta tavoitteekseen toimittaa apua itse paikalle, Inkerin seurakunnille. Varojen avulla pyrittiin helpottamaan kirkkojen korjaamista ja kirjahankintoja. Päähuomion sai kuitenkin aluksi yritys poistaa Inkerin pappispula.⁷⁰

64 Selostus diasporatoimikunnan varojen käytöstä 1921—1926. SKSKA IV Ca VA; *Kmaa* 74/4.10.1921; *Yrjölä* 1969, 48—49; *J. Jääskeläinen* 1980, 300—301.

65 *Nygård* 1978, 74—79; *J. Jääskeläinen* 1980, 84—85, 124. Vuonna 1921 Inkerissä oli kolme suomenkielistä pappia. *J. Jääskeläinen* 1980, 135, 229.

66 *Kmaa* 31/19.7.1918, Mitä lopulta seuraa? Onnettomat olot Pietarissa ja ympäristössä; *Kmaa* 6/21.1.1919, Ulkomailta; *Kmaa* 66/2.9.1919, Antikristuksen aikaa Wenäjällä.

67 *J. Jääskeläinen* 1980, 214—215. Lähetysseuran ja herättäjäyhdistyksen piirissä virinneistä suunnitelmista *Yrjölä* 1969, 30—33, 40—43.

68 *Kmaa* 65/29.8.1919, Inkeriläisten ilta. NMKY avusti myös Itä-Karjalan pakolaisia. *Kmaa* 24/28.3.1922. *Nygård* ei mainitse tätä eikä juuri muutakaan kirkollista avustustoimintaa. Vrt. *Nygård* 1978, 77—79, 96—100, 108—111.

69 SLS:n johtokunnan ptk 3.11.1921 § 11 ja liite 4. Cb SLSA; *Kmaa* 86/15.11.1921.

70 SKSK:n diasporatmk ptk s.d. lokak. 1921 § 3. SKSKA IV Ca VA; *Yrjölä* 1969, 48—49.

Inkerin pappispulaa käsiteltiin syksyn 1921 piispainkokouksessa, jonne maassa olevat pakolaispapit olivat laatineet asiaan liittyvän vetoomuksen. Samassa yhteydessä Gummerus kertoi Inkerin kysymyksen kuuluvan myös diasporatoimikunnan ohjelmaan. Piispainkokous päätti kääntyä valtioneuvoston puoleen ja anoa työtä varten varoja. Joulukuussa valtioneuvosto myönsi SKSK:n diasporatoimikunnalle 50 000 markan avustuksen käytettäväksi Inkerin avustamiseen.⁷¹ Pappispulan poistaminen ei kuitenkaan onnistunut, sillä halukkaille papeille ei järjestynyt viisumia. Joulukuussa saatiin Inkeriin tosin oma piispa, rovasti Felix Relander. Vihkimistilaisuuteen Pietariin kutsuttiin myös piispa Gummerus, mutta kireän ulkopoliittisen tilanteen vuoksi matka jäi tekemättä.⁷² Pappisliitto ja muut avustuskanavat yrittivät tämänkin jälkeen välittää apua Inkeriin. Inkerin pappispulaa ei kuitenkaan viisumikiellon vuoksi pystytty helpottamaan.⁷³

Diasporatyöhön suuntautumisen ohella vuosi 1921 merkitsi kirkon ulko-suhteiden hoitamisessa johtajavaihdosta. Arthur Hjelt, joka oli kolmen vuosikymmenen ajan tehnyt ekumeenista pioneerityötä, oli väistymässä, ja ulko-suhteiden hoito oli siirtymässä luontevasti Porvoon piispan Jaakko Gummeruksen käsiin. Kirkon ulkomaisissa suhteissa tapahtui samalla uudelleen-suuntautumista, jonka eräänä merkinä oli juuri diasporatyön käynnistyminen. Gummeruksen ekumeeninen mielenkiinto kohdistui Hjeltiä selvemmin luterilaisiin veljeskirkkoihin. Niiden usein selvästi bilateraalinen avustaminen ei välttämättä vaatinut kosketuksia suuriin ekumeenisiin järjestöihin. Diasporatyö olikin ensimmäinen kirkkojenvälinen työmuoto, jonka kirkollistuminen ja virallistuminen tapahtui jokseenkin ongelmitta.

Diasporatyön selvä fennomaaninen korostus oli omiaan poistamaan myös niitä epäluuloja, joita Suomen kirkossa tunnettiin ”ylikansallisia” hankkeita kohtaan. Toisaalta tämä piirre herätti epäluuloisuutta ruotsinkielisen seurakuntaväen piirissä. Rendtorffin vierailun aikana syntyi ajatus vastaavan ruotsinkielisen Kustaa Aadolf -yhdistyksen perustamisesta. Rendtorff, joka ei

71 Piispainkok. ptk 6.10.1921 § 4. SKVK I, 14; Loimaranta Gummerukselle 12.12.1921. JG HYK; *J. Jääskeläinen* 1980, 300—311.

72 Inkerinmaan suomalainen Ev. Lutherilainen Konsistorio Gummerukselle 11.10.1921. JG Aaa:1 OMA; *Kmaa* 94/13.12.1921, Inkerin luterilaiset saaneet oman piispan; *J. Jääskeläinen* 1980, 236, 256—257, 311—313.

73 Pappisliiton keskustoimikunnan ptk 28.11.1921 § 4 ja 21.3.1922 § 8. PA HY KHL; *J. Jääskeläinen* 1980, 312—313.

halunnut vaarantaa hyvin käynnistynyttä suomalaista diasporatyötä, vältti kuitenkin rohkaisemasta hanketta, eikä rinnakkaisjärjestöä syntynytkään.⁷⁴

4. Itä-Karjalan kriisi kirkon ulkosuhteissa

a. Itä-Karjalan kysymys kärjisty

Inkerin kysymys sai marras-joulukuussa 1921 Suomessa ja myös Suomen kirkossa väistyä uuden ajankohtaisen ongelman tieltä. Kysymys oli toisesta heimokansasta, itäkarjalaisista. Itä-Karjalaan suuntautuneeseen heimoharrastukseen oli vuosia kytkeytynyt toive alueen liittämisestä Suomeen. Tällaisia toiveitahan ei juuri realistisesti voitu elätellä Pietarin ympärillä sijaitsevan Inkerinmaan suhteen.¹

Toiveet Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen näyttivät kuitenkin rauenneen lokakuussa 1920 tehdyn Tarton rauhansopimuksen myötä. Itä-Karjalan ohella sopimus liitti suomalaisten hallussaan pitämät Repolan ja Porajärven kunnat Neuvosto-Venäjään. Itä-Karjalalle tuli sopimuksen mukaan myöntää autonominen asema. Tätä ehtoa ei suomalaisten mielestä kuitenkaan toteutettu, ja syksyllä 1921 Suomi huomautti asiasta Neuvosto-Venäjälle nootilla yhdessä Puolan, Latvian ja Viron kanssa. Tilanne Karjalassa kiristyi ja puhkesi myöhemmin syksyllä kapinaksi.²

J. H. Vennolan johtama hallitus päätti istunnossaan 26.11.1921 vedota kriisissä suoraan Kansainliittoon. Päätöstä oli edeltänyt Suomen ja Neuvosto-Venäjän välinen noottien vaihto. Neuvosto-Venäjällä katsottiin, että Suomen hallitus oli vastuussa Itä-Karjalassa syntyneestä kapinaliikkeestä. Sitä johtamassa oli Suomen armeijan upseereita, ja kapinalliset saivat Suomesta

74 Rendtorff Gummerukselle 9.12.1921. JG HYK; *Wallinheimo* 1923, 276—278. SKSK:n ruotsinkielisen sisarjärjestön FSFF:n työmuodoista *Klemets* 1979, 107—119.

1 Inkerin avun poliittisesta merkityksestä *Nygård* 1978, 76—78.

2 *M. Jääskeläinen* 1961, 312—320; *Schauman* 1962, 134; *Paasivirta* 1984, 262—263.

myös rahallista apua. Pyynnöistä huolimatta ei Suomen hallitus estänyt tätä sulkemalla rajaa.³

Suomessa oli todella pantu toimeen vapaaehtoisten värväystä ja erilaisia keräyksiä kansannousun hyväksi. Keruutyössä olivat aktiivisina mukana myös eri kristilliset piirit. Tällä kertaa kyse ei ollut diasporatyöstä, hädän-alaisten luterilaisten veljesseurakuntien auttamisesta, sillä alueen väestö oli pääosin ortodoksista. Avustusmotivaation katsottiin nousevan humanitaariselta pohjalta, ja siihen liittyi avoimesti vahva suomalaiskansallinen innostus, fennomaaninen heimohenki.⁴ Repolan ja Porajärven kohtalo kaiheresi sitä paitsi kirkossakin.⁵

Tilanne Itä-Karjalassa paheni joulun tienoilla 1921. Neuvosto-Venäjä lähetti alueelle 13 000 puna-armeijalaista kukistamaan kapinaa. Suomi sai vastaanottaa tiukkasanaisia viestejä. Tapahtumien käänne aiheutti Suomessa kiivasta keskustelua. Poliittinen johto joutui ratkaisemaan, mihin toimiin Suomen olisi ryhdyttävä, ja maa oli sodan partaalla.⁶

b. Suunnitelma World Allianceen vetoamisesta

Suomalainen World Alliance -toimikunta näki Itä-Karjalan kysymyksessä toimenkuvaansa sopivan vähemmistökysymyksen ja otti asian omakseen. Lähes kaikki toimikunnan jäsenet allekirjoittivat Jaakko Gummeruksen laatiman vetoomuksen, jossa kehoitettiin Suomen kristittyjä kaikissa maan seurakunnissa tukemaan Karjalan hätääkärsiviä. SKSK:n alaisen Kristillisen sanomalehtitoimiston kautta vetoomusta levitettiin marraskuussa 1921 yli maan. Vetoomus oli laadittu välittömästi sen jälkeen kun hallitus oli päättänyt

3 *M. Jääskeläinen* 1962, 92—93; *M. Jääskeläinen* 1977, 319—325; *Blomstedt* 1969, 421—422; *Hovi* 1984, 159; *Nevakivi* 1988, 49. Hallitus vetosi myös liittoutuneisiin ja toisiin reunavaltioihin mutta tuloksetta. *Schauman* 1962, 135—138.

4 *Kmaa* 45/22.6.1921, Heimoushenkeä lujittamaan; *Kmaa* 90/29.11.1921, Vientä-Karjalan vapaustaistelu & Suomen kristityt, Itä-Karjalaa avustamaan; *Yrjölä* 1969, 30—33; *J. Jääskeläinen* 1980, 110.

5 *Kmaa* 24/1.4.1921, Repola ja Porajärvi.

6 *Korhonen* 1966, 59; *Blomstedt* 1969, 424; *M. Jääskeläinen* 1977, 325—326; *Hovi* 1984, 158—159; *Paasivirta* 1984, 262—263.

Kansainliittoon vetoamisesta eli ajankohtana, jolloin kapinasta jo oli tullut julkinen kansainvälinen kiistakysymys.⁷

Myös ulkomailla Itä-Karjalan kriisi miellettiin sellaiseksi vähemmistöky-symykseksi, johon kirkkojen sopi ottaa kantaa. Amerikkalainen Federal Council -kirkkoliitto, joka oli ottanut vähemmistötyön erityishuomionsa koh-teeksi, lähetti Suomen kirkolle veljellisen viestin. Sen mukaan Federal Coun-cil seurasi syvän mielenkiinnon, rukouksen ja ehdottoman myötätunnon kera Suomen tapahtumia. Kirjeessä toivottiin, että käynnissä oleva hirveä taistelu voisi syventää yhteyksiä Suomen kirkon ja Amerikan kirkkojen kesken. Viestin toimitti piispa Jaakko Gummerukselle Yhdysvaltain Suomen-lähetti-läs Charles L. Kagey.⁸

Suomalainen WA-toimikunta ryhtyi kuumeisesti hankkimaan Itä-Karjalan kysymykselle kirkkojenvälistä myötätuntoa. Toimikunta käsitteli asiaa ko-kouksessaan 12. joulukuuta ja päätti tukea omalta osaltaan Kansainliitolle osoitettua vetoomusta. Komitea päätti vedota Itä-Karjalan asiassa ”Kansain-liiton sieluun”, World Allianceen. WA:n johdolle päätettiin lähettää kirjelmä, jossa suomalainen WA-osasto kiinnittäisi huomiota Suomen rajoilla rieh-uvaan vapaussotaan ja antaisi ”oikeita” tietoja taistelun luonteesta. Kirjelmän laatiminen jätettiin aloitteen tehneen puheenjohtajan, Arthur Hjeltin ja sihtee-rin, Aleks Lehtosen tehtäväksi.⁹

Tilanteen ollessa kuumimmillaan Hjelt ja Lehtonen valmistelivat World Allianceselle tarkoitettua vetoomusta, jonka sisällöstä jälkimmäinen tammi-kuun 9. päivänä 1922 jo alustavasti kertoi WA:n pääsihteerille sir Willough-by H. Dickinsonille. Suomalaisilta oli Lehtosen ilmoituksen mukaan tulossa kirjelmä, joka liittyi Suomen itärajalla syttyneeseen sotaan. Suomenkielinen Karjalan heimo taisteli vapautensa puolesta bolševistisen Venäjän sietämä-töntä sortoa vastaan. Lopullisen kirjelmän lähettäisi Suomen WA-osaston

7 *Kmaa* 90/29.11.1921. Vetoamuksen allekirjoittivat muun muassa Gummerus, Hjelt, Kaila, Lehtonen, Siiri Loimaranta, Yrjö Loimaranta, Mannermaa, Pietilä, Virkkunen ja Wirén. Vetoamuksen levittämisestä *Heikinheimo* 1967, liite 1.

8 Macfarland Gummerukselle 7.12.1921. JG Aaa:1 OMA. Federal Council oli tiedottanut vähemmistöihin kohdistuvasta työstään aiemmin syksyllä. Federal Council ”To our Correspondents in Europe 8.8.1921”. SYKTA HY KHL; Hoover 5.3.1921 Macfarlandille. *Federal Council* 1921, 3. Kirjeen kopio AH HYK.

9 WA ktmk ptk 12.12.1921 § 5. SYKTA HY KHL. Kokouksessa olivat läsnä Hjelt, Gummerus, Mannermaa, Wirén ja Lehtonen.

puolesta professori Arthur Hjelt ensi tilassa, Lehtonen kirjoitti.¹⁰

Hjelt ei kuitenkaan lähettänyt kirjelmää eikä sitä ilmeisesti milloinkaan saatu valmiiksi. World Alliance -toimikunta oli näet velvoittanut hänet neuvottelemaan kirjelmän sisällöstä maan hallituksen kanssa.¹¹ Ingman ei tällä kertaa ollut ministerinä¹², mutta vuorovaikutus hallituksen kanssa ei siis vaikuta olleen yksin hänen varassaan. Kirkkojenvälisen työn keskushahmoista ainakin Gummerus ja Sirenius lukeutuivat ulkoministeri Rudolf Holstin ystäviin, joten yhteydenoton vaikeutta ei ollut.

Hallitus puolestaan oli jo omaksunut Itä-Karjalan kapinaan nähden pidättyvän kannan, eikä Kansainliitoltakaan ollut odotettavissa apua. Sitä paitsi kapina oli tammikuun puolivälissä 1922 lähes tukahdutettu.¹³ Ei ole luultavaa, että hallituksen edustajat olisivat tässä tilanteessa neuvoneet Hjeltiä lähettämään uutta kansainvälistä vetoamusta; Suomen hallituksen marraskuinen vetoaminen Kansainliittoon oli jo kylliksi suututtanut neuvostohallitusta. Suomalaisen WA-osaston aloite jäikin tekemättä. Kirkkojenvälistä työtä tekevä aktiivijoukko ei halunnut syyllistyä ulkopoliittiseen varomattomuuteen.

c. Kriisin jälkimaininkeja

Ekumeenisen työn johtohahmot välttivät näin tietoisesti toimintaa, joka olisi saattanut poiketa hallituksen virallisesta linjasta. Yhtä varovaisia ei oltu kaikkialla kirkon piirissä. Kotimaassa sai sijaa heimohenkinen päätös, johon Itä-Karjalan kysymyksessä yhdistyi lehdessä kansalaissodasta lähtien enemmän tai vähemmän piilevänä näkynyt kommunismin ja Venäjän vastaisuus. Niinpä lehti esimerkiksi kertoessaan helmikuussa 1922 sisäministeri Heikki Ritavuoren murhasta arvosteli vainajan liiallista maltillisuutta Itä-Karjalan asiassa. Ritavuori oli ollut liian luottavainen äärivasemmiston hyvään tahtoon nähden, hän oli taipunut kommunistien painostukseen ja sulkenut itärajan. Sisäministerin toimien arvostelu oli traagiset tapahtumat huomioon ottaen tahditonta murhaajan puolustelua. Kotimaan lukija ei voinut välttyä

10 Lehtonen Dickinsonille 9.1.1922 (kopio). AL VA.

11 WA ktmk ptk 12.12.1921 § 5. SYKTA HY KHL.

12 Vennolan hallituksen ulkoministerinä oli Rudolf Holsti, kirkollis- ja opetusministerinä Niilo Liakka. *M. Jääskeläinen* 1977, 320.

13 *M. Jääskeläinen* 1962, 93—95; *Paasivirta* 1984, 263—264.

vaikutelmalta, että Ritavuori, aivan kuten Bobrikov tai prokuraattori Soisalon-Soininen aikoinaan, oli saanut niittää mitä oli kylvänyt.¹⁴

Piispa Koskimies antaa päiväkirjassaan helmikuun alkupuolen tunnelmistat sensuroimattoman kuvauksen. ”Se Ritavuori ja toverit! Milloin siinäkin piru omansa korjaa? Bolševikkien nuoleskelijat!” Vajaata viikkoa myöhemmin tapahtuneen murhan jälkeen sävy oli astetta maltillisempi. ”Vainaja tavallaan provoseerasi tämän”, kuului kuitenkin Koskimiehen loppuarvio.¹⁵

Ritavuoren murhan yhteydessä käytiin kahden johtavan päivälehdessä, Helsingin Sanomien ja Uuden Suomen, välillä kiivasta polemiikkaa. HS syytti oikeistopiirejä kiihotuksesta, US puolestaan sanoutui irti syytöksistä ja tuomitsi murhateon. Kotimaan kirjoituksen sävy ja Koskimiehen päiväkirjamerkinnot viittaavat kuitenkin siihen, ettei oikeistopiireihin — jollaisiksi kirkollinen mielipiteenmuodostus tässä yhteydessä on katsottava — kohdistunut arvostelu ollut katteetonta.¹⁶

Kotimaa julkaisi helmikuussa 1922 kuitenkin myös otteita kokoomuslaisen poliitikon, pankinjohtaja J. K. Paasikiven lausunnoista Itä-Karjalan asiassa. Paasikiven mukaan sota Venäjän kanssa oli ehdottomasti vältettävä, vaikka mieli olisi lämmin Karjalan asialle. Tämä kanta oli Paasikivestä ainoa mahdollinen, niin katkera kuin se olikin. ”Huomion ansaitsevana lausuntona” piti näitä sanoja myös Kotimaa.¹⁷ Tietty ulkopoliittinen maltti Kotimaan linjassa siis säilyi.

Ritavuoren kuolemasta ja Itä-Karjalan kysymyksestä kirjoittaessaan Kotimaa oli kuitenkin selvästi heijastellut porvarillisen suomalaisen yhteiskunnan uusia jyrkkeneviä sävyjä suhteessa Venäjään, kommunismiin ja Suomen itsenäisyyden puolustamiseen.¹⁸ Itä-Karjalan kysymys johti nationalistisen yli-

14 *Kmaa* 13/17.2.1922, Sisäministeri Ritavuori murhattu. Ritavuoren murhasta *Blomstedt* 1969, 425; *Jutikkala* 1977, 127. Ritavuoren ja aktivistien välisestä jännityksestä *Ahti* 1987, 60, 68—69, 167—168.

15 Koskimiehen pvk 9.2. ja 18.2.1922. JRK HYK.

16 *HS* 45/15.2.1922; *US* 38/15.2. ja 39/16.2.1922. Kevään 1922 vaalien alla maalaisliiton lehti *Ilkka* leimasi Kotimaan oikeistopuolueiden palvelijaksi. Kotimaa puolustautui syytöksiä kohtaan. *Kmaa* 39/23.5.1922, Kotimaa ja valtiolliset puolueet.

17 *Kmaa* 13/17.2.1922, Huomiota ansaitsevia lausuntoja. Paasikiven lausunto oli peräisin Helsingin Sanomista. *HS* 46/15.2.1922.

18 Ajan ilmapiiristä *Jutikkala* 1977, 126—128, 146—147; *Paasivirta* 1984, 255—257, 262—264.

oppilasnuorison piirissä keväällä 1922 Akateemisen Karjala-Seuran perustamiseen. AKS:ssa oli teologeilla huomattava edustus. Teologian opiskelijoille kysymys suomen kielen asemasta näyttää tosin ainakin vuonna 1922 olleen Venäjän-kysymystä tärkeämpi¹⁹. AKS:n välityksellä nationalismi sai kuitenkin vähitellen myös kirkossa entistä enemmän neuvostovastaisia sävyjä.²⁰

5. Venäjän kysymys kirkkojenvälisillä foorumeilla 1922

a. World Alliance ei yhdy Venäjän arvosteluun

Suomalaisen World Alliance -toimikunnan suunnitelmat olivat muuttuneet. Huhtikuun alussa toimikunnan sihteeri Aleksi Lehtonen kirjoitti uudelleen Dickinsonille ja kertoi suomalaisten valmistelevan uutta aloitetta, jonka he toivoivat tulevan esiin World Alliancen kolmannessa kansainvälisessä konferenssissa vuonna 1922. Suomalaisten mielestä World Alliancen tuli pyrkiä vaikuttamaan siihen, että Neuvosto-Venäjä noudattaisi alueellaan humanitaarisia periaatteita, Lehtonen selosti. Itä-Karjalan kohtaloa Lehtonen ei kirjeessään maininnut, vaikka se selvästi oli aloitteen taustalla.¹

Toimikunnan työvaliokunta muotoili aloitetta huhtikuun lopulla ja päättyi esittämään World Allianceselle seuraavaa täsmennettyä keskusteluteemaa: ”Mitä olisi maailmanliiton tehtävä, jotta Neuvosto-Venäjä saataisiin noudattamaan sisäisessä hallinnossa inhimillisiä ja eettisiä periaatteita?” Sanamuoto viittaa vuonna 1920 St. Beatenbergissä hyväksyttyyn suomalaisaloitteeseen. Vaatimus eettisten periaatteiden noudattamisesta kansainvälisissä kysymyksissä haluttiin siis jälleen kohdistaa suomalaisten naapurimaahan, tällä kertaa itäiseen. Aloite päätettiin esittää World Alliancen kokoukselle, joka oli

19 Opiskelijalehti Kyyhkynen haastoi keväällä 1922 kiivaaseen sävyyn uuteen nimiensuomennuskampanjaan. *Kyyhkynen* 2/8.3.1922, ”Ceterum censeo”. TYTA HYK.

20 *M. Jääskeläinen* 1962, 98—99; *Klinge* 1968, 62, 100, 124; *Tiilikä* 1974, 134, 160; *Klinge* 1983, 63—67; *Franzén* 1987, 71.

1 Lehtonen Dickinsonille (kopio) 3.4.1922. AL VA.

määrä järjestää Kööpenhaminassa elokuussa 1922.²

Kööpenhaminaan matkusti elokuussa poikkeuksellisen suuri suomalaisjoukko. Kysymys ei nimittäin ollut pelkästään World Alliance -kokouksesta. Jo vakiintuneen käytännön mukaan järjestettiin saman tien useita kirkkojen välisiä kokouksia. Aivan elokuun alussa pidettiin NMKY-liikkeen johtajien nelipäiväinen neuvottelu.³ Seuraavaksi olivat vuorossa World Alliance -kokous 7.—8.8. ja Euroopan protestantismin hätäkokous 10.—12.8. Viimeisenä pidettiin Life and Work -liikkeen suunnittelukokous, jonka kokouspaikkana oli Ruotsin Helsingborg. Suomalaiset osallistuivat kaikkiin mainittuihin kokouksiin.⁴

Suomalaisten kannalta tärkein oli World Alliance -kokous. Osanottajia kokouksessa oli yli kaksisataa, yhteensä 25 eri maasta.⁵ Paikalla oli koko World Alliancen virallinen suomalainen delegaatio: Hjelt, Gummerus, Lehtonen ja Wirén. Heidän lisäksi kokoukseen osallistui viisi suomalaista tarkkailijaa. Nämä olivat Otto Aarnisalo, Sigrid (Siiri) Gummerus, A. E. Jokipii, E. W. Pakkala ja Lauri Rikala.⁶

Sisälähetysseuran johtajan, rovasti Otto Aarnisalon läsnäolon selittää hänen kiinnostuksensa Venäjällä tehtävää työtä kohtaan, olihan Kööpenhaminassa määrä käsitellä juuri Venäjän kysymystä.⁷ Settlementityössä toimiva pastori Jokipii oli laatinut World Alliancen pyytämän raportin kirkon toiminnasta teollisuusväestön keskuudessa, ja kirkkoherra E. W. Pakkala oli vuonna 1922 muutoin osallistunut työväenkysymystä koskevaan keskusteluun. Lauri Rikala taas oli NMKY:n johtajia, ja hän osallistui yhdessä Hjeltin ja Lehtosen kanssa World Alliancen konferenssia edeltäneeseen NMKY-kokoukseen.⁸ World Alliance myönsi matka- ja oleskelukorvaukset neljälle osanottajalle, muiden rahoitusta järjesteltiin eri taustayhteisöjen kautta. Piispainkokoukseen ei rahoitusasiaa viety.⁹

2 WA ktmk työvaliokunnan ptk 25.4.1922. SYKTA HY KHL.

3 *Kmaa* 61/11.8. ja 62/15.8.1922.

4 WA 1922b, 3—4, 7; WA 1922d; *Wadensjö* 1971, 111—112; *Kerner* 1983, 83.

5 *Die Eiche* 1922, 395.

6 WA 1922b, 4, 7.

7 *Sipilä* 1954, 189—192; *Kansanaho* 1964, 173—178, 180—189; *Setälä* 1970, 91—94.

8 WA ktmk ptk 13.5.1922 § 5. SYKTA HY KHL; *Kmaa* 58/1.8., 60/8.8. ja 61/11.8.1922; *Kaija* 1970, 91—92; *Kena* 1979, 313—314.

9 WA ktmk työjaoston ptk 25.4.1922 § 1. SYKTA HY KHL; WA 1922c.

Tarkkailijoiden joukkoon oli alkujaan merkitty myös Suomen Kansainliitto-edustaja, kansainvälisen oikeuden professori Rafael Erich, jonka kanssa kirkko oli tehnyt yhteistyötä Ahvenanmaan kysymyksessä. Erichin osallistuminen Kööpenhaminan WA-kokoukseen oli toimikunnan mielestä tärkeää nimenomaan Kansainliitto-kontaktien vuoksi; osallistuminen kaatui kuitenkin Erichin sairastumiseen.¹⁰

Suomalaisten aloite kuului alkuperäisessä muodossaan seuraavasti:

The Finnish National Council esittää keskustelukysymykseksi, mitä olisi tehtävä, jotta Neuvosto-Venäjä saataisiin noudattamaan yleishuomaanisia ja eettisiä periaatteita sisäisessä hallinnossaan. Aiheena tämän kysymyksen esittämiseen on meillä lähinnä se kohtelu, jonka alaisiksi Suomen rajalla asuvat suomensukuiset kansalliset vähemmistöt ovat Neuvostohallituksen taholta joutuneet. Karjalan heimon hädänalainen kansallinen tila on äskeisen Kansainliiton (neuvoston) kokouksen kautta tullut sivistyneen maailman tietoon. Kipeästi koskee asian rinnalla Suomen kristikansan sydäntä erityisesti se raaka sorto, jonka alaisiksi Inkerin suomalainen evankelinen väestö on Neuvostohallituksen puolelta joutunut, kun ei edes uskonnonharjoitusta vapaasti sallita ja seudun evankeliset papit ovat joutuneet monellaisen vainon esineeksi, niin että vain ani harva heistä on voinut työtään jatkaa. Koska tällainen tilanne mitä vakavimmin häiritsee naapureina elävien valtioiden välejä, koskee tämä epäkohta erityisen läheisesti World Alliancen harrastuspiiriä. Lausumme sen hartaan toivomuksen, että asia otetaan vakavan pohdinnan alaiseksi tulevassa Kööpenhaminan kokouksessa, jossa se suomalaisen komitean taholta kernaasti alustetaan.¹¹

Pääosa aloitteen sisällöstä julkaistiin World Alliancen vuoden 1922 käsikirjassa.¹² Arthur Hjelt vei asian myös 5.8.1922 pidettyyn johtokunnan istun-

10 WA ktmk ptk 13.12.1921 § 3. SYKTA HY KHL; Lehtonen Gummerukselle 14.6.1922. JG HYK. Myös aiemmin valtiovarainministerinä toimineen August Ramsayn oli alun pitäen määrä lähteä Kööpenhaminaan, mutta hänenkin matkansa peruuntui. Lehtonen Blighille 1.6.1922. AL VA; Ramsay Gummerukselle 22.7.1922. JG HYK. Ramsaysta *M. Jääskeläinen* 1977, 279.

11 The Finnish National Council ... s.d., Hjeltin käsialalla täydennetty koneella kirjoitettu teksti. AH kansio 5 HYK.

12 ... The Council has been extremely anxious that the World Alliance should take into international consideration the steps to be taken in order to bring Soviet Russia to observe ethical and humane principles in its inner government ... WA 1922a, 63—64.

toon, joka käsitteli alustavasti kansalliskomiteoiden taholta tulleet aloitteet. Johtokunta ei kuitenkaan innostunut suomalaisaloitteesta. Venäjän kysymyksestä käytiin yleiskeskustelu, joka kiteytettiin lyhyeksi julkilausumaluonnokseksi, ja World Alliancen kansainvälinen konferenssi hyväksyi sen sitten kannanotokseen.¹³

Järjestö päätti kannanotossa kehottaa kirkkoja auttamaan parhaansa mukaan ahdingossa ja puutteessa olevaa Venäjän kansaa eri järjestöjen välityksellä. Päätöksen mukaan World Alliance odotti aikaa, jolloin Venäjän kirkko voisi olla mukana järjestön toiminnassa.¹⁴

Minkäänlaisiin vetoomuksiin tai painostukseen World Alliance ei Venäjän suhteen siis ollut taivuteltavissa. Järjestön linjana vuonna 1922 oli pikemminkin Venäjän auttaminen kuin arvosteleminen. Venäjän avustamisen olivat ottaneet ohjelmaansa muun muassa useat Yhdysvaltojen protestanttisista kirkkoista. Vaikutusvaltainen ja ekumeenisesti aktiivinen Federal Council oli jo aiemmin lähettänyt tätä koskeneita vetoomuksia eri puolille maailmaa.¹⁵

Täysin huomiotta ei suomalaisten Venäjä-aloite World Alliancen kolmannessa kansainvälisessä konferenssissa jäänyt. Aloite päätettiin siirtää Söderblomin johtamaan Life and Work -kokoukseen, joka alkoi muutaman päivän kuluttua Helsingborgissa.¹⁶ Ainakin World Alliancen osalta oli suomalaisten kansallinen taktiikka kuitenkin tällä kertaa pahasti pettänyt.

b. Aarnisaloon teekutsut

Suomalaisdelegaatio, joka oli lähtenyt liikkeelle Venäjän kysymyksen merkeissä, ei kuitenkaan lannistunut, vaan se päätti ryhtyä käyttämään hyväkseen muita keinoja saadakseen huomiota Venäjää koskeville näkemyksilleen. Ne eivät näet rajoittuneet World Allianceslle tehtyyn poliittisävyiseen vetoomukseen. Suomalaisilla oli mielessään myös Venäjän uskonnollisiin oloihin

13 WA 1922e, Minutes of the Management Committee held at Copenhagen August 5, 1922 §§ 8, 13, 15. EZA 51 D IX g 2; WA 1922b, 28.

14 WA 1922b, 28.

15 Ks. esim. Federal Councilin kirjelmä ”The Churches and the Russian Famine” s.d.[1921]. AH kansio 5 HYK sekä Federal Councilin vetoomus 3.3.1922 Venäjän auttamiseksi ”to the Pastors of the Churches of Christ in America. Ea 1. SYKTA HY KHL.

16 WA 1922b, 28.

vaikuttaminen. Delegaatio oli ryhtynyt tukemaan Otto Aarnisaloon suunnittelemaa, jonka mukaan Venäjällä tehtävää evankelioimistyötä varten oli perustettava uusi kansainvälistä tukea nauttiva järjestö.

Aarnisalo oli jo ennen Venäjän vallankumousta suunnitellut evankelioimistyön käynnistämistä Venäjän suomensukuisten kansojen parissa. Venäjän hallintotavan muututtua ja maan uskonnollisten olojen vaikeuduttua Aarnisaloon Venäjän harrastus oli laajentunut koskemaan heimokansojen ohella myös muita Venäjän kansoja, jotka kommunistihallinnon aikana muutoin vaipuivat uskonnottomuuteen. ”Hallakorpi oli kuivattava”, kirjoitti Aarnisalo. Johtamastaan sisälähetyslaitoksesta, Sortavalassa sijaitsevasta Raamattutalosta, hän suunnitteli tämän kuivatustyön keskusta.¹⁷

Vuodesta 1920 lähtien Aarnisalo oli kehitellyt laajoja suunnitelmia viedä evankeliumia Venäjälle jopa yhdistetyin ortodoksis-luterilaisin voimin. Edellisellä ulkomaanmatkallaan hän oli etsinyt hankkeelle tukea Englannista.¹⁸ Tunnustukselliset ennakkoluulot eivät olleet ominaisia Aarnisalolle.

Kun itse World Alliancen kokous jätti suomalaisten aloitteen vähälle huomiolle eikä Aarnisalolle järjestynyt tilaisuutta suunnitelmiensa esittämiseen, suomalaiset päättivät yrittää viedä asiaa eteenpäin epävirallista tietä. Eri maiden edustajien kanssa käydyt yksityiskeskustelut osoittivat, että ajatus Venäjän evankelioimisesta kiinnosti monia. Erityisen lämpimästi siihen suhtautui Venäjän ystävänä tunnettu John R. Mott, jonka kanssa suomalaisdelegaation itseoikeutettu johtaja piispa Gummerus yhdessä Aarnisaloon kanssa kävi pitkiä keskusteluja.¹⁹ Suomalaisten ennakkoluulot Mottia kohtaan näyttivät viimeistään nyt hälvenneen. Mottilla oli sitä paitsi itselläänkin kirkkokuntansa perinteiden mukaisesti vireillä suunnitelmia Venäjän uskonnollisen työn elvyttämisestä, joten suomalaisten suunnitelma vastasi hänen pyrkimyksiään.²⁰

17 Aarnisalo kirjoitti useita Venäjän kysymystä käsitteleviä kirjasia. Kirjoitus Hallakorpi kuivattava ilmestyi vuonna 1922. *Sipilä* 1954, 190—192, 347; *Setälä* 1970, 92—95, 166; *Kena* 1979, 327.

18 *Aarnisalo* 1922/1964, 281—283; *Sipilä* 1954, 189—192; *Yrjölä* 1969, 35—39; *Setälä* 1970, 94; *J. Jääskeläinen* 1980, 214—216. Hankkeeseen liittyvästä ns. Väinölän valiokunnasta tarkemmin *Yrjölä* 1969, 39—40.

19 *Kmaa* 65/25.8.1922, Kirkot rauhan rakentajina maailmassa; *Sipilä* 1954, 192.

20 Fries Hjeltille 15.3.1920. AH HYK; *Hopkins* 1979, 646. Mottin ohella oli Raamattujen toimittamisesta Venäjälle kiinnostunut tätä ennen myös toinen amerikkalainen NMKY-mies, Venäjän emigrantti A. Lusenbergi. Lusenberg Lehtoselle 4.8. ja 19.12.1921. AL VA.

Mottin kehotuksesta suomalaiset järjestivät Kööpenhaminassa teekutsut, joilla Aarnisalo sai tilaisuuden esitellä suunnitelmiaan kirkkojenvälisten konferenssien amerikkalaisille osanottajille sekä jakaa asiaa koskevia kirjasia. Päätaavoitteena oli hankkia suunnitelmille kansainvälistä, lähinnä amerikkalaista tukea ja erityisesti rahaa. Paikalla oli koko suomalaisdelegaatio, ja piispa Gummerus käytti puheenvuoron. Siinä hän esitti, että tuen organisointi saattoi vaatia kokonaan uuden järjestön perustamista Venäjän työtä varten.²¹

Tilaisuuden yhteydessä käydyt keskustelut Mottin kanssa olivat suomalaisten mielestä rohkaisevia, ja varoja Aarnisaloon laitoksille oli luvassa esimerkiksi National Lutheran Councililta.²² Varmuuden vuoksi Gummerus käytti Aarnisaloon työtä koskevan puheenvuoron myös antikatalisissa ”Protestantismien hätäkokouksessa”, joka järjestettiin Kööpenhaminassa välittömästi World Alliancen kokouksen jälkeen.²³ Tämän kokouksen ensisijaisena tarkoituksena oli tukea protestanttisia kirkkoja roomalaiskatolisuuden paineita vastaan, ja kokouksessa päätettiin perustaa Sveitsiin keskuselin, Zentralstelle, josta käsin johdettaisiin protestanttisten kirkkojen avustustoimintaa.²⁴ Kokouksen problematiikka nousi kuitenkin Keski-Euroopan kirkkojen tilanteesta, eikä suomalaisaloite ollut täälläkään oikein kotonaan.²⁵

- 21 Puhe Aarnisaloon teekutsuilla 9.8.1922. Jaakko Gummeruksen esitelmää, puheita ja luentoja. JG coll. 63/2 HYK; Aarnisalo Gummerukselle 14.9.1922. JG HYK; *Kansanaho* 1964, 187—188.
- 22 Aarnisalo Gummerukselle 14.9. ja 23.10.1922. JG HYK; *Larsen* (Moskovasta) Tarkkaselle 2.9.1922. Eaa 34 SL5A; *Kmaa* 65/25.8.1922, Kirkot rauhan rakentajina maailmassa.
- 23 Protestanttisuuden hädänalainen tila. Puhe Kööpenhaminan konferenssissa 9.—11.8.1922. Jaakko Gummeruksen esitelmää, puheita ja luentoja. JG coll. 63/2 HYK; Protokoll über die Verhandlungen der Notkonferenz des europäischen Protestantismus in Kopenhagen vom 10.—12. August 1922, 3. JG Ga:3 OMA.
- 24 *Federal Council* 1922b, 4—8; ptk 10.—12.8.1922 pidetystä Euroopan protestantismin hätäkokouksesta. JG Ga:3 OMA. Zentralstellen linjasta *Wadensjö* 1971, 111—112.
- 25 Mielenkiinto protestantismin hätäkokousta kohtaan oli Suomen kirkossa suhteellisen laimeaa. Kotimaa julkaisi asian johdosta ainoastaan pienen uutisen. *Kmaa* 65/25.8.1922, Euroopan protestanttiset kirkot huutavassa hädässä. Vuonna 1923 syntyi katolisuuden vastainen protestanttinen järjestö Internationaler Verband zur Verteidigung des Protestantismus, johon Suomen kirkon pappisliitto kuitenkin liittyi vasta vuonna 1927. *Wadensjö* 1972, 127—138, 144—149; *Heinonen* 1969, 61—62; *Haranen* 1989, 84—85, 99—102, 108—110.

Apua Sortavalan laitoksille saatiin loppujen lopuksi Kööpenhaminan neuvottelujen kautta jonkin verran. Käytännössä se ei kuitenkaan täysin vastannut odotuksia. Venäjän evankelioimistyön tunnetuksi tekemisen kannalta aktio oli kuitenkin onnistunut.²⁶

c. Aseriisunta ei innosta suomalaisia

Kööpenhaminan World Alliance -kokouksessa oli Venäjän lisäksi esillä toinenkin suomalaisia kiinnostanut erityisteema: kokousta hallitsi kysymys aseriisunnasta. Aseriisunta ja suoranainen pasifismi olivat kansainvälisessä keskustelussa muutoinkin runsaasti esillä, ja World Alliancen voi katsoa tässä noudatelleen erityisesti ententemaiden ja Kansainliiton piirissä esiintyneitä tendenssejä. Aseriisunta-ajattelun idealistisuutta himmensi hieman se, että sitä kannattivat lähinnä ne, jotka olivat sodan loppuratkaisuun tyytyväisiä eli kysymyksessä oli status quon säilyttäminen.²⁷

Esitys aseriisuntakysymyksen esiinottamisesta World Alliancessa sopi hyvin järjestön alkuperäiseen luonteeseen kirkollisena rauhanjärjestönä. Aloite tuli Amerikan kirkkojen taholta. Yhdysvaltojen WA-osasto oli laatinut asiasta laajan muistion, joka päättyi kahteen päätöslauselmaehdotukseen. Niistä ensimmäisessä esitettiin huolestuneisuus siitä, että asevarustelutaso ylitti maailmansodan tuhoista huolimatta sotaa edeltäneen tason ja oli jatkuvasti kasvamassa. Kirkkojen tuli kaikin voimin hillitä tätä varustelua ja toimia aseriisunnan hyväksi, sillä muutoin olisi edessä uusi sota. Toiseksi päätöslauselmaksi esitettiin periaatteellista sodanvastaista kannanottoa. Kaikkien kristikunnan haarojen tuli tuomita sodat paitsi Kristuksen lain vas-

26 Sipilä 1954, 192—194; J. Jääskeläinen 1980, 215—216. Avun jääminen odotettua pienemmäksi lienee johtunut siitä, että Aarnisaloon työstä kiinnostunut NLC:n presidentti Lauritz Larsen pian tämän jälkeen kuoli. Osittain juuri Larsenin aktiivisuuden vuoksi olivat myös Suomen kirkko ja SLS saaneet NLC:ltä runsaasti avustuksia, ja ulkoministeriö piti huolta siitä, että kirkolliset tahot riittävästi huomasivat kunnioittaa Larsenin muistoa. Myös Suomen New Yorkin pääkonsulinvirasto kiinnitti asiaan huomiota. SLS:n johtokunnan ptk 6.2.1923 § 12 ja 7.3.1923 § 11 sekä liitteet 2a ja 2b; NLC/Morehead Tarkkaselle 13.2.1923 ja NLC/Mees Tarkkaselle 23.2.1923. Eaa 34 SLSA.

27 Paasivirta 1984, 207—209.

taisina myös rikoksena ihmiskuntaa kohtaan.²⁸ Amerikkalaisten esitystä leimasi siis voimakas pasifistinen korostus.

Suomen ulkopoliittisen aseman kannalta kysymys aseriisunnasta oli ongelmallinen. Maa oli vasta itsenäistynyt ja maanpuolustusta oltiin vasta rakentamassa. Venäjän kysymys oli etenkin Itä-Karjalan kriisin jälkeen alkanut tuntua uudelleen uhkaavalta. Suomi kuuluikin niihin Kansainliiton maihin, jotka katsoivat asevarustelun välttämättömäksi sen vuoksi, että maa pelkäsi suuremman ja vahvemman naapurivaltion hyökkäystä, ja jotka siitä syystä eivät Kansainliitossa kannattaneet englantilaisjohtoista aseriisuntatendenssiä.²⁹

Tämä jännitys näkyi selvästi WA-kokoukseen osallistuneiden suomalaisten kirkonmiesten suhtautumisessa amerikkalaisten aseriisuntakannanottoon ja kysymykseen pasifismista. Jaakko Gummerus oli tutustunut kokouksen valmisteluasiakirjoihin perusteellisesti ja kirjoittanut laajan saksankielisen puheenvuoron, jonka hän esitti suomalaisten kannanottona. Amerikkalaisaloite sisälsi Gummeruksen mielestä kyllä kristillistä henkeä ja kauniita, yleviä ajatuksia, mutta esitetyt päätöslauselmat olivat aivan liian yleisluonteisia ja yksipuolisia. Sota ei Gummeruksen mukaan ollut kaikissa tapauksissa vastoin Kristuksen lakia ja ihmisyyttä. Oli olemassa tapauksia, jolloin aseellinen toiminta päinvastoin oli ihmisyyden arvon mukaista.

Esimerkkitapauksena Gummerus toi esiin ensiksikin Armenian levottomuudet. Euroopan kansojen olisi pitänyt aseellisesti tukea Armenian kansan vapaustaistelua Turkia ja Neuvosto-Venäjää vastaan. Siitä pidättyminen oli osoitus itsekkyydestä, ei jaloudesta. Toisena esimerkkinä Gummerus mainitsi Venäjän sisäiset olot. Länsimaisen työväestön venäläissympatiat ja englantilaisten itsekkäät motiivit olivat aikanaan estäneet suunnitellun intervention bolševikkihallitusta vastaan. Tämäkään teko ei ollut tosiasiaassa palvellut rauhanasiasia, sillä bolševikkihallitus oli mitä kamalin ja verisin diktatuuri ja vähemmistöjen orjuuttaja, joka tulisi kukistaa. Sota, joka lopettaisi Venäjän bolševikkihallinnon, voisi lyhentää kansojen kärsimyksiä ja olla näin jopa rakkauden teko. Vaatimus aseriisunnasta ei Gummeruksen mielestä voinut-

28 Abrüstung. Memorandum bearbeitet im Auftrage des amerikanischen Ausschusses des Weltbundes (Dok.C). Kopenhagen, August 1922. JG Ga:3 OMA ja WA 1922h. Asian käsittely ja lopputulos WA 1922b, 15, 22—23.

29 Kalela 1971, 12—13; Paasivirta 1984, 212, 238—239, 244—246.

kaan olla yleinen ja kohdistua kaikkiin kansoihin. Etenkin Venäjän ja Turkin naapuruudessa elävät pienet kansat saattoivat huolehtia asevarustelustaan vaarantamatta maailmanrauhaa. Niiden militarisointi oli pikemminkin rauhan tae.

Rauhan saavuttamiseksi ja säilyttämiseksi tuli Gummeruksen mielestä aseriisunnan ohella etsiä muitakin keinoja. Ei riittänyt, jos kansainvälisesti ponnistellen pyrittiin säilyttämään status quo. Oli kyettävä korjaamaan vääryyksiä ja auttamaan vapauteen sorrettuja kansoja. Myös rauhantekojen määräksi oli pystyttävä tarvittaessa korjaamaan, sillä juuri niiden suhteen maailma oli täynnä tulevan sodan siemeniä. Eräs niistä oli Gummeruksen mukaan Saksan kohtelu.³⁰

Gummeruksen sävyltään varsin tiukka puheenvuoro poikkesi selvästi niistä ihanteellisista näkemyksistä, joita suomalaiset olivat edustaneet aikaisemmissa World Alliance -yhteyksissä. Etenkin Sirenius ja Hjelt olivat halunneet nähdä järjestön nimenomaan rauhan palvelijaksi, ja kummankin ajattelussa oli esiintynyt pasifistista virettä. Myös Kotimaa oli kirjoituksissaan, ja vieläpä aivan vastikään, osoittanut kiinnostusta pasifismia ja rauhantyötä kohtaan.³¹

Viipurin kirkkopäivillä 10.—12.1.1922 pitämässään esitelmässä ”Kirkkomme kansan elävöittäjänä” Gummerus oli itsekin sanoutunut irti aggressiivisista äärinationalistisista korostuksista. Kirkon tehtävänä ei ollut korostaa eri kansoja erottavia piirteitä eikä nostattaa kansallista itsetuntoa, koska sellainen johti toisten kansojen halveksumiseen. Kristinuskon ei tuntenut ai-noatakaan ”valittua kansaa” sanan kansallisessa merkityksessä, eikä tosi kristillisyyden sietänyt kansalliskiihkoa. Kristuksen kirkon tehtävä ei ollut ensi sijassa kansallinen, Gummerus oli julistanut.³²

Gummeruksen puheenvuoro Kööpenhaminassa elokuussa 1922 poikkesi ratkaisevasti kirkkopäiväesityksen korostuksista. Hänen puheessaan oli nyt

30 Aseriisuntakysymys. Puhe Kööpenhaminassa. Jaakko Gummeruksen esitelmää, puheita ja luentoja. Aarnisalonen teekutsuilla pidetyn puheen konseptien kääntöpuoli. JG coll. 63/2 HYK; Samansisältöinen konsepti saksankielisenä JG Da:1 OMA.

31 *Kmaa* 41/4.6.1920, ”Rauhanystävät” niminen -yhdistys; *Kmaa* 43/14.6.1921, Kristityt ja maailmanrauha; *Kmaa* 33/2.5.1922, Kansainvälistä ystävyyttä kohti.

32 *Gummerus* 1922a, 11—12; *SKSK:n tk* 1922, 1—2.

politiikon äänenpainoja. Kannanoton jyrkkyydellä oli päivänpoliittinen taustansa. Suomen asema vahvistuvan Neuvosto-Venäjän kyljessä huolestutti yhä enemmän ulkopoliittista johtoa. Porvarilliset puolueet, Gummeruksen oma puolue kokoomus etunenässä, ajoivat pontevasti puolustusmäärärahojen korottamista. Teema kuului erityisesti Lauri Ingmanin harrastuspiiriin.³³ Puheenvuorollaan piispa Gummerus antoi tukensa porvarillisen Suomen maanpuolustusajattelulle. On sitä paitsi erittäin ilmeistä, että puheenvuoron sanontojen taustalla oli jälleen joko Ingman, suomalaisen ekumenian taustahahmo, tai Erich, jonka oli ollut määrä olla mukana Kööpenhaminassa.

Huomionarvoista on myös se, että Saksan sääliminen kuului yhä Gummeruksen ohjelmaan, vaikka Saksa oli huhtikuussa 1922 Rapallossa solminut Suomessa pahennusta herättäneen ystävyyssopimuksen Venäjän kanssa. Sopimus ilmensi Puolalle ja pienille Baltian maille — reunavaltioille — turvallisuuspoliittista uhkaa, eikä se ennakoinut hyvää Suomellekaan. Ilmes-tyskirjaa hartaasti tutkiva arkkipiispa Johansson piti sopimusta päiväkirja-merkinnän mukaan osoituksena ”pedon voitosta Euroopassa”.³⁴ Vaikka Suomen ja Saksan suhteissa oli näin jo meneillään uusi vaihe, Gummerus jaksoi katsoa maailmanpoliittista tilannetta Saksan kannalta. Toisaalta on mahdollista, että hän arveli tällä lausumallaan saavansa saksalaiset kokousedustajat ymmärtämään suomalaisnäkökohtia.

Gummeruksen ohella ilmaisivat ajatuksiaan myös eräiden muiden ns. reunavaltioiden edustajat,³⁵ ja aseriisunta-aloitteita jouduttiin muokkaamaan. Kompromissina syntyi kannanotto, jonka myös suomalaiset saattoivat hyväksyä. Erimielisyyksiä ei suomalaisen ryhmittymän sisällä näytä asiasta syntyneen.³⁶

Amerikkalaisten laatimaan pohjatekstiin tehtiin jonkin verran muutoksia. Suomalaisten kannalta olennaista oli viittaus maanpuolustuksen oikeuteen. Julkilausumassa katsottiin, että kohtuullisten asevoimien ylläpito kansallisen

33 *Tervasmäki* 1964, 58—59, 172—176, 267—270. Ingmanista ja puolustusmäärärahoista myös *Blomstedt* 1969, 456; *Rommi* 1974, 12—14; *Autio* 1986, 19.

34 Johanssonin pvk 21.4.1922. YA HYK. Rapallon sopimuksesta *Ilvessalo* 1962, 164—165; *Paasivirta* 1984, 266.

35 *Die Eiche* 1922, 405.

36 *Kmaa* 65/25.8.1922, Kirkot rauhan rakentajina maailmassa; *Kmaa* 67/1.9.1922, Kirkkojen Maailmanliiton konferenssista. Arthur Hjelt viittasi aseriisuntakan-naottoon myönteiseen sävyyn kirjeessään WA:n järjestösihteerille tohtori Alexander Ramsaylle vuoden 1923 alussa. Hjelt Ramsaylle s.d. (kopio). AH HYK.

turvallisuuden vuoksi oli välttämätöntä siihen asti, kunnes Kansainliitto olisi riittävän vahva turvaamaan rauhan.³⁷ Ajatus sodasta Kristuksen lain vastaiseksi jäi tekstistä pois, ja muutoinkin sanonta pyöristyi yleishumanistiseen suuntaan. Julkilausuma oli kuitenkin yhä vahvasti sodanvastainen, ja siinä vaadittiin yleistä aseriisuntaa. Kirkkojen velvollisuudeksi nähtiin sodanvastainen asennekasvatus. Suhde Kansainliittoon oli julkilausumassa myönteisen luottavainen.³⁸

Suomalaisten toimintaa vuoden 1922 World Alliance -konferenssissa oli määrännyt näkökulma, jonka Jaakko Gummerus puheenvuorossaan tiivisti lauseeksi ”Maailman vakavin ongelma niin poliittisesti kuin uskonnollisesti on Venäjän kysymys”. Suomalaisille rauha merkitsi ensi sijassa rauhaa Venäjästä, ja kysymys rauhantyöstä alistettiin täysin tälle näkökulmalle.³⁹ Kansallisen olemassaolon turvaaminen, kansallinen etu, ajoi siis esimerkiksi sinänsä maltillisen ja kiihottoman Gummeruksen ajattelussa ohi kristillisestä rauhanidealismista. Ekumeenisessa liikkeessä pasifismi olikin 1920-luvun alussa tyypillisesti suurten voittajamaiden kirkkojen erityiskorostus, johon niillä sodan jälkeen oli varaa. Jossain määrin asia kiinnosti myös sodan ulkopuolella olleiden Ruotsin edustajia.⁴⁰

d. Venäjän kysymys Helsingborgin Life and Work -kokouksessa

Suomalaisia oli World Alliance -kokouksessa neuvottu esittämään Venäjän kysymystä koskevat näkemyksensä Helsingborgissa 12.—15.8.1922 pidettävässä Life and Work -konferenssissa. Siellä Suomea edusti piispa Gummerus, ja piispana hän sai osakseen suurta huomiota. Gummerus oli kutsuttu yhdeksi kokouksen alustajista, ja kokouksen ajan hän oli Söderblomin toivo-

37 ... Acknowledging the necessity of maintaining forces adequate to the preservation of national safety, while awaiting the day when an effective League of Nations shall possess sufficient power ... WA 1922b, 22—23.

38 WA 1922b, 22—23.

39 Aseriisuntakysymys. Puhe Kööpenhaminassa. Jaakko Gummeruksen esitelmiä, puheita ja luentoja. Aarnisaloon teekutsuilla pidetyn puheen konseptien kääntöpuoli; Kööpenhaminan matkan konseptit. JG coll. 63/2 HYK.

40 Ks. esim. WA 1922f; WA 1922g; WA 1922h.

muksesta kreivi Axel Wachtmeisterin vieraana Kulla Gunnarstorpin kartanossa.⁴¹

Kokouksessa Gummerus ehdotti suomalaisen WA-delegaation nimissä, että järjestö ryhtyisi selvittämään Neuvosto-Venäjän uskonnollisia oloja sekä tutkimaan mahdollisuutta perustaa kansainvälinen järjestö siellä tehtävää evankelioimistyötä varten. Gummerus ehdotti myös, että asiaa varten perustettaisiin Life and Work -liikkeen yhteyteen suunnittelukomitea.

Ehdotuksen luterilais-ortodoksisten voimien yhdistämisestä Gummerus jätti sivuun. Hän pitäytyi mieluummin alkuperäiseen ajatukseen, jonka mukaan uusi järjestö huolehtisi Venäjällä asuvien suomensukuisten kansojen evankelioimistehtävästä. Toiminta olisi näin muistuttanut Suomen kirkossa vasta käynnistynyttä diasporatyötä, joka oli Gummerukselle, diasporatoimikunnan puheenjohtajalle, itselleenkin läheistä. Työn oli myös selvästi määrä tapahtua pelkästään luterilaisella pohjalla. Gummerus saattoi vielä kertoa, että hankkeelle oli jo epävirallisesti hankittu tukea nimenomaan luterilaiselta taholta, tunnustuksellisesti jyrkältä National Lutheran Councililta.⁴²

Life and Work -kokous suhtautui hankkeeseen kuitenkin penseästi; suomensukuisten kansojen evankelioiminen ei innostanut kansainvälistä osanottajajoukkoa. Worcesterin tuomiorovasti William Moore Eden ehdotuksesta suomalaisten aloite siirrettiin arkipiispa Germanoksen johtaman ortodoksisen kristillisyyden valiokunnan valmisteltavaksi. Tämä merkitsi käytännössä aloitteen lopullista hautaamista.⁴³

41 Wachtmeister Gummerukselle 6.8.1922, Westman Gummerukselle 6.6. ja 22.7.1922. JG HYK; *Kerner* 1983, 83—88.

42 Westman Gummerukselle 30.9.1922. JG HYK. NLC:n presidentti Lauriz Larsen vaati tässä yhteydessä painokkaasti, että työ tapahtuisi luterilaisella, ei yleiskumeenisella pohjalla. *J. Jääskeläinen* 1980, 216. Suomalaisaloitteen käsittely konferenssin pöytäkirjassa oli seuraavanlainen: Bishop Gummerus laid before the Conference a proposal, which had been made by the delegation of Finland at the Copenhagen Conference of the World Alliance for Promoting International Friendship, to effect that a Committee, preferably from Scandinavia, be appointed for study and information on the Church in Russia. The proposal had from the Copenhagen Conference been sent over to this Conference. After discussion the question was referred to the Section of the Holy Orthodox Church. Kirjeessä Westman Gummerukselle 30.9.1922. JG HYK. Ks. myös *Life and Work* 1922, 32—35.

43 Westman Gummerukselle 30.9.1922. JG HYK; *Life and Work* 1922, 32—35; *Sipilä* 1954, 193—194; *Setälä* 1970, 94—95.

Aloitteen kohtalo oli suomalaisille pettymys. Kokouksen ruotsalainen sihteeri Knut Westman, joka selvitti jälkeensä Gummerukselle tämän pyynnöstä tapahtumien kehitystä, piti ratkaisua niin ikään epäonnistuneena. Ortodoksisen kristillisyyden valiokunnan toimenpiteistä ei ollut paljoa odotettavissa.⁴⁴ Jo etukäteen oli selvää, etteivät ainakaan ortodoksit itse käynnistäisi luterilaisittain värittyä lähetystyötä ortodoksisen kirkon perinteisellä valta-alueella.

Suomalaisaloitteen kohtalossa oli simputtamisen makua. Ei ole täysin poissuljettua, etteikö Ahvenanmaa-Länsipohja -kiistan väsyttämä Söderblom tällä kertaa itse ollut vaikuttanut suomalaisen problematiikan työntämiseen taka-alalle. Toisaalta Söderblom oli jo vanhastaan tunnettu ortodoksisen kristillisyyden harrastuksestaan. Ortodoksien pitäminen mukana Life and Work -liikkeessä oli hänelle tärkeää, ja se vaati diplomatiikkaa. Suomalainen Venäjän-lähetys olisi ilman muuta merkinnyt astumista ortodoksien varpaille.⁴⁵ Suomalaisten aloitteet eivät elokuun 1922 kokouksissa siis saaneet toivotun kaltaista vastaanottoa, ja yksitoistahenkisen delegaation tunnelmat välittyivät lehdistöön varsin vaisuina.⁴⁶

e. Rajankäynti reformoituun teologiaan päin

Suomalaisaloitteen saama kohtelu Life and Work -konferenssissa kertoi toisaalta Venäjän kysymyksen poliittisesta arkaluontoisuudesta. Toisaalta kysymys oli tämän uuden järjestön yleislinjasta. Life and Work -liikkeessä oli alusta pitäen World Alliancea kirkollis-teologisempi yleisilme. Kirkkojen opinkäsityksille annettiin siellä suurempi paino, ja esimerkiksi juuri ortodoksien mukaantuloon kohdistui suuria odotuksia. Järjestön piirissä haluttiin pohtia kysymystä kirkon yhteiskunnallisesta ja sosiaalisesta vastuusta pikemminkin teologiselta kannalta kuin käytännön epäkohtiin ja ongelmiin puuttumalla. Tavoitteena oli löytää toiminnalle ensin yhteinen teologinen pohja,

44 Westman Gummerukselle 30.9.1922. JG HYK.

45 Ortodoksien mukanaolosta ekumeenisessa työssä *Pirinen* 1965, 19.

46 *US* 196/27.8.1922, Yleiskirkollinen maailmankonferenssi; *Kmaa* 67/1.9.1922, Kirkkojen Maailmanliiton konferenssista.

jolta voitaisiin kirkkojen voimavarat yhdistäen päästä vaikuttamaan rauhan ja oikeudenmukaisuuden toteuttamiseksi maailmassa.

Life and Work -konferenssin ohjelmassa oli teologisella keskustelulla huomattava sija. Helsingborgiin kokoontuneet delegaatiot keskustelivat sosiaalieettisistä kysymyksistä kahden alustuksen pohjalta. Toinen alustaja oli valittu edustamaan reformoitua kristillisyyttä ja toinen luterilaisuutta. Reformoitua puolta edusti ranskalainen teologi ja rauhanaktivisti Jules Jézéquel.⁴⁷ Luterilaisen puheenvuoron käyttäjäksi oli valittu Jaakko Gummerus. Molempien alustustajien tuli tarkastella kirkon käytännöllisiä tehtäviä sosiaalieettisen vastuun näkökulmasta: ”Wie lassen sich die praktischen Aufgaben der Kirche formulieren als Wegleitung für ein geordnetes Zusammenwirken?”

Jo toistamiseen saman vuoden aikana Gummeruksella oli tärkeä kansainvälinen esiintyminen. Hän lähestyi aihetta luterilaisen kirkkokäsityksen kannalta. Kirkon ensisijaiset käytännön tehtävät liittyivät hänen mielestään sananjulistukseen. Tärkeimpiä työmuotoja olivat saarna, sielunhoito, seurakunta- ja nuorisotyö sekä lähetys. Gummerus katsoi, että kirkot voisivat jo näissä työmuodoissa löytää erilaisia ratkaisumalleja ja rikastuttaa toisiaan kirkkojenvälisissä yhteyksissä. Mainittujen työalojen ulkopuolelle meneviin sosiaalieettiin tehtäviin nähden Gummerus oli pidättyvä. Ekumeenisessa työssä ei tulisi pyrkiä kanonisoimaan kirkon sosiaalisen työn muotoa. Pyhälle Hengelle tulisi jättää toimintatilaa, hän sanoi.⁴⁸

Jézéquelin näkemys asiaan oli toinen. Hänen mukaansa oli tarpeen luoda ekumeeninen sosiaalieettinen toimintaohjelma, joka auttaisi tuomaan Jumalan valtakuntaa maan päälle. Näin pyrittäisiin muuttamaan ihmisten yhteiskuntaa Jumalan alkuperäisen suunnitelman mukaiseksi.⁴⁹ Reformoidun tradition mukaisesti Jézéquel näki sosiaalieettisten tehtävien hoitamisen kuuluvan paitsi yksityisille kristityille myös kirkkoille instituutioina.

Helsingborgin kokous asetui Jézéquelin linjan taakse. Gummeruksen

47 *Karlström* 1947, 127, 717.

48 Esitelmän käsikirjoitus NSS UUB. Painettuna dok. 9, *Kerner* 1983, 396—397.

49 *Life and Work* 1922, 45; *Kerner* 1983, 84—85.

alustusta ei painettu viralliseen kokousselostukseen eikä siinä esitettyjä ajatuksia referoitu lainkaan.⁵⁰

Kirkkojenvälisen työn uskonnollis-teologisen pohjan ja tavoitteiden osalta suomalaiset olivat tähän asti voineet varsin pitkälti samaistua niin World Alliancen kuin Life and Work -liikkeenkin yleiseen ohjelmaan. Keskustelussa kirkkojenvälisen työn muodosta ja sen vaatimista käytännöllisistä ratkaisuista oli kuitenkin nyt paljastunut jännityksiä. Suomalaiset halusivat pitää ekumeenisessa toiminnassa kiinni luterilaisesta kirkkokäsityksestä ja yhteiskuntaetiikasta. Helsingborgin kokous oli kuitenkin asettunut tukemaan reformatiota kirkkokäsitystä ja sosiaalieettistä ajattelua. Ekumeenisen työn painotuksen siirtyminen käytännön kysymyksistä teologiseen keskusteluun merkitsi suomalaisten mukanaololle uusia haasteita ja vaikeuksia. Gummeruksen puheenvuoro oli kuitenkin merkki siitä, että näitä vaikeuksia kyettiin teologisesti käsittelemään ja niihin haluttiin etsiä ratkaisua. Keskustelun ulkopuolelle suomalaiset eivät asettuneet.

f. Konferensseista tiedottaminen

Elokuun 1922 konferenssit eivät kaiken kaikkiaan sujuneet suomalaisten kannalta odotetulla tavalla. Oma Venäjän-aloite jäi hyväksymättä, ja kysymyksessä aseriisunnasta oli jouduttu tiukkaan mielipiteenvaihtoon. Myös teologisia linjariitoja oli ilmassa. Kokouksen jännityksistä ei suomalaiselle yleisölle kuitenkaan välitetty kertoa. Kotimaa esitteli jopa aseriisuntakananottoa perin myönteiseen sävyyn,⁵¹ ja konferenssi-ilmapiiiriä havainnoinut Kotimaan Tanskan-kirjeenvaihtaja yltyi Runebergin säkein toteamaan ”ett’ aseetonkin toisinaan voi urhoutu’ osoittaa”.⁵²

50 *Life and Work* 1922. On mahdollista, että Jézéquelin esitys oli varsinainen alustus ja Gummerus piti sille korreferaatin, mutta tämäkään ei selitä Gummeruksen esittämien ajatusten täydellistä syrjäyttämistä kokousraportista. Ruotsalainen Life and Work -liikkeen sihteeri Knut B. Westman oli alustusta Gummerukselta tilatessaan nimenomaan maininnut asiakirjojen painattamisesta. Westman Gummerukselle 17.8. ja 30.9.1922. JG HYK. Kerner on väitöskirjassaan julkaissut ensimmäisen kerran Gummeruksen puheenvuoron, jonka hän löysi ruotsalaisista arkistoista. *Kerner* 1983, 85, 396—397.

51 *Kmaa* 65/25.8.1922.

52 *Kmaa* 62/15.8.1922, Erhard: Matkapakinaa Tanskasta.

Suomalainen World Alliance -toimikunta piti elokuun kokousten jälkeen jälleen huolta siitä, että ekumeeninen työ sai osakseen huomiota paitsi kirkollisissa lehdissä myös päivälehdissä. Kristillisen sanomalehtitoimiston kautta levitettiin elo-syyskuussa yleisluonteisia kirjoituksia erityisesti World Alliancen työstä ja tavoitteista. Kampanja onnistui niin hyvin, että suomalaisen toimikunnan sihteeri Aleksi Lehtonen saattoi syyskuussa 1922 kirjoittaa World Alliancen englantilaisen julkaisun Goodwillin päätoimittajalle: ”Sanoma World Alliancesta on nyt saavuttanut maamme tärkeät yhteiskunnalliset piirit.”⁵³

6. Suomen kirkko ja ekumenia vuoden 1922 lopussa

a. Syksyn synodaalikokoukset kirkollisten asenteiden peilinä

Lokakuussa 1922 järjestettiin kaikissa hiippakunnissa synodaalikokoukset. Niiden alustukset ja keskustelut koskettelivat monipuolisesti sekä Suomen kirkon että muiden kristillisten kirkkojen uusinta kehitystä, ja näitä näköaloja sisältyi myös piispojen laatimiin hiippakuntakertomuksiin. Synodaalikokoukset esitelmineen heijastivat samalla joko suoraan tai epäsuorasti Suomen kirkon piispojen ja papiston asennoitumista kirkkojenväliseen työhön ja ekumeeniseen ajatteluun vuoden 1922 lopulla.

Kirkkojenvälisiä suhteita sivuttiin ensiksikin kommentoitaessa vastikään hyväksyttyä uskonnonvapauslakia¹. Piispoista Johansson ja Colliander näkivät lain vahingolliseksi, suorastaan lopun aikojen enteeksi. Myös Koskimiehen puheenvuoroissa oli pessimistinen sävy. Gummerus puolestaan pyrki

53 Lehtonen Blighille 9.10.1922. AL VA. Lehtonen referoi kirjeessään laatimien-
sa lehtiartikkeleiden tärkeimmät kohdat englanniksi, ks. esim. *US* 196/27.8.
1922. Wirénin kirjoitus *Hbl* 224/20.8.1922. Suomalaisen WA-osaston tiedotus-
toiminnasta *Heikinheimo* 1967, 101; *Vihko* 1985, 42—45.

1 Lain säätämisvaiheesta *Kena* 1979, 334—337; *Reijonen* 1980, 296—306; *Autio*
1986, 105—108.

tarkastelemaan toteutuvaa uskonnonvapautta haasteena, johon Suomen kirkon oli käytävä käsiksi.² Uskonnonvapauslakia kiirehtineet uskonnolliset vähemmistöryhmät esiteltiin jokaisessa hiippakunnassa kriittiseen sävyyn, mutta kukaan piispoista ei pitänyt niiden vaikutusta Suomen kirkon asemaan kovin hälyttävänä.³

Laajempaa huomiota piispat kiinnittivät perinteisten kirkkokuntien merkitykseen ja niissä tapahtuneeseen kehitykseen. Arkipiispa Johansson liittyi kristillisen kirkon ja teologian uusinta kehitystä koskeneessa katsauksessaan ajankohdan yleiseen antikataliseen tendenssiin: hänen mukaansa kristinuskon olemus oli paavikunnalle vieras ja katolisuus oli luterilaisuudelle vaara.⁴ Katolisuuden vaaroja ounasteli myös piispa Koskimies. Katolisen kirkon vaiheita esittelevässä jaksossa hän tosin myönsi, että katolisuudessa oli pyrkimystä myös uskonnollisen elämän syventämiseen. Koskimies kommentoi katolisuutta myös esitellessään Ruotsin kirkossa tapahtunutta kehitystä. Hän viittasi niihin katolisoiviin pyrkimyksiin, joista Ruotsin arkipiispaa Nathan Söderblomia syytettiin ja yhdisti nämä syytökset Söderblomin ekumeeniseen harrastukseen ottamatta itse kuitenkaan kantaa kyseisten syytösten oikeutukseen. Katolisuuden vastainen yleisvirtaus antoi näin Koskimiehelle tilaisuuden tuoda esiin Söderblom-kritiikkiä.⁵

Laajimman esityksen muista kirkoista ja uskonyhteisöistä oli laatinut Porvoon piispa Gummerus, entinen kirkkohistorian professori. Hänen esitelmässään ”Kristilliset kirkot nykyhetkellä” oli käytännössä uusimman ajan kirkkohistorian yleisesitys, ja se painettiin kokouksen jälkeen kirjaksikin. Esitelmässä korostuivat kristillisten kirkkojen yhteiset piirteet ja kirkkojenvälisen työn tärkeys. Tästä huolimatta saivat roomalaiskatolinen kirkko ja teologia myös häneltä varsin kriittisen arvion. Katolisen kirkon uusimmassa historiasa Gummerus arvioi pyöreästi kuitattavan sekä voittoja että tappioita.⁶

Ortodoksista kirkkoa piispat arvioivat bolševismin aiheuttaman marttyyriuden pohjalta. Johanssonin ja Koskimiehen esityksissä oli lähinnä myötä-

2 Kena 1979, 338—340.

3 Turun ppkpk 1922, 19—20, 63—64; Kuopion ppkpk 1922, 12—13; Colliander 1922a, 80, 108—109; Gummerus 1923, 44—45.

4 Turun ppkpk 1922, 59—60.

5 Koskimies 1922, 81—82, 84—85.

6 Gummerus 1923, 4—8, 53; Synodaalikokousten suhteesta roomalaiskatolisuuteen myös Haranen 1989, 71—73.

tuntoinen ote.⁷ Gummerus taas analysoi ortodoksisen kirkon vaihteita tavalla, josta kuului routavuosien kaunaisuutta. Venäjän kirkon propagandalle ja laajenemiselle länteen oli nyt tullut loppu, Gummerus totesi. Erääksi syyksi ortodoksisen kirkon ja koko Venäjän sekasortoon hän näki ortodoksisen opin puutteet: ”Uskonnonmuoto, joka laiminlyö tahdon ja ajatuksen kehityksen, pitää kiinteitä opin ja järjestyksen muotoja vähäarvoisina ja viljelee etupäässä tunnemystiikkaa, ei kestä ajanmyrskyissä”, Gummerus päätteli.⁸

Uusimuotoisen kirkkojenvälisen työn problematiikka oli esillä jossain määrin kaikkien piispojen kannanotoissa. Arkkipiispa Johansson kytki kirkkojenvälisen työn modernin teologian esittelyn yhteyteen. Hänen mielestään tieteellistä kriittisyyttä korostava linja oli teologiassa noussut valtasuuntaukseksi, ja tämä ”rationalismi” oli vielä katolisuuttakin suurempi uhka luterilaisuudelle ja koko kristinuskolle. Turhaa olivat sen vuoksi kaikki Faith and Order -liikkeen tai World Alliancen kaltaiset yritykset saattaa yhteen hajalla olevia kirkkoja ja lahjoja, Johansson arvioi. Näissä järjestöissä oli sama puute kuin modernissa teologiassa: ihmisen sisäistä parannusta ei vaadittu.⁹ Vielä kielteisemmin kirkkojenvälistä yhteistyötä kommentoi Colliander. Kirkossa ilmenevät liitot, yhdistykset, kongressit ja allianssit olivat hänen mukaansa merkinä lopun aikojen luopumuksesta.¹⁰

Piispoista ainoastaan Gummerus kohdisti synodaalikokouksessa myönteistä huomiota kirkkojenvälisen työn kehitykselle. Tätä näkemystä hän sirotteli pitkin laajaa esitelmäänsä. Myönteisimmän kannan Gummerus otti World Alliance -työhön ja Life and Work -liikkeeseen. Faith and Order -työn osuus jäi sen sijaan jälleen epäilevän arvion varaan.¹¹ Kirkkojenvälisen työn kehityksen ohella Gummerus uhrasi runsaasti tilaa myös uusimpien teologisten virtausten maltilliseen kuvailuun.¹²

Suurista keskinäisistä eroista huolimatta piispojen ja koko synodaalikousten linjauksissa oli eräs yhteinen piirre: oman luterilaisen tunnustuskunnan arvostaminen. Esimerkiksi Gummeruksella tämä piirre nousi vielä yli kirkkojenvälisen työn aatteenkin. ”Tarpeen olisi, että luterilaisuuden erikoi-

7 Turun pppk 1922, 19; *Koskimies* 1922, 83—84.

8 Gummerus 1923, 9.

9 Turun pppk 1922, 60—65.

10 Colliander 1922b, 75—88, 90—91; *Kena* 1979, 339.

11 Porvoon pppk 1922, 50; Gummerus 1923, 13—18, 22, 51—54, 61.

12 Gummerus 1923, 62—74.

nen karisma pääsisi voimakkaammin vaikuttamaan evankeelisen kristikunnan yleiskehitykseen”, Gummerus toivotti. Hänen mukaansa ekumeeninen yhteistyökin oli luterilaisille mahdollista vain sikäli, kuin ”olennaista hengen ja uskon yhteyttä oli olemassa”.¹³ Gummeruksen varauksessa voi huomata tiettyjä yhtymäkohtia siihen antiekumeeniseen tendensiin, joka oli alkanut näkyä amerikkalaisjohtoisessa luterilaisessa yhteysliikkeessä.

Porvoon hiippakunnassa ”Luterilaisuuden erikoisluonne” oli myös erillisen esitelmän teemana. Sen pitäjä Martti Ruuth, josta oli tullut Gummeruksen seuraaja professorinvirassa¹⁴, lähti liikkeelle piispansa ihanteiden mukaisesti kirkkojenvälisen työn nykyvaiheesta. Paine yhteyteen erityisesti protestanttisten kirkkojen kesken oli suuri, Ruuth totesi. Hän mainitsi vastikään pidetyt Kööpenhaminan konferenssit tämän yhteyden ilmenemismuotoina ja tarkasteli sitten luterilaisen kirkon asemaa ja tehtävää yhteysliikkeessä. Ruuth vertaili esityksessään erityisesti reformoitua ja luterilaista teologiaa. Niiden välinen vuorovaikutus oli hänestä välttämättömyys, mutta luterilaisuuden tuli myös pitää kiinni omasta erityislaadustaan. Kirkkojenvälisessä työssä ei pitäisi lähteä teennäisiin suunnitteluihin ja yrityksiin, Ruuth varoitti.¹⁵

Luterilaisuuden arvoa korostettiin Porvoon hiippakunnan ohella myös muissa hiippakunnissa. Lutherin uskonnollinen ehdottomuus ja luterilainen perintö, erityisesti tukeutuminen Raamattuun, olivat beckiläisen Johanssonin korostuksina.¹⁶ Luterilaisen tunnustuksen merkitys oli esillä myös papiston keskustelupuheenvuoroissa, ja erityisesti Turussa tähän korostukseen kytkeytyi selvää ekumenian vastaisuutta.¹⁷ Savonlinnassa lähetysjohtaja Matti Tarkkanen yritti kuitenkin tuoda tunnustuskeskustelun yhteydessä esiin myös kristittyjen perimmäisen ykseyden ajatusta. Ulkomainen väkevä virtaus kaikkien kirkkokuntien yhdistämiseksi sisälsi kyllä hänenkin mielestään keinotekoisuuden vaaraa. Yhtä suuren vaaran ekumeenista kokemusta hankkinut Tarkkanen näki kuitenkin siinä, että kristittyjen lauma hajoaisi turhaan pienten opillisten erimielisyyksien vuoksi.¹⁸

Synodaalikokousten esiintyjiin kuului myös Hjeltin komitean perustajajä-

13 Gummerus 1923, 53.

14 Murtorinne 1986, 235.

15 Porvoon ppkpk 1922, 141 ja L.

16 Turun ppkpk 1922, 53—55.

17 Turun ppkpk 1922, 84—86; Porvoon ppkpk 1922, 123—137.

18 Savonlinnan ppkpk 1922, 22—23.

sen, Valkealan kirkkoherra Uno Paunu, joka toimi asessorina Savonlinnan hiippakunnassa. Hän piti Savonlinnan synodaalikokouksessa esitelmän ”Syventymisilmiöitä nykyaikaisessa teologiassa”, jonka myös Vartija julkaisi, ja keskittyi siinä Ritschlistä lähteneen modernin teologian uusimpiin korostuksiin. Paunu, joka itse lauantaiseuralaisena oli osoittanut avoimuutta modernille tutkimukselle, omaksui tälläkin kertaa varsin myönteisen asenteen kiisteltyä tutkimussuuntaa kohtaan.

Paunu katsoi, että johtavat ns. liberaaliteologit Adolf von Harnackista Nathan Söderblomiin olivat sodan jälkeen ratkaisevalla tavalla tarkistanheet käsityksiään kristinuskon olemuksesta. Uutta oli pyrkimys keskittyä ihmisen Jumala-suhteeseen sekä korostaa Jumalan suverenisuutta ja pyhyyttä. Näissä piirteissä Paunu näki ”ilahduttavan ajan merkin”.¹⁹ Paunu, joka havainnoissaan usein viittasi ruotsalaisen Gustaf Aulénin kirjoituksiin, analysoi laajemmin erityisesti Söderblomin uskontokäsitystä. Söderblomin ajattelussa oli Paunun mukaan tapahtunut käänne ”ristin teologiaan” eli kristinuskon luonne pelastususkontona oli korostunut. Tällainen Kristus-keskeisyys ja teosentrisyys eivät Paunun mukaan enää olleet vieraita luterilaiselle vanhurskautumiskäsityksellekään.²⁰

Vaikka Paunu pysytteli esitelmässään teologisen tutkimuksen tasolla, koskettelematta kirkkojenvälisen työn problematiikkaa, hänen ajatuksensa kohdistuivat suoraan suomalaisen ekumeenisen keskustelun ongelmakohtaan, kysymykseen kirkon ”modernin” ja ”konservatiivisen” siiven välisestä jännityksestä. Eksegetiikan tutkijana aloittanut, sittemmin kirkkohistorian alalle siirtynyt Paunu²¹ oli itse niitä suhteellisen harvoja seurakuntapappeja, joiden omassa ajattelussa oli sijaa modernille tutkimukselle ja kirkkojenväliselle harrastukselle. Suomen kirkossa hän oli vuonna 1922 Gummeruksen ohella ainoa, joka myös rohkaistui julkisesti pohtimaan ekumeenisen liikkeen taustalla olevan teologian ongelmakohtia ja näkemään modernissa teologiassa myönteistä kehitystä. Arvioidessaan etenkin kirkkojenvälisen työn johtohahmon Nathan Söderblomin teologiaa Paunu tuli antaneeksi oman lisänsä suomalaisen ekumeeniseen keskusteluun.

Syksyn 1922 synodaalikokoukset paljastivat, ettei Suomen kirkossa ollut

19 Paunu 1923, 6—8, 12—13.

20 Paunu 1923, 16—19.

21 Murtorinne 1986, 207, 226—228, 241—242, 283.

yhtenäistä linjaa suhteessa kirkkojenväliseen työhön. Kuilu liberaalien ja konservatiivien välillä heijastui yhä ekumeeniseen asennoitumiseen. Leimallista oli toisaalta se, että luterilaisen perinnön korostaminen kävi vahvana virtauksena kirkon piirissä. Piispoista ainoastaan Gummerus tuki kirkkojenvälisiä yhteyspyrkimyksiä. Hänenkin linjauksessaan oli protestantismiin ja luterilaisuuden arvon korostus entisestään terävöitynyt ja osa aiempien vuosien ekumeenisesta laaja-alaisuudesta oli saanut väistyä. Puhuessaan luterilaisen kirkon piispana Gummerus oli tietenkin myös eri asemassa kuin professorivuosinaan, olihan hänen äänensä nyt tavallaan kirkon ääni.

b. Sisäpiirin linjaus ja ekumeeninen vallanvaihto

Vuoden 1922 lopulla käytiin myös kirkkojenvälistä työtä perinteisesti tuke-
neessa Kotimaa-lehdessä keskustelu ekumeenisista linjakysymyksistä. Lehti julkaisi lokakuussa ilmeisesti Hjeltin toimikunnan piirissä laaditun pääkirjoituksen ”Kirkolliset yhtymisliikkeet”, joka esitteli kirkkojenvälisen työn eri haaroja myönteiseen sävyyn. Jossain määrin pidättyvämmiin kirjoitus arvioi oppikysymyksiin keskittyvää Faith and Order -linjaa: ”On aina olemassa vaara, että kirkkojen yhtyminen tapahtuu oleellisten uskonnollisten totuuksien kustannuksella”, lehti varoitti.²² Kaikkiaan tämä pääkirjoitus oli kuitenkin selvää mainosta kirkkojenväliselle toiminnalle ja sellaisena Kotimaan pitkäaikaisen yleislinjan mukainen.

Pian tämän jälkeen Kotimaa julkaisi kuitenkin uuden, ekumeenista työtä voimakkaasti arvostelevan pääkirjoituksen. Kirjoituksessa ”Yleiskirkollista suurpolitiikkaa” paheksuttiin voimakkaasti Englannin anglikaanisen kirkon ja vapaakirkkojen opillisia yhdenmukaistamispyrkimyksiä. Tällaiseen yhteistyöhön ei kirjoituksen mukaan lainkaan tullut mennä, sillä se oli vain keinotekoista kauppaa omasta tunnustuksesta.²³ Kirjoitus oli suunnattu ainakin Faith and Order -tyyppistä ekumeniaa vastaan. Pääkirjoituksen sisältämä asiantunteva opillinen analyysi viittaa siihen, että kirjoittaja saattoi olla dogmatiikan professori Pietilä, jonka kanta ekumeeniseen työhön oli muuttunut aiempaa kriittisemmäksi.

22 *Kmaa* 77/6.10.1922, Kirkolliset yhtymisliikkeet.

23 *Kmaa* 80/17.10.1922, Yleiskirkollista suurpolitiikkaa.

Arthur Hjelt ja Alekski Lehtonen laativat pitkän vastineen, jonka Kotimaa jälleen julkaisi, mutta nyt keskustelupalstalla. Hjelt ja Lehtonen kiistivät osan edellisen pääkirjoituksen tiedoista ja kuvasivat myönteiseen sävyyn Faith and Order -työtä. Siinä ei kirjoittajien mukaan pyritty täyteen opilliseen yhdenmukaisuuteen, vaan yhteiseksi pohjaksi riittivät vanhakirkolliset uskontunnustukset Apostolicum ja Nikealais-konstantinopolilainen tunnustus.²⁴

Tämä kirjoitus oli ensimmäinen, jossa Hjeltin toimikunta julkisesti asettui Faith and Order -liikkeen kannalle. Ajatus ei kuitenkaan saanut osakseen Kotimaan myötätuntoa. Lehti asettui keskustelun päätteeksi selvästi Hjeltiä ja Lehosta vastaan.²⁵ Ekumeenisen työn opillinen linja, jolle Hjelt ja Lehtonen yrittivät olla avoimina, ei sopinut Kotimaan linjaan. Saumaton yhteistyö ekumeenisen toimikunnan ja Kotimaan välillä näytti olevan murtumassa.

Syynä Kotimaan tiukentuneeseen linjaan saattoi olla uskonnonvapauslaki, jonka voimaantumista juuri odoteltiin sekavissa tunnelmissa, eihän esimerkiksi uskonnollisten vähemmistöryhmittymien kirkosta erottavaa vaikutusta kyetty ennustamaan. Kirkon asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa liittyi melkoista epävarmuutta.²⁶ Uskontopoliittinen tilanne Suomessa vuonna 1922 ei näin ollen haastanut opillisiin kompromisseihin vaan pikemmin oman kirkkokunnan erityisluonteen varjelemiseen.

Kotimaan kirjoitus paljasti myös sen, ettei ekumeenista työtä pitkään johtanut Hjelt toimikuntineen enää lehden mielestä suvereenisti vastannut suomalaisten ekumeenisesta linjauksesta. Itse asiassa suomalaisen ekumenian johtopaikoilla olikin jo tapahtunut muutos. Vuoden 1922 kirkkojenvälisissä kokouksissa ei suomalaista ryhmää ollut johtanut Hjelt vaan Gummerus. Tämä ei tosin merkinnyt Arthur Hjeltin ekumeenisen pioneerityön päättymistä, sillä hän jatkoi yhä merkittävässä kirkkojenvälisissä tehtävissä, lähinnä World Alliance -työssä. Joulukuussa 1922 Hjelt valittiin jälleen World Alliancen kansainväliseen johtokuntaan.²⁷

Gummerus oli kuitenkin nyt kiistatta kirkkojenvälisen työn suomalainen

24 *Kmaa* 80/17.10.1922, Vastine kirjoitukseen yleiskirkollista suurpolitiikkaa.

25 *Kmaa* 83/27.10.1922.

26 *Kena* 1979, 334—340. Uskonnonvapauslain vastaanotosta *Seppo* 1977, 70—71 ja 1983, 192—202; *Autio* 1986, 107—109.

27 Ramsay Hjeltille 19.12.1922. AH HYK.

johtaja, ja tämä oli työn etenemiselle eduksi. Hjeltin asema kirkossa oli raamattukysymyksen vuoksi niin ongelmallinen, ettei hän voinut Johanssolin ja Collianderin piispuuskaudella saada virallista kirkollista tukea ulkomaiselle edustustyölleen. Erityisesti Colliander ei hyväksynyt Hjeltin antamaa eksegetiikan opetusta, joka olisi hänen mielestään pitänyt korvata kursoisella Raamatun luvulla ja dogmatiikalla,²⁸ ja Hjeltin mahdollinen vahingollinen vaikutus oppilaisiinsa askarrutti suuresti myös Johanssonia. Mikään hanke, jossa Hjelt oli mukana, ei tuntunut näistä kahdesta luotettavalta.²⁹

Piispojen kriittinen asenne ei tosin voinut tehdä tyhjäksi sitä tosiseikkaa, että Hjelt oli kolmenkymmenen vuoden aikana palvellut kirkkoa erilaisissa tehtävissä eikä hänen persoonaansa ja yleistä esiintymistapaansa vastaan ollut tänä aikana löytynyt huomauttamista. Hjelt oli yhteistyökykyinen ja vaatimaton, tarvittaessa jopa syrjäänvetäytyvä, ja hänen puheittensa ja saarnojensa linja oli vahvasti herätyshenkinen. Professori Hjelt oli monipuolinen sekoitus kotoista pietismää, angloamerikkalaista herätyskristillisyyttä ja viileää mutta maltillista liberaaliteologiaa. Hjelt tunnettiin myös intomielisenä isänmaan ystävänä. Hjeltin sulkemiseksi pois kirkollisen vaikuttajan paikalta ei olisi helposti löytynyt perusteita.

Ekumeenisen työn etenemisen kannalta Hjeltin väistyminen oli kuitenkin tarpeen. Uuden johtajan, Gummeruksen, ja nimenomaan hänen piispan virkansa kautta Suomen kirkon osallistuminen sai enemmän arvontaa ja painavuutta sekä kotimaassa että ulkomailla. Gummerus, joka oli Hjeltiä selvemmin ohjelmallinen teologi, tunsu velvollisuudekseen myös opillisten näkökohtien esilläpitämisen, mitä Hjelt oli pitkän ekumeenisen uransa aikana selvästi kaihtanut. Gummeruksen johtoaseman myötä suomalaisilla oli sanottavaa myös ekumeenisen teologian kysymyksiin.

Kirkollisten ulkosuhteiden poliittiseen linjaukseen johtajamuutos ei sen sijaan tuonut ratkaisevaa muutosta. Gummerus oli Hjeltin tavoin aina autonomian ajan lopulta saakka edustanut kirkollisissa ulkomaanyhteyksissään

28 Colliander Hjeltille 10.4.1920. AH HYK.

29 Johansson kieltäytyi muun muassa tukemasta teologian ylioppilaiden asuntola Konviktiä, koska Hjelt oli sen johtaja. Hän oli huolestunut myös Hjeltin asemasta NMKY:ssä. Johanssolin pvk 24.7.1921. YA HYK; Johansson Gummerukselle 5.11.1922. JG HYK; Colliander Johanssonille 6.11.1922. GJ HYK. Johanssolin kielteinen kanta Konviktin avustamiseen ilmenee myös v. 1922 synodaalikokouksen päätöksistä. *Turun ppkpk* 1922, 69—71.

vahvasti nationalistista linjaa ja pyrkinyt tuomaan esiin Suomen poliittisen aseman kannalta tärkeäksi kokemiaan näkökohtia. Vuosi 1922 aseriisuntakannanottoineen oli osoittanut, ettei tämä kysymyksenasettelu ollut jäämässä taka-alalle. Gummeruksen johtoaseman myötä kirkon ulkosuhteiden alisteisuus itsenäisen Suomen viralliselle ulkopolitiikalle oli suorastaan vahvistunut.

VII Protestanttien yhteyttä Suomen hyväksi

Kirkon ulkomaisten yhteyksien hoito oli vuodesta 1917 vuoteen 1922 suppean mutta vaikutusvaltaisen ydinjoukon käsissä. Kirkon ulkosuhteiden sisältöön ja suuntaan vaikuttivat sekä teologis-kirkolliset että poliittiset tekijät. Yhteyksien hoitamista ja erityisesti kytkeä alkavaan ekumeeniseen liikkeeseen häiritsi koko ajan kirkon liberaalin ja konservatiivisen siiven välinen teologinen ristiriita, jopa eräänlainen valtataistelu. Jälkimmäiseen ryhtymään lukeutunut arkkipiispa Johansson ei kannattanut aktiivisuutta kirkon ulkosuhteissa ja vastusti jyrkästi ekumeenista työtä. Kirkkojenvälisen työn kantavat voimat olivat kirkollista uudistustyötä ajaneen ns. nuorkirkollisen ryhmittymän keskuudessa.

Kirkkojenvälisen työn tärkein poliittinen taustajuonne oli kysymys Suomen ulkopoliittisesta asemasta. Suomen kirkko kytkeytyi Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean työhön ja samalla kirkkojenväliseen rauhanjärjestöön World Allianceen syys—lokakuussa 1917 eli ajankohtana, jolloin Suomen irtautumista Venäjästä valmisteltiin. Suomeen perustettiin tällöin aktivistijohtaja Edvard Hjeltin ja Ruotsin arkkipiispa Nathan Söderblomin aloitteesta ekumeeninen komitea, jonka puheenjohtajaksi tuli Edvard Hjeltin veli professori Arthur Hjelt. Tämä komitea lähti määrätietoisesti ja osittain ohi kirkon virallisten elinten rakentamaan kirkollisia ulkosuhteita. Toiminnassaan Arthur Hjelt saattoi nojata ns. allianssiekumeenisissa järjestöissä, erityisesti NMKY-liikkeessä aiemmin hankkimaansa kokemukseen ja runsaasiin ulkomaankontakteihinsa.

Kirkon piirissä esiintyi välittömästi itsenäistymisen jälkeen laajempaaakin pohjoismaista suuntautumista ja kiinnostusta Söderblomin johtamaa rauhanekumeenista työtä kohtaan. Tammikuussa 1918, sisällissodan jo uhates-

sa, Hjeltin komitea sai piispainkokoukselta epäsuoran hyväksynnän toiminnalleen.

Keväästä 1918 alkaen kirkollisia ulkosuhteita leimasi saksalaiskausi, jonka intomielisiä edustajia oli sekä piispakunnassa että muussa papistossa. Hallitusmuotokiistassa kirkko oli pääasiassa monarkian kannalla. Ekumeeninen komitea oli Suomen Berliinin-lähettilääksi siirtyneen Edvard Hjeltin vaikutuspiirissä ja edusti määrätietoisesti saksalaissuuntausta. Ruotsin kiinnostus Ahvenanmaata kohtaan ja erityisesti helmikuussa 1918 tapahtunut joukkojen lähettäminen herättivät ankaraa arvostelua kirkon piirissä. Tästä huolimatta pohjoismainen yhteydenpito jatkui saksalaiskautenakin, ja syyskesästä 1918 alkaen se suorastaan vilkastui. Ruotsin-suhteiden ylläpitämistä yli saksalaiskauden helpotti se, että arkkipiispa Söderblomia pidettiin saksalaismielisenä ja hänen poikansa oli Saksan armeijan upseerina osallistunut Suomen kansalaissotaan.

Saksan romahtamisen jälkeen kirkollinen yhteydenpito Skandinaviaan ja erityisesti Ruotsiin tehostui entisestään. Tämä oli sopusoinnussa vuoden 1918 lopussa nimitetyn Lauri Ingmanin hallituksen virallisen hallitusohjelman kanssa. Ekumeenisen komitean poliittiseksi neuvonantajaksi tulikin tästä pitäen nimenomaan Ingman, joka käytännöllisen teologian professorina kuului Arthur Hjeltin ja hänen komiteansa muiden jäsenten lähipiiriin. Samalla komitea laajensi toimialaansa, ja sen rooli Kansainliiton ”sieluksi” nimitetyn kirkkojenvälisen World Alliance -järjestön suomalaisena alaosastona sai aiempaa suuremman merkityksen. Suomalaiset kirkkojenvälisen työn harrastajat olivat Kansainliitto-ajattelun innokkaita tukijoita myös julkisuudessa.

Saksalaissuuntauksen päättymisestä huolimatta ajatus eräänlaisesta kiitolisuudenvelasta Saksaa kohtaan oli kirkossa voimakas. Kansainvälisellä tasolla ekumeenista työtä johtivat joko ententemaiden tai puolueettomien maiden edustajat, ja saksalaisten asema oli esimerkiksi kansainvälisessä lähetysliikkeessä varsin alistettu. Suomeen saapui Saksasta etenkin keväällä 1919 useita vetoomuksia, joissa pyydettiin kirkollisilta piireiltä tukea ja myötätuntoa Saksalle. Suomalaiset katsoivatkin velvollisuudekseen puolustaa saksalaisten oikeuksia kirkkojenvälisissä yhteyksissä, eivätkä ententemaiden edustajat tästä syystä luottaneet suomalaisten puolueettomuuteen.

Kirkossa oli kuitenkin jo ennen maailmansotaa ollut myös suuntautumista Englannin ja Yhdysvaltojen kirkkoihin päin. Vuodesta 1919 alkaen kirkossa

pyrittiin vahvistamaan jälleen näitäkin yhteyksiä. Yhdysvaltojen kirkoilta saatu taloudellinen apu oli vuosina 1919—1921 merkittävää. Avustustyön yhteydessä Suomen kirkko solmi läheiset yhteydet tunnustuksellisesti tiukan National Lutheran Councilin kanssa. Suomen kirkon suhteet Viron kirkkoon muodostuivat syksystä 1919 pitäen aiempaa vilkkaammiksi. Samaan aikaan Viron kirkko tuli mukaan myös ekumeeniseen liikkeeseen.

Ahvenanmaan kysymys sai kirkossa aikaan myös suoranaista ulkopoliittista aktiviteettia. Arkkipiispa Söderblom kannatti Ruotsin pyrkimystä liittää Ahvenanmaa alueisiinsa, ja hänen tiedettiin pitäneen yhteyttä ahvenanmaalaisiin separatisteihin. Tämä herätti Suomen kirkossa paheksuntaa. Kirkko tuki johdonmukaisesti Suomen virallista ulkopoliittista linjaa, jonka mukaan Ahvenanmaa piti säilyttää Suomella. Arkkipiispa Johansson osallistui Ahvenanmaa-kiistaan tekemällä tehostettuja piispantarkastusmatkoja ja valvomalla papiston asenteita. Suurin osa Ahvenanmaan papeista vastustikin alueen väestön suosimaa separatismia, mistä aiheutui ristiriitoja pappien ja seurakuntalaisten välille. Suomalaiset piispat kieltäytyivät poliittisten näkökohtien vuoksi osallistumasta vuonna 1920 Ruotsissa Söderblomin johdolla järjestettyyn ensimmäiseen pohjoismaiseen piispainkokoukseen. Yhteinen taistelu Ahvenanmaan omistuksesta lievensi kirkon sisälle syntyneitä rintamalinjoja ja vähensi kiistelyä ekumeenisen työn tarpeellisuudesta.

Ahvenanmaan kiistan kestäessä kirkon kautta välittyi ulkomaille tietoja Länsipohjan suomalaisväestön sortamisesta. Kyseessä oli pyrkimys ajaa väkivalloituksella Suomen etua Ahvenanmaan kysymyksessä. Maan ulkopoliittinen johto suosi epävirallisesti tätä kirkon ja eräiden kansalaisjärjestön harjoittamaa Länsipohja-propagandaa. Suomalainen ekumeeninen toimikunta vei Arthur Hjeltin johdolla Länsipohjan kirkollisia oloja sivunneen aloitteen vuonna 1920 World Alliance -konferenssin käsiteltäväksi ja sai näkökohdilleen ymmärtämystä. Tämä Ruotsia vastaan suunnattu toiminta ekumeenisissa yhteyksissä häiritsi Hjeltin ja hänen komiteansa aiemmin vilkasta yhteydenpitoa Ruotsin arkkipiispa Söderblomiin. Kansainliiton ratkaistua vuonna 1921 Ahvenanmaan omistuskiistan Suomen eduksi kirkolliset Ruotsin-suhteet normalisoituivat melko nopeasti, ja samalla laimeni ekumeenista työtä tekevien kirkonmiesten kiinnostus Länsipohjan kielioloihin. Söderblomia teologisista syistä vastustavien ryhmittymien suhtautumisessa Ruotsin kirkkoon ja kirkkojenväliseen työhön ei sen sijaan tapahtunut lientymistä.

Myös Inkerin kysymys sekä vuonna 1921 puhjennut Itä-Karjalan kriisi

näkyivät kirkon ulkosuhteissa. Kirkossa jo autonomian aikana esiintynyt kiinnostus heimokansoja kohtaan sai uutta pontta esimerkiksi Inkerin kirkkojen hätätilan johdosta. Itä-Karjalan kapinan jälkeen Hjeltin komitea suunnittelei vetoamista World Alliance -liikkeeseen, ikäänkuin rinnakkaisena sille vetoomukselle, jonka Suomen hallitus oli lähettänyt Kansainliitolle. Aikeesta luovuttiin kuitenkin maan poliittisen johdon neuvosta.

Muutoinkin alkoivat kirkolliset ulkosuhteet vuoden 1921 lopusta pitäen entistä suuremmin alistua virallisen ulkopoliitiikan kontrolliin ja kadottaa aiemmin spontaania luonnettaan. Ingmanin ohella kirkon edustajat olivat yhteydessä pääministerinä ja sittemmin Suomen Kansainliitto-edustajana toimineeseen Rafael Erichiin ja ulkoministeri Rafael Holstiin. Näillä kummallakin oli suora yhteys erityisesti Hjeltin ekumeeniseen toimikuntaan.

Kirkollisten ulkosuhteiden johto siirtyi vuoteen 1922 mennessä Arthur Hjeltiltä Porvoon piispaksi valitulle Jaakko Gummerukselle, vaikka Hjelt säilytti asemansa ekumeenisen komitean puheenjohtajana. Gummeruksen ulkopoliittinen linjaus näkyi erityisesti vuoden 1922 kannanotoissa. Hän nosti Neuvosto-Venäjän uhkan kirkollisissa ulkomaanyhteyksissä korostetusti esiin ja vastusti ekumeenisen liikkeen pasifistisia tendenssejä vedoten Suomen maanpuolustuksellisiin tarpeisiin.

Ekumeenisen liikkeen sisällä tapahtui kansainvälisesti ajatellen vuosina 1917—1922 painopisteen muutoksia, mikä näkyi muun muassa uusien organisaatioiden syntymisenä. Suurin merkitys oli aluksi rauhanekumeenisella World Alliance -liikkeellä, joka korosti kansojen välisen sovinnon välttämättömyyttä. Myös lähetyssekumenian alalla pyrittiin etsimään ratkaisua esimerkiksi Saksan ja ententemaiden välisiin ongelmiin. Luterilaisuuden sisäinen yhteistyö, joka ennen sotaa oli ollut Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenzin käsissä, kärsi sen sijaan pahasti maailmansodan ja sen jälkiselvittelyjen aiheuttamista poliittisista ristiriidoista.

Suomalaiset olivat mukana World Alliance -liikkeen ohella erityisesti kansainvälisen lähetysliikkeen toiminnassa, joka huipentui vuonna 1921 Kansainvälisen lähetysneuvoston syntyyn. Suomen kirkon ulkosuhteista vastasi lähetyssekumenian osalta yleensä Suomen lähetysseura ja jonkin verran myös Hjeltin komitea. Lähetystyön merkeissä tehtävä kirkkojenvälinen työ oli varsinaisen lähetystyön tavoin käytännössä kirkon virallista toimintaa eikä siitä aiheutunut ristiriitoja.

Kirkkojenvälisen työn muut linjat herättivät sen sijaan kirkossa kiistoja. Arkkipiispa Johanssonin antiekumeenista asennetta jyrkensi vastenmielisyyss kirkkojenvälisen työn keulakuvaksi noussutta arkkipiispa Söderblomia kohtaan. Söderblomin Suomen-vierailu vuonna 1919 katkaisi arkkipiispojen välit jokseenkin täydellisesti. Arkkipiispojen välisestä konfliktista huolimatta Söderblomin vuodesta 1919 alkaen rakentama uusi kirkkojenvälisen työn haara, Life and Work -liike, herätti Suomessa kiinnostusta, ja piispa Gummerus lähti mukaan sen toimintaan.

Opillisten kysymysten käsittely ja tendenssi kohti virallista jäsenyyttä kirkkojenvälisissä organisaatioissa eivät Suomen kirkossa sen sijaan herättäneet suurempaa vastakaikua. Piispainkokous otti arkkipiispan johdattelemana ehdottoman kielteisen kannan kaikkiin opillisiin lähentymispyrkimyksiin. Faith and Order -liike, jonka työssä nämä pyrkimykset olivat etusijalla, ei kiinnostanut sanottavasti edes Hjeltin johtaman ekumeenisen toimikunnan jäseniä. Suomen kirkolla ei ollut tarvetta laajentaa ekumeenista profiiliaan oppikeskustelujen alueelle.

Ekumeenisen komitean asemaa ja kirkollisten ulkosuhteiden hoitamista ei yrityksistä huolimatta saatu kytkettyä suoraan kirkon hallintoon. Hjeltin komitea, jota vuonna 1920 laajennettiin, oli tosin kokoonpanoltaan niin kirkollisesti kuin poliittisestikin vaikutusvaltainen. Sen työtä tuki myös Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto. Kirkon virallisesta ulkomaisesta edustamisesta päättäminen katsottiin kuitenkin piispainkokouksen asiaksi. Käytännössä tämä syksyn 1921 piispainkokouksessa syntynyt tulkinta ei tuonut muutosta ulkosuhteiden hoitamiseen, sillä osa ulkomaisista kutsuista ja yhteydenotoista lähetettiin jatkossakin suoraan tämän työn harrastajille ja vain pieni osa arkkipiispalle, jonka torjuva asenne alkoi olla maailmalla yleisesti tunnettu.

Teologisesti suomalaisten kirkkojenvälinen harrastus rakentui jo autonomian aikana omaksutulle allianssiekumeeniselle pohjalle, jossa korostui yksityisten protestanttisten kristittyjen välinen ”sydänten yhteys” yli tunnustuskuntarajojen. Nathan Söderblomin kautta suomalaiset kuitenkin tutustuivat myös ohjelmalliseen ekumeeniseen teologiaan. Söderblomin ekumeeninen malli, ajatus ns. evankelisesta katolisuudesta, motivoi kirkkojenväliseen työhön kirkkohistoriallisesta perspektiivistä käsin. Sen omaksuminen ei välttämättä merkinnyt tinkimistä luterilaisesta tunnustuspohjasta, koska evankelinen ka-

tolisuus oli Söderblomin mukaan säilynyt parhaiten juuri Pohjolan luterilaisissa kirkkoissa. Suomalaisista kirkkojenvälisen työn harrastajista ainakin Arthur Hjelt, Jaakko Gummerus ja Aleksi Lehtonen yhdistivät nuoruudessa tutuksi tulleeseen allianssiekumeeniseen ajatteluun ajatuksen evankelisesta katolisuudesta ja olivat valmiit näkemään kristittyjen yhteyden ulottuvan myös esimerkiksi suuriin katolisiin kirkkoihin.

Evangelisen katolisuuden käsite oli vuoteen 1922 tultaessa kuitenkin yleensä jo jäänyt suomalaisten ekumeenikkojen kirjoituksissa taka-alalle. Yhtenä syynä tähän lieenee ollut Söderblomin persoonaan kohdistunut arvostelu. Toisena syynä voi pitää antikatolisen ilmapiirin nousua Suomen kirkossa. Vuonna 1923 voimaan astuvaa uskonnonvapauslakia laadittaessa oli pyritty asettamaan roomalaiskatolisen kirkon toiminnalle selvät rajat, sillä valtiolta ja kirkko halusivat kontrolloida ylikansallisen katolisen kirkon määräysvaltaa.

Suomessa ei siis tunnettu minkäänlaista tarvetta laajentaa ekumeenista yhteyttä roomalaiskatolisuuteen päin. Kysymys oli toisaalta puhtaasti suomalaisesta uskontopolitiikasta, toisaalta kansainvälisestä ilmiöstä eli ekumeenisen liikkeen sisäisestä kehityksestä. Jyrkkä rajankäynti roomalaiskatolisuuteen päin alkoi juuri 1920-luvun alkuvuosina yleistyä kirkkojenvälisissä tapaamisissa. Ekumeenisen liikkeen osallistujapohjaan tällä ei ollut vaikutusta, koska Rooman kirkko boikotoi sitä jo muutenkin. Rajankäynti katolisuuteen kertoi joka tapauksessa siitä, että ekumeenisen ykseyden ihanteesta oli jouduttu tinkimään.

Kirkkojenvälisen ykseyden ulottamista ortodoksiseen kirkkoon suomalaiset eivät kommentoineet, vaikka ortodoksien ekumeeninen aktivointi oli arkkipiispa Söderblomin ja koko Life and Work -työn tavoitteena. Suomen kirkon sisälähetyssseuran johtaja Otto Aarnisalo näyttää olleen ainoa suomalainen, joka julkisuudessa ilmaisi kiinnostusta ortodoksien kanssa tehtävää kirkkojenvälistä yhteistyötä kohtaan. Kirkkojenväliseen toimintaan osallistuneet suomalaiset lähtivät selvästi siitä oletuksesta, että kirkkojenvälisessä toiminnassa pitäydyttiin lähinnä protestanttisten tunnustuskuntien piiriin. Suomalaisten ymmärtämä kristittyjen ykseys oli protestanttien ykseyttä, eikä näinkään ymmärretyn ekumeenisuuden takana ollut Suomessa vielä kovin laajoja kirkollisia joukkoja.

Pitäytyminen protestanttisella ja vieläpä luterilaisella pohjalla näkyi kasvaneena mielenkiintona oman tunnustuskunnan sisällä tapahtuvaa kirkkojen-

välistä yhteydenpitoa kohtaan. Luterilaisella pohjalla tehtävä yhteistyö oli saanut sijan Suomen kirkossa jo autonomian aikana, ja kun luterilainen yhteistyö alkoi nousta sodan jälkeisestä lamastaan, näytti siltä, että Suomen kirkko — arkkipiispan tätäkin kirkkojenvälistä työmuotoa kohtaan tuntemasta penseydestä huolimatta — oli valmis tulemaan siihen mukaan jopa virallisesti.

Piispa Gummerus oli vuonna 1922 kirkon virallisena edustajana Wittenbergissä järjestetyssä Luther-juhlassa, joka oli askel kohti Luterilaisen maailmankonventin perustamista. Suomen kirkon myötemielisyyttä luterilaista yhteysliikettä kohtaan vauhditti luterilaisten veljeskirkkojen Suomelle sodan jälkeen antama apu, jota Suomen kirkko ryhtyi ikäänkuin maksamaan takaisin ns. diasporatyön muodossa.

Luterilaisen perinteen arvostus näkyi erityisen selvästi niissä yhteyksissä, joissa pyrittiin hahmottamaan kirkkojenvälisen työn sosiaalieettistä linjaa. Maailmansodan jälkeisessä tilanteessa kirkkojenvälinen työ oli ollut sosiaalieettisesti painottunutta. Eettispainotteisesta kulttuuriprotestantismista vaikutteita saaneille suomalaisteologeille tämä ei ollut sinänsä tuottanut ongelmia. Vuonna 1922 Life and Work -kokouksessa esiin nousseen, amerikkalaisesta herätyskristillisyydestä peräisin olevan ajatuksen Jumalan valtakunnan tulemisesta maan päälle kristittyjen yhteisen vastuunkantamisen avulla suomalaiset, eli käytännössä piispa Gummerus, kuitenkin torjuivat.

Kirkkojenvälisessä työssä mukana oleville suomalaisille oli vuoden 1922 loppuun mennessä muotoutunut omaleimainen ekumeeninen linja, johon kuului paitsi vahva kansallinen, nationalistinen korostus myös omasta luterilaisesta perinteestä kiinni pitäminen ja luterilaisten yhteyksien edistäminen. Näin painottunut kirkkojenvälinen toiminta nautti Suomen kirkossa arvovaltaista tukea, sitä johti piispa ja sitä rahoitettiin pitkälti kirkon varoin. Kirkossa edelleenkin vaikuttaneesta vahvasta ekumenianvastaisesta traditiosta huolimatta Suomen kirkko oli vuoden 1922 lopussa nationalistisena ja korostetun luterilaisena mukana kirkkojenvälisessä toiminnassa, antamassa oman panoksensa ekumeenisen liikkeen rakentamiseen. Samalla kirkko oli osallisena ulkomaisen Suomi-kuvan muotoutumiseen.

Lyhenteet

AA	Auswärtiges Amt
AD	anomusdiaarit
AFK	Alfred Kordelinin säätiön paperit
AH	Arthur Hjeltin kokoelma
AELK	Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz
AELKZ	Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung
AL	Aleksi Lehtosen kokoelma
AuH	August Hjeltin kokoelma
diss.	väitöskirja
EA	Evankelinen allianssi
EH	Edvard Hjeltin kokoelma
EIP	Eino I. Parmasen kokoelma
EK	Erkki Kailan kokoelma
EKD	Archiv der Evangelischen Kirche in Deutschland
Ek. saml.	Ekumeniska samlingen
EZA	Evangelisches Zentralarchiv
F-K	Forsman-Koskimies -suvun arkisto
FSFF	Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland
GJ	Gustaf Johanssonin kokoelma
HAik	Historiallinen aikakauskirja
Hbl	Hufvudstadsbladet
HG	Helmi Gulinin kirjeenvaihto
Hj. brev.	Hjeltska familjebrev
Hjä	Herättäjä
HNMKY	Helsingin NMKY
HNMKYA	Helsingin NMKY:n arkisto
hpk	hiippakunta
HR	Herman Råberghin kokoelma
HS	Helsingin Sanomat
HT	Historiallisia tutkimuksia
HY	Helsingin yliopisto
HYA	Helsingin yliopiston arkisto
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
HYTTK	Helsingin yliopisto, teologisen tiedekunnan kirjasto
JG	Jaakko Gummeruksen kokoelma
JRK	J. R. Koskimiehen kokoelma

KA	Kirchliches Aussenamt
KD	kirjediaari
KfKS	Kommittén för Kyrkligt Samarbete i Norden
KHL	Kirkkohistorian laitos
Kirk. kok.	kirkolliskokous
Kmaa	Kotimaa
ktmk	kansallistoimikunta
L	liitteet
LI	Lauri Ingmanin kokoelma
Lptmk	Länsipohjan toimikunta
LS	Lähetysseurien toimikunta
LWK	Lutherischer Welt-Konvent
MESJ	Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja
MR	Martti Ruuthin kokoelma
Mv	Människovänner
N. Dagl. Alleh.	Nya Dagligt Allehanda
NKA	Nuorten keskuksen arkisto
NKY	Nuorten kristillinen yhdistys
NLC	National Lutheran Council
NMKY	Nuorten miesten kristillinen yhdistys
NNKY	Nuorten naisten kristillinen yhdistys
NSS	Nathan Söderbloms brevsamling
NYKY	Naisylioppilaiden kristillinen yhdistys
OIC	O. I. Collianderin kokoelma
OMA	Oulun maakunta-arkisto
OTA	Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
PA	Pappisliiton arkisto, Helsingin yliopisto, kirkkohistorian laitos
Ppkipk	Pappeinkokouspöytäkirja
PS	Pohjolan Sanomat
PTA	Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
pt	piispanarkisto
ptk	pöytäkirja
pvk	päiväkirja
PYK	Pohjoismaiden kirkollinen yhteistyökomitea
RE	Rafael Erichin kokoelma
RH	Rudolf Holstin kokoelma
SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
SKJS	Suomen kirkon julkisia sanomia
SKSK	Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto
SKP	Suomen kommunistinen puolue
SKVK	Suomen kirkon vuosikirja
SKY	Suomen kristillinen ylioppilasliitto
SKYA	SKY:n arkisto
SNKL	Suomen nuorten kristillinen liitto
SNMKY	Suomen NMKY
SLS	Suomen lähetysseura
SLSA	Suomen lähetysseuran arkisto

srk	seurakunta
SS	Sigfrid Sireniuksen kokoelma
STKJ	Suomen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja
SYKTA	Suomen yleiskirkollisen toimikunnan arkisto
SYKTJ	Suomen yleiskirkollisen toimikunnan julkaisuja
SYLT	Suomen yleinen lähetystoimikunta
TA	Teologinen aikakauskirja
TMA	Turun maakunta-arkisto
TTA	Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
tk	toimintakertomus
TKTB	Tidskrift för kristlig tro och bildning
TLA	Teologisen lauantaiseuran arkisto
TMA	Turun maakunta-arkisto
TYTA	Teologian ylioppilaiden tiedekuntayhdistyksen arkisto
UA	Uusi Aura
UM	Ulkoasiainministeriö
UMA	Ulkoasiainministeriön arkisto
US	Uusi Suometar, 1919 alkaen Uusi Suomi
UUB	Upsalan yliopiston kirjasto
VA	Valtionarkisto
Vja	Vartija
vk	vuosikertomus
WA	World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches
WSCF	The World's Student Christian Federation
YA	Yrjö J. E. Alasen kokoelma
YKY	Ylioppilaiden kristillinen yhdistys
YKML	Ylioppilaiden kristillinen maailmanliitto
YL	Ylioppilaslehti
ÅP	Ålandsposten
ÅU	Åbo Underrättelser

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Alla mainitut arkistosarjat on käyty läpi koko tutkimusajalta ellei toisin mainita.

<i>Valtionarkisto</i>	VA
Senaatin arkisto	
Senaatin talousosaston anomusasiakirjat 1911—1912	
SKSK:n arkisto	SKSKA
Johtokunnan pöytäkirjat I Ca 1	
Diasporatoimikunnan pöytäkirjat IV Ca	
SKY:n arkisto	SKYA
Hallituksen ja jäsenkokousten pöytäkirjat ja liitteet	
Toimintakertomukset	
Otto Immanuel Collianderin kokoelma	OIC
Rafael Erichin kokoelma	RE
Forsman-Koskimies -suvun arkisto	F-K
Helmi Gulinin kirjeenvaihto	HG
August Hjeltin kokoelma	AuH
Edvard Hjeltin kokoelma	EH
Rudolf Holstin kokoelma	RH
Lauri Ingmanin kokoelma	LI
Erkki Kailan kokoelma	EK
Aleksi Lehtosen kokoelma	AL
Uno Paunun kokoelma	UP
<i>Helsingin yliopiston kirjasto</i>	HYK
Yrjö J. E. Alasen kokoelma	YA
Gustaf Johanssonin päiväkirjaotteet	
Gummerus-Pihkala -suvun kokoelmat	
Jaakko Gummeruksen asiakirjoja ja kirjeenvaihtoa	JG
Arthur Hjeltin kokoelma	AH
Hjelt -suvun kirjekokoelma Hjeltska familjebrev	Hj.brev
Gustaf Johanssonin kokoelma	GJ
Alfred Kordelinin säätiön paperit	AFK
J. R. Koskimiehen kokoelma	JRK

Svenska litteratursällskapets samling	
Herman Råberghin kokoelma	HR
Teologisen lauantaiseuran arkisto	TLA
Teologian ylioppilaiden tiedekuntayhdistyksen arkisto	TYTA
TYT:n pöytäkirjat 1914—1922	
Kyyhkynen 1916—1922	
<i>Upsalan yliopiston kirjasto</i>	UUB
Ekumeniska samlingen	Ek.saml.
Nathan Söderbloms brevsamling	NSS
Svenska ekumeniska nämndens arkiv	
Svenska kommitténs av WA protokoll 1916—1922	
<i>Evangelisches Zentralarchiv, Berlin</i>	EZA
Siegmund-Schultze -Archiv (51), seuraavat asiakirjaryhmät	
A IIIh, D Id, D II, D IVb, D Va, D IXc-h, D XIIa-d,	
E IIh, H Ia ja c, L VI a-d, L VII, L VIII 1-3, O I	
Bestand Kirchliches Aussenamt (5)	KA
Akten betreffend Finnland	
Akten betreffend Schweden	
Akten betreffend deutsche Gemeinden in Finnland	
Archiv der Evangelischen Kirche in Deutschland	EKD
<i>Oulun maakunta-arkisto</i>	OMA
Jaakko Gummeruksen kirje- ja asiakirjakokoelma	JG
Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto	OTA
Länsipohjan toimikunnan arkisto	
<i>Turun maakunta-arkisto</i>	TMA
Turun tuomiokapitulin arkisto	TTA
Saapuneiden kirjeiden diaarit 1914—1922 (C I 93—98)	
Valtioneuvostolta saapuneet kirjeet (E I 58—60)	
Emäseurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Ahvenanmaan	
rovastikunnan seurakunnat (E VI 240, 241, 270, 379)	
Rovastikunnittain järjestetyt asiakirjat, Ahvenanmaan	
rovastikunta (E VII 41)	
<i>Helsingin yliopiston arkisto</i>	HYA
Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjat 1916—1922	
Teologisen tiedekunnan kokousten pöytäkirjat 1916—1923	
<i>Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta</i>	
Pappisliiton arkisto	PA
Pappisliiton keskustuomikunnan pöytäkirjat	
1.10.1921—31.12.1922	
Ekumeeninen arkisto	
Suomen yleiskirkollisen toimikunnan arkisto	SYKTA

Ulkoasiainministeriön arkisto

UM

Länsipohjaa koskevat asiakirjat (UM Fb 12)

Vieraiden maiden ulkoministeriöt ja lähetystöt Suomessa (UM Fb 6)

Ahvenanmaan kysymystä koskevat asiakirjat (UM 9 I)

Tukholman ja Berliinin lähettiläiden raportit 1918—1922 (UM 5 C 2, 5 C 5)

Tukholman lähetystön arkisto (UM I L VII 1—12)

Ryhmä Kirkko ja uskonto (UM 44)

Kirjediaariot 1918—1922

Menneet sähkeet ja saapuneet sähkeet 1918—1922

UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat

Henkilökortit

Helsingin NMKY:n arkisto

HNMKYA

Johtokunnan kokousten pöytäkirjat

Kotimainen ja ulkomainen kirjeenvaihto

Järjestämätön puhe- ja muu materiaali

Nuorten keskuksen arkisto

NKA

Suomen NMKY:n ja NKY:n liiton asiapaperit, päätoimikunnan pöytäkirjat

Kirjeenvaihto

Järjestämätön materiaali

Suomen lähetysseuran arkisto

SLSA

Lähetysjohtajan kotimainen ja ulkomainen kirjeenvaihto

Johtokunnan kokousten ja jaostojen pöytäkirjat

Yhdistysten ja järjestöjen asiakirjoja

Yksityisten hallussa

Rouva Liisa Ahlströmin hallussa, Helsinki

Aino Hjeltin muistokirja

Professori Martti Ruudun hallussa, Kauniainen

Martti Ruuthin kokoelma,

Martti Ruuthin kirjeenvaihto 1890—1922

MR

Aila Lauhan hallussa

Professori Tuomo Mannermaan haastattelu 7.3.1990

TM

Painetut lähteet

Aarnio, Armas

- 1920 Piirteitä jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan toiminnasta syyslukaudella 1919. — TA.

Aarnisalo, Otto

- (1922) Hallakorpi kuivattava. Sortavala. — Etsivän kirkon puolesta. Otto Aarnisalon kirjoituksia sisälähetyksen ja diakonian alalta, toim. Matti Ojala. STKSJ. Pieksämäki 1964.

Aho, Juhani

- 1961 Kirjeitä vuosilta 1877—1921. Julkaissut Antti J. Aho. Kootut teokset. Täydennysosa III. Porvoo.

Björklund, I. A.

- 1906 Muistoja kristillisestä ylioppilaskokouksesta Savonlinnassa 17—23 p:nä Heinäk. 1906. — TA.

- 1911 Yleisen Evankelisuterilaisen Konferenssin kokous Upsalassa. — TA.

Björkquist, Manfred

- 1917 Samarbetet mellan Nordens kyrkor. — Vår Lösen 8/1917.

- 1918 Finland — vår nästa. — Vår Lösen 4/1918.

Colijn, Hendrikus Antonie

- 1923 La Décision de la Société des Nations concernant les Iles d’Aland. Diss. Amsterdam.

Colliander, O. I.

- 1922a Kertomus Savonlinnan hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1917—1922. s. 1.

- 1922b Nykyinen murrosaika Pyhän Raamatun ilmoittaman Jumalan valtakunnan historian valossa. Savonlinna.

Dahl, Hjalmar

- 1919 Maanalainen sanomalehdistö. — Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Toim. Thure Svedlin. Jyväskylä.

Emergency Committee

- 1919 Emergency Committee on co-operating Missions. Minutes of Meeting held on May 2nd, 1919.

Fahlbeck, Pontus

- 1918 För Åland och Finland. Föredrag hållet vid svenska folkförbundets möte å musikaliska akademien den 6 febr. 1918. Stockholm.

Faith and Order

- 1915 The World Conference for the Consideration of Questions touching Faith and Order. The Object and Method of Conference. Maine, USA.
- 1919 The World Conference for the Consideration of Questions touching Faith and Order. Report of the Deputation to Europe and the East. Maine USA.
- 1920a World Conference on Faith and Order. Report of the preliminary Meeting at Geneva Switzerland August 12—20, 1920. A Pilgrimage toward Unity. Maine USA.
- 1920b Weltkonferenz über Glauben und Kirchenordnung. Ein neuer Versuch die Wiedervereinigung der Christenheit herbeizuführen. Maine USA.
- 1921 The World Conference on Faith and Order. A compilation of Proposals for Christian Unity, published by the Continuation Committee. Maine USA.
- 1922 World Conference on Faith and Order. Hopeful conferences in England and Australia. Maine USA.

Federal Council

- 1920 Federal Council Bulletin 1920. S.1.
- 1921 Commission Relations with Religious Bodies in Europe. Regard of the Meeting of March 11, 1921.
- 1922a Report to the Administrative Committee of the Federal Council of Churches of Christ in America on International and European Relations. By Charles S. Macfarland. September 22, 1922.
- 1922b Statement prepared by the General Secretary of the Federal Council of the Churches of Christ in America in behalf of the Commission on Relations with Religious Bodies in Europe to the Conference on European Protestantism at Copenhagen August 10, 1922.
- 1923 Directory of the Federal Council of the Churches of Christ in America.

Finlands frihetskrig

- 1921 Finlands frihetskrig år 1918. Utgivet av kommittén för frihetskrigets historia. Första bandet. Helsingfors.

Goode, W. T.

1920 Boshevism at Work. London.

1931 Intervention in Russia. London.

Gulin, Eelis

1967 Elämän lahjat. Edellinen osa 1893—1945. Porvoo.

Gummerus, Jaakko

1901 Uusimman ajan lähdelöydöt vanhan kirkon historian alalla. — TA.

1906 Kuvauksia Englannin kirkollisista oloista. — TA.

1916 Pientä pakinaa Lauantaseuran historiasta. Lauantaseuran 20-vuotis-
juhlan muisto. Helsinki.

1917 Näkyjä. — Kyläkirjaston kuvalehti A-sarja.

1918 Uskonpuhdistuksen perintö ja sen velvoitus. — Kirkkopäivät I. Hel-
sinki.

1919 "Evangeelisia viikkokirjeitä." — TA.

1922a Kirkkomme kansan elävöittäjänä. — Elävä kirkko. Kirkkopäivät II.
Porvoo.

1922b Kristilliset kirkot nykyhetkellä. Yleiskatsaus tärkeimpiin ilmiöihin
kristillisen kirkon ja teologian alalla 1917—1922. Jyväskylä.

1922c Suomen vapauden keväthetkellä. Ajatuksia Pohjois-Pohjalaisen osa-
kunnan vuosijuhlissa helmikuun 5. p. 1919.—YL. PPO:n numero.

1923 Kristilliset kirkot nykyhetkellä. Yleiskatsaus tärkeimpiin ilmiöihin
kristillisen kirkon ja teologian alalla 1917—1922. Jyväskylä.

1925 Sten Edvard Stenij. — TA.

1928 Finlands kyrka och dess mellankyrkliga förbindelser. — Kristen Ge-
menskap.

Hannula, Edvard

1913 XIV Yleinen evankelis-luterilainen konferenssi Nürnbergissä. — TA.

Helsingin NMKY vk

1912 Helsingin NMKY:n vuosikirja vuonna 1912. Helsinki 1913.

Helsingin NMKY vk

1918 Luonnetta rakentamassa. Piirteitä Helsingin NMKY:n toiminnasta vuonna 1918. Hämeenlinna 1919.

1919 Vuosi 1919 Helsingin NMKY:ssä. Helsinki 1920.

Hildén, K. A.

1901 Yleinen luterilainen konferenssi Lundissa. — Vja.

Hjelt, Arthur

1891 Kristillisten Nuorukaisyhdistysten Maailman-Konferenssi Amsterdammassa. — Vja.

1895 Den nyare finska litteraturen från kristlig synpunkt. — Föredrag vid tredje nordiska studentmötet med kristlig program i Vadstena 1895 af W. Rudin, A. Hjelt, G. Dalman och John R. Mott. Stockholm.

1896 Pappeinkokouksessa Tukholmassa. — TA.

1917 Jerusalemista Damaskoon. Matkahavaintoja Raamatun mailta III. Helsinki.

1919 Finlands kyrka och kyrkans enhet. — Nordens kristenhet och kyrkans enhet. Stockholm.

Hjelt, Edvard

1919 Vaiherikkailta vuosilta. Muistelmia II. Sotavuodet ja oleskelu Saksassa. Helsinki.

Hügel, Friedrich von

1981 Friedrich von Hügel — Nathan Söderblom — Friedrich Heiler. Briefwechsel 1909—1914. Paderborn.

Hytönen, K. B.

1891 Kirje Tukholmasta. — Vja.

Hyvärinen, Eero

1913 Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908—1912. Kuopio.

Idman, K. G.

1953 Maamme itsenäistymisen vuosilta. Muistelmia. Porvoo.

International Missionary Council

1921 Minutes of the International Missionary Council. Lake Mohonk, New York, USA, October 1—6, 1921.

International Missionary Meeting

- 1920 Minute of International Missionary Meeting held at Crans near Geneva
June 22—28, 1920.

Karttunen, M. O.

- 1981 Kansanopiston johtajat 1889—1970. Mänttä.

Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto

- 1906 Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto. Luettelo syyslukukaudella 1906.
Helsinki.

Kirkkopäivät

- 1918 Helsingissä tammikuun 15—17 p:nä 1918 pidettyjen ensimmäisten
Suomen evankelis-luterilaisten kirkkopäivien julkaisu. Helsinki.
- 1922 Elävä kirkko. Esitelmää, puheita ja alustuksia kolmansilta suomalaisil-
ta kirkkopäiviltä Viipurissa tammikuun 10—12 p:nä 1922. Porvoo.

Kirk.kok. ptk

- 1913 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon seitsemännen Yleisen Kirkol-
liskokouksen Pöytäkirjat 1913. Turku 1914.
- 1918 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kahdeksannen Yleisen Kirkol-
liskokouksen Pöytäkirjat 1918. Turku.

Kirk.kok. L

- 1913 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon seitsemännen Yleisen Kirkol-
liskokouksen Pöytäkirjain liitteet 1913. Turku 1914.
- 1918 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kahdeksannen Yleisen Kirkol-
liskokouksen Pöytäkirjain liitteet. Turku.

Kordelinin vk

- 1919—1921 Alfred Kordelinin yleisen edistys- ja sivistysrahaston vuosikertomus
vuosilta 1919—21. Porvoo 1923.
- 1922—1923 Alfred Kordelinin yleisen edistys- ja sivistysrahaston vuosikertomus
vuosilta 1922—23. Porvoo 1924.

Koskimies, Juho Rud.

- 1922 Kertomus Kuopion hiippakunnan tilanteesta vv. 1917—1922 ynnä
piirteitä kristillisen kirkon ja jumaluusopin alalta. Oulu.
- 1925 Amerikan matkalta. Muistiinpanoja ja havaintoja Amerikan suoma-
laisten elämästä ja oloista. Porvoo.

Krohn, Greta

1967 Isoäiti kertoo. Hamina.

Kuopion hpk

1900–1922 Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet.

Kuopion ppkpk

1917 Pöytäkirja pidetty Kuopion hiippakunnan kolmannessatoista yleisessä pappeinkokouksessa Oulussa lokakuun 9—11 päivinä vuonna 1917. Oulu 1918.

1922 Pöytäkirja pidetty Kuopion hiippakunnan neljännessatoista yleisessä pappeinkokouksessa Oulussa lokakuun 10—12 päivinä vuonna 1922. Oulu 1923.

Kyrkans enhet

1919 Nordens kristenhet och kyrkans enhet. Stockholm.

Kyrkokonferensen i Upsala

1921 Kyrkokonferensen i Upsala, 3—5 Mars 1921, Konferensens protokoll. — ”Kirke og kultur”. Kristiania.

Langenskiöld, Greta

1921 Paul Nicolay. En levnadsteckning. Helsingfors.

Lehtonen, Aleksi

1921 Kristinusko ja kansallisuus. — Savo 258/1921.

1922 Evankelisen katolisuuden probleemi. — Vja.

Life and Work

1921 Protokoll der Versammlung des Vorbereitungskomitees in Peterborough, England, im April 1921. — Verhandlungen der Allgemeinen Konferenz der Kirche Christi für praktisches Christentum. Zürich 1923.

1922 Protokoll der Versammlung des Internationalen Komitees in Hälsingborg, Schweden, im August 1922. — Verhandlungen der Allgemeinen Konferenz der Kirche Christi für praktisches Christentum. Zürich 1923.

Loimaranta, Siiri

1921 Tietoja Suomen Nuorten Naisten Kristillisen Yhdistyksen toiminnasta 1896—1920. Hämeenlinna.

Lomholt Thomsen, Th.

1919 Yhdystyö pohjoismaiden kirkkojen kesken. — TA.

Louhivuori, Verner

- 1915 Neljännenvuosisataa nuorisotyötä, NMKY liikkeen vaiheet Suomessa vv. 1889—1914. Helsinki.

Mustakallio, Jooseppi

- 1910 Maailman lähetyskokous Edinburghissa 1910. — Vja.

Nathan Söderblom

- 1966 Nathan Söderblom. Briefe und Botschaften an einen deutschen Mitarbeiter. Gedächtnisschrift zum hundertsten Geburtstag des schwedischen Erzbischofs. Hrsg. von Prof. D. F. Siegmund-Schultze. Schriften des Ökumenischen Archivs in Soest II. Marburg an der Lahn.

NLC

- 1919 Annual Report of the National Lutheran Council. November 6, 1919. New York.
- 1920 Annual Report of the National Lutheran Council. December 7, 1920. New York.
- 1921 Annual Report of the National Lutheran Council. November 3, 1921. New York.

Nordische Klänge

- 1918 20 ausgewählte Lieder aus "Andliga sånger och psalmer" mit vierstimmigen Noten, übersetzt von A. Wegener. Finska Missionssällskapet. Kuopio.

Norrmén, P. H.

- 1919 Tiedonantotoiminta. — Valkoisten salainen toiminta punaisena aikana. Toim. Thure Svedlin. Jyväskylä.

Nylander, John

- 1899 Suuri lähetystö. Muistoja ja tuokiokuvia. Helsinki.

Paasio, K. A.

- 1919 Lähetyksrakkaus maailmansodan mainingeissa. — Suomen Lähetyssanomia.

Paunu, Uno

- 1923 Syventymisilmiöitä nykyaikaisessa teologiassa. Savonlinnan synodallikokouksessa lokakuussa 1922 pidetty esitelmä. — Vja 1923.

Pesonen, Matti

- 1954 Ystäviä läheltä ja kaukaa. Muistelmia. Helsinki.

Pietilä, Antti J.

1915 Ruotsin uuden arkkipiispan paimenkirje. — Vja.

Porvoon hpk

1889–1922 Domkapitlets i Borgå Cirkulärbref/Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet.

Porvoon ppkpk

1922 Pöytäkirja tehty Porvoon hiippakunnan lakimääräisessä pappeinkouksessa Porvoossa lokakuun 10—13 päivinä 1922 ynnä liitteet. Porvoo 1923.

Pro Finlandia

1899 Pro Finlandia 1899. Les Adresses internationales. Stockholm.

Renvall, Marta A.

1911 Nuorten Naisten Kristillinen Yhdistys. Sen synty, kehitys ja 15-vuotinen toiminta Suomessa 1896—1910. Helsinki.

Richter, Julius

1922 Die Internationale Konferenz des Weltbundes für Freundschaftsarbeit der Kirchen in Kopenhagen vom 7.—10. August 1922. — Die Eiche 4/1922.

Rosenqvist, G. G.

1918 Några tankar, nedskrifna under der röda barbariets dagar februari-mars 1918. Helsingfors.

1919 Ingen nation skall kunna ostraffat kränka världens samvete. — TT.

Ruotsalaisten asema

1919 Ruotsalaisten asema Suomessa ja suomalaisten Pohjois-Ruotsissa. Tornio.

Ruotsin osuus

1928 Ruotsin osuus Suomen vapaussodassa vuonna 1918. Helsinki.

Ruuth, Yrjö O.

1918 Itsenäisyyspolitiikan edellytykset ja jääkäriliikkeen alkuvaiheet. Jyväskylä.

Savonlinnan hpk

1900–1922 Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet.

Savonlinnan ppkp

- 1922 Pöytäkirja tehty Savonlinnan hiippakunnan viidennessä lakimääräisessä pappeinkokouksessa Savonlinnassa lokakuun 10—13 p:nä 1922 ynnä liitteet. Sortavala 1923.

Schleele, G. H. von

- 1891 Den allmänna lutherska konferensen. — TKTB.

Sirenius, Sigfrid

- 1914 Nykyaikaisia yhtymispyrkimyksiä kristillisessä kirkossa. — Vja.
- 1917 Kirkko ja suurkaupunkien seurakuntatyö Englannissa. STKJ X. Jyväskylä.
- 1919 Kristillinen kirkko ja kansainvälinen rauha. Kirkkojen maailmanliiton kokous Haagissa syysk. 30 — lokak.3.p. 1919. — Vja.
- 1955 Ihmiset kuuntelivat toisiaan. Helsinki.

SKHSV

- 1917 Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja VI. Jyväskylä.
- 1930 Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja VII—X. Jyväskylä.
- 1937 Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja XI—XIV. Helsinki.

SKSK kert.

- 1919 Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton toiminta [1919]. Helsinki 1920.
- 1921 Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton toiminta v. 1921. Helsinki 1922.

SKVK

- 1921—1925 Leo Gummerus, Suomen Kirkon vuosikirja, käsittävä ajan 1.5.1921—1.5.1925. Sortavala 1926.
- 1925—1926 Sakari Loimaranta, Suomen kirkon vuosikirja, käsittävä ajan 1.5.1925—1.5.1928. Sortavala 1929.

SLS kert.

- 1917 Suomen lähetysseura vuonna 1917. Helsinki 1918.
- 1919 Suomen lähetysseura vuonna 1919. Helsinki. 1919.

- SNKL vk*
1911–1922 Suomen nuorten kristillinen liitto. Toiminta- ja vuosikertomukset 1911—1922.
- SNMKY vk*
1910 Kertomus Suomen NMKY:sten Liiton toiminnasta v. 1910. Helsinki 1911.
- Sommarström, Hugo*
1919 Åland i forntid och nutid. Stockholm.
- Sommarström, Jos[ua]*
1918 Svensk kulturkamp på Åland. Stockholm.
- Stenij, Edvard*
1915 Saarnatekstien selityksiä LVI. 3. rukouspäivä 1915. — TA.
- Stenroth, Otto*
1931 Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä. Helsinki.
- Suomen lähetysseura*
1859 Suomen lähetysseuran vuosikertomus. Helsinki.
1918 Suomen lähetysseura vuonna 1917. Helsinki.
- Svenska kyrkans årsbok*
1921 Svenska kyrkans årsbok 1921. Uppsala.
- Söderblom, Nathan*
1907a Maailman uskonnot. Helsinki.
1907b Främmande religionsurkunder. Stockholm.
1914a Naturlig religion och religionshistoria. En historik och ett program. Stockholm.
1914b Gudstrons uppkomst. Stockholm.
1919a Evangelisk katolicitet. — Enig kristendom. Kyrkans enhet 7. Stockholm.
1919b Uskonnon uudistusko tulossa? Suomen kristillisen ylioppilasliiton julkaisuja 12. Porvoo.
1920 Kyrkliga samarbetet i Norden. — Nordens Årsbok 1920.
1941 Sommarminnen. Utg. av Anna Söderblom. Uppsala.

Tampereen realilyseo

1939 Tampereen realilyseo ja Tampereen lyseo. Matrikkeli 1884—1934. Tampere.

Tanskan matkamme

1911 Tanskan matkamme. Suomalaisten pappien yhteisretki kesällä 1911 osanottajien kuvaamana. Jyväskylä.

Turun hpk

1900–1922 Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet.

Turun pppk

1922 Turun arkkihiippakunnan 10—13 päivinä lokakuuta 1922 pidetyn synodaalikokouksen pöytäkirja ja liitteet. Turku 1923.

Törngren, Adolf

1930 På utländsk botten. Från Finlands författningskamp åren 1899—1914. Tammerfors.

WA

1919a The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Handbook of the Alliance. London.

1919b The World Alliance. Meeting of the International Committee held at the Hague September 30 — October 4, 1919. Minutes. London.

1920/21 Der Weltbund für Freundschaftsarbeit der Kirchen 1920/1921. (Handbook) Berlin.

1920a The World Alliance. Meeting of the International Committee held at St. Beatenberg, Switzerland August 26—28, 1920. Minutes. London.

1920b Weltbund für Beförderung internationaler Freundschaft durch die Arbeit der Kirchen. Tagung des internationalen Komitees in Beatenberg, Schweiz 25 bis 28 August 1920. Tagesordnung.

1920c The World Alliance. Management Sub-Committee meeting. Minutes of meetings held on April 30 and May 1, 1920.

1921a The World Alliance. Meeting of the Management Sub-Committee. Geneva, April 14, 1921, at 10 a.m. Hotel Beau Sejour. Programme of Business.

1921b The World Alliance. Minutes of the Management Committee, held at the Hotel Beau Sejour, Geneva, April 14th and 15th, 1921.

- 1921c The World Alliance. British Council. Fifth Annual Report of the Executive, Committee December 1921. London.
- 1922a The World Alliance. Handbook of the World Alliance. London.
- 1922b The World Alliance. Meeting of the International Committee held at Copenhagen, Denmark August 7—10, 1922. Minutes. London.
- 1922c The World Alliance. Time Table and List of Persons Attending the Meeting of the International Committee August 7th to 10th, 1922 at Copenhagen. London.
- 1922d The World Alliance. Programme of Business to be transacted at the third Meeting of the International Committee to be held in Copenhagen August 7—10, 1922, together with a Review of the Work of the Alliance by the Hon. Secretary. London.
- 1922e The World Alliance. Minutes of the Management Committee held at Copenhagen during the session of the International Committee, August 7—10, 1922.
- 1922f The World Alliance. Memorandum on the Duty of the Church with regard to Reconciliation and Reconstruction. Prepared on behalf of the Swedish Council of the WA by the Most. Rev. The Archbishop of Uppsala for the Meeting of the International Committee at Copenhagen, August 1922. London.
- 1922g The World Alliance. Memorandum on Religious and Racial Minorities. Prepared on behalf of the British Council of the WA for the Meeting of the International Committee at Copenhagen, August 1922. London.
- 1922h The World Alliance. Memorandum on Disarmament. Prepared on behalf of the American Council of the WA by Professor Wm. I. Hull for the Meeting of the International Committee at Copenhagen, August 1922. London.

Wallinheimo, J. W.

- 1923 Kertomus Suomen evankelisluterilaisen kirkon tilasta vuosina 1918—1922. Sortavala.

Valtari, Toivo

- 1905 Muistelmia 11. Yleisestä evankelis-luterilaisesta konferenssista Rostockissa 26.—29. p. syyskuuta 1904. — TA.
- 1925 Suomen merimieslähetystoimi 1875—1925. Helsinki.

Viitanen, F.O.

- 1917 Pohjois-Ruotsin suomalaiset ja matkan varrelta vähän pohjoisempaan. Lisiä kansallisuustaistelujen historiaan. Kansanvalistusseuran toimituksia 176. Helsinki.

Virkkula, Eino

- 1918 Isien perintö. Kirkkoherra E. Wirkkulan puhe Suomen Nuorten Kristillisen Liiton rintamälähetysjuhlassa Oulussa 3.3.1918. Oulu.

Voipio, Aarni

- 1914 Nuorten parissa Uudessa maailmassa. Kuvauksia kristillisistä ylioppilaskonferensseista Amerikassa ja muita matkamuistelmia. Helsinki.

WSCF

- 1913 World's Student Christian Federation. Report of the Tenth Conference of the WSCF Lake Mohonk, N.Y. June 2—8, 1913. New York.

Zilliacus, Konni

- 1900 Ur Finlands nyaste historia I. Stockholm.

Ärkebiskop Söderblom

- 1922 Ärkebiskop Söderbloms vigning av biskop i Reval år 1921. Protokoll vid biskopsvigningen i Reval den II efter Trefaldighet 1921. — Kyrkohistorisk årsskrift.

Sanoma- ja Aikakauslehdet

Ad Lucem 1917—1923

Aftonbladet 1918, 1919

Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung 1908, 1918—1920

Bergslagens Tidning 1918

Bremer Kirchenblatt 1920

Dagens Nyheter 1918, 1922

Deutsch-Evangelisch in Finnland 1918

Die Eiche 1913—1923

Evangelischer Wochenbrief 1920

Finlandskaja Gazeta 1914

Finsk Tidskrift 1919

Göteborgs Dagblad 1919

Helsingin Sanomat 1911, 1915, 1918—1922

Hengellinen kuukausilehti 1919

Hermannsbürger Missionsblatt 1918—1920

Herättäjä 1917—1920

Historiallinen aikakauskirja 1974

Historisk Tidskrift för Finland 1981
 Hufvudstadsbladet 1911, 1918, 1919, 1922
 Journal of Presbyterian History 1971
 Kanava 1982
 Karelskija Izvestija — Karjalan Wiestit 1913—1917
 Kotimaa 1905—1923
 Kuukauslehti 1901, 1911, 1912
 Kyläkirjaston kuvalehti 1917—1918
 Människovännen, Kristligt veckoblad 1917—1921
 Norrskensflammen 1919
 Nouseva polvi 1918
 Novoje Vremja 1911
 Nuorten Airut 1907—1922
 Nya Dagligt Allehanda 1918, 1919, 1922
 Pohjolan Sanomat 1920
 Savo 1921
 Sionin lähetyslehti 1920—1921
 Social-Demokraten 1918, 1919
 Stockholms Dagblad 1918
 Stockholms Tidning 1918, 1919
 Suomalainen Suomi 1965
 Suomen Heimo 1925
 Suomen kirkon julkisia sanomia 1896—1921
 Suomen lähetysseuran sanomia 1917—1923
 Svensk Tidskrift
 Svenska Dagbladet 1918, 1919
 Svenska Morgonbladet 1919
 Teologinen Aikakauskirja 1896—1923, 1925, 1945, 1987
 Tidens Tegn 1918
 Tidskrift för kristlig tro och bildning 1890—1894
 Turun Sanomat 1918
 Uuden Suomen Ilta-lehti 1919
 Uusi Aura 1918, 1919
 Uusi Suometar 1907, 1911, 1912, 1915, 1918
 Uusi Suomi 1919—1923
 Vartija 1892—1923
 Vår Lösen 1916—1922
 Vasabladet 1920
 Wäktaren 1859
 Västerbottens Folkblad 1919
 Ylioppilaslehti 1917—1923
 Zeitschrift für Kirchengeschichte 1989
 Åbo Underrättelser 1918—1919
 Ålandsposten 1919
 Åland 1918—1921

Kirjallisuus

Ahlstrom, Sydney E.

1972 A Religious History of the American People. New Haven and London.

Ahonen, Risto

1983 Kristillisen lähetystyön ja amerikkalaisen imperialismien dilemma John R. Mottin ajattelussa. MESJ 40. Diss. Vammala.

Ahti, Martti

1987 Salaliiton ääriiviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918—1919. Diss. Espoo.

Alanen, Yrjö J. E.

1947 Gustaf Johansson. Elämätkuvaus. Porvoo.

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik

1987 Kansanliikkeet loivat kansakunnan. — Kansa liikkeessä. Vaasa.

Amburger, Erik

1961 Geschichte des Protestantismus in Rußland. Stuttgart.

Aninko, Marketta

1969 Herättäjä vuosina 1910—1913. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Apunen, Osmo

1968 Suomi keisarillisen Saksan politiikassa 1914—1915. Diss. Helsinki.

Arkkila, Reijo

1975 Kansankirkko vai tunnustuskirkko? Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen suhde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon 1917—1939. Joensuu.

Autio, Veli-Matti

1986 Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917—1944. Opetusministeriön historia IV. Pieksämäki.

Bell, George K. A.

1935 Randall Davidson, Archbishop of Canterbury, II. London.

Bergström, Bo

1972 Den lutherska enhetsrörelsen i Finland. — Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Björklund, Joh.

- 1939 Suomen papisto 1800-luvulla. Erityisesti silmälläpitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia. SKHST 42. Helsinki.

Blomstedt, Yrjö

- 1969 K.J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. Keuruu.

Bonsdorff, Max von

- 1962 Herman Råbergh. En förgrundsgestalt i Finlands kyrka II. Professors-åren och biskopstiden 1. Borgå.

Brodd, Sven-Erik

- 1982 Evangelisk katolicitet. Ett studium av innehåll och funktion under 1800- och 1900-talen. Bibliotheca theologiae practicae 39. Diss. Uppsala.

Broms, Bengt

- 1962 Puolueettomuuskysymys ja Suomi Kansainliitossa. — Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

Craig, Gordon A.

- 1978 Germany 1866—1945. Oxford.

Christensen, Torben & Göransson, Sven

- 1974 Kirkkohistoria II. Suom. Tapiola.

Churchill, Stacy

- 1970 Itä-Karjalan kohtalo 1917—1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917—1922. Porvoo.

Eriksen, Knut Einar & Niemi, Einar

- 1981 Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860—1940. Oslo-Bergen-Tromsø.

Eskola, Seikko

- 1965 Suomen kysymys ja Ruotsin mielipide. Ensimmäisen maailmansodan puhkeamisesta Venäjän maaliskuun vallankumoukseen. Diss. Porvoo.

Fisher, Galen M.

- 1952 John R. Mott. Architect of Co-operation and Unity. New York.

Fleisch, Paul

- 1956 Für Kirche und Bekenntnis. Geschichte der Allgemeinen Evangelisch-Lutherischen Konferenz. Berlin.

Franzén, Ruth

1987 Studentekumenik och väckelse, Finlands kristliga studentförbund i internationell brytning 1924—1950. SKHST 140. Diss. Jyväskylä.

Grundmann, Siegfried

1957 Der Lutherische Weltbund. Grundlagen — Herkunft — Aufbau. Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 1. Köln — Graz.

Gulin, Helmi

1943 Louise af Forselles och hennes värld. Tammerfors.

Gyllenberg, Rafael

1945 Gammal och ny bibelsyn i finsk teologi. — TA.

Haendler, Gert

1975 Der schwedische Bischof D. von Schéele und die Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz & Beziehungen des schwedischen Erzbischofs Söderblom zur deutschen Theologie und Kirche. — Schwedisch-deutsche Kirchenbeziehungen 1901—1936. Drei Vorträge. Aufsätze und Vorträge zur Theologie und Religionswissenschaft. Hrsg. von Erdmann Schott und Hans Uner. Berlin.

Hannula, Toivo

1947 Frans Hannula. — Mikael Agricola E. W. Pakkalaan. Porvoo.

Haranen, Helena

1989 Roomalaiskatolisen kirkon aseman muutoutuminen Suomessa 1917—1929. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Hauge, Osborne

1945 Lutherans working together. A History of the National Lutheran Council 1918—1943. New York.

Heikel, Ivar

1940 Helsingin yliopisto 1640—1940. Helsinki.

Heikinheimo, Pertti

1967 Kristillisen sanomalehtitoimiston syntyvaiheet ja taisteluaika vv. 1919—1927. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Heikkilä, Markku

1979 Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa. Virallisen jäsenorganisaation kehitys 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan. SKHST 112. Diss. Kouvola.

Heikkilä, Markku

- 1985 Kielitaistelusta sortovuosiin 1869—1917. Opetusministeriön historia III. Pieksämäki.

Heinonen, Reijo

- 1969 Työ ja yhteys. Suomen Kirkon Pappisliitto 1918—1968. Pieksämäki.

Hogg, William Richey

- 1952 Ecumenical Foundations. A History of the International Missionary Council And Its Nineteenth-Century Background. New York.

Hopkins, C. Howard

- 1979 John R. Mott 1865—1955. 20th Century Ecumenical Statesman. A biography. Grand Rapids, Michigan.

Hovi, Kalervo

- 1984 Interessensphären im Baltikum. Finnland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919—1922. Studia Historica 13. Vammala.

Huldén, Anders

- 1988 Kuningasseikkailu Suomessa 1918. Hämeenlinna.

Hutchinson, William R.

- 1982 A Moral Equivalent for Imperialism: Americans and the Promotion of "Christian Civilization", 1880—1910. — Missionary Ideologies in the Imperialist Era: 1880—1920. Papers from the Durham Consultation 1981. Ed. by Torben Christensen and William R. Hutchison. Aarhus.

Hyvämäki, Lauri

- 1960 Ennen routaa. Esseitä ja tutkielmia 1880—luvusta. Helsinki.
- 1971 Äärioikeistolainen. Bertel Gripenbergin poliittinen henkilökuva. — Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista. Helsinki.

Hämäläinen, Pekka

- 1968 Kielitaistelu Suomessa 1917—1939. Porvoo.

Impola, Heikki

- 1962 Suhteiden solmiminen länsivaltoihin ja Pariisin rauhankonferenssi. — Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutaival. HA XV Porvoo.

Ilvessalo, Jaakko

- 1962 Suomi ja Saksa maailmansotien välisenä aikana. — Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

Isberg, Alvin

- 1982 Svensk lutherdom i österled. Relationer till ryska och baltiska diasporaförsamlingar och minoritetskyrkor 1883—1941. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.

Jacke, Jochen

- 1976 Kirche zwischen Monarchie und Republik. Der preussische Protestantismus nach dem Zusammenbruch von 1918. Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte Band XII. Hamburg.

Jergmar, Jarl

- 1972 De nordiska biskopsmötena. — Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Junkkaala, Timo

- 1986 Hannulan herätys. Tutkimus Lounais-Suomen lähetysherätyksestä 1894—1914. SKHST 136. Diss. Pieksämäki.

Jussila, Osmo

- 1979 Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899—1914. Hist. tutk. 110. Forssa.
- 1983 Venäläinen Suomi. 2. painos, Porvoo.
- 1987 Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty. Juva.
- 1989 Suomalaisuusliike venäjän paineessa vuosina 1890—1917.— Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim. Päiviö Tommila ja Maritta Pohls. Jyväskylä.

Jutikkala, Eino

- 1977 ”Ensimmäinen tasavalta” (1919—1945). — Suomen poliittinen historia 1809—1975. 2. osa. Porvoo.

Juva, Mikko

- 1950 Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848—1869. SKHST 51. Diss. Forssa.
- 1960 Valtio Kirkosta kansankirkoksi. SKHST 61. Porvoo.
- 1970 Gustaf Johanssonin poliittinen herääminen. — Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1969. Helsinki.

- 1977 Kirkko vallankumouksen keskellä. — Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä ja Eino Murtorinne. Hämeenlinna.

Jägerskiöld, Stig

- 1967 Mannerheim 1918. Helsinki.

Jääskeläinen, Juhani

- 1980 Inkerin suomalainen evankelis-luterilainen kirkko neuvostojärjestelmän ensimmäisenä vuosikymmenenä 1917—1927. Diss. Valkeakoski.

Jääskeläinen, Mauno

- 1961 Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja sen toteuttamisyritykset Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918—1920. Diss. Porvoo.

- 1962 Suomen suhteet Neuvosto-Venäjään itsenäisyysjulistuksesta Tarton rauhaan & Suomen suhteet Neuvostoliittoon Tarton rauhasta pohjoismaisen suuntauksen omaksumiseen.— Itsenäisen Suomen ulkopoliitikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

- 1973 Itsenäisyyden ajan eduskunta 1919—1938. Suomen kansanedustuslaitoksen historia VII. Helsinki.

- 1977 Keskustapolitiikan aika. — Valtioneuvoston historia 1917—1966. Helsinki.

Kahle, Wilhelm

- 1982 Lutherische Begegnung im Ostseeraum. Die Lutherische Kirche, Geschichte und Gestalten Band 4. Gütersloh.

Kaija, Pentti

- 1970 Suomen kirkon ekumeeniset yhteydet vuoteen 1924. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Kaipainen, Sirkku

- 1966 Gustaf Johanssonin suhde ekumeeniseen liikkeeseen. Dogmatiikan pro gradu -työ. HYTTK.

Kalela, Annikki

- 1982 Isovanhempieni tarina. Jyväskylä.

Kalela, Jorma

- 1971 Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921—1923. Hist. tutk. 84. Diss. Borgå.

Kansanaho, Erkki

- 1954 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon itsehallinto. SKHST 55. Helsinki.
- 1960 Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla. Pieksämäki.
- 1964 Suomen Kirkon Sisälähetysseuran historia. Sortavalan aika 1905—1944. Pieksämäki.
- 1967 Sata vuotta kristillistä palvelutyötä. Helsingin Diakonissalaitos 1867—1967. Porvoo.
- 1983 Kirkko ja merenkulkijat. Sata vuotta Suomen Merimieslähetysseuran työtä. Saarijärvi.

Kares, Olavi

- 1952 Heränteen kansan vaellus. Suomen herännäisyyden elämää ja vaiheita noin v:sta 1880 v:een 1930 V. Porvoo.

Karlström, Nils

- 1947 Kristna samförståndssträvanden under världskriget 1914—1918 med särskild hänsyn till Nathan Söderbloms insats. Uppsala.
- 1954 Movements for international Friendship and Life and Work 1910—1925. — A History of the Ecumenical Movement 1517—1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Kaskinen, Pekka

- 1984 Suomen Lähetysseuran juutalaislähetystyö 1859—1918. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Kena, Kirsti

- 1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918—1922. SKHST 110. Diss. Helsinki.

Kerner, Hanns

- 1983 Luthertum und Ökumenische Bewegung für Praktisches Christentum 1919—1926. Die Lutherische Kirche, Geschichte und Gestalten Band 5. Diss. Gütersloh.

Kilkki, Mika

- 1984 Evankelisen Allianssin rukousviikko Suomessa 1861—1917. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Kilpeläinen, Irja

- 1947 E. Kilpeläinen. — Mikael Agricola E.W. Pakkalaan. Porvoo.

Klemets, Bengt

- 1979 De allmänna svenska kyrkodagarna i Finland 1918—1924. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 8. Åbo.
- 1986 Samling genom separation. Den svenska kyrkliga samlingsrörelsens i Finland uppkomst, utformning och verkningar åren 1917—1918. Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 113. Åbo.

Klinge, Matti

- 1968 Ylioppilaskunnan historia. Neljäs osa 1918—1960. Itsenäisen Suomen ylioppilaat. Helsinki.
- 1983a Ylioppilaslehti. Luku II 1913—1917. — Matti Klinge & Maunu Harmo, Ylioppilaslehti. Jyväskylä.
- 1983b Vihan veljistä valtiotalismisiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvulta. 2. p. Juva.
- 1984 Professoreita. Keuruu.

Kokko, Eeva

- 1969 Sigfrid Sireniuksen toiminta 1917—1918. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK

Korhonen, Keijo

- 1966 Naapurit vastoin tahtoaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I. 1920—1932. Helsinki.

Koskenniemi, Lauri

- 1967 Suomen evankelinen liike 1870—1895. Diss. Turku.

Koskenvesa, Esko

- 1987 Johan Wilhelm Murman — oppikirjantekijä, suomalaisuusmies ja pappi 1800-luvulta. — SKHSV 77. Valkeakoski.

Koukkunen, Heikki

- 1977 Suomen valtiovaltia ja kreikkalaiskatoliset 1881—1897. Joensuun korkeakoulun julk. A:7. Diss. Joensuu.

Kuoppala, Jussi

- 1963 Suomen papisto ja työväenkysymys 1863—1899. SKHST 65. Diss. Vaasa.

Kuujo, Erkki

- 1979 90 vuotta NMKY-työtä. Helsingin Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen historia. Saarijärvi.

Kähkönen, Esko

- 1985 Ulkomaiset vaikutteet Suomen Lähetysseurassa Matti Tarkkasen johtajakaudella 1914—1934. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Langenskiöld, Greta

- 1921 Paul Nicolay. En levnadsteckning. Helsingfors.

Larkio, Mauri

- 1978 Ihmisyyttä etsimässä. Sigfrid Sireniuksen elämäntyö ja keskeiset ajatukset. Porvoo.

Latourette, Kenneth Scott

- 1954 Ecumenical bearings of missionary Movement and the international Missionary Council. — A History of the Ecumenical Movement 1517—1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Lauerma, Matti

- 1966 Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Porvoo.

Lehtola, Hanna-Leena

- 1970 Piispa J. R. Koskimiehen toiminta vuosina 1917—1918. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Lehtonen, Aleksi

- 1942 Nuori E. Kilpeläinen. — Risti ensin, kruunu sitten. Rovasti E. Kilpeläisen muistoksi toim. Toivo Winter. Rauma.

Lüchou, Marianne

- 1977 Svenska teatern i Helsingfors. Borgå.

Lyttkens, Carl Henrik

- 1970 The Growth of Swedish-Anglican Intercommunion between 1833 and 1922. Bibliotheca theologiae practicae 24. Diss. Lund.

Lyytinen, Eino

- 1980 Finland in British Politics in the First World War. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia B 207. Helsinki.

Lönnroth, Erik

- 1959 Den svenska utrikespolitikens historia V 1919—1939. Stockholm.

Löytömäki, Esa

- 1985 Herätysliikelehdistön asenne uusiin teologisiin ja kirkollisiin virtauksiin 1917—1939. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Makkonen, Juhani

- 1989 Allianssikristillinen toiminta ja vapaakirkolliset 1923—1931. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ, HYTTK.

Mannermaa, Tuomo

- 1978 Preussista Leuenbergiin. Leuenbergin konkordian teologinen metodi. MESJ 29. Helsinki.

Martikainen, Jouko

- 1981 Suomen kirkon asema ekumeenisissa yhteyksissä. — Yhteyden mahdollisuudet. Turun arkkihiippakunnan synodaalikirja 1981. MESJ 33. Helsinki.

Mattila, Reijo

- 1965 Suomen kristillinen ylioppilasliike vuosina 1897—1920. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Merikoski, K.

- 1939 Taistelua Karjalasta. Piirteitä venäläistytämistyöstä Raja-Karjalassa tsaarinvallan aikana. Helsinki.

Murtorinne, Eino

- 1964 Papisto ja esivalta routavuosina 1899—1906. SKHST 68. Diss. Kuopio.
- 1967 Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina. Porvoo.
- 1977 Kirkon seitsemän vuosikymmentä. — Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä ja Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1978 Kirkko ja suomalaiskansallinen ideologia. — Aate ja yhteiskunta. Keuruu.
- 1980 Kotimaan vaiheet routavuosista itsenäisyyteen (1905—1917) & Itsenäisen isänmaan henkisenä ja moraalisenä tukena (1918—39). — Eino Murtorinne & Markku Heikkilä. Kotimaa 1905—1980. Jyväskylä.
- 1986 Suomalainen teologia autonomian kautena 1828—1918. Helsinki.

Mustakallio, Hannu

- 1978 Papisto yksikamarisen vaaleissa 1907—1917. — Historiallinen arkisto 74. Forssa.
- 1983 Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis- yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905—1907. SKHST 126. Diss. Loimaa.

Mustakallio, Hannu

- 1986 Piispa J. R. Koskimies suomalaisuusmiehenä. — SKHSV 76. Valkeakoski.
- 1987 Suomalaista hengenelämää ohjaamassa. — SKHSV 77. Valkeakoski.
- 1989 Kirkollinen rajaseututyö 1920- ja 1930-luvuilla Kuopion — Oulun hiippakunnassa. Esitelmä Kuopkuopion hiippakunnan 50-vuotisjuhla-vuoden tieteellisessä symposiumissa Joensuussa 4.9.1989. Tekijän hallussa.

Mäkeläinen, Pertti

- 1969 Jaakko Gummerus kirkollisena uudistajana. Käytännöllisen teologian lisensiaattityö. HYTTK.
- 1972 Jaakko Gummerus ja kirkon ekumeeniset suhteet. — SKHSV 60—61. Lahti.

Mäkisalo, Martti

- 1988 100 vuotta toisinajattelua. Vartija-lehden historia. Helsinki.

Nevakivi, Jukka

- 1988 Ulkoasiainhallinnon historia 1918—1956. Helsinki.

Neovius, Ad.

- 1892 Carl Henrik Alopaeus. — Vja.

Nevanlinna, E.

- 1929 Ingman, Lauri. — Kansallinen elämäkerrasto II. Porvoo.

Newman, Ernst

- 1937 Evangeliska Alliansen. En studie i protestantisk enhets- och frihetssträvan. Lund.
- 1948 Edvard Björkenheim och den ”frikyrkliga” väckelsen i Finland I. Personliga och kyrkliga förutsättningarna. SKHST XLVIII. Åbo.

Nokkala, Armo

- 1958 Tolstoilaisuus Suomessa. Aatehistoriallinen tutkimus. SKHST 59. Diss. Helsinki.

Nokkala, Immo

- 1986 Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1918—1920. SKHST 137. Diss. Jyväskylä.

Nowak, Kurt

- 1981 Evangelische Kirche und Weimarer Republik. Zum politischen Weg des deutschen Protestantismus zwischen 1918 und 1932. Göttingen.

Numelin, Ragnar

- 1920 Inför avgörandet. — Runar Appelberg. En minnesteckning. Helsingfors.
- 1962 Ahvenanmaan kysymys. — Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutalval. HA XV. Porvoo.

Nurmi, Jari

- 1979 Karl August Hildén 1853—1924. Helsinkiläinen vaikuttajapappi. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Nurmio, Yrjö

- 1957 Suomen itsenäistyminen ja Saksa. Porvoo.
- 1962a Suomen ja Saksan suhteet itsenäisyysjulistuksesta v:n 1918 loppuun. — Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutalval. HA XV. Porvoo.
- 1962b Suomen ulkopoliitiikan suunnanmuutos syksyllä 1918 ja sen vaikutus kuningaskysymyksemme ratkaisuun. Poimintoja Lauri Ingmanin muistiinpanoista. — Historiallinen arkisto 58. Turku.

Nygård, Toivo

- 1978 Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Diss. Keuruu.
- 1984 Akateeminen Karjala-Seura ja Länsipohjan suomalaiset. — Tornionjokilaakson vuosikirja 1984. Tornio.

Ojalehto, Hannu

- 1979 Sotilaspapiston asema ja rooli Suomen sodissa 1939—1944. Kirkkohistorian lisensiaattityö. HYTTK.

Paasivirta, Juhani

- 1957 Suomi vuonna 1918. Porvoo.
- 1961 Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi. Englannin, Yhdysvaltain ja Ranskan sekä Suomen suhteita vv. 1918—1919. Porvoo.
- 1968 Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliitiikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan. Porvoo.
- 1978 Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808—1914). Helsinki

Paasivirta, Juhani

1984 Suomi ja Eurooppa 1914—1939. Hämeenlinna.

1987 Pienet valtiot Euroopassa. Kansainvälisen järjestelmän muutoksia 1800- ja 1900-luvuilla. Hist. tutk. 139. Vammala.

Paavolainen, Jaakko

1971 Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki.

Palmén, E. G.

1917 Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811 31/X 1911. Lefnadsteckning. Helsingfors.

Paunu, Eira

1952 Torsten Thure Renvall. Elämä ja toiminta. SKHST 53. Diss. Jyväskylä.

Paunu, U[no]

1947 Matti Tarkkanen. — Mikael Agricola E.W. Pakkalaan. Porvoo.

Pekkari, Albert

1984 Kielioloista Tornion väylän länsipuolella. — Tornionjokilaakson vuosikirja 1984. Tornio.

Peltola, Matti

1958 Suomen lähetysseuran Afrikan työn historia. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 2. Helsinki.

Pentti, Raili

1964 Papiston suhtautuminen Suureen adressiin v. 1899. Suomen historian pro-seminaariesitelmä. Tekijän hallussa.

Phillips, Clifton J.

1982 Changing Attitudes in the Student Volunteer Movement of Great Britain and North America, 1886—1928. — Missionary Ideologies in the Imperialist Era: 1880—1920. Papers from the Durham Consultation 1981. Ed. by Torben Christensen and William R. Hutchison. Aarhus.

Pietiäinen, Jukka-Pekka

1986 Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881—1919. Diss. Espoo.

Pirinen, Kauko

1956 Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. SKHST 58. Forssa.

1965 Ortodoksisten kirkkojen tulo ekumeeniseen yhteistyöhön. — Ortodoksia 16. Joensuu.

Pirinen, Kauko

1983 Kulttuuritaistelua Raja-Karjalassa maamme itsenäistymisen aattona. — *Xenia Oecumenica in honorem Joannis Metropolitae Helsingiensis sexagenarii*. MESJ 39. Vammala.

1985a Suomen arkipiispa. — SKHSV 75. Valkeakoski.

1985b Schaumanin kirkkolain synty. SKHST 132. Rauma.

Plit, Keijo

1984 Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa. SKHST 128. Diss. Jyväskylä.

Polvinen, Tuomo

1967 Venäjän vallankumous ja Suomi 1917—1920 I. Helmikuu 1917 — toukokuu 1918. Porvoo.

1971 Venäjän vallankumous ja Suomi 1917—1920 II. Toukokuu 1918 — joulukuu 1920. Porvoo.

1984 Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898—1904. Juva.

1989 J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö I 1870—1918. Juva.

Rasila, Viljo

1977 Suomen poliittisen historian vuodet 1905—1919. — Suomen poliittinen historia 1809—1975 2. osa. Porvoo.

Rautkallio, Hannu

1977 Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäämäärät Suomessa 1917—1918. Diss. Helsinki.

Reijonen, Mikko

1980 Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa 1917—1922. SKHST 119. Diss. Mikkeli.

Remes, Viljo

1976 Lähetysharrastus Suomessa 1835—1858. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä I:1. Diss. Vaasa.

Ribbner, Thorvald

1957 De svenska traktatssällskapen 1808—1856. Verksamhet och litteratur. Bibliotheca theologicae practicae 3. Diss. Lund.

Rinta-Tassi, Osmo

- 1986 Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

Rommi, Pirkko

- 1974 Kansallisen kokoomuspuolueen murros 1920-luvun alussa. — HAik.

Rommi, Pirkko & Pohls Maritta

- 1989 Poliittisen fennomanian synty ja nousu. — Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim. Päiviö Tommila ja Maritta Pohls. Jyväskylä.

Rouse, Ruth

- 1948 The World's Student Christian Federation. Toronto.
- 1954 Voluntary Movements and the changing ecumenical climate. — A History of the Ecumenical Movement 1517—1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Ruuth, Martti

- 1949 Kirkon elämää Kotimaan kuvastimessa. Vuosisatamme aatehistoriaa. Helsinki.

Ruutu, Martti

- 1963 Gummerus, Ingman ja Ruuth opinkävijöinä Saksassa 1890-luvulla. — In arge et vigilia. SKHST 66. Forssa.

Saarilahti, Toivo

- 1977 Lähetytyön läpimurto Suomen seurakunnissa. — Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Hämeenlinna.
- 1989 Lähetytyön läpimurto. Suomen lähetysseuran toiminta kotimaassa 1895—1913. Pieksämäki.

Salminen, Johannes

- 1979 Ålandskungen. Mariehamn.

Salokorpi, Hannu

- 1988 Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmi-kuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920. HT 145. Diss. Mänttä.

Schauman, Henrik

- 1962 Reunavaltio politiikka. — Itsenäisen Suomen ulkopolitiikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

Schmidt-Clausen, Kurt

- 1976 Vom Lutherischen Weltkonvent zum Lutherischen Weltbund. Geschichte des Lutherischen Weltkonventes (1923—1947). Die Lutherische Kirche, Geschichte und Gestalten Band 2. Gütersloh.

Schulz, Gerhard

- 1985 Deutschland seit dem Ersten Weltkrieg 1918—1945. — Deutsche Geschichte Band 3, 19. und 20. Jahrhundert 1815—1945. Göttingen.

Selén, Kari

- 1981 I all vänskap. En diskussion om Sveriges Ålandspolitik 1918. — Historisk tidskrift för Finland.

Sentzke, Geert

- 1957 Die Theologie Johann Tobias Becks und ihr Einfluß in Finnland II. Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft 9. Helsinki
- 1968 Die Kirche Finnlands, 3. Aufl. Helsinki.

Seppo, Juha

- 1977 Kansankirkkona uskonnonvapauslain toteuduttua. — Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä ja Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1983 Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923—1930. SKHST 127. Diss. Helsinki.

Setälä, Voitto (UVJ)

- 1966 Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917—1925. Diss. Porvoo.
- 1967 Kirkollispoliittisia kysymyksiä itsenäisen Suomen diplomatiassa. — Oman ajan historia ja politiikan tutkimus. Helsinki.
- 1970 Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917—1944. SKHST 82. Vammala.

Shedd, Clarence Prouty

- 1955 Formative Years, 1844—1878 & Expanding vision, 1878—1913.— History of the World's Alliance of Young Men's Christian Associations. Aylesbury and London.

Siegmund-Schultze, Friedrich

- 1962 Zur Einführung. — Inventarverzeichnis des ökumenischen Archivs in Soest (Westfalen). Schriften des Ökumenischen Archivs I. Soest 1962.

Sild, O.

- 1931 Estlands evangelisk-lutherska kyrka 1917—1931. — Svenska kyrkans årsbok 1932. Uppsala.

Simula, Markku

- 1981 Arthur Hjelt historiallis-kriittisen raamatuntutkimuksen edustajana. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Sipilä, Jorma

- 1954 Rakentajapappi Otto Vilho Aarnisalo. Pieksämäki.

Sivonen, Tuovi

- 1970 Modernin pasifismin synty ja kehitys ensimmäisen maailmansodan loppuun. — Rauhanajatus historiassa. Historian Aitta XVIII. Porvoo.

Slunga, Nils

- 1965 Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten. Tornedalica Nr. 3. Luleå.

Soikkanen, Hannu

- 1961 Sosialismin tulo Suomeen. Diss. Porvoo.

Strong, Tracy

- 1955 The World's Alliance in a Changing World & Service with Prisoners of the War. — History of the World's Alliance of Young Men's Christian Associations. Aylesbury and London.

Stupperich, Robert von

- 1989 Dibelius und Söderblom. Eine ökumenische Freundschaft 1920—1931. — Zeitschrift für Kirchengeschichte.

Stürmer, Michael

- 1983 Das ruhelose Reich: Deutschland 1866—1918. Die Deutschen und ihre Nation 3. Berlin.

Sundkler, Bengt

- 1937 Svenska Missionssällskapet 1835—1876. Diss. Stockholm.

- 1968 Nathan Söderblom. His Life and Work. Lund.

Talonen, Jouko

- 1988 Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905—1929. SKHST 144. Diss. Jyväskylä.

Tarkka, Pekka

- 1982 Pappi lehtimiehenä Lontoossa. — Kanava.

Tarkka, Topi

1974 Sigfrid Sirenus. *Legenda jo eläessään*. Porvoo.

Tatlow, Tissington

1954 The World Council on Faith and Order. — A History of the Ecumenical Movement 1517—1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Tenertz, Hugo

1963 Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten. Stockholm.

Teinonen, Seppo A.

1960 Kirkkojen yhteistyö ja kansainvälinen politiikka. STKSJ LXVIII. Helsinki.

1961 Ekumeeninen liike ja Kirkkojen maailmanneuvosto. SYKTS 6. Helsinki.

1972 Uudistuva kirkko. Pieksämäki.

Tergel, Alf

1969 Ungkyrkomännens, arbetarfrågan och nationalismen 1901—1911. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 15. Uppsala.

Tervasmäki, Vilho

1964 Eduskuntaryhmät ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917—1939. Poliittikan tutkimuksia 4. Diss. Mikkeli.

Tiililä, Osmo

1972 Antti J. Pietilä. *Kiistelty kirkonmies*. Porvoo.

1974 Kristus kuninkaaksi. Suomen kristillisen ylioppilasliikkeen historia vuoteen 1939. Heinola.

Tommila, Päiviö

1989 Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. — Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim. Päiviö Tommila ja Maritta Pohls. Jyväskylä.

Torvinen, Taimi

1977 Autonomian ajan senaatti & Itsenäistymisen ja valtiomuototaistelun aika 1917—1919. — Valtioneuvoston historia 1917—1966. Helsinki.

1984 Venäläiset lehdet Suomessa, erityisesti Finljandskaja Gazeta. — Venäläiset Suomessa 1809—1917. HA 83. Huhmari.

Tuominen, Uuno

- 1958 Autonomian ajan yksikamarinen eduskunta 1907—1916. — Suomen kansanedustuslaitoksen historia V. Helsinki.

Uino, Ari

- 1989 Kielitaistelu ja ”uusi suomalaisuusliike” 1918—1939. — Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim. Päiviö Tommila ja Maritta Pohls. Jyväskylä.

Wadensjö, Bengt

- 1971 Toward a World Lutheran Communion. Developments in Lutheran Co-operation up to 1929. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 18. Diss. Uppsala.
- 1972 Protestantisk samling. Det svenska deltagandet då internationella förbundet till protestantismens värm grundades. — Nordisk lutherdom över gränserna. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Veem, Konrad

- 1988 Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. Stockholm.

Veikkola, Juhani

- 1969a Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905—1914. SKHST 79. Helsinki.
- 1969b Viisi vuosikymmentä kirkollista pioneerityötä. Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto vuosina 1919—1968. Vammala.
- 1977 Kansa katkoo kahleitaan — miten käy kansankirkon. — Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä ja Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1980 Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. SKHST 118. Diss. Helsinki.

Wendt, Frantz

- 1979 Nordisk råd 1952—1978. Struktur — arbejde — resultater. Stockholm.
- 1981 Cooperation in the Nordic Countries. Achievements and Obstacles. Uppsala.

Ventä, Kari

- 1970 Suomen kristillinen ylioppilasliitto 1920-luvulla. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

- Widén, Bill*
1973 Stiftet och dess utveckling. — Perspektiv på Borgå stift. Vasa.
- Vihko, Mauri*
1985 The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches -järjestön suomalainen kansallistoimikunta 1918—1933. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.
- Vikström, John*
1966 Religion och kultur. Grundproblemet i G. G. Rosenqvists religiösa tänkande. Luther-Agricola Sällskapets skrifter B 4. Diss. Vasa.
- Wirén, Werner*
1952 Det svenska stiftets tillkomst och omfattning. — Borgå stift och dess herde. Lutherska litteraturstiftelsens svenska publikationer N:o 6. Helsingfors.
- Wright, Jonathan R. C.*
1974 "Above Parties". The Political Attitudes of the German Protestant Church Leadership 1918—1933. London.
- Vuorela, Tapani*
1976 Keisarillisen Suomen kirkkopoliitikka 1809—1824. Opetusministeriön historia I. Diss. Helsinki.
- Yrjölä, Jukka*
1969 Suomen kirkon suhde heimokansoihin ja ulkosuomalaisiin vuosina 1917—1931. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.
- Zetterberg, Seppo*
1977 Suomi ja Viro 1917—1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltion politiikan alkuun. Hist. tutk. 102. Diss. Forssa.
- 1978 Die Liga der Fremdvölker Rußlands 1916—1918. Ein Beitrag zu Deutschlands antirußischem Propagandakrieg unter den Fremdvölkern Rußlands im ersten Weltkrieg. Forssa.
- Åberg, Christer*
1977 Suomalaisten pappien ulkomainen opinkäynti hiippakunnallisten matkastipendien turvin vuosina 1886—1914. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.
- Österlin, Lars*
1972 Över gränserna & Lutherdomens möte i Lund 1901. — Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Henkilöhakemisto

- Aarnisalo, Otto 189, 314, 352, 355, 356,
 359, 380
 Ahlman, Konrad 283, 284, 314
 Airila, Mikko 215
 Algård, Nils 254
 Ammundsen, Valdemar 301
 Anderson, Charles P. 235, 236, 311
 Appelberg, K. A. 47
 Appelberg, Runar 71
 Arokallio, Gustaf 299
 Aulén, Gustaf 370
 Axenfeld, Karl 166, 231

 Barde, Edouard 41
 Batt, Benjamin F. 62
 Battin, Benjamin 63, 97
 Berggrav, Eivind 289
 Bergqvist, Olof 46, 150, 280, 292, 293,
 295
 Bernadotte, Oscar 156, 329
 Bismarck, Otto von 169
 Björklund, I. A. 247, 252
 Björkman, Carl 265
 Björkquist, Manfred 84, 88, 102, 103,
 137
 Blau, Paul 293, 336, 342, 343
 Bobrikov, N. I. 25, 350
 Bokander, H. G. E. 259, 285
 Bonsdorff, Adolf von 133
 Branting, Hjalmar 132
 Brent, Charles H. 53
 Brockdorff-Rantzau, Ulrich 190
 Brundin, Gunnar 220
 Bursche, Julius 290, 293, 339

 Cajanus, Werner 155, 224
 Cardiner, Robert H. 236
 Carling, Adolf 342
 Carlyle, A. J. 157
 Carnegie, Andrew 220
 Castrén, Kaarlo 179
 Cederberg, Arno Rafael 329

 Colijn, Hendrikus 303, 304
 Colliander, O. I. 20, 23, 28, 36, 79, 83,
 126, 141, 148, 168, 178, 221, 246,
 258, 259, 268, 285, 366, 368, 373

 Dardel, Gustaf von 261
 Davidson, Randall 67, 142, 239, 240,
 312, 326
 Deißmann, Adolf 32, 52, 61, 157, 158,
 185, 189, 231, 272, 289
 Dibelius, Otto 289, 340
 Dickinson, Willoughby H. sir 63, 138,
 184, 213, 219, 324, 326, 351, 348

 Ebert, Friedrich 169, 175, 333
 Ede, William Moore 362
 Edén, Nils 108
 Eklund, J. A. 147—149, 159
 Elkus, Abram J. 294
 Engeström, Sigfrid von 277
 Engström, Julius 45, 81
 Erich, Rafael 129, 200, 201, 208, 243,
 264, 265, 286, 291, 294, 297, 303,
 353, 378, 339, 360
 Essén, Rütger von 294

 Faltin, Richard 57
 Forsman ks. Koskimies, J. R.
 Friedrich Karl 161, 163, 175
 Fries, Karl 39, 61, 64, 107, 154, 156,
 165—167, 215, 216, 281, 295, 328

 Gardiner, Robert 53, 54, 62, 76, 249,
 250, 251, 325
 Gooch, H. M. 188
 Goode, William T. 32, 129, 130
 Gripenberg, Alexis 132, 154
 Gummerus, Herman 195
 Gummerus, Jaakko 22, 30, 32, 37, 47,
 52, 58, 74, 79, 110—114, 117, 120,
 122, 126, 127, 147, 152, 161, 178,
 179, 185, 189, 196, 200, 209, 212—

- 214, 220, 222, 229, 239—241, 243—
250, 258—264, 272, 273, 281, 282,
289—295, 301, 302, 306, 307, 309—
311, 313—322, 324, 330—332,
334—336, 338, 339, 341—343, 345,
347—349, 352, 355, 356, 358—360,
362—373, 378, 379, 381, 361, 380
- Gummerus, Siiri 322, 352
- Gyllenberg, Rafael 246
- Göransson, E. A. 134, 283
- Hahti, Hannu 183, 220, 319
- Haarla, Rafael 256
- Hannula, Edvard 180
- Harnack, Adolf von 52, 57, 229, 370
- Heickell, E. 195
- Heikel, Ivar 239
- Heikkilä, Markku 18
- Hellerström, A. O. T. 239
- Henriksson, C. E. S. 133, 254
- Herold, Otto 238
- Hetta, Hannes 151, 262
- Hildén, K. A. 43
- Hinderer, P. 278
- Hjelt, Aino 162
- Hjelt, Arthur 22, 23, 30, 32, 37, 41, 42,
46, 47, 54, 58, 65, 68, 75, 80, 81, 91—
104, 111, 114—120, 122, 123, 128—
130, 137—139, 154—164, 166—170,
172, 173, 175, 177, 178, 183, 185—
188, 191—193, 197—201, 206,
210—216, 219—221, 224—229,
231—239, 241, 243, 244, 246, 248,
250—252, 258, 259, 264, 270—282,
286—289, 295, 297, 301, 302, 304,
306, 307, 311, 312, 315, 316, 324—
326, 328, 329, 333—336, 344, 345,
348, 349, 352, 353, 359, 360, 369,
371—373, 375—380
- Hjelt, August 32, 129, 170, 224
- Hjelt, Edvard 21, 32, 36, 57, 58, 91—95,
101, 104, 129, 130, 139, 155, 161—
164, 169, 171, 174, 200, 201, 224,
239, 260, 297, 329, 375, 376
- Hjelt, Johanna (Hanna) 23
- Hjelt, Kaarlo 57, 138
- Hjelt, Lauri 228
- Hjelt, Otto E. A. 36
- Hjelt-Cajanus, Esther 155
- Hjärne, Harald 260
- Hohenthal, Torsten 133, 134
- Holma, Harri 294, 333, 340
- Holmsten, E. B. 81
- Holsti, Rudolf 32, 130, 170, 176, 179,
190, 195, 208, 243, 262, 263, 301,
349, 378
- Hoover, Herbert 107
- Hytönen, K. B. 254, 255
- Hyöki, August 256
- Ihmels, Ludwig 45, 306, 313, 321
- Ingman, Lauri 22, 30, 37, 82, 95, 108,
122, 125—127, 148, 149, 161, 170,
171, 174—176, 178, 180, 186, 193,
197, 199, 200, 213, 214, 243, 248,
252, 286, 291, 294, 339, 349, 360, 376
- Irbe, Karl 233, 337
- Isaksson, William 253, 287
- Jaakkola, K. 256
- Jagow, Gottlieb von 62
- Jansson, K. A. 277
- Jasberg, J. H. 331
- Jauhainen, Y. E. 331
- Jensen, Otto 114
- Jézéquel, Jules 364
- Johansson, Erik ks. Kaila, Erkki
- Johansson, Gustaf 20, 23, 28, 29, 31, 44,
47, 54, 62, 63, 66—68, 70—72, 82,
83, 95, 97—102, 104, 107, 109—111,
116, 118, 119, 128, 133, 134, 139—
141, 148, 149, 156, 159, 163, 168,
169, 178, 179, 181, 198, 201—207,
210, 213, 220—222, 235, 236, 239,
244—246, 249, 250, 254—256, 258,
259, 268, 282—284, 291, 297, 299,
300, 310—316, 334—336, 360,
366—369, 373, 375, 377, 379
- Johansson, Lydia 71
- Jokipii, A. E. 352
- Jussila, O. H. 262, 263, 295, 296, 298,
300
- Juva, Mikko 18
- Järventausta, Arvi 285, 296

- Kaftan, Julius 32
 Kagey, Charles L. 348
 Kaila, Erkki 22, 30, 53, 54, 82, 93—95,
 111, 174, 178, 200, 210, 212—214,
 220, 224, 227, 243, 248, 252, 271—
 273, 348
 Kajander, J. 180
 Kanninen, Juho 296
 Kares, K. R. 23, 30, 178, 190, 191, 205,
 210, 220, 223, 243—245
 Karlström, Nils 15
 Kena, Kirsti 18
 Kentmann, Wilhelm 184
 Kerner, Hanns 19
 Kesküla, Alexander 89
 Kilpeläinen, K. E. 246
 Kinnaird, lordi 187, 188
 Kittel, Rudolf 164
 Kivekäs, K. J. 81
 Kivijärvi, E. 288
 Kivivaara, Lydia 50
 Knolle, Theodor 318
 Kolmodin, Johannes 89
 Konstantin, suuriruhtinas 65
 Kordelin, Alfred 100, 262
 Koskimies, J. R. 20, 26, 28, 30, 44, 46—
 48, 80, 83, 100, 118, 122, 126, 148,
 151, 159, 160, 246, 259, 262, 264,
 265, 284, 285, 307, 308, 319, 343,
 350, 366, 367
 Krohn, Kaarle 39
 Kukk, Jakob 258, 292, 309, 318, 321
 Kustaa II Aadolf 87
 Kustaa V 66, 136, 258, 259

 Larsen, Lauritz 218, 305, 307, 308, 321,
 357
 Lassen, Hans Christian 302
 Lattik, Jaan 184
 Lehtonen, Aleksi 53, 54, 137, 142—144,
 147, 152—155, 160, 161, 174, 210,
 212—214, 219, 223, 224, 243, 248,
 252, 274, 301, 302, 324, 331, 334,
 335, 348, 349, 351, 352, 366, 372, 380
 Lehtonen, Arthur 173
 Liakka, Niilo 196, 300, 301, 349
 Lilja, Frans Emil 296

 Lindblom, Johannes 302
 Lindström, Erika 208, 209
 Loimaranta, Siiri 81, 246, 247, 348
 Loimaranta, Yrjö 30, 46, 214, 219, 224,
 225, 227—229, 232—234, 243, 250,
 259, 298, 319, 324, 334, 345, 348
 Lomholt Thomsen, T. 219
 Loofs, Friedrich 32
 Louhivuori, Verner 65, 81, 271, 286
 Ludendorff, Erich 171
 Luise von Baden 62
 Lujanen, Feliks 315, 316
 Lusenberg, A. 355
 Luther, R. 183

 Macfarland, Charles S. 107, 238, 241
 Magelsson, Nils 222
 Malin, Arthur 183, 255
 Malmivaara, Väinö 180
 Manner 121, 122
 Mannerheim, C. G. E. 125, 126, 170,
 175, 176, 179, 182, 195, 196, 199, 217
 Mannerman, J. A. 48, 81, 93, 95, 101,
 111, 115, 122, 174, 178, 212, 224,
 243, 245, 246, 296, 348
 Max von Baden 62, 163, 169
 Meer, Gaile van der 303, 304
 Merikallio, Lauri 208, 262, 263, 301
 Moeller, Reinhard 322
 Moltke, Joachim 167, 215
 Morehead, John A. 292, 305—308, 321
 Morris 294
 Mott, Herbert S. 328
 Mott, John R. 39, 40, 50, 60, 62—65, 85,
 86, 106, 142—144, 153, 165, 166,
 187, 188, 214, 228, 326—328, 355,
 356
 Murtorinne, Eino 18
 Mustakallio, Hannu 18, 246
 Mustakallio, Jooseppi 21, 50
 Mustakallio, Sakari 269
 Müller, Johannes 57, 163
 Müller, Karl 32, 126

 Nicolay, Paul 40, 65, 86, 154, 156, 202
 Nikolai II 26, 42, 51
 Nordström, Uno 334

- Numelin, Ragnar 195, 298
- Ogilvie, J. N. 164
- Oldham, J. H. 50, 164, 165, 214—216, 242, 325
- Olsoni, C. G. 223
- Orthmann, D. 186
- Oskar II 43
- Ostenfeld, Harald 98, 110, 114, 225, 226, 238, 289, 318
- Oterdahl, Max 199
- Paasikivi, J. K. 108, 127, 139, 350
- Paasio, K. A. 50, 222
- Paasivirta, Juhani, 15
- Pakkala, E. W. 246
- Pakkala, W. 352
- Palmén, E. G. 117
- Paunu, Uno 46, 50, 93, 94, 101, 111, 115, 212, 243, 248, 249, 315, 370
- Perälä, Väinö 263, 264
- Pesonen, Matti 81
- Pfaler, T. N. von 315
- Pfannenstill, Magnus 154, 301
- Pietilä
- Pietilä, Antti J. 68, 69, 145, 183, 205, 206, 213, 214, 220, 223, 225, 227, 247, 267, 271, 272, 274, 309, 314, 341, 348, 371
- Pipping, Rolf 71
- Pirinen, Kauko 18
- Plieninger, A. 313
- Pohl, Hans 184
- Post-Wheeler 294
- Poulsen, A. S. 159
- Puukko, A. F. 23
- Päivänsalo, B. H. 45
- Pärssinen, Hilja 122
- Pöld, Harold 184
- Raffay, Alexander 233, 319, 320, 337
- Ramsay, Alexander 360
- Ramsay, August 353
- Reenpää, H. 195
- Reijonen, Mikko 18
- Reinholm, Hilja 50
- Relander, Felix 345
- Rendtorff, Franz 273, 331, 335, 336, 345
- Renvall, Heikki 121
- Renvall, T. T. 20
- Richter, Julius 166, 231, 232
- Rikala, Lauri 352
- Ripatti, Jaakko 18
- Ritavuori, Heikki 349, 350
- Ritschl, Albert 370
- Roos, S. W. 227, 247
- Roosevelt, Theodore R. 64
- Rosenqvist, G. G. 29, 30, 66, 74, 136, 137, 190,
- Rosenqvist, G. O. 160, 246, 247
- Rouse, Ruth 187, 188
- Ruin, Waldemar 92, 197
- Ruuth, Martti 22, 37, 183, 209, 239, 252, 337, 369
- Rygh, G. T. 217, 218
- Råbergh, Herman 20, 28, 36, 43, 44, 46, 48, 53, 54, 83, 90, 111, 206, 207, 213, 235, 246, 248, 258, 307
- Saastamoinen, Yrjö 261, 286
- Schairer, Reinhold 188, 228, 231
- Schalin, Arnold 76, 331
- Schauman, Eugen 25
- Schéele, K. H. G. von 43—45, 61, 72, 90, 91, 110
- Schreiber, A. W. 312, 313, 321
- Schybergson, M. G. 209
- Seppo, Juha 18
- Setälä, E. N. 342
- Seyn, F. A. 42, 79
- Shürer von Waldheim, M. 194
- Siegmund-Schultze, Friedrich 52, 61, 62, 107, 138, 163, 164, 173, 184, 186, 230, 231, 233, 277, 278, 324, 332, 333
- Sihvonen, Erland 50
- Simelius, J. J. 315
- Sirenus, Sigfrid 32, 52, 55, 56, 77, 81, 122, 124, 152, 179, 214, 219, 220, 227—229, 231—234, 237, 239, 247, 248, 250, 279, 319, 324, 333, 349, 359
- Sirola, Yrjö 122
- Sjöbergh, Fredrik 336
- Sjöblom, Hannes 123
- Sjögren 283

- Sjöstedt, Anders 277
 Soininen, Mikael 285
 Soisalon-Soininen, Eliel 25, 350
 Somersalo, Yrjö 71
 Sommarström, Hugo 135, 136, 259, 283
 Sommarström, Josua 135, 136
 Spiecker, Friedrich A. 231, 242
 Stadener, Sam 238, 239
 Stave, Erik 283
 Stead, Herbert 229
 Steckzén, Birger 131
 Stenbäck, Paul Sigvard 254, 299
 Stenij, Edvard 75
 Stenij, S. E. 214
 Strogårds, G. 247
 Stromberg, Adalbert 184
 Ståhlberg, K. J. 217
 Sundblom, Julius 207, 259, 265, 288
 Svinhufvud, P. E. 104, 121, 126, 175
 Söderblom, Helge 210
 Söderblom, Nathan 40, 41, 45, 46, 57, 62, 66—73, 76, 77, 86, 88—102, 105, 106, 108—110, 114, 118, 119, 123, 134, 135, 138—141, 145, 147, 152—154, 156, 158—161, 163, 168, 173, 185, 196—206, 210, 211, 213, 220—226, 228, 233, 235, 237—241, 250, 256—261, 264, 267, 269, 272, 277, 280—282, 284, 289—296, 302, 306, 308—311, 314, 316—324, 331, 335, 336, 338, 339, 361, 363, 367, 370, 375—377, 379
 Söderblom, Sven 140
 Söderhjelm, Werner 288, 294, 298, 303

 Tandberg, Jens 98, 110, 158, 238, 289
 Tarkkanen, Matti 21, 23, 43, 127, 165, 166, 189, 209, 215, 216, 218, 220—222, 242, 268, 269, 274, 281, 307, 311, 313, 315, 319, 325—327, 331, 369
 Thaer, R. von 332, 333
 Tolstoi, Leo 51
 Topelius, Z. 36
 Torm, Frederik 215
 Tunkelo, J. H. 81
 Törnvall, Bertel 183

 Valtari 189
 Valvanne, Hugo 287, 288
 Veikkola, Juhani 18
 Vennola, J. H. 301, 346
 Viitanen, F. O. 150
 Virkkula, Eino 123
 Virkkunen, Paavo 161, 162, 178, 214, 246, 247, 348
 Vlucht, W. van der 303
 Voionmaa, Eino 161
 Wachtmeister, Axel 362
 Waltari 46, 47, 223
 Wegener, Armin 127, 341
 Westman, C. G. 265, 362
 Westman, Knut B. 61, 302, 363, 365
 Widner 73, 87—89, 95, 96, 102, 277
 Wilson, Woodrow 64, 85, 86, 170
 Wirén, Edvin 199, 210, 212, 243, 248, 348, 352
 Wrede, K. A. 50
 Wrede, Mathilda 228
 Wuorinen, Anton 50

 Youngert 218
 Youngert, Sven G. 217
 Yrjö-Koskinen, G. Z. 21

 Zahn, Theodor 164
 Zöckler, Theodor 331, 332

 Österbladh, Kaarlo 122, 163

Zusammenfassung

Die auswärtigen Beziehungen der finnischen Kirche und das ökumenische Engagement in den Jahren 1917—1922

Gegen Ende des 19. Jahrhunderts, als Finnland als autonomes Großfürstentum dem russischen Zarenreich angegliedert war, besaß das Land eine lutherische Volkskirche, zu deren Wirkungsbereich der größte Teil der Finnen gehörte. In der finnischen Kirche waren mehrere pietistische Erweckungsbewegungen tätig. Die theologischen Impulse kamen überwiegend von den lutherischen Bruderkirchen der skandinavischen Länder oder aus Deutschland. Besonders groß war unter den Klerikern der Einfluß von Johann Tobias Beck. Die Sprache der Gebildeten war immer noch zu einem Großteil Schwedisch, aber die Kirche war eine starke Stütze für die nationale Erweckung und die sog. fennomane Bewegung.

Internationale Einflüsse erhielt die Kirche außer von den skandinavischen Bruderkirchen und aus Deutschland auch aus dem Kreis des anglosächsischen Christentums. Der Gedanke der Evangelischen Allianz (EA) von der Einheit der Christen über die Konfessionsgrenzen hinweg begeisterte viele zentrale Gestalten der Kirche. Über die Allianzbewegung und das anglosächsische Christentum suchte man in erster Linie nach Mitteln, dem geistigen Umbruch zu begegnen, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch die finnische Gesellschaft erschütterte und der ihr traditionelles, christlich gefärbtes Wertesystem in Frage stellte. Das Allianzchristentum fand indes auch Kritik, und in Finnland ist nie eine EA-Landesgruppe entstanden. Einen Druck hin zur Ökumene oder zur Vereinigung der Kirchen hat man in der finnischen Kirche nicht verspürt. Im Denken einzelner Theologen können jedoch Überlegungen über die gemeinsame Tradition und die Zusammengehörigkeit der Christenheit ihren Platz gehabt haben.

In der finnischen Kirche hat das Motiv für die Kontakte zu anderen

Kirchen traditionell darin bestanden, theologische und kirchliche Impulse zu erhalten. Vom Ende des 19. Jahrhunderts an kam jedoch auch das Bestreben immer stärker zum Tragen, die Einheit zwischen den Christen und den Kirchen zu fördern. Als erste Keimzellen der ökumenischen Bewegung kamen der CVJM und die christliche Studentenbewegung nach Finnland. Die Tätigkeit dieser Organisationen wurde gegen Ende der Autonomiezeit an erster Stelle von den Lehrkräften der Theologischen Fakultät der Universität Helsinki getragen, von denen besonders der Professor für Exegetik Arthur Hjelt auch im Ausland für seine ökumenische Arbeit bekannt wurde. Viele Bahnbrecher der ökumenischen Arbeit wie John R. Mott, Ruth Rouse, Karl Fries und Nathan Söderblom waren den Finnen bekannt, und einige von ihnen haben Finnland besucht. Die Finnen wiederum nahmen aktiv an den internationalen und skandinavischen Konferenzen der Organisationen teil.

Seit Beginn des 20. Jahrhunderts haben sich die Finnen unter der Leitung von Herman Råbergh, dem Bischof von Porvoo, auch an der Zusammenarbeit innerhalb des Luthertums beteiligt, an der Aktivität der von den Deutschen geleiteten Allgemeinen Evangelisch-Lutherischen Konferenz. Diese lutherische Kooperationsorganisation fand in der finnischen Kirche breite Unterstützung.

Der Erzbischof von Finnland Gustaf Johansson, der die biblizistische Becksche Richtung vertrat, boykottierte von Anfang an sowohl die vereinsökumenische Arbeit als auch die lutherische Kooperation. Zum einen basierte Johanssons Standpunkt auf seinen theologischen Ansichten, zum anderen ging es um einen kirchlichen Machtkampf. Die finnischen Förderer der ökumenischen Arbeit verstanden im allgemeinen die Akzente der modernen protestantischen Theologie, mit gewissen Vorbehalten u. a. Ritschl, und sie nahmen eine zentrale Stellung in der inneren Reform der Kirche ein. Problematisch wurde der Umstand, daß die genannte sog. Liberaltheologie nach 1910 auch in der ökumenischen Bewegung immer mehr Fuß faßte. Der Widerstand des Erzbischofs bildete jedoch kein Hindernis für die gleichmäßige Erweiterung der ökumenischen Kontakte.

Die Finnen waren vor 1917, als das Land selbständig wurde, außer bei den genannten Organisationen auch in der internationalen Missionsbewegung mit dabei, die nach der Großkonferenz von Edinburgh im Jahre 1910 ihre Tätigkeit intensivierte und zugleich eine internationale Organisation erhielt. In diesem sog. Edinburgher Fortsetzungskomitee hatte auch die Finnische Mis-

sionsgesellschaft einen Vertreter. Nach Finnland gelangten in gewissem Maße auch Informationen über die Faith and Order-Bewegung, die auf eine Annäherung in Fragen des Dogmas zielte, sowie über die beginnende friedensökumenische Arbeit.

Die von den Finnen geleistete ökumenische Arbeit, insbesondere in der CVJM-Bewegung, hatte bereits vor dem Ersten Weltkrieg starke politische Implikationen. Die Verbreitung von Informationen zur kulturellen und politischen Stellung Finnlands und Kritik an Rußland gehörten in gewissem Grade zu nahezu aller kirchlichen und ökumenischen Kontaktpflege, und die Theologen trieben nationalistische Propaganda im Ausland auch über private Kanäle.

Nach dem Ausbruch des Weltkrieges begannen die politischen Konflikte auch die Pflege der Beziehungen zwischen den Kirchen zu erschweren, und die Konstellationen des Weltkriegs schlugen sich auf die auswärtige Ausrichtung der finnischen Kirche nieder. Die ökumenischen Kontakte der Finnen hatten sich vor dem Krieg stärker zu den anglosächsischen Ländern hin orientiert als zum Beispiel nach Deutschland, und der Amerikaner John R. Mott, die zentrale Persönlichkeit im CVJM und Christlichen Studenten-Weltbund, war in Finnland in weiten Kreisen bekannt und geschätzt gewesen. Mott war jedoch mit dem außenpolitischen Apparat der Vereinigten Staaten verflochten, und wegen seiner Rußland-Reisen kühlte das Verhältnis der Finnen zu ihm ab. Von Belang war diesbezüglich auch, daß die finnischen Aktivisten von Deutschland militärische Hilfe erhofften und schließlich auch bekamen. Die lutherische konfessionelle Kooperation, die auch in Finnland Unterstützung gefunden hatte, wurde durch den Krieg für Jahre gelähmt.

Zur exponiertesten Gestalt der ökumenischen Tätigkeit avancierte in den Kriegsjahren der Erzbischof von Schweden Nathan Söderblom, der vielen finnischen Theologen von früher her bekannt war. Wegen seiner deutschen Ausrichtung war er den Finnen auch als internationale ökumenische Galionsfigur angenehm. Söderblom zeigte zudem Interesse an der finnischen Frage und unterstützte die finnische Selbständigkeitsbewegung. Seine ökumenische Aktivität wiederum konzentrierte sich zunächst auf die Friedensfrage und auf die Förderung der Kooperation zwischen den Kirchen der nordischen Länder.

Als Ergebnis der Beratungen, die Söderblom und der bekannte Aktivistenfürer und ehemalige Senator Professor Edvard Hjelt führten, entstand in Finnland im September 1917 das erste finnische ökumenische Komitee, welches dem sog. Nordischen kirchlichen Kooperationskomitee untergeordnet war. Ihr Vorsitzender wurde Edvard Hjelts Bruder, der CVJM-Führer Arthur Hjelt. Die Entstehung des finnischen ökumenischen Komitees war ein in hohem Grade politisches Ereignis, und seine erste Phase war mit dem finnisch-nationalen Aktivismus und der Selbständigkeitsbewegung verknüpft.

Finnland erklärte seine Selbständigkeit im Dezember 1917, aber das Land stand am Rande des Bürgerkrieges. Wegen der unsicheren nationalen Stellung waren auch die erklärten Gegner der Ökumene zeitweilig geneigter zur ökumenischen Kooperation als wie es ihre theologische Linie erlaubt hätte. Kurz vor dem Ausbruch des Bürgerkriegs im Januar 1918 faßte die Bischofskonferenz sogar einen Beschluß, der die Anerkennung des kurz zuvor gegründeten ökumenischen Organs, des von Arthur Hjelt geleiteten Nordischen kirchlichen Kooperationskomitees, bedeutete. Die Aktivität begann richtig erst im Frühjahr 1918, als der Bürgerkrieg mit dem Sieg der Weißen geendet hatte und die Selbständigkeit des Landes bewahrt geblieben war.

Zum Hauptkanal des ökumenischen Engagements der Finnen wurde anfangs in der Praxis die "World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches" (kurz WA genannt, auf deutsch "Weltbund für Freundschaftsarbeit der Kirchen"), die sich mit Friedensarbeit und sozial-ethischen Fragen befaßte. Bereits im Herbst 1917 hatte Söderblom die Finnen in den Kreis der WA eingeführt. Zuvor schon hatten die Finnen von der WA erfahren, u. a. bei dem Rußland-Besuch Benjamin Battins im Jahre 1915. In organisatorischer Hinsicht fand die WA-Tätigkeit im Rahmen des von Hjelt geleiteten Nordischen Kooperationskomitees statt. Die finnischen Ökumeniker unterstützten den von der World Alliance vertretenen Völkerbund-Optimismus und wollten in der WA die christliche "Seele" des Völkerbundes sehen.

Im Jahre 1920 erklärte sich das Hjelt-Komitee bereit, auch die Kontakte der Faith and Order-Bewegung nach Finnland zu vermitteln. Die Einstellung gegenüber der Arbeit dieser Bewegung war in Finnland jedoch von gewissen Vorbehalten bestimmt, und während der gesamten von mir untersuchten Periode nahm die Tätigkeit keine geregelten Formen an. Zurückhaltung

gegenüber der Faith and Order-Bewegung, die eine Annäherung zwischen den Konfessionen in dogmatischen Fragen betrieb, war in Finnland sogar für diejenigen kennzeichnend, die in der ökumenischen Arbeit mit am aktivsten waren. Im Hintergrund dieser Einstellung ist die Frage nach der Glaubensfreiheit zu sehen, die bis zu dem 1923 erlassenen Gesetz über die Glaubensfreiheit offen gewesen war. Man fürchtete, der Kontakt mit anderen Konfessionen könne die Wirkung zeitigen, daß sich die Menschen vom evangelisch-lutherischen Glauben entfremdeten. Die anderen Konfessionen wurden also als Bedrohung für die finnische Kirche empfunden. Auch die Einstellung von Erzbischof Johansson trug zu der allgemeinen Zurückhaltung bei. Der Vertreter der Faith and Order-Organisation Robert Gardiner scheiterte Anfang der 20er Jahre in all seinen Versuchen, Johansson zur Mitwirkung an dem Faith and Order-Konferenzprojekt zu bewegen.

Neben der Missionsökumene, der World Alliance und der Faith and Order-Bewegung entstand Ende des Jahres 1919 eine vierte Organisation, die von Nathan Söderblom initiierte Bewegung Life and Work. Arthur Hjelt war auf der Gründungsversammlung der Organisation in Den Haag zugegen. Zu den Planungsorganen der Life and Work-Bewegung hat aus Finnland Jaakko Gummerus gehört, der im Jahre 1920 seine Professur für Kirchengeschichte niederlegte, da er zum Bischof von Porvoo berufen wurde. Gummerus machte sich eine vorsichtig positive Einstellung zu dem Projekt zu eigen.

In der Hierarchie der lutherischen Kirche hatte die interkirchliche und ökumenische Arbeit noch keine klar umrissene Stellung gefunden. Es ist jedoch zu bemerken, daß die Pflege der Kontakte zu anderen Kirchen ab 1919 in dem Maße als wichtiges Tätigkeitsfeld der Kirche begriffen wurde, daß man ihr in dem offiziellen Fünfjahresbericht der Kirche Platz einräumte. Mehrere bedeutende kirchliche Zeitschriften gehörten zu dem Wirkungskreis der Theologengruppe, die die ökumenische Arbeit unterstützte.

Der Widerstand des Erzbischofs und einiger anderer kirchlicher Kreise erschwerte indes die Entfaltung der ökumenischen Arbeit. Die ökumenefeindliche Haltung fand ihren Ausdruck in dem persönlichen Konflikt zwischen den Erzbischöfen Finnlands und Schwedens. Anfangs lag diesem Konflikt wohl Johanssons Mißtrauen gegenüber den in theologischen Dingen liberalen Söderblom zugrunde. Das Verhältnis zwischen den Erzbischöfen war aufs höchste gespannt, als Söderblom im Jahre 1919 Finnland besuchte. Eine finnische Tageszeitung behauptete, Söderblom habe in seiner Predigt

Johansson kritisiert wegen dessen Tätigkeit während der Russifizierungsphase zur Zeit der russischen Herrschaft, d. h. während der sog. Bodenfrostjahre. Johansson hatte damals die Kirche auf Nachgiebigkeit geschworen und Widerstand abgelehnt. In Wirklichkeit war Söderblom in seiner Predigt gar nicht auf politische Fragen eingegangen. Der Umstand jedoch, daß das politische Trauma der Bodenfrostjahre wieder angerührt und im gleichen Zusammenhang ein öffentlicher Vergleich zwischen den Erzbischöfen angestellt wurde, der zugunsten von Söderblom ausfiel, bereitete dem ansonsten schon recht schwachen Kontakt der beiden Erzbischöfe zueinander ein Ende. Bezeichnenderweise brach nach dem Söderblom-Besuch in der finnischen Kirche ein öffentlicher kirchlicher Streit um die Ökumene aus.

Johansson hatte in der Kirche eine eigene starke Gruppe von Unterstüztern, und in der Bischofskonferenz und den Landessynoden gelang es ihm, den Fortschritt der ökumenischen Arbeit zu bremsen. Dem Bischof von Savonlinna O. I. Colliander lag ebenso wie Johansson der "Rationalismus" fremd, was in der Regel einer Ablehnung der ökumenischen Arbeit gleichkam. Gummerus sprach sich jedoch für diese Tätigkeit aus, und auch der vierte in der Reihe der Bischöfe, J. R. Koskimies von Kuopio, stand den in der ökumenischen Arbeit Aktiven ziemlich nahe. Ferner fand die ökumenische Arbeit auch die Unterstützung von mehreren Universitätstheologen. Dem ökumenischen Komitee von Hjelt gehörten nach der Erweiterung im März 1920 zahlreiche einflußreiche Kleriker, Universitätstheologen, die Führer der allianzökumenischen Vereine sowie auch gewöhnliche Gemeindepfarrer an. Den von dem Sprachenstreit in Finnland zu jener Zeit aufgeworfenen Konflikt suchte man dadurch zu vermeiden, daß man in den Vorstand sowohl finnisch- als auch schwedischsprachige Pfarrer aufnahm. Das Komitee unterhielt enge Verbindungen auch zu dem Pfarrerverband der finnischen Kirche. Den ökumenischen Bestrebungen zum Trotz gab es im Komitee bis Ende 1922 ausschließlich lutherische Mitglieder.

Im Jahre 1920 war ein zweites finnisches ökumenisches Organ entstanden, das Allgemeine Missionskomitee Finnlands, in dem die Finnische Missionsgesellschaft tonangebend war. Auf dem Gebiet der Missionsökumene wirkten die Finnen aktiv an der Tätigkeit des 1920 gegründeten Internationalen Missionsrates mit.

Die führende Position in der ökumenischen Arbeit fiel Anfang der 20er Jahre in der Praxis Jaakko Gummerus zu, obwohl Hjelt nach wie vor Vorsit-

zender des ökumenischen WA-Komitees blieb. Gummerus betonte in der ökumenischen Arbeit das lutherische Erbe und enthielt sich systematisch der Äußerung von konkreten Plänen zu einer zukünftigen Einheit der Kirchen. Als dann Anfang der 20er Jahre die eigentliche theologische Diskussion in der ökumenischen Bewegung reger wurde, suchten die Finnen unter Gummerus' Leitung die Grundlagen der lutherischen Glaubensauffassung zu betonen und von den Akzenten der reformierten Theologie Abstand zu nehmen.

Gummerus lenkte Anfang der 20er Jahre die auswärtigen Kontakte der finnischen Kirche stark in die Richtung der lutherischen Diaspora-Arbeit. Bei der Unterstützung der lutherischen Minderheitskirchen konnte man auch an das Stammesdenken appellieren, und aus diesem Grund fand die Diaspora-Arbeit in der fennoman orientierten Kirche Finnlands eine breitere Unterstützung als die übrige ökumenische Tätigkeit. Ein Teil der ökumenischen Arbeit wurde somit in den 20er Jahren von dem Diasporakomitee kanalisiert, das dem Zentralverband der Gemeindearbeit der finnischen Kirche unterstand und dessen Vorsitzender Gummerus war.

Die lutherische Einheitsbewegung verstärkte sich Anfang der 20er Jahre erneut, und es kam auch ein Plan zur Gründung einer neuen gesamt-lutherischen Organisation auf. Von den Aktiven dieses unter amerikanischer Leitung betriebenen Planes waren in Finnland u. a. Morehead und Larsen, die Führer des National Lutheran Councils, bekannt, zum Teil aufgrund der Hilfeleistungsexpeditionen nach dem Krieg, dann aber auch durch die USA-Reise von Bischof Koskimies im Jahre 1921. Die genannten amerikanischen Kirchenführer wollten, daß die führende Gestalt des nordischen Luthertums, der als liberal eingeschätzte Söderblom, keine wichtige Position in der zukünftigen lutherischen Einheitsbewegung erhalten sollte. Söderbloms eigene Bestrebungen gingen in entgegengesetzte Richtung. In dem Machtkampf innerhalb des Luthertums stellte sich Gummerus, die führende Gestalt in den auswärtigen Beziehungen der finnischen Kirche, vorsichtig hinter Söderblom. Aber auch die Beziehungen zum National Lutheran Council, der Finnland nach dem Krieg durch Geldspenden unterstützt hatte, wurden weiterhin gepflegt.

Die Frage der Vertretung der finnischen Kirche nach außen suchte man sowohl von finnischer Seite als auch seitens einflußreicher Persönlichkeiten im Ausland zu lösen. Die Bischofskonferenz beschloß im Jahre 1922, die Entscheidungsgewalt bei sich zu behalten, und für die Zeit zwischen den

Konferenzen blieben die Fragen der Vertretung der Kirche dem Erzbischof überlassen. Dieser Beschluß bedeutete eine Niederlage für die von Hjelt und Gummerus vertretene Linie. Eine Verbesserung wurde hingegen in der Frage der gewährten Gelder erzielt.

Die ökumenische Arbeit hat während der gesamten von mir untersuchten Periode in der finnischen Kirche weder eine offizielle Stellung noch unbestrittene Akzeptanz erhalten. Die Diskussion darüber lief in der Kirche in gewissen Schüben ab. Für die Ablehnung der ökumenischen Arbeit waren neben theologischen Meinungsdivergenzen zum Teil auch die Unterschiede im sozialen Hintergrund verantwortlich, denn der soziale Status der führenden Ökumeniker war ein höherer als der der finnischen Geistlichkeit durchschnittlich. Von Zeit zu Zeit konnten die Gegensätze durch die Pflege von persönlichen Beziehungen abgemildert werden. Arthur Hjelt, der finnische Bahnbrecher der ökumenischen Arbeit, war eher von ausgleichendem Charakter und suchte Konflikte zu vermeiden.

In theologischer Hinsicht stand die finnische Ökumene in den Jahren 1917—1922 dem allianzökumenischen Einheitsdenken nahe, welchem der Gedanke einer organischen Vereinigung der Kirchen fremd war. Eigentliche ökumenische Theologie wurde in Finnland in dem untersuchten Zeitabschnitt nur sehr wenig ausgeübt. Der im Ausland bekannteste und in Finnland lange Zeit einflußreichste Ökumeniker Arthur Hjelt hat sein ökumenisches Programm nicht zu einem theologischen Gedankengebäude ausgebaut. In seiner Tätigkeit nahmen erweckungschristliche und später auch sozialetische Ziele einen herausragenden Platz ein. Theologisch-programmatische Ökumeniker waren von den zentralen Gestalten der ökumenischen Arbeit in erster Linie die Pastoren Sigfrid Sirenus und Aleksi Lehtonen sowie Jaakko Gummerus. Sirenus war der ökumenisch offenste und radikalste von ihnen. Lehtonen wiederum neigte dem von Nathan Söderblom vorgebrachten Gedanken des "evangelischen Katholizismus" zu, der die besondere Bedeutung der evangelischen Kirchen für die ökumenische Bewegung betonte.

Die führenden finnischen Ökumeniker hatten während der gesamten untersuchten Periode enge Verbindungen zur Politik, und ein Teil von ihnen war in der Tagespolitik mit dabei. In den letzten Jahren der Autonomie und ganz im Anfang der Selbständigkeit war Edvard Hjelt, der seine politische Lauf-

bahn als finnischer Botschafter in Berlin abschloß, die wichtigste politische Hintergrundfigur. Später fiel die Rolle des außenpolitischen Beraters Professor Lauri Ingman zu. Auch zur übrigen politischen Leitung unterhielt man bei der Pflege der auswärtigen Beziehungen enge Kooperation, und in der Tätigkeit war man bestrebt, solche Lösungen und Stellungnahmen, die dem Land schaden konnten, zu vermeiden.

Die die ökumenische Arbeit betreffenden theologischen Linienstreitigkeiten konnten am besten in nationalen Krisensituationen vergessen werden. In den auswärtigen Beziehungen der Kirche nahmen dann nationale und außenpolitische Aspekte die maßgebliche Rolle ein. Die anglosächsische Orientierung, die gegen Ende der Autonomiezeit die Auslandsbeziehungen der Kirche geprägt hatte, machte im Jahre 1918 der Orientierung nach Deutschland Platz. Die Loyalität gegenüber Deutschland, das als Retter Finnlands empfunden wurde, bestimmte die Tätigkeit der Finnen in der World Alliance ebenso wie in der nationalen Missionsbewegung und den vereinsökumenischen Organisationen.

Die Deutschen appellierten in gewissem Maße an die Sympathie der Finnen und lieferten den Finnen über die interkirchlichen Kanäle Propagandamaterial, in dem die deutschen Standpunkte betont wurden. Die Vertreter der alliierten Länder waren wiederum bestrebt, die Deutschfreundlichkeit der Finnen nicht zum Tragen kommen zu lassen, und mißtrauten der finnischen Neutralität. In der ökumenischen Bewegung sprach man über die Kriegsschuld der Deutschen, und die Versuche der Finnen, Deutschland zu verteidigen, wurden schroff zurückgewiesen. Die deutsche Ausrichtung der Finnen führte jedoch nicht zu einem offenen Bruch mit den Kirchen der alliierten Länder oder den ökumenischen Organisationen. Die finnischen Ökumeniker unterhielten weiterhin ununterbrochen Kontakte auch zu den englischen und amerikanischen Vertretern der WA.

Neben den ökumenischen Führern unterstützten auch die Leitung der Kirche und verschiedene kirchliche Organisationen wie zum Beispiel die Finnische Missionsgesellschaft in den ersten Jahren der Selbständigkeit die deutsche Orientierung. Die Beziehung besonders zu den Vereinigten Staaten wurden indes von der finanziellen Unterstützung, die die Kirchen der USA den Finnen gewährt hatte, sowie auch von der Amerikareise von Bischof Koskimies verbessert.

Die meisten Kontakte unterhielten die Finnen zu den Vertretern der öku-

menischen Bewegung in den skandinavischen Ländern. Die Finnen wollten sich ab November 1918 mit dem politisch neutralen Skandinavien identifizieren, und in der ökumenischen Bewegung waren die Finnen auch während der Zeit der deutschen Ausrichtung bestrebt, als Teil des neutralen Skandinaviens aufzutreten. In dieser Weise förderten sie das Bestreben von Erzbischof Söderblom, innerhalb der ökumenischen Bewegung einen eigenständigen nordischen Kirchenblock zu schaffen. Söderblom trachtete bisweilen auch danach, die Finnen zur Festigung seiner eigenen ökumenischen Führerstellung auszunutzen.

Der Streit um den Besitz der Åland-Inseln, der Anfang der 20er Jahre die Beziehungen zwischen Finnland und Schweden anspannte, wirkte sich jedoch auch auf die auswärtigen Beziehungen der Kirche aus. In der schwedischsprachigen Bevölkerung dieser zu Finnland gehörenden Inselgruppe trat in der Endphase des Ersten Weltkrieges das Begehren auf, zu Schweden zu gehören. Von schwedischer Seite aus wurde der Separatismus der Åländer unterstützt, und die schwedische Regierung appellierte u. a. an die Friedenskonferenz von Versailles, um die Åland-Inseln für sich zu bekommen. Schließlich wurde die Frage dem Völkerbund zur Entscheidung überlassen, welcher entschied, daß Åland bei Finnland verbleiben sollte. Die Kirche unterstützte in diesem Streit die offizielle Linie der außenpolitischen Leitung Finnlands. Erzbischof Johansson, der dem Erzbistum Turku vorstand, zu dem die Åland-Inseln gehörten, überwachte die Einstellung der Pfarrer zum Separatismus und unternahm öfter als früher Visitationen nach Åland. Das Klima in den kirchlichen Beziehungen zu Schweden war deutlich angespannt. Im Jahre 1920 weigerten sich die Bischöfe Finnlands, an der von Söderblom organisierten nordischen Bischofskonferenz teilzunehmen.

Die Streitigkeiten zwischen Finnland und Schweden kamen auch auf der Konferenz der World Alliance in St. Beatenberg im Sommer 1920 zur Sprache. Hjelt brachte bei dieser Gelegenheit eine finnische Initiative vor, die gegen die Minderheitenpolitik der schwedischen Kirche gerichtet war. Es ging um die sprachlichen Rechte der in der schwedischen Provinz Norrbotten lebenden Finnen, wenn auch der Wortlaut der Initiative neutral gehalten war. Die Initiative stand in Verbindung mit der Informationskampagne, die von unpolitischen Gruppierungen auf Empfehlung des finnischen Außenministeriums geführt wurde mit dem Ziel, eine für Finnland günstige Lösung der Åland-Frage zu erzielen. Die von den Finnen formulierte Minderheiten-

Initiative wurde als Kommuniqué der WA angenommen. Die kirchlichen Aktionen in der Åland-Norrbotten-Frage hatten auch ansonsten einen recht guten Erfolg und wurden im Kreis der finnischen Außenpolitik mit Wohlwollen vermerkt.

Der Kampf ließ indes die Beziehungen zur schwedischen Kirche abkühlen. Das schwedische WA-Komitee unternahm mehrere Gegeninitiativen, in denen die Rede von "irreführenden Informationen über die Verhältnisse in Nachbarländern" war. Die Initiativen der Schweden wurden jedoch von der WA nicht angenommen. Der gegen Schweden gerichtete Åland-Kampf in den Jahren 1920—21 führte zu einer Annäherung der kirchenpolitischen Fronten innerhalb der finnischen Kirche und andererseits zu einer Entfremdung von Söderblom, von dem man wußte, daß er den Anschluß von Åland an Schweden befürwortete und mit åländischen Separatistenführern in Verbindung gestanden hatte.

Die Spannung zwischen Finnland und Schweden bildete einen der Hintergrundfaktoren auch in der Aktivität, die Söderblom Anfang der 20er Jahre bezüglich der inneren Konflikte in den lutherischen Kirchen Polens an den Tag legte. Der ansonsten als deutschfreundlich bekannte Söderblom unterstützte die polnischsprachige und polnisch eingestellte Kirche und nicht die deutschsprachige Evangelisch-Augsburgische Kirche die den Zusammenhang mit dem in Berlin ansässigen Zentralorgan der Unionskirchen bewahren wollte. In dieser in Polen herrschenden Situation gab es deutliche Analogien zu den kirchlichen Verhältnissen in Norrbotten, denn die Finnen hatten für die finnischsprachige Bevölkerung von Norrbotten u. a. finnischsprachige Pfarrer gefordert. Söderblom organisierte im Februar 1921, als sich der Åland-Streit in der heißesten Phase befand, eine Konferenz in Uppsala, auf der die polnische Minoritätenfrage behandelt wurde. Die Konferenz machte sich den von Söderblom vertretenen Standpunkt zu eigen. Gummerus, der auf der Konferenz mit dabei war und der die Parallelen zwischen der deutschen Bevölkerung in Polen und der finnischen in Norrbotten sah, konnte den Stellungnahmen der Konferenz keine volle Unterstützung geben. Einem offenen Konflikt ging er jedoch aus dem Wege.

Nationale Fragen bestimmten die ökumenische Arbeit der Finnen auch nach dem Ausbruch der sog. Ostkarelien-Krise. Die Finnen hatten nach dem Krieg vergeblich versucht, Ostkarelien, das eine stammesverwandte Bevölkerung besaß, ihrem Land anzuschließen, aber im Friedensvertrag von Dor-

pat im Jahre 1920 war das Gebiet Sowjetrußland zugefallen, das Ostkarelien die Selbstverwaltung zusagte. 1921 brach in Ostkarelien ein von finnischer Seite unterstützter Volksaufstand aus, der von Sowjetrußland niedergeschlagen wurde. Dieser Konflikt hatte eine außenpolitische Krise zwischen Finnland und Sowjetrußland zur Folge, und Finnland appellierte in der Sache vergebens an den Völkerbund. In dieser Situation beschloß die finnische Landesgruppe der WA, einen parallelen Appell bei der World Alliance vorzubringen, ließ aber auf Rat führender Politiker von diesem Unterfangen ab.

Die russische Frage wurde jedoch auf mehreren ökumenischen Konferenzen des Jahres 1922 aufgeworfen. Die finnischen Ökumeniker kooperierten mit dem Leiter der inneren Mission Otto Aarnisalo, der die Evangelisierungsarbeit in Rußland plante. Aarnisalos Pläne fanden auch in gewissem Maße internationale Unterstützung; in erster Linie wurden aus Amerika Gelder gespendet.

Seit der Zeit des Bürgerkrieges verband sich im Denken der Kirchenleiter das Rußland traditionell entgegengebrachte Mißtrauen mit einer starken antibolschewistischen Tendenz. Die Stärkung der finnischen Verteidigungsbereitschaft gegen das bolschewistische Rußland war für die Finnen eine Aufgabe von solch erstrangiger Bedeutung, daß sie sich nicht in der Lage sahen, die pazifistische Linie, die in der ökumenischen Bewegung und besonders in der World Alliance im Jahre 1922 Fuß gefaßt hatte, zu unterstützen, wenn auch zumindest Sirenus und in gewissem Maße auch Hjelt dem Pazifismus Sympathien entgegenbrachten.

Im Hintergrund der ökumenischen Arbeit steht eine theologisch-kirchliche Motivation: das Bestreben, im Sinne der Verbreitung der christlichen Botschaft die Christenheit zu vereinigen. Von dieser Grundhaltung waren auch die ersten in der ökumenischen Arbeit aktiven Finnen bestimmt gewesen. Insgesamt gesehen war das Engagement der Finnen in der ökumenischen Arbeit der Jahre 1917—1922 jedoch vom Nationalismus geprägt. Ihre Aktivität nahm aufgrund der Situation Finnlands einen recht politischen Charakter an, und die Betreuung der auswärtigen Beziehungen der Kirche fiel auch in den Kreis der politischen Kontrolle. Die über die kirchlichen und ökumenischen Kanäle gepflegten Kontakte ins Ausland hatten seit den letzten Jahren der Autonomie einen Einfluß auf die Meinungsbildung im Ausland über Finnland.

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja Finska Kyrkohistoriska Samfundets publikationer

<i>Vuosikirjat:</i>	19—20	1929—1930	60—61	1970—1971
	33—34	1943—1944	62—63	1972—1973
	35—36	1945—1946	64—67	1974—1977
	37—38	1947—1948	68—69	1978—1979
	39—40	1949—1950	70—71	1980—1981
	41—42	1951—1952	72	1982
	43—44	1953—1954	73	1983
	45—47	1955—1957	74	1984
	48—51	1958—1961	75	1985
	52—53	1962—1963	76	1986
	54—57	1964—1967	77	1987
	58—59	1968—1969	78	1988

Toimituksia:

- 44:2 *Jaakko Gummerus* Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet
 48. *Ernst Newman* Edvard Björkenheim och den ”frikyrkliga” väckelsen i Finland 1
 50:3 *Laestadius* Dårhushjonet 3
 53. *Eira Paunu* Torsten Thure Renvall
 54. *Hilja Niemi* Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi
 61. *Mikko Juva* Valtio Kirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmmentäluvun haasteeseen
 63. *Nils Näsmän* Baptismen i svenska Österbotten 1868—1905
 66. In arce et vigilia. In honorem Ilmari Salomies
 67:1 *Blomstedt & Matinelli* Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554—1809 (Ahlainen-Hailuoto)
 69. *Lempiäinen* Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla

70. *Parvio* Canon Ecclesiasticus
71. *Ojanen* Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla
72. *Laasonen* Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana
73. *Lempiäinen* Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa
74. *Raittila* Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia
75. *Tamminen* Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912—1939
77. *Widén* Prästmöter i Åbo stift 1729—1824
78. *Iisalo* Suomen koulujen uskonnonopetus 1843—1883
79. *Veikkola* Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905—1914
80. *Virkkala* Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike (SLEY)
81. *Seppo J. Salminen* Johannes Raumannus.
82. *Setälä* Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917—1944
84. *Rimpiläinen* Lätisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa
87. *Rajainen* Luterilaisuus Venäjän valtion alaisena
88. *Sandholm* Kyrkan och hospitalshjonen
89. *Mielonen* Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859—1886
90. *Lempiäinen* Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta
91. *Rajainen* Naisliike ja sukupuolimoraali
92. *Heininen* Marcus Henrici Helsingius
93. *Investigatio memoriae* patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen
95. *Väänänen* Vanhan Suomen papisto
96. *Väänänen* Pappissivistys Vanhassa Suomessa
97. *Halmesmaa* Kirkkokuri murroksen kynnyksellä
98. *Larkio* Papisto ja raittiuskysymys
99. *Heino* Hyppyherätys — Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä
100. *Jääskinen* The Icon of the Virgin of Tikhvin
101. *Kaarlo Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809—1870
105. *Nova et vetera. Studia in honorem Martti Parvio*
106. *Seppo J. Salminen* Enevaldus Svenonius 1.
107. *Rimpiläinen* In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkojen hoito isonvihan aikana Suomessa
108. *Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870—1918
109. *Halmesmaa* Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848—1869
110. *Kena* Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918—1922
111. *Lehtiö* Uskonnonopetusta ilman koulua. Evankelisen kristinuskonopetuksen aseman ja sisällön kehitys Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1959.
112. *Heikkilä* Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa
114. *Näsman* Carl Gustaf Ottelin
115. *Manuale seu Exequiale* Aboense
116. *Paarma* Hiippakuntahallinto Suomessa 1554—1604
117. *Spiritus et institutio ecclesiae. Libellus in honorem Erkki Kansanaho*
118. *Veikkola* Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suur-

- lakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918
119. *Reijonen* Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917—1922
 120. *Taipale* Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627—1763
 121. *Raittila* Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885
 122. *Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa
 123. *Vappula* Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812—1880
 124. *Laasonen* Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisenä aikana
 125. *Collegium scientiae*. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun akatemian alkuaikoihin
 126. *Mustakallio* Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905—1907
 127. *Seppo* Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923—1930
 128. *Plit* Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa
 129. *Kouri* Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Eri-cus Ericin Postillan lähteet
 130. *Koskenvesa* Synodaalikokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723—1870
 131. *Köntti* Taistelu nuorisosta. Nuorisonvihkimyksen ja konfirmaation välinen problematiikka Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1964
 132. *Pirinen* Schaumanin kirkkolain synty
 133. *Tiensuu* Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863
 134. *Salminen* Enevaldus Svenonius 2
 135. *Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 2
 136. *Junkkaala* Hannulan herätyks. Tutkimus Lounais-Suomen lähetysherätyksestä 1894—1914
 137. *Nokkala* Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818—1910
 138. *Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1721—1809
 139. *Heinonen* Aineenopettajankoulutus kulttuuripolitiikan ristivedossa
 140. *Franzén* Studentekumenik och väckelse
 141. *Kilpi* Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866—1921
 142. *Helander* Naiset eivät vaienneet. Naisevangelistainstituutio Suomen helluntai-liikkeessä
 143. *Heininen* Paulus Juusten; Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium
 144. *Talonen* Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905—1929
 145. *Mäkinen* Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924—1930
 146. *Vappula* Sotilaspapin virka Suomen asevelvollisessa sotaväessä 1881—1905
 147. *Heininen*, Suomalaisen historiankirjoituksen synty
 148. *Arffman*, Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 3
 149. *Ripatti*, Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja kansainvälinen politiikka 1944—1946

Näitä teoksia myydään kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisuista jäsenalennuksen tilaamalla ne suoraan Tieteellisten seurain Tiedekirja-myymä-lästä, puh. 90-635177, os. Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. Jäseneksi ilmoittautumisia

ottavat vastaan Seuran sihteeri dos. Hannu Mustakallio tai apulaissihteeri Tarja-Liisa Luukkanen, os. Fabianinkatu 7, IV krs., 00130 Helsinki.

Dessa böcker erhålles via alla bokhandlar. Samfundets medlemmar kan få publikationerna med rabatt, om de beställes från Vetenskapliga samfundens Vetenskapsbokhandel, tel. 90-635 177, adress Kyrkogatan 14, 00170 Helsingfors. Samfundets sekreterare emottar anmälningar som medlem i Samfundet. Sekreteraren är doc. Hannu Mustakallio och bitr.sekreterare Tarja-Liisa Luukkanen, Fabiansgatan 7, IV vån, 00130 Helsingfors.

Suomi joutui vuosina 1917—1922 etsimään paikkansa maailman valtioiden joukossa. Samaan aikaan myös Suomen kirkko etsi omaa paikkaansa muotoutumassa olevan ekumeenisen liikkeen piirissä. Kirkollisissa ulkomaanyhteyksissä nämä pyrkimykset kytkeytyivät toisiinsa.

Aila Lauha osoittaa väitöskirjassaan, miten kirkko oli itsenäisyyden alussa mukana rakentamassa ulkomaista Suomi-kuvaa ja hankkimassa Suomelle myönteisyyttä kansallisissa kriisitilanteissa.

Itsenäisyyden alkuvuodet loivat samalla pohjan Suomen kirkon ekumeeniselle osallistumiselle, johon tosin alusta pitäen liittyi sekä teologisia että kansainvälispoliittisia jännitystekijöitä.

Runsaan kotimaisen ja ulkomaisen lähdeaineiston avulla tekijä avaa näkymiä myös kirkollisten kulissien takana käytyihin valtataisteluihin.

ISBN 951-9021-79-5

9 789519 021799

ISSN 0356-0759

9 770356 075014